

Тиббиёт институти талабалари учун
ЎҚУВ АДАБИЁТИ

ГИГИЕНА

Профессор Н.М.Демиденко
таҳрири остида

Тошкент - 2002

Н.М.Демиденко, Б.И.Ниязатов, Г.И.Шайхова, Н.Л.Романченко,
Л.А.Пономарева, Г.А.Умаров, Ш.С.Хикматуллаева, А.С.Худайберганов,
Л.Н.Хегай, В.Н.Феофанов, Р.Р.Алимова, К.Р.Гулямов,
З.К.Раззакова.

Такризчилар: тиббиёт фанлари докторлари, профессорлар:
Ш.Т.Атабаев, Н.С.Таджибаева, Ш.С.Бахритдинов.

Тахрирчилар: Орипхонов Н.Т., Казаков Э.К.,
Миргиязова М.Г.,
Олимхўжаев Х.С., Эрматов Н.Д.,
Акрамов Д.А., Хакимова М.У.

Ўқув адабиётида турли объектларда (ишлаб чиқариш озиқ-овқат, коммунал, болалар ва ўсмирлар) Давлат санитария нazorатини ўтказишни ташкиллаштириш мазмунининг замонавий томонлари акс этган. Аҳоли саломатлигини ўрганиш услублари ва материаллари, ташқи ҳамда ишлаб чиқариш муҳитларининг салбий омилларидан аҳолини ҳимоя қилиш чора-тадбирлари келтирилган.

Т., 2002 - Ўқув адабиёти.
Тиббиёт институтлари талабалари учун

КИРИШ СЎЗИ

Ўзбекистон Республикасида иқтисодий социал ривожланишни тезлаштиришга қаратилган иқтисодиётни таркибий қайта қуриш, бошқаришни самарали турларини ва меҳнатни ташкил этиш, ҳамда рағбатлантиришни принципал янги йуналиши илмий-техникавий ривожланиш асосида ҳаётга кириб келмоқда. Бу ўзгаришларнинг ва ютуқларнинг асосида замонавий талабларга жавоб бера оладиган ўринбосарларни (кадрларни) тайёрлаш ётади. Ўзбекистон Республикасида фуқароларни ўқитишнинг ҳуқуқий асосларини шакллантириш, тарбиялаш ва касбга тайёрлаш мақсадида “Таълим” ҳақида қонун ва кадрлар тайёрлаш миллий дастури (1997 й.) қабул қилинган. Ҳар хил йуналишдаги мутахассисларни, шу жумладан тиббиёт мутахассисларини тайёрлашдек муҳим вазифа Олий мактаблар зиммасига юклатилган. Бу йуналишдаги катта вазифалар соғлиқни-сақлашни оғоҳлантирувчи профилактик йуналишини таъминловчи кадрларга, хусусан “Гигиена” мутахассисларига тегишлидир.

Бу ўқув қўлланмаси Давлат Олий касбий таълим стандарти квалификациян тавсифномасига асосланиб ва “Тиббиёт - профилактика иши” мутахассислиги бўйича врачларни тайёрлаш ўқув дастурига асосан тузилган. Авваллари чоп этилган ўқув қўлланмалари алоҳида гигиена ихтисосликларига (Меҳнат гигиенаси, коммунал гигиена, овқатланиш, болалар ва ўсмирлар гигиенаси) мўлжаллаган ва у китобларда Давлат санитария назоратини ташкил қилиш ва ўтказиш маълумотлари амалда берилмаган. Кенг қамровли врачлар тайёрлашга мўлжалланган бу қўлланмада ўқитишнинг интеграциясини ҳисобга олган ҳолда, турли назорат объектларини (ишлаб чиқариш, коммунал, мактабгача ёшдаги ва болалар муассасалари, ташки муҳит, объектлар) комплекс ҳар томонлама текширишни ўтказишни ҳисобга олган ҳолда барча гигиеник йўналишлар бўйича маълумотлар берилган. Бундан ташқари “Гигиена ўқув қўлланмасида аҳоли саломатлигини (умуман ва алоҳида ёши, жинси, ҳамда ижтимоий-касб гуруҳлари бўйича) ҳолатни ўрганиш ва баҳолаш усуллари тўғрисида маълумотлар, ишлаб чиқариш ва атроф-муҳитларини ҳимоя қилиш тадбир-чоралари

берилган. Бундай қамровдаги ўқув қўлланмаси биринчи маротаба тузиб чиқилди, хатто бундай китоб ҳамдўстлик мамлакатларда ва Ўзбекистон Республикасида чоп этилмаган. Маълумотларни ёритиш замонавий илмда ва амалиётда эришилган ютуқларини, узоқ муддат гигиена мутахассислигида фаолият кўрсатган муаллифларнинг шахсий малакаларини, билимларини ҳисобга олган ҳолда берилган.

Муаллифлар бу қўлланмани такомиллаштириш юзасидан берилган ҳамма камчилик ва таклифларни чин дилдан қабул қиладилар.

Муаллифлар жамоаси

I ҚИСМ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ДАВЛАТ САНИТАРИЯ ВА ЭПИДЕМИОЛОГИЯ НАЗОРАТИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШ ВА ОЛИБ БОРИШ

1-БОБ. ДАВЛАТ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИНИ ОЛИБ БОРИШДА ИШ УСУЛЛАРИ ВА ШАКЛЛАРИ, МУАССАСАЛАР, ТАШКИЛОТЛАР

Давлат санитария назорати - бу санитария қонунларининг бузилишини олдини олиш, аниқлаш ва уларга чек қўйишга қаратилган санитария эпидемиология хизматининг фаолиятидир.

Давлат санитария назорати Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлигига қарашли санитар эпидемиологик хизмат муассасалари ва идоралари томонидан амалга оширилади. Унинг вазифа ва мазмунлари Ўзбекистон Республикасининг конституцияси, Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг “Фуқароларни ҳимоя қилиш” тўғрисидаги “Давлат санитария назорати тўғрисида”ги қонун, қарор ва бошқа ҳужжатларни, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарор ва қўлланмалари, Соғлиқни Сақлаш Вазирлигининг норматив ҳужжатлари билан белгиланади.

Ўзбекистон Соғлиқни Сақлаш Вазирлигининг 1999 йил 20 январдаги 20-сонли ва 1999 йил 2 декабрдаги 710-сонли буйруқлари билан санитар эпидемиологик хизматининг тузилиши белгиланган шунингдек санитар - эпидемиологик хизмат муассасалари тизимига кирувчи Давлат санитар эпидемиологик назорат Дипортаменти, Давлат санитар-эпидемиологик назорат марказлари ОИТС маркази: “Карантин ва ўта хавфли инфекциялар” - маркази; “Саломатлик” марказлари ва б. тўғрисида Низомлар тасдиқланган Давлат санитария эпидемиология хизматини (сан.эпид.хизмат) Вазир муовини - Бош Давлат санитария врачлари бошқаради. Унинг остида (сўнг) Ўзбекистон Соғлиқни Сақлаш Вазирлиги санитария эпидемиология назорати Депортаменти туради. Унинг тизимига санитария-гигиена ва эпидемиология бўлимлари ҳамда Давлат санитария эпидемиология назоратининг ҳудудий марказлари (ДСЭНМ) республика

ДСЭНМИ, вилоят ва Тошкент шаҳар ДСЭНМлари туманларидаги ДСЭНМлари киради.

Дипортаментнинг низомида қуйидагилар белгиланган:

- Дипортаментнинг функцияси ва вазифалари;
- Депортаментдаги мансабдор шахсларнинг ҳуқуқлари;
- Дипортаментни бошқариш ва бошлиқнинг ҳуқуқлари.

(ДСЭНМ) - идоралар, корхоналар, муассасадар, ташкилотлар, бирлашмалар қайси идорага буйсунишидан ва мулкчиликнинг шаклидан қатъий назар алоҳида шахсларнинг санитария меъёрлари, қоидалари ва гигиена меёрларига риоя этишлар устидан Давлат санитария назоратини олиб боради. ДСЭНМ давлат тасарруфидан чиқарилмайди ва хусусийлаштирилмайди.

ДСЭНМ бошқариш даражасига қараб 3 даражага бўлинади: Ўзбекистон Республикаси Соғлиғини Сақлаш Вазирлиги, Республика Давлат санитария эпидемиология назорат маркази (III даража); Қорақалпоғистон Республикаси Давлат санитария эпидемиология назорат маркази, вилоятлар ДСЭНМлари ва Тошкент шаҳар ДСЭНМга (II даража), шаҳар (туманларга бўлинмаган) ДСЭНМларига ва туман ДСЭНМларига (I даража) бўлинади.

Маъмурий муносабати бўйича ДСЭНМ даражасига қараб бўйсунди: вазирлар кенгашига, хокимиятга (шаҳар, вилоят, туман) ва уларга қаршли соғлиқни сақлаш идораларига, вазифаси бўйича ўзидан юқори турувчи Давлат санитария эпидемиология назорати марказига бўйсунди.

ДСЭНМ Бош врачлари тасдиқланган смета доирасида кредитларни бошқаради ва санитария эпидемиологик станция ходимларини ишга ёллаш ва вазифасидан озод этиш ҳуқуқидан фойдаланади. ДСЭНМлар бошқариш даражасига қараб марказлашган ҳолда, бюджетдан алоҳида параграфлар орқали маблағ билан таъминланади, ҳамда ўзларининг харажатлар сметасига, банкларда ҳисоб рақамлари ва хизмат ёзишмалари учун бланкларига эга. Бюджетдан ташқари қўшимча маблағ билан таъминлаш манбалари бор, яъни шартнома асосида пуллик хизмат, ўз ихтиёри билан тўланган бадаллар, эпидфонд, маъмурий штрафлар ва бошқалар.

ДСЭНМ умумий тузилиши ва штат нормативлари Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни Сақлаш Вазирлигининг буйруғи билан тасдиқланади.

III ва II даражали ДСЭНМ қошида санитария эпидемиология хизматини ривожлантиришни, бошқарилишини, унинг материал - техник базасини ва маблағ билан таъминлашни яхшилаш мақсадида Бош Давлат санитария врачлари томонидан тасдиқланган низом асосида иш қурувчи санитария эпидемиология кенгаши ташкил қилинади.

ДСЭНМнинг бошқариш даражасига ва тузилишига қараб, алоқа воситаларига, автотранспортларга, махсус асбоб ускуналар ва аппаратурага, эпидемияни олдини олишга мўлжалланган амалдаги меъёрлар ва таъминлаш рўйхатига асосан керакли воситаларга эга бўлиши шарт.

ДСЭНМ тиббиёт институтларининг, врачлар малака ошириш институтларининг ўқув базаси ҳисобида қўлланилиши, ҳамда тиббиёт институтлар талабалари ва тиббиёт билим юрти ўқувчилари учун амалий тажриба базаси бўлиши мумкин.

ДСЭНМ ўзининг бошқариш даражасига қараб қуйидаги асосий вазифалар ва ишларни бажаради:

- идоралар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар кайси идорага буйсунишидан каътий назар санитария меъёрлари, қоидалари ва гигиена нормативларига риоя этишлари устидан огоҳлантириш ва жорий давлат санитария назоратини ўтказиш;

- санитария гигиена ва эпидемияга қарши тадбирларни, яъни меҳнаткашларни меҳнат, турмуш, дам олиш шароитларини, соғломлаштиришни, аҳолини гигиеник ўқитишни, юқумли ва юқумсиз касалликларни камайтиришда атроф-муҳит омилларини инсон саломатлигига таъсирини ўрганиш, аҳоли орасида иммуно-профилактика тактикасини аниқлаш, халқ истеъмол молларини, ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулотларини инсон саломатлигига хавфсизлиги ҳақида шаходатнома бериш;

- ер танлашда, лойиҳалашда, қурилиш ва объектларни қайта қуриш устидан огоҳлантирувчи санитария назоратини олиб бориш;

- озиқ овқат маҳсулотлар, хом ашё, кимёвий, маиший, полимер материаллар, асбоблар ва уй рўзғор, санитария техникаси ускуналари ва бошқалар устидан огоҳлантирувчи назоратни ўтказиш;

- объектларда жорий санитария назоратини мавзуий, режали, комплекс ҳолда ўтказиш.

Яшаш, овқалатланиш, меҳнат қилиш, дам олиш, тарбиялаш, ўқитиш, санитария шароитини баҳолашда текшириш қондасига биноан лаборатория ўлчагичлар ёрдамида ўтказилиши белгиланган.

Юқорида кайд қилинган ишлардан ташқари туманлар ва шаҳарлар (туманларга бўлинмаган) ДСЭНМлари қуйидагиларни бажаради:

- аҳоли санитария эпидемиология хотиржамлигини таъминлашда маҳаллий давлат бошқариш идоралари, ҳуқуқий ҳимоя қилиш, табиатни муҳофаза қилиш, назорат қилиш идоралари ва жамоат бирлашмалари билан бирга иш олиб борадилар;

- атроф муҳит, иш шароити, дам олиш шароитини соғломлаштириш, аҳоли орасида касалланишни олдини олиш ва камайтиришда, худудларни карантин ва инсон учун хавfli бўлган инфекцияларни олиб кириш ва тарқатишдан санитария муҳофазаси тадбирларини ишлаб чиқиш;

- назорат остидаги объектларни санитария ҳолатини яхшилаш учун режа-топшириқлар ишлаб чиқадилар ва ўтказилаётган тадбирларни самарадорлигини таҳлил қиладилар;

- одамларни яшаш ва ишлаш шароитларига ёмон таъсир қилувчи, атроф муҳитни заҳарловчи, кимёвий, биологик ва физик манбаларни аниқлаш;

- маҳаллий ҳокимият ва бошқарув идораларига санитария-соғломлаштириш тадбирларини ўтказишни ва уни кўриб чиқиш бўйича таклифлар тайёрлаш;

- санитария эпидемиологик станция ишида янги ташкилий шакллар ва услубларни самарали профилактика воситалари ва усулларини ишлаб чиқиш ва амалда қўллаш;

- назоратдаги объектларда лаборатория текширувларини асбоблар ёрдамида текширув ўтказиш, корхоналар лабораторияларига атроф муҳитни ифлосланиш назорати бўйича методик ёрдам бериш;

- қайси идорага бўйсунушидан ва мулкчиликнинг шаклидан қатъий назар маҳсулот ишлаб чиқарувчилар маҳсулотларига сертификат беришни пуллик хизмат асосида ўтказиш;

- назорат остидаги объектларнинг меҳнаткашлари ва аҳоли орасида илмий, гигиеник билимларни тарғибот қилишда қатнашиш;

- ариза, хат, шикоятларни ўз компетенция доирасида кўриб чиқиш;

Вилоятлар, Тошкент шаҳри ва Қорақалпоғистон ДСЭНМ-лари вазифалари ва мажбуриятларига асосан ташкилий ва услубий ишлар, атроф муҳитни соғломлаштиришга, юқумли ва юқумсиз касалликларни олдини олиш ва камайтиришга қаратилган тадбирларни ўтказишда шаҳар ва туман санитария эпидемиологик станцияларига ташкилий, услубий ва амалий ёрдам кўрсатиш, шунингдек мудофаа, илмий ишлар вазирликларининг, миллий хавфсизлик хизматининг темир йўл ва бошқа идораларининг санитария эпидемиология хизматига услубий раҳбарлик, йўл йўриқ кўрсатиш ва уларнинг иш фаолияти назоратини таъминлайдилар.

ДСЭНМ қуйидаги асосий иш усулларини қўллайди:

- назорат қилинаётган объектни санитария ҳолатини ёзиш усули;

- лаборатория ва асбоблар билан текшириш усули (текшириш усулига кўра бу ерда хар хил текшириш усулларидан фойдаланиш мумкин: кимёвий, физик, биологик, физиологик ва бошқалар);

- огоҳлантириш ва жорий санитария назорати, атроф муҳит омилларининг инсон организмга таъсири, одамларнинг яшаш ва хўжалик санитария шароити, юқумли ва юқумсиз касалликлар, аҳоли демографияси маълумотларини ишлаб чиқиш ва ўрганишга асосланган статистик усул.

Текширув натижалари текширув далолатномаси (315х/ф) кўринишида, санитар қоидаларини бузганлиги тўғрисидаги баённома (309 х/ф), жарима солиш қарори (310 х/ф) ёки тўхтатиш ва рухсат этмаслик тўғрисидаги қарор (306 х/ф).

Текширилаётган объектнинг санитария ҳолати кони-карсиз бўлса (далолатномада бу бузилишлар кўрсатилади) муддатлари кўрсатилган ҳолда керакли тадбирлар ўтказиш талаб қилинади. Бу талаблар бажарилмаган ҳолда ДСЭНМ Бош Давлат санитария врачлари (ёки ўринбосари) “Санитар қонун, санитар меъёр, қоида ва гигиеник меъёрларни бузганлиги тўғрисидаги маъмурий ва жиноий жавобгарликка

тортиш ҳақидаги инструкция” (Ўзбекистон Республикаси Бош санитария врачлари томонидан 1996 йил 20-апрелда тасдиқланган)га асосан керакли тадбирий чоралар кўради. Бу инструкция Ўзбекистон Республикаси қонуни, Давлат санитария назорати тўғрисидаги қонун, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс 22.09.1994 йил 2016-ХП, Ўзбекистон Республикаси жиноий кодекси 22.09.1994 йил 2012-ХII, Ўзбекистон Республикаси жиноий-процессуал кодекси 22.09.1994 йил 2013-ХII га асосан ишлаб чиқилган. Таъсир кўрсатувчи чораларга киради: маъмурий чоралар, жарима солиш, тўхтатиш (объект қурилиши ёки эксплуатацияси, ускуналар, хом ашёнинг қўлланилишини таъқиқлаш) ёки жиноий жавобгарликка тортиш.

Маъмурий қонунбузарлик ва жарима солиш ҳуқуқига ДСЭНМ томонидан қуйидаги шахслар эга:

№ - Ўзбекистон Республикаси Бош Давлат санитария врачлари;

- Давлат санитария назорати департаменти бошлиғи, ДСЭНМнинг бош врачлари ва уларнинг турли хил бошқарма муовинлари.

Бош Давлат санитария врачлари ва уларнинг муовинлари, санитария эпидемиологик хизматга жавобгар шахслари жиноят процессуал кодекси ва Ўзбекистон Республикаси жиноий кодексига асосан айбдор шахсларни ишлари жиноий жавобгарликка тортиш учун бериб юбориш ҳуқуқига эга.

Айбдор шахслар томонидан жарима, жарима тўлаш тўғрисидаги қарор чиққандан сўнг 15 кундан кеч бўлмаган вақтда тўлаш керак.

Санитар қонун, санитар меёр, қоида ва гигиеник меёрлар бузилиб тўғридан-тўғри кишилар ҳаёти ва соғлиғига зарар текканда ёки касалликни келиб чиқиши юз берганда, Бош Давлат санитария врачлари ёки муовини шу объектнинг қурилишини, (реконструкциясини), фаолият курсатаётган ҳар турдаги ташкилот ва корхоналарнинг иш фаолиятини, ускуналар, жиҳозлар, кимёвий бирикмалар ва бошқа маҳсулотларни ишлаб чиқаришни тўхтатиш тўғрисида қарор чиқаради.

Бош Давлат санитария врачлари ва уларнинг муовинлари, санитария эпидемиологик хизматининг жавобгар шахслари жиноий процессуал кодекси ва Ўзбекистон

Республикаси жиноий кодексига асосан атроф, муҳит ва табиатдан фойдаланиш меъёр ва талабларни бузганлиги, санитар қонунчилиқни бузганлиги натижасида жамият хавфсизлигига хавф солганда (шу билан бирга, радиацион хавфсизлик), шунингдек радиацион, кимёвий, бактериологик ҳолда аҳоли саломатлигига ва ҳаётига хавф солувчи атроф муҳит ифлосланиши ёки улим ҳолатлари келиб чиққанда, оммавий равишда кишиларнинг касалланиши, ёки оғир ҳолатлар кузатилиб бу маълумотларни беркитганда ёки бузиб кўрсатган шахслар ишини жиноий жавобгарликка тортиш учун бериб юбориш ҳуқуқига эга. ДСЭНМ ходимлари ҳуқуқлари Ўзбекистон Республикаси Давлат санитария нazorати тўғрисидаги қонуннинг 22,27,30 моддаларида кўрсатилган. 27-моддада белгиланган ва шу модданинг "Ж" ва "Г" пунктлари санитария врачларига, эпидемиологларига, врач лаборантларига, муҳандисларига, санитария врачлари ва эпидемиологлар ёрдамчиларига ҳам таалукли.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

2-БОБ. ДАВЛАТ САНИТАРИЯ ЭПИДЕМИОЛОГИЯ НАЗОРАТ МАРКАЗИ ВРАЧИ ФАОЛИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ (қонунлар мажмуи)

2.1. Ишлаб чиқарувчи объектларда Давлат санитария нazorатини олиб боришда ДСЭНМ врачи фаолиятининг ҳуқуқий аспекти

Ўзбекистон Республикасини ижтимоий сиёсатининг муҳим вазибаларидан бирига меҳнаткашларнинг соғлиғини муҳофаза қилиш, хавфсиз иш шароитини яратиб бериш, касб касалликларини камайтириш киради.

Бу вазибаларни ҳал этишда кўлгина ташкилотлар, муассасалар ва идоралар шу билан бир каторда меҳнатни муҳофаза қилиш ва меҳнат гигиенаси, тизимига таалукли ишловчилар иштирок этади.

Меҳнатни муҳофазалаш - бу меҳнат жараёнида инсоннинг иш қобилиятини ва соғлиқни сақлашни таъминловчи қонунчилик ҳужжатлари ва шунга мувофиқ ижтимоий-иқтисодий, техник, гигиеник ҳақда ташкилий чора тадбирлар тизимидир. Меҳнат гигиенаси меҳнатни муҳофазалашда

санитар меъёр, қоида, гигиеник меъёрлар ҳамда меҳнатни ташкиллаштириш ва меҳнат шароитини ишчи организмга таъсирини ўрганиш ва ишлаб чиқиш аҳамиятли ҳисобланади. Бунда асосий ўринни меҳнат гигиенаси ва меҳнат муҳофазасида қонунчиликка риоя этишни назорат қилиш ва соғломлаштирувчи чора-тадбирлар комплексини ишлаб чиқиш катта аҳамиятга эга.

Меҳнат гигиенаси ва муҳофазаси қонунчилик ҳужжатлари, регламентацияси аҳамияти, мазмуни ва тайинланишга кўра 3 гуруҳга бўлинади:

1. Асос бўлувчи: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (8.12. 1992 йил қабул қилинган).

“Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида”ги қонун (1996 й).

Ўзбекистон Республикаси меҳнат кодекси (1996 й.)
“Давлат санитария назорати тўғрисида”ги қонун (1992 й.).

2. Барча саноат тармоқларига тегишли бўлган умумдавлат меъёрий қонунчилик ҳужжатлари: Санитар меъёр ва қоидалар (Сан М ва К), рухсат этилган меъёр (РЭМ) ва бошқалар, давлат стандартлари меҳнат хавфсизлиги стандартлари системаси (Дав ст МХСС), Қурилиш қоида ва меъёрлари (Қур К ва М), ССВ нинг асос бўлувчи буйруқлари (300 ва б), шунингдек саноатнинг алоҳида тармоқлари учун санитар қоида ва стандартлар.

3. Меъёрий услубий ҳужжатлар: - алоҳида саволлар бўйича тегишли талабларга эга бўлган ишлаб чиқаришнинг хавfli ва зарарли омиллар шароитида у ёки бу янги маҳсулот олинганда ёки қўлланилганда.

Асос бўлувчи қонунчилик ҳужжатлари. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси - фуқаролар меҳнат муҳофазаси ва гигиенаси низомини тўғридан тўғри ёки бевосита боғловчи мамлакатнинг асосий қонунидир.

Конституцияда кўрсатилишича Давлат ўз фаолиятини жамият ва инсон манфаатлари йўлида ижтимоий ҳаққонийлик ва қонунийлик мезони асосида кўради (14-модда); Давлат, унинг органлари, масъул шахслар, жамият бирлашмалари, фуқаролар қонунга ва конституцияга мувофиқ иш кўрадилар (15-модда). Бу эса санитария эпидемиологик хизматни

санитар меъёр, қоида ва гигиеник меъёрларни ҳаётга тадбиқ қилиш учун қонуний асос ҳисобланади. Конституциямизда барча фуқароларнинг меҳнат қилиш, дам олиш, инсон саломатлигини сақлаш ва бошқа ижтимоий ҳуқуқлари мустақамланган. 37-моддада ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш ҳуқуқига эга эканлиги кўроатилган. 38-моддада ёлланиб ишлаётган барча фуқаролар ҳақ тўланадиган дам олиш ҳуқуқига эга эканлиги кўрсатилган. 39-моддада ҳар бир шахс қариганда, меҳнат лаёқатини йуқотганда ва бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқи кўрсатилган. 40-моддада малакали тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқи, 65-моддада оналик ва болаликнинг давлат томонидан ҳимояланганлиги кўрсатилган.

“Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида”ги қонун:

- бу аҳолининг соғлиғини сақлашга йўналтирилган муҳим ҳуқуқий ҳужжатдир. 1996 йил 14 сентябрдан кучга кирган ва 3 та асосий вазифани ўз ичига олади (2-модда);

- Давлат томонидан фуқаролар соғлиғини сақлаш таъминоти кафолати ҳуқуқи;

- соғлом турмуш тарзини шакллантириш;

- фуқаролар соғлиғини сақлаш соҳасида давлат органлари бошқармалар, ташкилотлар, бирлашмалар, корхоналар, муассасалар фаолиятининг ҳуқуқий бошқарилиши.

Шу 3 та асосий вазифани бажариш учун онда фуқаролар соғлиғини сақлашнинг асосий мезонлари кўрсатилган (3-модда) ҳар хил органлар ваколатлари (4,5,6,7-моддалар), соғлиқни сақлаш давлат тизими бирма-бир кўрсатилган (8-9-модда), шунингдек хусусий тизимлар (10-модда), аҳолининг санитар эпидемиологик хотиржамлиги (12-модда), профилактик чоралар устиворлиги (3-модда). Фуқаролар ҳуқуқи қонун билан мустақамланган: соғлиқни сақлаш (13-модда), тиббий-ижтимоий ёрдам олиш (16-модда), айрим турдаги касбда ишловчи фуқароларнинг соғлиғини сақлаш (17-модда), инфекция ва касб касалликларининг олдини олиш мақсадида.

Ишловчиларнинг меҳнат гигиенаси ва муҳофазасида катта аҳамиятга эга бўлган чоралари 32-33-35 модда тиббий ижтимоий ёрдам бериш, 36-модда меҳнатга вақтинчалик лаёқатсизлик экспертизасини ўтказиш, тиббий меҳнат

экспертизаси (37-моддалар) да кўрсатилган. Қонунда Ўзбекистон Республикаси шифокори касамёди матни (44-модда) шифокорлик сирига муносабат (45-модда) ва фуқоролар соғлигига етказилган зарарни қоплаш (46-модда) ва бошқа масалалар киритилган.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси: асосий меҳнат ҳолатларини регламентлайди, меҳнат муносабатларини бошқариш, ишчи ва иш берувчилар намоёндалари, ишга жойлашиш, меҳнат шартномалари, иш вақти, дам олиш ва таътил вақти, иш ҳақи, иш тартиби, меҳнат муҳофазаси, алоҳида тоифадаги ишчилар имтиёзи ва давлат ижтимоий суғуртаси.

Шуни айтиш керакки, меҳнат кодекси ва бошқа қонунчилик ва меъёрий актлар жисмоний шахсларнинг контракт билан ишловчи, корхоналарда, ташкилотларда ишловчи меҳнат муносабатларини, меҳнат ҳуқуқларини кафолатлайди (8-модда). Меҳнат кодексида (16-модда) ишчилар ва тўғридан-тўғри меҳнат муҳофазаси ва гигиенаси билан боғлиқ бўлганлар меҳнат ҳуқуқлари билан мустаҳкамланган.

Ҳар бир инсон меҳнат қисми (57,58,59), адолатли меҳнат шароитига, меҳнат хавфсизлиги ва гигиенаси талабларига жавоб берадиган меҳнат шароитига эга.

Юқорида кўрсатилган шароитларни яратиш иш берувчи шахслар мажбурияти ҳисобланади, шунингдек меҳнат муҳофазаси талаблари бузилишига масъул ҳисобланади (211, 213, 214, 216, 217, 222, 223-моддалар), иш билан боевик ихтисослигига ва мулкига етказилган зарарни тўлаш (282, 284, 285, 290);, ҳафтасига 40 соат меъёрий иш фаолиятини таъминловчи дам олишга (115, 120, 121, 122, 126 - моддалар), бир катор касбларда ишловчиларга қисқартирилган иш кунлари (116, 117, 118, 119-моддалар, шунингдек ҳар йили ҳақ тўланадиган таътил (134, 135, 136, 137, 138-моддалар), яна ҳар йилги асосий таътил (134-модда) 15 иш куни миқдориди, узайтирилган таътил (модда-135), қўшимча таътил (136, 137, 138-модда), ижтимоий таътил (149-модда) ва узлуксиз таътил (150-модда).

Таътил йиғиндиси (асосий ва қўшимча) 48 кундан иш кунидан ошмаслиги лозим.

Давлат санитария назорати ҳақидаги қонун: (3 июл 1992 йилда қабул қилинган). Санитария эпидемиология

масалаларида аҳолининг хотиржамлигини ва рационал хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги ижтимоий муносабатларни тартибга солади, одамнинг қулай атроф муҳитга эга бўлиш ҳуқуқини ҳамда, у билан боғлиқ бошқа ҳуқуқларини ва уларни амалга ошириш кафолатларини мустаҳкамлайди.

Давлат санитария назорати (ДСН) - бу санитария қонунларининг бузилишини олдини олиш, аниқлаш ва уларга чек қўйишга қаратилган санитария-эпидемиология хизматининг фаолиятидир.

Қонун 6 та бўлим 32 та моддадан иборат. Унда ДСН бўйича иш мазмуни ва тартиби, санитария қонунчиликка риоя этишни назорат қилиш бўйича, мамлакатда санитария эпидемиологик хотиржамликни таъминлашдаги масъулликларнинг барча субъектлари, барча даражадаги ташкилотларининг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари берилган. Санитария эпидемиологик хизмати иши мазмуни ДСЭНМ ҳақидаги низомда ва маъмурий ва жиноий чоралар ҳақидаги инструкцияларда берилган (1 бўлимга қаранг).

2-моддада аҳолининг санитария эпидемиология хавфсизлигини таъминлаш асосий мезонлари берилган. Уларга қуйидагилар киради:

- инсоннинг соғлиғини муҳофаза қилиш ва мустаҳкамлаш ҳуқуқий кафолати;

- аҳолига атроф муҳитнинг ноқулай омиллари зарарли таъсирини олдини олишда ОСН фаолиятининг устиворлигини таъминлаш;

- аҳолининг санитария маданият даражасини ошириш;

- санитария эпидемияга қарши чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва ижтимоий фаолиятининг қисми сифатида ўтказиш;

- санитария меъёрлашга ва гигиеник нормативларга риоя қилмаслик ва санитария, эпидемияга қарши тадбирларни амалга оширмаслик натижасида аҳолининг саломатлигига ва атроф-муҳитга етказилган зарарни қоплаш;

- санитария меъёрлари қоидалари ва гигиеник нормативларига риоя этилиши ва санитария гигиеник тадбирларнинг амалга оширилиши устидан ДСН ни амалга ошириш.

7-моддада давлат идоралари, корхона, ташкилот муассаса, бирлашма ва алоҳида шахслар белгиланган тартибда тасдиқланган санитария меъёр қоидаларига

гигиеник нормативларига риоя этишлари, рўй берган авариялар, санитар-эпидемиологик, радиацион вазияти тўғрисида ҳаққоний ва тўла тўқис ахборот беришлари шарт (8-19 моддалар).

Давлат санитария назоратини амалга оширувчи мансабдор шахсларнинг ҳуқуқлари:

- йўл қўйилган камчиликларни тугатишда мансабдор шахслардан талаб қилиш;

- тақдим қилинган ер майдонида хулоса бериш, номувофик ҳолларда бекор қилиш;

- назорат остидаги объектларнинг фаолиятида санитария меъёр ва қоидалар, гигиеник нормативлар бўйича баҳолаш, назорат қилиш, тўғри келмаган ҳолларда эксплуатацияни тўхтатиб туриш ёки қурилишни тўхтатиш;

- назорат остидаги объектларга санитария қоида, меъёрлар ва гигиеник нормативларга риоя этилишини назорат қилиш мақсадида борганда хизмат гувоҳномасини кўрсатиш . Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни Сақлаш Вазирлигида рўйхатга олинмаган маҳсулот, хом ашё, технологик жиҳозлар, кимёвий моддалар ва бошқаларни ишлаб чиқариш, қўллаш, реализациясини таъқидлаш. 29-моддада санитар қонунчиликни бузганлиги учун интизомий ва маъмурий жавобгарлик белгиланган.

Умумдавлат меъёрий қонунчилик ҳужжатлари

Зарарли ва хавфли омилларни гигиеник регламентлаш ишлаб чиқаришда ва атроф муҳитни соғломлаштиришда самарали йўл ҳисобланади. Инсоннинг яшаш муҳити ва меҳнат шароити устидан санитария текшируви ўтказилганда соғлиқни сақлаш амалий хизмати бир қанча санитар қоида, меъёр, стандартлар ва гигиеник нормативлар билан куролланилади. Гигиеник регламентлашда 3 та асосий принцип ҳисобга олинади:

- зарарлилик критерияларига мос равишда бўсага концентрацияси (бўсага дозаси, концентрацияси, даражаси);

- бошқа турдаги кўрсаткичлардан тиббиёт кўрсаткичларининг юқорилиги, иқтисодий, технологик ва бошқалар;

- меъёрлаштиришдан ўзиш ёки нормативлаштиришни ОСН босқичида ишлаб чиқиш.

Бу қонунчилик ҳужжатлари фойдаланиш аҳамиятига кўра 4 гуруҳга бўлинади:

1. Санитар қоида ва меъёрлар (Сан Қ ва М) ва гигиеник нормативлар (РЭМ, РЭД). Бўлар санитар қонунчиликка риоя этилишини текширганда Давлат санитария нazorати органлари томонидан утказиладиган ОСН ва ЖСН да қўлланилади. Бундан ташқари бу нормативлардан лойиҳа ва конструкторлик ташкилотларида, табиат муҳофазаси ташкилотларида, экологлар, гидромет хизмат, меҳнат вазирлиги, касаба уюшмаси органлари ва бошқалар фойдаланади.

Сан Қ ва М, гигиеник нормативлар ССВ томонидан тасдиқланиб рақам берилади ва амал қилиш муддати белгиланади. Тармоқли қонунчилик ҳужжатларида аввал санитария эпидемиологик хизмат органлари билан келишиб, кейин шу тармоқ вазирлиги тасдиқлайди. Ҳозирги вақтда жуда кўп гигиеник меъёрлар (шовқин, тебратиш, электр магнит майдон, метеомиллар, кимёвий бирикмалар ва бошқалар) мавжуд. Жуда кўп ишлаб чиқариш тармоқлари учун санитар меъёр ва қоидалар ишлаб чиқилган:

- технологик жараёнларни ташкил этиш ва ишлаб чиқиш масалаларига бўлган гигиеник талаблар (Сан Қ ва М №0011-94);

- янги технологик жараён, техника, асбоб ускуналар ва кимёвий моддалар устидан оғохлантирувчи санитария нazorати (СанҚ ва М - 0013-94);

- қуриб битказилган ишлаб чиқаришга таалуқли объектларни фойдаланишга топширишда санитария эпидемиологик станция врачининг қабул қилиш комиссиясидаги иши (СанКТ ва М №0007-94);

- компьютер ва ташкилий техникада ишловчиларнинг санитария қоида ва меъёрлари (Сан К ва М № 0067-96).

2. Давлат меҳнат хавфсизлиги стандартлари системаси (ДАВСТ, МХСК).

Меҳнат хавфсизлиги соҳасида стандартлаштириш комплекс стандартларни ўз ичига олади. Стандартлаштириш конструкторлар, гигиенистлар ва ишлаб чиқарувчилар учун мўлжалланган. Уларда хавфли ва зарарли омилларнинг таснифи, меъёрлари, ўлчаш усуллари, хавфсизлик чоралар, ишлаб чиқариш жараёнига ва жиҳозларига хавфсизлик талаблари берилган.

Давлат стандартлари МИСС ишлаб чиқаришда зарарлилик даражасини ва касб касалликларини камайтиришга қаратилгандир ва буларнинг асосида стандартизация, хавфсиз техника ва технология яратиш кўйилган.

3. Қурилиш меъёр ва қоидалари (Кур М ва К) - шаҳарлар ва аҳоли пунктлари, корхоналар, бинолар ва иншоотлар, санитар техник қурилмалар ва бошқалар қурилиши ва лойиҳалаштиришга бўлган асосий талаблардир.

Меҳнат гигиенаси врачлари ОСН ни ўтказишда кўпроқ қуйидаги Кур М ва К дан фойдаланадилар: саноат корхоналарининг бош режаси, қишлоқ, хўжалиги корхоналари бош режаси, маъмурий ва маиший бинолар, технологик жиҳозлар, табиий ва сунъий ёритилганлик, иситиш, ёритилганлик, вентиляция ва кондиционерлаштириш, бошқалар.

4. Асос бўлувчи буйруқлар, таснифлар, низом кўп тармоқлар учун мўлжалланган. Бу гуруҳдаги қонунчилик ҳужжатларга қуйидагилар киради:

- Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни Сақлаш Вазирлиги буйруғи № 400 “Даврий ва дастлабки тиббий кўриклар тизими” 1992, 27-июл;

- ДСЭНМ ҳақидаги низом (Ўз Респ. ССВ 20.04.96 й.);

- зарарли ва хавфли ишлаб чиқарувчи омиллар меҳнат жараёнининг оғирлиги ва кескинлиги кўрсаткичлар бўйича меҳнат шароитининг гигиеник таснифи (ЎзР ССВ 19.03.96й);

- санитар профилактик ва бошқа муассасаларда тиббий ҳисоб-китоб) ҳужжатлар ЎзРес ССВ № 231-92 буйруғи.

Меъорий - услубий ҳужжатлар

Бу гуруҳга ҳар хил мазмундаги ҳужжатлар, яъни меҳнат шароити ва меҳнатни ташкиллаштириш борасидаги маълумотлар, хавфли ва зарарли омиллар ва уларнинг зарарли таъсирини олдини олиш ёки у ёки бу технологик воситалар, баъзи кимёвий моддалар (пестицидлар, эритувчилар, кўрғошин, симоб метали ва бошқалар) таъсири ҳақидаги ахборотлар киритилган. Бу гуруҳ ҳужжатлар қўлланма (инструкция), услубий тавсия, услубий кўрсатма кўринишида бўлади.

ДСЭНМ шифокори санитария назорати олиб бораётганда юқорида қайд этилган қонуний ҳужжатларни қўллашни

билиши керак. Давлат санитария назорати олиб бораётганда аниқ қонун, модда, низом ва меъёрларга суюнган ҳолда ўз талабаларини кучга киритмоғи керак.

2.2. Овқатланиш объектларида Давлат санитария назоратини олиб боришдаги ДСЭНМ шифокори фаолиятининг ҳуқуқий асослари

Овқатланиш гигиенаси соҳасида санитария назорати қуйидагиларни назарга олади:

- Озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати устидан ишлаб чиқариш жойларида назорат қилиш: озиқ-овқат саноат корхоналарида, гўшт ва сут саноатида, балиқ хўжалиги ва уларни реализация қилиш жойларида, сотув тармоғи ва умумий (овқат тармоғида) овқатланиш тармоғида, озиқ-овқат маҳсулотларини ташиш жараёнида, музлатиш, омбор ва уларни сақлаш жойларида.

Овқатланиш гигиенасидаги санитар назоратни олиб бориш қуйидагиларни бажаришни ўз ичига олади:

1. Санитар назоратини барча вазифаларини бажарувчи амалдаги давлат санитария эпидемиологик хизматни ташкил қилиш.

2. Озиқ-овқат маҳсулотларини ҳимоя қилувчи санитар қонунчиликни ишлаб чиқиш.

3. Умумий овқатланиш ва сотиш тармоқлари, озиқ-овқат саноати маъсул ходимлари ва маъмуриятига санитар назорат органлари талабларини қўйиш ҳуқуқига эга бўлиши.

4. Санитария назорати ташкилотларига маъмурий мажбурият ҳуқуқини бериш.

5. Озиқ-овқат маҳсулотларини стандартлаштириш ҳамда озиқ-овқат маҳсулотлари бузилиши ва сифатини ёмонлиги учун жиноий жавобгарликка тортилишини белгилаш.

Санитар назоратни Давлат санитария назорати ва санитар хизмат расмий идоралари олиб боради. Санитар назорат ветеринар назорат билан тўғридан-тўғри боғлиқдир. Ветеринар назоратни чорвачилиқда ва гўшт маҳсулотлари ишлаб чиқариш саноатлари тизимида ветеринар хизмати олиб боради.

Аҳолининг овқатланиши устидан давлат санитария назоратини қуйидаги ташкилотлар олиб боради: санитария

эпидемиологик бошқаруви бош бошқармаси овқатланиш гигиенаси бўлими (Республика соғлиқни сақлаш вазирлиги) ва санитария эпидемиологик хизмат ташкилотлари (Республика, ноҳия, шаҳар, туман санитария эпидемиологик хизматлари, сув транспортида бассейн, портлар) ДСЭНМ, бошқариш даражасига қараб овқатланиш гигиенаси бўлими бўлади. Овқатланиш гигиенаси шифокори ўз иш фаолиятида қонунчилик ҳужжатларидан қўлланма сифатида фойдаланади. Овқатланиш гигиенаси врач иши фаолиятини регламентловчи асосий ҳужжатлар ўзининг мазмуни, вазифаси, аҳамиятига кўра 3 гуруҳга бўлинади:

1. Асос бўлувчи: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (1992 й.) - 37, 38, 39, 40, 65-моддалар, фуқаролар соғлиқни сақлаш тўғрисидаги қонун (1996 й.), Ўзбекистон Республикаси меҳнат кодекси (1996 й.), "Давлат санитария назорати тўғрисида" ги қонун (3.07.92 й. № 657-12, 27, 29, 30, 31-моддалар), "Озиқ-овқат маҳсулотлари сифати ва хавфсизлиги" тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни № 483-1 30.02.1997 й.

2. Овқатланиш гигиенаси бўлимига тааллуқли умумдават меъёрий қонунчилик ҳужжатлари: санитар меъёр ва қоидалар - умумий овқатланиш корхоналари учун шунингдек кондитер цехлари ва муз қаймоқ корхоналари учун - Сан М ва К 42-123-5777-91:

- балиқни қайта ишловчи корхона - 2509-81-минерал сув заводлари учун - 4416-87;

- музқаймоқ ишлаб чиқарувчи корхона учун - 7833-71;

- овқат буёқлари ва концентратларни ишлаб чиқарувчи корхоналар учун - 1403-76;

- кондитер саноати корхоналари учун - 9450-71;

- сут саноати корхоналари учун - 2512-81;

- гўшт комбинатлари учун - 1185-74;

- нон-булочка маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи корхоналар учун 823-69;

- савдо корхоналари учун - 096-68 0066-96;

- болалар сутли овқатланиш ошхоналари учун-924-71 ва бошқалар;

- озиқ-овқат маҳсулотлари давлат стандартлари, Сан К ва М (П-Л 7-70-Озиқ-овқат маҳсулотлари савдо-корхоналари лойиҳаси учун, П-Л 8-71-умумий овқатланиш корхо-

налари лойиҳаси учун), маъмурий ва жиноий жавобгарликка тортиш ҳақидаги кўрсатма (1996), СТУ-6-1 96."Хориждан келтирилган Озиқ-ОВКВТ маҳсулотлари устидан жорий санитария назоратини ўтказиш (буйруқ, № 27, 1996);

- Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни Сақлаш Вазирлигининг асос бўлувчи буйруқлари.

3. Меъёрий услубий ҳужжатлар - бунда маълум бир турдаги озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги иш шароитларини соғломлаштирувчи аниқ талаблар берилгандир.

Овқатланиш корхоналарида санитар назоратни умумий амалиёт шифокори олиб боради.

Давлат санитария назорати ташкилотлари ҳуқуқлари

Республика Бош Давлат санитария врачига ва вилоят, шаҳар, туман бош санитария врачларига қуйидаги ҳуқуқлар берилган:

- идоралар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, бирлашмалар, алоҳида шахсларга санитар ва эпидемияга қарши чораларни бажарилиши муддатини кўрсатилган ҳолда талаблар қўйиш;

- лойиҳалаш меъёрлари асосида қуриш учун ажратилган ер майдони, сув олиш жойи ва чиқинди сувларни тушириш шароитлари лойиҳаларига хулоса бериш;

- зарурат бўлганда техник лойиҳалар, овқатланиш саноат корхоналари, умумий овқатланиш ва савдо корхоналари қурилиши ишчи чизмалари амалдаги меъёр ва қоидалардан четга чиқганда, шунингдек тасдиқланган меъёр ва қоидалар бўлмаган вақтда хулоса бериш;

- аҳоли саломатлигига ёмон таъсир кўрсатиш мумкин бўлган янги турдаги Озиқ-овқат маҳсулотлари хом ашёсига, саноат маҳсулотлари, қурилиш материаллари, идиш-тавоқ ва ўровчи материалларига, шунингдек янги технологик жараён лойиҳаларини келишиб олишида мўлжалланган лойиҳани кўриб чиқиш;

- амалдаги санитар гигиеник ва эпидемияга қарши санитария меъёр ва қоидага мувофиқ эксплуатацияга кирувчи

овқатланиш корхоналари ҳолати ва мос келишига хулоса бериш;

- фаолият кўрсатаётган овқатланиш корхоналари санитар ва эпидемияга карши чора тадбирларини кераклигича бажарилмагунларига қадар фаолиятини тўхтатиш ёки руҳсат бермаслик;

- инсон саломатлигига зиён етказиши мумкин бўлган овқатланиш маҳсулотларини ишлаб чиқаришда ёки қайта ишлашда қўлланувчи кимёвий моддалар, услублар ва воситалар, шунингдек қишлоқ хўжалик ўсимликлари ва ҳайвонларнинг ўсишини тезлаштирувчи воситалар, ўсимликларни ҳимоя қилувчи кимёвий моддалар, полимер ва пластик массалари ва бошқа кимёвий озикларни қўллашни таъқиқлаш;

- истеъмол учун яроксиз деб эътироф этилган озик-овқат маҳсулотларини кишилар овқатланиши учун ишлатилишини таъқиқлаш;

- гигиеник экспертизани ўтказиш учун зарур бўлганда қайси идорага буйсунишидан қатъий назар илмий текшириш муассасалари ва санитария гигиеник ихтисосликдаги лабораторияларга топшириш;

- бажараётган ишнинг ўзига хослиги туфайли бактерия ташувчи, юқумли касалликни таркатиш манбаи бўлиши мумкин бўлган шахсларни вақтинча ишдан четлатиш;

- хизматлик гувоҳномаси кўрсатилган ҳолда куннинг исталган вақтида назорат объектини ҳеч қандай каршиликсиз текшириш ва аниқланган санитар камчиликларни бартараф қилиш тўғрисида кўрсатма бериш;

- объект санитар ва эпидемиологик ҳолатини баҳолаш учун керак бўлган ҳужжат ва маълумотларни масъул ходим ва алоҳида шахслардан талаб қилиш;

- лаборатория таҳлили ва гигиеник экспертиза учун озик-овқат, ашёлар, буюм ва материаллардан нусха олиш;

- жамоа санитар инспекторларини жорий санитария назоратини ўтказиш учун жалб қилиш.

Овқатланиш гигиенаси соҳасидаги санитария эпидемиологик хизмати масъул ходимларининг мажбуриятлари:

- аҳолини озик-овқат билан таъминлаш ва овқатланишда тааллуқли бўлган овқат маҳсулотларини ҳимоялаш, овқатдан заҳарланиш ва бошқа масалалар соҳасида тегишли

муассасаларга зарур соғломлаштирувчи чораларни курилишига тақдим қилиш;

- озиқ-овқат, умумий овқатланиш ва савдо корхоналари объектлари санитар ҳолатини ўрганиш ва гигиеник талаб ва меъёрлар бузилган ҳолатда муассаса раҳбарига хабар қилиш ва айбдор шахсни жавобгарликка тортиш;

- агар тартибга чакирувчи ва жамоат чоралари етарли бўлмаса, айбдор шахсни кўрсатмага (1996 й.) асосан маъмурий ёки жиноий жавобгарликка тортиш.

Ветеринар-санитария хизмати

Ветеринар - санитария хизмати (ВетСХ) Озиқ-овқат маҳсулотлари орқали ўтувчи касалликлар ва гельментозлардан аҳолини саломатлигини ҳимоя қилишдаги барча чора тадбирларни амалга оширади.

Хусусан аҳолини сифатли сут ва гўшт билан таъминлашда ВетСХ катта аҳамиятга эга. Ветеринар-санитария хизмати фаолиятида сўйилувчи моллар ва фермадаги сут берувчи моллар саломатлиги ҳолати устидан назорат олиб бориш кўринарли ўринда туради. Ветеринар санитария назорати органлари давлат санитария назорати органларига буйсунмайди, лекин давлат санитария назорати органларига гўштни қайта ишлаш корхоналарида ва бозорларда ветеринар санитария хизмати-ветеринар назоратини олиб бораётганда санитария меъёр ва қоидаларига риоя қилаётганини текшириш ва талаб қилиш ҳуқуқи берилган. Ветеринар-санитария назорат фаолияти санитария эпидемиология хизмати органлари билан боғлиқ ҳолда олиб борилиши керак ва 1 та мақсад-аҳолини у ёки бу озиқ-овқат маҳсулотлари орқали ўтадиган касалликларни келиб чиқишини олдини олишга қаратилган бўлиши керак.

Озиқ-овқат маҳсулотлари сифати тўғрисидаги давлат қонунчилиги

Озиқ-овқат маҳсулотлари сифати давлат санитария назорати муассасалари билан келишиши керак. Сифатни сертификациялаш Ўзбекистон Республикаси бошқарув ҳужжатлари - 025-94 "Ўзбекистон Республикаси миллий

тизим сертификацияси” асосида давлат стандарти қўмитаси томонидан амалга оширилади.

Асосий ҳолатлар: Озиқ овқат маҳсулотларига стандартлари ва техник шароитларни мувофиқлаш “Озиқ-овқат ва хом-ашё маҳсулотлари сифати санитар меъёрлари ва тиббий-биологик талаблар” Сан К ва М 0066-96 га мувофиқ амалга оширилиши керак.

Тиббий биологик талаблар ўз ичига қуйидаги кўрсаткичларни олади:

I. Умумий ҳолатлар.

II. Озиқ-овқат маҳсулотлари органолептик хусусиятлари яъни ташки кўриниши, ранги, консистенцияси, ҳиди ва мазаси.

III. Озиқавий қийматлилиги.

Озиқ-овқат хом-ашёси ва озиқ-овқат маҳсулотлари алоҳида кўринишлари ва гуруҳларининг озуқавий қийматлилигига асосан кўпинча уларнинг хар бирида озуқавий модда ва энергетик қийматлилиги борлиги билан аниқланади. Мана шу белгилари бўйича озиқ-овқат хом ашёси ва маҳсулотлари 9 та асосий гуруҳга бўлинади:

1. Гўшт, гўшт маҳсулотлари, парранда ва тухум.

2. Сут ва сут маҳсулотлари.

3. Балиқ ва денгизнинг бошқа маҳсулотлари.

4. Нон - булочка, ун ёрма маҳсулотлари.

5. Қанд ва кондитер маҳсулотлари.

6. Сабзавотлар, полиз маҳсулотлари мевалари, мевалар ва уларни қайта ишлаш маҳсулотлари.

7. Ёғли маҳсулотлар.

8. Ичимликлар ва бижғиш маҳсулотлари.

9. Бошқа маҳсулотлар.

IV. Хавфсизлик мезонлари.

Озиқ-овқат хом ашёси ва маҳсулотлари хавфсизлиги кўрсаткичлари асосида уларда саломатлик учун потенциал хавфли, келиб чиқиш жихатидан химик ва биологик моддалар, яъни пестицидлар сакловчи, микробиологик кўрсаткичлар, Озиқ-овқат стабиллиги кўрсаткичлари (ачитки ва микроскопик замбуруглар устидан назорат) қўйилиши мумкин бўлган даражада чеклаш талаблари қўйилган.

V. Болаларнинг овқатланиши учун озиқ-овқатлар:

Бу бўлимда 1 ёшдан 3 ёшгача бўлган болалар учун махсуслаштирилган озиқ-овқат маҳсулотларига ва 1 ёшгача бемор болаларни даволаш учун ишлаб чиқарилган махсус

озик-овқат махсулотларига бўлган тиббий-биологик талаблар кўрсатилган.

2.3. Болалар ва ўсмирлар муассасаларида давлат санитария назорати ўтказишдаги ДСЭНМ шифокорлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикаси ижтимоий системасининг асосий вазифаларидан бири болалар ва ўсмирлар саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш, жисмоний ва руҳий ривожланиши учун яхши шароитлар яратиш ва таъминлаш, умумий касалланишни камайтириш ва олдини олишдан иборат. Қуйидаги вазифаларни ечишда кўпгина муассасалар, корхоналар, шулар каторида соғлиқни сақлаш тизимида ишловчилар яъни санитария эпидемиология станцияси ҳам қатнашади. Болалар ва ўсмирлар гигиенаси - тиббиёт фани бўлиб, ўсиб келаётган организмга табиий ва социал омилларнинг таъсирини, ташки муҳит билан боғлиқлигини ўрганиб, шу асосида гигиеник меъёрлар, санитар қоидалар, ташки муҳит омилларига меъёрлар ва талаблар, болалар ва ўсмирларнинг саломатлигини мустаҳкамланишига, функционал қобилиятларини янада оширишга, ҳамда уларнинг гормоник ривожланишига қаратилган соғломлаштирувчи чора-тадбирлар ишлаб чиқаради.

Болалар ва ўсмирлар гигиенаси бўйича ДСЭНМ шифокорининг фаолиятини регламентловчи қонуний ҳужжатлар ўзининг аҳамияти бўйича 3 гуруҳга бўлинади:

1. Асос бўлувчи: Ўз.Р. Конституцияси (8.12.92 й. қабул қилинган); фуқаролар саломатлигини сақлаш ҳақидаги қонун (1996), "Давлат санитария назорати" ҳақидаги қонун (1992). Ўзбекистон Республикаси "Меҳнат кодекси" (1996).

2. Умумдавлат меъерий ҳужжатлари; улар ҳамма ишлаб чиқариш соҳаларига тегишлидир: санитария меъёрлари ва қоидалари (СМ ва К), РЭМ, РЭТН ва х.к., давлат стандартлари, қурилиш меъёрлари ва қоидалари (КМ ва К), Ўз. Республикасининг Соғлиқни Сақлаш Вазирлигининг асос булувчи буйруғлари, Ўзбекистон Республикасида мактабгача ва мактаб муассасаларини жойлаштириш ва тутиш. Санитар қоидалари, болалар ва ўсмирлар учун қуриладиган объектларга санитар қоидалар ва стандартлар.

3. Меъерий-услубий хужжатлар, улар болалар ва ўсмирлар саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш бўйича ўзида аниқ талаблар тутати.

Мактабгача бўлган муассасаларда, мактабларда, колледж ва бошқаларда умумдавлат қонуний хужжатлардан ташқари, болалар ва ўсмирлар гигиенаси бўйича бошқарма меъёрлар, талаблар ва қоидалардан фойдаланилади.

1. АСОС БЎЛУВЧИ ҚОНУНИЙ ХУЖЖАТЛАР

1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси - давлатнинг асосий қонуни - вояга етмаганларни саломатлигини сақлашга бевосита ва билвосита тегишли бўлган асосий бандларни ўзида тутати. Унда кўрсатилишича вояга етмаганлар соғлиқни сақлаш ҳуқуқлари давлат томонидан, руҳий ва жисмоний, касалликларни олдини олиш, мактабгача, мактаб ва бошқа муассасаларда тиббий хизматни ташкил этиш билан таъминланганлиги (13, 14, 15, 16, 18, 63, 64, 65 бандлар). Бу ДСЭНМ учун санитар меъёр ва қоидаларни, гигиеник меъёрларни ҳаётга татбиқ қилинганлигини талаб қилишида қонуний асос бўлиб, хизмат қилади. Вояга етмаганларнинг меҳнат қилиши, ўқиши саломатлигини сақлаши ва бошқа ижтимоий ҳуқуқлари конституция томонидан тасдиқланган.

1.2. "Давлат санитария назорати" қонуни аҳолини хавсизлик билан таъминлашга мўлжалланган бўлиб, инсонни қулай атроф муҳитга эга бўлиши ва бу билан боғлиқ бўлган бир неча ҳуқуқларини таъминлайди.

1.3. Фуқароларнинг саломатлигини сақлаш қонуни - 14 сентябр 1996 й. да қабул қилинган, болалар ва ўсмирлар фуқаролар саломатлигини сақлашга ва мустаҳкамлашга қаратилган асосий ҳуқуқий хужжат.

Қуйидаги асосий вазифалар кўрсатилган:

- соғлом турмуш тарзини олиб бориш;

- болалар ва ўсмирлар саломатлигини сақлаш борасида давлат органлари муассаса, корхоналар, уюшмалар, ва умум жамоат бирлашмаларининг фаолиятини ҳуқуқий бошқариш. Қуйидаги асосий вазифаларни бажаралишини эътиборга олган ҳолда вояга етганларини саломатлигини сақлаш асосий тамойиллари кўрсатилган (14-банд), ҳар хил органлар

омилкорлиги (4, 5, 6, 7-банд), давлат соғлиқни сақлаш системаси таркиби батафсил ёзилган (8,9-банд), ҳамда хусусий система (10-банд), давлатнинг санитар-эпидемиологик ҳолатига диққат эътибор қаратиш (12-банд), профилактик (чора тадбирларнинг ускунлиги (3-банд).

1.4. Ўзбекистон Республикаси меҳнат кодексида қуйидаги асосий ҳолатлар меъёрланган: Вояга етмаганларнинг саломатлигини сақлаш, даволаш, диспансер назорат, касбга лойиқлигини аниқлашда бепул тиббий консультация ўтказиш, ижтимоий ҳимоялаш системасида, хайрия ва бошқа жамғариқларда сақлаш. Санитар-гигиеник таълим, саломатлик ва физиологик ҳолатлари хусусиятлари жавоб берувчи шароитларда меҳнат қилиш ва ўқитиш (19-банд).

2. УМУМДАВЛАТ МЕЪЁРИЙ ҚОНУНИЙ ҲУЖЖАТЛАР

Зарарли ва хавфли омилларни гигиеник меъёрлаштириш ишлаб чиқариш ва ташки муҳитни соғломлаштиришини асосий эффектив йўли ҳисобланади. Санитария меъёрлари ва қоидалар, стандартлар ва гигиеник меъёрларнинг борлиги, соғлиқни сақлаш амалиёт хизматларига, болалар мактабгача ва мактаб муассасаларининг ҳолати, ўсмирларни ўқитиш тарбиялаш ва меҳнат шароитлари устидан назорат ўтказишда қўлланма бўлиб хизмат қилади.

2.1. Санитария меъёлари ва қоидалари (СМ ва К.) ва гигиеник меъёрлар (РЭМ, ЙКБМ) мактабгача бўлган болалар, муассасаларида, мактабларда, лицей ва коллежларда санитария қонунчилигга риоя қилиниши устидан огоҳлантирувчи ва жорий назорат ўтказиш учун керакдир. Бундан ташқари бу меъёрлар гидромет хизматнинг лойиҳалаштириш ва конструктор муассасаларида, меҳнат вазирлигида, ўрта махсус ўқув юртларида мактабгача бўлган болалар муассасаларини, мактабларнинг касаба уюшмаларида қўлланилади. Сан.М ва К соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланади, уларни қайд қилиниб, ишлаш муддати аниқланади. Сохавий (бошқарма) қонуний ҳужжатлар олдиндан санэпидхизмат муассасалари билан келишиб сунгра тегишли вазирликларда тасдиқланади. (Ҳозирги вақтда турли хил зарарли ва хавфли омилар (метеошароит, шовқин ва ҳ.қ.), мактаб, синфлар ва рекреацион залларини тутиш ва

жиҳозлари бўйича кўп миқдорда гигиеник меъёлар мавжуддир. Ўрта махсус ўқув юртларида ўқитиш ва меҳнат қилиш шароитлари устидан назорат ўтказишда аҳамиятли бўлган ишлаб чиқаришни кўпгина соҳалари учун санитария меъёрлари ва қоидалари ишлаб чиқилган:

- болалар ва ўсмирлар гигиенаси муассасалари жиҳозлари ва болалар мактаб мебели, ишлаб чиқариш жиҳозларига гигиеник талаблар (Сан.М. ва Қ. № 0011-94) ва технологик жараёнларни ташкиллаштириш;

- Ўзбекистон Республикасида мактабгача бўлган болалар муассасаларини жойлаштириш ва сақлашдаги санитар қоидалар (Сан.М.ва Қ. № 0033-94);

- умумтаълим мактаблар ва янги турдаги мактаблар (лицей, гимназияларда) ўқув ишлаб чиқариш жараёнининг оғирлиги ва кун тартибини гигиеник меъёрлаш (Сан.М ва Қ № 0027-94);

- мактаб интернатларини, болалар уйларини, болалар залларини сақлашдаги ва жойлаштиришдаги санитар қоидалар (Сан М.ва Қ. № 0036-95);

- Қ.М. ва Қ. № 0097-00-2000. Республика болалар ва ўсмирлар муассасаларида озиқ-овқатлар истеъмол қилинишининг ўрта кундалик меъёри.

- Сан. Қ ва М. № 0102-200 “Мактаб ўқув муассасаларида ўқув жараёнининг шароити, гигиеник талаблар”.

- Спиртли ичимлик сувига ичимлик Дав. СТ. 950-2000;

- Қ.М. ва Қ. 2-98 “Табиий ва сунъий ёритилганлик” 2.01.05.98;

- Дав. СТ. 110 15-91 “Ўқув столлари”;

- Дав. СТ. 110 16-91 “Ўқув стуллари”;

- Дав. СТ. 110 15-91 “Ўқув столлари”;

- Дав. СТ. 110 15-91 “Мактаб парталари”;

- Дав. СТ. 22779-90 “Уйинчоклар. Хавфсизликга бўлган талаблар ва синов услублари” ва ҳ.к.

2.2. Сув сифатини, ишлаб чиқариш жиҳозларини, ўтирган ва турган ҳолатда иш жойининг ҳажми ва қўл етиш минтақаси, ишчи ҳолатини баҳолаш услуби ва турли омилларнинг хавфсиз даражасини регламентловчи давлат стандартлари, мактабгача болалар муассасалари, мактаблар ва ўсмирлар муассасаларининг гигиеник ҳолати ва жиҳозлашни назорат қилиш учун керак бўлган қонуний ҳужжатлар.

2.3. Қурилиш меъёрлари ва қоидалари (Қ.М.ва Қ.):

- шаҳар ва аҳоли пунктларида мактабгача болалар муассасалари, мактаблар, лицей ва коллежларни лойиҳалаштириш ва қуришга бўлган асосий талабларни қўйди.

Лойиҳалаштириш ва қуриш бўйича Қ.М. ва Қ.даги ташқари, лойиҳалаштириш меъёрлари ва қоидаларини кўрсатувчи, технологик лойиҳалаштириш меъёрлари, қўлланмалари мавжуддир.

Болалар ва ўсмирлар гигиенаси (БЎГ) шифокори қурилиш устидан огоҳлантирувчи назорат ўтказганда кўпроқ қуйидаги Қ.М. ва Қ. дан фойдаланади: мактабгача болалар муассасалари, мактаблар, лицей ва коллеж. ва б.қ. бош ва ситуацион режаси, маъмурий ва хўжалик биналари, табиий ва сунъий ёритилганлик, иситиш, вентиляция, кондиционерлаш ва б.қ.).

2.4. Асос бўлувчи буйруқлар, тавсифлар, қўлланмалар кўпгина соҳаларга мўлжаллангандир. БЎГ объектлари устидан назорат ўтказишга алоқадор бўлган, бу гуруҳ, ҳужжатларига қуйидагилар киради:

- ЎзР давлат сан.эпид.хизматининг санитар- эпидемиологик станцияси ҳақидаги ҳолат (20.04.96 й. ЎзР ССВ томонидан тасдиқланган);

- ЎзР ССВ нинг № 505-3-86 сонли буйруғи. Болалар ва ўсмирлар гигиенаси бўйича (иши ҳақидаги қўлланма);

- ЎзР ССВ № 231-92 буйруғи. Санитария пофилактика муассасаларининг медицина ҳисоботи ҳужжатлари;

- соғломлаштириш лагерларида болаларни жойлаштириш ва боқилишининг устидан санитария гигиеник қоидалар Сан.К.ва М. № 42-144, 1990, Ўз. РССВ тасдиқлаган;

- мактаб-вояга етмаганлар поликлиникасида ташкилий ишлар тамойили. Услубий қўлланма (31.07.93 й. ЎзР ССВ томонидан № 389-сонли буйруқ билан тасдиқланган);

- ТТКБ ва сурункали касалликларга чалинган кичик ёшли болаларнинг оилавий реабилитацияси (Ахборот хати) ЎзР ССВ - 26. X.1995 й. № 10 баённома рухсат № 0017).

3. Меъёрий-услубий ҳужжатлар.

Бу гуруҳга болалар уйлари, мактаб интернатлари мактабгача болалар муассасалари, лицей коллеж ва бошқа ўқувчилар меҳнат фаолияти уюшмалари, болалар соғломлаштириш муассасаларининг ҳолати санитар қоидалар ва меъёрлар

ҳақидаги кўпгина маълумотлар сақловчи, кўпсонли ва таркиби бўйича турли хил бўлган ҳужжатлар киради. Бу ҳужжатлар қўлланма, услубий тавсияномалар кўринишида тақдим этилган.

Қонуний ҳужжатларга риоя қилинишини давсан-назорати ўтказишида; БЎГ шифокори юқорида келтирилган қонуний ҳужжатларни билиши, ўз-талабларини аниқ қонун, аниқ банд, ҳолат ва меъёрлар билан мустаҳкамлаган ҳолатда, уларни амалиётда қўллашни билиши керак. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида болалар ва ўсмирлар саломатлигини сақлаш ҳақидаги қонунларни аниқ бажарилиш устидан назорат ЎзР бош прокурори ва уни қўл остидаги прокурорлар томонидан олиб борилади (ЎзР меҳнат кодексининг банди).

2.4. Коммунал объектлар ва атроф муҳит ҳолати устидан давлат санитария назорати ўтказишдаги ДСЭНМ шифокори врач фаолиятининг ҳуқуқий асослари

Коммунал объектлари ва атроф муҳит ҳолати устидан давсанназорати ўтказиш учун ДСЭНМ шифокори юқори профессионал тайёргарликка, кенг дунё қарашга ва юқори маданиятга эга бўлиши, аҳоли яшаш пунктлари гигиенаси, атроф муҳит ва аҳоли саломатлигини ҳимоя қилиш соҳасида фундаментал ва амалий тайёргарлигини бирлаштира олиши керак. Шу билан боғлиқ ҳолда умумий амалиёт шифокори, коммунал гигиена объектлари устидан назорат ўтказишда соғлиқни сақлаш ҳақидаги қонунчилик асослари ва шу соҳада қўлланиладиган директив ҳужжатларни санитар қонунчиликни ва меҳнатни илмий асослар бўйича ташкиллаштириш асосларини билиши керак.

Санитар шифокорининг фаолиятида қўлланиладиган регламентловчи қонуний ҳужжатлар ўз аҳамияти, таркиби ва йўналиши бўйича 3 гуруҳга бўлинади:

1. Асос бўлувчи: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (1992), Ўзбекистон Республикаси Меҳнат Кодекси (1996), Фуқаролар саломатлигини сақлаш ҳақидаги қонун (1996), Давлат санитария назорат ҳақидаги қонун (1998), Атмосфера ҳавосини сақлаш ҳақидаги қонун (1996) ва б.к.

2. Умумдавлат меъёрий қонуний ҳужжатлар. Улар назорат остидаги объектларнинг ҳамма соҳасига тегишлидир.

Санитария меъёрлари ва қоидалари (Сан М. ва К., РЭМ, ЙКБМ,) давлат стандартлари (ДавСТ), қурилиш меъёрлари ва қоидалари (КМ ва К), буйруқлар, санитар қоидалар (СК).

3. Меъерий-услубий ҳужжатлар. Улар ўзида у ёки бу назорат остидаги объектлар ҳолатига бўлган, қудуқлар дезинфекцияси ва улардаги сувларни зарарсизлантиришга бўлган, саноат чиқиндилари таъсири минтақасида яшовчи аҳоли саломатлиги ҳолатида ўзгаришлар ҳақида Тум ДСЭНМ да шифокорлар томонидан маълумот йиғишига бўлган аниқ талаблар тутади.

1. АСОС БЎЛУВЧИ ҚОНУНИЙ ҲУЖЖАТЛАР

1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси - мустақил Республиканинг асосий қонуний ҳужжати - ҳамда қонуний ва бошқа меъерий услубий ҳужжатлар Конституция ҳолатларига зид бўлмаслиги кераклиги 16-бандда кўрсатилган. Қонунда аҳоли саломатлигини сақлашга тегишли бўлган бир неча муҳим ҳолатлар кўрсатилган. Масалан, 37-бандда фуқароларнинг қулай меҳнат шароитига эгалик ҳуқуқи кўрсатилган. Атроф муҳитларини ҳимоя қилишга катта аҳамият берилган. "Ер, фойдали қазилмалар, муҳит ресурслар, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси умумдавлат бойлик ҳисобланиб, давлат ҳимоясидир" (50,54,55-банд). Юқорида кўрсатилганлар атроф муҳит объектларини ва аҳоли саломатлигини сақлашда, республикада экологик ҳолатни яхшилаш соҳасида ЎзР давлат санитар-эпидемиологик назорат маркази хизмат фаолиятининг асосини ташкил қилади.

1.2. "Фуқаролар саломатлигини сақлаш ҳақидаги қонун" (1996) ЎзР ҳукуматини республика аҳолиси саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш ҳақида ғамхўрлигини ифодалайди. 12-бандда қулай санитар-эпидемиологик ҳолатга эътибор берилган. Ўзбекистонда экологик ҳолатни яхшилашда профилактик чора-тадбирлар муҳим аҳамиятга эгаллиги кўрсатилган.

1.3. "ЎзР да давлат санитария назорати" ҳақидаги қонун аҳолини санитария-эпидемиологик қулай ва радиацион хавфсиз шароитлар билан таъминлаш бўйича жамият карашини бошқаради ҳамда инсонни қулай атроф муҳитга эгалик ҳуқуқини белгилайди.

“Давлат санитария назорати” - бу санитар қонунчилик бузилишларини олдини олиш, аниқлаш ва тўғрилаш бўйича санитария-эпидимиологик хизмати фаолиятidir.

Қонун IV бўлимдан 32 банддан иборат бўлиб уларда амалдаги ва курилаётган объектлар устидан давлат санитария назоратини ўтказиш тартиби ва ташкиллаштириш кўрсатилган.

1.4. “Атмосфера ҳавосини ҳимоялаш ҳақидаги қонун” (1996 йил 27. XII). Олий мажлис қарори билан амалиётга тадбиқ этилган.

Қонун 30 банддан иборат. 2-бандда айтиладики “Атмосфера ҳавосини ҳимоялаш қонунчилиги амалдаги жорий қонундан ва Ўзбекистон қонунчилигининг бошқа қонунларидан иборатдир”. Қонуннинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- атмосфера ҳавосини табиий таркибини сақлаш;
- атмосфера ҳавосига кимёвий, физик, биологик ва бошқа омилларининг зарарли таъсирларини камайтириш ва олдини олиш;

- атмосфера ҳавосини ҳимоялаш соҳасида давлат органлари, корхоналар муассасалар, уюшмалар, жамият бирлашмалари ва фуқаролар фаолиятини қонуний бошқариш (3-банд). Атмосфера ҳавосининг ҳолатини баҳолаш учун Ўзбекистон Республикасида ягона яққа бўлган атмосфера ҳавоси сифати меъёри тасдиқланган (4,5,6-банд);

- атмосфера ҳавосида зарарли моддалар ва биологик организмларни рухсат этилган миқдори;

- атмосфера ҳавосидаги инсон ва атропоф муҳит объектлари учун акустик, электромагнит, ионлашган ва бошқа физик омилларнинг зарарли таъсирларини рухсат этилган миқдори.

Алоҳида вилоятлар, туманлар, учун атмосфера ҳавосини таркиби меъёрларига юқори талаблар қўйилади. Атмосфера аавоси сифати меъёрлари қонунда тасдиқланган тартибда ишлаб чиқилади ва тасдиқланади. (7-банд). 11, 23-бандлар атмосфера ҳавосини ифлослантирувчи манба бўлиб ҳисобланадиган корхона ва муассасаларга бўлган талабларни акс этади. Атмосфера ҳавосини ҳимоя қилувчи корхона, муассаса ва уюшмаларнинг вазифалари кўрсатилган. Атмосфера ҳавосини ҳимоя қилиш устидан назорат, маҳаллий ҳукумат органлари, шунингдек ЎзР ССВга юклатилган (28-банд).

29-бандда қонунбузарчиликка бўлган жавобгарлик кўрсатилган.

2. УМУМДАВЛАТ МЕЪЁРИЙ - ҚОНУНИЙ ХУЖЖАТЛАРДАН, АТРОФ-МУҲИТ ҲОЛАТИ ВА КОММУНАЛ ОЪЕКТЛАРДА ДСЭНМ ШИФОКОРИ ФАОЛИЯТИ ЎЗ ИЧИГА ҚУЙИДАГИ ХУЖЖАТЛАРНИ ОЛАДИ

2.1. Санитария қоидалари ва меъёрлари (СК ва М.):

- СанМ. ва Қ. № 0056-96, 4630-88 "Очиқ сув манбаларини ифлосланишдан сақлаш";

- Сан М. ва Қ. 42-128-4690-88 "Аҳолини яшаш жой ҳудудини тутиш санитария қоидалари";

- Сан М. ва Қ. № 0015-94 "Ўз.Р. ҳудудидаги аҳоли яшаш жойлари атмосфера ҳавосидаги ифлослантирувчи моддаларнинг РЭМ рўйхати";

- Сан М ва Қ. № 0055-96. "Тупроқда экзотик заҳарли моддаларни РЭК ва ТРЭК";

- Сан М ва Қ. № 0057-96. "Турли хилдаги ерлардан фойдаланишда тупроқни ифлосланиш даражасини баҳолаш санитар қоида ва меъёрлари";

- Сан М ва Қ. № 0068-96. "Ўзбекистон Республикаси шаҳарларида ҳосил бўладиган каттик маиший чиқиндилар (КМЧ) йиғилиши, сақланиши, четлаштирилиши, зарарсизлантирилиши ва мақсадга мувофиқ фойдаланиши бўйича санитар қоидалар";

- Сан М ва Қ. № 0078-98. "Дорихоналарнинг қурилиши, жиҳозланиши ва ишлатилишига бўлган санитар қоида ва меъёр";

- Сан М ва Қ. № 0086-99. "Кабристонларнинг қурилиши ва таркибига қўйиладиган санитар қоидалар";

- Сан М. ва Қ. 0025-94. "Аҳоли марказлашган хўжалик ичимлик сув таъминоти манбаларга бўлган гигиеник ва санитар-техник талаблар. Танлаш қоидалари" ва бошқалар.

2.2. Дав СТлари:

- O'ZOST 951 2000. Дав СТ 2761-84 "Марказлашган хўжалик ичимлик сув таъминоти манбалари. Гигиеник, техник талаблар ва танлаш қоидалари";

- O'ZDSt 950 2000. Дав СТ 2874-82 "Ичимлик суви. Гигиеник талаблар ва сифат устидан назорат";

- Дав СТ 17.2.3.01-85 “Атмосфера. Аҳоли яшаш пунктлари ҳаво сифати устидан назорат қоидалари” ва б.қ.;
 - 2.3. Курилиш меъёрлари ва қоидалари (ҚМ ва Қ):
 - ҚМ ва Қ 2.07.01-94. “Шаҳар қуриш. Шаҳар ва қишлоқларни лойиҳалаштириш ва қуриш”;
 - ҚМ ва Қ 2.08.06-97. “Санитар эпидемиологик маркази”;
 - ҚМ ва Қ 2.04.03-85. “Бинологларни сув таъминоти ва канализация”;
 - ҚМ ва Қ 2.09.11-97. “Минерал ўғитлар ва ўсимликлар кимёвий муҳофаза воситалари”;
 - ҚМ ва Қ 2.04.02-97. “Сув таъминоти. Ташқи тармоқ ва иншоотлари”;
 - ҚМ ва Қ 3.05.04-97. “Сув таъминоти ва канализация, ташқи тармоқ ва иншоотлари”;
 - ҚМ ва Қ 2.04.01-98. “Бинологларнинг ички сув тармоғи ва канализация”;
 - ҚМ ва Қ 2.04.18-97. “Шаҳар, посёлка ва қишлоқ аҳолиси турар жойларида ташқи ёритиш тармоқларини лойиҳалаштириш бўйича кўрсатмалари”.
 - ҚМ ва Қ 2.01.12-96. “Саноат заҳарли чиқиндиларини зарарсизлантириш ва йўқ қилиш бўйича;
 - ҚМ ва Қ 2.01.05-98 “Лойиҳалашгириш меъёрлари. Табиий ва сунъий ёритилганлик” ва б.қ.
 - 2.4. Санитар қоидалар (СҚ):
 - СҚ. “Сарторашхоналарни жиҳозлаш, жойлаштириш ва тутиш”;
 - СҚ. “Ҳаммомларни жойлаштириш, жиҳозлаш ва тутиш”;
 - СҚ. “Кирхоналарни жойлаштириш, жиҳозлаш ва тутиш”;
 - СҚ. “Хожатхоналарни жойлаштириш ва тутиш”;
 - СҚ. “Марказлашмаган хўжалик ичимлик сув таъминоти учун фойдаланиладиган қудуқ ва коптаж-булоқларни жиҳозлаш ва сақлаш бўйича санитария қоидалари”;
 - СҚ. “Кўйиш станцияларини жойлаштириш, ва тутиш”;
- “Хўжалик-ичимлик сув таъминоти санитария ҳимоя минтақасини лойиҳалаштириш тартиби ва эксплуатацияси бўйича низоми” № 2640-82 ва б.қ.

2.5. Коммунал объектларда Давлат санитария назорати ўтказишда шифокорнинг амалий фаолиятида қуйидаги асос бўлувчи буйруқлар, низомлар муҳим ўрин тутди:

- "Ўзбекистон Республикаси Давлат санитария-эпидемиология хизмати санитария-эпидемиология станцияси ҳақидаги низом" 20. IV. 96 й. тасдиқланган;

- Буйруқ № 1075 "Санитария-эпидемиология станцияси тиббий ва муҳандис техник ходимлар штати меъёри ҳақида";

- 581 буйруқ "Дорихоналар санитария тартиби инструкциясини тасдиқлаш ҳақида";

- 19.04.94 й. 1772-буйруқ "Жарроҳлик касалларга тиббий ёрдамни ташкиллаштириш ва жарроҳлик соҳасида ДПМда шифохона ички инфекциясини олдини олиш санитария-гигиеник чора-тадбирлари ҳақида";

- 7720-буйруқ "Йирингли жарроҳлик касалликлар билан оғриган беморларга тиббий ёрдамни яхшилаш ва касалхона ички инфекцияси билан кураш тадбирларини кучайтириш ҳақида" Ўз ичига даволаш-профилактика муассасаларда шифохона ички инфекциясини олдини олиш санитария-гигиеник тадбирларини ташкиллаштириш ва ўтказиш бўйича инструкциясини олади;

- 891 буйруқ "Доялик стационарларида шифохона ички инфекция профилактикаси ҳақида" тиббиёт ходимларини қўл терисини ишлов бериш сифати ва асбоблари, стериль материалларини стерилизацияси, дезинфекцияси сифати устидан бактериологик назорат ўтказишда коммунал гигиена шифокорининг иш ҳажмини кўрсатади;

- 283-2000-буйруқ "Санитар-профилактик муассасаларнинг тиббий ҳисоб ҳужжатлари";

- 288-буйруқ "Шифокорхоналарнинг санитар эпидемияга карши тартиби ҳақидаги кўрсатма".

3. Меъёрий услубий ҳужжатлар.

Амалдаги меъёрий услубий ҳужжатларга, таркиби бўйича турли хил бўлган ва кўп сонли бўлган кўрсатмалар, услубий кўрсатмалар, услубий тавсиялар кирди. Хусусан шифокор "Санитар қонунчилиқни, санитар меъёрларни, қоидаларни ва гигиеник меъёрларни бўзганликда тортиладиган маъмурий ва жиноий жавобгарлик ҳақидаги кўрсатма (1996 й. тасдиқланган), аҳоли яшаш жойларини тозалаш устидан санитар назорати ўтказишни ташкиллаштириш ва амалга оширишни

гигиеник асослари” услубий кўрсатмаси, саноат корхоналари чикиндилар таъсир доирасида яшовчи аҳоли саломатлигидаги Ўзгаришлар ҳақидаги маълумотларни йиғиш ва Тум. ДСЭНМ да таҳлил қилиш бўйича услубий хатларни билиши зарур.

Юқорида айтилганларнинг ҳаммаси шуни кўрсатадики, аҳоли саломатлигини сақлаш ва экологик ҳолатини яхшилаш бўйича чора-тадбирлар ишлаб-чиқариш ва асослашни текшириш мақсадида коммунал объектларда ва атроф муҳит объектларида санитария назорати ўтказишда қонуний ҳужжатларни билиш ва олиш жуда муҳимдир.

3-БОБ. ТАШКИЛИЙ УСЛУБИЙ ИШ (ТУИ)

3.1. Ташкилий-услубий ишнинг тамойиллари

Санитария-эпидемиология станциясининг кейин ва кўп киррали фаолиятида ташкилий-услубий иш (ТУИ) муҳим урин тутади. ТУИ “Давлат санитария назорати ДСЭНМ ҳақидаги қонун, ҳақидаги низом (1996 й.), 3.03. №2599919 ДСЭНМ лабораторияларини метрологик таъминлаш ва стандартлаштириш гуруҳи ҳақида низоми Ўзбекистон РССВ директив ҳужжатлари, ЎзР ССВ, хокимиятлар, бош шифокори, директив ҳужжатларига асосан олиб борилади. ТУИ ДСЭНМнинг ҳамма структуравий билимлари билан биргалашиб олиб борилади. ТУИ нинг асосий вазифаси - ташқи ва ички муҳитни сақлаш ва аҳоли саломатлик кўрсаткичларини яхшилаш мақсадида, назорат қилинадиган маъмурий ҳудуддаги объектларда огоҳлантирувчи ва жорий назорат ўтказишда санэпидия муассасаларнинг ташкилий-услубий ишини етарли даражада таъминлашдир. ТУИ таркиби ва унинг шакли, шунингдек структураси ва ходимлар таъминоти, ДСЭНМ бошқармаси ва ходимлар таъминоти; ДСЭНМ бошқармаси даражасига боғлиқ ҳолда, бир хил эмас. Масалан шаҳар ДСЭНМида мустакил ТУИ бўлим мавжуд бўлиб, уни бўлим бошлиги бошқаради, I даражали ДСЭНМ бошқармасида бу иш махсус бўлимлар бўлим бошқармалари томонидан бажарилади ва ДСЭНМ бош шифокори (ёки ўринбосари) томонидан назорат қилинади. ТУИ ичига ходимлар бу билан ишлашни ўз ичига

олади: широкор ва ўрта тиббий ходимларни йиғиш ва жойлаштириш, ишини режалаштириш ва уларни квалификациясини ошириш. ТУИ нинг кўп қисми услубий ишга ажратилган. Унинг мақсади ДСЭНМнинг ҳамма шифокорларини янги қонуний ва қарорий ҳужжатлар билан танишишдир. ДСЭНМ шифокорлари каалификациясини оширишда ДСЭНМ, шунингдек шаҳар ДСЭНМ базаларида семинарлар ва инструкторив мажлисларни ташкил қилиш ва ўтказиш катта рол ўйнайди. Бу семинарлар ва инструкторивларни мавзуси турлича бўлиб, шу вақтдаги ёки келажакда кутилаётган, гигиеник ва эпидемиологик ҳолатга боғлиқ бўлади. Масалан: Озиқ-овқат ва ташқи муҳит намуналарини радиометрик текширишга олиш ва етказиш, лицей ва гимназияларнинг ўқувчиларини ўқув-меҳнат юктамалари ва машғулот тартиби, саноат корхоналарида биргаликдаги ёритилганликда ва тунги сменада ёритилганлигини аниқлаш, эпидемияга қарши тадбирлар бўйича СКО мутахассислари билан семинар, очик сув манбаларидан вабо бактериологик текширишга сув намунасини олиш. НТД бўйича озиқ-овқат маҳсулотларини гигиеник экспертизаси. Бундан ташқари ходимлар квалификациясини оширишда. 5-10 кун давом этадиган шаҳар (ноҳия, туман) ДСЭНМ базаларидаги ДСЭНМ туман шифокорларини ишчи жойларда тайёрлаш ҳам бўлади. Ташкилий услубий ишга шунингдек режани бажариш устидан назорат, ДСЭНМ структуравий бўлинмаларининг фаолиятини баҳолаш, юқори турувчи ДСЭНМ (шаҳар, вилоят)га топшириш учун статистик ҳисоб ва ҳисобот маълумотлари ҳам киради. ДСЭНМ шифокори ўз участкасида ўтказган давсанназорати натижаларини бирламчи маълумотларини ўзининг туман мутахассис шифокорига, беради, сўнгра район ДСЭНМ шу маъмурий ҳудуд объектларида ўтказилган иш ҳақидаги маълумотни шаҳар ДСЭНМига беради.

Ташкилий услубий ишга бошқа тиббиёт муассасалари ходимлари билан семинарлар ўтказиш киради: даволаш шифокори билан 400-буйруқ асосида дастлабки ва доимий тиббий кўриклар ўтказиш бўйича, касб касалликларини олдини олиш бўйича, вақтинча меҳнатни йўқотиш касаллигини ҳолати ҳақида, инфекционист шифокорлари билан эпид ҳолатга боғлиқ ҳолда эпидназорат хусусиятлари бўйича (вирусли гепатит бўйича, марказлаштирилган тадбирлар

ҳақида, СПИДни олдини олиш бўйича, иммунопрофилактика эффективлигини ошириш ҳақида олдини олиш бўйича). Директив ҳужжатлар, маҳаллий ҳокимият органлари қарорларини бажариши устидан назорат, аҳоли иншоотларини текшириш, сўровларга жавоб бериш ва маълумотномалар йиғиш ҳам ташкилий-услубий ишга киради. Туман ДСЭНМ мутахассис шифокорлари турли хил ҳужжатларни тўлдириш бўйича иш олиб борадилар (иш юритиш), комплекс санитария текширувига қатнашади, ДСЭНМ шифокорлари ДСЭНМ фаолиятини текшириш, комплекс комиссия ишида катнашади, санитар-гигиеник ва бактериологик лабораторияларини иши натижаларини таҳлил қилдилар. Лаборатория ишлари ДСЭНМ шифокорлари берадиган сўровни эътиборга олган ҳолда ва лаборатория ҳақидаги ҳолатга асосан тузиладиган режа бўйича олиб борилади.

Лаборатория функциясига турли хил зарарли ва ҳавfli омиллар (шовқин, вибрация, кимёвий бирикмалар, электромагнит майдон, метеороит, биологик омиллар (биотекшириш)ларни инструментал-лаборатор текширувлар киради. Йил охирида ва ҳар кварталда ДСЭНМ врачлари лабораторияга назорат остидаги объектларда у ёки бу текширишлар олиб борилиши кераклиги ҳақида талабнома беради.

Тезкор ҳолатларда (авария, заҳарланиш ва б.қ.) у ёки бу текшириш ўтказиш ҳақида навбатсиз талабнома берилади. Текшириш (анализ) ўтқазилиб бўлингандан сўнг лаборатория ДСЭНМ врачига қабул қилинган ҳисоб шаклида текшириш баённомасини беради. ДСЭНМ врачлари, объектни турли шароитларини билган ҳолда, баённоманинг охириги бетига ўзининг хулосасини ёзиб, зарарли ва ҳавfli омил таъсирини олдини олиш чора-тадбирларини ишлаб чиқаради (агар уларнинг даражаси гигиеник меъёрдан ошса).

3.2. Ишни режалаштириш ва бажарилиши устидан назорат ДСЭНМ ишини ташкиллаштиришнинг муҳим бўлими ҳисобланади. Режалаштириш асосан 1 йилгача ва кварталда ўтказилади.

ДСЭНМ ишини режалаштириш 2 йўл билан олиб борилади:
- дастурий-мақсадий - йилга ва 1 йилга режалаштирилаётган муддатда бажариладиган фаолият йуналишлари ва вазифаларнинг асосийлари кўрсатилади;

- функционал-оператив - кварталга ва хар ойга. Бу ҳолат йиллик режа материаллари алоҳида кўрсатилиб, аниқ ҳолда назорат ости объектлари, ишлар мақсади, бажарилиш мақсади ва бажарувчи шахслар кўрсатилади.

ДСЭНМ режаси шакли ва структураси, хусусан биринчи даражали бошқарма юқори турувчи санэпид, хизмат муассаса томонидан қабул қилинади.

ДСЭНМ врач иши режаси участка ва туман санэпид-ҳолатини ва динамикасини эътиборга олмаган ҳолда тузилади. Район туманига у ёки бу чора-тадбирларни режага киргизиши ҳақидаги таклифларни 1 сентябргача, шаҳар ДСЭНМ 1 ноябргача берилиши керак. Йиллик режа ДСЭНМ вилоят санитария врач томонидан тасдиқланади.

ДСЭНМ врач хизмат қиладиган ҳудудида жойлашган объектларга қараб хар бир бўлимга чора-тадбирлар тузади.

Биринчи бўлим бўйича бу: ДСЭНМ туманида ўтказиладиган янги қонуний ҳужжатлар ва гигиеник меъёрларни ўзлаштириш бўйича семинар ишларда қатнашиш ҳокимият мажлислари учун тайёрланадиган маърузалар учун маълумот йиғиш (у ёки бу назорат ости объектларининг санэпид-ҳолати бўйича).

Юқумли касалликларни олдини олиш чора-тадбирлари, ДПМ (даволаш профилактика муассасалари) тайёргарлиги карантин инфекцияларини олдини олишда ва б.қ.

Иккинчи бўлим бўйича қуйидаги ишлар режалаштирилади:

- қурилиш учун ер майдони танлашда қатнашиш;
- ҳамма қурилаётган объектларни назорат қилиш;
- хар йили режали (чуқурлаштирилган) назоратларни

ўтказиш:

а) овқатланиш объектлари (ошхоналар, омборхоналар, савдо корхоналари, маҳсулот ишлаб чиқариш корхоналари);

б) коммунал объектлар (аҳоли яшаш ва жамоат бинолар, ДПМ ва б.қ);

в) саноат объектлари (корхоналар, қишлоқ хўжалик объектлари);

г) мактабгача болалар муассасалари ва мактаблар, лицей, коллежлар ёзги соғломлаштириш муассасалари ва бошқалар;

"Тасдиқлайман"
ДСЭНМ бош врач

Ф.и.ш.

" _____ " _____ йил.

РЕЖА

**ДСЭНМ туманини асосий ташкиллаштириш,
санитария-эпидемияга қарши чора-тадбирлари,
1997 йилга**

№	Чора тадбирлар	Комплекслаш			Бажа-риш муддати	Бажарил-ганлиги ҳақида белги
		ДСЭНМ ичида	Соғлиқни сақлаш тизимида-ги бошқа муассаса-лар билан	Бошқа бошқар-малар билан		
I бўлим	Ташкилий чора тадбирлар					
II бўлим	Санитар-гигиеник чора тадбирлар					
III бўлим	Эпидемияга қар-ши чора тадбир-лар					
IV бўлим	Соғлом турмуш тарзи ва билимни тарғиб қилиши					
V бўлим	Дав.сан. назора-ти лаборатор-ин-струмантал таъ-минотини мукам-маллаштириш					

МАҚСАД: аҳоли соғлиғини сақлаш, атроф муҳитни ва ишчи муҳитни ҳимоя қилишга йуналтирилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва бажарилишини устидан назорат.

ВАЗИФА: Санитария-гигиеник ва эпидемияга қарши чора-тадбирлар ўтказиш мақсадида, мулкчилик шакли ва қайси бошқар-мага бўйсунушидан қатъий назар, давлат органлари, корхоналари, муассасалари, уюшмалари, ташкилотлари томонидан санитария меъёрлари, қоидалари ва гигиеник меъёрларга риоя қилинишини назорати мақсадида, хизмат кўрсатилган ҳудудда жойлашган назорат ости объектларда давлат санитария назорати ўтказиш.

- мавзувий санитария текширувларини ўқатиш, назорат ости объектларини йил мавсумларига тайёрлаш, овқатдан заҳарланиш ва касб касалликларини текшириш, ташқи муҳит ва савдо сотиқ ташкилотларини рейд-текширишларида қатнашиш;

- қишлоқ хўжалигида пестицидлар қўллаш ва сақлашни текшириш;

- назорат ости объектларида лаборатор-инструментал текширишлар ўтказишга талабнома бериш;

- уюшган жамоаларда бинолар ва ўсмирлар ҳамда ишчилар касалланиши ҳақида маълумот йиғишда қатнашиш”.

Учинчи бўлим бўйича қуйидаги ишлар режалаштирилади:

- ҳар қайси юқумли касалланиш ҳолатида эпидочагда текшириш ўтказиш;

- ташқи муҳит объектлари (сув, тупроқ) озиқ-овқат маҳсулотлари, саноат объектлари (зооантропоноз)ни микробли ифлосланиш ҳолатини ўганиш;

- ВИЧ-инфекция, қутуриш, тиф-паратиф касалликлари профилактикаси бўйича ишларни бажарилишини назорат қилишда қатнашиш;

- профилактик эмлашлар график-режаси бажарилишини назорат қилиш;

- ВГ, ЎИК, нафас йуллари инфекциялари профилактикаси бўйича ишларга ДМП, МБМ, ларини тайёргарлигини текширишини ташкиллаштириш ва ўтказиш;

- Ф.ЗО, Госпитализация қилишмаган ОКЗ беморини, дизентерия ва бактекширишни тўғрилигини ва ўз вақтида ўтказилишни назорат қилиш;

- Ф.ЗО га очиқ сув манбаларидан намуна олиш.

Тўртинчи бўлим бўйича қуйидаги тадбирлар режалаштирилади: гигиеник билимларни ва соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш (СПИД профилактикаси зарарли одатлар - чекиш, ичкиликбозликни енгиб ўтиш), наркоманиянинг хавфлилиги ҳақида, шахсий гигиена ҳақида, спорт ва жисмоний тарбиянинг яхши таъсири ҳақида, рационал ва баланслаштирилган овқатланишни фойдаси ҳақида.

Бешинчи бўлимда график-схемасида маълум омил ва назорат объектини курсатган олда лаборатор-инструментал текшириш бўйича ишлар режалаштирилган.

Шуни эътиборга олиш керакки санаб ўтилган тадбирлар мисол сифатида келтирилгандир. Ҳаётда улар аниқ санитар-эпидемиологик ҳолатга боғлиқ ҳолда бошқа ишлар билан кўрсатилиш мумкин. Йиллик режадан ташқари, структура бўлимлари (бўлимлар, бўлинмалар, участка) ҳар кварталда иш режасини тузишади. Унда йиллик режа аниқлаштирилган, бажариш муддати ва бажарувчиси кўрсатилган бўлади. Кварталлик режани тасдиқлаш муддати - квартал бошланишидан олдин ойнинг 20-куни. ДСЭНМ тумани квартал режалари бўлим бошлиғи ва лаборатория бошлиғи томонидан имзоланади ва бош шифокор ўринбосарлари билан келишилади. Ҳолатга қараб режали ишдан ташқари режасиз иш ҳам бўлади. Йиллик ва кварталлик режадан ташқари ойлик индивидуал график режалар тузилади. Унда квартал иш режаси тадбирлари кўрсатилади. У қуйидаги шаклда бўлади (2-жадвал).

2-жадвал.

РЕЖА

шифокор (шифокор ёрдамчиси) иши

бўлим (участка) _____

Ф.И.Ш. _____ ой.

1998 йил

№№	Тадбирлар номи	Бажарилган иш	Иш №	Илова
----	----------------	---------------	------	-------

Ойлик график-режа бажарувчи шифокор томонидан имзоланади ва структура бўлинмаси бошлиғи билан келишилади. Тузиш муддати - ҳар ойнинг 25 кунда.

Ташкиллаштиришда, тутишда ва сифатли ишлашда иш режани бажариш устидан назорат катта аҳамият тутати. Хар ой, квартал ва йилдаги режали ва режадан ташқари ишларни ҳисоби ва ҳар бир бўлим ДСЭНМ туман сан.ва эпид. бўлим бошлиқлари ўтказишади. Агар ўз муддатида режалаштирилган тадбирни ўтказишни иложи бўлмаса бажарувчи шахс режани тасдиқлаган раҳбарга муддатини ўзгартиришга ёки режадан чиқаришга баённома ёзади.

Иш режасидаги тадбирларнинг бажарилиши муассасадан чиқадиган ҳужжатларда ёки иш режасида белгилачиши лозим. Иш режаларининг бажарилиши натижалари

туман ДСЭНМ бош шифокори ёки шаҳар ДСЭНМ томонидан ўтказилган мажлисда таҳлил қилинади. Йилнинг охирида ДСЭНМ 18-сонли (шаклдаги) “Санитар эпидемиологик станция иши ва ҳудуднинг санитар ҳолати ҳақида” Давлат статистик ҳисоботи тузилади.

Бу ҳисобот инструкция (21.09.95 й Ўзбекистон Республикасининг 17-сонли Давкомпрогнозстати томонидан қабул қилинган)га мос келади.

3.3. Ҳисоботдаги ҳамма маълумотлар ДСЭНМда иш юритиши

Ҳужжатлар бу қонуний аҳамиятга эга бўлган ишчи қоғозлардир. “Иши ҳужжатлари тушунчасига киради:

- директив ва буйруқ ҳужжатлари (қонунлар, қарорлар, буйруқлар ва б.қ.);

- административ-ташкилий ҳужжатлар (режалар, қоидалар, далолатномалар; баённомалар ишчи хатлар);

- молиявий ва ҳисоб ҳужжатлари;

- шахсий ҳужжатлар (ариза, таржимаи ҳоллар ва б.қ.).

Ташкилий-услубий ишнинг энг муҳим қисми бу ҳамма ҳужжатларни аниқ, саводли олиб бориш ва тўлдиришдир.

ДСЭНМнинг ҳужжатлари ягона Давлат иш юритиш тизимига (ЯДИТ) мос келиши керак. ЯДИТ бу корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларда иш юритиш жараёнини ташкиллаштиришни аниқловчи ва регламентловчи, асосий низомлар йиғиндисидан иборат. ДавСТ “Ҳужжатларни унификациялашган тизими”, асосий низомлар, ҳужжатларни тўлдиришга бўлган талабларни эътиборга олган ҳолда тузилгандир. Кўрсатилган расмий ДСЭНМ ҳужжатларига асосланиб, иш юритиш бўйича инструкция тузилган. Бу инструкцияни эътиборга олган ҳолда ҳамма ишчи ҳужжатлари тўлдирилади. ЯДИ талабларига, хусусан ДСЭНМ иш юритиш бўйича инструкцияга риоя қилишн устидан жавобгарлик таш. услуб, бўлими бошлиғига туман ДСЭНМ - бўлим мудир, лаборатория мудирига юклатилади, назорат эса шаҳар ДСЭНМ нинг ташкилий-услубий бўлимига юклатилган. Ишчи ҳужжатларни юритишни тартибга келтириш учун, ДСЭНМнинг турли хил структур бўлинмаларига 1 дан 20 гача индекслар ўрнатилган. Масалан № 1-бош шифокор,

№ 2-ўринбосарлар, № 3-ташқиллаштириш бўлими, №4-коммунал гигиена бўлими. № 5-меҳнат гигиенаси, № 6-овқатланиш гигиенаси, № 7-болалар ва ўсмирлар гигиенаси. № 8-санитар бўлим бошлиғи, № 9-эпид бўлим, № 10-ўта хавфли инфекциялар бўлими, № 11-паразитология бўлими № 12-токсикология бўлими, № 13-баклаборатория, № 14-ўта хавфли инфекциялар лабораторияси, № 15-сан.гиг. лаборатория, № 16-радиацион хавфсизлик лабораторияси, № 17-виброакустик лаборатория, № 18-девонхона № 19-ходимлар бўлими, № 20-бухгалтерия.

Хужжатлар шакли уларни белгиланган мақсадига ва тугри келадиган ДавСТ да келтирилган формуляр-намунага мос келган ҳолда аниқланади.

Карорий ва ташкилий хужжатларни ёзиш формулярида реквизитлар ёзиш жойи ва ҳажми кўрсатилган. Формуляр хужжат қуйидаги асосий, қисмларни тутуди: кириш, асосий, расмий. Асосий қисми текст, анкета, трафарет ёки таблица шаклида бўлади, кириш ва расмий қисми чизикли шаклда ёзилади. Асосий қисм асосан 2 қисмдан иборат бўлади: биринчи қисмда хужжатни ёзиш асоси ва сабаби кўрсатилади, иккинчи қисмда - саволнинг ўзи кўрсатилади. Хужжат тексти учинчи шахс (масалан, - "вазирлик ҳисоблайди...") ёки биринчи шахс (масалан - "низомига асосан буюрилган"; "Менга берилишини илтимос қиламан") номидан ёзилади.

Унифицирлашган ҳамма хужжатлар бошқарувнинг ҳамма даражаларда қўлланилади. Ундан асосан юқори турувчи органлар хужжатлар тури, уларнинг сони ва муддати далил сифатида келтирилиши керак. Хужжатларни тўлдиришда қуйидаги маълумотларга ёндошиш керак:

- муассаса (автор) - одатда бланкада берилган бўлади;
- хужжат тури кўрсатилади ва унинг сарлавҳаси берилди;
- хужжатнинг манзили ва муддати кўрсатилади;
- комиссияни керак бўлганда (чап томонга) ва тасдиқлаши керак бўлганда (ўнг томонда), имзо чекиш керак бўёса текст охирига ёзилади.

Бирламчи тиббиёт хужжатларини олиб боришни тартиблаштириш, стандарт-бланкаларни ягона системаси бўлиши учун, ЎзР ССВ муассасаларининг фаолиятини акс этадиган маълумотларнинг тўлиқлигини ва тўғрилигини

таъминлаш мақсадида 16.04.00 й. “Соғлиқни сақлаш муассасаларини бирламчи тиббиёт хужжатлари шаклини тасдиқлаш” ҳақида 283 буйруқ чиқарилган. Чиқарувчи ва кирувчи хужжатлар регистрация қилиниши керак (регистрация қилинмайдиган хужжатларга: мажлислар ҳақида эълонлар, маълумот учун график ва баённомалар, дастурлар, реклама маълумотлари, босма маълумотлар, илмий ҳисоблар ва б.қ.) киради. Шунинг билан улар махсус журналга киритилади. Кирилган хужжатлар регистрациясида уларга регистрация индекси, штамп куйилади, бошқарма томонидан виза-резолуция, бажариш учун кимга юборилаётгани бажариш муддати кўрсатилади. ҳамма келадиган хужжатлар улар келиб тушадиган куни бошқарма томонидан кўриб чиқилиши керак. Хужжатларнинг бажарилиш муддати турлича бўлиши мумкин, уларнинг муддатида бажарилиши катта аҳамиятга эгадир. Директив хужжатларда муддатлар текстда курсатилади, бошқаларда - рахбар томонидан кўйилади, (типовой) хужжатлар муддатлари юқори турувчи органлар томонидан кўриб чиқилади.

Ташкилий услубий ишни катта ҳажмини юқори органлар ва бошқа муассасалар сўровларига маълумот тайёрлаш, фуқаролар имконияти ва аризасини кўриб чиқиш эгаллайди. Маълумотномада ёки шикоят ва аризага жавоб қайтаришда куйидагилар кўрсатилади:

- кимдан ва қайси соҳада хат олинган;

- автор ҳақида қисқа маълумот бериш (имкониятли жавоб бўлса) ва хатда кўрсатилган факт ва саволларни санаб утиш), текшириш натижалар ва текширилган фактларга баҳо берилади, камчиликларни топган шахс, келиш тадбирлар кўрсатилади ва жавобгар шахс кўрсатилади.

Агар аризада (расмий талаб, хат) кўтарилган саволарни ечишда вақт талаб қилинса, ариза остида қолдирилади Хужжатни назоратдан чиқариш қабул тўхташ ҳақида қўшимча равишда хабар қилинади. Маълумотнома (жавоб, маълумот) юқори турувчи шахс аризага, шикоятга жавоб тарзида берилаётганда, қайси муассасалар ариза, талабнома, шикоят юборилган бўлса шу муссаса рахбари қўл куяди. Жавоб маълумот тузиш учун керак бўлган маълумотлар ДСЭНМда бор материалардан олинади (ОСН, ЖН, Ф, Х, К.). Агар бу маълумотлар етарли бўлмаса қўшимча текшириш ўтказилади: санитар текшируви, лаборатория - инструментал текшируви,

касалланиш материалларини таҳлили ва б.к. Аҳоли аризаси ва шикоятларини кўриб чиқиш учун 15 кун керак, агар қўшимча маълумотлар керак бўлса 30 кун кетади. Хатлар аризалар ва шикоятлар ва уларга жавоблар алоҳида делого киргизилади (3-жадвал).

3-жадвал.

Ҳар бир структуравий бўлимда бўлиши керак бўлган, ДСЭНМнинг асосий ҳужжатлари (иш юритиш номенклатураси)

Структуравий бўлим индекси	Дело №	Иш тури	Сақлаш мuddати
	1.	ДСЭНМ иш режаси ва ушбу ДСЭНМга келиб тушувчи, ҳамда юқори турувчи тиббий муассасалар иш режалари.	Доимо
	2.	Вазирлар кабинети, хокимият ва бошқа юқори турувчи органлар қарорлари.	5 йил
	3.	Соғлиқни сақлаш юқори турувчи муассасалари буйруқлари, қарорлари.	Доимо
	4.	Муассаса ички буйруқлари.	Доимо
	5.	Ҳужжатлар (бош шифокор мажлисларилари, баённомалари сан.эпед. ва лаборатор кенгаш қарорлари).	5 йил
	6.	Баённомалар (шаҳар ДСЭНМ ФУЗ, ЎзРССВ).	Доимо
	7.	Сан. эпид. саволлар бўйича юқори турувчи директив органларга юборилган маълумотномалар.	Доимо
	8.	Объектни текшириш ҳужжатлари (дело).	Доимо
	9.	ДПМни ДСЭНМ тумани томонидан комплекс текшириш натижалари бўйича материаллар (далолатномалар, баённомалар).	3 йил
	10.	Шаҳар кенгашлари, сан.эпид. саволлар бўйича семинарлар ҳужжатлар (рўйхат, маърузалар).	Доимо
	11.	Турли хил ташкилотлар билан (тиббий бўлмаган) ёзишмалар.	

12.	Тиббий муассасалар билан ёзиш-малар.	5 йил
13.	Аҳоли иншоотлари, аризалари.	5 йил
14.	Ҳокимият билан ёзишмалар.	5 йил
15.	ФХК ҳужжатлари.	5 йил
16.	Санкциялар бўйича ҳужжатлар.	5 йил
17.	Огоҳлантирувчи сан. назорати.	3 йил
18.	Жорий санитария назорати.	Доимо
19.	Метрологик ва стандартлаштириш бўйича ҳужжатлари.	Доимо
20.	КСН эпидемияга қарши ҳужжатлари.	Доимо
21.	Санитария оқартув ишлари.	2 йил
22.	Ходимлар.	Доимо
23.	Қўл ланмалар, услубий ҳужжатлар, сан.меъёрлари, қоидалар, гигиеник меъёрлар.	Бекор қилин-гунча

Давлат санитария назоратини ДСЭНМ врачлари ўзига бириктирилган ҳудудда тиббий ходимлар билан биргаликда, жамоат ташкилотларини, аҳолини, профсоюз фаолларини, Қизил ярим ой жамияти фаолларини жалб қилган ҳолда ўтказиши керак.

II-ҚИСМ. АҲОЛИ САЛОМАТЛИГИНИ ТАШҚИ МУҲИТ ВА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ОМИЛЛАРИ ТАЪСИРИГА БОҒЛИҚЛИГИНИ ЎРГАНИШ ИШЛАРИНИНГ ТАШКИЛИЙ ШАКЛЛАРИ, УСЛУБЛАРИ ВА МАЗМУНИ

Аҳолини саломатлигини муҳофаза этиш ва мустаҳкамлаш, унинг моддий ва маънавий даражасини кўтариш Ўзбекистонда Давлат сиёсати ва қурилишнинг муҳим қисми ҳисобланади. Бу ҳолат мамлакатнинг асосий қонуни - Ўзбекистон Республикаси Конституцияси томонидан мустаҳкамланган ва фуқаролар саломатлигини ҳимоя этиш Қонунига ва Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодексида ўз аксини топган. Аҳоли саломатлигини ҳимоялаш ва мустаҳкамлаш соғлиқни сақлаш муассасалари олдида турган асосий вазифадир. Бу муаммога хатто тиббиётнинг йўналишларидан бири бўлмиш тиббиёт профилактикаси томонидан ҳам

этибор берилмоқда. Тиббиёт профилактикасининг асосий вазибалари - бу меҳнат, маиший шароитларни, дам олиш ва аҳолини ўқитишни соғломлантиришга қаратилган санитар-гигиеник ва санитар-эпидемияга қарши чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, атроф-муҳит ва ишлаб чиқариш омиллари билан боғлиқ юқумли ва юқумсиз касалликларни камайтириш, яъни аҳоли саломатлигини асрашдир.

Саломатликнинг ўзи нима? Кўпгина адабиётларда “Саломатлик” тушунчаси турли талқин қилинади. Бутун жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (БССТ) нинг аниқлиги бўйича “Саломатлик”, бу фақатгина касалликлар ва физик нуқсонларнинг йўқлиги бўлмай, балки тўлиқ физик, маънавий ва ижтимоий баркамолликдир”.

Инсон саломатлигини тавсифлаш учун турли кўрсаткичлар қўлланилади: демографик (аҳолининг кўпайиши ва ўлим), касалланиш ва физик ривожланиш, ногиронлик. Саломатликга жуда кўп омиллар ва шароитлар таъсир этувчи асосий (аниқловчи) омиллар қуйидагилар:

- табиий (иқлим, маҳаллий географик хусусиятлар, биологик омиллар: насл, жинс, ёш, конституция ва бошқалар);

- ижтимоий - иқтисодий (турмуш-маиший шароитлар, овқатланиш, моддий таъминланганлик, тиббий хизматни ташкил этиш, касбий йўналиш, меҳнат шароитлари ва бошқалар);

Аҳоли саломатлигини сақлашга қаратилган чораларни ишлаб чиқиш учун, инсон саломатлигига таъсир қилувчи сабабларни аниқлаш ўта зарурдир, айниқса бу ижтимоий-иқтисодий омилларга тегишли бўлиб, уларнинг таъсирини йўқотиш ёки камайтириш мумкиндир.

4-БОБ. ИШЧИЛАРНИНГ ИШ ФАОЛИЯТИ ВА САЛОМАТЛИГИ

Ишчилар саломатлигини ўрганиш билан тиббий профилактик фан бўлмиш меҳнат гигиенаси шуғулланади. Меҳнат гигиенасининг асосий вазибаларидан бири умумий касалланишни камайтириш ва касб касалланишни олдини олишдир. Бу муаммони ишлаб чиқишда меҳнат гигиенасининг услубий асослари ишчилар саломатлик ҳолати ва иш

жараёнида унга таъсир қилувчи омиллар ўртасидаги боғланиш ва ўзаро боғлиқликни ўрганиш ва тўғри талқин этишдан иборатдир.

Ишчилар саломатлигини тавсифлашда кўпинча касалланиш кўрсаткичи қўлланилади.

Ишчиларнинг касалланиши

Ишчилар касалланиши, саломатликнинг кўрсаткичларидан бири сифатида, кўпгина омилларга боғлиқ бўлади. Бу омиллар асосан 4 гуруҳга бўлинади:

1 гуруҳ - биологик (жинс, ёш, ирсият ва бошқа.);

2 гуруҳ - тиббий ижтимоий (иш фаолиятига қадар саломатлик ҳолати: оилавий - маиший, иқтисодий шароитлар ва бошқалар);

3 гуруҳ - тиббий ёрдам учун мурожаатларга таъсир қилувчи омиллар (тиббий ёрдамнинг қулайлиги, унинг сифати, инсоннинг Ўз саломатлигига муносабати ва бошқалар);

4 гуруҳ - ишлаб чиқариш омиллари: иш шароитлари, меҳнат жараёнининг характери (зарарли ва хавfli ишлаб чиқариш омилларининг тури ва даражаси иш стажи, касби, меҳнатнинг оғирлиги ва кескинлиги ва бошқалар);

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, касалланишни ўрганиш ва тавсифлаш муаммоси мураккаб ва кўп қирралигидир.

Ишчилар касалланишини ўрганиш ва таҳлил этишнинг асосий вазифалари қуйидагича:

- касалланиш, меҳнат шароити ва меҳнат фаолияти характери орасидаги сабаб-натижали боғланишни аниқлаш;
- соғломлаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш.

Касалланишни ўрганишда асосан учта усул қўлланилади:

1 - Даволаш-профилактика муассасаларида мурожаатлар бўйича (бунда ишдан озод этилмаган ҳолда бирламчи мурожаатларни ёки вақтинча меҳнат қобилиятини йўқолишига олиб келган ҳолларни қайд этиш эҳтимоллиги бор - ВМ ҚМ);

2 - Тиббий кўриклар натижасига кўра (профилактик, диспансеризация, госпитализация);

3 - Ўлим сабаблари бўйича.

Кўпинча, ўзининг маълумотлилиги ва касалланишини нисбатан қисқа вақт динамика ўрганиш имкониятини берганлиги учун биринчи усул, кейин иккинчи усул қўлланилади. Биринчи усул мурожаатлар бўйича умумий касалланишни динамикада ўрганиш имконини берса, иккинчиси - бундан ташқари касб касалланишини ҳам ўрганиш имконини беради. ВМ ҚЙ билан боғлиқ касалланиш беморга касаллик варақасини берган ҳолда расмийлаштирилади ва бу ҳолат ишдан озод бўлишга асос бўла олади. Касаллик варақаси уч хил аҳамиятга эга бўлиб (тиббий-ижтимоий, ҳуқуқий ва иқтисодий), касалликнинг турини, частотасини ва давомийлигини аниқлашни, шунингдек бемор ва корхона ўртасидаги муносабатларни бошқариш (ишдан озод этиш) ва касалликдан келиб чиққан умумий иқтисодий зарарни аниқлаш имконини беради. Касаллик варақаси корхонанинг бухгалтериясида сақланади.

Мақсади ва вазифаларига кўра ВМ ҚМлик касалланиш расмий ҳисобот шакли 16-ВМ ёки шахсий ҳисобга олиш материаллари бўйича чуқур таҳлил этиш усули ёрдамида ўрганилади. Биринчи усулнинг маълумотлилиги чегараланган (16-ВН шаклини қўллаш). У касалланиш ҳақида бутун корхона бўйича динамикада ёки бошқа корхона бўйича динамикада ёки бошқа корхоналар билан таққосланган ҳолда фикр юритиш имконини беради. Бунда ҳамма нозологик касалланиш шакллари ҳисобга олинмай, улар "бошқа касалликлар" гуруҳига киритилади ва кўпинча бошқа касалликлар орасида биринчи ўринда туради. Бу гуруҳнинг ечими 16-ВН шаклда йўқдир. 16-ВН шаклда беморлар ҳақидаги маълумотлар (жинси, ёши, стажи, касби), касалланишлар сони ва бошқа маълумотлар келтирилган. Касаллик сабабларини аниқлаш ва соғломлаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш учун эса бу маълумотлар меҳнат гигиенаси шифокори учун жуда зарурдир. ВМКМлик касалликларни шахсий ҳисобга олишлари бўйича чуқур таҳлил этиш усулида бу камчиликлар кузатилмайди. Бу усулни касалланиш ортиб бораётган ёки унинг ортиш сабабларини кераклича аниқлик билан топиш имкони бўлмаётган корхоналарда қўллаш керак. Чуқур таҳлил этилганда барча касалликлар маълумоти "Ишчининг вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик картаси"га киритилади. Уларга маълумотлар йил буйи ("йил буйи" ишлаган шахслар учун)

касаллик варақасидан киритилади: фамилия, исми, (шарифи), жинси: ёши, касби, цех, касаллик номи; меҳнатга қобилиятсизлик кунлари сони, иш стажи (умумий ва шу касб бўйича) 4-жадвал.

4-жадвал.

ВАҚТИНЧА МЕҲНАТГА ҚОБИЛИЯТСИЗЛИКНИ ҲИСОБГА ОЛИШ КАРТАСИ

1. Фамилия, исми, шарифи.
2. Шахсий карта рақами.
3. Табель рақами.
4. Ёши.
5. Жинси.
6. Уй манзили.
7. Цех.
8. Касби.
9. Лавозими.
10. Ушбу корхонада меҳнат фаолиятини бошлаган муддати.
11. Ушбу цехда меҳнат фаолиятини бошлаган муддати.

Кас. вар. №	Ишдан озод этиш		Меҳнатга қобилиятсизлик календар кунлари сони	Кас.вар. қайси муассаса томонидан берилди	Ишдан вақтинча озод бўлишга асос бўлган касалликнинг якуний диагнози	Касаллик биринчи марта аниқланган (кераклиси 4 белгиси билан белгилансин		Касалликнинг номеклатура бўйича шифри
	...дан чис- ло ой	...гача чис- ло ой				шу йилда	Аввал- ги йил- ларда	

И) “Йил бўйи ишлаган ишчиларга, йил бўйи ишлаган (1-январдан 31-декабргача) шахслар киритилади; бу контингент ходимлар бўлимнинг материаллари бўйича аниқланади. “Йил бўйи” ишлаган ишчилар касалланишининг тахлили ишчиларнинг ишга келиб кетиши динамикасини бартараф этади. У касбини, иш стажини, меҳнат шароитларининг хусусиятларини ва бошқаларни ҳисобга олган ҳолда ўтказилиши мумкин. Касбий шароитлар таъсирини

тўлиқ аниқлаш учун 3-5 йил орасидаги касалланишни таҳлил этиш яхшироқ бўлиб, кузатувлар сонининг кўп бўлишига ва юқори статистик аниқликга эришиш имконини беради. Бу кўрсаткичларда бир йиллик касалланиш кўрсаткичларига қараганда тасодифий омилларнинг таъсири камроқ акс этади.

Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик (ВМК) кўрсаткичлари турличадир. 16-ВН ҳисобот шакли бўйича касалланиш таҳлил этилганда кўпинча 100 ишчига тўғри келувчи касалланган шахслар ҳодисаси ва йўқотилган кунлар кўрсаткичлари қўлланилади (5-жадвал).

5-жадвал

В.М.Қ. билан касалланиш кўрсаткичларини аниқлаш усули

Кўрсаткич	Ҳисоблаш усули
1. Касалланган шахслар	$\frac{\text{касалланган шахслар сони} \times 100}{\text{йил бўйи контингентлар сони}}$
2. Ҳодисалар	$\frac{\text{Ҳодисалар сони} \times 100}{\text{"йил бўйи" шахсларнинг ўртача сони}}$
3. Кунлар	$\frac{\text{Меҳнатга қобилиятсизлик кунлар соних} \times 100}{\text{"йил бўйи" шахслар сони}}$
4. Давомийлик	$\frac{\text{Меҳнатга қобилиятсизлик кунлар сони}}{\text{Касаллик ҳодисалари сони}}$
5. Тақсимланиш-нисбий улуш (экстенсив кўрсаткич)	$\frac{\text{Касаллик ҳодисалари (кунлари) соних} \times 100}{\text{Барча касалликлар бўйича ҳодисалар (кунлар) сони}}$

Касалланган шахслар ва ВМКлик касалланиш кўрсаткичлари частотаси энг маълумотли бўлиб, касалланиш даражасини кўрсатади. Касалликнинг динамикаси ва унинг даражасининг ўзгариши (квартал, ой, йил) ҳисобга олиб таҳлил этилганда меҳнат шароитларининг таъсири белгиланиши мумкин. Лекин бу нарса касалланишни чуқур таҳлил қилганда энг аниқроқ топилиши мумкин. Бунда анча кўпроқ асосий кўрсаткичлардан фойдаланилади (20 та гача). Жадвалда кўрсатилган бешта кўрсаткичдан ташқари қўйидагилар қўлланилади: ўзоқ муддатига тез-тез касалланган шахслар

фоизи; 1 та ВМҚ ҳодисасининг ўртача давомийлиги, касалланганлар кўрсаткичи; жинс, ёш, стажи, ва касби бўйича ажратишнинг барча кўрсаткичлари.

Касалланишни чуқур ўрганиш ҳеч қачон 16-ВН шакл бўйича ҳисобот расмий кўрсаткичларни камситмаган ҳолда, аксинча, бу маълумотларни тўлдиради ва касалланиш меҳнат шароитларининг ўзига хослиги сабаб-оқибатли боғланишни юқори аниқлик билан аниқлаш имконини беради. Бундан ташқари, у ёки бу патологиянинг ўрни ҳақидаги маълумотлилик ортади, чунки касалликлар синфи янада чуқурроқ ечимини топади. Касалланишни ўрганишда исботлилик мақсадида асосий ва назорат гуруҳлари (асосий гуруҳда бўлган зарарли омилларсиз); битта омилнинг турли интенсивликлари таъсирида бўлган бир нечта ишлаб чиқариш-касбий гуруҳлари, шу ишлаб чиқариш касбий шароитларда турли стажга эга бўлган ишчилар гуруҳларининг касалланиши таққосланади. Агар бундай ёндошиш касалликнинг сабабини аниқлаш имконини бермаса (айниқса унинг ўсишида), у ҳолда ёши, жинси ва бошқ. ҳисобга олган ҳолда таҳлил қилинади. Касалланишни характерловчи олинган маълумотларни турли кўрсаткичлар бўйича, бутун корхона бўйича, алоҳида цехлар бўйича, касбий гуруҳлар бўйича, турли корхоналар (бир турдаги ишлаб чиқаришга эга) бўйича ўзаро таққосланади.

Касалланиш кўрсаткичларининг турли эканлигини аниқлик даражасини топишда стандартлаштирилган кўрсаткичлар қўлланилади. Фарқлар Стъюдент мезонини (t) ҳисобланган ҳолда баҳоланади. Таққосланаётган кўрсаткичлар фарқининг аниқлиги 0,95 дан каттароқ эҳтимоллик билан қилинади (95%). Касалланишга у ёки бу омилнинг таъсири улушини ва аҳамиятини миқдорий аниқлаш учун анча мураккаб математик-статистик усуллар қўлланилади (ХИ-квадрат, дисперсион таҳлил ва бошқ.).

Касалланишни баҳолашда (асосий кўрсаткичлар бўйича) Е.Л.Ноткин томонидан ишлаб чиқилган маълумотлардан фойдаланилади (6-жадвал).

Касалланиш маълумотларини янада кўргазмалироқ қилишда турли график шаклларида фойдаланилади: чизиқли, устунли ва айланали диаграммалар. Лекин барча кўрсаткичларнинг маълумотлари ва уларнинг аниқлиги жадвалларда тўлиқроқ акс этади.

Касалланиш кўрсаткичларининг шакли

Даража	Касалланган-лар фоизи	100 ичига тўғри келадиган вақтинча меҳнат қобилиятини йўқотиш	
		Ходисалар сони	Кунлар сони
Жуда юқори	80 ва ортиқ	150 ва ортиқ	1500 ва ортиқ
Юқори	70-79	120-149	1200-1499
Ўртачадан юқори	60-69	100-119	1000-1199
Ўртача	50-59	80-99	800-999
Ўртачадан паст	40-49	60-79	600-799
Паст	35-39	50-59	500-599
Жуда паст	35 дан кам	50 дан кам	500 дан кам

Касалланишни ҳарактерловчи таққосланувчи аниқ маълумотларни олишда дастлабки материалларни ва қўлланилаётган кўрсаткичларни тўғри танлаш жуда катта аҳамиятга эга. Аниқ маълумот бўлган тақдирда (маълумотлар банки) касалланишни ишлаб чиқаришнинг, турли соҳалари бўйича, ноҳиялар, вилоятлар, шаҳарларда таққослаш асосида таҳлил ўтказиш мумкин.

ВМҚ билан боғлиқ касалланишнинг ўртача йиллик статистик кўрсаткичларининг таҳлили шуни кўрсатадики, меҳнатга қобилиятсизлик ҳодисалари сонининг аста-секин камайиши кузатилмоқда. Шу билан бирга тахминан шу чегараларда битта ҳодисанинг кўплардаги ўртача давомийлиги ортиб бормоқда. Агар интенсивликнинг пасайишини, меҳнат шароитларининг яхшиланиши, замонавий технологияларни тадбиқ этиш билан тушунтирилса, битта касалланиш ҳодисаларнинг ўртача давомийлигининг ўсишини қандайдир маънода аҳолининг демографик кўрсаткичи ва касалланиш таркибида сурункали патологиянинг улушини ортиши билан боғлиқлигидир. Турли тармоқлардаги корхоналар орасида сўнги йигирма йил ичида ВМҚ билан боғлиқ касалланишнинг юқори даражалари полиграфия, тўқимачилик ва енгил саноатларга ҳосдир. 4-8 ўринлар машинасозлик, ўрмон саноати (қоғоз ва тахтани қайта-қайта ишлаш), кўмир

саноати, электростанциялар, курилиш материалларини ишлаб чиқариш ва курилиш соҳалари эгаллаб турибдилар.

Касалланиш даражасини шаклланишида бутун соҳалар бўйича меҳнат шароитлари билан бир каторда врачнинг касбий танлови муҳим ўрин тутди (дастлабки ва даврий тиббий кўриклар). Бу кўрикларнинг сифатли ўтказилиши натижасида химия, машиносозлик, нефтехимия ва металлургия саноатларида нисбатан касб касалланишнинг камайтирилиши (10-13 ўринлар) кузатилди.

Турли касбий гуруҳлардаги ишчилар орасида касалланишнинг замонавий саноатда эски саноатга караганда паст бўлиши, муҳандис-техник хизматчиларда эса аксинча - интенсификация ва МНС нинг хис-туйғу доирасининг, шунингдек нафақа ва нафвақа олди 4 ёшидаги ходимлар сонининг кўплиги ҳисобига юқорилиги эътиборни тортади. Юқори-механизациялашган ва автоматлаштирилган замонавий корхоналарда муҳандис-техник ходимларда ВНҚ билан боғлиқ касалланиш даражасининг анча юқорилиги уларнинг ишидаги маълумот ҳажми руҳий юкламалар, иш суръати, гипокнезиянинг ортиши билан тушунтирилиб, бу нарса меҳнатни янада таранглашувига сабаб бўлади. Бу ходимларда (диспетчерлар, операторлар, бошқарувчи касблар ва бошқ.) юзага келадиган асаб-руҳий таранглашувлар вегетотомир ва вегетовисцерал дисфункцияларнинг шаклланишига сабаб бўлади, натижада бу меҳнат жамоаларида юрак-қон томир касалликлари, ошқозон-ичак аъзолари касалликлари, руҳий бузилишларнинг анча юқори даражаси қайд этилади. Бундай замонавий саноатлардаги ишлаб чиқариш цехларида бевосита меҳнат килувчи шахсларнинг касалланишини пасайтириш, меҳнат шароитларини яхшилаш, меҳнат оғирлигини пасайтириш, техникани замонавийлаштириш ва бошқ. билан боғлиқ бўлади.

Ишчилар касалланишини ривожланишида ишлаб чиқариш - касбий шароитлари ягона омил бўла олмайди. Ишлаб чиқаришдан ташқари омилларга бир катор ижтимоий-маиший омиллар киритилади. Аёлларнинг икки тарафлама машгуллиги (саноат ва болалар), оила бюджети, турмуш шароитлари ва транспортнинг маълум даражада тутган ўрни аниқланган. Бир қатор изланувчилар берган маълумотларга асосан, аёлларнинг оилавий-маиший юкланганлиги уларнинг

касалланганлигини (эркаклар билан таққослаганда) 17-37% га ортишига олиб келади.

Оиладаги нохуш, шахсий ҳаётдан қвниқмаслик, сурункали патология анамнезининг оғирлашуви чекиш ва алкогольни истеъмол қилишга олиб келади. Ташқи муҳитнинг ҳолати ҳам ўз ўрнига эга (атмосфера ҳавоси, ичимлик суви, тупроқ, ўсимликларнинг ифлосланиши). Касалланишга миграцион жараёнлар, иқтисодий кийинчиликлар, тиббий хизматнинг аҳволи, унинг сифати, шунингдек Озиқ-овқат маҳсулотларининг таркиби ва бошқ. ҳам таъсир этади.

Касбий касалланишлар (КК)

Касбий касалликлар, бу ишчиларга зарарли иш шароитларининг таъсирида келиб чиккан касалликлардир. Касбий заҳарланишлар, ККнинг бир тури бўлиб, ишлаб чиқариш муҳитининг нохуш шароитларидаги иш жараёнида химиявий модданинг организмга таъсири натижасида вужудга келадиган касалликдир.

Меҳнат шароитлари, бу меҳнат жараёнида инсонинг саломатлиги ва меҳнат қобилиятига таъсир қилувчи ишлаб чиқариш муҳити омилларининг йиғиндисидир. Зарарли омил - бу ишлаб чиқариш омили бўлиб, унинг ишчига таъсири натижасида касалланиш ёки меҳнат қобилиятининг пасайиши рўй беради. Хавфли омил - бу ишлаб чиқариш омили бўлиб, унинг ишчига таъсири натижасида жароҳатланиш ёки саломатликнинг тўсатдан ёмонлашувига олиб келади. Ишлаб чиқариш тармоғи, технология жараёнининг ўзига хослиги, ишчиларнинг касбига тобе бўлган ҳолда ишчилар турли-туман омиллар таъсири остида бўлади ва кўпинча бир эмас, бир неча омилларнинг таъсири муҳим ўрин тутати.

“Хавфли ва зарарли омиллар таснифи” ДавСТга асосан таъсир этиш табиатида кўра зарарли омиллар 4 та синфга бўлинади:

1. Физикавий: ҳаракатланувчи машиналар, механизмлар, маҳсулотлар ва бошқ.; ҳавонинг кўтарилган ёки пасайган ҳарорати ва намлиги; юқори даражадаги шовқин, тебраниш, ультра ва инфратовуш, инфрақизил, ионланувчи ва ультрабинафша, радиация ва бошқ.; табиий ёритилганликнинг етишмаслиги ва бошқ.

2. Химиявий: репродуктив функцияга таъсир этувчи, организмга нафас олиш аъзолари ошқозон-ичак тракти, тери қопламлари ва шиллиқ пардалар орқали кирувчи захарли, таъсирланувчи, сенсибилловчи, канцероген ва мутаген моддалар.

3. Биологик: патоген микроорганизмлар (бактериялар, риккетсиялар, вируслар, спирохеталар, замбуруглар, содда хайвонлар) ва улар ҳаётий фаолиятининг маҳсулотлари; макроорганизмлар (ўсимликлар ва ҳайвонлар) ва улар ҳаётий фаолиятининг маҳсулотлари.

4. Психофизиологик: а) физикавий ҳаддан ортиқ юкланишлар (статик, динамик); б) асаб - руҳий ҳаддан ортиқ юкланишлар (анализаторнинг ақлий толиқиши, меҳнатнинг монотонлиги, эмоционал ҳаддан ортиқ юкланишлар).

Касб касалликларининг келиб чиқиши бир қатор шароитларга асосланган бўлиб, асосийларидан бири бу омилнинг даражаси, яъни йўл қўйилган катталиклардан унинг ортиши (РЭБК(ПДК), РЭБД (ПДУ). Катта аҳамият касб этади: таъсир этишнинг давомийлиги (иш стажи), организмга кириш ва чиқиш йўллари, патогенез, шахсий сезувчанлик, ишчиларнинг жинси ва ёши. Зарарли омилнинг хавфлилик даражаси шунингдек ундаги шу ва келгуси авлодларда (канцероген ва мутаген) узоқ муддатдан кейин юзага чиқадиган самарани келтириб чиқариш хусусиятининг бўлишига ҳам боғлиқ бўлади. Потенцирлаш самараси бўлган тақдирдагина бир неча зарарли омиллар ККнинг ривожланишига асос бўла олади (қўшилган ёки комбинациялашган таъсирда захарлиликнинг кучайиши).

Касб касалликларининг таснифи. Касб касалликларини этиологик усул асосида таснифлаш кенг тарқалган бўлиб, бунда касалликнинг номи омилнинг номини такрорлайди. Бу: тебраниш касаллиги, сатурнизм (қўргошин билан захарланиш), силикоз (силикатли чангдан келиб чиққан пневмокониоз), асбестоз (асбест чангидан) ва бошқ.

Бошқа таснифларда тизимли-органли белгидан фойдаланилади: асаб системасининг, нафас аъзоларининг, юрак-қон томир системаси ва бошқ. касб касалликлари. Зарарли ишлаб чиқариш омили таъсирининг давомийлигига кўра ўткир ва сурункали касб касалликлари ривожланади. Ўткир касб касаллиги, шундай касасалликни, у бир сменадан ортик

бўлмаган иш жараёнида тез ривожланади; сурункали КК эса - ишлаб чиқариш зарарли омилларнинг узоқ муддат ва кўп маротаба таъсиридан келиб чиқадиган касаллик. Касб касалликларининг вужудга келиши ишчилар саломатлигига меҳнат шароитлари ва меҳнат жараёни характерининг салбий таъсирининг ёрқин исботи бўла олади. Бундай ташхиснинг куйилиши зудлик билан ишлаб чиқариш муҳитини соғломлаштириш зарурлигини кўрсатади.

Касб касалликларига киритилади:

1. Этиологиясида зарарли ишлаб чиқариш омиллари муҳим ўрин эгаллаган касалликлар (пневмониозда-у ёки бу фиброген чангнинг; тебраниш касаллигида - ишлаб чиқариш тебранишининг; касбий заҳарланишларда - у ёки бу ишлаб чиқариш заҳарининг ва бошқ.).

2. Ривожланишида зарарли ишлаб чиқариш омиллари билан сабаб-оқибат боғланишлар борлиги аниқланган баъзи бир умумий касалликлар (бронхиал астма; дерматитлар, экземалар- хром ва маргумуш чангидан; сил билан оғриган беморлар билан мулоқотда бўлган тиббиёт ходимларида, қора оқзоқ (бруцеллез) - касал ҳайвонлар билан ишлаганда ва ҳ.з.).

Сўнги ўн йилликларда илмий-техник юксалиш ютуқларини тадбиқ этилиши, санитар-гигиеник ва тиббий профилактик, чора-тадбирларининг ўтказилиши турли ишлаб чиқариш тармоқларида ва қишлоқ хўжалигида меҳнат шароитларини яхшиланишига олиб келди. Бу эса ўткир касб касалликларининг пасайишига сабаб бўлди. Кўпгина замонавий ишлаб чиқаришларнинг ўзига хос хусусияти, бу кўпгина ишлаб чиқариш омилларининг (химиявий, физикавий зўриқишлар) аввалги даврларга қараганда кам интенсивликка эга бўлишидир. Шу билан бирга асабий эмоционал зуриқишлар, электромагнит майдонлар, шовқин, тебраниш, ультра ва инфратовуш, фиологик омил ва бошқ. каби зарарли омиллар кўпроқ салбий аҳамият касб эта бошлади, гарчи уларнинг даражаси кам ҳолларда ўткир касб касалликларини ривожланишига олиб келади, лекин касбий генезнинг сурункали патологиясини ортишига олиб келиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш Вазирлигининг 2000 йил 26 июндаги 300 рақамли буйруғи маълумотларига кўра, республикада ҳар йили касбий заҳарланишлар ва

касалликлардан биринчи марта шикастланган 300-350 киши аниқланади.

Юқори даражадаги шовқин таъсир этувчи шароитларда 473325 дан ортик киши, ишлаб чиқариш тебранишли шароитларда - 51019 киши, химиявий омил ва юқори чанганланганликда - 32971 киши, Физикавий зуриқишли шароитлардан - 71491 қишки меҳнат қилиб, шулардан 3590 таси аёллардир. 14593 та иш жойида ёритилганликнинг етишмаслиги, 32231 та жойда эса номақбул метеорологик шароитлар аниқланган. Сурункали шаклга эга бўлган касбий касалланишлар ва касбий заҳарланишларнинг ортиши аниқланган. Касбий касалланишнинг юқори кўрсаткичлари қишлоқ хўжалигида, тўқимачилик ва енгил саноатда, металлургия ва авиация саноати корхоналарида аниқланади.

Касбий патологиянинг ривожланишига қуйидаги сабаблар олиб келади: технологик жараёнларнинг такомил этмагани, уларнинг тартибини бузилиши. санитар-техник жиҳозларнинг самарасиз ишлаши, авариялар, техника хавфсизлигини бузилиши. механизациянинг етарли эмаслиги, ишчиларнинг паст санитария маданияти, даврий тиббий кўриklar даражаси ва сифатининг сустиги (ёки ҳатто уларнинг ўтказилмаслиги), санитария муассасалари томонидан иш жараёнини янги технология ва техникани назоратсиз ташкил этилиши ва бошқ. Касбий касалликларини таркибини ва тарқалиш хусусиятларини аниқлаш, унинг ёшига, иш стажига, касбига, шароитларига, меҳнатни ва меҳнат жараёнининг ташкил этилганлигига боғлиқлигини белгилаш шундай эсос бўла оладики, унга асосий касбий касалликлар ва касбий заҳарланишларни олдини олиш бўйича соғломлантириш чора-тадбирлари ишлаб чиқилади. Бу вазифани муваффақиятли ечиш учун ҳар бир КК ҳодисаси ҳақида ўз вақтида маълумотга эга бўлиши керак. Касбий касалланишларни ўрганишда маълумот манбаи бўлиб расмий ҳисоб ва ҳисобот шакллари хизмат қилади (7-жадвал).

Касбий касалланишлар ЎзР ССВ нинг 300-00 рақамли буйруғига киритилган "Касбий касалланишлар рўйхати" ва бу рўйхатни қўллаш бўйича кўрсатмага асосан қайд этилади.

Касбий касалланишлар рўйхати 3 та бўлимдан иборат (илова):

**Касб касалликлари ва касбий заҳарланишни
биринчи тиббий ҳужжатларини расмий ҳисоб
ва ҳисобот шакллари**

№№ т.б.	Шаклнинг номи	Шаклнинг рақами	Ҳужжат- нинг тури	Сақлаш муддати
1.	Касбий заҳарланишлар ҳақидаги шошинч ҳабарномаларни қайд қилиш жаридаси.	361.у	Жарида	1 йил
2.	Заҳарланиш ҳақидаги шошинч ҳабарнома.	058.у	Бланк	5 йил
3.	Касбий касалланишларни (заҳарланишларни) текшириш далолатномаси.	352.у-92	Бланк	Доимо
4.	Касбий касалланишлар (заҳарланишлар) аниқланган шахсларни ҳисобга олиш жаридаси.	363.у-92	Муқовага ўралган жарида	10 йил
5.	Тиббий ҳайъатнинг хулосаси (тиббий маълумотнома).	083.у-89	Маълумотнома	10 йил

1. Касалликнинг номига асосий касалликларнинг 7 гуруҳи киритилган: химиявий омиллар келтириб чиқарадиган касаллик; саноат аэрозолари келтириб чиқарадиган касаллик; алоҳида аъзолар ва системаларнинг ҳаддан ортиқ физикавий юкланиши ва зўриқиши билан боғлиқ касалликлар; физикавий омиллар келтириб чиқарадиган касалликлар; аллергия касалликлар; ўсмалар.

2. Таъсири натижасида касбий касалликлар пайдо бўлишига олиб келувчи хавфли ва зарарли моддалар ва ишлаб чиқариш омиллари рўйхати (бу ерда меҳнатнинг ўзига хос хусусиятлари ва таъсир этиш шароитлари яққолроқ санаб ўтилади).

3. Ушбу касаллик учрайдиган корхоналарда ўтказиладиган ишларнинг тахминий тартиби. Касалликни (заҳарланиш) юридик жихатдан касбий деб тан олиниши учун бу нарса беморга маълум имтиёзлар беради (касаллик вара-

қаларини тўлдиришда, нафақа тайинлашда, саломатликга етказилган зарарни қоплашда ва ҳ.з.), бу касалликнинг номи “Касбий касалликлар рўйхати”нинг пунктларидан бирига мос келиши керак.

Ушбу касалликнинг касбий этиологиясини ҳал этганда, касалликнинг ўзига хос клиник манзараси, хавfli ва зарарли омилнинг, меҳнатнинг тури ва ўзига хослиги, стажи, ушбу иш жойидаги (цехда, ишлаб чиқаришда) меҳнатнинг гигиеник шароитларидан келиб чиқиши керак. Бу ҳолда ишчида касбий касалланишига шубҳа қилинганда, даволаш муассасасининг маъмурияти томонидан ДСЭНМ марказга ишчининг иш шароитларининг санитар-гигиеник ҳулосасини бериш мақсадида сўров билан мурожаат этилади (ушбу ҳужжатни тузиш кўрсатмаси ЎзР ССВнинг 300-00 рақамли буйруғига киритилган). Ўткир касбий касалланишнинг (заҳарланиш) ташхиси бемор мурожаат қилган тиббиёт муассасасининг врачлари томонидан қўйилади.

Ташҳис ДСЭНМнинг меҳнат гигиенаси врачлари билан маслаҳатлашган ҳолда қўйилади. Шифокор ташҳисни аниқлагандан сўнг, дастлабки 12 соат ичида 0,05 у шакли бўйича ҳар бир КК ҳақида ДСЭНМни хабардор қилиши шарт. ДСЭНМ врачлари бир сутка ичида текширув ўтказиш керак (хабарномани олгандан сўнг). Сурункали касбий касаллик (заҳарланиш) ташхисини биринчи марта қўйишга фақат касбий патология марказининг ҳуқуқи бор (санитария ИТИнинг касбий касалликлар бўйича клиника ва бўлимлари, 2 ТошДавМИнинг касб касалликлари кафедраси). Сурункали касбий касалликларнинг ҳар бир ҳодисаси хабардор этилгандан сўнг ДСЭНМнинг меҳнат гигиенаси врачлари томонидан 7 сутка ичида текширилиши лозим. Касбий касалликларни текширишнинг шартлари ва шакллари 06.06.00 й. 300 рақам билан тасдиқланган касбий касалликлар бўйича хабардор қилиш, текшириш, қайд қилиш ва ҳисобга олиш кўрсатмаси томонидан тартибга солинган. Текширув далолатномаси (362-у. шакл) ҳам жабр кўрган шахс ҳақидаги маълумотларни (касби, жинси, ёши, стажи ва бошқ.), ҳам ушбу касалликларнинг сабабчиси бўлган меҳнат шароитлари ҳақидаги маълумотларни тутувчи асосий бирламчи ҳужжат ҳисобланади.

Ҳар бир касбий касаллик ҳодисаси касал бўлган шахснинг иш жойида ўтказилади. Асосий эътибор ушбу касалликни келтириб чиқарган шароитларни (сабабларни) аниқлашга қаратилган. Ишлаб чиқаришдаги зарарли ва хавфли омилларга, меҳнатнинг ташкил этилишига, ишнинг ўзига хослигига, зарарлиликга қарши мавжуд кураш усуллариغا, қўлланилаётган шахсий ҳимоя воситаларига, тушунтириш ишлари олиб борилишига ва ҳ.з. миқдорий тавсия берилади. Текширувда ДСЭНМнинг меҳнат гигиенаси врачидан ташқари, врач-цех терапевти (профпатолог) ва ушбу корхона касабаяушмасининг ходими ҳам иштирок этишлари керак. Касбий касалликнинг ҳар бир ҳодисасини объектив ва чуқур текшириш-янги ККлари ходисаларига йул куймасликга қаратилган чора - тадбирлар ишлаб чиқаришнинг лозим шартидир.

Текширув акти зарур юридик ва статистик ҳужжат ҳисобланади. Текширув актларининг маълумотлари асосида ДСЭНМ врач томонидан ҳар кварталда соғлиқни сақлаш вазирлигига тушувчи ҳисобот тузилади. Касбий касалланишни янада чуқурроқ ўрганиш мақсадида касбий беморларни шахсий ҳисобга олиш қайтасини тузиш таклиф этилади. Қайтадан жабрланган шахснинг паспорт маълумотлари, унинг касби, ушбу касалликни келтириб чиқарган хавfli ва зарарли омилларнинг миқдорий тавсифи билан меҳнат фаолиятининг ўзига хослиги ва шароитлари келтирилади.

Касбий касалланишни таҳлил қилишдаги услубий ёндошишлари ВМҚ билан боғлиқ касалланишларни таҳлил қилишдаги услубларга ўхшайди. Лекин фарқлари ҳам бор. КК бўйича камида 5 йил ичидаги материаллар ўрганилиши мақсадга мувофиқ, чунки бу ходисалар сонини ва танловнинг репрезентативлигини ошириш имконини беради, натижада катта аниқлик билан фақат касалланишнинг сони, таркиби ҳақида эмас, балки касб касаллигининг динамикаси ҳақида ҳам фикр юритиш мумкин. Касбий касалланиш кўрсаткичлари тиббий кўриқдан ўтиши керак бўлган ҳар 1000 ёки 10000 шахсга нисбатан ҳисобланади. Касбий касалланишларни таҳлил этганда фақатгина янги касбий касалланиш ҳодисаларини аниқлашнинг ортиши сабабларини аниқлаш эмас, балки касалланиш ходисаларининг оғирлиги, ногиронликга

ўтказиш ҳам муҳимдир, беморларни ногиронликга ўтказишнинг салмокли фоизи одатда касалликнинг оғирлиги, унинг асоратлари билан боғлиқдир. Модимики касбий касалланиш-ни ўрганиш ва таҳлил этиш меҳнат гигиенасининг муҳим бўлими бўлиб, касбий заҳарланишлар ва касбий касалликларни олдини олиш бўйича мақсадга мувофиқ равишда иш олиб бориш имконини беради.

Тиббий кўриклар натижасига кўра касалланиш

Зарарли ва хавfli меҳнат шароитлари таъсири остида бўлган ишчиларни саломатлигини сақлаш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг меҳнат кодекси (214-модда) томонидан бу ишчиларни дастлабки ва даврий тиббий кўриклардан ўтказиш кўзда тутилган. Тиббий кўрикларни ташкил этиш ва ўтказиш ЎзР ССВ нинг 300 рақамли “Ўзбекистон Республикаси ишчиларни ишга киргандаги дастлабки ва даврий тиббий кўриклар тизимини такомиллаштириш ҳақида”ги буйруғи томонидан тартибга солинган.

Бу буйруқ тиббий кўрикларни ташкил этиш, ўтказилиш тартиби ва ҳужжатларни тўлдириш белгилловчи қуйидаги материалларни ўзига тутати:

- улар билан ишлаганда албатта дастлабки ишга кирганда ва касб касалланишларни олдини олиш мақсадида даврий тиббий кўриклар ўтказилиши шарт бўлган зарарли ва номақбул ишлаб чиқариш омиллари рўйхати; ушбу тиббий кўрикларни ўтказишда иштирок этувчи шифокор мутахассислар ва шу жараёнидаги этиологик омилларни аниқлаш учун зарур бўлган лаборатория ва функционал текширувлар рўйхати; хавfli, зарарли ва номақбул ишлаб чиқариш омилларига эга бўлган ишга қўйиш учун қарама-қарши тавсиялар рўйхати (изоҳлари билан);

- бажарилиши учун дастлабки ишга кириш вақтида ва касалланишларни бахтсиз ходисаларни олдини олиш, меҳнат хавфсизлигини таъминлаш, аҳоли саломатлигини ҳимоя этиш, юқумли ва паразитар касалликларга йўл қўймаслик мақсадида даврий тиббий кўриклардан ўтиш шарт бўлган ишлар рўйхати; ушбу тиббий кўрикларни ўтказишда иштирок этувчи шифокор муттаҳассислар ва иш турлари

бўйича зарур бўлган лаборатория ва функционал текширувлар рўйхати; касалликларни, бахтсиз ходисаларни олдини олиш ва меҳнат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида ишчиларни ишга қўйиш бўйича қарама-қарши тавсиялар рўйхати (изоҳлар билан);

- ишчиларни мажбурий дастлабки ишга кирган вақтда ва даврий тиббий кўриклардан ва шахсий транспорт хайдовчиларини тиббий кўриклардан ўтказиш бўйича курсатма;

- бирламчи тиббий хужжатлар шаклининг рўйхати;

- касбий касалликлар рўйхати уни қўллаш кўрсатмаси билан;

- шифокор профпатологларнинг малакали таснифи дастлабки тиббий кўриклардан зарарли ёки хавфли омилларнинг таъсир эҳтимоли билан боғлиқ ёки ишнинг хусусиятларига боғлиқ ҳолдаги ишларга қайтадан кираётганлар ўтказилади.

Ишга кириш вақтида дастлабки тиббий кўрикларнинг асосий мақсадлари қуйидагилар:

- жавобгарликни ва ишловчиларга ва атрофдагиларга бўладиган хавфни ҳисобга олган ҳолда ушбу касбга фақат ушбу касб талабларига саломатлик ҳолати бўйича жавоб берадиган шахслар қўйилади;

- ишга фақат саломатлик ҳолатида, зарарли ва хавфли ишлаб чиқариш омиллари таъсирида кучайиши мумкин бўлиб, касбий касалланишларга олиб келувчи силжишлари бўлмаган шахсларни қўйиш;

- ишга фақат саломатлик ҳолатида юқумли ва паразитлар касалликларни тарқалишига олиб келувчи силжишлар бўлмаган шахсларни қўйиш.

Дастлабки тиббий кўриклар чуқур ва тўлиқ ўтказилиши керак, хулоса берган шифокор бутун жавобгарликни ҳис этиши керак. Ушбу вақтда ишга қўйиш масаласи ечилаётганда барча хавфли ва зарарли ва номақбул иш шароитларида ишлагандаги умумтиббий қарама-қарши кўрсатмаларга, шунингдек ҳар бир омилнинг таъсир хусусиятини ҳисобга олиб қўшимча қарама-қарши кўрсатмаларга амал қилиш керак. Дастлабки тиббий кўрик натижалари амбулатор беморнинг тиббий картасининг қўшимча бланкига кайд этилади (025-у-87-шакл). Дастлабки тиббий кўрик натижа-

лари даврий тиббий кўрикларда аниқланган ишчиларнинг организмидаги ўзгаришлар билан таққослаш учун бошланғич манба ҳисобланади.

Даврий тиббий кўриклар мунтазам равишда ўтказилиб, уларни ўтказиш муддатлари ишнинг зарарли ва хавфли омилига ва хусусиятига, технологик жараёнига ва бошқаларга боғлиқ бўлади.

Даврий тиббий кўрикларнинг асосий мақсадлари:

- касбий касалликнинг илк беморларини аниқлаш ва зарарли омилларни кейинчалик таъсирини ва патологик жараённинг ривожланишини тугатиш бўйича чоралар кўриш;

- зарарли иш шароитларида ишни давом эттиришга тўсқинлик қилаётган (яъни қарама-қарши кўрсатма бўлган умумий касалликларни қайтадан орттирган) аниқлаш;

- бахтсиз ходисаларни олдини олиш ва меҳнат хавфсизлигини таъминлаш, аҳоли саломатлигини ҳимоя қилиш, юқумли ва паразитар касалликларни таркалишини тўхтатиш мақсадида касалликларни аниқлаш;

- тиббий кўрик натижаларига кўра шахсий даволаш-профилактика чора-тадбирларини таъминлаш;

- ушбу корхона касбий касалланишларни олдини олишга қаратилган соғломлаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш.

Ушбу объектларда янги касбий касалликлар ходисаларининг аниқланиши соғломлаштириш чора-тадбирларининг самарасизлигини кўрсатади.

300 рақамли буйруқни тадбиқ этиш ишларини юқори савияда бажариш касбий касалликларни олдини олишда зарур чора ҳисобланади. Тиббий кўрикларнинг барча босқичларини сифатли бажариш ва уларни аниқ ташкил этиш ўта зарур ҳисобланади. Касбий касалликларни бирламчи аниқлаш масаласи жуда ўткир турибди. Бу муаммо иқтисодий, ижтимоий ва тиббий ҳисобланади. Баъзи сабабларга кўра касбий патологияни паст аниқланишининг ўрни бор. Касбий касалликларни тўлиқ аниқланмаслигининг сабаби дастлабки ва даврий тиббий кўрикларни ташкил этиш ва ўтказиш сифатининг пастлиги. Шифокор-мутахасисларнинг етарлича тайёргарликга эга эмаслиги, якин уртада штат жадвалида шифокори-профпатологларнинг йўқлиги билан тушунтирилади. Даволаш-профилактика муассасаларини,

айникса, қишлоқ жойларида лаборатория функционал-ташхис анжомлари ва ускуналари билан кам таъминланиши натижасида ўтказилаётган тиббий кўриклар тўлиқ объектив манзарани бермайди. Таъкидлаб ўтилган камчиликларни бартараф этиш учун 300 рақамли буйруқ чоп этилди. Дастлабки ва даврий тиббий кўриклар тиббиёт-санитария қисмларининг шифокорлари томонидан, улар йўқ бўлса-хизмат доирасида мос равишдаги корхоналар, муассасалар, ташкилотлари, жамоа хўжаликлари ва совхозлар (кейинчалик корхоналар деб номланади) бўлган территориал даволаш-профилактика муассасалари (поликлиникалари) томонидан ўтказилади. Дастлабки ва даврий тиббий кўриклардан ўтишга кўрсатмаси бўлган шахсий меҳнат фаолияти билан шуғулланувчи шахсларга 300 буйруқнинг 13-банд 2-илоvasи кўриклардан ўтишга йўлланмани турар жойидаги - ДСЭНМ томонидан берилади. Дастлабки ва даврий тиббий кўрикларни ташкил қилишда тиббий кўриқдан ўтиши керак бўлган ишчилар контингентини аниқлашдан бошлаб, кейинчалик ишнинг барча босқичларида, якуний далолатномадан кўрсатилган таклифларни бажарилиши назорат, қилишгача меҳнат гигиенаси бўйича шифокор-мутахассис етакчи роль уйнайди. 300 буйруқни бажариш бўйича меҳнат гигиенаси шифокор-мутахассисларнинг иш мазмуни қуйидагича:

- фақат дастлабки тиббий кўриклардан сўнг рухсат этиладиган касблар рўйхатини тузиш ва уни ходимлар бўлимига бериш;

- даврий тиббий кўриклардан ўтиши керак бўлган шахслар контингентини аниқлаш;

- тиббий кўрикларни ўтказиш режаси ва жадвалини келишиш;

- даврий тиббий кўриклар ўтказиш вақтида уларни даврийлигига риоя қилиниши, барча ишчиларни қамраб олишнинг тўлиқлиги ва зарур бўлган лаборатория-функционал текширувлар ўтказилиши, шунингдек якуний хайъатнинг аввалги далолатномасида келтирилган соғломлаштириш чора-тадбирларининг бажарилиши устидан назорат олиб бориш;

- касбий касалликлар аниқланган ҳолда, уларни текшириш;

- даврий тиббий кўриклар натижаларини ҳар томонлама баҳолаб, гигиеник ва даволаш-профилактик характердаги соғломлаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш;

- хайъат ишида иштирок этиш (даволаш-профилактика муассасаси ходимининг раислиги остида корхона маъмурияти ва касба уюшмаси вақллари) ва якуний далолатномани тузиш;

- даволаш муассасасининг сўров мурожаатига кўра касбий касалликга шубҳа қилинган шахсларнинг меҳнат шароитларини санитар-гигиеник тавсифномасини тузиш.

Ишчиларни дастлабки ва даврий тиббий кўрикларнинг сифати, тўлиқ ва ўз вақтида ўтказиш мамлакатда касбий касалланишни йўқотишга, ишчилар саломатлигини сақлаш ва фаолиятини узайтиришга қаратилган керакли шароитлардан бири ҳисобланади.

Ишчилар касалланишини пасайтириш бўйича соғломлаштириш чора-тадбирлари

Ишчиларнинг касалланиши кўпгина омилларга боғлиқ бўлгани муносабати билан уни пасайтириш бўйича чоралар ишлаб чиқариш комплекс муаммо ҳисобланади. Уни ҳал этишда турли илм ва мутахасисликларнинг вакиллари иштирок этадилар: технологлар, химиклар, конструкторлар, физиклар ва бошқалар. Ишчиларнинг касбий касалланиши олдини олиш ва меҳнатни химоя қилишда тиббиёт илмига ва биринчи даражада-меҳнат гигиенасига катта рол тегишли бўлиб, унинг зиммасига корхоналарда оғоҳлантирувчи ва жорий санитар назорати ўтказиш, гигиеник нормативлар ишлаб чиқиш (йўл қўйиладиган ва оптимал), меҳнатни таранглиги ва оғирлигини баҳолаш, касбий касалликларни йўқотиш бўйича комплекс соғломлаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш юклатилган.

1. Техник ва технологик чоралар-бу энг рационал чоралар бўлиб, меҳнат жараёнларини оптималлаштириш, гигиеник жихатдан хавфсиз ишлаб чиқариш техника ва технологияларни тақомиллаштириш ва тадбик этиш, кам хавфли янги химиявий модалардан фойдаланиш ва қ.з. га қаратилгандир. Корхоналарнинг техник қайта таъминланиши иқтисодиёт, гигиена, меҳнат физиологияси тадбиқ ва

талабларига мос равишда машиналар ва ускуналар билан жиҳозланиши, комплекс автоматлаштириш ва механизациялаштиришни этиши, шунингдек рационал санитар-гигиеник ускуналардан (вентиляция, ёритилганлик ва бошқ.) фойдаланиш туфайли кўпгина корхоналарда зарарли ва хавфли омилларнинг йўқотилиши ёки хавфсиз даражагача пасайтирилиши мумкин.

2. Меҳнатни таранглигини ва оғирлигини пасайтириш чорасига техник, технологик ва ташкилий чоралар замин бўлади.

3. Фақат зарарли ва хавфли омиллар таъсиригина эмас, балки бажарилаётган ишнинг хусусиятларини ва унинг ташкил этилганлигини (сменалиги, вахта услуби ва бошқ.) ҳисобга олган ҳолда рационал меҳнат ва дам олиш режимларини ишлаб чиқиш.

4. Оптимал меҳнат шароитларини яратиш ва у ёки бу омилнинг (ёки комплекснинг) миқдорий таркиби устидан назорат қилиш.

5. ЎзР ССВ нинг 300-рақамли буйруғига мос равишда дастлабки ва даврий тиббий кўрикларни албатта ўтказиш. Тиббий кўрикларни сифатли ўтказишга ва барча босқичларда тўлиқ бажаришга манфаатдор бўлган хизматлар жавобгарлигини ошириш.

6. Ишчиларга тиббий-санитар хизмат кўрсатиш сифатини ошириш. Бунда энг мақбул ва самарадор бўлган тиббий-санитария қисмлари (ТСК) бўлиб, уларнинг таркибига поликлиника, стационар, объектнинг ўзида эса - соғломлаштириш пунктлари (врачлик ва фельдшерлик) киради. ТСК, ДСЭНМнинг меҳнат гигиенаси шифокорлари билан яқин алоқада ишлашлари керак, бунда улар умумий вазифа - умумий касалланишни камайтириш ва касбий касалланишни олдини олишни олиб боришлари керак.

7. Зарарли омиллар билан ишловчиларни баланслашган ва профилактик овқатлар билан таъминлаш.

8. Ижтимоий омилларни ҳал этиш ўз ичига олади: иқтисодий (маош, оила бюджети) ва оилавий маиший (оиладаги нохуш руҳий иқлим, оилавий ва шахсий ҳаётдан қониқмаслик, яшаш шароитлари ва ҳ.з.) ва бошқа омиллар, Анамнезни сурункали патология, чекиш ва алкогольни сурункали истеъмол қилиш ҳам катта роль ўйнайди. Аёлларнинг "икки

тарафлама” бандлиги муаммоси узлуксиз бўлиб қолмоқда-ишчи аёллар, айниқса бир нечта боласи бўлиб, уй шароитида асосий ишни қиладилар (синтетик ювувчи воситаларни қўллаб кир ювиш, маҳсулотлар тайёрлаш, овқат тайёрлаш ва ҳ.з.).

Демак, касалланишни пасайтириш кўп қирралидир ва уни пасайтириш фақат гигиеник эмас, балки ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга ҳам эга. Бу масала фақатгина корхона маъмурияти ва шу корхоналарга хизмат курсатувчи тиббиёт муассасалари ва бошқа ташкилот ва мутахассислари умумий манфаатдор бўлгандагина муваффақиятли хал қилинади.

5-БОБ. АТРОФ МУҲИТ ОМИЛЛАРИ ВА АҲОЛИ САЛОМАТЛИГИ

Атроф муҳитни ҳимоя қилиш мамлакатнинг долзарб масалаларидан бири бўлиб, бу 1992 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасида Конституциясида ҳам тасдиқланган (11-бўлим 50-модда, 13 бўлим 55-модда). Ўзбекистон Республикаси Давлат санитар назорати Қонунида: “Ҳар бир инсоннинг қулай атроф муҳитига ҳуқуқи бор” деб қаралган. Атроф муҳитни ҳимоялаш муоммасига бўлган муносабатнинг ҳаққоний сабабларидан бири бўлиб, саноат ишлаб чиқаришдаги ўзгаришларнинг инсон томонидан хўжалик эҳтиёжларида янги-янги табиий таркибий қисмлар ва синтетик бирикмаларни қўлланиши, халқ хўжалигида моторли транспортларни кенг ишлатиши саналади, бу эса ўз навбатида атроф муҳитнинг ифлосланишига, унинг сифат ва миқдор тавсифномасини ўзгаришларга олиб келади, Бу муаммонинг муҳимлигини инсониятнинг тушуниб етишида катта хизмат кўрсатган омиллардан бири гигиенистларнинг ишидир, яъни кичик хажмий миқдордан кимёвий модалардан биологик таъсир қонуниятларини экспериментал текшириш ва уларнинг узоқ вақтдан сўнги таъсирини аниқлаш мисолида.

Янги саноат ва қишлоқ хўжалик уюшмаларини аҳоли яшаш жойлари яқинида қуриш ва ишлатиш жараёнида яшаш жойларининг санитар ҳолати оғирлашиши, атроф муҳит зарарланишининг кўп таркибий қисмлиги, шу шароитда яшаётган аҳолининг соғлигини тартиб билан текширишни ва ўрга-

нишни тақозо этади. Атроф муҳит ифлосланишининг аҳолини саломатлигига таъсирини текшириб бориш ҳозирги кунда муҳим аҳамият касб этмоқда, сабаби бугунги экспериментал моделлаш орқали санитар ҳолатнинг ҳар хил вариантларини, то унинг узоқ вақтдан сўнгги таъсир вақтини, биргаликдаги ва комбинацияланган миқдорини олдиндан кўра билиш ва ишлаб чиқиш баъзида мумкин эмас.

Атроф муҳит зарарланишининг аҳоли соғлиғига таъсирини ўрганиш санитария врачларининг амалий иш жараёнидаги мажбурий қисми бўлиши керак.

Атроф муҳит омиллари хилма-хилдир ва улар кимёвий, биологик ва физик турларига бўлинади. Баъзи бир атроф муҳит омиллари табиий келиб чиқишига эга, бошқалари антропоген омиллари ҳисобланади.

Антропоген омиллар гуруҳига ҳар хил синфдаги органик ва неорганик кимёвий бирикмалар киритилади. ЖССТ маълумотига асосан инсон 60000 мингга яқин билан бирикмалар билан контакт қилади, ўз навбатида бу кўрсаткич ҳар йили 200-1000 та янги бирикмалар ҳисобига ошиб бораёпти.

Кенг тарқалиши бўйича минерал ўғитлар, пестицидлар, синтетик ювиш воситалари, ишланган газлар, полимер моддалар, оғир метал тузлари, органик эритувчи моддалар буғлари ва бошқалар асосий ўринни эгаллаб келяпти.

Кимёвий моддалар атроф муҳитга асосан суюқлик, газ орқали тарқалмоқда бу моддаларнинг сабаблари энергетика, халқ хўжалиги объектлари ва бошқалар ҳисобланади.

Атроф муҳитнинг ифлосланувчи объектлари таркибига атмосфера ҳавоси, сув, тупроқ, озиқ-овқат маҳсулотлари, уй-жой ва бошқалар киради.

Атроф муҳитнинг етакчи омиллардан бири бўлиб атмосфера ҳавосининг ифлосланиши ҳисобланади, сабаби унда кимёвий моддалар ҳаво, сув, тупроқ каби биологик занжирда иштирок этади.

Ишлаб чиқариш шароитида кимёвий моддалар одам организмига ҳаво ва тери орқали ёки перорал йўл билан тушиб таъсир қилади.

Атроф муҳитдаги кимёвий моддаларни - уларнинг ҳавфли даражасига қараб турлари тавсия этилган. Бу гигиеник чегаралашнинг устунлигини аниқлайди ва атроф

муҳитни ҳимоя ишларининг муҳимлилик ва биринчи навбат-лигини ишлаб чиқишда ёрдам беради.

Моддаларнинг асосий хавfli мезони уларнинг захарлилик даражаси ва узоқлашган таъсиридир (масалан-канцероген таъсир). Атроф муҳитда тарқалганлиги, атроф муҳитнинг ҳар хил объектларидаги барқарорлиги одам ва хайвон организмда кумуляцияга мойиллиги, янада хавfli бирикмаларга трансформациялана олиши - буларнинг бариси аҳоли учун кимёвий моддаларнинг хавfliлик даражасини аниқлайди.

Атроф муҳитни ифлослантирувчи турли хил кимёвий моддалар орасида баъзи бирлари асосий эътиборни жалб этади-бўлар жумласига неорганик бирикмалар, яъни қўрғошин, симоб, кадмий ва бошқалар, оғир металллар, сабаби улар организмга юқори захарли ва хавfli таъсир кўрсатади, улар атроф муҳитда кенг тарқалган ва кўп вақт сақланиш хусусиятига эгадир.

Бутун жаҳонда атроф муҳитнинг қўрғошин билан зарарланишига катта аҳамият берилаяпти, сабаби қўрғошин бирикмалари кенг қўлланилмоқда. Француз текширувчиларининг маълумотига кўра қўрғошин таъсирига асосан болалар таъсирчан экан. Болаларнинг қўрғошин билан контакти гилам чангида бўладиган буюклардаги қўрғошин зарралари орқали ошар экан. Қўрғошин бирикмаларнинг 90% атмосфера ҳавосида бўлиб, у этилбензинининг ёнишида (автомобилларда), саноатда ҳар хил мақсадларда ишлатилганда ҳосил бўлади. Англияда қўрғошин сув ўтказгич трубаларини тайёрлашда ишлатилганлиги сабабли, қўрғошин истеъмол сувларида пайдо бўлишига олиб келади.

Японияда кадмийнинг ишлаб чиқариш жараёнида кўп ишлатилиши сабабли уни ўрганишга қаратилган кўп текширишлар олиб борилаяпти. Саноатда муҳим аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлган бериллий ва ванадий ҳам кейинги вақтларда атмосфера ҳавосида тез-тез учраяпти.

Кейинги йилларда кўпгина ишлар атроф муҳитнинг хлорланган углеводородлар билан ифлосланишига оид режалар бўйича олиб борилаяпти. Ҳозирги кунда муҳитнинг кимёвий моддалар билан ифлосланиши ва унга қарши курашиш чораларини 3 этапга бўлиш мумкин:

I этап - қишлоқ хўжалигида пестицидларнинг асосан турғун бўлган ДДТ нинг кенг қўлланишидир;

II этап - ДДТ дан хавфли бўлган, кимёвий моддаларнинг метаболизми натижасида ҳосил бўладиган полихлорланган бифенилларнинг атроф муҳитда пайдо бўлиб тарқалиши;

III этап - атроф муҳитнинг диоксидлар (нитроз ҳосил қилувчи моддалар) билан ифлосланиши, улар ўта зарарли бўлибгина қолмай атроф муҳитда чидамлилиги билан ҳам ажралиб туради. Ҳозирги вақтда азот сақловчи минерал ўғитларнинг кенг қўлланилиши хавф-хатарга асос бўляпти, сабаби уларнинг канцероген бирикмаларига - нитроз-аминларга трансформацияланиши шубҳа қилинапти.

Атроф муҳитнинг барча бўлимларида кимёвий омиллардан ташқари, биологик омиллар ҳам учраб туради. Улар тоифасига патоген микроорганизмлар - бактериялар, вируслар, кўзиқоринлар ва бошқалар киради, улар эса ўз навбатида микробиологик синтез асосида иш олиб бораётган саноат корхоналари томонидан ҳосил қилинади.

Атмосфера ҳавосида бўладиган хар хил тибий органик моддалар юқори сезувчанлиги бор одамларда аллергик реакцияларни: ринит, бронхиал астма, сенна иситмасини вужудга келтиради. Бу моддалар таркибига ўсимлик толалари, гул чанглари, жун, пат, мато чанг зарралари ва бошқалар киради. Биологик омиллар қаторига фитопланктонларни киритса ҳам бўлади, сабаби улар сувнинг органик хусусиятларини ёмонлаштириш хоссасига эгадир.

Атроф муҳит ҳолати тибий - физик омилларнинг: харорат, намлик, хаво оқими, қуёш радиацияси, атмосфера босими, магнит майдони гравитацияси ва УБ-нурланишнинг борлигига ва вужудга чиқиши билан характерланади. Антропоген физик омиллар қаторига шовқин, вибрация (тебраниш), электромагнит майдон кабилар киради. Физик факторлар ичида иккита катта гуруҳни ажратса бўлади: механик тебраниш ва электромагнит нурланиш.

Механик омилларга хар хил жадалликдаги ва частотадаги шовқин тебраниш, ультратовуш тўлқинланиши киради. Электромагнит нурланиш ўз ичига инфрақизил, ультраби-нафша, рентген, гамма-нурланиш ва бошқаларни олади. Уй шароитида ҳам, ишлаб чиқариш шароитида ҳам одам организмига статик электрик ва доимий магнит майдонлари

таъсирини ўтказиб туради. Юқорида кўриб чиқилган барча омиллар рухсат этилган меъёрий даражадан ортиқ ҳолда атроф муҳитни зарарласа, одам организмига салбий таъсир кўрсатади. ЖССТ аниқлаш бўйича аҳоли саломатлигини куйидагича тушуниш керак. Касаллик ёки физик етишмовчилик йўқлигигина эмас балки тўлиқ физик, рухий ва ижтимоий барқарорликдир” Ю.П.Лисицин эса соғлиқни “биологик ва ижтимоий сифатларини гармоник бирлигининг туғма ёки орттирилган биологик ва ижтимоий ходисалар таъсирида бўлиши” деб аниқлайди. Н.А.Виноградов: “Соғлиқ тушунчасига меҳнат қобилиятлилиги ва фаол ҳаёт фаолиятлилики таркибий қисмларини зарурий” деб атайди. Атроф муҳит омилларнинг аҳоли саломатлигига таъсирини баҳолашда куйидаги гуруҳ кўрсаткичларини қўлланиш мақсадга мувофиқдир:

- демографик кўрсаткичлар қатори-туғулиш, ўлик туғилиш, ўлим (умумий болалар, перинатал, ёш бўйича), ўртача ҳаёт узунлиги;

- касалланиш-умумий, айрим ёш гуруҳлари бўйича, юқумли, юқумсиз, сурункали, носпецифик касалликлар, касалликларнинг алоҳида тури, меҳнат қобилиятини вақтинча йўқотиш билан кечадиган касалликлар, госпитализация қилинади;

- жисмоний ривожланиш - аҳолининг барчаси ёки айрим ёшдаги ва касбий гуруҳлар;

- ногиронлик.

Соғлиқ тавсифномасида ишлатиладиган юқорида қайд қилинган кўрсаткичлардан ташқари, атроф муҳитнинг организмга бўлган таъсирини ўрганишда организмнинг функционал ҳолатини ҳар хил физиологик ва биохимик ўзгаришлар орқали баҳолаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу силжишлар билвосита касалликга олиб келмайди, лекин, организмнинг мослашиш хусусиятини пасайтириб, организмда “преморбид ҳолатини” келиб чиқишига сабаб бўлади. “Преморбид ҳолат”-ларни баҳолаш билан биргаликда соғлиқни комплекс тавсифлаш, кичик жадалли атроф муҳит омилларининг таъсирини текширишда яхши натижалар беради.

Аҳоли соғлиғига фақат атроф муҳитнинг ифлосланиши эмас, балки қатор биологик, ижтимоий иқтисодий, иқлим географик омил ва шароитлари ҳам таъсир кўрсатади. Битта

омилнинг соғлиққа кўрсатган таъсирини чегаралаш жуда қийин, шу сабаб, бундай шароитда махсус методик ёндошиш керак бўлади. Бу методга: кузатиш жойларини тўғри танлаш, аҳоли гуруҳларини танлаш, соғлиқ кўрсаткичларини аниқлаш ва йиғилган маълумотларини таҳлил қилиш каби ишлар йиғиндиси иборат бўлади.

Атмосфера ифлосланишнинг соғлиққа таъсирини асосан болалар жамоаларида текширилади. Бунда сабаб шуки болалар ичида касбий анамниз йўқлиги, қисқа вақт ичида ҳисоблаш мумкинлиги, болалар жамоаларининг ташкилийлиги, ёмон одатлар йўқлиги (чекиш, алкоголь, ухлатувчи моддаларнинг истемол қилиш) бўларнинг бариси гуруҳларни саралашни енгиллаштиради. Болалар аҳолиси соғлиғини текшириш яна шуниси билан ҳам етакчи ўриндаги болалар организми юқори моддалар алмашинувига эга, юқори сезувчан, ноҳуш омиллар ва токсик моддаларни тез қабул қилади.

Зарарловчи моддаларнинг табиати ва биологик таъсири, жадаллиги ва доимийлиги билан организмга таъсирини ўткир ва сурункали хилларига ажратса бўлади. Зарарловчи моддаларнинг ўткир таъсири фақат зид вазиятларда (авариялар, ишлаб чиқаришда ҳосил бўлган зарарли моддаларнинг кўп миқдорда атроф муҳитга тарқалиши ва бошқалар) ёки янги зарарларнинг вақтинчалик таъсирида бўлади. Атроф муҳитнинг юқори даражада ифлосланиши бир неча соат ёки бир неча кунча чўзилиши мумкин. Захарли моддаларнинг биологик таъсир хусусияти ва миқдори (таъсир интенсивлиги ва вақти бўйича аниқланади) натижасида аҳоли касалланиши ва ўлим кўрсаткичи, организмда носпецифик физиологик ва биохимик силжишлар миқдорининг ошиши кузатилади. Бу ҳолда зарарловчи модда юзага чиқарувчи омил ролини ўйнайди, сабаби, бундай ўзгаришларни бошқа таъсир турларини кам юзага чиқариши мумкин. Баъзи ҳолларда зарарловчи модда этиологик омил бўлиб, специфик касалликлар пайдо бўлишига олиб келади.

Атмосфера зарарланишининг ўткир таъсирига мисол бўлиб жажоннинг ҳар хил шаҳарларида, ҳар хил вақтда намоён бўлган токсик туманларнинг зарарли таъсири бўла олади. Бу туман асосан харорат инверсияси даврида пайдо бўлади. Яъни саноат ва транспорт чиқиндиларининг шамол активлиги

паст бўлган вақтларда ер юзаси атмосфера қаватида йиғилиши оқибатида.

Токсик туманлар даврида юрак-томир ва ўпка касалликлари билан касалланган одамлар ўлимни кўпайганлиги, тиббий ёрдам хизматига мурожаат қилганлар орасида бу касалликларнинг зураиши кузатилган, ошишига ҳам олиб келади (бронхиал астма ва бошқалар). Бунга мисол холлари қайд қилиниши бўла олади. Шундай пайтларда бу касаллик билан хасталанмаган одамларда ҳам астма хуружлари кузатилган. Бу хуруж холлари, аниқланишича, йилнинг маълум мавсумида ахлатларни ёкиб йўқотиш вақтига тўғри келар экан, яъни ахлат ёнишидан хосил бўлган тутуннинг шамол таъсирида шахарга етиб келиши. Бу хулоса тери синамалари талқини ёрдамида тасдиқланган. Нохияда болалар нафас системасига ўткир таъсир этувчи атмосфера ифлосланиши, кундузги вақтларда этмосфера ҳавосида фотохимик жараёнлар маҳсулотларининг концентрациясининг ошишига боғлиқ экан.

Атроф муҳит ифлосланишининг ўткир таъсирини ўрганиш шундан иборатки, бунда текширилаётган аҳоли гуруҳи ҳам назорат (паст ифлосланиш даврида), ҳам тажриба (юқори ифлосланиш даврида) гуруҳи бўлиб ҳисобланади. Ўткир таъсир даврида ифлосланиш даражасининг метеорологик омиллар таъсири остида ўзгариб туришини ҳисобга олган ҳолда, соғлиққа метеорологик шароитнинг салбий таъсирини ҳам дифференция қилиш керак. Атроф муҳит ифлосланишининг соғлиқга ўткир таъсири асосан авария ҳолатларида намоён бўлади.

Захарли моддаларнинг ўткир таъсири кўпинча паст даражали захарловчи моддаларнинг сурункали таъсири фонида намоён бўлади. Зарарланишнинг сурункали хили соғлиққа таъсири бўйича тез-тез учрайдиган ёмон ҳислатли таъсир) тури бўлиб ҳисобланади. Атроф муҳит ифлосланишини таъсир характери бўйича иккита гуруҳи бўлиш мумкин: сурункали носпецифик таъсири бунда ифлослантирувчи этиологик омил ролини ўйнайди. Ифлослантирувчиларнинг маҳсус таъсири типик кўринишларига Итай-Итай, Минамата, ЮШО, Флюороз, беррилиоз, асбестоз ва бошқа касалликларни киритиш мумкин. Атроф-муҳит ифлосланишининг сурункали маҳсус таъсири - бу умумий касаллик-

ларнинг ошишига олиб келувчи, ҳамда организмга кам интенсивликда ва узоқ муддат омилларнинг таъсирида юзага келувчи типик кўринишлардан бири ҳисобланади. Зарарловчи, модда таъсир даражаси-организмда келтириб чиқарган ўзгаришлардан ташқари, ўлим оқибатларига олиб келиши ҳам мумкин.

Атроф муҳит омилларининг аҳоли саломатлик кўрсаткичларига таъсири

Аҳоли саломатлигининг асосий кўрсаткичлари ва белгиларига, демографик кўрсаткич, касалланиш, ногиронлик, жисмоний ривожланиш ва организмнинг функционал ҳолати кўрсаткичлари киради. Ўлим кўрсаткичлари жуда мураккаб демографик жараёнларни намоён қилади. Ўлим кўрсаткичларини таққослаш учун-юрак-қон томир касалликлари кўрсаткичлари, инфаркт миокард кўрсаткичлари ва ёмон сифатли усма касалликлари, қайтадан жинси ва ёши бўйича стардартлантирилган ҳолда олинади. Атроф-муҳит (фактор) омилларининг таъсир натижаларини баҳолаш учун туғилиш кўрсаткичи ҳам қўлланилади. Кўпинча у аёлларнинг репродуктив функциялари билан боғлиқ кўрсаткичлар комплексида фойдаланилади. Бунда асосий аҳамиятни ўлик туғилиш кўрсаткичи, ҳамда болаларнинг туғма аномалия ва мажруҳ майиб бўлиб туғилиши, кечки аборт ҳоллари эгаллайди. Бу кўрсаткичлардан, ифлослантирувчининг гонадотоксик таъсири маълум бўлган ҳолларда қўлланилади.

Бу гуруҳ кўрсаткичларига перинатал ўлим ва болалар ўлими кўрсаткичлари яқин туради. Аҳоли саломатлигига атмосфера ҳавоси ифлосланишининг таъсирини ўрганиш ва баҳолаш учун неонатал, постнатал, перинатал ўлим кўрсаткичлари даражалари кўриб чиқилади. Аҳолининг бу соғлиқ кўрсаткичларини танлаш, ифлослантирувчи таъсир характери, айрим континентларнинг (болалар, чақалоқлар, хомиладор аёллар) сезгирлиги бўйича аниқланади.

Касалланиш кўрсаткичи

Аҳоли саломатлигига атроф муҳит ифлосланишининг таъсирини ўрганиш учун кўпинча соғлиқ кўрсаткичларини

асосий сифатида касалланиш кўрсаткичи танланади. Касалланиш - бу аҳолининг атроф муҳит ифлослантирувчиларининг зарарли таъсирига характерли, махсус, санитар нормадан ошувчи реакцияси ҳисобланади. Бу кўрсаткич жуда нозик бўлиб, асосийси бунда, ўлим кўрсаткичига қараганда, динамикасида ҳар хил зарарловчиларнинг таъсири намоён бўлади. Ўлим кўрсаткичини таҳлил қилишга қараганда, касалланишни ўрганганда хавфли омилларни аниқлаш ва махсус статистик текширишларни ташкил этиш осон ҳисобланади.

Касалланишни ўрганиш ҳамма касалликлар ва нофизиологик нормалар бўйича, касалликларнинг халқаро таъсирига мувофиқ олиб борилади. Профилактик тиббий шифокор мутахассисларини биринчи навбатда қуйидаги касалликлар қизиқтиради: инфекцион ва паразитар касалликлар (I синф). Сув билан таъминлаш ҳолатини гигиеник баҳолашда тупроқни санитар ҳимоялаш ва аҳоли яшаш жойларини санитар ҳимоялаш, сув хавзаларини санитар ҳимоялашда бу касалликлар таҳлили жуда муҳимдир. Бошқа синф касалликларини ҳам таҳлил қилиш жуда муҳим ҳисобланади. Ўсма касалликлари, ҳамма ёмон сифатли ўсма касалликлари, уларни келиб чиқишида баъзи ҳолларда атроф муҳитни салбий таъсир ҳолатлари сабаб бўлиши мумкин, асосан атмосфера ҳавоси канцероген моддалар билан ифлосланиши, баъзан УВ-радиация натижасида юзага келиши мумкин. Эндокрин система касалликлари даражаси 3 синф) - эндемик бўлса, миксидема, кретинизм ва бошқалар. Бу касалликларнинг этиологиясида айрим микроэлементларнинг таъсири катта аҳамиятга эгадир, улар аҳоли истеъмол қилаётган сув ва озиқ-овқатлар таркибида бўлиб, бу ҳам атроф муҳит ҳолати билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Қон айланиш касалликлари (VIII-синф) - ревматизм ва унинг асоратлари, уларнинг тарқалиши айрим даражаларда уй жойларнинг санитар-гигиеник ҳолати билан боғлиқ ҳисобланади.

Нафас олиш органи касалликлари (VIII-синф) - ўткир респиратор инфекциялар, грипп, сурункали бронхитлар, астма, превмониялар. Бу ҳам атроф муҳит ҳолати билан боғлиқдир. Касалланиш бундай ҳолатларда, яшаш ва умумжамоа бинолари ҳавосини (чанг ва бошқа ингредиент-

лар билан зарарланган) гигиеник баҳолашда ҳисобга олинади. Ҳомиладорлик асоратлари, туққан ва туққандан кейинги даврда (XI синф) ва бошқа ҳолатларда атроф муҳит омиллари билан боғлиқ бўлиши мумкин (пестицидлар ва бошқа токсик моддалар билан ифлосланиш, физик омиллар - вибрация, ионлантирувчи радиация ва бошқалар), тери ва тери ости клетчатка касалликлари (XII синф): фурункуллар, карбункул, панариций, экзема, лишай ва бошқалар. Булар ҳам атроф муҳит ифлосланиши билан санитария маданият даражаси, шахсий гигиена ва етарли сув билан таъминланиш ва бошқа ҳоллар билан боғлиқ бўлиши мумкин. ДСЭНМ шифокорлари томонидан юқумли касалланишни ва вақтинча меҳнат қобилиятини йўқотилиши билан ишловчилар касалланишини ҳисобга олиш ва таҳлил қилиш ишлари олиб борилиши шарт бўлган ҳолда атроф муҳит ифлосланган шароитда яшовчи аҳоли касалланишини ўрганишдан иборат. Бундай ҳолатларда кўпинча сурункали ноюқумли касалликлар касалланишини ўрганиш керак, чунки атроф муҳитни ҳимоялаш ва соғломлаштириш чора-тадбирларини режалаштиришда ва ишлаб чиқишда ҳисобга олиниши керак.

Аҳоли саломатлик ҳолати ва унга атроф муҳит омилларининг таъсирини ўрганиш, ҳар хил усуллар ва методик усуллар ёрдамида (схемада берилган) 8-жадвал ўрганилади.

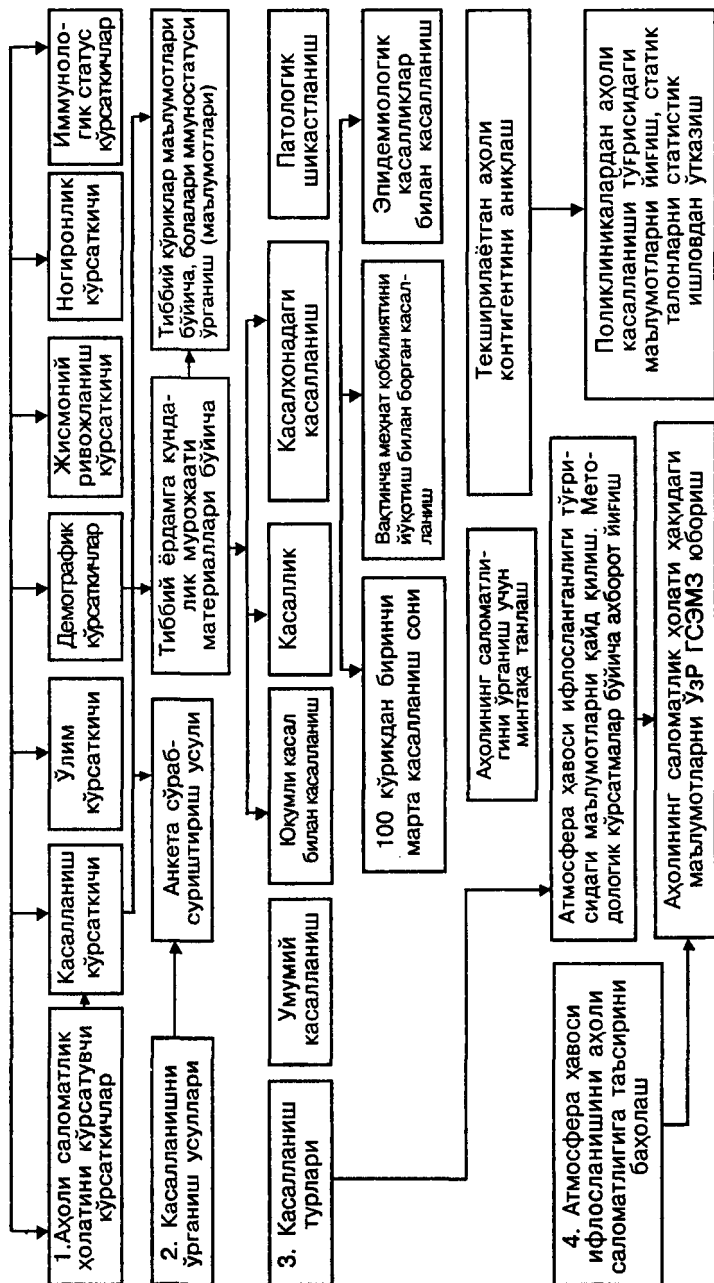
Аҳоли саломатлигини ўрганишни режалаштириш, ташкил этиш ва ўтказиш

Ҳамма текширувлар 3 босқичдан иборат:

- текширувни режалаштириш ва ташкил этиш;
- аҳоли саломатлик кўрсаткичлари ва атроф муҳит характеристикаси бўйича олинган ҳақиқий маълумотлар;
- материални статистик ишлови ва олинган материаллар таҳлили;

Режалаштиришдан олдин, текширувнинг мақсади ва масалалари аниқланади. Масалан: текширув мавзуси: “Атмосфера ҳавосининг ифлосланиши натижасида саломатлик ҳолатини ўрганиш”. Ўрганиш контингенти — 0 дан 14 ёшгача бўлган болалар. Текширув мақсади: атроф муҳит омилларнинг саломатлик жихатига таъсирини ва боғлиқлигини

Аҳоли саломатлигига атмосфера ҳавоси ифлосланиши таъсирини ўрганиш усули

аниқлаш ва шулар асосида атроф муҳитни соғломлаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш, даволаш-профилактик муассасалар билан биргаликда болаларни соғломлаштиришнинг асосий йўлларини аниқлаш. Текширувнинг мавзуси ва мақсади - объектни танлашга (жой, майдон), кузатув минтақаларига, одамлар контингентига, объектнинг ўрганилаётган кўрсаткичларига ва одамларга боғлиқдир. Берилган текширувнинг масалалари:

а) атмосфера ҳавосининг олтингургурт гази ва чанг ифлосланганлик таснифини олиш;

б) болалар касалланишини тиббиёт ёрдамига мурожаати бўйича ва махсус ташкил этилган тиббий кўрик натижалари асосида ўрганиш;

в) атмосфера ҳавосининг ифлосланиш даражаси билан болаларнинг айрим касалликлар билан касалланиши орасидаги боғлиқликни аниқлаш;

г) олтингургурт гази ва чангнинг зарарли таъсирини йўқотиш (камайтириш) мақсадида профилактик чора-тадбирларни ишлаб чиқиш.

Атмосфера ҳавосининг ифлосланишининг характерикасида ва ўрганишда, кузатув объекти бўлиб, ҳаво ҳисобланади. Ҳар хил туманларда унинг ифлосланиш даражасини аниқлаш керак. Кузатув бирлиги бўлиб ҳаво намунаси ҳисобланади.

Болалар (аҳоли) саломатлиги белгилари рўйхати, яъни қайд қилинувчи, кузатув дастури билан аниқланади.

Масалан: атмосфера ҳавоси ифлосланиш даражаси ҳар хил бўлган танланган текширув учун туманларда кичик ёшдаги болалар (аҳоли) саломатлигини ўрганиш керак. Қайта текширишлар натижасида шуларни ўрганиб чиқилган. Районларда касалланиши ҳолати ҳар хилдир, бу нафақат атмосфера ҳавосининг ифлосланиш даражаси ва характерига боғлиқ, балки бошқа омилларга ҳам боғлиқдир, яъни болалар ёши ва жинсига, уларнинг болалар муассасаларига қатнашига, бу болалар муассасаларининг жойлашган жойига, бола туғилиш даврига тўғри келган она ёшига, оила шароитларига, онасининг билимига, ота-оналар жамоа гуруҳларига, болага тиббий кузатув олиб борилишига ҳам боғлиқдир.

Болалар касалланишининг ижтимоий-гигиеник, биологик омиллар ва тиббий хизматни ташкил этиш билан

боғлиқлиги, келажакда кузатув районларидаги атмосфера ҳавосининг ифлосланиш даражаси ва касалланиш орасидаги боғлиқлик билан таққосланиб борилади. Кўриб чиқилган белгилар-кузатув дастурининг асосини ташкил этади. Дастур саволлари - ҳисобга олиш ҳужжати тариқасида ёки рўйхат шаклида, журнал тариқасида, сўраб-суриштириш анкетаси тариқасида тўлдирилади.

Кузатув дастури ва режаси тузилгандан кейин, кузатув турини аниқлаш керак (кундалик ёки бир лахзали). Кундаликдаги кузатувда рўйхатга олиш мунтазам систематик тарзда ёки тўхтовсиз равишда, ёки маълум бир вақтлардан кейин, яъни кундалик тартибда 3-5 йил ичида олиб борилади. Туғилиш, касалланиш кўрсаткичи, ўлим кўрсаткичи, тиббий муассасага мурожаат, шундай тарзда ҳисобга олинади. Бир вақтдаги кузатувда, бирор бир курунишининг ҳолати, бирон бир санага ёки бирон бир моментга қаратилган бўлади. Текшириш усулини аниқлаш жуда катта аҳамиятга эгадир. У бўлиши мумкин тўлиқ ёки тўлиқ эмас. Тўлиқ - бутун ҳамма умумий касалликлар ҳисобга олинса, тўлиқ эмас усулда алоҳида бир нозологик меъёрлар ҳисобга олинади.

Ишнинг дастури тузилганда, текширишнинг ҳар хил боскичларининг кетма-кетлигининг тўғри бажаралишини назорат қилиш керак:

- 1) Статистик текширишни ташкил этиш;
- 2) Материалларни йиғиш;
- 3) йиғилган бирламчи кузатув ҳолларининг маълумоти ва гуруҳланиши;
- 4) Берилган маълумотларни математик тарзда ҳисобла-ниши;
- 5) Материаллар таҳлили ва уларнинг тўлдирилиши.

Кузатув туманларини танлаш ва уларнинг характеристикаси

Атроф муҳит ифлосланишининг аҳоли саломатлигига таъсирини ўрганиш дастурига, аҳолини ижтимоий социал экономик яшаш шароитлари, демографик кўрсаткичлари ва иқлим-географик шароитлари асосида кузатув туманларини тўғри танлаш катта аҳамиятга эгадир. Кузатув туманининг аниқлашида, ўрганилаётган ифлослантнрувчи-

ларнинг организмга тушиши мумкин бўлган ҳамма йўллари ҳисобга олиш керак: ҳаво, сув, озиқ-овқатлар йўллари орқали. Кузатув учун камида учта ҳудуд олинади:

- тажриба ҳудуди - бунда ифлосланиш даражаси белгиланган нормативлардан 2 марта ва ундан кўпроқ ошган, ҳамда соғлиқ кўрсаткичларида, аҳолининг (болалар) сезгир гуруҳларида маълум бир ўзгаришларга олиб келади;

- қиёслаш ҳудуди - бунда ифлосланиш йўл қўйилган миқдорда даража атрофида ёки унга яқин бўлади. Бунда аҳоли саломатлигида ўзгаришлар кузатилмайди;

- қиёсий 2-район - бунда ифлосланиш даражаси йўл қўйилган миқдордан паст (ифлослантирувчиларнинг биологик таъсир суммасини ҳисобга олганда).

Кузатув туманини танлашга, ифлослантирувчи манбаларнинг тўлиқ ҳисобга олиш ва туман аҳолисининг барча тавсифлари бўйича керакли йиғилган маълумотларнинг санитар текшируви тўғри келиши керак.

Кузатув туманларининг гигиеник тавсифи

Тавсиф асосига - лаборатория текширув назорати объектив маълумотлари, санитар текширувнинг қўшимча натижалари баъзи ҳисоб маълумотлари киритилади.

Атмосфера ҳавосининг таъсирини ўрганиш ҳақидаги тахлилини кейинги 5 йил ичида стационар постларда олиб борилган мунтазам кузатувлар асосида олиб борилади. Материал хар йил ва ойга алоҳи равишда, яъни ўртачасини ва сигмани ҳисоблаш билан (М -) тахлил қилинади. Сигма аҳамияти кўпинча, кайси ифлосланиш таъсири типини аниқлаш керак деган масалани кўяди. Масалан: олтингугурт газининг ўртача йиллик миқдори танланган районда, 0,08 ни, сигма бўлса 0,11 м/м³ ташкил этади; бошқасида - 0,08 + 0,04 мг/м³ ташкил этади; Сигмага қараб, хулоса қилиш мумкинки, биринчи туманда миқдор ўзгариб туради, 2 чи туманда эса - у доимийдир.

1 туманда - атмосфера ҳавосининг ўткир таъсирини, 2 туманда эса - сурункали таъсирини ўрганиш керак. Организмга атмосфера ҳавосининг ифлосланишининг таъсирини бир йўлини урганиш пайтида унинг перорал келиб туриш йўлини ҳам ҳисобга олиш керак яъни болаларда

флюороз ҳолатини ўрганганда, атмосфера ҳавосига шуни келтириб чиқарган манба жойлашган файойда яшашларини олишдан ташқари, фторнинг миқдори ошган сувни истеъмол қилишнинг натижасида келиб чиқишини ҳам ҳисобга олиш керак.

Кузатув туманларининг туман-гигиеник тавсифи (характеристикаси)

Аҳоли саломатлигига ҳар хил омиллар:

- ижтимоий-иқтисодий ва ишлаб чиқариш, маиший шароитлар, табиий-иқлим шароитлар, деографик жвраёнлар ва бошқалар таъсир қилади. Буни кузатув туманларини танлаш ва текширишда эслаб туриш керак.

Кузатув гуруҳларини танлашда шуни ҳисобга олиш керакки, ассосий ижтимоий белгилардан бири бу-уларнинг қишлоқ ва шаҳар аҳолисининг тааллуқлиги, аҳоли зичлиги, касб-кори ҳисобланади.

Аҳоли саломатлигига атроф-муҳит ифлосланишининг таъсирини ўрганишда, асосий белгиларидан бўлиб, муҳитни ифлослатирувчи моддалар миқдори даражаси ҳисобланади. (атроф-муҳит, ишлаб-чиқариш). Оила ҳаётининг материал-уй-жой шароитларини комплекс баҳолаш учун, белгиларни шкалага киритиш, яъни уч гуруҳ кўрсаткичларини балларда баҳолаш керак, булар жойлашиш характери, хонадон ободонлиги ва жойлашиш зичлиги, ижтимоий-иқтисодий статуснинг 2-чи кўрсаткичи-бу оила даромади ҳисобланади. Асосий ижтимоий белгиларга демографик маълумотлар, яъни аҳоли таркиби ва сонини характерловчи, буларни аҳолини рўйхатга олиб ёзиш натижалари асосида олиш мумкин. Ифлосланиш даражаси юқори бўлган катта шаҳарларда аҳолининг ўлим ва касалланиш кўрсаткичларини ҳамда, аҳолининг ифлосланиши натижасида кузатув гуруҳини танлаш учун қуйидаги асосий белгиларни; аҳоли сони, шаҳар ўлчами жойлашиш зичлиги, урбанизация даражаси, аҳолини ёши бўйича тақсимланиши, жинси бўйича тақсимланиши, жамоа гуруҳлари бўйича тақсимланиши, меҳнатда боғлиқлиги, касбий катта ёшли аҳолининг оилавий аҳволи ва болаларнинг болалар муассасаларига қатнашиши ҳисобга олиш керак. Кузатув туманларини танлаш ва олинган

натижаларни таҳлил қилишда асосий биологик белгилардан бўлиб, аҳоли ёши ва жинси ҳисобланади. Махсус кузатув гуруҳларига, ўрганилаётган туманда 3 йилгача яшаган шахслар танлаб олинади. Аҳоли саломатлигини ўрганишда даволаш профилактика муассасаларининг материалларидан фойдаланилади (тиббий ёрдамга мурожаати, тиббий кўриклар). Тиббиёт ходимларининг (мутахассислиги) квалификацияси, бошқарув шакллари, аҳолининг тиббий ёрдам билан таъминланиши, унинг тўлалиги, топилган патология сифатига, мурожаатига боғлиқ таъсир қилади. Шунингдек инкор этмаслик керакки, аҳолининг саломатлик ҳолати, шифокорнинг доимий назоратига, диспансеризацияга боғлиқдир. Шундай ҳудудларни яъни таъминлаш кўрсаткичи, махсус тиббий ёрдамни ташкил этиш билан бир хил бўлган туманларни танлаш керак.

Аҳоли саломатлигини характерловчи материалларни таҳлил қилиш. Атроф муҳит омилларига аҳоли саломатлик кўрсаткичларини боғлиқлигини аниқлаш учун таҳлилнинг 2 услуби қўлланилиши мумкин олдин 2-3 та санитар гигиеник ҳолати бир хил бўлган районлардаги аҳоли саломатлик кўрсаткичлари солиштириб кўрилади. Бундай ҳолатларда, репрезентатив ҳудудлар, яъни аҳолининг статистик солиштирилаётган демографик характеристикаси, ҳамда тиббий ёрдам кўрсатиш даражаси бир хил бўлган туманлар таққосланади. Динамикада келтирилган ойлар ва йиллар бўйича берилган туман аҳолининг саломатлик кўрсаткичлари аниқланади. Кузатув гуруҳига контингентларни танлашда, кузатув киритилган аҳолининг минимал сони - 25000 дан ошмаслиги керак. Аҳоли ёши ва жинсини ҳисобга олган ҳолда саломатлик кўрсаткичларини таҳлил ўтказиш керак. 2-3 туманнинг саломатлик кўрсаткичларини таққослаш керак бўлса, унда аҳолининг ёши ва жинсини ҳисобга олиб, стандартлаштириш ишларини олиб бориш керак. 2-3 та туманни солиштиришда санитар-гигиеник тавсиф билан жадвални тўлдириш қуйидаги 1-шаклда (9-жадвал) олиб борилади.

**Кузатув минтақаларидаги аҳоли касалланишини
таққослаш даражаси**

Касаллик номи	Туман А		Туман Б		Туман В	
	Интенсив кўрсаткич	Стандарт кўрсаткич	Интенсив кўрсаткич	Стандарт кўрсаткич	Интенсив кўрсаткич	Стандарт кўрсаткич
	$M \pm m$	$M \pm m$	$M \pm m$	$M \pm m$	$M \pm m$	$M \pm m$

Бир туман худудида йил мобайнида касалланиш динамикасини таҳлил қилишда жадвал тўлдириш 2-шакл 10-жадвалдагидек олиб борилади.

10-жадвал (2-шакл).

199__й.даги аҳоли касалланиш динамикаси

Касаллик номи	I-чорак	II-чорак	III-чорак	IV-чорак
	Интенсив кўрсаткич	Интенсив кўрсаткич	Интенсив кўрсаткич	Интенсив кўрсаткич
	$M \pm m$	$M \pm m$	$M \pm m$	$M \pm m$

Аҳоли саломатлиги учун санитар-гигиеник омилларнинг аҳамиятини баҳолаш учун таққослаш аспектидаги интеграл кўрсаткичларни, яъни болалар организмнинг иммунологик реактивлиги ҳолатини ҳисобга олиш билан олиб борилади. Бундай ҳолатларда кўзатув олиб борилаётган территорияларда яшовчи, чегараланган болалар контингенти устидан текшириш ўтказилади (масалан, мактабгача бўлган муассасаларга қатнайдиган болаларни).

Иммунологик реактив кўрсаткичлари бўлиб, бурун шиллиқ қаватининг бактериал зарарланиш даражаси, сўлак таркибидаги лизоцим активлиги ва бошқ. ҳисобланиши мумкин. Болаларда шиллиқ қават бактериал зарарланиш даражасининг юқори фоизларда учраши, бола организмда ҳимоя хусусиятларининг пасайганлигидан далолат беради:

- 1 даража - 10 колоннагача;
- 2 даража - 100 колоннагача;
- 3 даража - тўлиқ ўсиши (сплошной рост).

Саломатлик кўрсаткичларининг санитар-гигиеник омиллардан боғлиқлигини баҳолаш

Ўрганилаётган боғлиқни баҳолаш учун атроф муҳит ҳолатининг корреляцион таҳлилини ва аҳоли саломатлик кўрсаткичининг жуфт корреляция кўрсаткичини ҳисоблаш зарур. Демографик ва интеграл кўрсаткичлар учун - жуфт ва кўпламчи (множественный) корреляция коэффициентини ҳисоблаш зарур. Жуфт корреляция коэффициентини ҳисоблаш қуйидаги формула ёрдамида ўтказилади:

$$r = \frac{\sum dx dy}{\sqrt{\sum dx^2 dy^2}}$$

бунда:

dx - касалланиши кўрсаткичи даражаси ёки бошқа кўрсаткичнинг ўртача миқдордан ошиши;

dy - маълум бир ифлосланиш билан ифлосланган атроф-муҳит ифлосланишининг ўртача миқдордан ошиши.

Касалланиш кўрсаткичининг атроф-муҳит омилларидан боғлиқлигини баҳолаш (атмосфера ифлосланишида ўтказилгандек) худди шундай схема бўйича ўтказилади. Корреляция коэффициентининг ижобий аҳамияти саломатлик кўрсаткичларининг атроф-муҳит омилларидан боғлиқлигини кўрсатади:

$r_1 = 0,3-0,7$ - паст даражадаги ижобий боғлиқлик;

$r_2 = 0,5-0,7$ - ўртача боғлиқлик;

$r_3 = 0,8-1,0$ - юқори даражадаги боғлиқлик.

Ўзбекистон Республикасининг “Давлат санитария назорати” тўғрисидаги қонунга (1992 йил) мувофиқ, туман, шаҳар, вилоятларнинг санитария-гигиеник ҳолатига г. ДСЭНМ хизмати жавобгар шахс ҳисобланади, улар атроф-муҳитни ҳимоялаш чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқади, ҳамда соғломлаштириш чора-тадбирлари устидан назорат ўтказади.

6-БОБ. АҲОЛИ САЛОМАТЛИГИ ВА ОВҚАТЛАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Овқатланиш одам саломатлигига таъсир қилувчи асосий омиллардан бири бўлиб, у одамнинг ҳаёт кечириши учун зарур шароит ҳисобланади. Овқатланишнинг сифат ва миқдори организмнинг жисмоний ривожланишига, унинг мослашиш (адаптацион) хусусиятига, аҳоли касалланиши ва ҳаёт давомийлигига узвий боғлиқдир.

Ўрганилаётган контингентларнинг овқатланиш билан боғлиқ бўлган саломатлик ҳолати овқат статуси бўйича баҳоланади. Овқат статуси заминда аниқ меҳнат шароити, яшаш шароити ва атроф муҳит шароитида овқатланишдаги организм ҳолати ётади.

Овқат статусини баҳолашда овқатлачиш функцияси кўрсаткичларини мос бўлмаган (адекватсизлик) белгиларини ва касалланиш даражасини аниқлаш керак. Овқатланиш функцияси деганда организмнинг нисбий ички мутаносиблигини таъминловчи модда алмашинув системаси жараёнлари, нейрогуморал бошқарилиш тушинилади. Шу жараёнларнинг асосида ташқи овқатланиш функцияси (ҳазм бўлиш ва сурилиш) ва ички овқатланиш функцияси (оралиқ алмашинув ва ассимиляция) фарқланади.

Овқатланиш функциясини баҳолаш овқат хазм қилиш жараёнларининг ҳолатини ва турли модда алмашинув ҳолатини (оқсил, ёғ, углевод, витамин, минерал, сув) таърифловчи кўрсаткичлари бўйича олиб борилади. Организмнинг овқатга мослигини (адекватлиги) овқат етишмовчилиги, ортиқчалиги ёки номутаносиб рацион белгиларини аниқлаш бўйича баҳоланади.

Рационал овқатланиш органлар функциясига ва одам соғлиғига умумий таъсир қилишдан ташқари турли касаллик ва патологик ҳолатларни келтириб чиқариши мумкин, ХССТ кўрсатмаси бўйича алиментар касалликларни қуйидаги асосий гуруҳларга бўлинади:

1. Тўйиб овқатланмаслик - узоқ вақт давомида етарли миқдорда овқат маҳсулотларини истеъмол қилмаслик, "тўйиб овқатланмаслик" терминининг синоними бўлиб "ориқлаш" термини ҳисобланади. "Очлик" термини эса бутунлай овқат

маҳсулотларининг йўқлигини англатади ва унда ўта ориқлаш, маразм келиб чиқади.

2. Маҳсус (аниқ) етишмовчилик формаси - у ёки алоҳида овқат маҳсулотларининг нисбий ёки абсолют етишмаслигини ифодаловчи патологик ҳолат.

3. Ортиқча овқатланиш - узоқ вақт давомида ортиқча овқат маҳсулотларига (калорияга) бўлган эҳтиёжга асосланган патологик ҳолатдир.

4. Номутаносиблик - зарур бўлган ўсимлик моддаларини рационда нотўғри нисбатда бўлиши ёки уларнинг баъзиларининг умуман бўлмаслиги.

Овқат маҳсулотларини сақлашда, ишлаб чиқаришда, сотишда, истеъмол қилишда санитария меъёрлари, қонунлари ва гигиеник меъёрлари бузилганда одам организмида патологик ҳолат "овқатдан заҳарланиш" келиб чиқади.

Шифокорнинг асосий муҳим вазифаларидан бири бу алиментар касалликларни огоҳлантиришдан иборат, бунинг учун касаллик билан овқатланиш орасидаги боғлиқликни ва бу касалликларни аниқлай олиш керак.

Овқатланиш аҳолининг ижтимоий-гигиеник муаммоларидан бири бўлиб, аҳоли саломатлиги кўрсаткичларини ўрганишда ва режалашда ҳисобга олиниши зарур ва у 3 та асосий гуруҳ омиллари таъсирида юзага чиқади:

1. Аҳолининг рационал овқатланмаслиги ижтимоий омилларга ёки ташқилотларда (болалар, даволаш-профилактик, соғломлаштириш муассасалари) жамоат овқатланишини нотўғри ташқиллаштиришга асосланган бўлиши мумкин.

2. Алиментар касалликлар аҳолининг санитар маданиятини етарли даражада бўлмаслигига боғлиқ бўлиши мумкин.

3. Овқатланиш билан боғлиқ касалликлар шахсий ва жамоа овқатланишларида санитар бузилишларга ҳамда овқатланиш бўйича огоҳлантирувчи ва жорий санитар назоратнинг етарли бўлмаслигига асосланган бўлиши мумкин.

6.1. Овқатланиш сифати билан боғлиқ аҳоли саломатлиги кўрсаткичларини ўрганиш

Овқатланиш сифати билан боғлиқ аҳоли саломатли ҳолатини ўрганиш ижтимоий омилларни инobatга олган ҳолда овқатланишнинг физиологик меъёрларини ўлчашда,

“эҳтиёж саватини” ҳисоблаш учун ташкилотлардан жамоа овқатланишини яхшилаш билан боғлиқ саволларни ечишда зарур бўлади. Бунинг учун амалдаги овқатланиш фониди аҳолини овқат статусини баҳолаш зарур.

6.1.1. Амалий овқатланиш кўрсаткичларини баҳолаш

Амалий овқатланишнинг асосий сифат кўрсаткичлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади: рационнинг қувват қиймати. Рационда овқат моддалларининг таркиби ва уларни мутаносиблиги, овқат қабулида қувват қийматини тақсимланиши. Амалдаги овқатланиш сифатини тавсифловчи маълумотларни йиғиш ва карта ишлашда ўрганилаётган контингентларнинг (жинс, ёш) бир хиллигини таъминлаш керак. Йиғилган маълумотлар қайта ишланади ва таҳлил қилинади. Таҳлил истеъмолдаги озиқ-овқат маҳсулотларининг ўртача кунлик тўпламини ва улар миқдорини рациондаги овқат маҳсулотларининг таркиби ва қувват қиймати жадвали ёрдамида ҳисоблашдан бошланади. Озиқ-овқат маҳсулотларининг қувват қийматини “Озиқ-овқат маҳсулотларининг кимёвий таркиби” маълумотномасидан олинади. Олинган кўрсаткичлар овқатланиш нормалари билан солиштирилади (Ўзбекистоннинг турли аҳоли гуруҳлари учун овқат маҳсулотларига, қувватга бўлган физиологик эҳтиёж меъёрлари № 0036-95). Таққослашларга асосланиб рационнинг сифат таркиби ва қувват қиймати бўйича аҳоли гуруҳлари орасида мос овқатланиш ҳақида хулоса чиқариш мумкин. Олинган маълумотлар 1 одамнинг овқат маҳсулотларига бўлган ўртача амалий эҳтиёжи ҳақида ҳам хулоса чиқаришга ёрдам беради.

Аҳолининг овқат статусини ва амалий овқатланишини баҳолаш учун, авваламбор қуйидаги масалани аҳамияти бўлган контингентларни (болалар, ўсмирлар, катта ёшли меҳнатга яроқли аҳоли, қариялар, ташкилий жамоалар ва б.) ажратиб олиш керак. Ажратиб олинган контингентларни амалий овқатланишини ўрганишда ДСЭНМ шароитида оддий ва қулай бўлган ҳисоблаш-статистик усулидан фойдаланилади.

Ташкилий жамоаларда кунлар бўйича овқатланишни таомнома-таркибини (хар фасл ойида 6 кундан) ҳисоблаш

усулидан фойдаланилади. Бошқа аҳоли контингентларида овқатланиш ҳарактеристикаси, уларнинг овқат тайёрлашда ишлатадиган маҳсулотларининг вазни ва таснифига асосланиб баҳо берилади. Бу маълумотларни олиш учун улар ҳар фаслда 7-14 кун давомида 6-12 ойларда махсус карта-анкетадан фойдаланиб сўроқ-анкета ўказилиши зарур (11-жадвал).

11-жадвал

Амалий овқатланишни карта-анкета орқали ўрганиш (ўртача кунлик)

1. Ф.И.Ш. _____
2. Жинси _____
3. Ёши _____
4. Касби _____
5. Овқатланиш ҳақида маълумотлар _____

Овқат қабули	Овқат таркиби ва вазни	Овқат рецептураси компонентлар - оғирлиги
1-чи		
2-чи		
3-чи		
Жами:		

Одамни овқатланиш сифати уни ўраб турувчи ижтимоий, физик ва биологик омилларнинг ўзаро таъсири натижаси ҳисобланади. Демак, маҳсулотларга бўлган эҳтиёж миқдори иқлимга, қишлоқ, хўжалик ишлаб-чиқариш даражасига, умумий ижтимоий даражага, овқат тайёрлаш усулига, ишлатилиши доимий бўлган маҳсулотларга боғлиқ. Аҳоли гуруҳларида амалий овқатланишга баҳо беришда шу омиллар эътиборга олиниши керак.

6.1.2. Аҳолининг овқат статусини баҳолаш

Амалий овқатланиш билан бир каторда турли аҳоли гуруҳлари ҳам ўрганилади, мақсад уларнинг саломатлигини ва алиментар табиатли ўзгаришларини аниқлашдир.

Бундай текширишларнинг 2 хил йўналиши мавжуд. Биринчидан “Овқатланиш ҳарактери билан боғлиқ ҳолати ва амалий № 296-4 (М., 1984)да кўрсатилган усул ва йулланмалар. Унда овқатланишнинг асосий мезонлари ва кўрсатмалари биокимёвий тестлар билан ҳисобланади. Иккинчидан, бу усул (КВХОН) соғлиқни сақлаш ташқилоти томонидан тавсия қилинган ва 1985 йилда экспертлар кўмитаси томонидан қабул қилинган. У овқатланиш ҳолатини текшириш ўтказиш ва режалаштириш, ҳамда олинган натижаларни солиштириш бўйича стандартлаш ташқилоти томонидан қабул қилинган, чунки ҳар хил мамлакатларда, ҳар хил вақтда ўтказилган текширишларни таққослаш даражасини солиштириб кўришга имкон беради.

Бу услуб, экспедиция (дала) шароитларида текширишларга мўлжалланган бўлиб, махсус лаборатор жиҳозлар талаб қилмайди, аммо назорат сифатида айрим оддий биокимёвий текширишларни ўтказиш кўзда тутилади.

Биринчи ҳолатдаям, иккинчи ҳолатдаям овқатланишга боғлиқ бўлган саломатлик ҳолатини ўрганиш услублари 2 гуруҳга бўлинган:

а) овқатланиш ҳолатига бевосита кўрсаткичлар бўйича баҳо бериш;

б) овқатланиш ҳолатига билвосита кўрсаткичлар бўйича баҳо бериш.

Аҳоли овқатланиш ҳолатига бевосита кўрсаткичлар бўйича баҳо бериш

Аҳоли саломатлигининг клиник манзараларини аниқлаш, овқатланиш ҳолатига баҳо беришнинг асосий услубларидан биридир. Бу услуб организмда овқатланиш сабабли кечаётган ўзгаришларни оддий кўздан кечириш йўли билан ёки юзаки жойлашган органлар ҳолатини аниқлаш йўли билан, масалан, тери, шиллиқ қаватлар, кўз жилди, соч ҳолатларига қараб аниқлашга асосланган. Ушбу услуб оддий физикавий текширишлар масалан, пай рефлекслари, кўзнинг қоронғига мослашиш ҳолатини аниқлаш каби услублар билан бирга олиб борилиши мумкин. Бундан ташқари, бу услуб ўзининг оддийлиги, кўп маблағ

талаб қилмаслиги ва олинган натижаларнинг осон мулоҳаза қилиниши билан фарқланади.

Бутун жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (БЖССТ)нинг овқатланиш ҳолатига баҳо бериш экспертлар қўмитаси 1985 йил овқатланиш парокандалигига таалуқли бўлган қуйидаги клиник манзаралар (саломатлик ҳолатига таъсир хусусияти бўйича) таснифини таклиф қилишди:

Биринчи гуруҳ. Овқатланиш ҳолатига бевосита боғлиқ бўлган клиник манзаралар - яъни, текшириш даврида, ёки шу даврдан узоқ муддат ўтмаган ҳолатга хос бўлган овқатланишдаги айрим моддалар ёйинки бир нечта моддалар етишмовчилиги, ёхуд, уларнинг меёрдан зиёд тушишини кўрсатувчи бевосита клиник белгилар.

Иккинчи гуруҳ. Қўшимча текширишлар талаб қиладиган, аммо бошқа омиллар билан бир қатор овқатланиш ҳолати, айрим ҳолатларда сурункали таъсир натижасида эҳтимол бўлган, клиник манзаралар. Бу ҳолат, юқори даромадли аҳоли ўртасида камроқ, эҳтиёжманд аҳоли ўртасида кўпроқ учрайди.

Учинчи гуруҳ. Охирги илмий маълумотларга кўра овқатланиш парокандалигига алоқаси бўлмаган, аммо айрим ҳолатларда овқатланиш сабаб бўлиши мумкин бўлган клиник манзаралар билан таққослаш зарурияти бўлган белгилар.

Тақдим қилинган тасниф амалиётда, белгиланган минтақада аҳолининг овқатланиш ҳолатига клиник баҳо бериш мақсадида, ёки қар қандай кўрсаткичлар ҳам ҳисобга олиниши зарур бўлган, белгиланган мақсадда кенг миқёсда текширишлар олиб бориш, масалан, биронта озуқа моддасининг етишмовчилиги, ортиқча овқатланиш оқибатида келиб чиқаётдан хасталиклар, кескин геокимёвий минтақаларни аниқлаш учун қўлланилиши лозим бўлган белгиларидан энг зарурларини аниқлашда, ёрдам беради.

Алиментар хасталикларга алоқаси бўлмаган (учинчи гуруҳ) кўрсаткичларини белгилаб, улардан ҳоли бўлиш, кўп вақт ва куч тежаш, олинган натижаларни турли мулоҳаза қилишда аҳамиятга эга. Одатда, ҳисобга олиниши зарур бўлган биринчи гуруҳ, кўрсаткичлари билан ишлашнинг ўзи кифоя. Текшириш натижаларининг аниқлиги ва ишончлилиги танлаб олинган клиник белгилар сонига қарама-қаршидир.

Овқатланиш парокандалигини аниқлаш

Овқатланиш сабаб бўлган хасталикларни аниқлашда, натижаларга ягона ва бир хил баҳо беришни таъминлаш мақсадида, текширишда қатнашаётган барча иштирокчиларда ҳисобга олиш зарур булгар клиник манзаралар рўйхати бўлиши шарт. Клиник манзараларни белгилашда умумий иборалар (овқатланиш яхши, қониқарли, гавдаси тўғри каби) ёки текширувчининг субъектив баҳо бериши (териси камқон, депигментация мавжуд каби) мумкин бўлган кўрсаткичлар киритилмаслиги лозим.

Ҳаққоний ва аниқ баҳо бериш имкониятини берадиган клиник манзаралар БМТ БССБ томонидан биринчи гуруҳ белгиларига киритилган. Бундан ташқари, айрим кўшимча тестлар ёрдамида бу белгиларни янада ёрқинлаштириш имконияти мавжуд. Масалан, капиллярлар ҳолатини манфий босимга асосланган махсус жиҳоз (тери капиллярларининг ўтказувчанлик ҳолатига баҳо берувчи - Нестерев жиҳози) ёрдамида аниқлаш. Витамин А етишмовчилигини аниқлаш кўшимча тест сифатида, кўриш жараёнининг қоронғиликка мослашиш жараёнини аниқлаш тавсия қилинади.

Текширишда ҳар бир кишини синчковлик билан кўзатиш, масалан, тери ҳолатини бутун тана бўйлаб кўзатув лозим. Сабаби, теридаги ўзгаришлар кўпинча думбадан, ёпиқ жойлардан бошланади. Агар кўринган ўзгариш аҳамиятсиз бўлса, бу тўғрида маълум белги киритиш лозим. Клиник манзаралар етарли ёруғликда, тарқоқ қуёш нурида ўтказилганлиги афзал.

Куйида келтирилган, овқатланиш парокандалигига хос белгилар БМТ томонидан қабул қилинган рўйхатга ва клиник амалиётга кенг қўлланиладиган-бошдан оёққача текшириш, услубига мос (12-жадвал).

Аҳолини овқатланиш ҳолатининг бевосита кўрсаткичларига, болалар ва ўсмирларнинг стандартга нисбатан, уларнинг ёшига жинсига қараб жисмоний ривожланиш ҳолати ҳам киради (13-жадвал).

Айрим белгиланган аҳоли гуруҳларининг овқатланиш ҳолатига баҳо бериш жараёнида билвосита кўрсаткичларга кирувчи айрим хасталиклар (анемия, сил) билан касалланиш кўрсаткичлари, оналар ва болаларда ўлим даражаси, ўртача умр кўрсаткичи ўрганилиши лозим.

**Овқатланиш парокандаликларининг
асосий белгилари**

Тана қисмлари	Белгилар	Сабаб бўлган алиментлар омиллар
1. Соч	<p>а) рангининг сўниши, қариши заифланиши;</p> <p>б) диспигментация (кўпроқ болаларда - соч рангининг ҳар хил ўзгариши);</p> <p>в) “Бароқ” белгиси очлик-тўқлик даврларга хос рангининг очлиги ва тўқлигининг кетма-кет келиши;</p> <p>г) сочнинг сийракланиши, соч илдизларининг заифланиши.</p>	<p>сурункали оқсил-қувват танқислиги. А, В₆, витаминлар етишмовчилиги, алиментар бўлмаган омиллар эҳтимоли мавжуд;</p> <p>сурункали оқсил-қувват танқислиги натижасида меланогенезнинг ўзгариши;</p> <p>очлик-тўқлик ҳолат натижасида оқсил қувват етишмовчилигининг ўзгариб туриши;</p>
2. Юз	<p>а) диффуз дипегментация ҳолати;</p> <p>б) юз терисидан кўпинча, бурун ва лаблар оралигидан, пешона терисидан оқ-сарғиш, ёғсимон тўплама ажралиб чиқиши;</p> <p>в) ойсимон юз (юзнинг текисланиб оғизнинг ичкарига кетиши). Кўпинча мактабгача ёшдаги болаларда учраб, тери босилганда “чуқур из” қолмайди.</p>	<p>сурункали оқсил-қувват танқислиги, витамин А, В₆, Р етишмовчилиги;</p> <p>сурункали оқсил-қувват етишмовчилиги натижасида меланогенезнинг ўзгариши;</p> <p>номутаносиб овқатланиш натижасида маъданли моддалар ва липидлар алмашинувининг ўзгариш;</p> <p>сурункали оқсил етишмовчилиги (квашиоркор);</p>
3. Кўзлар	<p>а) кўз жилдининг хира тортишини, оғиз шиллиқ қаватлари оқариши билан кечиши;</p>	<p>камқонликнинг оғир шакллари;</p>

	<p>б) кўз жилдининг ксерози; кўз жилдининг кўриб, қалинланиши ва пигментланиши. Кўпинча, кўз ташқи қисмига яқин жойда аниқроқ. Муғуз парданинг ксерози ва хираланиши;</p> <p>в) кўз олмаси нўрининг сўниши;</p> <p>г) гемеролопия (ғираширада кўринишнинг бузилиши);</p> <p>д) Бито доғи; иккала кўзнинг муғуз пардасининг ташқари қисмида шаклсиз оқимтир-бўз рангли пуфакли тошма. Қиртишлаганда ғадирбудур из қолади. Кўпинча мактабгача ёшдаги болаларда учрайди.</p> <p>е) кератомоляция: оғриқсиз, кўз жилдининг ксерози билан бирга муғуз парданинг икки томонлама юмшаши. Айрим ҳолатларда кўз рангдор пардасининг, кўз гавҳарининг тешилиши, тушишига олиб келади. Кўпинча чақалоқларда учрайди.</p> <p>ж) ангуляр блефарит: кўз ташқи бурчагининг ёрилиши;</p>	<p>А, В₂, В₆ авитаминозлари, кўз жилди эпителиясининг дағалланиши;</p> <p>оқсил-қувват танқислиги;</p> <p>А авитаминоз ҳолати;</p> <p>А авитаминоз ҳолати; сурункали оқсил-қувват етишмовчилиги</p> <p>сурункали оқсил-қувват етишмовчилиги, А витамини ҳолати;</p>
4. Лаблар	<p>а) ангуляр стоматит: оғиз бурчакларининг эрозияси ва ёрилиши;</p> <p>б) хейлоз: пастки лабнинг ўртасида вертикал ёрилиши, гиперемияси, яраланиши ва шишиши.</p>	<p>арибофлавиноз А авитаминози;</p> <p>сурункали оқсил-қувват танқислиги, В₂ авитаминоз;</p> <p>В₂ ва В₄ авитаминоз ҳолатлари;</p>
5. Тил	<p>а) глоссит: тилнинг шишиши ғадир будурлиги, алангасимон ранги. Тил гуддачасининг атрофияси.</p>	<p>сурункали оқсил-қувват етишмовчилиги В₂, В₆ авитаминоз;</p>

6. Тишлар	<p>а) ола эмаль (флюроз): тишлар эмалида қўнғир, бўрсимон доғлар;</p> <p>б) кариес: тишларнинг бузилиши, тушиб кетиши;</p> <p>в) тишларнинг сийраклашиб қолиши: тишлар ўткир чеккаларининг ейилиши;</p> <p>г) эмаль гипоплазияси: эмалнинг юпқаланиши ва йўқолиши;</p>	<p>сув ва овқатда фтор моддасининг ортиқча бўлиши;</p> <p>овқатда шакар, олий нав ун маҳсулотларининг кўплиги;</p> <p>овқатда қийин ҳазм бўлувчи моддалар кўплигидан;</p> <p>маъданли моддаларнинг (кальций) кам истеъмол қилиниши;</p>
7. Милklar	<p>а) милklarнинг қонаши ва юмшаб қолиши;</p> <p>б) милklarнинг тишлардан ажралиб туриши;</p>	<p>С гиповитаминоз ҳолати;</p> <p>оқсил-қувват етишмовчилиги;</p>
8. Безлар	<p>в) қалқонсимон безнинг катталаниши (эндемик буқоқ), 3 та даражада:</p> <p>1-даражали - палпацияланадиган буқоқ; палпация қилганда ёйинки, бошни орқага қайирганда билинади.</p> <p>2-даражали - одатда кўриниб турадиган буқоқ.</p> <p>3-даражали катта буқоқ - масофадаям аниқ кўриниб туради;</p> <p>б) қулоқ ости безларининг катталаниши патологик жараён белгиларисиз катталаниши;</p> <p>в) гинекомастия: эркакларда эмчак ва унинг атрофидаги тўқималарни катталаниши.</p>	<p>Йод танқислиги</p> <p>сурункали оқсил-қувват танқислиги;</p> <p>сурункали овқатланиш парокандалиги;</p>
9. Тери	<p>а) тери ксерози: терининг қуруқлиги ва қовиқланиши;</p> <p>б) фолликуляр гиперкератоз:</p> <p>1-шакл. Соч фолликулалари бўйин қисми шикаст-</p>	<p>А гиповитаминоз ҳолати. Бошқа омиллар ҳам бўлади.</p> <p>А ва С авитаминоз ҳолатлари;</p>

	<p>ланиши натижасида, ни- насимон ўсмалар ҳосил бўлади. Кўпинча болаларда, оёқ ва қўлларнинг буқиладиган тарафида учрайди. 2-шакли. Соч фоллику- лаларнинг пигмент ҳосил қилиши хусусияти билан шикастланиши. Кўпинча катталарда, қорин тери- сида, сонларда учрайди; в) петехиялар: тери ва шиллик қаватларда майда геморрогик ўзгаришлар; г) пеллагра дерматози: юзда, елкаларда ва бўйинда (“Касял тақин- чоғи) симметрик жойлаш- ган гиперпигментация ҳолатлари. Ўткир ҳолатда қизариш, шишиш, қичиш ҳолатда терининг қуриши, дағалланиши ва қовиқла- ниши билан кечади.</p>	<p>А ва С авитаминоз ҳолатлари; А ва РР витаминлари етишмовчилиги РР авитаминози (пе- лагра)</p>
10. Тирноқ- лар	<p>а) колонихия: тирноқлар- нинг қайиқсимон қийша- йиб қолиши. Бошланиш даврида тирноқларда оқ тошмалар ҳосил бўлади.</p>	<p>маъданли моддалар умумий етишмовчилиги;</p>
11. Суяк ва мушак сис- темаси	<p>а) мушаклар гипотрофия- яси мушакларнинг кичра- йиши, тонусининг паса- йиши. Одатда, қоринни катталаниши, лордоз, қанотсимон кўрақлар би- лан бирга кечади; б) краниотабес: гўдақлар- да бош суяги айрим қисмларининг юмшоқла- ниши кўпинча, энса суяги, тепа суягига оид;</p>	<p>оқсил-қувват танқислиги (квашиоркор) оқсил-қувват танқислиги</p>

	<p>в) "X" симон оёқлар, думгаза тос суяги деформацияси, қиличсимон оёқлар;</p> <p>г) найсимон суяклар юзининг ёки қовурғаларнинг дағалланиши ("тасбеҳ"), кўкрак қафасининг деформацияси (кўкракнинг икки тарафидан ички ботиши, "кабутарсимон" кўкрак)</p>	<p>Д авитаминоз ҳолати;</p> <p>Овқатнинг умумий етишмовичлиги;</p>
12. Ошқозон-ичак системаси	<p>а) ёш болаларда гепатомегалия: пальпация қилинганда аниқланадиган жигарнинг қовурға ёйдан чиқиб катталаниши.</p>	<p>Сурункали оқсилсиз овқатланиш. Бошқа омиллар ҳам сабаб бўлиши мумкин;</p>
13. Нерв системаси	<p>а) психомотор ўзгаришлар лойқайдлик, хавсаласизлик, сезувчанликнинг пасайиши. Ҳаракат мувозанатини бузилиши. Шартсиз рефлексларнинг ўзгариши;</p> <p>б) полиневрит: оёқлар периферик нерв системасининг бузилиши.</p>	<p>сурункали оқсил-қувват етишмовчилиги. Витамин В₆, РР етишмовчилиги;</p> <p>витамин В₁ авитаминози (бери-бери)</p>
14. Юрак қон томир системаси	<p>а) кардиомегалия, тахикардия, анемия билан бир маҳалда кечиши.</p>	<p>овқатланишнинг умумий етишмовчилиги.</p>

Айрим хил касалликлар даражасини ўрганиш ҳам қимматли билвосита кўрсаткичларни олишга ёрдам беради. Маълумки, ошқозон-ичак хасталиклари билан овқатланиш тартибининг бузилиши ўртасида бевосита боғланиш мавжуд. Юқумли касалликларга дучор бўлиш ҳам овқатланиш ҳолати билан боғлиқ.

Алиментар хасталикларда организмда жиддий заррачалар ҳосил бўлиш жараёнини, микро ва макрофаглар фагоцитарлик фаолиятларини сусайтириши бу эса ўз навбатида бактерияларнинг токсинларига нисбатан организмнинг чидамлилигини пасайтириш, яралар битишини сусайтириш, коллагенлар ҳосил бўлиш жараёнини бузилиши, нормал микрофлорани бузилиши исботлаб берилган.

**Тошкент шаҳри ўзбек миллатидаги
мактаб ўқувчиларнинг жисмоний ривожланиш
кўрсаткичлари**

Ёши	Буйи, см		Тана вазни, кг		Кўкрак айланаси, см	
	2	3	4	5	6	7
1. Ўғил болалар						
8	126	2,3	24,6	2,1	60,9	2,5
9	130	2,5	27,0	2,3	62,5	2,7
10	133	2,9	28,7	2,8	64,7	3,0
11	138	3,0	32,3	3,1	66,2	3,1
12	143	3,8	35,8	3,9	69,0	3,7
13	149	3,9	40,4	3,8	72,0	3,9
14	157	3,8	45,5	4,0	74,6	3,7
15	160	3,4	49,2	3,5	78,6	3,5
16	167	3,8	55,6	4,8	81,2	3,9
17	170	4,2	58,8	4,3	83,3	3,8
II						
Қизлар:						
8	122	2,8	23,3	2,4	58,4	3,1
9	127	2,4	25,9	1,9	60,1	2,7
10	132	3,5	28,8	3,6	62,4	3,2
11	137	3,7	31,9	3,6	64,5	3,8
12	144	4,5	36,9	4,6	68,2	4,2
13	149	4,1	40,6	4,2	71,2	4,1
14	154	4,9	45,9	5,6	74,3	4,2
15	156	4,7	50,3	5,3	76,9	3,4
16	157	4,5	50,9	4,9	77,0	3,5
17	158	4,44	52,6	4,8	78,5	4,0

**Ортиқча овқатланиш натижасида келиб
чиқадиган хасталикларни ўрганиш**

Ортиқча ейиш кўрсаткичларидан бири тана вазни ҳисобланади.

Катта ёшдагилар учун жинсига ва ёшига қараб тана вазни меъёрлари 14-жадвалда кўрсатилган. Семириш даражаси тана вазни ҳолатининг меъёрга бўлган нисбати билан белгиланади:

- I - даража - ортиқча вазн 10-29%ни ташқил қилса;
- II - даража 30-49%ни ташқил қилса;
- III - даража 50-99%ни ташқил қилса;
- IV - даража 100%ни ташқил қилса;

Тана вазнининг ҳолати, катталарда вазн кўрсаткичи (ТВК) сифатида белгиланади:

$$\text{ТВК} = \frac{\text{Тана оғирлиги, кг}}{\text{Буй узунлиги, см}}$$

Тана вазни кўрсаткичи қилса қуйидагича баҳоланади:
 ТВК 19,3 бўлса, вазни кам,
 19,8 - 26,0 меъёрдаги вазн,
 26,6 - 29,0 вазн меъёрдан кўп,
 29,0 - семизлик.

Тиббиёт ходими ортиқча овқатланишнинг айрим касалликларни келиб чиқишида хавфли омил бўлиши мумкинлигини эътиборга олиб, даволаш-профилактика муассасалари ва поликлиника шароитида муолажа тадбирларини белгилаш, касалликни олдини олиш чораларини кўриш, ҳисоботлар тайёрлашда фойдаланади.

Бу жужжатларни таҳлил қилишда, семириш, артеросклероз, хафақонлик, гипертония, қандли диабет, буйрак ва ўт пуфаги тошлари каби касалланиш даражалари (1000 ёки 10000 аҳолига) аниқланади. Муолажа аҳоли ёшини ҳисобга олган ҳолатда бир неча хил кўрсаткичлари бўйича ўтказилиши лозим. Бу хасталикларнинг кўпайиб бориши, ушбу аҳоли ўртасида овқатланиш маданияти тўғрисидаги маълумотларни пастлигини ва шу аҳоли ўртасида кенг миқёсда тушунтириш ишлари олиб борилиши лозимлигини кўрсатади.

Овқатланиш парокандаликлари ҳолатини кўрсатувчи йиғилган маълумотлар статистик ишлаш йўли билан бу касалликларни тарқалиш жараёнларини аниқлашда кўрсатилади. Ортиқча ейишга сабаб бўлувчи хасталикларнинг кўпчилиги маданиятининг пастлигини кўрсатади.

Натижада, аҳолининг овқатланиш ҳолатини, уларнинг саломатлигини ўрганиш қуйидагича маълумотларни олишга ёрдам беради:

Катта ёшли аҳоли учун йул қўйиладиган тана вазни 1 кг

Бўйи, см	Ёши, йиллар											
	20-29		30-39		40-49		50-59		60-69			
	эркак	аёл	эркак	аёл	эркак	аёл	эркак	аёл	эркак	аёл	эркак	аёл
148	50,8	40,4	55,0	52,3	56,6	54,7	56,0	53,2	53,9	52,2	53,9	52,2
150	51,3	48,9	56,7	53,9	58,1	56,5	58,0	55,7	57,3	54,3	57,3	54,3
152	53,1	51,0	58,7	55,0	61,5	59,5	61,1	57,6	60,3	55,9	60,3	55,9
154	55,3	53,0	61,6	59,6	64,5	62,4	63,8	60,2	61,9	59,0	61,9	59,0
156	58,5	55,8	64,4	61,5	67,3	66,0	65,8	63,4	63,7	60,9	63,7	60,9
158	61,2	58,1	67,3	64,1	70,4	67,9	68,0	64,5	67,0	62,4	67,0	62,4
160	62,9	59,0	69,2	65,8	72,3	69,9	69,7	66,8	68,2	64,6	68,2	64,6
162	64,6	61,6	71,0	68,5	74,4	72,2	72,7	68,7	69,1	66,5	69,1	66,5
164	67,3	63,6	73,9	70,8	77,2	74,0	75,6	72,0	72,2	70,0	72,2	70,0
166	68,8	65,2	74,5	71,8	78,0	76,5	76,3	73,8	74,3	71,5	74,3	71,5
168	70,8	68,5	76,2	73,7	79,6	78,2	77,9	74,8	76,0	73,3	76,0	73,3
170	72,7	69,2	77,7	75,3	81,0	79,8	79,6	76,8	76,9	75,0	76,9	75,0
172	74,1	72,8	79,3	77,0	82,8	81,7	81,1	77,7	78,3	76,3	78,3	76,3
174	77,5	74,3	80,8	79,0	84,4	83,7	82,5	79,4	79,3	78,0	79,3	78,0
176	80,9	76,8	89,3	79,9	86,1	84,6	84,1	80,5	81,9	79,1	81,9	79,1
178	83,0	78,2	85,6	82,4	88,0	86,1	86,6	82,4	82,8	80,9	82,8	80,9
180	85,1	80,9	88,0	83,9	89,9	88,1	87,5	84,1	84,4	81,6	84,4	81,6
182	87,2	83,3	90,6	87,7	91,4	89,3	89,56	86,5	85,4	82,9	85,4	82,9
184	89,1	85,5	92,0	89,4	92,9	90,9	91,6	87,4	88,0	85,8	88,0	85,8
186	93,1	89,2	95,6	91,0	96,6	92,9	92,8	89,6	89,0	88,3	89,0	88,3
188	95,8	91,8	97,0	94,4	98,0	95,8	95,0	91,5	91,5	88,8	91,5	88,8
190	97,1	92,3	99,5	96,6	100,7	97,4	99,4	95,6	94,8	92,9	94,8	92,9

- аҳоли жон бошига истеъмол қилинаётган маҳсулотлар, кунлик истеъмол қилинаётган озиқ-овқат моддалари миқдорини аниқлаш;
- аҳоли овқатланиш ҳолатининг физиологик меъёрларга мослигини аниқлаш;
- овқатланиш парокандаликларининг тарқалиш даражасини аниқлаш;
- олинган маълумотларга асосан, овқатланиш ҳолатида ўзгариши лозим бўлган ҳолатларни аниқлаш.

6.2. Овқатдан заҳарланиш

Овқатдан заҳарланиш деб, айрим хил патоген бактериялар кўпайган, уларнинг токсинларини, ёхуд бошқа заҳарли моддалар билан зарарланган маҳсулотларни истеъмол қилиш натижасида келиб чиқадиган хасталикларга айтилади. Овқатдан заҳарланиш ҳолатлари махсус хайъат томонидан текширилади ва натижалари ДСЭНМ махсус дафтарида рўйхатланади. Текширувчи хайъат аъзоларидан қатъий назар жавобгар шахс овқатланиш гигиенаси соҳасидаги врач ҳисобланади. Овқатдан заҳарланишни текшириш Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган қоидалар ва “Санитария эпидемиология муассасаларида овқатдан заҳарланишни рўйхатга олиш, текшириш ва лаборатор муаолажалар ўтказиш тартиби” (№1135-75) асосларида олиб борилади.

Овқатдан заҳарланишни текширишнинг асосий мақсади, заҳарланиш келиб чиқиш сабабини аниқлаш, унинг тарқалишига ва қайталанишига қарши қаратилган чора ва тадбирлар ўтказиш ҳисобланади. Бу мақсадга эришиш учун, овқатдан заҳарланишни текшириш жараёнида заҳарланишнинг хусусияти, сабаб бўлган маҳсулот ва бу маҳсулотнинг (таомнинг) зарарли хусусиятга эга бўлган сабаблари аниқланиши лозим. Овқатдан заҳарланиш хусусияти ва омилларни аниқлаш, заҳарланишнинг тарқалишига қарши, унинг тугатилишига қаратилган тезкор профилактик тадбирлар ўтказиш имкониятини беради. Овқатдан заҳарланишни текшириш, махсус шаклдаги далолатнома тузиш билан яқунланади. Овқатдан заҳарланишни тўлиқ даволаш, ўтказиладиган профилактик тадбирларнинг самарадорлиги, мутахассиснинг эҳтимол клиник манзаралар ва уни келтириб

чиқариши мумкин бўлган шароитларни мукамал билишга боғлиқ.

Овқатдан заҳарланиш замонавий тасниф бўйича учта гуруҳга бўлинади: микробли, микробсиз ва сабаби аниқ ўрганилмаган. Ўзбекистон шароитида биринчи 2-та гуруҳ асосий аҳамиятга эга. Умуман овқатдан заҳарланиш ҳолатларининг 90% дан кўпи микробли заҳарланишларга тўғри келади, бунда, асосий ўринни патоген микроорганизмлар (бактериялар, замбуруглар) ёки уларнинг токсинлари эгаллайди. Инфекция манбаи сифатида касалланган хайвонлар ёки одам ҳисобланади. Бу хасталикларнинг профилактикаси “Сальмонеллезларга қарши санитар-эпидемиологик қоидалар” номли Ўзбекистон Республикасининг 1993 йилги № 0005-98 санитар меъёрлар ва қоидаларида акс топган.

Одатда, овқатдан заҳарланиш ҳолатларида бемор билан биринчи бўлиб даволовчи мутахассислар мулоқатда бўлишади ва улар нафақат беморга тиббий ёрдам кўрсатиши, балки заҳарланиш тўғрисида ДСЭНМга шошилиш хабар беришлари, ҳамда бемордан лаборатор текширишларга материаллар олишни амалга оширадilar.

Шошилиш хабарномада куйидагилар кўрсатилади:

- манзилгоҳ (вилоят, туман, шаҳар, қишлоқ);
- заҳарланиш вақти;
- эҳтимол қилинган маҳсулотлар, истеъмол қилинган жой;
- зарарланганлар сони, шу жумладан 14 ёшгача бўлган

болалар;

- касалхонага жойлаштирилганлар сони;
- касалликнинг оғирлиги;
- ўлимлар сони;
- гумон қилинган маҳсулот;
- эҳтимол қилинган сабаб;
- кўрилган чоралар;
- тиббий ходимнинг лавозими ва имзоси.

ДСЭНМ томонидан овқатдан заҳарланишни текшириш шошилиш хабарнома олингандан бошланади. Текшириш олиб боровчи мутахассис заҳарланган беморларни даволовчи шифокор билан боғланиши, бошланғич ташхисни, касалланганлар сонини, госпитализация қилинганлар сонини, ҳамда лаборатор текширишга жўнатилган материаллар тўғрисидаги маълумотларни олиши лозим.

Махсус лаборатор текширишларга гумонланган маҳсулотлар қолдиги, қусиқ, ошқозонни ювганда чиққан сув, нажас, сийдик, қон, томоқда ва бурундан шиллиқ, яралардан, жаррохатларидан йиринг, ўлганлардан ошқозон ва ичак ичидаги суюқлик, паренхиматоз органлардан намуналар олинади. Текширишга олинadиган материаллар, заҳарланиш турига, бирламчи ташхисга, гумонланган маҳсулот турига ва бемор аҳволига боғлиқ. Микробли овқатдан заҳарланиш гумонланганда идишлар, жиҳозлар, ходимлар қўлларидан, кийимларидан санитар-бактериологик текширишлар намуналар ва суртмалар олинади.

Маҳсулотларнинг заҳарли хусусиятга эга бўлганлик ҳолати ва омилларини аниқлашда, текшириладиган заҳарланиш қайси гуруҳ овқатдан заҳарланишга тааллуқли аҳамиятга эга. Агарда микробли заҳарланиш гумонланаётган бўлса, бу инфекция манбаи, уларнинг овқатга ўтиш омиллари, маҳсулотни қайта ишлаш, сақлаш жараёнида бактериялар кўпайишига, токсинлар ҳосил бўлишга сабабчи бўлган омиллар аниқланади.

Микробсиз овқатдан заҳарланиш ҳолати гумонланганда, заҳарланишнинг истеъмол қилинган маҳсулот билан боғлиқлиги аниқланади.

Маҳсулотнинг патогенлик ёки токсинлик хусусиятга эга бўлиш механизмларини ўрганиш, заҳарланиш хусусиятлари ва унинг келиб чиқиш шароитларига бевосита боғлиқ бўлган профилактик чора ва тадбирлар ўтказишда асос бўлади.

Асосий бўлган овқатдан заҳарланиш сабаблари маҳсулотлар ва зарур профилактик чора ва тадбирлар 15-жадвалда кўрсатилган.

Профилактик чора ва тадбирларнинг муҳимларидан бири жадвалнинг 8-бўлимда кўрсатилган қоидаларни назорат қилишдир. Бундай назорат ўтказиш жорий санитария назоратида кўрсатилган.

Овқатдан заҳарланишни текшириш, далолатнома тўлдириш билан якунланади ва у паспорт қисми, ҳодиса тавсilotи, хулосадан иборат бўлиб, зарурий чоралар ва қилиниши зарур бўлган профилактик тадбирларни, овқатдан заҳарланишни келиб чиқишига сабабчи бўлган шахсларга нисбатан ва санитария органларига қўлланган жазо чоралари кўрсатилади.

Овқатдан захарланишларнинг асосий гуруҳлари ва уларнинг зарурий профилактик чоралари

Овқатдан захарлариниш турлари	Унга сабаб бўлувчи омиллар	Асосий профилактик чоралар
<p>1. Микробли захарланиш:</p> <p>а) токсикоинфекциялар</p> <p>б) токсинкозлар - стафилакоклар</p> <p>- ботулизм</p>	<p>гўшт, балиқ, тухум, сабзавотли таомлар истеъмолдан олдин термик ишлов берилган овқатда, айрим ҳолатда сут ва бошқа маҳсулотлар;</p> <p>сут ва сут маҳсулотлари, қандолат маҳсулотлари ва бошқалар;</p> <p>уй шароитида тайёрланган консервалар, дудланган ва қоқланган балиқ, колбаса ва бошқалар;</p>	<p>- қуйидагича санитар қоидаларнинг бузилишини бартараф қилиш;</p> <p>- сақлаш, ташиш ва технологик ишлов бериш жараёнида;</p> <p>- шахсий гигиена;</p> <p>- пишириш;</p> <p>- сотиш муддатлари;</p> <p>- хоналар, жиҳозлар санитар ҳолати;</p> <p>- санитар тарғибот.</p> <p>- бактерия ташувчиларни аниқлаш ва соғломлаштириш;</p> <p>- тери йиринг касалликли ходимларни ишдан четлатиш;</p> <p>- ўз вақтидаги ва етарли даражадаги термик ишлов бериш ва музлаткичларда сақлаш;</p> <p>- тарқатиш муддатига риоя қилиш;</p> <p>- хоналар ва жиҳозларни санитария ҳолатини сақлаш;</p> <p>- санитария тарғиботи;</p> <p>- консервалаш учун мўлжалланган маҳсулотларни тозалаш;</p> <p>- етарли термик ишлов бериш;</p> <p>- кислоталик шароит (рН4,4 дан кам бўлмаган);</p> <p>- сақлаш муддати ва шароитига риоя қилиш;</p> <p>- санитар тарғибот.</p>
<p>2. Микотоксинозлар:</p> <p>а) афлатоксиноз</p>	<p>ёнғоқ, донлар, дуккакдилар, сут, гўшт, тухум ва ҳ.</p>	<p>- маҳсулотларни сақлаш жараёни;</p>

<p>б) фузариозлар</p> <p>в) эрготизм</p>	<p>дон, нон ва ҳ.</p> <p>дон</p>	<p>- тарқатиш муддатларига риоя қилиш;</p> <p>- донни қишлоғга далада қолдирмаслик;</p> <p>- сақлаш шароитларига риоя қилиш;</p> <p>- дон экинзорларини бегона ўтлардан тозалаш.</p>
<p>II. Микрөбсиз заҳарланишлар</p> <p>1. Ўз. табиати бўйича заҳарли маҳсулотлардан:</p> <p>а) заҳарли қўзиқоринлар</p> <p>б) бегона ўтлар донлар ва аралашмалар</p> <p>в) балиқ ва ҳайвонлардаги заҳарли органлар</p>	<p>қурбақасалла, бужур, мухомор</p> <p>кампирчопон, кўкма-раз, бодифни руми, иссиққўл илдизи ва ҳ.;</p> <p>маринка ивилдиги, ҳайвонлар-буйрак усти ва ошқозон ости безлари.</p>	<p>- қўзиқоринларни сотишни назорат қилиш;</p> <p>- санитар тарғибот;</p> <p>- донларни бегона ўтлардан тозалаш;</p> <p>- санитар тарғибот;</p> <p>- бозорларда ва кўчада маҳсулотлар сотилишини назорат қилиш;</p> <p>- санитар тарғибот.</p>
<p>2. Айрим шароитларда заҳарли хусусиятига эга бўлувчи маҳсулотлардан заҳарланиш:</p> <p>а) ўсимлик маҳсулотларидан</p> <p>б) ҳайвон маҳсулотларидан</p>	<p>хом ловия, аччиқ данак, ўсган картошка ва ҳ.;</p> <p>айрим балиқларнинг ивилдих ташлаш пайтлари</p>	<p>- термик ишлов бериш;</p> <p>- картошка ўсимталаридан тозалаш;</p> <p>- санитар тарғибот;</p> <p>- хавли жойларни олиб ташлаш;</p> <p>- санитар тарғибот;</p>
<p>3. Маҳсулотлардаги кимёвий ва бошқа моддалардан:</p> <p>а) пестицидлардан</p>	<p>пестицидлар билан заҳарланган маҳсулот;</p>	<p>- бегона моддаларни гигиеник меъёрлаш;</p>

<p>б) овқат қўшимчаларидан</p>	<p>колбасалар, ичимликлар, қандолат маҳсулотлари</p>	<p>- маҳсулотларни зарарланишига йўл қўймаслик; - санитар тарғибот; - идишларни тўғри ишлатиш; - янги қўшимчаларни назорат қилиб бориш;</p>
<p>в) идишлардан қоплардан ўтган моддалар (кўргошин, рух мис ва ҳ)</p>	<p>ҳамма маҳсулотлар, кўпинча мураббolar, маринадлар</p>	<p>- идишларни тўғри ишлатиш; - қўлбола сопол идишлардан фойдаланмаслик.</p>

Далолатноманинг паспорт қисмида манзил, кун, ким томонидан, кимларнинг иштирокида санитар-эпидемиологик текшириш олиб борилганлиги ёритилади. Асосий қисмда, касалликнинг бошланиши, кечиши, беморлар сони ва таркиби, 1-чи ва ундан кейинги кунларда касалланганлар, бирламчи ташхис, госпитализация қилинганлар, ўлганларнинг исми, шарифлари, ёши, жинси, манзилгоҳлари билан кўрсатилади. Бемор гапидан, оғайнилари гапидан гумон қилинган маҳсулотлар, уни истеъмол қилиш билан боғлиқ бўлган маълумотлар ёзилади.

Беморлардан лаборатор текширишга қандай материаллар олинганлиги кўрсатилади.

Кейинги қисм маҳсулотларнинг заҳарли хусусиятга эга бўлиш шароитларини очишга бағишланади. Беморларнинг касаллик белгилари бошланишига қадар 48 соат мобайнида қаерда, қачон ва кимлар дилан қандай овқат истеъмол қилганликлари кетма-кетлик билан ёзилади. Даволовчи шифокорнинг гумонланган маҳсулот хусусиятлари тўғрисидаги фикрлари ёритилади. Бу маҳсулот(лар) тўғрисида ва уни тайёрлаган корхона тўғрисида тўла маълумотлар (сертификатлар, сифат кўрсаткичлари) ва бу маҳсулотнинг ишлаб чиқилган пайтидан бошлаб ҳамма ҳаракатлари, шу маҳсулотга тааллуқли партия ҳақидаги маълумотлар ёритилади.

Агарда овқатдан заҳарланиш ҳолати умумий овқатланиш корхонасида юз берган бўлса, бу корхона тўла санитар-гигиеник текширишдан ўтказилади. Далолатномада бу корхонадан олинган намуналар тўғрисида маълумотлар, лаборатор текшириш натижалари ёзилади.

Далолотноманинг якуний қисмида, олдинги қисмларда кўрсатилган маълумотларга асосланиб заҳарланиш сабаби манбаи ва заҳарланишга қандай шароитлар сабаб бўлганлиги ёзилади.

Хулоса қисмида овқатдан заҳарланишни тўхтатиш ва унинг қайтарилмаслиги учун ўтказилган ва бундан кейин утказилиши лозим бўлган чора ва тадбирлар ёзилади.

Беморларнинг сони 5 дан кам бўлган овқатдан заҳарланиш ҳолатларида, касаллик енгил кечган ҳолатларда, оқибати ўлимга олиб келинмаганда, уй шароитида заҳарланиш бўлганда (ботулизмдан ташқари), овқатдан заҳарланишнинг санитар-эпидемиологик текшириш далолатномаси ДСЭНМда қолади. Бошқа ҳолатларнинг ҳаммасида далолотнома тўла нусхаси юқори муассасаларга берилади.

6.3. Алиментар-профилактик чора ва тадбирлар

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, алиментар омиллар аҳоли саломатлигини таъминлашда асосий омиллардан бири ҳисобланади. Шу сабаб, алиментар-профилактик тадбирлар нафақат ижтимоий, балки ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этади ва у иқтисод, маданият ва экология билан чамбарчас боғлиқ.

Кўйилган мақсадга қараб, алиментар-профилактик тадбирлар келажакка мўлжалланган ба жорий, режаланган майдонида нисбатан оламшумул (халқаро), миллий (давлат ёки минтақалараро) минтақавий (айрим минтақалар бўйича), ёки маҳаллий (ДСЭНМ назорати майдонида) бўлади.

Алиментар-профилактик тадбирларни режалаштиришда биринчи навбатда энг эҳтиёжманд бўлган хониладорлар ва эмизувчи аёлларга, гўдакларга, мактаб ўқувчилари ва ўсмирларга, айрим касб ишчиларига ва уюшган аҳоли гуруҳларига (болалар мурувват уйлари, интернатлари, қариялар саҳоват уйлари ва ҳ.) эътибор бериш зарур.

6.3.1. Оламшумул алиментар-профилактик чоралар

Охириги ўн йилликда бутун жаҳонда, саломатликни асраш ва кучайтириш инсоннинг яшаш шароити ва унинг сифатига боғлиқлиги тан олина бошланди.

Ташқи муҳит гигиенаси бўйича миллий дастурларда, бошқа муаммолар билан бир катори озиқ-овқат маҳсулотлари сабаб бўлган касалликларнинг олдини олиш, истъеъмолчилар манфаатини ҳимоя қилиш вазифалари қўйилган.

1992 йилдаги овқатланиш бўйича халқаро анжуманда қабул қилинган Бутунжаҳон декларациясида ўн йил мобайнида очликни тугатиш ва алиментар хасталикларга йўл қўймаслик вазифаси эълон қилинган. Бу анжуманда 3-та асосий вазифалар кўзда тутилган:

1. Заҳарланган маҳсулотлар сабаб бўлган касалликларни камайтириш ва иложи бўлса тугаллаш.

2. Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва тарқатишнинг барча босқичларида унинг бехатарлигига гаров бериш.

3. Озиқ-овқат маҳсулотларининг бехатарлигига жамоа ишончини мустаҳкамлаш.

Озиқ-овқат маҳсулотларининг юқори сифатига ва унинг бехатарлигига гаров бериш, шунта таалуқли бўлган қонунлар, қоидалар ва дастурлар яратишни талаб қилади. Бу масалада БМТ ва ВЖССВ билан ҳамкорликда иш юритиш кўзда тутилган.

Табиат бойликларидан оқилона фойдаланиш, санитария-гигиена хизматини реформа қилиш асосида оламшумул профилактик тадбирлар ўтказиш “Марказий Осиё республикаларида ташқи муҳитни ҳимоя қилиш ҳаракатлари” деб номланган 1995 йил Иссиқ-кўл анжумани қарорлари асосида олиб борилмоқда.

6.3.2. Миллий дастурлар

Нутрициология соҳасидаги олимлар, иммунологлар, патофизиологлар фикрича Ўзбекистонда анемия, юрак-қонтомир, эндокринологик хасталикларнинг ўсишидаги асосий сабабларидан бири яшаш муҳитидаги ўзгаришлар билан боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги эвазига, зарарли пестицидларни, ўғитларни ишлатишни чегаралаш, озиқ-овқат саноатида янги технологияларни экспертиза қилиш имкониятлари яратилди.

Шу билан қўшимчаларни меъёрлаш системалари ҳар хил бўлган давлатлар билан савдо-сотик ишлари олиб бориш, консервантлар, буёқлар, ширинликлар, стимуляторлар ва

бошқа сунъий овқат қўшимчаларини аниқлаш ва уларни меъёрлаш муоммаларини келтириб чиқарди.

Ўзбекистон Республикасининг “Ташқи муҳитнинг гигиенаси ва аҳоли саломатлигини асраш” миллий дастури 1997 й.), бутун жаҳон талабларига мувофиқ бўлган, балки улардан янада юқорироқ бўлган масалаларни кўтариб чиқиб, ташқи муҳит гигиенаси соҳасида мутахассислар таёрлаш. озиқ-овқат гигиенаси муаммоларини техник, иқтисодий ва ижтимоий соҳадаги билим масканларида ўқитиш масъулиятларини олган.

Юқорида кўрсатилган вазифаларни бажариш мақсадида республикамизда озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва бехатарлиги тўғрисидаги қонун (30 август 1997 й.) қабул қилинди.

6.3.3. Маҳаллий алиментар-профилактик чора ва тадбирлар

Маҳаллий алиментар профилактик тадбирлар ишлаб чиқиш ва тадбиқ қилишнинг биринчи босқичи, маълум аҳоли ўртасида алиментар хасталикларга сабаб бўлаётган асосий ва иккиламчи омилларни анилашдан иборат. Бу эса, кейинчалик мақсадга мувофиқ, дастур тайёрлашга асос бўла олади.

Масалан, болалар ўртасидаги витамин етишмовчилик ҳолати, кўпинча тозаланган олий нав маҳсулотларни истеъмол қилиш натижасида бўлиши мумкин. Бу ҳолат аҳоли ўртасида гигиеник тушинтириш ишларини олиб боришни мўлжаллашни тақоза қилади.

Геохимёвий минтақаларда, экологик номувофиқ жойларда нафакат алиментар хасталикларни ўрганиш, балки аҳоли организмига ташқи муҳитдан зарарли моддалар тушишини камайтириш, ёки махсус протекторлик хусусиятга эга моддалар, иммунологик ҳолатни кучайтирувчи маҳсулотлар, липотропик, антитоксинлик хусусиятларга эга бўлган маҳсулотлар беришни режалаштиришни талаб қилади.

Хавфли ва ўта хавфли меҳнат шароитида ишловчи ишчи ва хизматчиларнинг профилактик овқатланишига ҳам алоҳида эътибор бериш лозим бўлади. Бундай тадбирлар касаба уюшмалар ва ижтимоий тадбирларга мўлжалланган маблағлар ҳисобига ташқил қилиниши мумкин.

Ўз вақтидаги сифатли ўтказилган овқатдан заҳарланиш ҳолатларини текшириш ва уларнинг олдини олишга қаратилган чора ва тадбирлар ҳам катта аҳамиятга эга.

7-БОБ. БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАРНИНГ САЛОМАТЛИГИ

Ўсиб келаётган ёш авлоднинг саломатлигини мустаҳкамлаш ва уни ҳимоя қилишда ДСЭНМ болалар ва ўсмирлар бўлимида шифокорнинг ўрни муҳим. У давлат санитария назорати томонидан танланган бўлиб, болалар ва ўсмирлар муассасаларида шароит яратиш, болалар ва ўсмирларнинг ўсиши, ривожланиши ва саломатлигини назорат қилиш учун таъминланган. Санитария шифокорининг иш фаолияти болалар ва ўсмирлар коллективларида болаларнинг саломатлигини бошқаришдан иборат. Бунинг учун болалар ва ўсмирлар қуйидагиларни билиши керак: умумий демографик ҳолатни, болаларнинг саломатлигини, уларнинг тенденцияси ва ўзгаришини, ўз вақтида тўлиқ тиббий кўрик, олиб борилишини, унинг якуини педиатр билан биргаликда муҳокама қилишни вужудга келган омилларни ҳисобга олиш ва комплекс даволаш-профилактик ишларни амалга оширишни ва уларнинг бажаралишини назорат қилишни, шифокор-эпидемиолог билан биргаликда шу райондаги вужуга келган юқумли касалликларни текшириш ва тенг ҳолатда эпидемияга қарши ишларни амалга ошириш керак.

Болалар контингенти саломатлик ҳақидаги маълумоти - бу даврий санитар-профилактик ишларга асосланган бўлиб, бу ноҳиядаги социал-экономик ривожланиш режасини тузишга асосланган. Болаларнинг саломатлигини кўрсатувчи динамика шу ноҳияда профилактик ишларни қандай олиб борилаётганлигига ва ДСЭНМ болалар ва ўсмирлар бўлимининг иш фаолиятига боғлиқ. Аммо болалар ва ўсмирлар саломатлиги кўрсаткичи санитар шифокорининг иш фаолиятида тўлиқ намоён этилмаган. Бу шуни кўрсатадики кўриладиган қийинчиликлар ва услубий ёндошиш услубларининг яхши ишлаб чиқарилмаганлигидандир. Афсус шуни тан олиш керакки, соғлиқни сақлашнинг асосий “маҳсулоти” - саломатлиқдир - аниқ маълумот бўлиб ва унинг миқдорини

ўлчаб бўлмайди. Маълумки саломатликни аниқлашнинг жуда кам усуллари бор, лекин уларни амалий ишда аҳоли саломатлиги ва уларнинг миқдорий тавсифномасини аниқлашда кенг қўллаб бўлмайди.

Болалар ва ўсмирлар саломатлиги ҳақидаги аниқликларни БДССТ - Бутун дунё соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига асосланиб олинади: "Саломатлик - бу организмни тўлиқ жисмоний, маънавий ва социал таъминланганлиги бўлиб, нафақат касалликларнинг бўлмаслиги, балки жисмоний дефектларнинг ҳам булмаслигидир". Юқоридаги аниқлаш қизиқиш уйғотса ҳам, у иш жараёнида аниқлашда қўл келмайди. Рухий етуклик нима? Уни қандай ўлчаш мумкин?

Саломатликни аниқлашга тўғри келадиган усули бу нафақат саломатлик ҳолати, балки кўп томонлама динамик ўзгаришларни атроф муҳит билан боғлаб ўрганишдир. Сердюковская Н.Г.ни ишларида қуйидагилар кўрсатилади: яъни болалар ва ўсмирларнинг саломатлигини ўрганишда ўсиб келаётган организмнинг функционал системаси билан атроф муҳит ўртасидаги тенглики ҳисобга олиниш керак - деб кўрсатилади. Цорегородцева Г.И. (1983 й.)нинг аниқлашича, саломатлик - бу организмнинг оптимал функционал ҳолати бўлиб, махсус ижтимоий функцияларни яхши бажаришидир. Ҳозирги вақтда саломатликни принципиал аниқлаш усуллари мавжуд, улардан бири демографик кўрсаткичларни аниқлаши статистик ва комплекс демографик кўрсаткичлар "Саломатликни" бундай принципиал фаркланиш қуйидагиларга асосланган; ҳар хил объектларда ўрганиш: биринчи ҳолатда саломатликни индивидуал ҳолатда ўрганилса, иккинчи ҳолатда эса популяцион ҳолатда ўрганилади. Саломатликни индивидуал ҳолатда ўрганишда ҳар қандай вақтда динамик ва ижтимоий категорияга бўлиб ўрганиш мумкин. Болалар ва ўсмирлар саломатлигини ўрганишда фақат биологик ўзгаришларга қараб ўрганиш ярамайди. Болани ўйнашидаги фаолиятида, ўсмирни - умумий фойдали ва касбга алоқадор фаолияти йўқотилса, унда у саломатликни йўқотиш деб кўриш керак.

Болалар ва ўсмирларнинг саломатлигини аниқлашда шифокор кенг йуналишдаги кўрсаткичларга эга бўлиши керак, унда ўсиб келаётган организмнинг ижтимоий фаолияти ва биологик ўзгаришлари акс этган бўлиши керак.

С.И.Громбах (1973 й.) болалар ва ўсмирларни саломатлигини аниқлашда 4 та мезонни таклиф этади: 1) Текшириш давомида сурункали касалликларнинг бўлмаслиги. 2) Физик ва нерв-психик етилганлик даражаси ва гармониклик даражаси. 3) Орган ва тизимларни асосий функционал даражаси. 4) Организмни нохуш таъсирларга қаршилик кўрсатиш даражаси. Саломатликни аниқлаш бу мезонлари амалий ишда ва даволаш-профилактик мауссасаларида кенг қўлланилади. Педиатр ва ўсмирлар кабинети врачлари болалар ва ўсмирларни диспансеризациясида сурункали касалликлар бор йўқлигига эътибор берадилар. У сурункали касалликларни эрта аниқлаш сурункали патологияларни вужудга келмасликка йўл қўймасликка асосланган ҳолда иш олиб боради. Болалар ва ўсмирларни диспансеризация қилишда (Ананьева Н.А., Вишневская Е.Л. 1982) скрининг программасини тадбиқ этиш бир неча бор иш самарасини оширади. Махсус тестлар, муолажалар, анкета ва сўроқ усуллари ёрдамида организмда вужудга келаётган морфофункционал ўзгаришлар ва уларни миқдордан ортиқ силжишлари аниқланади.

Скрининг дастур режасига қуйидагилар кирилади: кўз ўткирлигини Головина-Сивцева жадвали ёрдамида аниқлаш; плантография усулида тавоннинг ўзгаришни даражасини белгилаш, анкета ва сўроқ усулида психоневрологик касалликларни, ошқозон-ичак, сийдик йўли касалликлари ва аллергия касалликларни аниқлайди. Охириги вақтларда скрининг тест бўйича қандли диабет ва юрак-қон-томир касалликларини аниқлаш ишлари олиб борилмоқда. Болалар ва ўсмирлар саломатлигини асосий критерийлари, бу ижтимоий ҳолатни яхшилаш, жисмоний ва нерв-психик етилганлик миқдорини аниқлашдир. Бу кўрсаткичларсиз болалар ва ўсмирлар саломатлигига тўлиқ баҳо бериб бўлмайди. Жисмоний етилганлиги тўғрисидаги тўлиқ маълумотлар режали тиббий кўрик вақтида ўтказилган антропометрик кўрсаткичлар (бўйи, вазн, кўкрак қафаси айланмаси) натижасида олинади. Жисмоний етилганлиги ва уни гармониклик даражасини баҳолаш, стандартларга асосланиб қўйилади. Невр-психик етилганлиги профилактик тиббий кўриклар вақтида педиатр ёки болалар психоневрологи ёрдамида аниқланади. Боланинг ижтимоий етилганлиги унинг ташқи муҳит омилларини ўзгаришига, ўзгарувчан ҳаёт фаолиятига

610 4 6 676
мослаша олиши ва патоген микроорганизмларга чидамли-
лигига караб баҳоланади. Бунинг учун болаларни саломатлик
ҳолатига баҳо беришда уни ноқулай таъсирларга чидамли-
лигини билиш керак. Бу билан йил давомида ўтказган ўткир
касалликларнинг сонини сурункали касалликларнинг кайта-
ланиш даражасини аниқлаш мумкин. Юқоридаги тартибга
асосланиб болалар ва ўсмирлар саломатлик кўрсаткичлари
5 та гуруҳга бўлинади.

Биринчи гуруҳ - бунда сурункали касалликлари йўқ,
касалланмаган ёки кам касалланувчи, жисмоний ва нерв-
психик етилганлиги ёшига тўғри келувчи болалар киради.
Иккинчи гуруҳ - бунда сурункали касаллик билан касал-
ланган, лекин, функционал ва морфофункционал силжиш-
лари бор, тез-тез касалланувчи (йил давомида 4 ёки ундан
кўп марта) ёки узоқ касалланувчи болалар ва ўсмирлар
киради. Учинчи гуруҳ - бунда сурункали касалланувчи ёки
туғма патология - компенсация ҳолатидаги, сурункали касал-
ликларни енгил формасини умумий ҳолати ва ривожланиш
ҳолатида ўзгариш келтирмайдиган болалар ва ўсмирлар
киради. Тўртинчи гуруҳ - бунда сурункали касалликлари
бор, туғма юрак етишмовчилигини субкомпенсация босқи-
чидаги, умумий аҳоли ва ҳолатида ўзгаришлари бор
болалар ва ўсмирлар киради. Бешинчи гуруҳ - бу гуруҳга
оғир сурункали касалликлари декомпенсация ҳолатидаги
ва функционал ҳолати жуда пасайиб кетган болалар ва
ўсмирлар киради. Бундай болалар, болалар ва ўсмирлар
муассасаларига ва ялпи тиббий кўрикларга қўйилмайди, ҳар
қил саломатлик гуруҳларига кирувчи болалар ва ўсмирлар
даволаш-профилактик комплексларни ўтказишда узига мос
ёndoшишга муҳтож бўладилар. Биринчи гуруҳга кирувчи
болалар чегараланмаган равишда ўқув, меҳнат, спорт
фаолиятига жалб қилинади. Буларга педиатр ёки ўсмирлар
кабинети врачлари оддий (режали) профилактик тиббий кўрик-
лар ўтказиб турадилар. Иккинчи гуруҳга кирувчи болалар
ва ўсмирлар шифокорлар томонидан диққат билан кўзатиб
боришлари лозим, чунки бу контингентлар комплекс соғлом-
лаштириш тадбирлар ўтказишга муҳтож, ўз вақтида ўтказилган
тадбирлар сурункали касалликларни ривожланишини
олдини олишда катта самара беради. Бунда асосий тартибда
гигиеник йул-йўриқ катта рол ўйнайди: оптимал ҳаракат

активлиги, тиббий шароитда чиниқтириш, рационал кун тартиби, қўшимча махсус витаминлаштирилган овқатланиш. Қайта тиббий кўрик индивидуал морфофункционал оғиш ёки организмни қаршилиқ даражасини ҳисобга орган ҳолатда шифокор томонидан белгиланади. Уч, тўрт ва бешинчи гуруҳга кирувчи болалар ва ўсмирлар диспансер кузатуви остида бўладилар. У ёки бу патоморфологик ўзгариши ва компенсацияси даражасига қараб касаллар профилактик ва даволаш муолажаларини оладилар. Булар учун болалар ва ўсмирлар муассасасидаи кун таркиби тузилади, дам олиш вақти узайтирилади ва улар жисмоний зўриқиш билан кечувчи ишлардан озод қилинади. Зарур пайтларда сурунқали касалликлари ва туғма етишмовчилиги бор болалар махсус даволаш учун жўнатилади. Шундай қилиб, бизнинг мамлакатимизда болалар ва ўсмирларга тиббий ердан кўрсатиш ута ривожланган диспансеризация усули бўйича амалга оширилади, бунинг учун болалар махсус саломатлик гуруҳларига ажратилади, чунки кейинги даволаш-профилактик ишларни амалга оширишда солиштириш ва қиёслаш ишларини амалга ошириш қулай бўлади. Санитар шифокор^в диспансеризацияни туғри ташкил этилганлигига, болаларни тиббий кўриқдан тўлиқ ўтганлигига, тиббий кўриқлар ўтказиш вақтига эътибор бериши керак: эрта вужудга келган морфо-функционал оғишларни, патологияларни-бошланғин формасининг хавfli гуруҳлар ўртасида поликлиника томонидан даволаш ишлари болалар муассасаларида, мактабларда, уларни қай даражада олиб борилаётганлигини назорат қилиш шарт. Аҳоли саломатлиги кўрсаткичи шахс саломатлиги кўрсаткичларидан иборат, аммо у янги белгилар ва сифатини кўрсатиб, ижтимоий гигиена томонидан ўрганувчи манба ҳисобланади, Аҳоли саломатлиги умум жамоа саломатлиги ҳисобланади.^н

Умум жамоа саломатлигини ўрганувчи кўрсаткичлар бўлиб демографик кўрсаткич, касалликни тиббий-статистик кўрсаткичи ва ёш-жинс ўртасидаги жисмоний етилиш кўрсаткичлари ҳисобланади. Болалар ва ўсмирлар контингентлар ўртасида саломатликни ўрганишда умумий касалланишлар сони ҳисобга олинади. Умумий касалликларни баҳолаш қуйидаги кўрсаткичларни ўз ичига олади: мурожатлар бўйича касалланиш, патологик жароҳатланиш, тез-тез касалланувчи болалар сони ва саломатлик индекси. Мурожатлар бўйича

касалланиш - бу маълум бир муддат (квартал, ярим йил, йил) давомида тиббий ёрдамга муурожаат этганлар сони. Буни аниқлаш учун болалар поликлиникасидаги ҳисоб варақасидан (ҳисоб формаси 112), болани 026 - индивидуал картасидан, медицина маълумотномаларидан кўчирма олиниб аниқланади. Ҳар хил болалар ва ўсмирлар контингентларидан тиббий хизматга муурожаат қилганларни касаллик структуралари ва миқдори солиштирилиб кўрилиб аниқланади. Буни аниқлаш учун умумий муурожаат этганлар у билан нозологик форманинг муносабати аниқланади. Бу усул орқали муурожат этганлар орасида ҳам тез-тез касаланувчиларни бир марта ҳам касал бўлмаганларни ва муурожат қилган болалар сонини аниқлаш керак бўлади.

Тез-тез касаланувчилар сони - йил давомида текширув ўтказилган болалар сонига нисбатан фоизларда аниқланади. Тез-тез касаланувчилар, булар йил давомида 4 ва ундан кўп марта касаланувчилар ҳисобланади.

Тез-тез ва узоқ касалланувчилар кўрсаткичи:

Йил давомида тез-тез ва узоқ касалланувчи болалар сонини
 ----- x 100%
йил давомидаги ўртача олинган контингентлар сонига нисбатан

Саломатлик индекси - йил давомида текширилганлар ичида бир марта ҳам касалланмаган болаларнинг сони. Саломатлик индекси:

Йил давомида бирон марта ҳам касалланмаган болалар сонини
 ----- x 100%
Контингентларни йиллик ўртача миқдорига нисбатан

Патологик жароҳатланиш - ҳар хил функционал силжиш оғишлар ва сурункали касалликларнинг тарқалиб кетиши.

Сурункали касалликлар таркиби (сурункали касаланувчилар орасидаги ҳар бир касалликлар):

Шу касаллик бўйича диагноз қўйилганлар сонини
 ----- x 100%
Умумий сурункали касалликлар миқдорига нисбатан

Методик йўл-йўриқ билан биргаликда: “қишлоқ ва шаҳар жойларда болалар ва ўсмирлар гигиенаси шифокорини ишини ташқиллаштиришда санитар шифокор учун керакли элементлардан бири болалар ва ўсмирлар “жамоаларида саломатлик ҳолатини таҳлил қилишдир. Бунинг учун қуйидаги йўл-йўриқларни қўллаш талаб этилади: умумий касалланишлар, юқумли касалликлар, саломатлик индекси, узоқ вақт ва тез-тез касалланувчилар фоизи, сурункали касалликларнинг тарқалиши ва тузилиши, соғлом жисмоний ривожланишдаги ва ақлий, жисмоний жиҳатдан ривожланишда нуқсонли болалар, саломатлик гуруҳи бўйича тақсимлаш.

Бизнинг мамлакатимизда юқумли касалликларни камайганлиги қуйидаги 16-жадвалда акс этирилган.

16-жадвал

Аҳолини алоҳида юқумли касалликлар билан касалланиши (ҳодиса сони, мингда)

Йил	Скарлатина	Дифтерия	Кўк йўтал	Полио-мелит	Қизамиқ	Қорин тифи паратиф А,В,С
1940	251,5	177,0	453,3	1,28	1181,9	121,3
1960	671,2	53,2	554,1	7,2	2083,3	47,3
1970	469,9	1,10	39,5	0,27	471,5	22,5
1980	230,1	0,35	13,9	0,17	355,7	16,9
1983	293,1	1,41	19,3	0,18	293,8	18,6

Маълум алоҳида жамоалар ва ёш гуруҳлари саломатлигидаги силжишларни баҳолашда ўтган йилги ўзгаришлар билан шу йилги ижобий ва салбий динамик кўрсаткичлар солиштирилиб кўрилади. Беш йиллик йиғилган маълумотларга асосланиб ўртача миқдор аниқланади. Бу шу ноҳияда текшириш вақтидаги тенденциясини кўрсатади.

Болалар ва ўсмирлар саломатлик ҳолатини кўрсатишда ўзгарувчан омилларни ҳисобга олиш катта самара беради. Бунинг учун соғлиққа таъсир кўрсатувчи эндо- ва экзоген омилларни сабабларини аниқлаш катта ўрин эгаллайди. Натижада болалар ва ўсмирларнинг саломатлигини кучайтиришда педиатрия ва санитария хизмати иши самараси баҳоланади. Болалар ва ўсмирлар саломатлигини мустақамлашда, профилактик чора тадбирлар ўтказишда, болалар ва ўсмирларнинг саломатлигини ўрганишда умумий касалла-

нишлар ва сурункали касалликларни тарқами юзасидан тўхталиб ўтиш зарур.

УМУМИЙ КАСАЛЛАНИШЛАР. Бу термин остида маълум регионда ҳар хил касалликларни маълум вақт оралиғида, тарқалиб кетиши тушинилади. Умумий касалланиш - бу болалар ва ўсмирлар коллективлари саломатлик мезонларини асосий кўрсаткичи ҳисобланади.

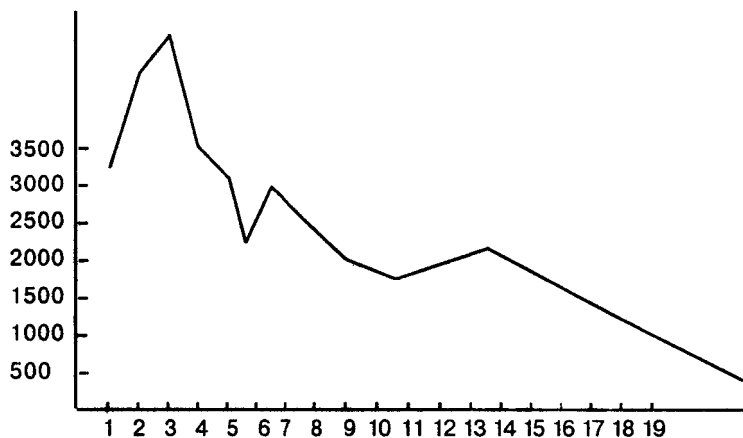
Касалланишни ўрганишда одатда 2 та манбадан фойдаланилади: мурожаатлар бўйича келганларни тиббий хужжатларидан кўчириб олиш ва болалар ва ўсмирлар муассасаларида ўтказилган тиббий кўриклар натижаси. Умумий касалланиш кўрсаткичи ишонч кўрсаткичи манбаи бўлиб, ялпи тиббий кўриклар ҳисобланади. Бу усулни ишончлиги бўлиб ташхис қўйилиши ва патологик ҳолатларни вужудга келишини аниқлаш ҳисобланади.

Болалар ва ўсмирлар касалликлари бўйича мурожаат этганлар айсберг чўққисига нисбатан солиштириб кўрилади, қолганлари худди сув остидагидек яширинча қолмоқда. Бизнинг мамлакатимизда йил сайин ўтказилаётган диспансеризация натижасида тиббий кўрикларга бўлган талаб ортиб бормоқда. Ҳозирги вақтда миллионлаб болалар ва ўсмирлар ҳар йили ялпи тиббиёт кўригидан ўтказилмоқда, натижада умумий касалланиш маълумотларини аниқлаб, натижаларига қўшимчалар қўшилмоқда. Кейинги йилларда болалар аҳолиси ўртасида умумий касалланиш кескин камаймоқда. Бунга оммавий тиббий кўриклар натижалари, шунингдек болалар ва катталар поликлиникалари ўсмирлар бўлимларига тиббий ёрдам сўраб мурожаат қилишнинг даражаси гувоҳлик беради. Лекин бу ўзгариш ҳамма ёш гуруҳида бир хил эмас.

Л.Ф.Бережков, И.Д.Дубинская (1983 й.) мактабгача ёшдаги болаларни мурожаат бўйича умумий касалланиш маълумотларини умумлаштириб, шуни аниқландиларки, бу 2-3 ёшлиларда ҳар 1000 та болага 3720 ва 381 ҳодисаани, 4 ёшлиларда бу кўрсаткич 3390 гача камаяди, 5 ёшлиларда 3020 гача ва 6 ёшларда ҳар 1000 та болага 2340 гача камаяди. Е.С.Рысева, Д.Ф.Бережков ва бошқалар (1985 й). Ўқувчиларнинг 2340 тасида умумий касалланиш маълумотларини ўрганди. Йил давомида тиббий ёрдам сўраб 2000 ўқувчи, яъни кўзатувдагиларнинг 85%и мурожаат қилган. Умумий мурожаатлар сони 4800 ҳодисаани ташкил этди. Бошқача айтганда,

85% ўқувчилар йил давомида ўртача 2,4 марта болалар полик-
линикасига мурожаат қилишган. Шунинг эътиборга олиш керакки,
энг юқори касалланиш 1-синф ўқувчиларида қайд этилган,
яъни ҳар 1000 та кўзатувдагиларга 2630 та ҳодиса қайд этил-
ган. Ёш ортиши билан бу кўрсаткич пасайиб боради ва 8-
синф ўқувчилари (15-16 ёшларда) ҳар 1000 тага 1590 тани
ташқил қилади. Шундай қонуният ўша ўқувчиларни ўқиш
давомида 1 дан 8-синфгача кузатиб борганда ҳам аниқланди
(Миллер М.С., 1968 й.) 1-синфда болалар ўртасида касалланиш
юқори бўлган (2590 ҳодиса) 8-синфда камроқ (1000 болага
1860 та ҳодиса).

А.Ф. Серенко, А.А.Роменский ва Г.Ф.Церковлар (1988)
касалланишни ўрганиб маълумотларни келтириб ўтадилар
(аҳолини турли ёш гуруҳларида) умумий. Шаҳар болалари
ичида мурожаатлар бўйича юқори касалланиш 3 ёшгача
юқори, 15-19 ёшлиларда эса энг пастлиги қайд этилган. 1000
аҳолига 596,2 ҳодиса 40-48 ёш аҳоли ўртасида касалланиш
1000 тага 1319 ҳодисани ташқил қилади, бу нафас, қон айла-
ниш ва ўсма касалликлари ҳисобига шаклланади. Мактабгача
тарбия ёшдагилар ўртасида касалланиш, ўқувчилар, ўсмирлар
ва катталарга қараганда юқори (1-расм). Демак болаларни
касалланиш даражасига ёш омили таъсир этади; шунингдек
функционал системаларни-етуклиги, жумладан, иммуно-
биологик ҳолатга ҳам боғлиқ.

1-расм. Умумий касалликларнинг улғайишдаги ўзгариши
(кўрсатма).

Жамоаларда болалар ва ўсмирлар касалланишини, тахлил қилишда шу нарсага эътибор қилиш керакки, у 2-3 ёшли ва 7 ёш болаларда юқори. Бу бизнинг фикримизча 2 шароит билан тушунтирилади: санитария эпидемияга қарши режимга риоя қилмаган ҳолда болалар ўртасида алоқани юқорилиги, микромуҳит-янги шароитларига мослашиши - адаптация туфайли болалар организмнинг функционал қайта қурилиши. Уйдаги болаларни мактабгача болалар муассасаларига қатновчи болаларга қараганда кам оғриши (поликлиникаларда мурожатлар сонини камлиги) шунингдек, 2-3 ёшда уларда касалланишни авжига чиқиши йўқлиги буни тасдиқлайди.

Умумий касалланишнинг тахлилида интенсив кўрсаткичлар (частота) билан бирга экстенсив кўрсаткичлар (структура)дан ҳам фойдаланилади. Охири тахлили маълумотлари болалар ва ўсмирлар муассасаларида санитар-гигиеник ва даволаш-профилактика тадбирларини режалаштириш учун зарурдир (17-жадвал).

17-жадвал

Турли ёш гуруҳларида касалликларни ранг кўрсаткичлари бўйича тақсимланиши (Бережков Л.Ф., Дубинская Н.Д., 1979 й.)

Ранг Жойи	Ёш гуруҳи			
	1-6	7-10	11-14	15-17
I	Нафас органлари касалликлари	Нафас органлари касалликлари	Нафас органлари касалликлари	Нафас органлари касалликлари
II	Юқумли касалликлар	Юқумли касалликлар	Жароҳат ва шикастланишлар	Жароҳат ва шикастланишлар
III	Аллергик касалликлар	Ҳазм органлари касалликлари	Нерв ва сезгиорганлари касалликлари	Нерв ва сезги органлари касалликлари
IV	Ҳазм органлари касалликлари	Жароҳат ва шикастланишлар	Тери ва тери ости клетчаткаси касалликлари	Психик бузилишлар
V	Жароҳат ва органлари шикастланиш	Асаб ва сезги органлари касалликлари	Ҳазм органлари касалликлари	Юқумли касалликлар

Болалар ва ўсмирлар ўртасида касалланишларни ранг бўйича тарқалиши тахлили шуни кўрсатадики, 1-ўринда нафас органлари касалликлари туради. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга нафақат юқумли, балки аллергик ва ҳазм органлари касалликлари ҳам тарқалган. Ёш ўтиши билан касалликларнинг таркиби ҳам ўзгаради: 2-ўринни бахтсиз ҳодисалар, 3-ўринни ҳам ва сезги органлари касалликлари эгаллайди. Касалланишлар таркиби ҳамма болалар ва ўсмирлар муассасаларда бир хил эмас, бу турли омилларга боғлиқ. Умумий касалланишни камайтириш ҳамда болалар ва ўсмирлар саломатлигини мустаҳкамлаш юзасидан комплекс иш олиб борганда санитар врач юқумли касалликларни камайтиришга ва жароҳатланишларни олдини олишга эътибор бериши керак. Бу шу билан тушунтириладики, бир қатор инфекцияларнинг, эпидемик жараёни ижтимоий ҳарактерга эга, болаларнинг шикастланиши эса уларнинг ўлими, ногиронлигининг асосий сабабчисиدير.

Касалхона ички инфекцияларини олдини олиш комплекс муаммо бўлиб ўз ичига даволаш муассасаларини архитектура-лойиҳалаш, санитар-гигиеник ва эпидемияга қарши тадбирларни, дезинфекция ва стерилизациянинг самарадор усулларини ишлатишни, ташкилий масаларни олади. Шикастланишлар ўлим сабаблари ўртасида етакчи ўринни эгалайди ва кўп иқтисодий зарар келтиради. Маиший шикастланишлар ўғил болаларда қизларга қараганда 2,7 марта юқори. Катта шаҳарларда йўл-транспорт ҳодисалари кўп учрайди. Жабри-дийдаларнинг 25%и стационар даволашга муҳтожлиги уларнинг оғирлигини билдиради. Йўл-транспорт ҳодисаларини кўпчилигига асосий сабаб йўл ҳаракати қоидаларини сақлаш устидан назоратнинг самарасизлиги ва бу қоидаларни болалар ва ўсмирларни кам билиши. Болалар шикастланишини олдини олишда нафақат санитар шифокорлар, балки педагоглар, ота-оналар, архитекторлар, автоинспекция ходимлари, турли муассасалар раҳбарлари қатнашиши керак. Мактабгача болалар муассасалари, мактаблар ва ҳунар-техника билим юртларида болалар ва ўсмирлар билан кам ишлаш, жисмоний тарбия ва спорт билан тўла машғул булмаслик, хафсизлик қоидаларини бузилиши - булар барчаси шикастланишларни кўпайтиради. Маиший шикастланишлар олдини олишда фавқулотда

холларда хавфсиз ҳаракат қилишга ўргатиш, ичкиликбозликка қарши кўришиш, маиший асбоблар билан ишлашга болаларни ўргатиш аҳамиятли ҳисобланади. Демак, умумий касалланишлар даражаси ва унинг структураси ёш билан ўзгаради, улар кўп омилларга, жумладан, болалар ва ўсмирлар муассасаларида санитар-гигиеник ва эпидемияга қарши қоидаларга риоя қилинишига боғлиқ. Касалланишга ўқув-тарбия жараёни, жисмоний тарбия ва болалар овқатланишининг ташкил этилиши ҳам таъсир кўрсатади.

СУРУНКАЛИ КАСАЛЛАНИШЛАР. Болалар ва ўсмирлар саломатлик ҳолати таҳлил қилинганда ёш ошиши билан сурункали касалланишларнинг ортиши аниқланади. Гап асаб ва сезги органлари, ҳазм ва нафас олиш органлари касалликлари ҳақида бораяпти. Болалик ёшида шаклланган бу касалликлар кейинчалик вақтинчалик меҳнатга яроқсизлик, ногиронлик ва ўлимнинг асосий сабабчиси бўлади. Асосий этиологик омил атроф муҳит шароитларини номутаносиб таъсири ҳисобланади. Шу сабабдан атроф муҳит устидан, болалар кун тартиби, улар овқатланшини ташкиллаштириш, ҳаракат активлиги ва чиниқтириш воситалари қўлланилиши устидан огоҳлантирувчи ва жорий санитария назоратининг аҳамияти ортади.

Сурункали тонзиллит - нафас олиш органлари касалликларига киради. Текширишлар натижаси шуни кўрсатадики, бу касаллик ҳар 5 ўқувчида мавжуд, кўпроқ (27%) 12-14 ёшли қизларда, мактабгача ва етуклик ёшида касаллик кам учрайди (4-10%).

Сурункали тонзиллит - касаллиги болалар организмининг заҳарланишига катта хавф туғдириб, ревматизм, нефрит, полиартрит ва юрак касалликларига сабаб бўлади. Сурункали тонзиллитнинг келиб чиқишида ўткир респиратор инфекциялар асосий сабаб бўлади: (асосан 1 йилда 4 ва кўп марта қайталанувчилар). Бу ҳолларда маҳаллий ва умумий ўзгариш-Олар содир бўлиб, бодомча безларини сурункали яллиғланишга сабаб бўлади. Организм иммун реактивлигининг ўзгариши, чарчаш, витамин етишмаслиги ҳам шароит яратади. Болаларда ютқин-олди лимфоид тўқимаси юқори сезгирлиги ҳам хавф омили ҳисобланади. Чиниқмаган болаларга термик таъсирлар, ютқин-бурун шиллик қаватини

кимёвий моддалар билан таъсирланиши ҳам таъсир кўрса-тади (ҳавонинг совуқлиги, газланиш ва ифлосланиши).

Профилактик тадбирлардан чиниқиш жисмоний тарбия воситалари ёрдамида чидамлиликини ошириши ўтқир респиратор инфекциялар реабилитацияси давомида гигиеник тадбирларни ўтказиш аҳамиятга эга. Атмосфера ҳавоси устидан ОШН ва ЖСН ўтказиш ҳам асосий ўринни эгаллайди.

Миопия - бу кўп тардалган сурункали касаллик бўлиб кўз синдириш қобилиятини ошиши (рефракцион - яқин кўрмаслик) ёки узайиши (ўқ) билан ифодаланади. Ўқувчиларда яқин кўрмаслик хавфли бўлиб, кучайиб боради. Сычев (1980 й.) ўқувчиларни текширишда 15% қизларда, 12% болаларда миопия аниқлади. Кўриш қобилияти зўрайган мактабларда (математики миопия 25% ўқувчиларда аниқланди. В.Ф.Уткина ва Э.С.Аветисова (1975 й.) маълумотларига кўра, миопия даражаси: 1,4-мактабгача ёшларда, 4,5% 7-10 ёшларда, 28,7% 19-25 ёшларда, Рисева маълумотларига кўра миопия ўрта ва юқори даражаси 0,5%дан 11,9%-битирувчиларда, кучсиз миопия эса 2,5 ва 19,3% учрайди. Турли авторларни маълумотларича ёш ўтиши билан кўз рефракцияси ўзгариши кўзатилади. Мактаблар ёки коллежларда ўқиш жараёнида касаллар сони ортади. Миопия ошиши кичик синфлардан катталар синфларга қараб ўсиб боради, бу ўқув юктамаларини таъсиридан гувоҳлик беради. Миопиянинг келиб чиқиш ва ривожланиш сабабларидан 2 та концепцияни ажратиб кўрсатиш мумкин: биринчидан бевосита сабаб, яқин масофада ёруғлик етишмаслиги шароитида кўрув ишини бажарилиши 2-асосий омил ирсий омилдир. Оилада умумий офтальмологик текширишларда ота-оналар аа болаларда рефракция кўрсаткичларида юқори корреляция борлиги аниқланди (Негрер Р., 1984 й.). Яқиндан кўролмаслик наслий аниқланган оилаларда намуна учун олинган оилаларга нисбатан 3 маротаба купроқ учрайди. Эгизакларда ўтказилган тажрибалар шуни кўрсатадики монозигот (бир тухумли) жуфтларда рефракция яқинроқ, яъни бу белги ирсий мойилликка (детерминация) эга ҳисобланади (Никитюк В.Н. 1980).

Кўзда аномал рефракциянинг шаклланишида ирсий омиллардан ташқари экзоген омиллар борлигини ҳам инкор этмаслик зарур. Ноқулай иш шароитларида (ёритилганлик-паст даражада ишчи ҳолати) нотўғри ишчи ҳолати, китоблар

(майда ёзув кичик харфийлигини ва бошқалар) кўриш-зўриқиши мактаб ўқувчиларида яқинни кўра олмаслик айниқса, кучсиз ва ўрта даражасининг юзага келишида муҳимдир. Бу маълумотларни проф. Е.М.Белостоцкой илмий ишлари натижалари тасдиқлайди (1980) Муаллиф таъкидлашича, яқинни кўра олмаслик бошланғич босқичларида аккомодациянинг (мослашиш) бузилиши ва кўз гавхарининг синдириш хусусияти кучайиши ётади. Кейинчалик кўз тўғри мушакларининг озиқланишининг бузилиши сабабли яқиндан кўриш келиб чиқади. Миопиянинг ўрта ва юқори даражасида склеранинг ҳолати ва эластиклигининг турли сурункали касалликларда пасайиши аниқланади. Кўриш ўткирлигини ишини бузилиши давомида кўзойнак ва контакт ойна (линза) қўллаш тавсия қилинади, яъни кўз олма олдинги юзасига такилади. Махсус оптик ойналар кўзнинг яқиндан кўришини яхшилайдди. Контакт линзалар яқиндан кўришнинг юқори даража и катта жарроҳлик билан даволанади. Гигиенистлар касалланишнинг бошланғич даврларида олдини олиш мақсадида кўзни ички тўғри мушакларини шуғуллантиришни тавсия қилади. Бу турли хил узоқликдаги объектларга нисбатан ўтказилади. Болага яқин турган нарсага (тезлик билан қараш) узоққа ва яна орқага қараш буюрилади (кўлига, қаламга, осмонга, дарахтга) Бу машқлар 1/2-1-1/2 дақиқа давомида дарс давомида, вазифаларни тайёрлашда ўтказилади. Бу машқларни систематик бажариш кўз аккомодациясини тўғриланишига, бузилишини олдини олиш, миопияни даволаш ва олдини олишга ёрдам беради. Болалик ва ўсмирлик ёшида миопияни олдини олувчи восита мактабгача муассасалар, мактаб ва коллежларда кўз билан бажариладиган ишларга қулай шароит яратиш ҳисобланади. ДСЭНМ БЎГ шифокори барча МБМ ва ўсмирлар муассасаларида ишчи жойида меҳнат ва дам олишни, ёритилганликни тўғри ташкил қилинишини ОСН ва ЖСН давомида назорат қилишлари зарур. Миопияни олдини олишда шунингдек мактабда ўқув жараёнида кўриш зўриқишини камайтириш ҳисобланади. Эндоген омилларни таъсирини олдини олиш зарур. Бунинг учун шифокорлар эътиборни, организмнинг умумий мустаҳкамланишига, айниқса жисмоний ривожланиш ва чиниқтиришга кун тартибига, рационал овқатланишга қаратишлари лозим. Яқин кўролмасликнинг ривожланиши кўпинча билин-

майди. Педиатрларнинг биринчи вазифаси унинг бошланғич белгиларини болаларда аниқлаш ва даволаш ҳисобланади.

Асаб-руҳий бузилишлар. Ўсиб келаётган организмдаги психофизиологик вазифалар, ижтимоий шароитнинг мураккаблаши нерв системасининг зўриқиши болалик ва ўсмирлик ёшида асаб руҳий касалликларни шакллантиради. БМССТ маълумотларига кўра ХХ аср бошларида асаб руҳий касалликлари 1980 йилга нисбатан 4 мартда яъни 1000 аҳолига 127,8 га тенг, 30-йилларда 1000 болага 22-30 ҳолат бўлса 1980 йилда бу 1000 тага 63 та ходисага тенг бўлади.

АҚШда ҳар 4 чи гиёҳванд-ўсмирлар ҳисобланади. Демократик жамиятда ёшлар руҳиятини мустақкамлашга ва сақлашга шароитлар яратилган, бунинг энг асосий муҳит ижтимоий соғломлаштириш меъёрларини юритиш, руҳий касалликларни эрта аниқлаш ва олдини олиш, болани тарбиялаш ва гармоник ривожланишига шароит яратиш, жисмоний ривожлантириш кабиларга эътибор берилади. Демократик мамлакатда ёшларга касб эркинлиги, ҳуқуқ тенглигина, рационал дам олиш, бепул даволаш ва бошқа ижтимоий таълимот шакллари билан таъминланган. Буларнинг барчаси кишиларнинг келажакка умид билан қарашга, ҳаётда ҳиссиёт бир хиллигига, бир сўз билан айтганда руҳий гигиена масалаларни эркин ечишга ундайди. Мутахассисларнинг кузатишича, охириги йилларда чарчаш туфайли мактаб ўқувчиларида руҳий асабий бузилишлар камчиликини ташкил қилмоқда. Мактаб ўқувчиларида руҳий саломатликни ҳимоялашни педагогик жараёни рационаллаштиришдан, чарчашни йўқотишдан, кун тартибини тўғри тақсимлашда ва жисмоний ривожланишни яхшилашдан бошлаш керак. Ўсмирларни касбга йуналтирувчи умумтаълим мактаблари ва коллежларда узига хос психо-физиологик хусусиятларни ҳисобга олиш керак. Асабий шароитларнинг таъсири ва кучини, ҳиссиёт шаклларини, анализаторлар сезгирлик бўсағалари ва бошқаларни ҳисобга олиш керак. Психофизиологик критериялар бўйича касбга яроқлиликини аниқлаш ёшларда руҳий саломатликни сақлашга ёрдам беради.

Сколиоз - таянч ҳаракат тизимининг касаллиги бўлиб, умуртқа поғонасининг фронтал текислиги бўйича ўқи атрофида текисланишдан юзага келади. Касаллик узоқ вақт давом этади ва шу жараёни даволамаса бу ҳаёт учун зарур

органларга ҳам таъсир қилади. Бунинг оқибатида кўкрак қафасида жойлашган органларнинг вазифасини бузилишига ва косметик нуқсон пайдо бўлишига олиб келади. Болалар ўртасида сколиоз сабабларини аниқлаш ортопедиядаги энг долзарб масала бўлиб ҳисобланади. Илгариги ўқувчиларда сколиоз пайдо бўлишига тананинг орқа мушакларининг тенглилигининг бузилиши деб қаралар эди. Ҳозирги вақтда профессор Волков Н.В. ва И.И.Кон бошқа концепцияни қўллашди, яъни мушакларнинг иккиламчи характердаги ўзгаришларини олади. Уларнинг фикрича, бу патология асосида бириктирувчи тукимада алмашинувнинг бузилиши, яъни кўпинча ирсий мойиллик ётади. Шунинг учун касаллик ёшлиқда юзага келади, фақат умуртқаларнинг ён томонлама шаклланиши, суяклар дисплазияси, суяккланишининг бузилиши кўринишда бўлади. Бошқача қилиб айтганда, сколиоз суяк тизимининг деформацияси (қўшимча қовурға, тана ва умуртқа ровоқлари қўшилиши, тавон яссиланиши, воронкасимон кўкрак қафаси), шунингдек тиш-жаф тизимининг нуқсонлари (қаттиқ танглайнинг баланд жойлашиши, тишларнинг нуқсонли ривожланиши) кузатилади. Болалар шифокори текшириш ўтказганда суяк тизимида деформация ёки нуқсонлар ривожланиши аниқласа, умуртқа поғонасини диққат текшириши лозим. Сколиознинг кечишининг оғирлиги текисланишнинг ўлчамига, шунингдек боланинг ёшига унинг умумий ҳолатига ҳам боғлиқ бўлади. Ковурғаларнинг 10⁰ гача бурчак остида бўртиши-сколиознинг I даражали белгиси, (оқибати яхши), II дан 30⁰ гача II даражали бирмунча ҳавфли ва букирлик ҳолатининг ривожланиши, 30⁰ дан то 50⁰ гача (III даражали), 50⁰ дан ошганда III даражали сколиоз юзага келади. Сердюков Г.Н. маълумотларига кўра сколиознинг I ва II даражаси 100 та текширилган болага 4,1 мартага тўғри келади, шунинг учун бу касалликнинг ёшга боғлиқлиги йўқ. Шунини таъкидлаш лозимки, 6 ёшгача бўлган болани даволаш учун тажрибали мутахассис топилса, у кейинчалик ривожланмаслиги мумкин. Статистик маълумотларга кўра нима учун мактаб ўқувчилари орасида сколиоз билан оғриганлар сони ортмоқда. Бу болаларда ёшлиқ даврида касаллик юзага келиши билан боғламоқда. Бундан ташқари мактабда ўқиш давомида умуртқага статик юкланиш кўп берилиши ҳам касалликни юзага келишига сабаб бўлиши мумкин. Ўсмирлик

ёшида скелетнинг муддатли ўсиши кузатилади, бу эса сколиознинг бошланишидан дарак беради. Сколиознинг олдини олиш муаммолари мутахассислар ўртасида муҳокама қилинмоқда. Барча профилактик ва даволовчи чора тадбирлар касалликнинг ривожланишини тўхтатиш ва умуртқалар деформациясини коррекция қилишга қаратилган. Болалар шифокорининг вазифаси сколиозни эрта аниқлаш ва болаларни профилактик ва даволовчи муассасага юбориш ҳисобланади (болалар боғчалар ёки сколиоз болалар учун мўлжалланган мактаб-интернати). Гигиенист шифокорнинг вазифаси оғоҳлантирувчи ва жорой санитария назорати давомида ўқиш ва тарбиялаш давомида шароитларни, даволашни махсус муассасалар ёки умумтаълим мактаблари ва мактаб-интернатларида олиб борилишини назорат қилишдан иборат.

Болалик ва ўсмирлик ёшида ҳозирги замон шароитида сурункали касалликларни олдини олишда барча ижтимоий - иқтисодий омиллар иштирок этади. Тиббиёт ходимларининг вазифалари касалликни эрта белгиларини аниқлаш, даволаш ва олдини олишда атроф муҳит омиллари самарадорлигини кўтариш, меҳнат ва дам олишни рационлаштириш, ўсмирлар ва болаларда жисмоний ривожланишни гигиеник ташкил қилиш керак. Сурункали касалликларни олдини олиш кўп турдаги мутахассисларига боғлиқ: гигиенист, педиатр, отоларинголог, офтальмолог, болалар психиатри, ортопед ва бошқалар.

Санитария шифокори фаолиятида болалар ва ўсмирлар жамоаси ва аҳоли ўртасида саломатликка таъсир этувчи омилларнинг таъсирини баҳолаш катта аҳамият бахш этади. Бу омиллар мураккаб комплекс бўлиб, фақат ёши ва жинсий хусусиятлари билан боғланиб қолмасдан жамият ижтимоий ирсий шароитларига ҳам боғлиқ. Дорожнова К.П. (1983) болалар ва ўсмирлар ривожланиш кўрсаткичларида 37 турдаги ижтимоий ва биологик омиллардаги корреляцион боғлиқлик аниқланди (овкатланишнинг калориялиги, оилавий руҳий иқлим, мактабдаги шароит, ирсийлик, саломатлик ҳолати, зарарли одатлар ва бошқалар). Турли омиллардаги қарама-қарши боғлиқлик математик таҳлиллар ўртасида бевосита ва билвосита боғлиқлик билан аниқланади. Ўзлаштириш ва оиладаги руҳий иқлимнинг ўртасида боғлиқлик мавжуд.

Болани асаб рухий ривожланишига туғилишдаги хомила асфиксияси ва жароҳатлар ҳам таъсир кўрсатади.

А.Г. Сухарев ишларида (1980) болалар ҳаракат фаолигининг даражаси ва уларда мушак, юрак-қон томир ва нафас системаларининг ривожланиши, шунингдек терининг бактериоцидлиги, фагоцитоз ва периферик қон лейкоцитларининг ферментатив фаоллиги билан аниқланувчи организм қаршилигини даражаси орасидаги бевосита корреляцион боғлиқлик (0,65) ифодаланган.

В.П. Неделько (1986)нинг ишларида болаларнинг саломатлиги ва уларнинг кунлик режими орасида аниқ корреляцион боғлиқлик кўрсатилган. Мактаб болалари ўртасида бу режим талабини бажарувчилар орасида нисбатан соғломлар камроқ. Хар куни тоза хавода 1 соат ундан кам бўлувчи мактаб ўқувчилари кўпинча кўз рефракцияси нуқсонлари, ревматизм ва модда алмашувининг бузилишлари билан касалланади. Болалар саломатлиги учун мактабгача тарбия муассасаларида ва мактабдан ўқитиш ва тарбиялаш шароитлари муҳим аҳамиятга эга. Масалан 1, бинонинг лойиҳаси ёритилганлиги, мебелларнинг болалар анатомо-физиологик хусусиятларига мослиги, ҳаво алмашинуви ва бошқалар ҳақида кетаяпти. Илмий изланишлар шуни исботладики болалар орасида ўткир респиратор касалликларнинг тарқалиши ўқув-тарбиявий жараёнлар, бинолар майдони ва шамоллатиш режими, шунингдек бинонинг лойиҳасига боғлиқ (Шарова У.А. 1983).

Оиланинг таркиби, ота-она ва болалар орасидаги ўзаро муносабатнинг характери, оила ва мактабдаги эмоционал тонус муҳим ижтимоий-гигиеник омилларга киради. О.В.Грининанинг ишлари (1984 й.)да кўрсатилишча, болаларда касалланиш маълум даражада ички муносабатларга ҳам боғлиқ.

Нокулай оилалардаги болаларда кўпинча асаб-рухий бузилишлар, жисмоний ривожланишда орқада қолиш, ревматизм, сурункали тонзилит ва таянч-ҳаракат аппаратида бузилишлар кузатилади.

Болалар ва ўсмирлар саломатлик ҳолати уларга тиббий хизмат кўрсатиш муассасалари билан бевосита боғлиқдир. Бизнинг мамлакатимизда болаларга профилактик ва даволаш ёрдамнинг дифференциаллашган усули кенгроқ тарқалган. Мактабгача тарбия муассаса ва мактаб врачлари зиммасига-

профилактик (болалар богчаси ва мактаб шароитида), участка врачига-асосий даволаш ишлари (поликлиника ва уй шароитларида) юклатилган. Болалар ва ўсмирларга тиббий хизмат, эрта диагностиканинг мукамаллиги ва уз вақтида малакали даволаш-профилактик ёрдамни кўрсатиш-жамият саломатлигини шакллантиришда муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Демак, корреляцион анализ, яъни болалар ва ўсмирлар соғлигини шакллантиришда алоҳида омиларнинг роли ва сабаб-оқибат боғлиқлигини аниқлаш учун фойдаланилади, қайсини, маълум соғломлаштириш тадбирлари бўлиши зарурлигини илмий асосланиши ва давлат санитар назоратининг самарадорлигини оширишга имкон беради.

Лекин ДСЭНМда ишлаб туриб, болалар ва ўсмирлар гигиенаси бўйича врач ҳар доим саломатлик ҳолатининг у ёки бу социал-гигиеник ва биологик анализини ўтказиш имконига эга бўлавермайди. Бундай ҳолатларда у болалар ва ўсмирлар коллективи саломатлик ҳолатининг кўрсаткичлари ва таъсир қилувчи омиллар гуруҳи ўртасидаги алоқани, мантиқани шакллантириши мумкин.

Амалиёт мақсадлари учун биз ўсувчи организмнинг саломатлик ҳолати ва ривожланишига купрок таъсир қилувчи ижтимоий-гигиеник омилларнинг таснифини келтираамиз:

I. Муқобил (соғломлаштириш):

1. Оптимал ҳаракат режими.
2. Чиниқтириш.
3. Балансланган овқатланиш.
4. Оқилона суткалик режим.
5. Ташқи муҳитнинг гигиеник меъёрларга мослиги.
6. Гигиеник кўникманинг юқорилиги ва тўғри ҳаёт кечириш.

II. Номуқобил (тахлика ёки хавф туғдирувчи омиллари):

1. Ҳаракат фаоллигининг ошиши ёки камайиши.
2. Кунлик режим ва ўқув-тарбиявий жараёнинг бузилиши.
3. Ўйин, ўқиш ва меҳнат фаолиятлари шароитида гигиеник талабларнинг бузилиши.
4. Овқатланишни ташкиллаштиришнинг етишмаслиги.
5. Гигиеник кўникманинг йўқлиги, зарарли одатларнинг кўпайиши.
6. Оила ва коллективда номуқобил психологик иқлим.

Кўпчилик касалликларни олдини олганда самарали восита бўлиб чиниқиш ва рационал овқатланиш ҳисобланади. Ҳаракатланиш, овқатланиш чиниқиш - "триада" ҳисобланади, яъни ўсиб бораётган авлоднинг ҳолатини мустақкамловчи омил бўлиб ҳисобланади.

Давлат санитария назоратини ўргатувчи шифокор бола организми ўсишига, ривожланиш, саломатлигига, таъсир қилувчи ноқулай омилларни бузилганлик қоидаларини аниқлайди. Биринчи навбатда жисмоний ривожланишини, кун тартибини, ўқув меҳнат фаолиятини, овқатланишини ташкил қилишнинг бузилганлигини назорат қилади ва унга эътибор беради. Болалар ва ўсмирлар ўртасида саломатликни номақбул "тахлик" омиллари қуйидагилардир: фаолият активлигининг етишмаслиги ёки ортиқчалиги, кун тартиби ва ўқув жараёнининг бузилиши, ўйнаш ва ўқув ва меҳнат фаолиятига таъсир қилувчи гигиеник талабларнинг бузилиши, шунингдек, овқатланишни ташкил қилишдаги етишмовчилик киради. Саломатликка таъсир қилувчи нохуш биологик омилларга қуйидагилар киради (патологик туғилишлар, ўсиш ва ривожланиш нуқсонлари, ирсийлик, генетик касалликлар ва бошқалар). Бу омиллар юксалувчи патологик омилларнинг ривожланишига олиб келади. Биологик ва ижтимоий-гигиеник омилларнинг биргалиқдаги таъсири болалар организмга соғломлаштирувчи таъсир кўрсатади. Муътадил фаолият активлиги атроф муҳит ва ўқув юкмасига организмнинг ташки муҳитнинг ноқулай таъсирига чидамлилигини оширади.

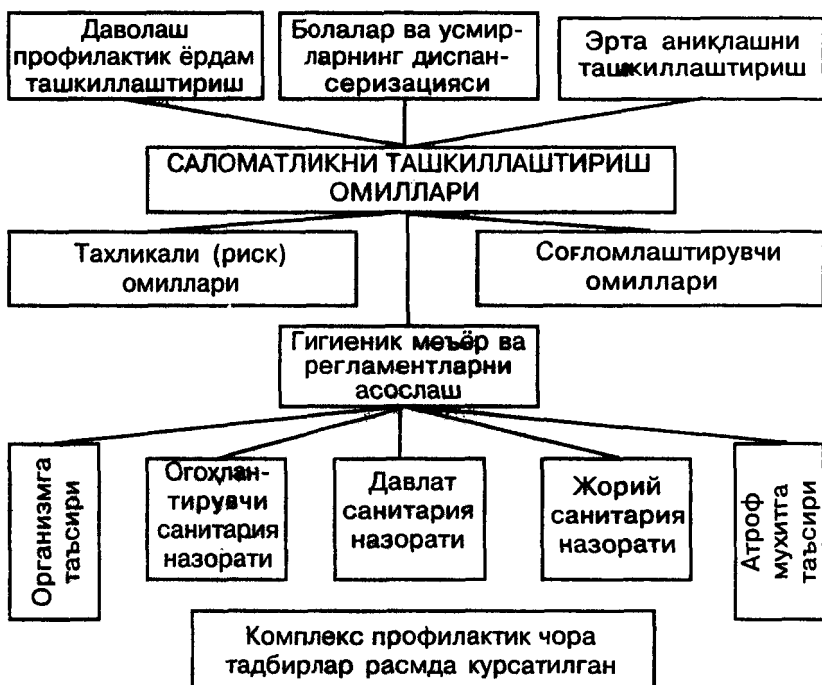
Ижтимоий гигиеник омилларнинг соғломлаштирувчи аҳамияти, ўсиш ва ривожланиш организмнинг чидамлилиқ даражасига, унинг функционал активлигига, саломатлик ҳолатини бошқаришга боғлиқ. Болалар ва ўсмирлар контингенти саломатлик ҳолатини бошқариш тизими чизмаси 2-расмда кўрсатилган.

Болалар ва усмирлар жамоалар саломатлиқ ҳолатини бошқариш чизмаси 2-расмда курсатилган.

Бошқарув чизмасидан маълумки бизга 4 та блок ажратилган. Болалар ва ўсмирларга йиллик диспансеризация маълумотлари бўйича болалар саломатлик кўрсаткичлари бўйича олинган, статистик маълумотлар; саломатликни ташкиллаштирувчи асосий омилларга боғлиқ бўлган сабабларни ўрнатиш; ҳаракатдаги гигиеник меъёр ва қоидалари асосида

болалар ва ўсмирлар муассасаларида огоҳлантирувчи ва жорий санитария назоратини ўрнатиш;

ИНДИВИДУМ САЛОМАТЛИГИ

2-расм. Болалар ва ўсмирлар жамоаларининг саломатлик ҳолатини бошқариш чизмаси.

Чизмадаги бўлимлар оралиги бир-бири билан кетма-кет ва ўзаро алоқадорлиги стрелкаларда кўрсатилган. Тавсия этилган система бир вақтда давлат санитария назорати ва профилактик чора-тадбирларни самарадорлигини баҳолашда қўллаш мумкин. Бунинг учун болалар ва ўсмирлар жамоаларида саломатлик ҳолатини ўзгариш чизмасини динамикасини солиштириш санитария-эпидемиология хизмати олдида социал-иқтисодий ва даволаш профилактик чора тадбирларини ишлаб чиқариш ва ўтказишни талаб қилади.

Касалланишни таҳлил қилиш усуллари

Болалар ва ўсмирлар саломатлик ҳолатини тавсифлаш учун қуйидаги усуллар қўлланилади, - умумий, юқумли вақтинчалик иш қобилятини йўқотиш, госпитализация. Касалланишнинг бу ҳамма турлари учун маълумотлар манбайини рўйхатга олиш ва ҳисобот бериш тўғридан фойдаланилади. Умумий касалланиш болалар ва ўсмирлар саломатлик ҳолати даражасини баҳолаш учун энг катта аҳамиятга эга бўлиб, профилактик чора-тадбирларни режалаштириш ва самарадорлигига баҳо бериш воситасидир.

Асосий маълумотлар манбаи бўлиб ўрганиш, тиббий ёрдамга мурожаат қилиш ҳисобланади.

Бу маълумотлар катталар поликлиникасининг ўсмирлар кабинети махсус статистик ҳисоботларида сақланади, бунга умумий касалланишни қайд қилиш бўлиб, (мурожатлар бўйича) меҳнат қобилятини йўқотган ёки чақирган касалликларни аниқлаш ўрни ҳисобланган касалликларнинг ҳамма сони қайд этилади. (уйда, поликлиникада, тиббий кўрик вақтида). Кузатиш бирлиги бўлиб, шу касаллик билан жорий йилда тиббий кўрик ёрдамида қилинган мурожаатлар бўйича биринчи қўйилган ташхис статистик ҳисобот остига олинган ҳисобланади.

Жароҳатланиш, ўткир ва юқумли касаллар болалар ва ўсмирлар орасида йилига бир неча марта кузатилади, ҳар бир мурожаат (ташхис) биринчи марта деб ҳисобланади ва қайд этилади. Сурункали касалликлар ўтган йили қайд этилган бўлса, бу йил ҳам қайтадан рўйхатга биринчи марта мурожаат қилинди деб олинади.

Ҳаёт давомида биринчи марта қўйилган ташхис алоҳида кўзда тутилади. Асосий рўйхатга олувчи шакл бўлиб, ташхисни рўйхатга олиш статистик талони шунга асосланиб шу ҳажмда қайд этилган касалликларни ҳисобга олиш маълумот варақаси биринчи маротаба аниқланган жароҳатланиш, бахтсиз ҳодисаларни аниқлаш маълумоти ҳисобот варақасидан фойдаланилади.

Жароҳатланиш ва бахтсиз ҳодисаларнинг ҳаммаси, юқори нафас йўллари, юқумли касалликлар шунингдек грипп диспансер назорати остидаги барча касалликлар шу шаклларда қайд этилади. Шу шакллар учун қабул қилинган

ёш даврийлиги тузилгандан бошлаб эса, 14 ёшгача бўлган даврдаги касалланишни бирлаштириш кўзда тутилади. Ўсмирлар касалликлари катталар билан бирга йиғилади ёш даврлиги бўйича тахлил қилишни талаб қилмайди. Бунинг учун поликлиникаларда иш ҳисоботини таққослаш учун ёш даврийлиги қабул қилиниши керак:

- 1) бир ёшгача - 1 ёшгача.
- 2) бирдан уч ёшгача - 1 дан 3 ёшгача.
- 3) 3 дан 7 ёшгача.
- 4) 7 дан 11 ёшгача.
- 5) 11 дан 15 ёшгача.
- 6) 15 дан 18 ёшгача (17 йил 11 ой 29 кун).

Касалланишнинг ҳамма бирламчи маълумотлари абсолют сонлари берилади. Анализ қилиш учун нисбий қийматлардан ҳам фойдаланилади (кўрсаткичлар, коэффициентлар).

Интенсив кўрсаткичлар (тарқалиш сони) аниқ ёшдаги болалар орасида ёки ўрганилаётган контингентлар шаҳар, район ёки шу район аҳолиси ўртасида тез-тез учраб турадиган касалликлар интенсив жараёнини кўрсатади. Буни ҳисоблаш учун аҳоли ва контингентлар сонини билиш керак.

Экстенсив кўрсаткич (солиштирма оғирлик) ҳосил бўлиш таркиби билан баҳоланади. Аниқ таркибий қисмининг тарқалиши. Бунинг ёрдамида патология, асосий касалликнинг тузилиши аниқланади. Кўрсаткич фоизларда баҳоланади. Ҳамма касалликлар сони 100 деб олинади. Умумий касалланишни баҳолаш учун нисбий кўрсаткичлардан фойдаланилади (18-жадвал).

Умумий касалланиш маълумотлари (мурожаатлар бўйича) республика вилоят статистика бўлимлари томонидан берилган махсус статистик сўров кўрсатмаларидан олинади. Мурожаатлар бўйича касалланиш маълумотлари болалар ва ўсмирлар режали тиббий кўрик маълумотлари билан тўлғазилади.

Мактабгача тарбия муассасалари, мактаб педиатр томонидан йиллик режали текширувлар 3,4 ва 8 синфларда 3,5,7 ёшли болалар орасида ўтказилган. Мактаб ва мактабгача тарбия муассасалари болаларига даволаш ва профилактик ёрдам кўрсатиш болалар поликлиникалари бўлимларига берилади (мактаб ва мактабгача тарбия бўлимлари).

**Умумий касалланишнинг асосий
кўрсаткичлари**

Кўрсаткичлар	Ҳисобланиш усуллари
<p>1. Касалланиш сони: а) қайта аниқланган касалланишлар (бирламчи касалланиш);</p> <p>б) ҳамма касалликлар сони (тарқалганлиги).</p>	<p>Яна қайтарилган касалликлар сони -----x1000 Болалар жамоасининг уртача сони</p> <p>Йил давомида қайд этилган ҳамма касалликлар сони -----x1000 Болалар жамоасининг уртача сони</p>
<p>2. Касалланиш сонининг махсус кўрсаткичлари (гуруҳлар бўйича): а) алоҳида касалликларнинг тарқалиши;</p> <p>б) гуруҳлар бўйича кўрсаткичлари (жинси, ёши, муассаса тури).</p> <p>3. Касалланишнинг тузилиши (бошқа касалликлар орасида ҳар бир касалликнинг солиштирма оғирлиги фоизларда).</p>	<p>Хазм қилиш органлари касалликларининг йиллик сони -----x 1000 Болалар жамоаларининг уртача сони</p> <p>Мактабгача тарбия ёшидаги касалланишлар болалар сони -----x1000 Шу ёшдаги ўртача болалар сони</p> <p>Овқат хазм қилиш органлари касалликлар сони -----x 100 Умумий ҳамма касалликлар сони</p>

Улар даволаш-профилактик муассасаларини йиллик ҳисоботларида қисман кўрсатилган бўлади; диспансер кўзатуви остидаги болалар, сурункали касалликларга чалинган болалар ҳисобга олиниши керак, шунингдек, жисмоний ривожланишдан орқада қолган, талаффуз етишмовчилиги, қадди-қомати бузилган, сколиоз, эшитиш, кўриш ўткирлиги пасайган болалар алоҳида ҳисобга олиниши керак (махсус шакл). Мактаб ва мактабгача тарбия муассасалари педиатрларига берилган

маълумотлар махсус шаклдан ҳам кўпроқ маълумотга эга бўлади. Шундай қилиб, мактаб ва мактабгача тарбия булимлари, ташкиллаштирилган болалар жамоалари, туман касалланиши бўйича энг кўп маълумотларга эга бўлиб, болалар касалланиш сони ва саломатлик ҳолатини тахлил қилишда чуқурлаштирилган тиббий кўрик маълумотларидан фойдаланади. Шунинг билан бирга ўсмирларни даврий тиббий кўриқдан ўтказиш натижаларини тўғлайдиган ўсмирлар кабинетини ҳам шунга киради.

Чуқурлаштирилган тиббий кўрик натижаларини ўрганиш солиштирма аспект ўтказишни талаб қилади. Бунда ёш, муассаса тури ва бир неча йиллик динамикаси ҳамма ёш гуруҳларида тахлил қилиш учун халқаро касалликлар классификациянинг гуруҳ рубрикациясидан фойдаланамиз (МКБ-10 - 2000 й.).

Касалликлар таснифи

1. Юқумли ва паразитар касалликлар.
2. Ўсма касалликлари.
3. Қон ва қон ҳосил қилувчи органлар касалликлар.
4. Модда алмашинуви, овқатланиш бузилиши ва эндокрин система касалликлари.
5. Руҳий бузилишлар.
6. Сезги органлари ва асаб системаси касалликлари.
7. Кўз органлари касалликлари.
8. Кулоқ касалликлари.
9. Қон айланиш органлари касалликлари.
10. Нафас олиш органлари касалликлари.
11. Овқат ҳазм қилиш органлари касалликлари.
12. Тери ва тери ости клеткалари касалликлари.
13. Суяк-мушак тизими касалликлари.
14. Сийдик ажратиш ва жинсий органлар касалликлари.
15. Ҳомилдорлик, туғуруқ ва туғишдан кейинги давр.
16. Перинател даврда ҳосил бўладиган алоҳида ҳолатлар.
17. Тўғма касалликлар.
18. Жароҳатланиш ва заҳарланиш ва бошқа бахтсиз ҳодисалар.

19. Клиник ва лаборатор текширувда аниқланадиган, меъёрда четга чиққан симптомлар, белгилар ва кўрсаткичлар.

20. Касалликлар ва ўлимнинг ташқи сабаблари.

21. Аҳоли соғлиғига ва соғлиқни сақлаш муассасаларига мурожаат этишда таъсир қилувчи омиллар.

Санаб ўтилган касаллик гуруҳларининг 15, 20 болалар ва ўсмирлар контингентларига тўғридан-тўғри тегишли хусусияти йуқ, шунинг учун ҳисобот материалларида фойдаланилмайди. 2, 12, 17 гуруҳ касалликлари бўйича маълумотлар тегишли диспансерлардан олинади.

Ҳар бир синф касалликларини таҳлил қилинаётганлиги, маълумотлар йиғилиб, материаллар тўлғазилаётган аниқ нозологик формаларга тегишли маълумотлар биринчи навбат статистик ҳисобот шакллари 071/у, 071-1/у ва 1 чи шаклларга асосланиб белгиланган. Бундан ташқари ўрганилаётган, муассаса тури ва контингентлар учун қўшимча бўлган касалликлар ҳам ўрганилади.

Болалар поликлиникасининг мактабгача ва мактаб бўлимларига тушадиган маълумотлар ҳисобот кўринишида бўлиб унда текширилган болалар сони, туберкулинга мусбат натижалар, ривожланиши бўйича (у ёки) гуруҳларга бўлинувчилар, шунингдек кўриши (пасайган) эшитиш пасайган, сколиоз ва тана ҳолати бузилган болалар сони қайд этилади. Тиббий куриклар натижалари бўйича касалланишни таҳлил қилишда турли хилдаги статистик кўрсаткичлар қўлланилади (19-жадвал). Кўзатув бирлиги бўлиб, болалар ёки ўсмирлар ҳисобланади.

Сурункали касалликлардаги санитар-гигиеник чора-тадбирларни асослашда “ўткир касалланиш” маълумотларидан фойдаланиш зарур. Унинг даражаси (коллектив) жамоадаги ўқитиш ва тарбиялашдаги санитар гигиеник шароитлар, эпидемияга қарши режимни кузатиш қоидалари, ходимнинг гигиеник саводхонлиги, тиббий хизматнинг сифатлилиги ва бошқалар билан аниқланади. Бу гуруҳга болалар ёки ўсмирлар муассасалари билан боғлиқдаги вақтинчалик меҳнат қобилиятини йўқотиш билан боғлиқ бўлган барча-касалликлар киради. Касалланишни ҳисобга олиш бирлиги касаллик билан боғлиқ бўлган меҳнат қобилиятини йўқотиш ҳолати ҳисобланади. Ҳар бир ҳолатни қайд қилувчи ҳужжат талабанинг меҳнат қобилиятини йўқотиш ҳақидаги,

касаллиги ҳақидаги, боланинг мактабга, МБМдаги карантин-лиги ҳақидаги маълумотнома ҳисобланади (Ф.095/у). Берилган маълумотномани ўқув тарбия муассасасида албатта қайд қилиш зарур МБМ ва мактабда “Боланинг тиббий картаси” (ф.026/у)га, ўсмирлар муассасида ф.025/у га қайд қилинади. Барча юқумли касалликлар “Юқумли касаллик ҳисобот дафтарига” (ф.060/у) қайд этилади. Агар материал тўлиқ қайд қилинган бўлса, “Ўткир касалланиш” кўрсаткичларини тўлиқ ўзлаштириш мумкин. Уюшган болалар жамоасида касалланишни тахлили турли йуналишларда ўтказилиши мумкин.

19-жадвал

Тиббий кўрик маълумотларини ҳисоблашда асосий кўрсаткичлар

Кўрсаткичлар	Ҳисобланиш усуллари
Тиббий кўрик қамров тўлалиги, %	Кузатилган ҳар сони -----x100 Кузатув остига олинган шахслар сони
Саломатлик гуруҳлари бўйича шахсларни тақсимланиши, (% I, II, III, IV, V - гуруҳлар).	Шу саломатлик гуруҳига кирувчи шахслар сони -----x100 Умумий текширилганлар сони
Жисмоний ривожланиш гуруҳ шарти шахсларни бўлиш.	Жисмоний ривожланиш гуруҳ шарти гуруҳига киритилган болалар сони -----x100 Умумий текширилганлар сони
Касал шахслар контигентлари (III-V саломатлик гуруҳлари), %	У ёки бу касалликлар билан касалланганлар сони -----x100 Умумий текширилганлар сони
Шу касалликларнинг тарқалганлиги.	Шу касалликга учраган шахслар сони -----x 100 Текширилганлар сони
Илк бор аниқланган касалликлар сони	Илк бор аниқланган касалликлари бор шахслар сони -----x 100 Умумий текширилганлар сони
Сурункали касалликлар (100% ҳисобланган умумий сурункали касалликлар	Шу касаллик туфайли қўйилган ташхислар сони -----x 100 Ҳамма сурункали касалликлар сони

Худудлар бўйича, муассасалар бўйича касалланишнинг кўтарилиш даражаси, ўтказиладиган чуқур сан-гигиеник текширишлар ва пасайиш даражасини таққослаш мумкин.

Болалар ва ўсмирлар контингентлари орасида касалланиш тузилишини тахлили патологик ҳолатни асосий омилини аниқлаш ва камайтириш, унинг олдини олишни комплекс чораларини ишлаб чиқаришга ёрдам беради.

Санитария-гигиеник чора-тадбирларини самарадорлигини баҳолаш учун бир йиллик ва бир неча йиллик кузатувлар ўтказиш керак.

Барча шароитларда касалланишнинг ўзгаришини сифатини баҳолаш ва динамик қаторларни тузиш керак. Кунинг учун статистикада шундай кўрсаткичлардан фойдаланиладики, яъни касалланиш динамикасини аниқлашга қаратилган бўлиши ва шу мойиллик аниқ кўрсатилиши керак.

Бунга абсолют ўсиш, ўсиш сони, кўрсатма кўрсаткичи, қаторлар тенглаштириш усули ва бошқалар ҳисоблаш усули бир неча кўрсаткичлар мисоли жадвалларда келтирилган (20-жадвал) ва шу ўсишга мойилликни аниқ кўрсатиши керак.

Абсолют ўзиш - динамика қаторлар икки даражасининг фарқи - аниқ даврда ўсиш ва камайиш даражасини ўлчамини баҳолаш. Ҳисоблаш усули кейинги кўрсаткичдан олдингиси айрилади (47,0-54,0-7,0).

Ўсиш даражаси - абсолют ўсиш нисбатининг олдинги даражасини 100 % ҳисобида олинган қиймати. Ўтган йилги (даврлардаги) ўзгаришлар фойизни солиштиради.

Пропорция тузиш ва ечиш йўли билан ҳисобланади:

54,0 (1990 йилги даража) - 100%

- 7,0 (1991 йилги абсолют ўсиш) - x

- 7,0 x 100

$X = \frac{-7,0 \times 100}{54,0} = -13,0 \%$

54,0

Бизнинг мисолимизда: касалликларнинг пасайиш даражаларни солиштириш шуни кўрсатадики, ҳар йили пасайиш даражаси ўсиб боради (-13%; -15%; -20%). Агар абсолют ўсиш бўлган ўзгариши билан тахлил қилсак (-7,0; -7,0; -8,0) касалликнинг пасайишини нотўғри хулоса қилган бўлардик.

Ўткир касалликларнинг асосий кўрсаткичлари (вақтинчалик иш қобитлиятини йўқотиш)

Кўрсаткичлар	Ҳисобланиш усуллари
Касалланиш сони: а) 100 та болалар ва ўсмирлар орасида касалланиш ходисалари (ишга яроқсизлик);	Ҳисобот йилида касалланиш ходисаларининг абсолют сони -----x100 Ҳисобот йилидаги ўртача контингентлар сони
б) 100 та болалар ва ўсмирлар (ишга яроқсизлик) туфайли касалликлар кунини;	Ҳисобот йилидаги касаллик кунларининг абсолют сони -----x100 Ҳисобот йилидаги ўртача контингентлар сони
в) саломатлик индекси;	Йил давомида болалар ва ўсмирлар орасида бирон марта касалланмаганлар сони -----x100 Йил давомидаги контингентлар сони
г) тез-тез ва узоқ касалланувчи шахслар кўрсаткичи.	Йил давомида болалар ва ўсмирлар орасида тез-тез ва узоқ касалланувчи шахслар кўрсаткичи -----x100 Йил давомидаги контингентлар сони
Алоҳида касалланишлар ва муассаса тури, жинси ёш бўйича (гурuhlарда) тарқалишининг махсус кўрсаткичлари (касаллик кунлар ва ходисалари билан ҳисобланади)	Мактаб ва мактабгача ёшдаги болалар касал кунлари абсолют сони -----x 100 Шу ёшдаги болалар уртача сони
Касаллик кунларининг ўртача давомийлиги.	Ҳисобот йилида касаллик кунлари абсолют сони -----x 100 Ҳисобот йилидаги касаллик ходисаларининг абсолют сони
Касалланиш бузилиши (ходисалар ва касаллик кунлари бўйича аниқланади).	Грипп билан касалланган кунлар сони -----x 100 Касаллик кунларининг умумий сони

Кўрсатма кўрсаткичи - 100% деб қабул қилинган 21-жадвал доимий даражани солиштирма қиймат даражасига нисбатан олинган нисбати билан баҳоланади. У кўп йиллик ўзгаришлар тенденцияни аниқлашни кўрсатади. Бу кўрсаткич график тавсирида берилиши қулай, абцессда кузатиш йиллари, ординатада 100% деб қабул қилинган доимий даражадаги фойизи ифодаланган уларга тўғри келувчи қиймат қўйилади. Интерваллар катталашуви кўрсаткичи-бир неча йиллик маълумотларни йиғиндисидан иборат.

21-жадвал

**Н. шаҳарида дизентерия касалланиши динамикаси
(Случанко Н.С., 1984)**

Йил	10000 аҳолига касалланиши	Абсолют ўсиш	Ўсиш даражаси.%	Кўрсатма кўрсаткичи,%
1990	54,0			100
1991	47,0	- 7,0	- 13,0	87
1992	40,0	- 7,0		
1993	32,0	- 8,0		

Натижада доимий узилиш вақтни йиғиндиси давомида тебраниш текислиги ҳосил бўлиб, динамика характери аниқ кўрсатилади.

Қаторларнинг ўртача қийматларни аниқлаш йўли билан ўтказилади, улар қаторлар катталашуви билан ҳарактерланади. Бу билан бир қаторда тебраниш ҳам силлиқланади, ўзгариш характери ўта аниқроқ бўлади.

Кўрсаткичлар аниқлиги ва ўртача катталиклар кузатишлар сонига уларнинг катталигига, аниқ натижаларига боғлиқ бўлади. Ишончлиликни аниқлаш учун ўртача хатолар ва ишончлилик орасидаги фарқ махсус формула билан ҳисобланади (Случанко Н.С., Церковний Г.Ф., 1987).

Материал тахлилида хатолар қуйидагича ҳисобланди:

- турли даврлардаги интенсив кўрсаткичларни таққослаш масалан: ярим йиллик ва йиллик кўрсаткичлар билан;

- текширилувчилар сонига қарамасдан, рўйхатдаги болалар таркибини тиббий кўрик маълумотлари бўйича олинган интенсив кўрсаткичларни ҳисоблаш. Бу ерда хатолар аҳоли сони бўйича ёки болалар (контингентиди) муассаларида қандайдир аниқ вақтда, ўртача сонга боғлиқ бўлмаган кўрсаткичлар бўйича ҳисобланади;

- касалланиш даражасини экстенсив кўрсаткичини ҳисоблашда интенсивни экстенсив кўрсаткичга алмаштирилади. Таркибий кўрсаткичларни касалланиш даражасини йил давомида ёки ҳудудлар бўйича таққослашда фойдаланиш мумкин эмас. Бу касалланишни нозологик шакллар бўйича тақсимланиши, уларнинг учраши билан характерланади. Буни аниқлаш учун болалар сонини билиш, интенсив кўрсаткичларни аниқлаш, уларни 100 ёки 1000 та болага ҳисоблаш зарур.

III ҚИСМ. ОГОҲЛАНТИРУВЧИ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ (ОСН)

8-БОБ. УМУМИЙ САВОЛЛАР: ТУРЛИ ЙУНАЛИШДАГИ ОБЪЕКТЛАРНИ ТАЪМИРЛАШДА ВА ЯНГИ ОБЪЕКТЛАР ҚУРИШДА ОСН БОСКИЧЛАРИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА ЙЎНАЛИШЛАРИ

Огоҳлантирувчи санитария назорати - Давлат санитария назоратининг энг аҳамиятга молик бўлган шаклидир.

Огоҳлантирувчи санитария назорати бу - янги кўрилган ҳамда таъмирланаётган ва кенгайтирилаётган объектларни жойлаштиришда, лойиҳалаштиришда, қуришда, таъмирлашда ва эксплуатацияга қабул қилишда ҳамда меъёрий техник ҳужжатларни ишлаб чиқаришда - МТХ (ДавИТ, техник шароитлар - ТШ), хом ашёни янги турини, янги кимёвий бирикмаларни, озиқ-овқат маҳсулотларини, ичимлик суви, болалар мебелли, кийим, ўйинчоғи, китоби, янги қурилишлари, технологик жараёнлар ва техника ишлаб чиқаришга тадбиқ этишда амалдаги санитар гигиеник ва санитар-эпидемияга қарши қоидалар ва меъёрларга риоя қилинишини назорат қилиш мақсадида илмий тасдиқланган гигиеник меъёрлар ва қонуний актлардан иборат бўлган, мукамал тадбирлар йиғиндисидир. ОСН саволларини очишда, ДСЭНМ органлари, маъсул қонуний органлар, вазирликлар тасдиқланган амалдаги қонунлар, инструкциялар, методик ва бошқа ҳужжатларга ёндошади.

ОСН бўйича санитар шифокорининг фаолияти ва талаблари қуйидагиларга асосланган:

1. Асос бўлувчи қонуний ҳужжатларга асосланиб.
2. Амалдаги умумдавлат меъёрий ҳужжатларга асосланиб.
3. Меъёрий услубий ҳужжатларга асосланиб.

Агар шу муаммони ечишда меъёрий ҳужжатлар бўлмаса ҳозирги замон гигиенаси талабларига асосан ҳал қилинади.

ОСН икки йуналишда амалга оширилиб, уларни ҳар бири бир неча босқичдан иборат.

1. Янги қурилаётган, таъмирланаётган ёки кенгайтири-лаётган объектларни кўришда ва лойиҳалаш-тиришдаги ОСН.

2. Саноатни қайта қуришдаги, янги маҳсулотлар, озик-овқат маҳсулотлари, маиший кимё маҳсулотлари, полимер материаллар, асбоблар ва болалар буюмлари, шахсий гигиена буюмлари, янги техника ва технологияси таъминотида ишлаб чиқаришдаги ОСН.

Янги қурилаётган, таъмирланаётган ва кенгайтирилаётган объектларни қуришда ва лойиҳалаштиришдаги ОСН

ОСНни шу бўлимини бажараётган ДСЭНиВ шифокори амалдаги қонуний ҳужжатларга асосланади. Бу ҳужжатларнинг асосийси бўлиб, қурилиш меъёрлари ва қоидалари (ҚМ ва Қ), СанМ ва Қ ва ДавСТ ҳисобланади.

Лойиҳалаштириш ва қуришдаги ОСН қуйидаги босқичлардан иборат:

1 босқич - кўришдаги техник-иқтисодий асосларни (ТИА) ёки техник-иқтисодий ҳисобларни (ТИХ) кўриб чиқиш, лойиҳалаштирилаётган объект техник қарорини ва лойиҳасини кўриб чиқиш объектни кўришда ер майдонини танлаш комиссия ишида қатнашиш;

2 босқич - тайёр лойиҳаларни экспертиза жараёнидаги ОСН;

3 босқич - қурилиш жараёнида санитария гигиена меъёрларига риоя қилинишини назорат қилиш;

4 босқич - объектларни эксплуатацияга қабул қилишда ишчи ва давлат ҳайъати ишида қатнашиш.

1 ва 2 босқичлар ҳамма муассасалар томонидан ҚМ за Қ 1.02.01-85 "Қорхона, бино ва қурилмаларни қуриш лойиҳа ҳужжатларини тасдиқлаш, кўриб чиқиш тартиби ва тарқати ҳақидаги қўлланмага асосланади.

ДСЭНМ шифокори ўз фаолияти давомида қандай корхона, аҳоли-яшаш объектлари қурилиши кераклигини билиши лозим.

Бу маълумот мансаби бўлиб, вилоят, шаҳар, туман маҳаллий ҳокимияти ижроқўмининг режалаштирувчи ҳайъати, маъсул вазирликлар, бошқармалар, саноат корхонаси ва қишлоқ хўжалиги бошқармаси ҳисобланади.

Аҳоли яшаш уйлари ва корхоналарни лойиҳалаштириш шаҳар, қишлоқнинг тасдиқланган бош лойиҳасига асосан олиб борилади.

Аҳоли яшаш уйлари, корхоналар ва бошқа мақсадда фойдаланиладиган биноларни кўриш ТИА сида қуйидагилар эътиборга олинishi керак:

а) шаҳар қурилиши ва архитектур ечимларини юқори даражада бўлиши, ҳозирги замон саноат эстетикасини эътиборга олган ҳолда ишчиларни иш шароити ва маиший ҳолатини яхшиланиши;

б) аҳоли яшаш уйларини ва ижтимоий маиший объектларини сифатини яхшилаш ва лойиҳасини мукамаллаштириш;

в) бир турдаги проектларни кенг миқёсида ишлатиш;

г) ердан рационал фойдаланиш, атрофдаги табиатни муҳофазат қилиш, ҳамда бинони зилзилага чидамлилиги, ёнғиндан ва портлашдан хавфсизлиги;

д) табиий ресурслардан рационал фойдаланиш ҳамда ашёвий, ёқилғи-энергетик ва меҳнат ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш;

е) ишлаб чиқаришда; техника ва технология таъминотида, қурилиш конструкциялари ва материалларда янги ихтироларнинг қўлланилиши.

I босқич. Лойиҳалаштириш ва қуришдаги ОСН

ОСН нинг 1 босқичида гигиенист шифокор кўриладиган объект учун ер майдонини танлаш ва ажратиш ҳайъатда иштирок этади. Лойиҳалаштириладиган қурилиш учун ер майдонини танлаш 2 та босқичда олиб борилади.

Аввалига лойиҳа буюртмачиси, лойиҳалаштирилган муассаса - бош лойиҳа билан биргаликда, керак бўлган ҳолларда махсус лойиҳалаштирувчи ва изланувчи муассаса иштирокида қуйидаги ишларни бажаради:

- лойиҳалаштирган объектни сув таъминлаш мансабига, мухандис тармоғи ва коммуникацияга улаш шароитлари кўриб чиқилади;

- мухандис кўриги ўтказилади, керак бўлган ҳолларда мухандис изланишларни олиб борилади;

- қўшимча материаллари ишлаб чиқилади ва ўз таркибига ер майдонини олмаган ТИК да тасдиқланган маълумотлар асосида ҳисоблаш ишлари ўтказилади;

- объект - жойлаштиришни техник-иқтисодий вариантлари солиштирилади ва энг қулайи танланади. Сўнгра объект кўриш учун ер майдони танланган буюртмачи томонидан хайъат тузилади. Хайъат таркибига қуйидаги идора вакиллари киради; лойиҳа буюртмачиси, лойиҳалаштирган муассаса, маҳаллий ҳокимият, давсанназорати; қурилиш вазирлиги ва ҳ.к. Шундан сўнг санитар шифокори майдон худудини шахсан кўриб чиқиши керак. Майдон нафақат шу объект қурилишини жойи бўлиб, балки келажақда аҳоли яшаш пункти элементи бўлиб, ҳисобланиши керак. Шунинг учун авваламбор майдон аҳоли пунктини лойиҳалаштириш ва қурилишни тасвирланган бош режани нуқтаи назардан баҳоланиши керак. Яъни майдоннинг шаҳар режамдаги ўрни, шунингдек мавжуд бўлган саноат корхонаси, темир йўл станцияси, ифлосланган ва балчиқланган майдонлар билан оралиғи, бунда “шамол гули” эътиборга олинishi керак, ҳамда етарли даражада ободонлаштирилган ва кўкаламзорлаштирилганлиги, санитария-ҳимоя минтақасининг мавжудлиги ва ҳ.к.

Келажақда энгил саноат корхоналари қурилиши ёки мавжуд бўлганларини кенгайтирилишини эътиборга олинishi керак. Майдон табиати хусусиятлари аниқланилади: рельефи, грунт сувларининг чуқурлик даражаси, тупроқнинг хусусияти, табиий яшил ўсимликларнинг мавжудлиги ва сунъий экишнинг имкониятлари. Майдон ўлчами, унинг шакли, алоҳида биналарнинг гигиеник рационал жойлашуви, аэроклиматик характеристикаси, тик қуёш нурунинг тушиши, табиий шамоллатиш ва майдоннинг бошқа элементлар эътиборга олинади. Сўнгра сув таъминоти, канализация, иситиш ва санитария қулайликлар билан таъминлаш маълумотлари баҳоланади. Яқинда жойлашган шовқин манбалари, атмосфера ҳавосини, тупроқни сувни ифлослантириш манбалари аниқланиб, бир вақтнинг ўзида уларни салбий таъсирини олдини олиш йўллари

белгиланади. Объектнинг турли маданий маиший савдо хизматлари билан таъминланишини эътиборга олиш керак. Бошқа аҳоли яшаш ноҳиялари билан боғловчи йўл-транспорт шароитлари эътиборга олинади. Берилган материаллар билан танишиб ва уни таркибини чуқур урганиб, майдонни илгари ишлатилишига алоҳида эътибор берган ҳолда гигиенист-шифокор тасдиқлаш имконияти тўғрисида аниқ бир фикрга келади. Сўнгра ҳайъат ер майдони танлаш ҳақида далолатнома тузади, шунинг асосида атроф муҳитни ҳимоя қилиш тадбирлар ишлаб чиқилади.

Вазият аниқ ўрганилиб ва объектларнинг табиий шароитда танишилган ҳолда майдонни кўрилаётган объект учун яроқли ёки яроқсизлиги тўғрисидаги 301/х. формаси бўйича хулоса берилади. Бир нусхаси олиб қолиниб, бошқа нусхаси, буюртмачига 15 кун муҳлат ичида берилади.

Натижалар 302/х формали, қурилиш учун ажратилган ер майдонига берилган хулосаларни қайд қилиш дафтарига киритилади (илова).

Санитар экспертизада берилган тавсиялар лойиҳалаштирилган муассаса томонидан ажратилиши шарт.

II босқич. Лойиҳалаштиришда ва қурилиш лойиҳаларини санитар экспертизасида давлат санитария назорати

Объектларни лойиҳалаштиришда гигиеник меъёрларга риоя қилиниши шарт, бу талабларни бажарилишини лойиҳа бош муҳандиси имзоси билан тасдиқланади. Аммо кўпгина гигиеник муаммолар фақатгина лойиҳалаштирувчи муассаса томонидан ечилиши қийин. Бунинг учун, амалдаги меъёр ва қоидалардан биров четга чиқилганда ёки тасдиқланган меъёр ва қоидалар бўлмаганда қурилиш ва таъмирлаш лойиҳалари албатта санитария назорати идоралари билан келишилиши керак. Бундан ташқари ДСЭНМ шифокори лойиҳалаштириш жараёнида танланган назорат вақтида лойиҳаларни кўриб чиқади. Назоратнинг бу тури муҳим бўлиб, лойиҳа ишлаб чиқиш босқичида камчиликларни йўқотиш имкониятини беради. ДСЭНМ шифокори доимий равишда (чоракда 1 маротаба) шу ноҳия худудида қурилиш учун лойиҳа ишлаб

чиқариш муассасаларига ташриф буюриб, бундай назорат ўтказиб туриши керак.

Лойиҳанинг ҳамма қисмлари олингандан сўнг, лойиҳага гигиеник баҳо берилади.

Лойиҳага баҳо бериш учун санитария назорат идораларига қуйидаги асосий ҳужжатлар берилиши керак.

1. Буюртмачи - муассаса томонидан лойиҳа кўриб, чиқилиши тўғрисида кузатув хати.

2. Давлат санитария назорати томонидан тасдиқланган ер майдонининг ажратиш тўғрисидаги маҳаллий ҳокимият қарори.

3. Шу объектнинг шаҳар (туман) сув таъминоти ва канализация тармоғига улаш имконияти ҳақидаги маълумотнома, агар улаш имконияти бўлмаса сув олиш ва чиқинди сувларини ташлаши ҳақидаги ДСЭНМ хулосаси.

4. Электроэнергия, газ, иссиқ сув билан таъминланиши ҳақида маъсул органлар руҳсати.

5. Техник лойиҳа ва ишчи чизмалар. Уларга тушунтириш хати ва график материаллар (ситуацион план, бош план, қурилиш қарорлари ва лойиҳалаштирилаётган объект ҳамма элементлари чизмалари, санитар-техник жиҳозлар чизмалари, атроф муҳитни ҳимоя қилиш ва ҳ.к.) киради.

Турли элементларни белгилаш ва чизмаларни ўқиш услуги.

Бу этапда ДСЭНМ шифокори, ишлаб чиқилган проектни амалдаги санитария меъёрлари, қоидалари ва, гигиеник нормативларга тўғри келиши ҳақидаги хулоса бериб, бу лойиҳани тасдиқлайди (ёки тасдиқламайди).

Икки ёки уч босқичли лойиҳалаштириш фарқланади. Икки босқич лойиҳаштиришда 1 босқичда лойиҳа вазифаси, 2 босқичда ишчи проект ишлаб чиқилади. Уч босқичли лойиҳалаштиришда - лойиҳа вазифа, техник лойиҳа ва ишчи лойиҳа ишлаб чиқилади.

Лойиҳани экспертиза қилиш тушунтириш хати билан танишишдан бошланади. Тушунтириш хати объектнинг номи, вазифаси, жойлашиши, қуввати, бўлажак қурилиш майдони ва ёндошган ҳудудлар тўғрисида маълумот бўлади. Тушунтириш хатида лойиҳалаштирилган объектнинг умумий характеристикаси ва унинг асосий элементлари, зарарли омиллар манбалари, ҳамда проект бўйича қарорлар билан танишиб чиқилади. Масалан, турли жиҳозларни ишлаб

чиқариш қуввати, ҳажмлари ва бино ориентацияси, ва улар орасидаги масофа ва ҳ.к. Чизмалар билан танишиш ситуацион режадан бошланади Ситуацион режа бу қурилишга ажратилган ер майдони ва атрофдаги объектлар жойлашган аҳоли яшаш пункти режасидан нусхадир.

Бош режадан: майдон ҳажми ва шакли, уни минтақалаштирилгани, қурилиш фоизи, бино ориентацияси ва бинолар орасидаги масофа, яшил ўсимликлар миқдори ва характери, майдо чегараланганлиги, йўлакчалар борлиги, транспорт коммуникацияси ва ҳ.к. кўрилади.

Сўнгра архитектор қурилиш чизмаларни кўришга ўтилади. Унда қўлланиладиган қурилиш материаллари, бинонинг алоҳида бўлимлари конструкцияси, бинога ишлов берилиши ҳақида маълумотлар бўлади.

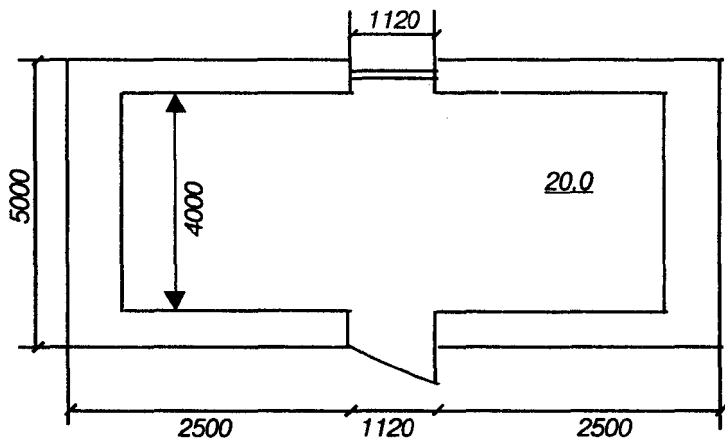
Коммунал объектларни лойиҳаларида булардан ташқари технологик чизмалар (масалан, сувтозалаш қурилмалари) бўлади. Уларни технологик жараён бўйича архитектур қурилиш чизмалари билан бирга кўриш мақсадга мувофиқдир. Охирида санитар-техник чизмалар - иситиш, вентиляция, ички сув тармоғи ва канализация, электр ёритилганлиги. газофикация, ҳавони кондиционерлаш ва ҳ.к. куриб чиқилади. бу чизмаларни кўриб чиқишдан аввал, ҳар бир санитар-техник жихозларга бўлган тушунтириш хати билан танишиш керак. Ҳар бир чизма узига хос бўлган маркировка билан белгиланади: АҚ - архитектор қурилиш, ВК - водопровод - канализация, ИВ - иситиш-вентиляция, ЭТ - электротаяминлаш, КҚ - кам қувватли асбоблар (телефон, радио, сигнализация).

Тасвирланган объектни ҳажмини чизмаларидаги маълумотларга кўра ёки масштабдан фойдаланган ҳолда ўрганилади. Чизмадаги ҳақиқий ҳажмини белгилаш чизиқларда (ёки ҳажамли чизиқларда) кўрсатилади, хона ҳажми (m^2) айлантирилган сон билан кўрсатилади (3-расм).

Агар катталиклар чизмада кўрсатилган бўлмаса, уларни масштаб бўйича топиш мумкин, у нисбат кўринишида тасвирланади. Масалан масштаб 1:100, бу чизмадаги 1 см ҳақиқатда - 100 см.

Шифокор лойиҳа экспертизасига мутахассис хулосаси бериши учун, турли объектларга санитар талаблар регламентланган қонуний ҳужжатларга асосланиши керак. Бу ҳужжатлар рўйхати турли назорат объектлари ОСН ни ёрити-

лаётганда ҳавола этилади: коммунал - аҳоли яшаш, саноат, озиқ-овқат, болалар ва ўсмирлар муассасалари.

3-расм. Хона ўлчамларини белгилари.

Хона ҳажми катталикларини кўрсатиш ДСЭНМ шифокори лойиҳани санитар экспертизадан ўтказгандан сўнг, лойиҳа бўйича хулоса беради (303/х). Хулоса яқуни лойиҳанинг кейинги ҳолатини белгилайди.

Лойиҳа гигиеник талабларга жавоб берганда ва жиддий камчиликлар тутмаган ҳолда санитар шифокори лойиҳани тасдиқлайди. Агар лойиҳада алоҳида гигиеник қониқарсиз натижалар бўлса, уни қайта кўриб чиқиш тавсия этилади ва қайтадан тасдиқлашга тақдим этилади (кўрсатилган камчиликлар йўқотилган бўлса).

Агар жиддий камчиликлар (гигиеник нормативлар, санитар талаблар ва қоидалардан четга чиқиш) бўлса лойиҳа тасдиқланмайди.

III босқич. Қурилиш давомида санитар гигиеник қоида ва меъёрларга риоя қилинишини назорат қилинади

Бу босқичдаги санитар текшириш ўз ичига олади:

1. Қурилишни лойиҳага мос ҳолда олиб борилаётганини назорат қилиш.

2. Агар баъзи бир ноёб қурилиш материалларини алмаштириш керак бўлса, ёки янги технология кашфиёти

туфайли лойиҳадан четлашиш бўладиган бўлса шифокори билан келишилиши керак.

3. Курувчилар меҳнат шароитини қурилиш майдонида меҳнатни ҳимоя салбий таъсирини олдини олишни назорат қилиш. Қурилишни текширишни қурилиш майдонини кўздан кечиришдан бошланади, бунда унинг фақат санитар ҳолатини текширибгина қолмай, балки қурилиш ишларини умумий ташкиллаштирилганлиги ва механизациялаштирилганлиги, ҳамда ишчиларни меҳнат шароитлари баҳоланади. Травматизмни профилактикасига, совуқ қотиш ва исиб кетишни олдини олишга қаратилган тадбирларга, кўп куч талаб этиладиган жаарёнларни механизациялаштирилганлигига алоҳида аҳамият берилади (айниқса (нулевой цикл) ишларида. Биринчи маротаба ДСЭНМ шифокори қурилишга назорат ўтказиш учун (нулевой цикл) ишлари тугашига яқин боради. Тупроқ тозалиги (канализация трубалари чуқурлиги (фундамент паст жойлашиши керак), гидроизоляциянинг ишончлиги текширилади. Ҳар бир кўрилувчи оғохлантирувчи назорат картаси (ф 305/х) тўлдирилади. Унда асосий руҳсат берувчи ҳужжатлар, бинони характерловчи маълумотлар ва ДСЭНМ шифокори назорат кўрсаткичлари кўрсатилади.

Кейинги ташрифлар бино битганида кўриб бўлмайдиган ишларни текшириш мақсадида буюрилади ва лойиҳа техник қисми муаммолари билан биргаликда ўтказилади. Санитар шифокори яширин ишларга тўлдирилган ҳамма далолатномалар кўрсатилиш керак (этажлар орасида иссиқлик ва товуш изоляцияси, полга ишлов бериш, тўсиқлар орасидаги ёриқларни тўлдириш, вентилиция каналларини текшириш, сув манбаси ва канализация келтириш ва ҳ.к.). Бу текширишга керак бўлган ҳолларда лаборатор- инструментал ўлчамлари ҳам киритилади (ичимлик сувининг сифати, уй, шовқин даражаси ва ҳ.к.). Ишлов бериш ишлари тури ва сифатига, санитар-техник жиҳозларга, худуднинг ободонлаштирилганлик ва кўкаламзорлаштирилганлигига алоҳида аҳамият берилади.

Қурилиш ва тайёргарлик ишлари, атрофдаги аҳоли маиший ва саломатлиги ҳолатига салбий таъсир кўрсатмаслиги керак (чанг, шовқин, ва ҳ.к.). Қурилиш майдони ўралган бўлиш керак, майдон худудидаги ёнувчи материаллар, эритувчилар омборхоналари аҳоли яшаш жойларидан максимал узоқлаштирилган бўлиши керак. Қурилиш майдони

овқатланиш жойи, ичимлик суви, душ, ҳожатхона, совуқ фаслларда ишчилар исиниш хонаси, махсус кийимларни қуриштириш хонаси, ДСЭНМ сақлаш хоналари билан таъмиланган бўлиши керак.

Санитар шифокор объект қурилиш вақтида энг камии билан чорақда 3 марта ташриф буюрилиши керак, ишга тушишга яқин-ҳар ойда келиши керак. Бундан мақсад қурилишнинг ҳар бир босқичида: ҳудудни тайёрлаш ишлари вақтида тайёрлашда, “нулевой цикл” босқичида, бино қутисини кўрганда, ишлов ишлари бажарилганда ва сантехник жиҳозлари монтажи вақтида санитар қоида бузилишларини ўз вақтида аниқлашдир. Янги қурилаётган бинони санитар текширишда далолатнома (ф. 315/х) тузилиб, унда қурилиш ишлари қисқача ёзилади, аниқланган дефектлар ва уларни йўқотишга тавсиялар ва бажарилиш муддати кўрсатилган. Агар қурилишда санитар талаблар бузилган бўлса ёки келишилмаган лойиҳадан четлашишлар бўлса, санитар идоралар қурилиш ишларини, аниқланган камчиликларни йўқотишгунча 306-х формали қарор чиқариб, тўхта-тишга ҳақлидир.

IV босқич. Қуриб битказилган объектни эксплуатацияга қабул қилиш

ОСН нинг яқунловчи босқичи бўлиб, ишчи ва давлат ҳайъатидаги иши бўлиб ҳисобланади. Мавжуд бўлган кўрсатмага биноан буюртмачи, бунёдкор ишга тушурувчи объектни давлат қабул ҳайъати кўришга тайёрлаш мақсадида ишчи қабул ҳайъатини тузади. Бу ҳақида қурилиш устидан назорат олиб борган ДСЭНМ ни, қабул қилиш бошланишида энг камида 5 кун олдин маълум қилади.

Бу комиссиялардаги давсанназорат вакилларини ишларини, турли хил объектларни қабул қилиш учун мўлжалланган ДавСТ ва СанК ва М ларда кўрсатилган. Инчи комиссиядаги ДСЭНМ шифокорининг асосий вазифалари:

- соғломлаштириш тадбирларини самарадорлигини баҳолаш;
- ёритилганликни ва бошқа гигиеник регламентларни етарлилиги;

- атроф муҳитни ҳимоя қилиш усулларининг самарадорлиги ва жиҳозларни мавжудлиги.

Давлат комиссиясидаги ДСЭНМ шифокорининг асосий вазифаси бу - объектни эксплуатацияга қабул қилиш мумкинлиги (ёки мумкин эмаслиги) ҳақида хулоса беришдир. Давлат қабул ҳайъати битказилган объектни эксплуатацияга қабул қилинишдан энг камида 3 ой олдин тузилиш керак.

ДСЭНМ шифокори ишчи ҳайъатида ишлаган вақтида ижобий шароитлар яратувчи ҳамма системалар иши самарадорлигига баҳо беради, қабул қилишда улчов ишлари олиб борилади. Бунинг учун ёритилганликни, асосий хоналар ҳарорати, нисбий намлиги, шовқин даражаси, вибрация, ҳаводаги алоҳида моддаларни ва ҳамма зарарли моддаларнинг миқдори улчанади. Ишнинг охирида ишчи ҳайъати камчиликлар топмаса далолатнома тузади ва жиҳозлайди. Агар камчиликлар бўлса, уларни кўрсатган ҳолда, ҳамда тузатишга муддат берган ҳолда маълумотларни тузади. Камчиликлар тузатилгандан сўнг ишчи ҳайъат материалларни қабул ҳайъатига тақдим этади. У материалларни ўрганиб чиқиб, далолатнома тузади. Давлат қабул ҳайъати далолатномасида (5 нусхада бўлади) куйидаги маълумотлар бўлади: қурилувчи объект ҳақидаги юқоридаги идораларни қарорини бажарилганлигини, объектни техник тасвири, лойиҳа ҳужжатларини тасдиқланганлиги ҳақидаги маълумот, бажарилган ишларни ҚМ ва Қ ва СанҚ ва Мларига тўғри келиши, бажарилган ишларни сифатига баҳо бериш, объектни тайёрлиги ҳақидаги хулоса ва эксплуатацияга қабул қилиш тўғрисидаги ҳайъат қарори.

Қуриб битказилган объектни эксплуатацияга қабул қилиш ҳақидаги давлат қабул ҳайъатининг далолатномаси. фақат маиший ва меҳнат шароитлари хавфсизлиги таъминланганда, санитар қоида ва меъёрларга риоя қилинганда, табиатни сақлаш тадбирлари амалга оширилган ҳоллардагина имзоланади. Агар буларда камчиликлар бўлса, бош давлат санитарии шифокори (ёки муовини) Давлат қабул ҳайъати далолатномасини имзолайди. Шу билан биргаликда буюртмачига, бунёдкорга, юқоридаги давсанназорати идораларига ёзма ҳолда давлат қабул ҳайъати далолатномасини имзолани имконияти йўқлигини баён қилади. Бунёдкорни қабул қилиш вақтида кўрсатилган санитар-гигиеник камчилик-

ларни тузатганлиги ҳақида маълумот бергандан сўнг бош Давлат санитария шифокори Давлат қабул ҳайъатида ўз ишини давом эттиради.

Янги озиқ-овқат маҳсулотлари. Маиший кимё маҳсулотлари, полимер материаллар, маиший асбоблар ва жиҳозлар, шахсий гигиена жиҳозлари, янги техника ва технология, кимё моддалари санитар-техник жиҳозлар, мебель, кийим ва ҳ.к. ишлаб чиқаришдаги ОСН.

ОСН мақсади:

- янги кашф қилинаётган маҳсулотларни ишлаб чиқариш, қўллаш, синаш, сақлаш, ташиш ва монтаж қилиш шароитларида одам соғлиги учун қанчалик хавфлилиги (ёки хавфсизлиги) аниқланади. ОСН нинг бу йўналишида асосий қонуний ҳужжатлар бўлиб қўйидагилар ҳисобланади.

Озиқ-овқат маҳсулотларига, ишлаб чиқариш жиҳозларига, технологик жараёнига, кимёвий моддаларга талабларни регламентловчи ДавСт лари ва Сан Қ ва Млари. Масалан:

Саноат маҳсулотлари экспертизасида СанҚ ва М. 0013-94. “Янги технологик жараёнлар, техника, асбоблар, жиҳозлар, кимёвий моддалар ва бошқа маҳсулотлар устидан огоҳлантирувчи санитария назорати ва қонуний ҳужжатлар” ва Сан Қ ва М. 0011-94 “Технологик ташкиллаштирилганлиги ва ишлаб чиқариш жиҳозларига бўлган талабларга асосланади.

Озиқ-овқат маҳсулотлари ва жиҳозлари ОСН “Озиқ-овқат билан контактда бўлишга мўлжалланган полимер ва бошқа синтетик материаллардан тайёрланган маҳсулотларни санитар кимёвий текшириш инструкцияси” № 880-71, “Озиқ-овқат жиҳозлари ва машиналари, озиқ-овқат маҳсулотлари билан контактда бўладиган материалларни қўллаш тартиби”. РТМ 27-72-15-82 “Қишлоқ хўжалик маҳсулотларига ва озиқ-овқат маҳсулотларига тиббий-биологик талаблар”. - Сан Қ ва М. № 0066-96 ва ҳ.қ.га асосланади. Болалар ва ўсмирлар учун мўлжалланган маҳсулотларни экспертиза қилишда Сан.Қ ва М. “Ўз. Ж да мактабгача бўлган болалар муассасаларини жойлаштириш ва тутиш санитария қоидалари №0033-94.

ОСН 3 та босқичда ўтказилади:

1. Илмий техника ҳужжатлари лойиҳасини санитария экспертизаси.

2. Ишлаб чиқариш синамаларида қатнашиш.

3. Янги техника, озиқ-овқат ва ҳ.қ.ларни эксплуатацияга қабул қилиш давлат ҳайъати ишида қатнашиш.

Озиқ-овқат маҳсулотлари, нафақат таркиб ва озиқавий қиймати бўйича балки сифати яхшилиги бўйича ҳам гигиеник талабларга жавоб бериши керак. Кўпгина маҳсулотларга ДавСТлари ишлаб чиқилган. Озиқ-овқат маҳсулотларини инсон озуқа сифатида ишлатиш имкониятини ҳал қилишда санитария экспертиза ўтказилади. Озиқ-овқат маҳсулотларини сифатини характерлаш учун қўйидаги терминлардан фойдаланилади: "Маҳсулот сифатли" (ДавСТга жавоб беради), озиқавий қиймати пасайган маҳсулот (истеъмол учун яроқли, аммо ДавСтларга тўлиқ жавоб бермайди) - намлиги бир оз юқори бўлган нон, ёғлиги пасайган сметана, "шартли яроқли маҳсулот" (истеъмолга фақат қайта ишлов берилгандан сўнг берилиши мумкин). Масалан - финна билан кам зарарланган (40 см² гўшда 3 та финнадан кам) гўшт, уни фақат яхшилаб термик ишлов берилгандан сўнг истеъмолга қўйиши мумкин, "сифатсиз маҳсулот" (бузилганлик аниқ белгилари бўлса), "фальсификацияланган маҳсулот" (истеъмолчини алдаш учун маҳсулот таркиби ва хусусияти ўзгартирилган) - масалан сув қўшилган сут, сода қўшилган сут ва ҳ.к.

Кимё саноатининг тараққий этиши билан юқори молекулали бирикмалардан халқ ҳўжалигида кенг фойдаланила бошланди. Табиий газ, тош кўмир ва нефтни қайта ишлашда ҳосил бўладиган маҳсулотни органик синтезлаб полимер тайёрлаш йўлга қўйилгандан сўнг бунинг имкони пайдо бўлади. Замонавий технология, полимер материал-ларни кўп миқдорда ва турли ассортиментда олишга имкон беради. Уларни эса кенг миқёсда қурилиш, маиший эҳтиёжларда, саноатда ишлатилади.

Турли эҳтиёжларга ишлатишга мўлжалланган ҳамма янги полимер маҳсулотларни санитария-гигиена талабларига жавоб бериш, керак, жумладан экспериментал ҳайвонларда санитар кимёвий ва токсикологик изланишлар ўтказилиши шарт.

Санитар-кимёвий ва токсикологик текширувлардан мақсад полимерлар инструкцияси ва бошқа жараёнлар натижасида, материалдан улар билан контакда бўлувчи

муҳитга миграцияланувчи моддаларни идентификациялаш ва концентрациясини аниқлаш.

Токсикологик текширувлар натижасидан полимер материаллардан миграцияланувчи кичик молекулали бирикмалардан токсиклик ва хавфсизлик даражаси аниқланади.

Бундан ташқари полимер материаллар санитар-гигиеник баҳо беришда пирогенликга биологик проба ўтказилади, яъни тажриба ости ҳайвонларда тана ҳароратини ошириш хусусиятига эга бўлган актив моддалар (пироген) борлиги аниқланади.

Ҳозирги вақтда синтетик материаллардан тайёрланган маиший эҳтиёж буюмлари ва янги маиший техникага гигиеник талаблар ишлаб чиқарилган. Маълумки ҳозирги замонда истиқомат қилиш муҳити полимер ва синтетик материалларига бойдир. Уларнинг ёки бу шароитда деструкцияси натижасида ҳаво токсик моддалар билан зарарланмоқда, уларни ишлатишда эса статик электрлашини даражасини оширмоқда. Буларнинг ҳаммаси инсон организмида салбий ўзгаришлар (яллиғланиш, аллергик касаллик) келтириб чиқариши мумкин. Ҳозирги замонда гигиенистлар томонидан турли синтетик материалларни қурилиш конструкцияларда, ишлов беришда, мебел, ўйинчоқлар ишлаб чиқаришда ишлатиш имкони ва гигиеник баҳолаш бўйича катта ишлар қилинмоқда ҳозирги кунда кенг қўлланиладиган маиший кимёда (синтетик ювувчи модда) ҳам санитария экспертиза - ўтказилиши керак. Ҳозирги вақтда кийим ва оёқ кийимларини қўлгина турлари ҳам синтетик материаллардан тайёрланмоқда. Булардан фақат ОСН босқичларидаги санитария гигиеник экспертизасидан сўнг ишлатиш мумкин.

Илмий-техника тараққиёти натижаларида ҳозирги замон саноатига ишлаб чиқариш меҳнат шароитини, маҳсулот сифатини яхшиловчи янги техник жараёнлар, техника ва материаллар кириб келмоқда. Аммо янги технологияларни, машиналарни, кимёвий моддаларни тартибсиз - назоратсиз кириб келиши, салбий натижаларга олиб келиши мумкин. Шунинг учун ҳамма янги технологик жараёнлар, техника, кимёвий моддалар ДавСТлари бўйича гигиеник қоидалар ва меъёрларга талаб бериш учун санитария экспертиза ўтказилиши шарт.

ОСН турини яхшилаш мақсадида маълум вазифалар бўлиб, қўйидагилар хизмат қилади:

- ҳамма лойиҳалаштирилаётган, ишлаб чиқирадиган ва қўлланилаётган янгиликлар устидан огоҳлантирувчи санитария-гигиена назоратини мукамаллаштириш ва ҳар доим ўтказиш;

- Ўзб. жумҳуриятида ишлаб чиқарилган минтақавий ва бошқа хусусиятларни эътиборга олган ҳолга ҳамма маҳсулотлар устидан ОСН ўтказиш учун керак бўлган қонуний ҳужжатлар, текшириш усуллари, услубий ёндошиш критерийларни ишлаб чиқаришга илмий томондан ёндошишни кенгайтириш.

9-БОБ. ОЗИҚ-ОВҚАТ КОРХОНАЛАРИНИ ЛОЙИХАЛАШ ВА ЛОЙИХАНИНГ САНИТАР ЭКСПЕРТИЗАСИДА ОГОҲЛАНТИРУВЧИ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ

Озиқ-овқат корхоналари устидан огоҳлантирувчи санитар назорати ДСЭНМ санитар шифокори ишидаги асосий бўлимлардан бири бўлиб қўйидаги ҳолатларда амалдаги гигиеник меъёр ва қоидаларга риоя қилишни назорат қилишга имкон беради:

- озиқ-овқат ишлаб чиқариш, умумий овқатланиш ва савдо корхоналарини ривожлантиришнинг перспектив режалаштиришда;

- озиқ-овқат корхоналарини лойиҳалаш меъёрларини ишлаб чиқишда;

- озиқ-овқат саноати, умумий овқатланиш ва савдо корхоналари қурилиши ва қурилиши технологик лойиҳалари ва ишчи чизмаларини маъқуллашда;

- ишлаб турган корхоналарнинг иш жараёнини ўзгартиришда, янги технологиялар киритиш ёки амалдагисини ўзгартиришда;

- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ассортиментини ўзгартиришда янги хом-ашё қўллашда ёки маҳсулотлар рецептурасини ўзгартиришда;

- янги пестицидлар, ювиш воситалари қўллашда;

Озиқ-овқат саноати корхоналари устидан огоҳлантирувчи санитария назорати

1. Умумий талаб ва низом

Озиқ-овқат саноати корхоналари устидан огоҳлантирувчи санитария назорати асосан юқори озукалик ва биологик кийматига эга бўлган, санитар талабларига кўра зарарсиз ва эпидемиологик хавфсиз маҳсулот ишлаб чиқариш учун санитар-гигиеник ва эпидемиологик жиҳатдан яхши ишлаб чиқариш шароитлари яратиш мақсадида олиб борилади.

Ишлаб чиқариш корхоналари технологик хусусиятлари ва ишлаб чиқараётган маҳсулотларга караб 3 гуруҳга бўлинади:

1. Қишлоқ хўжалик хом-ашёларини ярим тайёр маҳсулотларгача қайта ишловчи корхоналар. Масалан: консерва ишлаб чиқариш корхоналари учун помидорларни тоmat пастагача қайта ишлаш, чигитдан қайта ёғ олиш учун саломас холатигача пресслаш, кейинчалик ёғ-мой корхоналарида қайта ишлаш.

Бу корхоналарни лойиҳалаш, қурилишнинг ўзига хос томонлари шундан иборатки, буларни қишлоқ жойларида, маҳсулотларни етиштираётган жойларга яқин масофада жойлаштириш керак.

2. Овқат қўшимчалари ва концентратлар ишлаб чиқарувчи корхоналар.

Бу корхоналарнинг хусусиятлари шундан иборатки, улар ташқи муҳитни нисбатан зарарлаши мумкин (бу корхоналарнинг технологик жараёнида кимёвий моддалар, биофермент препаратларини ишлаб чиқариш кўзда тутилган).

3. Савдо корхоналари, бозорлар ва умумий овқатланиш корхоналари орқали тарқатишга мўлжалланган ҳар-хил маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи корхоналар. Бу гуруҳларга сут, ёғ-мой, қандолат, консерва, гўшт, колбаса ишлаб чиқарувчи, пиво ишлаб чиқарувчи корхоналар, нон заводлари, макарон заводлари, чой қадоклаш фабрикалари ва бошқалар кирди. Бу гуруҳ корхоналар маълум жиҳатдан санитар-эпидемиологик таҳлика омилларига эгадирлар.

Санитар-эпидемиологик аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда бу гуруҳ корхоналари 3 гуруҳга бўлинади:

1. "А" гуруҳи - юқори санитар-эпидемиологик аҳамиятга эга. Бу гуруҳга ўта тез бузилувчи ва тез бузулувчи маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи, сақловчи, тарқатувчи корхоналар киради.

2. "Б" гуруҳи - ўртача санитар-эпидемиологик аҳамиятли. Бу гуруҳга тез бузилмайдиган маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи корхоналар киради.

3. "С" гуруҳи - кам санитар-эпидемиологик аҳамиятли. Бу гуруҳга тез бузилмайдиган маҳсулотларни сақлаш учун мўлжалланган корхоналар киради.

Озиқ-овқат корхоналарининг санитар-эпидемиологик аҳамияти бўйича гуруҳлари хоналар гуруҳига технологик жиҳозларни жойлаштириш тартибига, корхона майдонига алоҳида талаблар қўйилишини аниқлаб беради. Шунинг учун озиқ-овқат саноати корхоналарини вазиятли ва бош режаларини экспертизасида қатор талабларни ҳисобга олиш керак.

Ҳар бир гуруҳ корхоналарнинг иш тартибини ташкиллаштиришда ўз хусусиятларига эга ҳамда ер майдонига ҳам маҳсус ёндошишни талаб этади.

Маҳсус гигиеник талаблар билан бир қаторда, умумий талаблар ҳам бўлиб, уларга риоя қилинмасдан туриб ишлаб чиқариш корхоналарининг санитар-эпидемиологик тартиби таъминланиши мумкин эмас. Бу талабларга қўйидагилар киради:

1. Ишлаб чиқариш корхонаси учун мўлжалланган ер майдонидан охириги 20 йил ичида қабристон ёки ахлатхона мақсадида фойдаланилмаган бўлиши керак.

2. Қурилиш майдони қизил чизикдан 6 м узоқликда бўлиши керак (балиқни қайта ишловчи корхоналар учун 10-15 м), ахлатхоналардан 1 км дан кам эмас, органик чанг чиқарувчи корхоналардан (жун ва терига ишлов берувчи ва сақловчи) 100 м дан кам эмас. Аҳоли яшовчи кварталларда ишлаб чиқариш корхонасининг синфига қараб 50-500 м бўлиши керак. Энг катта санитар ҳимоя минтақаси: ичак ювиш станциялари учун - 500 м, мол боқиш - 1000 дан ортиқ молхонаси бўлган гўшт комбинатлари учун 500 м.

Озиқ-овқат корхоналари учун мўлжалланган ернинг рельефи текис бўлиб, табиий ёгинлар сувларини бемалол чиқариб ташлаши керак.

Яхши рельеф 0,5 дан 10 град.гача ҳисобланади, ноқулай 0,5 дан кам ва ўта ноқулай 10 дан 20 град.гача.

Қурилиш характериға қараб йирик донали тупроқ қулай хисобланади, чунки у енгил дренажланади, яхши шамоллатиладиган ҳамда органик моддаларнинг минералланиш жараёни тез кечади. Органик моддалар ва оғир метал тузлари ва радиоактив моддалар билан ифлосланган тупроқ мақсадға мувофиқ эмас. Тупроқнинг санитар ҳолати кўрсаткичлари (санитар-кимёвий, санитар-бактериологик, санитар-гельминтологик ва энтомологик) ГОСТ 17.4.2.01-81. "Тупроқ" га мос бўлиши керак. Озиқ-овқат корхонаси қурилиши учун ажратилган майдон санитар-техник қурилмалар ва башқа ишлаб чиқариш корхоналарига нисбатан шамол кетувчи томонда жойлашиши керак.

Озиқ-овқат корхоналарининг лойиҳалаш ва қурилишда огоҳлантирувчи санитария назорати сув таъминоти манбасини танлаш муҳим аҳамиятга эга. Сув манбасини танлаш сув манбасининг дебитини истеъмол меъёрини ҳамда сувнинг сифатини ҳисобга олган ҳолда олиб борилади (берилаётган сув "Истъемол суви" ДавСТ га мос бўлиши керак (22-жадвал).

22-жадвал

Озиқ-овқат корхоналарининг сувга эҳтиёжи меъёри

Корхонанинг номи ва сувга эҳтиёжи	Суткадаги эҳтиёж куб.м.	Эслатма
1. Балиқ заводлари ва балиқни қайта ишлаш корхоналари 1 т. балиққа	2,0	
2. Гўшт комбинатлари 1 бош қорамолга	2,0	
1 бош майда шохли ҳовли хайвонларига гўштни қайта ишловчи, шу жумладан колбаса ишлаб чиқарувчи 1 т гўштга	1,0 1,5	
3. Паррандалар сўйиш корхоналари 1000 та паррандага.	3,0	
4. Паррандани қайта ишловчи цехлар, 1 т гўштга.	2,5	
5. Консерва ишлаб чиқариш корхоналари 1 т сабзавот, меваларга.	2,2	
6. Қандолат ишлаб чиқарувчи корхоналар, 1 т маҳсулотга	2,0	

7. Қанд заводлари, 1 т қандга	0,5	
8. Кулинар цехлар, 1 партия маҳсулотга	1,0	
9. Барча корхоналарнинг маиший эhtiёжлар учун:		
- сменадаги 1 та душ сеткасига	0,5	
- сменадаги 1 та раковинага	0,2	
- 1 та унитаз ва писсуарга	0,2	

1.1. Озиқ-овқат корхоналари қурилиши ва қайта қурилиш лойиҳаларини кўриб чиқиш чизмаси

Умумий амалиёт шифокори тақдим этилган материалларга асосланиб озиқ-овқат корхоналари лойиҳаларини кўриб чиқишда қуйидагиларни баҳолай билиши шарт:

1. Корхонанинг қувватини, таркибини хом-ашёни ва асосий маҳсулотларини тури.

2. Ишга туширилувчи комплексларни.

3. Корхонада ишни ташкил этишни ишчи, хизматчиларнинг лойиҳадаги сонини (технологик жараёни, сувга эhtiёжни, санитар маиший хоналарни ҳисобга олган ҳолда санитар-эпидемиологик синфни аниқлаш учун).

4. Цехларни рационал гуруҳлаш технологик жараённинг кетма-кетлигини баҳолаш.

Ҳизмат қилувчи шахсларнинг ҳаракатини, идишларга санитар ишлов берилишини ва бошқаларни.

5. Хом-ашёни, маҳсулотларни ва чиқиндиларни йиғиш ва жўнатиш жойларини.

6. Санитар-ҳимоя минтақасини ташкил этиш, уни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштиришни.

7. Майдонни ободонлаштиришни ва уни кўкаламзорлаштиришни, ҳаво тортиш минтақаларини.

8. Микроиқлимни тўғри ҳисоблаш, ортиқча иссиқлик ва намликка қарши самарали кураш чораларини.

9. Совуқ билан етарли таъминланишни, маҳсулотларни сақлашдаги совуқ режим меъёрий қарсаткичларини.

10. Санитар-технологик ва технологик жиҳозларнинг етарлилигини, канализация ички тармоғини тўғри жойлаштирилишини.

11. Сув таъминотининг етарлилигини, иссиқ сув билан бирга.

12. Деворлар, тўсиқлар ва поллар учун қурилиш ва пардозловчи материалларнинг тўғри танланганлигини.

13. Ёритилиш ҳолатини. Табиий ёритиш билан рационал таъминлаш учун ёруғ тушувчи жойларни, фойеларни ойна билан қоплаш учун қўлланган материалларни, сунъий ёритиш манбалари билан хом-ашёни ифлосланишини олдини олишни (улар синганда, аварияда).

14. Иссиқлик билан таъминловчи манбаларни, иситиш системасини тўғри танлашни.

15. Шамоллатиш системаларини тўғри танлашни, ҳаво олиш жойларини, ҳаво жўнатиш кўрилмаларини, ҳавони тақсимлаш қурилмаларини.

16. Маиший хоналарни, уларнинг таркибини, ўлчамларини ишлаб чиқариш жараёнларини ҳисобга олган ҳолда тўғри танлаш. Маиший хоналарнинг лойиҳаси ва пардозлашга.

17. Ишлаб чиқариш хоналарига нисбатан ёрдамчи хоналарнинг жойлашишини.

18. Шовқин ва тебранишни камайтириш бўйича тадбирларни баҳолашни инобатга олиш керак.

2. Сут ишлаб чиқариш корхоналарини лойиҳалаштириш ва маҳсулотлар экспертизасига санитар-гигиеник талаблар

Янги корхоналар қуриш, ҳамда ишлаб турганларини қайта қуриш ва лойиҳалаш “Сут ишлаб чиқариш корхоналарини лойиҳалаштиришга санитар талаблар” ВСТ-645-649 ва “Сут ишлаб чиқариш корхоналарини технологик лойиҳалаш ва техник экономик кўрсаткичлар бўйича вақтинчалик нормалар” ВНТП-645-756-78 ҳамда сут ишлаб чиқариш корхоналар учун санитар қоидалар № 2512-81 30 декабр 1981 й. асосида олиб борилади.

Сут ишлаб чиқариш корхонасининг қуввати 1 суткада қайта ишланган сут миқдори билан белгиланади ва қуйидагиларга бўлинади:

кичик - 5 тоннагача;

ўртача - 25 тоннагача;

йирик - 25 тоннадан кўп.

2.1. Майдонга гигиеник талаблар

Сут ишлаб чиқариш корхонаси қурилиш лойиҳасини кўриб чиқишда тўсиқнинг режалаштирилганлигига, хўжалик, ишлаб чиқариш минтақаларига, гаражга алоҳида кириш йўлаклари борлигига алоҳида аҳамият бериш керак.

Ишлаб чиқариш минтақаси ўз таркибида асосий ишлаб чиқариш корпусини, хом-ашё тайёр маҳсулотлар учун омборхоналарни, маиший хоналарни, лаборатория ва тиббий пунктни тутати.

Хўжалик минтақаси: таъмирлаш-механик устахоналар, аммиак, кислота омборхонаси, иссиқхона ва бошқалар. Хўжалик минтақаси ишлаб чиқариш зонасидан 3 м дан кам бўлмаган кенгликдаги яшил тўсиқ билан ажратилган бўлиши керак. Хўжалик ва ишлаб чиқариш минтақалари орасидаги масофа 25 м дан кам бўлмаслиги керак. Майдондаги иморатларнинг иншоатларнинг ва қурилмаларнинг жойлашиши хом-ашё билан тайёр маҳсулотни учрашмаслигини таъминлаши керак.

Майдондаги транспорт йўллари энг қисқа қилиб режалаштирилиши керак.

Одамлар оқими тайёр маҳсулот билан кесишмаслиги керак. Чикиндиларни йиғувчи контейнерлар ишлаб чиқариш ва омборхоналардан 50 м узоқликда режалаштирилиши керак. Бу майдон асфальтланган ёки бетонланган бўлиши керак.

Майдонда катта сифимлар (цистерналар) учун ҳам жой бўлиб, бу сифимларда (камида 2 та) хўжалик, ичимлик ва ёнғинга қарши эҳтиёжларни қондириши учун 1 сменадаги эҳтиёжнинг ярмини қопловчи микдорда сув бўлиши керак. Ишлаб чиқариш цехларига олиб келинган водопроводдан сувни қўшимча зарарсизлантириш учун ОВ-50 типдаги бактерицид қурилма бўлиши керак.

2.2. Ишлаб чиқариш хоналарининг таркиби ва жойлашишига гигиеник талаблар

Сут ишлаб чиқариш корхонасининг ишлаб чиқариш корхоналари ўз ичига қуйидагиларни олади: асосий ишлаб чиқариш корпуси. Бу корпус бошқа цехлардан томизғи цехи,

болалар маҳсулотлари цехи, сутни қабул қилиш бўлими кимёвий лабораторияси билан ажралиб туради.

Умумий цех: пастеризация қилиш, нордон сут маҳсулотлари, пишлоқ тайёрлаш, саригёғ тайёрлаш цехлари.

Бактериал томизғи тайёрлаш цехи томизғидан фойдаланувчи цехларга яқинроқ жойлашиши ва алоҳида кириш йўлига эга бўлиши керак: тоза културада томизғи тайёрловчи, кефир учун томизғи тайёрловчи, томизғи цехи идишлари ва жиҳозларини ювиш ва зарарсизлантириш учун хона.

Томизғи цехида транспорт коммуникациялар (пар, сув, совуқ, вентиляция) ва канализация қурилмалари бўлиши ман этилади.

Ишлаб чиқариш цехларининг жойлашиши технологик жараённинг кетма-кетлигини таъминлаши керак.

Сутни қабул қилиш бўлими ёпиқ хоналарда бўлиши керак.

Сут ишлаб чиқариш цехи сут маҳсулотлари ишлаб чиқариш цехидан алоҳида бўлиши керак.

Барча цех билан ишлаб чиқариш хоналари, томизғи цехи биргаликда ва лаборатория деворларини 2,4 м баландликда глазурь плиткалар ёки Ўзб. Рес. Соғликни сақлаш вазирлиги томонидан рухсат этилган эмульсимон бўёқлар билан бўялиши лойиҳада кўзда тутилиши керак. Сут тўкилиши ёки маҳсулотнинг полга тушиши мумкин бўлган ишлаб чиқариш цехларида ювувчи кранлар кўзда тутилган бўлиб, ҳар 500 м² майдонга 1 та кран бўлиши керак. Ҳар бир хонага 1 та кран бўлиши шарт. Қўл ювиш учун цехлар иш жойида 15 м дан кўп бўлмаган масофада қўл ювгич бўлиши керак. Иш жойидан 75 м дан узоқ бўлмаган масофада сув ичиш учун фонтанчалар бўлиши керак.

Ишлаб чиқариш хоналарнинг поли кислоталарга чидамли ва сув ўтказмайдиган материалдан бўлиши керак.

2.3. Омборхоналарга гигиеник талаблар

Сут ишлаб чиқариш корхонасининг лойиҳасида хомашё ва тайёр маҳсулот учун омборхоналар кўзда тутилган бўлиб, улар асосий хоналар билан қулай боғланган бўлиши керак. Омборхона жиҳозларнинг жойлашиши дезинфекция ва дератизация тадбирларини ўтказиш учун қулай қилиб режалаштирилиши керак.

Тайёр маҳсулотларни сақлаш учун мўлжалланган омборхоналарнинг деворлари эмульсион бўёқ билан бўялган бўлиши керак.

Маҳсулотларни сақлаш камераларининг, материалларини сақлаш омборхоналарининг поллари бетон плиталардан бўлиши керак.

2.4. Маиший хоналарга гигиеник талаблар

Сут ишлаб чиқариш корхонасининг ишлаб чиқариш цехларида ишчилар учун маиший хоналар сан.пропускник типда жиҳозланиши керак.

Маиший хоналар таркибида бўлиши керак: устки, уй, ишчи, санитар кийимлар учун гардероб, тоза санитар кийим учун хона; кирхона, ифлос санитар кийимни қабул қилиш хонаси, душ, хожатхона, қўл ювиш учун раковина, тиббий пункт ёки тиббий кўрик хонаси, аёллар шахсий гигиена хонаси (агар бир сменада ишловчи аёллар сони 15 та бўлса) устки кийим ва оёқ кийимларини қуриштириш хонаси. Ишчи ва санитар кийим учун гардероб устки ва уй кийими учун гардеробдан алоҳида бўлиши керак.

Ҳожатхоналарни лойиҳалаш ҳар 15 та аёлга 1 та унитаз, ҳар 15 та эркекага 1 та унитаз ва 1 та писсуар режалаштирилади. Душ хоналарининг деворлари бор баландлигида глазурь билан қопланади, санитар кийим учун гардероблар, тоза санитар кийим бериш хонаси, хожатхоналар, аёллар шахсий гигиенаси хоналарининг деворлари 2,4 м баландликда эмульсион бўёқ ёки бошқа рухсат этилган буёқлар билан бўялади, қолган хоналарни оқлаш рухсат этилади. Душ хоналарининг шифти ёғли бўёқ билан қопланади, қолган барча хоналарнинг шифти оҳак билан оқланади, поллар керамик плиталар билан қопланади.

2.5. Сув билан таъминлаш, ёритиш, иситиш ва шамоллатишга, гигиеник талаблар

Сут ишлаб чиқариш корхоналари учун сув манбаларини танлаш сув олиш жойи ҳамда сув манбаларини санитар ҳимоялаш минтақалари корхонанинг қувватидан, мулкчилик шаклидан қатъий назар жойлардаги санитар-эпидемиологик

хизмат муассасалари билан келишилган бўлиши шарт. Водопровод махсус ёпиладиган хонада, сув кетиши учун нишаби, сувни факат 1 томонга йўналтирадиган қайтарма клапанлари бўлиши керак.

Техник сув фақат компрессор қурилмаларга, майдонга сепишга, автомашиналарни ташқи томонини ювишга келтирилиши керак.

Водопроводни техник ва ичимлик тармоқлари ўзаро боғламаслиги керак. Канализация тармоғи шаҳар канализация тармоғига уланиши ёки ўзининг тозалаш қурилмалар системасига эга бўлиши керак. Оқава сувларини чиқариб юбориш шароитлари “Юзаки сувларни оқова сувлар билан ифлосланишини ҳимоялаш қоидалари” да келтирилган.

Ахлат учун мўлжалланган канализация ишлаб чиқариш сувлари учун канализациядан алоҳида бўлиб, ўзи мустақил коллекторга қўйилади. Агар корхонанинг суткалик қуввати 10 т сутни қайта ишлаш бўлиб, марказлашган канализация тармоғига улана олмаса, оқава сувларни тозаловчи КҚ (компакт қурилма) қуриш тавсия этилади. Ифлосланган оқава сувларни жойларда локал тозалаш учун қўйидагиларга амал қилиш керак:

- ёғ ишлаб чиқарувчи цехларда ёғларни чиқариб юбориш учун жиҳозларни сут ўтказувчи қувурларни биринчи чайилган сувларни йиғиб уларни сепаратдан ўтказиш;

- автомашиналарни ювиш майдонларида бензин ва ёғ тутқичлари бўлган тиндиргичларни бўлиши;

- жиҳозларни марказлашган ювишдан чиққан оқавалар учун (рН 8,5 дан юқори бўлган) нейтралловчи қурилмалар;

- ишлаб чиқариш корхоналарнинг ёритилиши “Табиий ва сунъий ёритиш” ҚМҚ 2.01.05-98. талабларга ва “Сут ишлаб чиқариш корхоналарни ёритиш бўйича вақтинчалик тармоқ меъёрлари” талабларга мос бўлиши керак.

Зарарли шароитли хоналарда (термостат, совуқ хоналар, омборхоналар) қизғиш лампаларидан фойдаланилади.

Ёриткичлар ҳимоя решеткасига эга бўлиши керак, қизиш лампаларида яхлит ҳимоя ойнаси бўлиши керак. Очиқ технологик жараёнли цехларда (творог, пишлоқ цехлари), томизғи бўлимида, қуюлтирилган сутни қадоқлаш

бўлимида ташқаридан келаётган ҳавони чангдан тозалаш учун механиқ вентиляция бўлиши керак. Сув парлари ва кўп миқдорда иссиқлик ажралувчи хоналарда умумий келтирувчи ва маҳаллий тортувчи вентиляцияни лойиҳалаштириш керак. Булардан ташқари ҳар бир хонада табиий шамоллатиш бўлиши керак, (агар технологик жараён шунга йўл берса).

Иситиш асбобларни танлашда уларни тозалаш, назорат қилиш ва таъмирлаш учун қулайлигини ҳисобга олиш керак.

3. Гўшт ишлаб чиқариш корхоналарини лойиҳалаш ва қурилишига гигиеник талаблар

Гўштни, парранда гўштини қайта ишловчи корхоналарни лойиҳалаш Ўзб.Рес.нинг №0006-93 “Аҳоли яшаш жойларидаги атмосфера ҳавосини ҳимоялаш бўйича санитар меъёр ва қондаси”, Ишлаб чиқариш бинолари ва қўрилмалари” - ҚМҚ №1902-85 “Ишлаб чиқариш корхоналари ва бошқаларни бош режаси” - ҚМҚ 1.02.01-85 ҳамда гўшт ишлаб чиқариш корхоналари устидан санитар назорат ўтказиш бўйича 1185-74 номерли методик кўрсатма асосида олиб борилади.

Гўштни қайта ишловчи ва гўшт комбинатларининг қурилиши типик лойиҳа асосида олиб борилиши керак. Суткада 10, 30, 50, 100 т гўштни қайта ишловчи гўшт комбинатлари ва 5,10 т гўштни қайта ишловчи корхоналарнинг типик лойиҳалари ишлаб чиқарилган. Ер танлашда жойнинг рельефига, ер ости сувларнинг жойлашишига, қулай йўлчаларнинг борлигига, керакли миқдорда сув билан таъминлаш имкониятига, оқава сувларни чиқариб юбориш шароитига, шамол йўналишига аҳамият бериш керак.

Майдон зарарли чиқинди чиқарувчи корхоналарга, санитар-техник қурилмаларга нисбатан шамол кетувчи, турар жойлар, даволаш-профилактик муассасалар, маданий-маиший биноларга нисбатан шамол келувчи томонда жойлашиши керак. Гўштни қайта ишловчи корхоналар учун санитар-ҳимоя зоналарининг қўйидаги ўлчамлари тасдиқланган:

а) 500 м - мол боши 1000 дан ортиқ молхона, гўшт комбинатлари, сўйишдан олдин 3 суткагача ҳайвонларни сақловчи базалар, ичак ювиш корхоналари мол ташилгандан кейин вагонларни ювиш ва тозалаш пунктлари ва станциялари;

б) 300 м - мол боши 1000 гача бўлган молхона;

в) 100 м - гўшт дудлаш корхоналари;

г) 50 м - бир сменада 3 т дан ортиқ маҳсулот ишлаб чиқарувчи колбаса корхоналари, консерва заводлари, озиқ-овқат маҳсулотларини тайёрловчи фабрикалар, 600 т ортиқ сифимига эга бўлган музлаткичлар.

Гўшт комбинатлари қурилишининг энг кам зичлиги 40% бўлиши керак (саноат корхоналари қурилишининг зичлиги қурилиш майдонинг корхона умумий майдонига нисбатан билан) темир йўллар билан банд бўлган майдон билан биргаликда фоизда аниқланади.

Қурилишдан ҳоли бўлган майдон кўкаламзорлаштирилиши керак (умумий майдоннинг 15% кам эмас).

Корхона қурилишини лойиҳалашда ер ости сувларининг жойлашишига аҳамият бериш керак. Ертўланинг ёки бошқа чуқур хоналарнинг поли ер ости сувларининг жойлашиш баландлигидан камида 0,5 м баландда бўлиши керак. Ишлаб чиқариш, омборхона ва ёрдамчи хоналарнинг жойлашиши, уларнинг таркиби шундай бўлиши керак, улар технологик жараённинг кетма-кетлигини, тайёр маҳсулот билан хом-ашёни, ифлос ва тоза идишларни учрашмаслигини таъминлаши керак. Ишлаб чиқариш хоналарининг юзаси умумгигиеник нуқтаи-назардан баҳоланади, яъни керакли жиҳозларнинг жойлашиши, ўтиш йўлкаларининг кенглиги ишчилар учун қулайлиги, цех ичидаги транспортнинг эркин ҳаракатланиши, тозалашга қулайлиги жиҳатидан баҳоланади.

Гўшт ишлаб чиқариш корхонасидан маиший хоналар ва қурилмалар, ҚМҚ 2.09.04-87 "Маъмурий маиший бинолар" талабларига жавоб бериши керак. Кўл ювиш ва дезинфекциялаш учун цехларда раковиналар, иссиқ ва совуқ сувни, дезинфекцияловчи эритмани келтирувчи қурилмалар бўлиши керак. Раковинанинг иш жойидан узоқлиги 25 м дан ошмаслиги керак. Хўжалик ҳамда ичимлик сувлари "Ичимлик суви" ГОСТ талабларига жавоб бериши керак. Корхоналарда сув олиш нуқталарига иссиқ ва совуқ сувни юборувчи ички

водопровод бўлиши керак. Завод шаҳар водопроводига уланган бўлиши керак. Агар бунга имкон бўлмаса “Ичимлик суви” ГОСТ талабларига жавоб берувчи маҳаллий сув манбалари (артскважина) кўзда тутилади. Ишлаб чиқариш корхоналарида (цехларида) газлаштирилган сув учун автоматлар (сатураторлар) ёки сув ичиш учун фон-танчалар ва бошқа қурилмалар кўзда тутилиб улар ўз жойидан 75 м дан узоқ бўлмаган масофада жойлашиши керак.

Ўштни қайта ишловчи корхоналарда канализациянинг маиший ишлаб чиқариш тармоқлари бўлиши керак.

Ишлаб чиқариш корпусларида (цехларда) оқава сувлар учун ички канализациянинг қуйидаги тармоқлари лойиҳалаштирилиши керак:

- а) ёғ тутувчи ифлос сувлар учун;
- б) ёғ тутмайдиган ифлос сувлар учун;
- в) ифлосланмаган сувлар учун;
- г) хўжалик-маиший сувлар учун.

Оқава сувларини чиқариб юбориш юзаки сувларни оқава сувлар билан ифлосланишини олдини олиш бўйича амалдаги қоидаларга жавоб бериши ва ҳар сафар маҳаллий ДСЭНМ билан келишилган бўлиши керак. Шуни назарда тутиш керакки, шаҳар канализация тармоғига қуйилишидан олдин ўштни қайта ишловчи корхоналардан чиққан оқава сувлар механик тозаланиши керак. Ёғ тутувчи оқава сувлар ёғ тутқичдан ўтказилади.

Карантин минтақасидан, изолятордан, санитар сўйиш бўлимидан ҳамда территорияни ювишдан ҳосил бўлган оқава сувлар ўнг тутқичдан ўтказилади ва зарарсизлантирилади.

Ишлаб чиқариш, ёрдамчи бинолар ва хоналардан механик, олиб келувчи ва тортувчи вентиляция ёки кондиционер бўлиши керак. Ёритиш табиий ва сунъий бўлиши керак. Ишлаб чиқариш ва бошқа хоналардаги иш жойларидаги Ёритилганлик ҚМҚ 2.01.05-98. “Табиий ва сунъий ёритилганлик” талабларга мос бўлиши керак.

4. Қандолат корхоналарини лойиҳалаш ва қурилишга гигиеник талаблар

Қандолат корхоналарини лойиҳалаш ва қуриш, ҳамда амалдагиларини қайта қуриш “Қандолат корхоналарини

лойиҳалашга гигиеник талаблар” ВСТП-745 911-64, “Қандолат корхоналарини технологик лойиҳалаш ва техник иқтисодий кўрсаткичлари бўйича вақтинчалик меъёрлар” ВНТП-745 659-78 ва “Қандолат корхоналари учун санитар қоидалар” № 945-71 27 декабр 1971 й. мувофиқ олиб борилиши керак.

Қандолат корхонасининг қуввати бир суткада ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори билан аниқланади ва кўрсаткичлари бўйича кичик - 0,5 т. гача, ўрта - 1 т.гача ва йирик - 1 т дан ортиқ маҳсулот ишлаб чиқарувчиларга бўлинади.

Майдонга бўлган гигиеник талаблар

Қандолат корхонаси қурилиши лойиҳасини кўриб чиқишда корхонанинг ўралганлигига, ишлаб чиқариш ва хўжалик минтақалари учун алоҳида кириш йўлларининг борлигига ҳамда гаражга ва туриш жойига алоҳида йўллар борлигига аҳамият бериш керак. Ишлаб чиқариш минтақаси таркибига асосий ишлаб чиқариш корпуси, хом-ашё ва тайёр маҳсулот учун омборхоналар, маиший хоналар, лаборатория ва тиббий пункт киради.

Хўжалик минтақасига таъмирлаш-механик омборхоналар, аммиак ва кислота омборхоналари, иссиқхона ва бошқалар киради. Хўжалик минтақаси ишлаб чиқариш минтақасидан кўчатлар (дарахтлар) билан, ажралиб туриши керак. Майдонда биноларнинг, иншоат ва куриламларнинг жойлашиши келаётган хом-ашё билан чиқаётган тайёр маҳсулотни келаётган ёқилғи ва чиқаётган чиқинди билан учрашмаслигини таъминлаши керак. Одамлар оқими юклар оқими билан учрашмаслиги керак. Майдондаги транспорт магистраллари энг қисқа қилиб лойиҳалаштирилиши керак. Чиқиндиларни йиғувчи металл контейнерлар ишлаб чиқариш хоналари ва омборхоналардан 25 м дан кам бўлмаган масофада, асфальтланган ёки бетонланган жойда бўлиши керак.

Майдонда кўзда тутилиши керак: катта сиқимлар (цистерналар) учун ҳам алоҳида жой бўлиб, бу сиқимлардаги сувлар хўжалик, ичимлик ва ёнғинга қарши эхтиёжларни қопловчи миқдорда бўлиши керак.

Ишлаб чиқариш цехларига олиб келинган водопроводдаги сувни қўшимча зарарсизлантириш учун ОВ- 50 типдаги бактерицид қурилиш бўлиши керак. Хўжалик, ичимлик ва

технологик мақсадлар учун қўлланиладиган сув "Ичимлик суви" ГОСТ талабларига жавоб бериши керак.

Ишлаб чиқариш хоналарининг таркиби ва жойлашишига гигиеник талаблар

Қандолат корхонасининг ишлаб чиқариш хоналари ўз ичига қуйидагиларни олади.

Асосий ишлаб чиқариш корпуси. Бу корпус ачитқи цехини, овқат кўшимчалари тайёрловчи цехни, сут сарифёғ бўлимини ва кимёвий лабораторияни ўз ичига олади.

Умумий цех вафли, шокалад, карамель цехларни ўз ичига олади. Дрожжали томизғи ва шокаладли глазурь тайёрловчи цехлар ўзларининг алоҳида кириш йўлкаларига эга бўлиб, истеъмолчилар цехига яқин жойлашиши керак.

Томизғи тайёрловчи цехларда тоза экмадан томизғи тайёрлаш, дрожжали томизғи тайёрлаш, идиш ва жиҳозларни дезинфекциялаш учун алоҳида хоналар бўлиши керак.

Томизғи цехида транспорт коммуникацияларини (пар, сув, совуқ, вентиляция) ва канализацион тармоқларни тургичларни жойлаштириш ман этилади.

Ишлаб чиқариш цехларининг жойлашиши технологик жараённинг кетма-кетлигини таъминлаши керак.

Қандолат корхонасининг технологик линиялари ишчиларнинг хом-ашё ва тайёр маҳсулот билан тўғридан-тўғри контактига йўл қўймаслик учун максимум даражада автоматлаштирилган бўлиши керак.

Қолган талаблар (вентиляция, ёритиш, маиший хоналар ва бошқалар) башқа ишлаб чиқариш корконаларинингига ухшаш.

Умумий овқатланиш ва савдо корхоналарини лойиҳалаш бўйича оғоҳлантирувчи санитария назорати ва лойиҳа экспертизаси

1. Лойиҳаларни кўриб чиқиш схемаси

Тушунтириш хатини олгандан сўнг қуйидагиларга аҳамият берилади:

- майдоннинг ободонлаштирилганлигига, ер ости сувлашнинг жойлашишига, майдоннинг рельефига;

- майдонда иморат ва иншоатларнинг борлигига;
 - хоналар таркиби ва уларнинг мақсадига, уларнинг ички пардозига, фундаментнинг гидроизоляциясига, хоналарнинг кемирувчиларни ўтказмаслигига;
 - технологик жараённинг кетма-кетлигига;
 - лойиҳалаштирилган жиҳозларга ишлаб чиқариш қувватига, маҳсулот турига;
 - сув билан таъминлаш, канализация, иссиқ ва совуқ сув истеъмолининг ҳисоблари, иситиш, вентиляция, ёритиш ва бошқаларга;
 - Ситуацион ва бош режани кўриш вақтида баҳоланади:
 - санитар ҳимоя минтақасининг борлиги ва унинг размерлари, шамол гулини ҳисобга олган ҳолда;
 - қурилиш майдонининг қурилиш зичлиги;
 - майдоннинг кўкаламзорлаштирилиши;
 - йўловчилар ва транспорт учун йўлчаларнинг борлиги ва уларнинг тўғрилиги;
 - майдондаги иморат ва иншоатларнинг ўзаро жойлашиши.
- Умумий овқатланиш корхоналари лойиҳаларини кўриб чиқишда аҳамият берилади:
- ошхонанинг жойлашишига;
 - хом-ашё ва ярим тайёр маҳсулотларга ишлов беришнинг кетма-кетлигига;
 - ҳамма хоналарнинг жойлашиши ва жиҳозланишига;
 - хом-ашё, ярим тайёр ва тайёр маҳсулотларнинг учрашмаслигига;
 - тоза ва ифлос идишларнинг ҳаракати кетма-кетлигига;
 - иссиқ ва совуқ сув билан таъминланганлигига.
- Савдо корхоналари лойиҳаларини кўриб чиқишда аҳамият берилади:
- хоналар сони ва уларнинг етарлилигига;
 - хоналарнинг ўлчами ва ориентациясига;
 - сотувчи иш жойининг размерига;
 - пештахталар кенглиги, сотув залининг чуқурлилигига;
 - хоналарнинг тўғри лойиҳасига (маҳсулотларни алоҳида сақлаш ва тарқатишга);
 - маҳсулотларни энг қисқа йўл билан омборхоналарга ва ундан пештахталарга боришига риоя қилишга;
 - ёритишга, санитар-техник қурилмалар ва маиший хоналар лойиҳаларини баҳолашга;

- ДСЭНМ кўриб чиқиши керак бўлган лойиҳалар махсус журналда қайт қилинади (форма № 304/у).

2. Умумий овқатланиш корхоналари лойиҳасининг экспертизаси

ДСЭНМ шифокори умумий овқатланиш корхоналари лойиҳасини экспертиза қилишда оғоҳлантирувчи санитария назорати бўйича амалдаги қурилиш меъёри ва қоидаларига (умумий овқатланиш корхоналари учун ҚМҚ 11-Л 8-71), ҳамда умумий овқатланиш корхоналари учун санитар қоидага риоя қилиши керак. Умумий овқатланиш корхоналарига қуйидагилар киради, очиқ типдаги корхоналар, олийгоҳлардаги ошхоналар, ишлаб чиқариш корхоналардаги ошхоналар, ресторанлар, кафеллар ва бошқалар.

Умумий овқатланиш корхоналари лойиҳаларини экспертиза қилишда қуйидагиларни инобатга олиш керак:

- кўкаламзорлаштириш майдони умумий майдоннинг 50% дан кам бўлмаслиги керак;

- территория камида 2 та йўлка режалаштирилиши керак: битта - ташрифчилар учун, бошқаси - маҳсулотларни олиб келиш ва хўжалик мақсадлари учун.

Умумий овқатланиш корхонасида керакли санитар-гигиеник тартиб ўрнатиш учун қуйидагилар зарур аҳамиятга эга:

1) Корхонани етарли юзага эга бўлган керакли хоналар билан таъминлаш.

2) Ҳар бир хоналарни бир бири билан қулай боғланишини таъминлаш учун рационал жойлаштириш.

3) Технологик жараённинг кетма-кетлигини инобатга олиб ишлаб чиқариш цехларини жойлаштириш.

4) Керакли технологик ва санитар-техник жиҳозлар билан таъминлаш;

5) Жиҳозларни рационал жойлаштириш.

Умумий овқатланиш корхонасининг хоналари қуйидагига бўлинади: савдо, ишлаб чиқариш, омборхоналар, маъмурий-маиший ва техник.

Савдо гуруҳи таркибига киради: овқатланиш зали, вестибюль, гардероб, ташрифчилар учун хожатхона, буфет, уйга овқат сотиш хонаси.

Ишлаб чиқариш гуруҳларига киради: ошхона, ишлаб чиқариш цехлари (гўшт, балиқ, сабзавот, ун, қандолат, совуқ закускалар), нон кесиш, таркатиш, ошхона идишларни ювиш, ярим тайёр маҳсулотлар учун таралар сақлаш хоналари.

Омборхона гуруҳларига киради: қуруқ маҳсулотлар, сабзавотлар, тузламалар учун омбор, совутиш камералари, жиҳоз ва таралар учун омбор ва бошқалар.

Маъмурий-маиший гуруҳларга киради: директор кабинети, контора, шахслар учун хона, гардероб, душ, хизмат кўрсатувчилар учун хожатхона.

Техник гуруҳларга киради: ҳавони конденционерлаш, совутиш камераларининг машина бўлими ва бошқалар.

Ишлаб чиқариш ва савдо хоналарини биринчи қаватдан пастда ҳам жойлаштиришга рухсат этилади. Ертўлада душ ва санитария жойлашиши мумкин, агар ташқи канализация тармоғининг чуқурлиги ертўла полининг юзасидан паст бўлса. Ошхона, совуқ цех ва идишларни ювиш хонаси 1-қаватда жойлашиши керак.

Тайёрловчи цехлар (гўшт, балиқ ва бошқалар) омборхонадан ошхонага бўлган йўналишда жойлашиши керак. Сабзавот цехи коридор ва бошқа цехларни камроқ ифлослантириши учун сабзавотлар омборхонасига яқинроқ қилиб лойиҳалаштирилади. Айрим маҳсулотларни бошқа маҳсулотларга зарарли таъсирини олдини олиш мақсадида ҳамма ишлаб чиқариш хоналари ва омборхоналар бир биридан ажратилиб лойиҳалаштирилиши керак. Маҳсулотларни сақловчи хоналарни тушириш майдонига яқинроқ жойлаштириш мақсадга мувофиқдир. Маҳсулотларни тушириш қулай бўлиши учун тушириш майдонининг баландлиги 1,1 м, эни 3 м бўлиши керак,

Сабзавотларни алоҳида йўл орқали тўғридан-тўғри омборхоналарга туширилади.

Совутиш хонасининг юзаси 5 м² дан кам бўлмаслиги керак. Минус температурали камералар тамбур билан жиҳозланиши керак. Совутиш камераларининг эшиклари иссиқликни изоляциялаши керак. Ишлаб чиқариш, савдо ва маъмурий ва маиший хоналарга кириш алоҳида бўлиши керак.

Умумий овқатланиш корхоналари хоналарининг баландлиги, агар ўринлар сони 150 тагача бўлса - 3,3 м, агар 150 дан кўп бўлса - 4,2 м бўлиши керак. Санитар-маиший

қурилмаларнинг сони тури ПЛ-8-71 қурилиш меъёр ва қоидаларга мувофиқ ҳолда режалаштирилади. Ташрифчилар учун хожатхона ҳар 60 ўринга 1 та унитаз режалаштирилади, лекин 2 та дан кам бўлмаган хожатхона (эркаклар ва аёллар учун). Кўл ювгичлар сони 50 ўринга 1 тадан режалаштирилади.

Умумий овқатланиш корхонасининг барча хоналари (совутиш камерасидан ташқари) табиий ёритилиши керак. Савдо, ишлаб чиқариш ва маъмурий хоналарнинг ёруғлик коэффициенти 1:8, маиший хоналарники 1:10 дан кам бўлмаслиги керак.

Умумий овқатланиш корхонасида керакли санитар таркибга риоя қилиш хоналарни ички пардозлаш катта аҳамиятга эга, хоналар 1,8 м баландликда глазурь плитка ёки ёғли бўёқ билан қопланиши керак. Кемирувчиларнинг киришини олдини олиш мақсадида омборхоналар ва совутиш камераларининг деворлари ва полларига тешиклари 1 см² дан кўп бўлмаган метал тўр қопланади. Ёғоч эшиклар полдан 50-70 см баландликда темир билан қопланади.

Барча умумий овқатланиш корхоналарида иссиқ ва совуқ сув таъминоти, канализация, марказлашган иситиш, йилнинг совуқ вақтида келувчи ҳавони иситадиган умумий алмаштирувчи келувчи-тортувчи вентиляция бўлиши керак. Иссиқ цехларда умумий алмаштирувчи вентиляциядан ташқари маҳаллий тортувчи қурилма бўлиб, у плита тепасида тортувчи зонд кўринишида бўлиб, унинг габарити плита размеридан ҳар томондан 0,5 м ортиқ бўлиши керак. Умумий овқатланиш корхоналарида фақат фреонли совутиш қурилмаларни қўллаш рухсат этилади.

Совуткичнинг тепператураси маҳсулотнинг турига боғлиқ: гўшт учун 0 дан +4° гача, балиқ учун -2°С, сут ёғ маҳсулотлари учун +2°С, сабзавот ва мевалар учун +6°С. Барча умумий овқатланиш корхоналарида марказлашган иссиқ сувнинг максимал ҳарорати 75°С дан юқори бўлмаслиги иссиқ сув оладиган нуқталарда 65°С дан кам бўлмаслиги керак.

Хоналар оқава сувлар билан ифлосланмаслигини олдини олиш мақсадида ошхонани, ишлаб чиқариш цехларини ва маҳсулотларини сақловчи омборхоналарни юқоридаги квартираларнинг хожатхоналарнинг тагида жойлаштириш қатъиян ман этилади.

Канализация трубаларини тиқилиб қолишини олдини олиш учун олиб кетувчи трубаларнинг диаметри 100 мм дан кам бўлмаслиги керак. Йирик умумий овқатланиш корхоналарида (200 ва ундан кўп ўринли) ёғ ва қум тутқичлар ўрнатилади. Лойиҳани кўриб бўлингандан сўнг 303/ҳ шаклидаги хулоса тузилади.

3. Савдо корхоналари (озиқ-овқат дўконлари) лойиҳасининг санитар экспертизаси

Озиқ-овқат дўконлари лойиҳасининг экспертизаси “магазинларни лойиҳалаш меъёрлари” - ҚМҚ ПЛ-7-70 ҳамда “Озиқ-овқат дўконлари учун санитар қоидалар 0066- 96, 096-66 га мувофиқ олиб борилади.

Озиқ-овқат дўконларининг таркибига маҳсулотларни тавсияси, қуввати ва маҳсулотларни сотиш шаклига қараб қуйидаги гуруҳ хоналари киради:

1. Савдо хоналари: савдо зали, буюртмаларни қабул қилиш ва бериш зали, кафетерий.

2. Маҳсулотларни қабул қилиш, сақлаш ва сотувга тайёрлаш хоналари, қабулхона, тушириш, совутиш камералари, совутилмайдиган омборлар, маҳсулотларни сотувга тайёрлаш хонаси (қадоқлаш, чопиш, комплектлари).

3. Ёрдамчи хоналар: ўров материалларини, жиҳозларни, сақловчи омборлар, идишлар қабул қилиш пункти, чиқиндиларни сақлаш камераси.

4. Маъмурий-маиший хоналар: директор кабинетини, контора, гардероб, душ, хожатхона, дам олиш хонаси, шахсий гигиена хонаси ва бошқалар.

5. Техник хоналар: иссиқлик пункти, лифт учун бўлим, вентиляция камералари, ҳавони кондөнционлаш камералари, совуткич қурилмалари бўлими ва бошқалар.

Юқорида келтирилган хоналар гуруҳининг жойлашиши ва лойиҳалаштириш маҳсулотларини қабул қилиш жойидан тарқатиш жойигача узлуксиз кетма-кетлигини таъминлаши керак ва шу билан бирга маҳсулотларни ташрифчилар билан ҳамда озиқ-овқат чиқиндилари ва ахлатлар билан учрашишига йўл қўймаслиги керак. Шунинг учун лойиҳада харидорлар учун, хизмат кўрсатувчилар учун ва ишлаб чиқариш мақсадлари учун алоҳида кириш йўллари мўлжалланган

бўлиши керак. Савдо заллари шундай жойлашиши керакки, улар маҳсулотларни сотувга тайёрлаш хонаси ва омбор-хоналар билан техник боғланган бўлиши керак. Керак бўлганда савдо зали юқорида кўрсатилган хоналардан тўлиқ изоляция қилишнинг имконияти ҳисобга олинган бўлиши керак.

Савдо зали орқали маъмурий-маиший хоналарга ҳамда маҳсулотларни сақловчи ва сотувга тайёрловчи хоналарга ўтишни режалаштириш ман этилади. Сан.Қ ва М. П Л-7-70 га асосан шаҳардаги озиқ-овқат магазинларида пештахтадан қарама-қарши томондаги деворгина бўлган масофа, савдо залининг умумий майдонига қараб 2,8-3,6 м, қишлоқ дўконларида -2-2,8 м бўлиши керак. Пештахтадан эшикли тамбур деворгача бўлган масофа шаҳар дўконларида -4,2 м, қишлоқ дўконларида 3,4 м, эшиксиз тамбур деворгача - 2,8 м ва 2,0 бўлиши керак.

Параллел жойлашган пештахталар орасидаги энг кам масофа шаҳар магазинларида -4,2 м, қишлоқ магазинларида - 2,8 м бўлиши керак. Пештахталар кенглиги 0,9 м, деворга ўрнатилган жиҳозлар кенглиги - 0,6-0,85 м бўлиши керак. Сотувчининг эркин ҳаракатланиши учун деворга ўрнатилган жиҳозлар билан пештахта ораси 0,9 м, гўшт бўлимларида 1,2 м дан кам бўлмаслиги керак.

Сотув залининг баландлиги 3,3 м дан кам эмас (савдо майдони 300 м² гача) ва 4,2 м дан кам бўлмаслиги (савдо майдони 300 м² дан кўп) керак.

Савдо залининг умумий майдони 200 м² ва ундан ортиқ бўлган универсал ассортиментли барча булимларда кафетерий ҳисобга олинган бўлиши керак. Умумий майдони 200 м² ва ундан ортиқ бўлган баққоллик-гастроном дўконларида умумий майдони 90 м² ва ундан ортиқ бўлган нон, қандолат ва сув дўконларида ҳам кафетерий бўлиши керак.

Маҳсулотларни қабул қилиш, сақлаш ва сотувга тайёрлаш хоналарининг лойиҳалаштиришга алоҳида қатъий талаблар қўйилади. Барча дўконларда маҳсулотни қабул қилиш учун тушуриш платформаси юклаш люклари, юк кўтаргичлари ва қабул хоналаридан иборат тушириш жойлари бўлиши керак. Тушириш жойларининг сони дўкон савдо залининг умумий майдонига қараб мўлжалланиши керак. Савдо залининг майдони 220 м² гача бўлса 1 та

тушириш жойи, 360 м²гача - 2 та, 650 м² гача - 3 та ва 900 м² гача - 4 та ва ундан кўп бўлиши керак. Маҳсулотларни қабул қилиш учун ташки эшикларнинг кенглиги 1,3 м дан кам эмас, баландлиги - 2,3 м дан кам бўлмаслиги керак.

Дўконлардаги ҳар бир тушириш жойига 16 м² дан кам бўлмаган қабул хонаси бўлиши керак.

Канализация сувлари тошишини олдини олиб, маҳсулотларни сақлаш хоналарини душ ва хожатхоналар тагида режалаштириш ман этилади. Тез бузилувчи маҳсулотлар билан савдо қилувчи барча дўконларда совутиш камералар бўлиши керак. Совутиш камераларининг майдони 6 м² дан кам бўлмаслиги керак. Қандолат дўконларида (савдо майдони 54 м² ва ундан кўп) совутиш хонасининг майдони ҳар 18 м² савдо залига 1 м² дан бўлиши керак. Магазин хоналарининг баландлиги 3,3 м дан кам эмас, цокол ва ертўла қаватларда - 2,7 м дан кам бўлмаслиги керак, совутиш хоналарининг баландлиги - 2,4 м дан кўп бўлмаслиги керак. Коридорлар кенглиги - 1,8 м дан кам бўлмаслиги, маъмурий-маиший, ёрдамчи ва техник хоналарда 1,2 м дан кам бўлмаслиги керак. Дўконнинг маъмурий-маиший хоналари алоҳида блок типда алоҳида кириш билан қопланиши керак. Совутиш камераларининг деворлари 1 см ячейкали темир тўр билан қопланиши ва бу тўр полга ҳам ўтиши керак.

Барча озиқ-овқат дўконларида ичимлик, хўжалик ва иссиқ сув, канализация, марказлашган иситиш ва вентиляция, табиий ва сунъий ёритиш таъминоти бўлиши керак. Лойиҳани кўриб чиқиш тугаллангандан кейин 303-Ҳ шаклда хулоса тузилади. Хулосада лойиҳада топилган ва тузатилиши керак бўлган санитар меъёр ва қонданинг бузилишлари кўрсатилиши керак. Экспертиза натижаларига қараб, лойиҳа санитар меъёр ва қоидалар мос бўлиб маъқулланиши мумкин ёки санитар меъёр ва қоидаларни бузилиши борлиги учун маъқулланмаслиги мумкин.

10-БОБ. БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАР МУАССАСАЛАРИНИ ЛОЙИХАЛАШТИРИШДА, ЛОЙИХАЛАРНИ САНИТАР ЭКСПЕРТИЗАСИДА ОГОҲЛАНТИРУВЧИ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ

Огоҳлантирувчи санитария назорати бўйича санитар шифокорининг иш тартиби муассасанинг турига боғлиқ ҳолда ўз хусусиятига эга.

1. Мактабгача болалар муассасаларини (МБМ) лойиҳалашда ва лойиҳаларни экспертизасида ОСН

Мактабгача муассасаларнинг тармоқлари умумий турдаги муассасаларни ўз ичига олиб, кундузи ва 1 кун давомида болаларни бўлиши учун мўлжалланган: болалар яслилари, болалар боғчалари, ясли-боғчалар, болалар уйи, мактабгача болалар уйлари. Мактабгача муассасаларга шунингдек ақлий ва жисмоний ривожланишда нуқсонлари бўлган болалар учун махсуслаштирилган мактабгача муассасалар камда ёзда дам олиши учун ва касаллик ўтказгандан кейин соғлиқни мустаҳкамлаши учун соғломлаштирувчи муассасалар киради.

Умумий турдаги мактабгача болалар муассасалари квартал ичида, аҳолига яқин жойда (300 м дан кам бўлмаган масофада), шовқиндан, транспорт кўп катновли чанг магистралларидан, ишлаб чиқариш корхоналаридан, бозорлардан, автокорхоналаридан ва гаражлардан узоқда жойлашиши керак.

Болаларнинг жисмоний ривожланиши ва соғлиғига бошқа омиллар билан бир қаторда бу муассасаларнинг ривожлантирилиши ва гигиеник шароитлари таъсир қилади. Бу билан мактабгача болалар муассасаларини режалаштирилиши ва қурилишини гигиеник тамойиллари аниқланади.

Мактабгача тарбия муассасаларини лойиҳалаштириш ва қурилиши асосида қуйидаги гигиеник талаблар қўйилган:

- бинода, ҳам ховлида гуруҳ, чегараланиши (изоляцияси) шароитларига риоя қилиш;

- болаларни фаол ҳаракатланиши учун шароит яратилган бўлиши керак;

- қулай иссиқлик режимини яратиш;
- изоляция ва табиий ёруғликни етарлилигини таъминлаш;
- рационал овқатланишини ташкиллаштириш учун шароит яратиш;
- табобат хизматини ташкил этиш.

Мактабгача муассасалар лойиҳасини санитар экспертизаси схемаси

1.1. Умумий маълумотлар:

- муассасанинг мўлжалланиши (боғча-ясилари, ясиллар, болалар боғчалари ва бошқалар);
- болалар муассасасига мўлжалланган болалар сони.

1.2. Ситуацион режани баҳолаш:

- шаҳар, қишлоқ худудида жойлашиши (квартал ичида, бир неча квартал билан қўшилган ва бошқ.);
- шамол гулини ҳисобга олган ҳолда билвосита ва яқин атрофда (яшаш уйлари, ишлаб чиқариш корхоналари, магистрал ва темир йўллар, майдонлар, кўчалар, боғлар ва бошқ.) жойлашиши;

- санитар ҳимоя минтақасини кенглиги.

1.3. Бош режада лойиҳалаштирилган қурилмаларни баҳолаш:

- уйин гуруҳ майдончалари сони ва жойлашиши, ҳар бирида 1 та болага тўғри келувчи майдон, айвонларнинг борлиги, уйин жиҳозлари;

- умумий спорт майдони - майдони, қурилмалари;
- ҳалқали йўлак - кенглиги;
- сузувчи бассейн - жойлашиши, майдони чуқурлиги;
- мезавор - мевали томарқа - майдони;
- хўжалик майдони - жойлашиши, майдони;
- кўкаламзорлаштирилган майдон - жойлашиши, бир болага тўғри келувчи кўкаламзорлаштирилган майдон;

- кириш йўлаклари, хўжалик майдонига алоҳида кириш йўлининг борлиги;

- қурилиш фоизи, гуруҳ изоляцияси тамойилиги риоя қилиш.

1.3.1. Бино:

- қаватлар сони ва композицияси: марказий, блоккли, павильонли ва бошқалар;
- хоналарнинг чегараланганлиги (ясли ёшидаги болалар учун, мактабгача ёшдаги болалар учун, маиший хизматхоналари), уларнинг бир-бирига нисбатан жойлашиши;
- гуруҳ изоляцияси тамойилига риоя қилиш, гуруҳ ячейка хоналарининг тўплами.

1.3.2. Ясли ёшдаги ва мактабгача ёшдаги болалар учун алоҳида хоналарнинг тавсифномаси:

- ўйин - гуруҳ хонаси - узунлиги, чуқурлиги, умумий майдон ва битта болага тўғри келувчи майдон, баландлиги ва бир болага тўғри келиш ҳажми) табиий ёритилганлиги (ёруғлик коэффиценти, чуқурлик коэффиценти, ориентация);
- ухлаш хонаси - умумий майдон ва бир болага тўғри келувчи майдон, баландлиги ва бир болага тўғри келувчи кубатура, табиий ёритилганлик, ориентация, ёруғлик коэффиценти, ухлаш жойи ва ўрин-кўрпаларни сақлаш учун хоналар борлиги;
- қабул қилиш хонаси - бир болага тўғри келувчи майдон, болалар қўл ювгичларининг сони, болалар ванналарининг борлиги, катталар қўл ювгичлари, болалар унитазларининг борлиги.

1.3.3. Овқатланиш блоки - жойлашиши, таркиби ва хона майдони, алоҳида кириш йўлининг борлиги.

1.3.4. Тиббий хона - жойлашиши, майдон, касал бола учун хона - майдони, изолятор - жойлашиши, майдони, алоҳида кириш йўлининг борлиги.

1.3.5. Кир ювиш хонасининг борлиги - майдони, жойлашиши.

1.3.6. Санитар-техник мосламалар ва қурилмалар:

- исситиш тармоқлари - системаси, жойлашиши, иситиш мосламалари, уларнинг гуруҳ хоналарида тўсилганлиги;
- вентиляция - системаси, ошхона учун, кир ювиш хонаси учун ҳаво олиб кетувчи вентиляциянинг изоляциялашган системасининг борлиги;
- табиий вентиляция - фрамуг ва дераза дарчаларнинг борлиги, гуруҳ хоналарнинг елвизак шамоллатилиши, асосий хоналарда ҳаво алмашинувининг қисқалиги;
- сув билан таъминланилиши - маҳаллий ёки марказлашган, ошхонада, гуруҳларда, хожатхоналарда иссиқ сувнинг борлиги;

- ахлат ва чиқиндиларни йўқ қилишни - маҳаллий ёки марказлашган;

- табиий ёритилганлик - гуруҳ ва ёрдамчи хоналарда ТЁҚ;

- сунъий ёритилганлик - ёритилиш тури, гуруҳларда ёруғлик нуқталари жойлашиши ва ёритилиш арматураларининг тури, гуруҳларда ёритилганлик (люксда), яъни ёруғлик манбаларининг солиштирма қуввати.

МБМ худуди биносига гигиеник талаблар мактабтабгача тарбия муассасалар лойиҳасини санитар экспертизасини ўтказганда СанМ ва Қ №0033-94дан фойдаланилади. Қуйидаги ёш гуруҳларга тақсимланади: кичик ясли ёшидаги (2 ойдан 1 ёшгача) 15 та боладан, ўрта (1-2 ёш) 20 та боладан, катта (2-3 ёш) ва тайёрлов (6-7 ёш) - ҳар бири 25 та боладан.

Болалар яслилари ва боғчалари одатда 2;4,6,10,12,14 гуруҳларга, шунга мос 50,95,145,195, 240 ва 340 ўринга мўлжалланган лойиҳа тузилади, болалар ясли-боғчалари комплекси 24 ва ундан кўп гуруҳларга, яъни 560 ва ундан кўп ўринларга мўлжалланади. Мактабгача тарбия муассасалар қулай жойлашган ер майдонига эга бўлиши керак, унда гуруҳ майдончалари, умумий спорт майдони, резавор мевалар томарқаси, хўжалик майдони ва кўкаламзорлаштирилган майдон фарқланади. Ҳар бир ёш гуруҳларига гуруҳ майдончалари бўлиши керак, кичик ва ўрта ясли гуруҳларда 1 та болага 5 м² ҳисобида, катта ясли гуруҳида 7,5 м² ва мактабгача ёш гуруҳларда 7,2 м² бўлиши керак. Ер майдонида умумий спорт майдончаси жойлаштирилади: ясли гуруҳларда 50-75 та болага 150 м² майдони, 100 та ва ундан кўп болага 250 м² майдонли спорт майдони ажратилади.

Кўкаламзорлаштириш майдони бир ўринга 17 м² дан кам бўлмаган, комплекс болалар ясли боғчаларида - 15 м² дан кам бўлмаган, майдонга эга бўлиши керак. Мактабгача тарбия ёшдаги болалар гуруҳ майдончаларида 15 м² майдонли резавор томарқаси кўзда тутилган; ҳамма гуруҳлар учун уни умумий лойиҳалаштириш рухсат берилади, хўжалик майдони ясли-боғчаларда 50 ўрингача - 70 м², 145 гача - 100 м², 195гача - 140 м² ва 340 ўрингача - 240 м², комплексларда- 400 м²дан кўп бўлмаган майдонга тўғри келиши керак, гуруҳ ва спорт майдончаларига яқин жойлаштириш рухсат берилмайди.

Болалар ясли боғчаларини 2 қаватдан юқори бўлмаган алоҳида 1 та бинога лойиҳалаштирилади, комплексларни гуруҳ ячейкалар учун хоналар ва маиший-хизмат бинолари билан алоҳида турган 2 та бинога лойиҳалаштирилади. Маиший хизмат биносида овқатланиш блоки, кир ювиш, хўжалик-хизмати ва тиббий хоналар жойлаштирилади.

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар муассасаси биносини лойиҳалаш асосини гуруҳ изоляцияси мезони ташкил қилади, ҳар бир гуруҳга тўлиқ керакли хоналар тўплами бўлиши керак ва бошқа гуруҳ ячейкаларидан алоҳида ташқаридан кириш йўлига эга бўлган бинонинг 1-қаватида жойлаштирилиши керак, умумий кириш йўли ясли ёшдагиларда 2 гуруҳ учун, мактабгача ёшдагиларга 4 гуруҳга рухсат берилади. Гуруҳ ячейкаларининг таркиби ва хоналарнинг майдони 23-жадвалда кўрсатилган.

23-жадвал.

Гуруҳ ячейкаларининг таркиби ва хоналарнинг майдони (Сан.Қ ва М. 0033-94)

	Бир ўринга хонанинг майдони, м ² Хамма климатик районлар учун
Кичик ясли гуруҳлари учун гуруҳ ячейкалари:	
кабул хона	1,2
ўйнайдиган хона	3,34
ухлаш хона	2,4
хожатхона	0,8
Ўрта ва катта ясли гуруҳлари учун гуруҳ ячейкалари:	
кабул хона	0,9
ухлаш хонаси	2,5
ўйнайдиган хона	1,8
хожатхона	0,6
Мактабгача гуруҳлар учун ячейкалар:	
ечиниш хонаси	0,6
гуруҳ хонаси	2
ухлаш хонаси	2
хожатхона	0,64

Мактабгача муассасалар бинолари мусиқа ва гимнастика машғулотлари учун 95-165 ўринга мўлжалланган 75 м² майдонли зал, 165-275 ўринга 100 м², 245-340 ўринга -2 та 100 м² ва 50 м² майдонли зал кўзда тутилади. Залларда методик кабинет (12-18 м²) ва жиҳозларни сақлаш омборхонасини - 6 м² жойлаштириш керак.

Комплекс болалар ясли-боғчаларида 3 та залли биргаликдаги майдони 250 м² дан кўп бўлмаслиги керак. Услубий хоналарни - 30 м², маиший хизмат биносида техник воситалар қўллаш билан биргаликда нуқтни ривожлантириш машғулотларини олиб бориш хонаси - 36 м², қўл меҳнати хонаси 36 м² ва ўйнаш хонаси - 54 м², омборхона билан биргаликда - 30 м² жойлаштирилиши рухсат берилади. Тиббий хона муолажа хонаси билан бирга 6 дан 12 м² майдонга эга бўлиб, коридордан алоҳида кириш йўли бўлиши ва изолятор хонаси билан қўшилган бўлиши керак. Изолятор қабул қилиш хонасидан (2-4 м²) таркиб топган бўлиб, алоҳида ташқарига чиқиш йўлига эга бўлиши керак.

Маиший хизмат хоналари таркибига киради: бўлим бошлиғи хонаси (10-12 м²), хўжалик бекаси хонаси (6-9 м²), ходимлар ечиниш хонаси (8-16 м²), хўжалик омборхонаси (4-16 м²), ходимлар учун душ ва хожатхона.

Кир ювиш хоналари лойиҳалаштирилади: 145 ўрингача ювиш ва дазмоллаш хонаси биргаликда (12-24 м²) ундан кўп бўлганда алоҳида: кир ювиш хонаси майдони 16 дан 25 м² гача ва дазмоллаш хонаси майдони 12 дан 15 м² гача.

Ҳар бир гуруҳ ячейкаларида 3 м² майдонли буфетлар жойлаштирилади. Мактабгача гуруҳ хожатхоналари 2 хонадан ташкил топган бўлиши керак: ювиниш ва хожатхонадан; юқори ва тайёрлов гуруҳларида ўғил болалар ва қизлар учун алоҳида хожатхона бўлиши керак.

МБМ овқатланиш блоки учун 3 та лойиҳалаштирилган комплекс хоналар бўлиши керак (24-жадвал).

Санитар экспертиза ўтказиш натижасида қуйидагилар аниқланади: ер майдони ва бинони режалаштиришда гуруҳ алоҳидалиги тамойили таъминланади, болаларни фаол ҳаракатланиши учун шароитлар ва улар уйқусининг тўлалиги таъминландими, лойиҳа ижобий таъсир кўрсатадиган иссиқлик-ҳаво режими шароитларини яратадими ва табиий ёритилганлик ва изоляциясини етарли таъминланиши ҳамда.

Мактабгача тарбия муассасалар овқатланиш блоки таркиби ва хоналарнинг майдони (Сан. Қ ва М. 0034-94)

Кўрсаткичлар	Майдон, м ²									
	хом ашёга					ярим фабрикатларга				
	ўринлар (гуруҳлар) сони									
	50 гача (1-2)	145 гача (4-6)	240 гача (8-10)	340 гача (12-14)	560- 660	50 гача (1-2)	145 гача (4-6)	240 гача (8-10)	340 гача (12-14)	560- 660
Ошхона тарқатиш хонаси билан	15	23	28	30	40	15	23	28	30	40
Тайёрлаш цехи	6	8	12	14	16	-	-	-	-	-
Тайёрлов олди цехи	-	-	-	-	-	4	6	8	9	11
Идиш товоқ ювиш хонаси	4	4	5	6	8	4	4	5	6	8
Контейнер	-	-	-	-	6	-	-	-	-	6
Музлатгич камераси фреонли қурилмаси билан қўйидагиларни сақлаш учун:										
гўшт ва балиқ ярим фабрикатлари	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
сабзавот ярим фабрикатлари	-	-	-	-	-	-	-	8	-	6
сут маҳсулотлари, ёғлар, гастрономия	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7
гўшт, балиқлар	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
қуруқ маҳсулотлар омбори	7	8	11	6	12	7	8	11	6	12
сабзавотлар омбори	4	4	5	8	10	-	-	-	-	-
юк юклаш хонаси	-	4	5	6	7	-	4	5	6	7
ярим фабрикатлар, идиш-товоқлар сақлаш ва ювишхона	-	-	-	-	-	-	2	4	4	6

рационал овқатланишни ташкиллаштириш шароитлари лойиҳалаштирилганлиги текширилади.

Хулосада берилган лойиҳа тасдиқланиши мумкинлиги ҳақидаги саволлар ҳал қилиниши керак. Бу муассасадаги мактабгача болаларни муассасасини ҳамма гигиеник меъёр ва қоидаларга жавоб берувчи яхши шароит яратган ҳолдагина ижобий натижа бериш мумкин.

2. Умумтаълим мактабларини лойиҳалашда ва лойиҳаларни сан. экспертизасида ОШ

Умумтаълим мактаблари таркибига қуйидагилар киради: умумтаълим мактаблари, мактаб-интернатлар, гимназиялар ва лицейлар. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикасида 9300 умумтаълим мактаблари ва мактаб-интернатлари, 105 гимназия, 184 лицей фаолият кўрсатмоқда, уларда 5 млн. ўқувчилар таълим олишмоқда.

Умумтаълим мактаблари кўп катновли ўқув-тарбия муассасаси ҳисобланади.

9 ёки 11 йил давомида болалар мактабларга келишади ва 1 кунда 4 соатдан - 10 соатгача бўлишади. Гигиеник қоида ва меъёрларга мактаб биносининг сифати, хоналар тўплами ва жиҳозларнинг мос келиши, болалар ва ўсмирлар саломатлигига ва ривожланишига, ўқиш жараёнида иш қобилиятини ўзгаришига таъсир қилади. Умумтаълим мактаблари бино режаси ва жиҳозланиши гигиеник талаблар ва регламентлари доимий равишда қайта қурилиб ва ривожлантириб борилади, бу гигиена соҳасида фан билимларининг ва ёш физиологияси, халқ таълими янги масалаларга эришилаётган ютуқлар, қурилиш соҳасида ишлов бериш материаллари, иқтисодий имкониятларга асосланиб олиб борилади.

Мактаб қурилишига бўлган санитар-гигиеник талаблар қуйидагилар:

- ўқувчиларни соғломлаштириш учун ер майдонидан максимал фойдаланиш;
- мактаб биносини иқтисодий ва педагогик жиҳатдан оптимал жойлаштириш;
- маълум ёш гуруҳларининг ўқув жамоаларига максимал яқинлашиш;

- жой иқлим хусусиятини ҳисобга олиб ўқувчилар саломатлигини мустаҳкамлаш ва сақлашга яхши шароит яратиб бериш;

Умумтаълим мактаблари лойиҳасини санитар экспертизаси схемаси

2.1. Умумий маълумотлар:

- мактаб тури (бошланғич, тўлиқ бўлмаган ўрта, ўрта, гимназия, лицей);

- шу мактабга мўлжалланган болалар сони;

- хизмат кўрсатиш радиуси

2.2. Ситуациони режани баҳолаш:

- қишлоқ, шаҳар худудида жойлашиши (квартал, ичида, бурчакли, бир қанча квартал билан қўшилган ва б.);

- билвосита ва яқин атрофда (аҳоли уйлари, ишлаб чиқариш корхоналари, майдонлар, магистрал ва темир йўллари, боғлар ва бошқалар шамол гулини ҳисобга олган ҳолда);

- атрофдаги қурилиш ва ер майдонлари орасидаги масофа (СХМ), умумий майдон, қурилиш фоизи;

- кириш ва ўтиш йўллари, хўжалик майдонига алоҳида кириш йўлининг борлиги;

- лойиҳалаштирилган зоналар (минтақалар): спорт, ўқув тажриба, дам олиш, ҳимоя, хўжалик, уларнинг майдони ва бир бирига муносабати. Кўкаламзорлаштирилганлиги кўкаламзорлаштириш фоизи.

2.3. Бош режани баҳолаш:

- участкада жойлашиш, чуқурликда ёки қизил чизикда бинодан қизил чизикқача масофа;

- қаватлар сони ва композицияси (марказий, блоккли, павильонли);

- болалар фойдаланадиган кириш йўлларининг сони бошқа кириш йўллари зоналарнинг сони;

- хоналарнинг блокларда ва қаватларда жойланишини баҳолаш, синф хоналари ва ўқув кабинетлари

- сони, узунлиги ва чуқурлиги, ҳар бир хонани битта ўқувчига тўғри келадиган кубатураси ва майдони, табиий ёритилганлиги (ориентация, ёруғлик коэффициенти, чуқурлик коэффициенти, соя тушиш коэффициенти).

Лаборатория: мўлжалланиши, жойлашиши муносабати ҳар бир хонанинг майдони ва 1 та шуғулланувчи болага тўғри келадиган майдон, табиий ёритилганлиги, физика ва кимё лабораторияларида, лаборатория хоналарининг борлиги, биологик лаборатория “тирик бурчак” борлиги:

- устахоналар (дурадгор, слесар ва комбинирлашган) синфлар амалиёти учун устахоналар - жойлашиши, умумий майдони ва 1 та ишловчига тўғри келадиган майдон, табиий ёритилганлиги, асбобларнинг борлиги;

- қўл меҳнати хонаси, уй бошқариш хонаси, машина ҳайдаш, электротехника хоналари-майдони табиий ёритилганлиги;

- спорт зали - жойлашиши ва участкага чиқиш учун алоҳида чиқиш йўлининг борлиги, умумий ва 1 та ўқувчига тўғри келадиган майдон, баландлиги ва 1 ўқувчига тўғри келадиган кубатура, табиий ёритилганлиги, елвизак шамоллатиш мумкинлиги, ёрдамчи хоналарнинг борлиги (ертўла, душ, хожатхона, снряд, ўқитувчилар хоналари);

- рекреацион хоналар - тури (коридорлар, заллар) битта ўқувчига тўғри келадиган майдон, табиий ёритилганлиги;

- фаоллар зали - майдони, баландлиги, чиқиш жойларининг сони, эстрада, видеоаппаратлар ва кино хоналари, жиҳозларни сақлаш хонасини борлиги;

- куни узайтирилган гуруҳлар учун хона мўлжалланиши ва гигиеник тавсифномаси;

- ошхона (овқатланиш зали, ёрдамчи хоналар билан биргаликдаги ошхона) - майдони, участкадан алоҳида кириш йўлини борлиги;

- ечиниш хонаси - марказлашган ёки марказлаштирилмаган 1 та ўқувчига тўғри келадиган майдон, табиий ёритилганлиги, илгичга бориш йўл узунлиги;

- ойнага нисбатан илгичларни жойлашиши;

- ювиниш хонаси ва хожатхона - ҳар бир каватларда жойлашиши, табиий ёритилганлиги, хожатхона олдида шлюз борлиги;

шифокор хонаси, тиш шифокори хонаси жойлашиши майдони ва чуқурлиги;

- кутубхона - жойлашиши, майдони;

- маъмурий ташкилотлар хонаси - майдони;

- ўқитувчилар хонаси - жойлашиши, 1 та ўқитувчига тўғри келадиган майдон;

- директор, ўқув булим бошлиги хоналари бинога кириш йўлига нисбатан жойлашиш.

Санитар-техник мосламалар ва қурилмалар:

- иситиш тармоғи - системаси, ўқув ва рекацион хоналарда иситиш мосламаларининг жойлашиши, гимнастика залида иситиш мосламаларининг тўсилганлиги;

- вентиляция - системаси, кимё ва физика кабинетларида, овқатланиш блокада, хожатхонада механик тортувчи вентиляциянинг изоляциялашган системасининг борлиги, кимё ва физика лабораторияларида тортувчи шкаф борлиги; - табиий вентиляция - фрамуг ва дераза дарчаларининг борлиги, ўқув хона табиий вентиляцияда ҳаво алмашинувини ва елвизак шамоллатиш мумкинлиги;

- сув билан, таъминланиши - марказий ва маҳаллий, хона ичкарасида сув қурилмалари сонини санитар меъёрларга тўғри келиши;

- канализация - маҳаллий ёки марказий, санитар меъёрга ўринлар сонининг мос келиши;

- сунъий ёритилганлиги - тури, ўқув хоналарида ёруғлик нуқталарининг жойлашиши ва ёруғлик арматураларининг тури; ўқув ва рекрацион хоналарда ёритилганликни ҳисоблаш (люксларда) ва ёруғлик манбаларини солиштирма қуввати.

Мақтаб худудига ва биносига гигиеник талаблар

Мақтабларни лойиҳалаштириш устидан санитар назорати Ф-73 “Умумтаълим мақтаблари ва мақтаб интернатлар” асосида олиб борилади.

Ўқувчилар сони 1-8 синфларда - 40 тадан, 9 синфдан бошлаб - 36 тадан мўлжалланади. Мақтаб биносида ўқувчилар учун мўлжалланган ўринлар сони:

бошланғич мақтабларда - 40, 80,

тўлиқ бўлмаган ўрта мақтабларда - 192, 320,

ўрта мақтабларда - 392, 464, 624, 784, 1176, 1568, 1960.

Мақтаб биноси жойлашишига қараб ер майдони ўлчамлари (25-жадвал).

Ер майдонинг ўлчамлари

Ўқувчилар сони	Участка майдони, га	Ўқувчилар сони	Участка майдони, га
40	0,3	624	2,0
80	0,5	784	2,0
192	1,2	1175	2,8
320	1,7	1568	3,0
392	2,0	1960	4,0
494	2,0		

Участкада қуйидаги зоналар лойиҳалаштирилган бўлиши керак:

- ўқув тажриба хонаси (сабзаёт ва полиз экинлари, мевалар ва резавор боғлар, маданий сўл ўсимликлари, иссиқхона метеорологик ва географик майдонлар ва бошқалар);

- спорт минтақаси (спорт ўйинлари, гимнастика, енгил атлетика учун майдонлар), участка гуруҳлигида жойлашиши, ўқув хоналари ойналаридан узоқда жойлашиши, кўкаламзорлаштирилган ҳимоя чизиғи билан ажратилган;

- тинч дам олиш ва ҳаракат ўйинлари учун дам олиш майдонлари;

- хўжалик зонаси - ошхона, ишлаб чиқариш хонасига кириш йўли томонида жойлашиши, кўчадан алоҳида кириш йўли борлиги;

- кўкаламзорлаштириш минтақаси (майдон 40-50%) участка параметри бўйича жойлашиши (кенглиги 1,5 м дан кам бўлмаслиги керак, кўча томонидан 6м дан кам бўлмаслиги керак).

Мактаб биноси чизикдан 25 м дан кам бўлмаган чуқурликда жойлашиши керак (ҳимоя минтақаси).

Мактаб биноларини лойиҳалашда режалаштирилган марказлашган композицияси ва 1 та гардеробли ёки блокли хоналардан фойдаланиб, улар турли мўлжалдаги ва ҳар хил ёшдаги гуруҳ, ўқувчилар учун бирлаштирилган хоналарга мўлжалланади.

Хоналар таркиби ва уларнинг майдони

Синф хоналари 50 м² дан кам бўлмаган майдонни ташкил қилиши керак, каркас конструкцияли бинода 54 м²

гача булиши керак. Битта ўқувчи учун $1,25\text{ м}^2$ дан кам бўлмаган майдон ажратилади, хона 6-6,3 м, узунлиги 8-8,4 м² бўлганда, томонлар муносабати 3:4 нисбатда жойлаштириш мақсадига мувофиқ баландлиги 3 м бўлиши керак, битта ўқувчи учун $3,75\text{ м}^2$ кубатура ажратилади.

Ўқув хоналари 50-66 м² майдонга эга. Чет тиллари хоналарини майдонини 32 м^2 гача камайтириш мумкин, улар синфнинг ярми билан машғулот ўтказиш учун қўлланилади.

Физика, кимё, биология лабораториялари 66-70 м² майдонга эга бўлиб, битта ўқувчига $1,65\text{--}1,75\text{ м}^2$ майдон тўғри келади. Ҳар бир лабораторияда 16 м^2 майдонга эга лаборант хонаси бўлиши керак. Кичик хажмли саккиз йиллик мактабда (320 ва ундан кам ўқувчилар) 2-3 та лаборант хона, битта лаборатория лойиҳалаштирилади. Ўрта мактабда 392 ўқувчига - 2 та тажриба хона, ўқувчига - 3 та, 1176 тага - 4, 1568 тага - 5, 1960 ўқувчига - 7 та тажриба хонаси, ўзини тажриба хонаси билан лойиҳалаштирилади.

Металл ва ёғочни қайта ишловчи устахоналар 66 м² майдонга эга. Кичик хажмли мактабларда (624 ва ундан кам ўқувчилар) ёғоч ва металлни қайта ишловчи 66-82 м² майдонли асбобларни сақлаш хонаси лойиҳалаштирилади.

Кулинар ва матоларни қайта ишловчи меҳнат турларига эга хизмат қилувчи хоналари майдони 32-66 м² бўлиши керак. Ўрта ва тўлиқ бўлмаган ўрта мактабларда 80-20 та синфга 5,4 м баландликда 162 м (9x18) майдонли спорт зали бўлиши керак. Катта хажмли мактабларда 6 м баландликда 288 м^2 (12x24) майдонли спорт зали бўлиши керак. Иккита зал 40 та синфли мактабларда (144 м^2 ва 450 м^2) жойлаштирилади. Кичик заллар бошланғич синф ўқувчиларига машғулот учун мўлжалланган.

Залда бир ўқувчига тўғри келадиган майдон 4 м^2 дан кам бўлмаслиги керак, ҳажми 18-20 м дан кам бўлмаслиги керак. Спорт залда 2 та ечиниш хонаси (бир уринга $0,8\text{ м}^2$) бўлиб, унда душ хонаси, хожатхона, снаряд хонаси ва инструктор хонаси булиши керак. Спорт залидаги ойналар, сунъий ёритилиш манбалари, марказий иситиш радиалаторли металл тўсиқ ёки панжаралар билан тўсилган бўлиши керак. Ечиниш хонаси марказлашган (дахлизда) ёки марказлашмаган бўлиб, ўқув-секцияларида кириш йўлига ва зиналарга яқин лойиҳалаштирилади. Рекреацион хонада жойлашишига

руҳсат берилмайди. Ечиниш хонаси вестибюл (дахлиз) билан бирга 1 та ўқувчига 0,25 м² дан кам бўлмаслиги керак. 40 ва ундан кам ўқувчига илгичга келадиган томонидан 1 м бўлиши керак. Рекрацион хоналар 2,8 м дан кам бўлмаган кенгликдаги бир томонлама қурилган коридор тўрида ёки 3-6 синф хоналари чиқарилса 7 заллар турида лойиҳалаштирилади, рекрацион хоналарда ҳар бир ўқувчига 0,6 м² дан кам бўлмаган майдон тўғри келиши керак, бунда буфет, зиналар, хожатхона олдидаги коридор қисмлари ҳисобга кирмайди.

Ошхона овқатланиш залига (4 марта ўтириш учун битта ўтириш ўрни 0,65 дан 0,75 м² га тенг бўлиши керак) тайёрлашдан олдини ошхонага идишларни ювиш хонасига, қуруқ маҳсулотлар омборхонасига, совутгич камерасига эга бўлиши керак. Ошхонага ёки овқатланиш залига киришдан олдин 20 та ўринга 1 та раковина қўл ювиш ўрни ҳисобида ўрнатилади. Ошхона биринчи қаватга жойлаштирилиб, алоҳида чиқиш йўли бўлиши керак.

Фаоллар зали - 1 та ўқувчи учун 0,6 м² га мўлжалланиб, бир вақтнинг ўзида ўқувчилар умумий сонининг 20-30% жойлашиши керак. 150 м² кичик майдонли зал баландлиги - 3 м, 150 м² ва ундан катта майдонли зал баландлиги - 4 м бўлиши керак. Фаоллар залида эстрада, радиотармок ва киноаппаратура хоналарини лойиҳалаштириш мумкин. Зал камида 2 та чиқиш йўлига эга бўлиши керак.

Кутубхона битта ўқувчига 0,04-0,08 м² ҳисобида лойиҳалаштирилади. Иложи бўлса биринчи қаватга жойлаштириш керак.

Куни узайтирилган гуруҳ, учун хоналар мактабларда болалар сонига қараб лойиҳалаштирилади, 8-12 та синфли мактабларда битта хона ва жиҳозларни сақлаш хонаси (60 м² ва 5 м²) 16-20 та синфли мактабларда:

- иккита хона жиҳозларни сақлаш хонаси билан бирга (52 м² ёки 60 м² ва 30 м²) ҳар 10 синфга биттадан 50 м² майдонли хоналар жойлаштирилади. Ўқувчилар хонаси битта синф хонасига 1,5-2 м²; 5 м² ҳисобида, ўрта қаватларда жойлаштирилади. Шифокор хонаси биринчи қаватда кейинги қават зинопоясида жойлашиши керак. 30 та синфгача бўлган мактабларда 12 м² ли битта хона, катта ҳажмли мактабларда 2 та бир-биридан ўтувчи хоналар сифатида (15 м² ва 12 м²) иккинчисини тиш шифокори хонасига мослаб жиҳозланади.

Тиббий хонанинг чуқурлиги 5 м дан кам бўлмаслиги керак. Ювиниш хоналар ва хожатхона ҳар бир қаватда ўқув хоналарига яқин жойлаштирилиб, уларнинг майдони битта ўқувчига 0,3 м² дан кам бўлмаслиги керак. Хожатхона олддаги кул ювгичлар шлюз ҳисобланади.

Ходимлар учун алоҳида хожатхона қўл ювиш жойи билан биргаликда жойлаштирилади.

Юқорида баён этилганлар асосида лойиҳа экспертиза материаллари таҳлил қилинади ва хулоса берилади:

- ўқитиш жараёни ўтказишга лойиҳада яхши шароитларни яратилиши таъминланганми;

- ҳар томонлама жисмоний ривожланиш ва тарбиялаш учун шароитлар лойиҳада яратилганми;

- болалар дам олишини ва уларни овқатланишини ташкиллаштириш шароитлари ҳисобга олинганми;

- кунни узайтирилган гуруҳлар учун ажратилган хоналар гигиеник талабга жавоб берадими;

- лойиҳада барча хоналарга тўлиқ табиий ва сунъий ёритилганликни таъминлайдими;

- лойиҳада қулай иссиқлик ҳаво режимини таъминловчи санитар техника-мослама ва қурилмалар ҳисобга олинганми.

Хулоса лойиҳа тасдиқланишини (ёки тасдиқлашдан чекиниш) мумкинлиги (ёки мумкин эмаслиги) ёритилиши керак.

3. Мактаб-интернатларини лойиҳалаштириш ва лойиҳа экспертизаси устидан ОСН

Мактаб-интернатлари лойиҳасини санитар-экспертизадан утказганда СанҚ. ва М.) № 0036-95" Мактаб-интернатлари, болалар уйларининг таркиби ва жойлашининг санитар қоидалари" даги регламентлардан фойдаланилади.

Тарбияланувчи болалар сони 1-8 чи синфларда - 35 та, 9 чи синфдан бошлаб - 30 та бўлиши керак.

Ҳозирги вақтда тўлиқ бўлмаган ўрта мактаб интернатлари 280-560 ўқувчига, ўрта мактаб интернатларида- 340 ўқувчига мўлжалланган.

Мактаб интернатлари ер майдони 2-2,5 га дан кам бўлмаслиги керак. У қуйидаги зоналардан (минтақадан) иборат:

- ўқув тажриба минтақаси - резавор-мевали боғ, сабзавот ва полиз маҳсулотлари, маданий ўсимликлар ва гуллар майдони, жонли бурчак, иссиқхона ва бошқалар билан бирга.

Бу ерда зоологик, метеорологик ва географик майдонлар ҳамда очиқ ҳавода машғулот ўтказиш учун айвонли майдонлар жойлаштирилади:

- спорт минтақаси умумтаълим мактабларидаги спорт майдонлари сингари асосий элементлардан ташкил топган бўлиши керак. Бундан ташқари шаҳар ўйинлари учун майдон, теннис юкрти ва бошқалар жойлаштирилади;

- дам олиш минтақаси майдоннинг кўп қисмини ташкил қилиб, бевосита бинога яқин жойлаштирилади. Бу ерда ҳар хил ёшдаги гуруҳлар учун алоҳида дам олиш ва ўйин майдончалари жойлаштирилади (1-2 чи, 3-4 чи, 5-8 чи, 9-11 чи синфлар) алоҳида дам олиш ва ўйин майдончалари, битта синфга 100 м² ҳисобида жойлаштирилади;

- хўжалик майдони ўқув-тажриба участкаси ёнига ўйин ва спорт майдончаларидан узоқда жойлаштирилади, унда бостирма, ёқилғи омборхонаси, ахлат йиғиш мосламалари, гараж ва бошқа хўжалик қурилмалари жойлашиши керак, яшил ўсимликлар билан тўсилган бўлиб, алоҳида кириш йўли бўлиши керак;

- кўкаламзорлаштирилган (майдоннинг 40-50%) участка йаналиши бўйлаб, дам олиш зонасида жойлаштирилади, спорт майдончаси тусилади ва хўжалик майдони ажратилади.

Мактаб интернат биниси 3 қаватдан ошмаслиги, қоида бўйича иссиқ ўтиш йўлка билан боғланган блоклардан иборат бўлиши керак.

Мактаб-интернат хоналари мўлжалланишига қараб комплексларга бирлаштирилади: ўқув хоналари комплекси, ухлаш хоналари, ошхона, тиббий пункт-изолятор, маъмурий хўжалик хоналари.

Тарбиялаш ва соғломташтириш ишлари умумтаълим мактаблари билан бир хилда бўлганлиги туфайли, мактаб-интернатлари хоналарига гигиеник талаблар худди умумтаълим мактабларидагидек бўлади.

Синф хоналари ва кабинетлар умумий майдони 50 м², битта тарбияланувчига 1,4-1,5 м² ҳисобида режалаштирилади.

Хона баландлигига, конфигурациясига талаблар умумтаълим мактаблари сингари бир хил.

Лабораторияга ва политехник таълим хоналарга гигиеник талаблар, умумтаълим мактаблари хоналарига қўйиладиган гигиеник талаблар мос келади. Спорт зали 162 м² (9x18) майдонга эга бўлиб, биринчи қаватда жойлаштирилади, участкага алоҳида чиқиш йўлига эга. Албатта ёрдамчи хоналар: ечиниш хонаси, хожатхона, снаряд хонаси, ўқитувчи хонаси бўлиши керак.

Фаоллар зали битта ўринга 0,6 м² ҳисобида 50% ўқувчиларга мўлжалланади. Ухлаш хоналари кичик ўқувчилар учун 8-10 та болага, 5 чи ва ундан катта синфлар учун 4-6 та болага мўлжалланиши керак. Битта ухлаш ўрнига 4 м² тўғри келиши керак. Ухлаш хоналари ўтувчи хоналарда жойлашмаслиги керак.

Овқатланиш блоки қўйидагилардан ташкил топган: овқатланиш залидан, овқатланиш зали олдидаги ювиниш хонасидан ва ошхона, ёрдамчи хоналари билан биргаликда режалаштирилади. Овқатланиш зали иккита сменада овқатланиши учун мўлжалланади, битта ўринга 0,75 м² тўғри келади. Овқатланиш блоки яшаш ва ўқув хоналари билан қулай боғланган бўлиши керак.

Тиббий пункт - изолятор бошқа хоналардан алоҳида жойлаштириб, алоҳида чиқиш йўлига эга ҳамда яшаш ва ўқув хоналари билан қулай боғланган бўлиши керак. У шифокор хонаси, тиш шифокори хонаси, муолажа хонасидан палаталардан (битта ўринга 6 м²) 13 м² ни, ярим боксдан, буфетдан, ванна хоналаридан, ювиниш хоналаридан ва хожатхонадан ташкил топган. Изолятор бир вақтни ўзида тарбияланувчилар умумий сонининг 2-3%ни жойлаштирилишига имкон яратиши керак. Ечиниш хонаси марказлаштирилган бўлиши керак ва бино блокларида жойлаштирилади. Уни лойиҳалаштиришга ва ўлчамларига гигиеник талаблар умумтаълим мактаблари билан бир хил.

**Мактаб-интернат лойиҳасини санитар экспертизаси
учун қўйидаги талаблар қўйилади**

3.1. Умумий маълумотлар:

- мактаб;
- интернатининг тури (тўлиқ бўлмаган ўрта, ўрта);
- интернатга мўлжалланган ўқувчилар сони.

3.2. Ситуацион режани баҳолаш умумтаълим мактаб-лари ситуацион режасини баҳолаш билан бир хил.

3.3. Бош режани баҳолаш:

- участкада жойлашган бино ва минтақаларни бир-бирига муносабати;

- қаватлвр сони ва композицияси (марказлашган, иссиқ йўлкали блоклар, павильони);

- хоналарни комплексларга бирлаштириш (ўқув хоналари, ухлаш хоналари, умумий, маъмурий хўжалик хоналари) ёки ўқув-яшаш секцияларига бирлаштирилади.

Ўқув хоналари комплекси:

- синф хоналари ва ўқув кабинетлари: битта ўқувчига тўғри келадиган ҳар бир хонанинг майдони; баландлиги умумий ва битта ўқувчига тўғри келадиган кубатура, табиий ёритилганлиги (ориентация, ёруғлик коэффициенти, чуқурлик коэффициенти).

- лаборатория - бир-бирига муносиб жойлашиши ҳар бир хонанинг майдони ва битта ўқувчига тўғри келадиган майдон; табиий, ёритилганлиги, лабарант хонаси борлиги, тортувчи шкафи борлиги;

- меҳнат таълим хоналари;

- ёғочни ва металлни қайта ишлови комбинациялашган устахона;

- жойлашиши, умумий майдони ва битта ишловчига тўғри келадиган майдон, табиий ёритилганлиги, асбоблар хонасини борлиги ва уларнинг майдони;

- хизмат қилувчи меҳнат турлари хонаси майдони табиий ёритилганлиги;

- спорт зали - жойлашиши, участкага алоҳида чиқиш йўлининг борлиги, умумий майдони ва битта ўқувчига тўғри келадиган майдон, зал баландлиги ва битта ўқувчига тўғри келадиган ҳажми, табиий ёритилганлиги ва елвизак шамоллатиш имкониятини борлиги;

- ёрдамчи хоналарнинг борлиги - ечиниш хонаси, душхона, хожатхона, снаряд хонаси, инструктор хонаси;

- фаоллар зали - жойлашиши, умумий майдони ва битта томошабинга тўғри келувчи майдон, баландлиги чиқиш йўлининг сони, эстрада, киноаппаратура хоналарининг борлиги;

- рекреацион хоналар - тури (коридор, зал) битта рекреацион хонага чиқувчи синфлар сони, битта ўқувчига тўғри келадиган майдон, табиий ёритилганлиги;

- кутубхона - жойлашиши, майдони;

- дахлиз кўриниши; ечиниш хонаси, (марказлашган ёки марказлашмаган), битта тарбияланувчига тўғри келадиган майдон, табиий ёритилганлиги, илгичга бориш йўлининг узунлиги;

- мехмонхона жойлашиши, майдони;

- ювиниш хонаси ва хожатхона - жойлашиши, шлюз борлиги, табиий ёритилганлиги;

- санитар меъёрларга қўл ювгичлар ва ўринлар сонини ва мос келиши. Ҳодимлар учун хожатхонани борлиги.

Ухлаш хоналари:

- ухлаш хонаси - тўлалиги битта тарбияланувчига тўғри келадиган майдон, табиий ёритилганлиги;

- ухлаш хоналаридаги ювиниш хоналари ва хожатхоналар - жойлашиши, шлюз борлиги, қўл ювгичларини ва очколарни сони.

Ҳодимлар учун хожатхона борлиги:

- душ хоналари - душ жумрақларининг сони, битта душ жумраги тўғри келадиган тарбияланувчилар сони.

Ечиниш хонаси ва хожатхона борлиги, қизлар шахсий гигиенаси хонасининг борлиги:

- тоза кийимлар ва оёқ кийим учун хоналар - майдони;

- ошхона - овқатланиш зали умумий майдони ва битта ўтириш жойига тўғри келадиган майдон:

- ошхона - майдони, ориентация, ёрдамчи хоналари.

Тиббий пункт - изолятор - жойлашиши, алоҳида хоналарнинг гигиеник тавсифномаси (шифокор хонаси, тиш шифокори хонаси, муолажа хонаси, палаталар - битта болага тўғри келадиган майдон, ўринлар сони, ярим бокслар-ўринлар сони, ванна хонаси, ювиниш хонаси ва хожатхона.

Мактаб-интернатларидаги санитар техник мослама ва қурилмаларга талаблар, умумтаълим мактаблари лойиҳасини баҳолашда талаблар билан бир хил.

Материал тахлили ва хулоса. Умумтаълим мактаблари лойиҳасини санитар баҳолашда ажратилган саволлардан албатта тарбияланувчиларни ўқишидан ташқари вақтлари ташкиллаштирилгани ва уларни соғломлаштириш чоратадбирлари ҳамда ухлаш учун яхши шароит яратилишидаги

гигиеник талабларни лойиҳа таъминлайди, шуларни алоҳида белгилаш керак.

11-БОБ. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ОБЪЕКТЛАРИ ЛОЙИҲА ЭКСПЕРТИЗАСИ ВА ЛОЙИҲАЛАШДА ОГОХЛАНТИРУВЧИ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ

ДСЭНМ шифокори ишининг асосий босқичи ишлаб чиқариш объектлари лойиҳасини экспертизаси ва лойиҳалашда огохлантирувчи санитария назорати ҳисобланади.

Лойиҳани ДСЭНМ да ёки лойиҳалаш муассасасида қурилишдан олдин кўриб чиқиш камчиликлар, санитар меъёр ва қоидалардан чекиниш бўлса бартараф қилиш ҳамда атроф муҳитни ҳимояловчи ва меҳнат шароитини ҳафсизлигини таъминловчи янги техника ва технологияни қўллаш имкониятини беради.

Санитар шифокор лойиҳа ҳужжатларини кўриб чиқишдан олдин қуйидаги асосий вазифаларни бажариш керак:

- лойиҳа ечимидида ишчилар муҳофазаси ва қулай меҳнат шароитини таъминловчи санитар меъёр ва қоидаларни, гигиеник меъёрга риоя қилинганлиги, иш жараёни рационал ташкил қилинганлиги, ишлаб чиқариш зарарли омиллардан атроф-муҳит ҳимояланганлигини текшириш;

- санитар қонунчилик бузилганлиги ходисасини аниқлаш кўрилаётган лойиҳа руёбга чиқиши учун ҳулоса бериш;

- меҳнат шароитини гигиеник томондан яхшиловчи ечиш таклиф қилиш ва келажакда шунга ўхшаш лойиҳаларни кўрилаётганда амалиётга тадбиқ қилиш. ОSH авваламбор лойиҳалаш жараёнида лойиҳалаш муассасида амалга оширилади, бу эса лойиҳа ҳужжатларини тўлиқ расмийлаштиришга қадар камчиликларни йўқотиш мумкин. Шу мақсадда ДСЭНМ шифокори лойиҳалаш муассасасига ҳар кварталда келиб, танлов асосида текшириш ўтказилади.

Лойиҳага ДСЭНМга сан. экспертиза учун юборилаётганда лойиҳа тузувчи ишчи лойиҳанинг асосий қисмларини бериш керак:

- умумий тушунтириш хати;
- бош режа ва транспорт;

- технологик масалалар;
- ишчилар ва хизматчилар;
- қурилиш-архитектура ечиши;
- қурилишни ташкиллаштириш;
- атроф муҳит муҳофазаси;
- ишчилар ва меҳнаткашлар меҳнатини илмий ташкилий (смета);
- бўладиган кириш чиқиш ҳисоби ҳужжати;
- проект паспорти.

Лойиҳа кўрилаётганда бош ва ситуацион режага тегишли лойиҳа гигиеник масаларарига баҳо беришдан бошқалари. Лекин шу билан бирга лойиҳанинг технологик қисми билан ҳам танишиб чиқиш керак, чунки лойиҳаланаётган объектда атроф муҳит ва ишчиларга таъсир қилувчи зарарли омилларга баҳо бериш мумкин.

Лойиҳага, жиҳозланиш ва лойиҳалаштиришга асосий гигиеник талаблар шунингдек, ишлаб чиқарувчи объектларни эксплуатацияга топширишда ҳамда бошқа ишлар ишлаб чиқаришга тааллуқли объектлар эксплуатациясидан қуйидаги қонунчилик ҳужжатларга асосланади. Сан К. ва М №0006-95 “Ўзбекистон Республикасидаги турар жойлар атмосфера ҳавосини муҳофаза қилишдаги санитар меъёр ва қоидалар”, ҚМҚ 1.02.01-85 “Био ва қурилмалар, корхоналар бош лойиҳа - смета ҳужжатни ишлаб чиқариш тасдиқлаш келишиш таркиби ҳақидаги курсатма”. Сан М. ва Қ №0011-94 “Технологик жараёнларни ташкил этиш ва ишлаб чиқариш мосламаларига бўлган гигиеник талаблар”. Қур.М ва Қ. 2.09.02-85 “Ишлаб чиқариш бинолари КМ ва Қ.лари “Қишлоқ хўжалик ва саноат корхоналари бош режалари” Қур М ва Қ. 2.09.04-87 “Маъмурий ва хўжалик бинолари”, Қур М ва Қ П-4-79 “Табиий ва суъний ёритилганлик: Қур ва М 2.04.05-86 “Иситиш винтиляция ва кондинцирлаш”, Қ.М. ва Қ 0007-94 “Кўриб битказилмаган, қайта қурилган ва кенгайтирилган ишлаб чиқаришга тааллуқли объектларни фойдаланишга топширишда ДСЭНМ меҳнат гигиенаси шифокорини қабул қилиш комиссиясидаги иши ва бошқалар.

Гигиеник эксперт баҳолашга лойиҳада барча қисмлар киради, бош режа архитектура-қурилиши ва технологик режимлар лойиҳаларни гигиеник экспертизаси қуйидаги схема бўйича олиб борилади:

1. Технологик жараёнининг хавfli ва зарарли ишлаб чиқариш омиллари ва улар ажратиб чиқадиган манбалари кўрсатилган қисқача тавсифи.

2. Бинолар орасидаги масофани табиий шамоллатиш, ёнғиндан ва сақлашдан ҳавфсизлик томонларини ҳисобга олган ҳолда баҳолаш. Етарли миқдорда бинолар орасидаги табиий ёритилганлик ва аэрация таъминлаш мақсадида санитар қонунчиликда цех биноларини шунингдек, ёрдамчи ва учувчан моддалар очиқ омборлари орасидаги масофа белгиланган.

Деразалар орқали ёритиладиган бинолар ва қурилмалар орасидаги санитар муносабати қарама-қарши бинолар ва қурилмалар карнизи тепасидаги энг юқорисида кам бўлмаслиги керак.

Технологик тартибга кўра очиқ қурилмалар ёки навес тагидаги учувчи материаллар омбори шунингдек яқин бўлган ишлаб чиқариш ва ёрдамчи бино ёки хоналар орасидаги масофа 50 м ва маиший бино ва хона орасигача масофа 25м бўлиши керак.

Махсус ўт учуриш қурилмалари талаб қиладиган ёнғин хавфи юқори бўлган бинолар бошқа қурилмаларига нисбатан 80-100 м дан кам бўлмаган масофага жойлаштириш керак.

Портловчи оддалар омбори бошқа хоналарда 40-50 м масофада жойлаштириш керак.

3. Бинолар жойлашишини, уларнинг ариентациясини шамол йўналиши, технологик жараён исчилигини ва асосий зарали омилларни ҳисобга олган ҳолда баҳолаш;

Зарарли омиллар энг кам миқдорда тарқалишини олдини олиш мақсадида ишлаб чиқариш цехлари алоҳида гуруҳ-гуруҳ қилиб жойлаштирилиши ёки махсус шароитларга риоя қилиш керак.

Биноларнинг ориентациялари баҳоланаётганда шунга эътибор бериш керакки, ишчи хоналар ёзда исиб кетишини-инсоляцияни ҳисобга олиш мумкин. Бунинг учун светороемлар шимолга ёки жануб томонга ва ориентация қилиш керак.

4. Бинолар типи, қаватлиги, хоналар ўлчами пардозлаш материаллари, жиҳозлар жойлашуви, ишлаб чиқариш зарарли омиллари, ишчилар сони, аэрация ва табиий ёритиш имконларга баҳо бериш.

Ишлаб чиқариш хоналари хажми ва майдони 1 та ишловчига 15 м³ дан кам бўлиши мумкин, майдони - 4,5 м². Ишлаб чиқариш хоналари баландлиги 3,2 м дан кам бўлмаслиги керак. Биноларнинг типи эса технологик жараён хом ашё ва жихозлар характериға боғлиқ. Иссиқлиги ортиқча бўлган иссиқ цехларда шамоллатишни яхшиловчи усуллар керак бўлади. Бунга эришиш учун цехни азрация билан таъминлаш керак. Алоҳида бинода, устуни бўлмаган, 12-15 м баландлиқдаги 2 қатор деразалар цех корпуси узунаси бўйлаб жойлаштириш билан эришилади.

Бундан ташқари технологик жараён хусусиятиға кўра алоҳида масалаларни ҳал қилиш керак, яъни зарарли учувчан газлар ёки агрессив моддалар (симоб, кўрғошин, ТЭС, кислоталар, ишқорлар) ишлаб чиқарувчи хоналар девори, ишчи ва ички конструкциялари моддалар интенсив абсорбциясини олдини олувчи қопламалар билан қоплаш керак. Девор ва поллар силлиқ ва намға чидамли бўлиши керак.

5. Сув таъминоти ва канализацияни баҳолаш, сув таъминотини ҳисоблаб чиқиш ва сув манбаларининг унга мувофиқлиги. Оқава сувларини тозалаш ва сув хавзаларига тушуриш шартлари ва бошқаларни баҳолаш.

Корхона ва сув таъминоти системасини таъминлаш ҳар бир ҳодисада сув манбаининг тури ва шу маҳаллий шароитдаги манба қувватиға боғлиқ. Корхона ҳамда сувга талаблар (технологик ва хўжалик ичимлик сув) битта манба ва сув таъминоти тизимидан олиш оптимал ечим ҳисобланади.

Хўжалик ва ичимлик сувга талаб меъёрлар асосида ҳисобланади (26-жадвал).

Сув "Ичимлик суви" O'ZDST 950:2000 талабларига жавоб бериши керак. Агар корхонани 1 та тармоқдан таъминлаш имконияти бўлмаса, иккита сув таъминлаш тизими рухсат берилади: биринчиси - технологик мақсадлар учун, иккинчиси - хўжалик ичимлик мақсадларида. Бунда иккаласини бир-биридан фарқ қилувчи белги қўйиш керак трубопроводларға ҳар хил ранг бериш, алоҳида сув олиш жойи билан таъминлаш ва бошқалар).

Сувга бўлган талаб ҳисоботи келганидан кейин лойиҳалаштирилган сув кучи (дебити) билан солиштирилади. Агар лойиҳада марказлашган шаҳар сув тармоғига уланиши

кўрсатилган бўлса, шу (тармоқни) объектни марказлашган сув тармоғига уланиш тўғрисидаги ҳоқимиятдан рухсатнома олиб келиб тақдим қилиш керак.

26-жадвал

4. Корхоналарда ҳар хил мақсадлар учун сувга бўлган меъёрий талаб

Корхона типи, мақсади.	Сувга талаб, м ³
1. Техник мақсадлар учун: металлургия заводлари, машинасозлик заводлари, тери заводлари.	1 т металлга 20 1 т махсулотга 20 1 т майда ҳайвонлар териси 0,5
Иссиқлик станциялари. Гўшт комбинати. Қоғоз фабрикалари. Ип-газлама фабрикаси. Шакар заводлари. Нефть қайта ишлашчи заводлари.	1 квт энергияга 0,4 1 йирик шоҳли ҳайвонлар 2 1 кг қоғозга 0,8 1 м тўқимага 0,03-0,05 1 кг шакарга 0,5 1 т нефтга 5
2. Хўжалик ва ичимлик мақсадлари учун: тери ажратиш юқори бўлган цехлар (20 кал м ³ соатдан кўп) бошқа цехлар ошхонада тушлик учун маиший хоналар учун: - душ - қўл ювгичлар кир ювиш учун - 1 кг кийимга	сменада 1 одам учун 45 л 25 л 1 одам учун 0,015-0,025 м ³ 1 сеткага 500 л 1 та кранга 200 л 0,05 м ³ сув

Корхона объектлари тозалаш ва бартараф қилиш шароитлари лойиҳалашда баҳолаш маҳсус хусусиятларига эга эмас, бу аҳоли пунктларида хўжалик фекал чиқиндиларни бартараф қилишдаги бўлган талаблардагидек бўлади.

Ифлосланмаган ишлаб чиқаришдаги чиқинди сувлар ёмғир (ливнезая канализация) канализациясига оқизиб юборилиш мумкин. Лойиҳадаги корхона объектидаги канализациясига баҳо бериши бўлимда берилган гигиеник талабларга асосан олиб борилади. Шаҳар канализациясига заҳарли моддалар сақловчи чиқинди сувларни оқизиш

фақатгина биологик ўз ўзини тозалаш жараёнига таъсир қилмагандагина ва асосий чиқинди сув манбаси билан қўшилганда заҳарли моддалар руҳсат этилган даражадан ошмасагина оқизиш руҳсат этилади.

6. Атмосфера ҳавосини чиқиндилардан ҳимоя қилувчи қурилмаларга гигиеник баҳо бериш. Лойиҳа сан. экспертизасини лойиҳалаштирилган тозаловчи қурилмалар борлиги ва тўплами билан аниқланади. Асосий ифлословчи манба технологик ва вентиляциян чиқиндилар, шунингдек уюлмаган чиқиндилар (даврий равишда очиқ ҳавода корхона ҳудудида бажарилган ишлардан чиқувчи чиқиндилар) ҳисобланади. Ҳаво ифлосланиши мумкин: хавфли ва заҳарли химиявий моддалар (газ ҳолати, чанг, парлар ва бошқалар). Булар атмосфера ҳавоси учун РЭМ дан ошганда, ҳавони ифлослантиради. Лойиҳалаштирилган атмосфера ҳавосига тушишидан олдин заҳарли моддалардан тозаловчи қурилмаларга бўлган гигиеник талаблар 12 бўлимда кўрсатилган.

Ишлаб чиқариш ёритилиши лойиҳаларини гигиеник баҳолаш қуйидаги схема асосида олиб борилиши мақсадга мувофиқдир:

- ёруғлик манбаини танлашни, ёритиш тизимини, ёритгичлар ва уларнинг вертикал ва горизонтал буйлаб жойлашишини баҳолаш;

- ёруғлик тизими ва ёруғлик манбаи ва кўз билан бажариладиган ишнинг тавсифига кўра ёритилганлик даражасини тўғрилигини баҳолаш;

- лойиҳада кўрсатилган ёритилганликни текширувчи ҳисоблаш йўли билан баҳолаш (умумий ва комбинациялашган ёритилганликда);

- авария ҳолатларига мўлжалланган ёритгичларни ҳосил бўладиган лойиҳалаштирилган ёритилганликни баҳолаш ва тавсифлаш;

- фонарлар, ёруғлик қабул қилгичлар ва чиқиндиларни тозалаш муддати ва усулларини лойиҳадаги ечимларни баҳолаш;

Ишлаб чиқаришда ёритилиш лойиҳаларини баҳолашда ҚМҚ 2.01.05-98 “Табиий ва сунъий ёритилганлик” асосида чиқарилган низомлар ва регламентлардан фойдаланилади. Лойиҳа баҳо беришдан бошланади.

Ишлаб чиқаришда ёритилганлик 3 хил кўринишда бўлади: табиий, сунъий, ва биргаликдаги. Маълум бўлишидаги (ОСИ)

кўриш органига фақат адекват таъсир кўрсатиб қолмасдан, балки умумбиологик таъсирга ҳам эгадир (турли хилдаги алмашув жараёнларига, активликка, кайфиятга, рахитга қарши, бактерия(лар)га қарши таъсирга эга).

Ҳар қандай турдаги қурилаётган ишлаб чиқариш объектларида табиий ёруғлик билан бирга сунъий ёруғлик ҳам лойиҳалаштирилган бўлиши зарур. Чунки табиий ёруғлик ҳар хил тақсимланганлиги учун (иқлимга, йил фаслларга ва об-ҳавога боғлиқ бўлгани учун ёруғликни етарли таъминламайди. Агар табиий ёритилганлик меъёрий қувватидаги ёруғликни бермаса, у ҳолда сунъий ёритилганлик тадбиқ этилади. Сунъий ёритилганликдаги ёритилганликни меъёрлашда люксдан фойдаланилади. Биргаликда ва табиий ёритилганликдан неча марта камлигини кўрсатиб, фойизларда ифодаланилади.

Ёритилганлик тизими: умумий ва комбинациялашган. Ўта юқори, жуда юқори ва юқори аниқликдаги ишларда (1,2- ва 3-разрядда) комбинациялашган тизимдан фойдаланилади.

Сунъий ёритилганликда ҳар қандай ёруғлик манбаи ёритгич арматуралар билан жиҳозланган бўлиши керак, яъни ёруғлик оқимини фазода (бўшлиқда) таъминланиши ва кўзни камаштирувчи ишлардан ҳимоя қилишни таъминлайди.

Ёритгич арматуралари тўғри, акс қайтарувчи ва тармоқ турида бўлади (чироқ). Ёритгичларни танлаш, ишлаб чиқариш, ёруғлик қувват меъёрларини, хона баландлиги, иш жойнинг баландлиги, бажариладиган иш тавсифини ҳисобга олиб танланади. Гигиеник жиҳатдан акс қайтарувчи ёритгичлар қулай ҳисобланади ва кўзни хиралашишини олдини олади. Тармоқ ва тўғри ёритгич арматуралари камроқ қўлни, деталлар чуқурлигини, рельеф нотекистлигини фарқлашда тўғри ва тарқоқ ёритгичлардан фойдаланилади. Ёритилганликни бир текислигини таъминлаш мақсадида ёритгичлар қуйидагича жойлашиш керак. Бунда ёритгичлар орасидаги масофаларга ишчи юза баландлиги меъерига тенг ёки ундан камида 90% га фарқ қилиши керак.

Лойиҳадаги ёритилганлик даражасини аниқлашни баҳолаш ишлаб чиқаришнинг барча турлари учун қуйидагича ўтказилади: объектнинг кичикроқ ўлчамини фарқлаш, фон-

нинг тавсифи, ёруғлик манбаи ва ёритилганлик тизимининг фон кўриниши, объектнинг контрастлигини фарқлаш. ҚМҚ 2.01.05-98-бўйича ёритилганлик меъёри топилгандан сўнг ишлаб чиқаришда топилган ўлчовларга Сан Қ. ва Н. бўйича ёритилганликнинг меъёрий катталикларига қўшимчалар киритилади. Шунингдек, агар бажариладиган иш зўриқиши билан ёки шикастланиш хавф билан боғлиқ бўлса ёки чўғланма чироқ лойиҳалаштирилган бўлса, ёритилганлик меъёри бир поғона кўтарилади. Сан Қ ва М. бўйича олинган ёритилганликнинг меъёрий катталиги лойиҳадаги катталик билан таққосланади ва унинг етарлилигига хулоса берилади (ёки етмаслилигига).

27-жадвал

Иш жойи сатҳида чироқларни осилиб туриши ва ўзаро жойланиши масофаларига бериладиган тавсифлар

Чироқ турлари	Меъёр
Универсал - УЛМ	1,5-1,9
“Чуқур нурлантирувчи” ТИМ	1,4-1,7
Люцетта	1,4-1,6
ДРЛ, Гк, Гср чироқлари учун лам.	1,5-1,7
Портлаш хавфларидан	1,4-1,8
Люминисцент чироқ лампалари:	
ОД, ОДР, ОДор	1,4
ПЮД	1,3
ПВЛ, ВВД, ВЛИ	1,5

ОСН нинг асосий қисмларидан бири ишлаб чиқаришда ёритилганлик лойиҳасини экспертиза қилишда сунъий ёритилганликни ўрнатишда ҳисобий текширишлар ҳисобланади.

Умумий ёритилганликда ёритгичлар қувватини ҳисоблашда коэффицентлар ёки нуқтавий усул ўтказилади.

Коэффицентлар усули (фақат) ёритгичлар бир текис жойлашганда ва битта лампа қуввати аниқлаш учун ишлатилади.

Ёритилганлик чўғланма лампалар ДРЛ учун қуйидаги формула билан аниқланади:

$$E = \frac{F \cdot N \cdot E \cdot Z}{S \cdot K_3 \cdot 100}$$

Люминисцент чироқлари учун ҳам шу формула қўлланилади, ёритгичлардаги лампалар сони П-ни аниқлаш кўрсатилади:

$$E = \frac{F \cdot N \cdot E \cdot Z \cdot n}{S \cdot K_3 \cdot 100}$$

Бу ерда:

E - ёритилганлик (минимал), лк;

F- ёруғлик оқими (1 та лампа);

E - ёритиш мосламаларидан фойдаланиш коэффициенти, %;

N - ёритгичлар сони - тузатиш;

S - хона майдони, м²;

K₃ - захира коэффициенти;

n - ёритгичлардаги лампалар сони (люминисцент чироқлари учун).

Ёритишни нуқтавий усули билан ҳисоблаш ҳар хил шароитларда қўлланилади, шунингдек авария ҳолатидаги ёритилишга. Чўғланма чироқлар ва ДРЛ чироқлари учун ёритилганликни оддий фазовий изолюкс графикларидан фойдаланилади.

Нуқтадаги горизантал ёритилганлик қуйидаги формула билан ҳисобланади:

$$E = \frac{\Sigma e \cdot F}{1000 \cdot K}$$

Бу ерда:

Σe - нисбий ёритганликнинг суммаси (лк);

F - ёритилганлик оқими;

K - захира коэффициенти;

1000 - чироқдаги ёруғлик оқими.

Люминисцент чироқлари учун ёритилганлик топишда чизиқли изолюкс графикдан фойдаланилади.

Ҳисоблаш қуйидаги формула билан ўтказилади:

$$E = \frac{F_1 - \Sigma e}{1000 K H_p}$$

Бу ерда:

K - захира коэффиценти;

H_p - ёритгичлар билан иш юзасининг баландлиги;

F₁ - ёритгични 1 м атрофидаги ёруғлик оқими.

Бу қуйидаги формула билан аниқланади:

$$F_1 = \frac{N \cdot F}{S}$$

Бу ерда:

N - линиядаги лампаларнинг ёритгичлар сонига қулайтмаси;

F - 1 лампанинг ёруғлик оқими;

S - ёритгич линиясининг узунлиги (м).

Турли хил нуқталарда осилган ёритилганлик E катталиги ҳисобланади ва унинг санитар меъёрига берилади ва лойиҳа билан таққосланади. Ёритгичлар ҳисобига (комбинациялашган системада) умумий ёритилганликда комбинациялашган ёритилганлик 10% бўлмаслиги керак, қолганлари эса маҳаллий ёритгичлар билан таъминланган бўлиши керак.

Лойиҳалаштирилган ёритгичлар турига мос равишда маҳаллий ёритилганликдаги ёритгичлар 28-жадвал бўйича аниқланади.

28-жадвал

Маҳаллий ёритилганликдаги ёритгичларнинг ёритиш катталиги.

Ёритгич тури	Кучланиши, В	Кампа куввати, Вт	Осиш баландлиги, м	Ёритилганлик, лк
СМО-1	36	100	0,4	200
РБ - 1	36	50	0,5	120
КТ	36	25	0,5	100
РЛ	127	40	0,4	110
МЛ 2x 20	220	20	0,5	300
МЛ 2x 80	220	80	1,0	1500

Лойиҳани баҳолашда ёритгичларда тозалаш муддатлари ва усулларини ечимларини баҳолашда кўрсатилади.

29-жадвал.

Сунъий ёритилганликдаги ёритгичларни тозалаш муддатлари

№	Хона тавсифи	Тозалаш муддати
1.	10 ва ундан мг/м ³ чанг, тутун, қурум (капот) тутган ишлаб чиқариш хонаси.	Ойига 2 марта
2.	Ишлаб чиқариш хона ҳавосида 5 дан 10 мг/м ³ чанг ва қурум тутса.	Ойда 1 марта
3.	Ишлаб чиқариш хона ҳавосида 5 мг/м ³ дан кам чанг ва қурум бўлса.	Йил чорагида 1 марта
4.	Маиший ва ёрдамчи хоналардаги мўтадил муҳитда ишлаб чиқариш хоналари.	Йил чорагида 1 марта

Тиббий ёруғлик тушадиган дераза дарчалари ойналари, чанг ўлчамлари кўп бўлмаган йилига 2 марта, агарда чанг, тутун миқдори 5 мг/м³ дан ортиқ бўлса у ҳолда йилига 4 марта тозаланади.

Ишлаб чиқариш вентиляцияси лойиҳаларининг экспертиза ўтказилганда куйидагилар ўрганилади ва баҳоланади:

- вентиляция ўрганилишини тақоза қилувчи асосий зарарли омилларни кўрсатган ҳолда технологик жараённи тавсифи;

- танланган вентиляция системаси ва уни цехда жойланишини (ҳаво берадиган ва сурадиган тешикларнинг цех ичида тўғри жойланиши);

- ҳаво олиб келувчи вентиляциянинг ташқаридаги ҳаво оладиган ва ҳаво олиб кетувчи вентиляциянинг ташқарига чиқариб ташлайдиган тешикларнинг жойланиши;

- лойиҳалаштирилган вентиляция ишлаши билан таъминланиши кўзда тутилган санитар шароитларнинг (метео шароитлар, чанг, зарарли газ ва буғлар концентрацияси) гигиеник нормаларга жавоб бера олиши нуқтаи назаридан;

- текширувчи ҳисоблашлар йўли билан алоҳида хоналарда зарарли омилларга қарши курашиш учун ҳаво алмашинувининг таъминланиши (бир нечта зарарли омиллар бўлса, энг юқори кўрсаткичи бўйича баҳоланади);

- маҳаллий ҳаво тортувчи қурилмаларнинг жойланиши ва уларнинг самарадорлиги;

- тортувчи вентиляция чиқариб ташлайдиган ҳавонинг тозаланиши ва унинг тавсифи;

- ҳавонинг тортишиш ва беришида ҳаво мувозанатига баҳо бериш.

ДСЭНМ шифокор билан асосан вентиляция лойиҳаси билан лойиҳалаштириш босқичида келишилади. Лойиҳа топшириқларига кўра берилганлиги чизмалари меъёри бир деталлар севеллар зарурат асосида кўриб чиқилади.

Ишлаб чиқариш вентиляция лойиҳасини экспертиза ўтказишда гигиеник талаблар:

Вентиляция лойиҳасини санитар экспертиза ўтказишда, мақсад ишлаб чиқариш хоналарда санитар талабларига жавоб берадиган шароитни яратиб беришдан иборат. Вентиляция лойиҳасини санитар экспертиза ўтказишда қуйидаги ҳужжатларда кўрсатилган талаблар асосида олиб борилади. ҚМҚ 04.05.97 “Иситиш, вентиляция ва кондиционерлаш”, услубий қўлланма “Ишлаб чиқариш хоналари вентиляция устидан санитар-гигиеник назорати” 4425087 ва ДавСТ 12.1.005-88 “Иш жойи ҳаво минтақасига қўйиладиган умумий санитар-гигиеник талаблари”.

Вентиляция-ҳавони кўрсаткичларининг санитар-гигиеник ва техник талабларга жавоб берадиган ҳолатга келтирувчи махсус ташкил этилган бошқариладиган ҳаво алмашинувидир. Ишлаб чиқаришдаги вентиляция хоналарда қулай метеорологик шароит ва ишчиларни нормал физиологик ҳолатни таъминлаш ва меҳнат самарадорлигини ошириш учун тоза ҳаво яратиб беришдан иборат. Вентиляция ҳавони ҳаракатга келтирувчи куч бўйича табиий-сунъий-механик турларига бўлинади. Табиий вентиляция ўз навбатида ташкил этилган (аэрация) ва ташкил этилмаган (шамоллатиш) дераза дарчалари орқали бўлинади.

Вентиляция ҳаво йўналтирилишига ва таъсир жойига қараб ҳаво олиб кетувчи (умумий ва маҳаллий) ва ҳаво олиб келувчи (умумий ва маҳаллий) бўлинади. Ҳаво олиб келувчи

ва олиб кетувчи биргаликда фойдаланса, унда умумий ҳаво алмашинуви вентиляция деб юритилади. Вентиляцияни лойиҳалаштиришда уни тури ва системаси зарарли омилларни тури ва ҳосил бўлишига боғлиқ. Иш жойларида ҳосил бўлганида зарарли омилларни тури билан курашишда маҳаллий ҳаво олиб кетувчи вентиляция асосий ўрин эгаллайди. Ҳаво олиб кетувчи вентиляция асосан қолган зарарли моддаларни алмашишига ва ҳаво алмашинуви турфунлигини таъминлайди.

Ҳар томонга ёйиладиган зарарли омиллар бор манбалар бўлса, у ҳолда умумий ҳаво алмашинуви вентиляция ўрнатилади. Кўпинча ҳаво олиб келувчи ва маҳаллий ҳаво олиб кетувчи вентиляциялар биргаликда фойдаланилади.

Ишлаб чиқариш хоналарида вентиляция ортиқча иссиқлик, намли зарарлик, буғ, газ ва чанглар билан курашиш учунгина самарадордир. Барча зарарли омиллар билан курашишда сунъий механик вентиляциядан кенг фойдаланилади. Сунъий вентиляция оқимли ва рециркуляцион бўлиши мумкин. Оқимли вентиляцияда тортилган ҳаво тозалангандан сўнг атмосферага чиқарилади. Рециркуляр усулда ҳаво тозаланади ва иш жойига узатилади. Иккинчи усул ҳавонинг тоза бўлишини таъминлайди ташқарида олинган ҳаво умумий миқдори 20% дан кам бўлмаслиги керак (рециркуляция 1-2-3-хавфли синфларга моддаларга руҳсат берилмайди).

Зарарли буғ ва газлар билан, шунингдек чангга қарши курашиш учун маҳаллий тортувчи ва умумий оқимли вентиляциядан фойдаланилади. Натижада зарарлилик кўп бўлган жойда тозалаш самарадорлирок бўлади. Агар бутун хонада намлик юқори бўлса, маҳаллий тортувчи қурилмадан ташқари умумий алмашувчи вентиляция лойиҳалаштирилади. Иш жойига ҳаво беришдан олдин совуқ вақтида ҳаво илтиб берилади. Агар ҳаво таркибида чанг, зарарли газлар концентрацияси РЭМ 30% ортиқ бўлган ҳолатларда ҳавони тозалаш зарур бўлади. Оқимли вентиляция учун ташқаридан ҳаво олиш жойи бино ташқарисида шамол эсадиган томонда, ердан 2 м баландликда жойлаштирилади. Тортувчи ёки олиб кетувчи вентиляциядан атмосферага ташланадиган ҳаво тозаланган бўлиши керак. Оқими вентиляция учун маҳаллий ҳаво олиш жойи ва чиқинди ташлаш жойи орасидаги

вертикал масофа 8 м дан кам бўлмаслиги, қопқоғининг баландлиги эса 3 м дан кам бўлмаслиги лозим. Олинган ҳавони чангдан тозалаш учун циклонлар, чанг юритувчи кемалар, электрофилтр ва бошқалар, газлардан ва буғлардан тозалаш адсорбция ва абсорбция, химосорбция, каталикит жараёнлар, юқори ҳарорат ёқиш ва бошқаларга асосланган ҳолда ташкиллаштирилади.

Цехларда лойиҳалаштирилган меҳнат (жараён) шароитларини баҳолаш ДСЭНМ шифокор зарарли омил даражасини гигиеник меъёрлар билан таққослаш орқали олиб боради (Дав СТ 12.1.005-88 ва бошқалар).

Оқим бўйича ҳаво алмашинуви етарлилигини баҳолаш махсус ҳисоблаш формуласи бўйича ўтказилади.

Ажралиб чиқарган ортиқча иссиқлик миқдорини аниқлаш учун қуйидаги формула қўлланилган:

$$Q = \frac{W_{\text{ортиқча}}}{J_{\text{пр}} \cdot 0,24 \cdot (t_{\text{yx}} - t_{\text{пр}})}$$

Бу ерда:

Q - керакли ҳаво миқдори, $\text{м}^3/\text{соат}$;

$W_{\text{орт}}$ - ажралиб чиқадиган ортиқча иссиқлик миқдорини, $\text{ккал}/\text{соат}$;

$J_{\text{пр}}$ - 1 м^3 ҳавонинг массаси олинади;

$0,24$ - 1 м^3 ҳавонинг иссиқлик сизими, $\text{ккал}/\text{кг}$;

t_{yx} - хонага кираётган ҳаво миқдори;

$t_{\text{пр}}$ - ҳаво ҳарорати, $^{\circ}\text{C}$.

Иссиқлик миқдори (ортиқча) ёзда иссиқ ҳаво, технологик жараён туфайли ҳосил бўлса, қишда, деворлар, ойналар орқали йўқотилади. Газ ва буғларни соат давомида канча миқдорда ажралиб чиқишини баҳолашда қуйидаги ҳисоблаш формуласи ишлатилади:

$$K = V_{\phi} \cdot D \cdot M$$

Бу ерда:

K - хонага бир соат давомида ажралиб чиқаётган зарарли модда миқдори ($\text{мг}/\text{м}^3$);

V_{ϕ} - ҳаводаги модданинг концентрацияси ($\text{мг}/\text{м}^3$);

D - хона ҳажми, м^3 ;

M - ташкил этилмаган ҳаво алмашинув коэффициенти

2 га тенг.

Ажралиб чиқаётган зарарли модда (К) миқдорини аниқлаш қўйидаги формула асосида:

$$Q = \frac{K}{K_{yx} - K_{np}}$$

Бу ерда:

K_{yx} - ҳавога чиқарилган модда миқдори;

K_{np} - келаётган ҳаводаги модда концентрацияси (РЭМ 30%дан ошмаслиги керак).

Агар чиқарилаётган ҳавода иссиқлик ажралиш аниқ кўрсатилмаган бўлса рухсат этилган меъёра тенг деб қабул қилинади.

Агар олинган натижа лойиҳадига ҳаво ҳажми билан таланганда қулай иш шароити учун тўғри келмаса, бу етишмовчилик хулосада қайд этилади. Чангга қарши вентиляция баҳолаш маҳаллий тортувчи вентиляция сўриш тезлиги катталигини аниқлаб ўтказилади. Агар лойиҳада тезлиги берилмаган бўлса қўйидаги формула билан ҳисобланади: $Q = F \cdot V \cdot 3600$ м³/соат. Бу ерда: Q - ажралиб чиқаётган ҳаво оқими; F - тортиш майдони, м²; V - ҳаво тортиш тезлиги.

Маҳаллий вентиляция ўша жойнинг ўзидан зарарли моддани тортишга асосланган. Зарарли моддани ажралиш манбаи ва маҳаллий тортувчи қурилманинг икки хил кўриниши фарқланади; очик ва ёпиқ типлаги. Ёпиқ типдаги маҳаллий тортигичга қўйидагилар киради: тортувчи шкаф ва кожухлар. Очик типдаги маҳаллий тортигич: тортувчи зондлар, бортовой тортигич, тортувчи канал ёнлама ва бурчакли тортигич.

Маҳаллий вентиляцияни сўриш тезлиги бўйича самарадорлигини баҳолаш қўйидаги жадвал билан ўтказилади (30-жадвал).

Ишлаб чиқариш вентиляцияси лойиҳасини экспертизасида ҳаво алмашинуви мувозанатини ҳисоблаш ўтказилади. Ҳаво олиб келувчи ва тортувчи вентиляцияни ишлаб чиқариш самарадорлигини таъминлайдиган шароитлар оптимал шароит ҳисобланади. Агарда цех алоҳида бинода жойлашган бўлса олиб келинаётган ҳавонинг ҳажми кўп бўлиши мумкин (мусбот ҳаво алмашинув баланси) чиқиб кетаётган ҳаво камлига нисбатан. Бу эса худуддан (агар у ифлосланган бўлса) тозаланмаган (ташқи ҳаво) ҳавони сўришнинг қийинлаштиради.

**Маҳаллий тортувчи вентиляциянинг сўриш
тезлигини белгиловчи катталиклар**

Кўраш учун мослама	Сурғич (отсос) тури	Тавсия қилинган сўриш тезлиги, м/с
Иссиқлик билан	Зонд козерок	0,5-0,7
Ноисиклик билан	Тортувчи шкаф	0,25-0,5
	Зонд	0,5-1,25
Зарарли буғлан ва газлар билан	Тортувчи шкаф	0,5-0,7
РЭМ 100 мг/м ³ дан кам бўлганда	Зонд	0,7-1,0
		0,5-1,25
Чанг билан	Кожух	1,5-4 м (чангнинг ҳам бўлиш шароити солиштирма оғирлиги дисперслигига боғлиқ равишда)

Маиший хоналарни жойлашиши ва таъминланиш лойиҳаларини экспертиза қилишда қуйидаги схема асосида амалга ошириш керак:

- умумий ва махсус маиший хоналар сонини гигиеник талабларга жавоб бериши;

- маиший ва ишчи хоналарини, ишлаб чиқариш жараёнларини ўзига хослиги ва ишловчилар томонидан улардан фойдаланиш қулайлигини ҳисобга олган ҳолда, ўзаро мақсадга мувофиқ жойлаштириш;

- гардероб, душхона, ювиниш хонаси ва бошқа хоналарда жиҳозларни тўғри ва етарли жойлаштирилиши;

- лойиҳалаштирилган (ёритилганлик, вентиляция, иситилиги) ва бошқа алоҳида хоналарни (душ, ҳожатхона) гигиеник талабларга жавоб бериши.

Маиший хоналарни санитар экспертизасида ДСЭНМ шифокори қуйидаги қонуний ҳужжатлар билан танишиб чиқади. Қур. № ва М. 2.09.04-95 "Административ ва маиший бинолар", Қур. Қ ва М. 2.01.05-98 "Табиий ва сунъий ёритилганлик", Қур.Қ ва М. 2.04.05-97 "Иситиш; вентиляция, ҳавони кондиционерлаш".

Маиший ва ёрдамчи хоналарга киради: гардероб, ювиниш хоналари ҳожатхона, душхона, оёқ ва қўл ванналари,

аёллар шахсий гигиена хоналари, чекиш жойлари, иситиш ёки хоналари, фотарий ингаллятория.

Ишловчилар, бевосита ишлаб чиқариш билан банд бўлганлари учун санитар-маиший хоналар 31-жадвалга асосан ишлаб чиқариш жараёнларини гуруҳларига боғлиқ равишда лойиҳалаштирилиши керак. Гардероб блокани таркибида кўча ва уй кийимлари гардероби, махсус кийимлар учун гардероб, душхона, ювиниш хоналари, хожатхона бўлиши керак. Умумий гардероблар корхонада ишчиларни сони 50 тагача бўлган, ҳамма гуруҳларга ишлаб чиқариш жараёнлари учун кўзда тутилган 1в, 2в ва 3б подгруппадаги гардероблар уй ва махсус кийимлар учун алоҳида бўлиши керак. Гардеробларни ўй ва махсус кийимлар учун шкафларда бўлимлар сони ёки вешалкалар сони ишчилар сонига мос равишда бўлиши керак, кўча кийимлари учун эса иккита сменада ишловчилар сонига етарли равишда бўлиши керак.

31-жадвал

Маиший хоналар таркиби

Ишлаб чиқариш хоналари гуруҳи	Ишлаб чиқариш жараёнларининг санитарии тавсифи	Ҳисобланган киши		Гарбероб типи, 1 киши учун шкаф бўлиши керак	Махсус маиший хоналар ва курик-малар
		1 душ сеткаси	1 кранга		
1.	3-чи ва 4-чи хавфли моддалар билан инфлосланттирувчи жараён.				
1а	Фақат қўлларни.	25	7	умумий 1 бўлинмали	-
1б	Тана ва махсус кийимлар	15	10	умумий 2 бўлинмали	-
1в	Тана ва махсус кийимлар, махсус ювувчи моддалар воситасидагина кетадиган модда билан инфлосланиш.	5	20	Алоҳида 1 бўлинмали 2 та шкаф	Химчистка ёки махсус кийимларни ювиш хонаси
2.	Ортиқча иссиқлик ажралиб чиқиши билан ёки ноқулай метео шароитларда содир бўлувчи жараёнлар.				

1	2	3	4	5	6
2а	Ортиқча конвекцион иссиқлик ажралиб чиқишда.	7	20	Умумий 2 та бўлинмали	Совутиш хоналари
2б	Ортиқча нурли иссиқлик ажралиб чиқишда.	3	20	Умумий 2 та бўлинмали	Совутиш хоналари
2в	Махсус кийимни ивитадиган юқори намлик шароитида.	5	20	1 бўлинмали алоҳида шкаф	Махсус кийимни қуритиш
2г	Ҳаво харорати 10°C гача бўлган шароитлар (шу жумладан очиқ ҳаводаги ишлар).	5	20	1 бўлинмали алоҳида шкаф	Исситиш ва кийим қуритиш хоналари
3.	1-чи ва 2-чи хавфлилик синфига кирувчи моддалар ёки борқарор хидли моддалар билан ифлослантувчи жараёнлар				
3а	Фақат қўлларни	7	10	Умумий 1 бўлинмали шкаф	-
3б	Тана ва махсус кийимларни	3	10	1 бўлинмали алоҳида 2 та шкаф	Кимёвий тозалаш махсус кийимларни сақланадиган жойларда сунъий вентиляция, кийимларни хидсизлан-тириш
4.	Маҳсулотни тайёрлашда тозалikka, стерилликка риоа қилишига алоҳида талаб қўядиган жараёнлар	Махкамовий (тармоқ нормативлари талабларга мувофиқ равишда)			

Душхоналарни, ювиниш хоналарни сони ва махсус маиший қурилмаларни 1 та сменада ишловчилар сонига қараб ёки бир вақтда ишини тугаётган сменани бир қисмига мувофиқ лойиҳалаштириш кўзда тутилиши афзал.

Душхона очишга душ кабиналари билан жиҳозланади (20% гача ёпиқ душ кабиналари руҳсат этилган).

Кўп қаватли ишлаб чиқариш биноларида ҳожатхоналар 1 тадан ҳар бир қаватда бўлиши керак. Эркаклар ва аёллар учун ҳожатхоналар 1 та сменада ишловчилар сони 15 тадан ошмайдиган ҳолатда ташкиллаштиришга руҳсат этилади. Ишчилар сони 50 тадан 300 та гача бўлса тиббий пункт ташкил этилиши керак. Тиббий пунктни майдони бўлиши керак: ишчилар сони 50 тадан 150 та гача бўлса 12 м², 151 дан 300 та гача бўлса 18 м² бўлиши керак.

Агарда корхоналарда ишловчилар сони 300 тадан ортиқ бўлган ҳолатларда фельдшерлик тиббий пунктларини ташкил қилиш, ишчилар сони 1000 тадан юқори бўлса шифокорлик пунктларини ташкил қилиш кўзда тутилади.

Аёллар шахсий гигиена хоналари, 1 та анжомга 75 та одамни ҳисобга олган ҳолда аёллар ҳожатхоналарида жойлаштириш кўзда тутилади. Агарда ишлаб чиқариш жараёнлари газ ёки чанг ажралиши билан боғлиқ бўлса, хоналарни майдони 1,8 м² бўлган ингаляцияни қабул қилувчи кабиналар билан жиҳозлаш йўлга қўйилган.

Қуёш нуруни етишмаслиги профилактикаси учун фотарийлар лойиҳалаштирилиши керак.

Ёритилганликни баҳолаш

Доимий ишлаш жойига эга бўлган хоналарда (тиббий пунктларда касалларни қабул қилиш, кўкрак ёшидаги болаларни овқатлантириш) шунингдек дам олиш хоналарида албатта табиий ёритилганлик ташкил этилиши керак. Қолган хоналар сунъий ёритилганлик билан ёритилиши мумкин. Табиий ёритилганлик мавжудлигида санитар-маиший хоналарида ТЭК (табиий ёруғлик коэффициенти) 0,3 дан кам бўлмаслиги керак.

Сунъий ёритқичдан таралаётган энг паст ёритилганлик пол сатҳида, ювиниш хоналарида, ҳожатхонада, кўкрак ёшидаги болаларни овқатлантириш хоналарида - 7,5 лк,

гардеробларда, душхона, қуритиш хоналари, кийим ва пойафзалларни чангсизлантириш жойларида, иситиш хоналарда - 50 лк дан кам бўлмаслиги керак.

Вентиляция ва иситиш тармоғини баҳолаш

Санитар-маиший хоналарда (душхона ва ҳожатхонадан ташқари) дөреза ва эшиклар орқали кирувчи табиий вентиляция билан таъминлаш кўзда тутилади. Табиий шамоллатиш (азрация) имкони бўлмаган хоналарда ҳавони механик йўл билан бериш кўзда тутилади. Душхоналарда, ҳожатхоналарда (санитар қурилмалар сони 3 ва ундан кўп бўлса), қуритиш хоналарида ва кийимларни чангсизлантириш хоналарида ҳавони механик тортиб олиш умумий ҳисобидан 75 м^3 соат 1 та душ сеткасига, 50 м^3 с 1 та унитазга кўзда.

Ёрдамчи бинолар ва хоналарни иситишда радиатор ва конвектордан иборат бўлган буғли юқори босимли ёки сувли иситиш тармоғидан фойдаланилади. Санитар-маиший хоналарда ҳаво ҳарорати қуйидагича бўлиши керак: вестибюль, блокларда, кўча кийимлари сақланадиган гардеробларда $+16^\circ\text{C}$, ҳамма турдаги кийимлар сақланадиган гардеробларда $+18^\circ\text{C}$ дам олиш хоналарида, аёллар шахсий гигиена хоналарида фоториялар $+23^\circ\text{C}$; иситувчи қурилмалар жойлаштирилган дам олиш хоналарида $+22^\circ\text{C}$; алсҳида турдаги кийимлар сақланадиган гардеробларда $+23^\circ\text{C}$, душхоналарда $+25^\circ\text{C}$ бўлиши керак.

Ишлаб чиқариш объектларини қурилиш лойиҳасини санитария экспертиза материаллари санитар-техник советида, ДСЭНМ мутахассисларидан ташқари лойиҳалаш ташкилоти ишчиси, буюртмачи ва бошқа мутахассислари ҳам иштириок этишади. Санитар техник советни қабул қилган масалани бошлиқ ва санэпид. муассаса томонидан тасдиқланади.

Экспертизани натижаларини ҳисобга олган ҳолда ДСЭНМ шифокори илмий-техник советни тизимини ҳисобга олган ҳолда Ф-303 у хулосасини тузади, у эса Ф-304 у регистрация қилинади. Хулоса бошқа асослардан ташқари лойиҳада аниқлашган санитар-гигиеник меъёр ва қоида-

лардан четланишлар ҳақидаги маълумотлар ҳам бўлиши керак. Таклифлар ва уларнинг аҳамитига қараб хулоса асосан 2 хил вариант бирида тузилади:

- шаҳарни (район, вилоят)ни давлат санитария назорати, лойиҳа асосланади (агарда уни қайта ишлаш кўзда тутилмаса ва эътироз бўлмаса);

- шаҳар (район, вилоят)ни давлат санитария назоратидан ўтказишда қурилиш лойиҳаси асослашдан четланишлар).

12-БОБ. КОММУНАЛ ОБЪЕКТЛАРИНИ ЛОЙИҲАЛАШТИРИШДА ВА ҚУРИЛИШ ЛОЙИҲАЛАРИНИ САНИТАРИЯ ЭКСПЕРТИЗАСИДА ОГОҲЛАНТИРУВЧИ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ

Огоҳлантирувчи санитария назорати шаҳар қурилиши турар жой ва жамоат бинолари, сув таъминоти, канализация, аҳоли яшаш жойларини тозалаш бош тизими ва бошқа коммунал объектларни лойиҳалаштириш ва лойиҳаларни экспертизадан ўтказишни ўз ичига олади.

1. Аҳоли яшаш жойларида сув таъминотини лойиҳалаштириш ва сув таъминоти лойиҳаларини санитария назоратидан ўтказишдаги огоҳлантирувчи санитария назорати

“Сув ва ичимлик-хўжалик сув таъминоти гигиенаси” бўлими бўйича огоҳлантирувчи санитария назорати ўтказишда қуйидаги асосий қонуний ҳужжатлардан фойдаланиш тавсия қилинади:

- O'zDST 950:2000 “Ичимлик суви. Гигиеник талаблар ва сувнинг сифатини назорат қилиш”;

- O'zDST 951:2000 “Марказлаштирилган ичимлик- хўжалик сув таъминоти манбалари. Гигиеник техник талаблар ва танлаш қоидаси”;

- “Махаллий ичимлик-хўжалик сув таъминоти учун фойдаланиладиган қудуқлар ва булоқ коптажларнинг қурилиши ва таркиби бўйича санитария қоида”;

- ҚМҚ 2.04.02-97 “Сув таъминоти. Ташқи тармоқ ва иншоатлар”

- ҚМҚ 3.01.04-87 “Қурилиши яқунланган объектларни ишга туширишга қабул қилишнинг асосий низомлар”;

- Ичимлик-хўжалик ва маиший-маданий мақсадларда фойдаланиладиган сув хавзалари сувларда заҳарли моддаларнинг руҳсат этиладиган санитария меъёрлари (РЭМ, ТРЭД) СанҚ ва М; 42-121-4130-88;

- Сан Қ ва М 0056-96 “Очиқ сув хавзаларини ифлосланишидан ҳимоя қилиш санитария қоидалари ва меъёрлари”;

- “Сув таъминоти манбалари ва ичимлик-хўжалик мақсадидаги сув тармоқларини санитария ҳимоя минтақаларини лойиҳалаштириш ва ишга тушириш тартиби ҳақидаги низом” (2640-82 сонли);

- ҚМҚ 3.05.04-97 “Сув таъминоти ва канализация ташқи тармоқлар ва иншоатлар”.

Ичимлик-хўжалик сув тармоқларининг қурилишида алоҳида сув тармоғи иншоатларининг намунавий лойиҳалардан фойдаланилади: насосли станция, тоза сув сақлаш бўйича иншоатлар. СХМ ва бошқалардан фойдаланиб, яқка ҳолда лойиҳалар бўйича олиб борилади.

Тушунтириш хатида қуйидаги маълумотлар акс эттирилган бўлиши керак:

- Аҳоли яшаш жойларнинг тавсифномаси ва уни келажақдаги ривожланиш, қурилиш (қаватлилиги) ва алоҳида тумаларнинг санитар ободонлаштирилганлиги тўғрисидаги маълумотлар;

- Керак бўлган хамма сув истеъмол ҳисоблари, сув ҳажми кўрсатилган, сув истеъмоли умумий миқдори (аҳоли учун ҳам), сув тармоғи иншоатининг қуввати, санитар ва техник ҳолати тўғрисидаги маълумотлар;

- Сув таҳлилларини келтириб батафсил сув манбасини танлашни асослаш;

- Сув кўтариб берувчи ва тозалаш иншоатларини қуввати ҳисобланган натижалар;

- Канализация тармоқларига нисбатан ўзаро жойлашиши ҳисобга олинган сув тармоғи бош иншоатлари жойлашган ўрни ва тавсифномаси (ишлаб чиқариш қуввати, ўлчами, иш тартиби, иситиш, вентиляция ва биноларни санитар ободонлашганлиги, хизмат кўрсатиладиган ҳудуд-

нинг чегараси, сув тармоқларини ўтказиш чуқурлигидан магистрал тармоқлар.

Чизма қисмларнинг ўзига: мавжуд сув таъминоти тизимлари ва оқинди сувлар канализация тармоқлари акс эттирилган вазиятли режани, лойиҳалаштириш йилидаги ва ҳисобли даврга (ривожланиш навбати албатта кўрсатилди, чегаралари кўрсатилган жойларнинг бош режаси, ҳамма объектлари жойлашиши акс эттирилган аҳоли яшаш жойларининг чизма режаси, сув тармоғи, бош тармоғи бош иншоатлари майдонининг режаси, сув таъминоти, тармоқлари ўтказилиши керак бўлган режа СХМ (санитария ҳимоя минтақаси) лойиҳасида ҳам тушунтириш хати, чизма қисмлари ва унинг сув истеъмол меъёрига мос келиши, гидрологик (очиқ сув хавзалари учун), гидрогеологик (ер ости учун) изланиш натижалари, келажакдаги фуқоролар яшаш қурилиши, СХМ асосланиши (1,2,3 минтақалар), СХМларида, сув таъминоти манбаларини соғломлаштириш бўйича тадбирлар ва улар бажариш муддатлари ва маҳаллий ҳокимият томонидан тасдиқланган жавобгар шахслар акс эттирилади.

Чизма қисмларида вазиятли ва бош режалардан ташқари лойиҳа ташкилоти аҳоли яшаш жойларини бош режасини тасдиқланганлиги тўғрисидаги ҳокимият қарори ёки сув тармоғи бош иншоатлари қурилиши учун ер майдони ажратилганлиги тўғрисидаги ҳужжатларини тақдим қилишлари керак.

Санитария экспертизага тақдим этилган ҳужжатларни кўриб чиқиш аҳоли яшаш жойларининг сув истеъмол меъёрларини ҳисобларини текширишдан бошланади. Сув манбасини тўғри танлаб олинганлиги, уларни ишонarli санитария муҳофазаланганлиги, сувни қайта ишлаш технологик-тизими жойлашган жой, алоҳида сув тармоғи иншоатларни тўғри кўрилганлиги, СХМ лойиҳаси ва бошқалар бўйича баҳоланади.

Аҳоли яшаш жойлари (объект)ни ичимлик сувига бўлган истеъмол меъёрлари.

Сув тармоғи ҳамма аҳоли учун хизмат кўрсатиш керак. Агар ҳамма аҳоли яшаш жойларини биринчи навбатдаги қурилиш даврида эгаллай олмаса, сув тармоғини аввал кўп қаватли уйлар қурилиши мавжуд бўлган гузар жойларга,

ҳамда санитария нуқтаи назаридан қоникарсиз ҳисобланган, яъни жойларда сифатли маҳаллий сув таъминоти манбалари бўлмаган туманларга уланади. Булардан ташқари яна сув тармоғини биринчи навбатда юқумли ичак касалликлари, флюороз билан касалланганлари юқори бўлган ва бошқа жойларга уланади. Ичимлик хўжалик сув истеъмоли тахминий меёрлари ўртача 1 киши учун бир йилда ҚМҚ 2.04.02-97 асосланиб таъмин қилинади ва шаҳар ва саноати ривожланган туманлар учун 2015 йилгача 550 л кунига, қишлоқ аҳолиси учун 200-125 л кунига белгиланади. Кўрсатилган тахминий ободонлаштириш даражасини ҳисобга олиб 20%га кўпайтириш ёки камайтиш мумкин. Аҳоли сувга бўлган энг юқори истеъмоли меъёриини аҳоли сонига кўпайтириш йўли билан аниқланади м³ кунига:

$$Q \text{ энг юқори кунига} = \frac{\sum q_x \cdot N_x}{1000}$$

Қаерда: q_x - сув истеъмоли, ҚМҚ 2.04.02.97. 2-жадвал бўйича қабул қилинади;

N_x - ҳар-хил ободонлаштириш даражаси билан турар жойидаги аҳоли сони ҳисобига;

1000 - 1 л ни 1 м³ га қайта ҳисоблаш коэффициентини.

Юқоридаги формула аҳолини ичимлик сувига бўлган эҳтиёжини 25 йил давомида ривожланишини ҳисобга олмайди, шунинг учун ичимлик-хўжалик сув таъминоти тахминий нормасидан 15% ни, ҳамда саноат ишлаб чиқариши сув таъминоти эҳтиёжини ҳам қўшиб ҳисобланади.

Сув тақсими Тармоғи энг юқори бир соатлик сув сарфини таъминлаши керак, буни ҳисоблаш учун қуйидаги формуладан фойдаланилади.

$$Q \text{ энг юқори соат} = K \text{ энг юқори соат} \frac{q \text{ энг юқори кундалик}}{24}$$

Қаерда: K энг юқори соат - соатда нотекистик энг юқори коэффициентини, бу қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$K \text{ энг юқори соат} = \alpha \text{ энг юқори} \cdot \beta \text{ энг кам,}$$

α энг юқори - биноларни ободонлаштириш даражасини корхоналарни иш тартибини ҳисобга олувчи коэффиценти;
 β энг кам - аҳоли яшаш жойидаги аҳоли сонини аниқловчи коэффиценти.

Сув таъминоти манбаларини танлашни гигиеник баҳолаш

Сув таъминоти манбаларини санитария нуқтаи назаридан хавфсизлигини ҳисобга олиб, қуйидаги тартибда жойлашади (катламлараро босимли, босимсиз, грунт сунъий тўлдириладиган, қирғоқда жойлашган ер ости ва очиқ сув хавзалари - дарё, сув омбори, кўл, канал). Шундай қилиб биринчи навбатда ер ости қатламлараро босимли (артезиан) сувлар (миқдори етарли бўлмаса ҳам) танлаб олинади.

Миқдорини тўлдириш учун ДСЭНМ органлари билан келишиб санитария нуқтаи назардан кам хавфсиз бўлган сув манбалари билан тўлдириш мумкин. Сувнинг сифатини экспертизасида сувни сифатини тажрибада текширилган натижалари бўйича манбага тавсифнома бериш, ер ости сув манбаси бўлса О'zDST 950-2000 талабларига, очиқ сув манбаси бўлса Сан.К ва М 0056-96 талабларига таққослаб баҳоланади. Агар танлаб олинган сув манбасидаги сувнинг сифати юқорида кўрсатилган талабларга жавоб бермаса, у ҳолда сувни самарали ва ишонарли талабларга мос келадиган қилиб тайёрлаш керак. Сув манбаларини танлаб олишда О'zDST 951:2000" Марказлаштирилган ичимлик-хўжалик сув таъминоти манбалари. Гигиеник, техник талаблар ва танлаш қоидасида берилган низомларга амал қилинади.

Қабул қилинган сувни сифатини қайта ишлаш тизими ва сув тармоғи бош иншоотлари жойлаштирилган жойини тўғри танлаб олинганлигини гигиеник баҳолаш

О'zDST 951:2000 да тасдиқланган сувни таркиби бўйича таснифини ҳисобга олиш қуйидаги бешта тизимдан фойдаланиб сувни сифатини қайта ишлаш мумкин.

1) Сувни табиий тиндириш, кейин секин филтрлар орқали филтрлаш.

2) Коагуляция, тиндириш, хар-хил тузилишли тез филтрлар орқали филтрлаш.

3) Кантакли тиндиргичлар орқали коагуляция ва филтрлаш.

4) Сувдан фито-зоопланктонларни олдиндан ажратиб олиш учун микрофилтрлаш, коагуляция, икки босқичли тиндириш ва филтрлаш.

5) Сувдан фито-зоопланктонлар олдиндан ажратиб олиш учун микрофилтрлаш, коагуляция, икки босқичли тиндириш (жуда лойқа сувлар учун), тез филтрларда филтрлаш, хидни бартараф этиш учун оксидловчи ва сорбетлар қўллаш ва зарарсизлантиришнинг энг самарали усуллари қўллаш.

Хар-хил сув тармоқларида сувни зарарсизлантириш усулларида озонлаш ва хлорлаш тавсия қилинади. Хлорлашдан сўнг пайдо бўладиган хлорофен ҳидини бартараф қилиш учун технологик жараён ҚМҚ2.04.02-97 низомлариги мос равишда лойиҳалаштирилган бўлиши керак.

Сувни қайта ишлаш махсус усуллари (фторлаш, фторсизлантириш, дезодорация, темирсизлантириш ва бошқалар) албатта қурилиши кўрсатилган бўлиши керак.

Ҳозирги вақтда сув таъминотида сувни қайта ишлаши учун, филтрлаш учун, қудуқларни мослаш учун ҳамда сув тармоқларини ўтказиш учун синтетик материаллардан кенг фойдаланилмоқда.

Лойиҳаларни экспертизадан ўтказилаётганда фойдаланилаётган ҳамма синтетик материалларга ЎзР ССВ БСЭД томонидан руҳсатнома берилганлигини текшириш керак.

Сув тармоғи алоҳида иншоотларини қурилишини тўғрилигини гигиеник баҳолаш

Алоҳида иншоотларини қурилишини баҳолаш сувни қайта ишлаш технологик жараёнини бориши билан аниқланади. Биринчи навбатда сув олиш иншоотини конструкцияси кўриб чиқилади.

Агар ер ости сувларидан фойдаланиш режалаштирилган бўлса, у ҳолда сув қувурлари орасидаги бўшлиқ жойлари, қудуқ конструкцияси фойдаланилаётган сув гори-

зонтини юқоридаги ёки пастдаги сув горизонтларидан изоляция таъминланганлиги аниқланади.

Кудуқни гермитизация масалалари таъминланганлигини аниқлаш мақсадида конструкция бошини шахтага ёки ер юзасига чиқарилишини экспертизадан ўтказилади. Кудуқ оғзини ер усти павильонига жойлаштирилади, чунки мақсад унга гурунт сувларини тушушини олдини олиш. Шахталарнинг ости гурунт сувларидан баланд, саёз ҳамда кудуқнинг боши гурунт сувларини ва атмосфера ёғингарчилик сувларини тушишидан ҳимоя қилинган (сув ўтказмайдиган қилиб беркитилиши, ой ва туби, люк қопқоқларининг конструкцияси, шахта атрофи деворлари лойиқ “қуяф” қилиниши) бўлиши керак.

Сув кўтарувчи мосламаларни лойиҳаларини санитария экспертизадан ўтказилаётганда, уларни талабларга мос келиши текширилади. Ҳар-хил марказдан қочувчи насосларга (сувга туширилувчи, кўндаланг ва тик валли) кўпроқ ёндашилади. Агар имконият бўлмаса эрлифтилардан фойдаланилади. Санитария нуқтаи-назардан штангали насослар қатор камчиликларга эга, уларни кудуқларга мослаштирилаётганда оғзини ишонарли даражада ёпиш қийинлашади, ҳамда тез-тез авария ҳолатлари ва поршенлари сувни ифлосланишини кўпайтиради. Марказдан қочувчи тик насосларни лойиҳалаштирилаётганда кудуқ бошини ҳар доим ҳам герметик равишда сақлашни имконияти бўлмаслигини ҳисобга олиш керак. Бундан ташқари бу насосларни таъмирлаш қийин кечади. Эрлифтлардан фойдаланилганда майдонларни тўғри танлаш ва кўкаламзорлаштириш, компрессорларнинг ҳаво суриб олиш жойлари камида 4-5 м ер юзасидан юқорида ва бинонинг шимолий ички ускуналарини ёғлаб туриш учун фойдаланилган ёғларни сувга тушушини олдини олиш учун ёғ тутувчи мосламалар ўрнатилади.

Сув кўтариб берувчи насосларнинг босимли қувурларида сувдан синама олиш учун жумраклар ўрнатилиши керак. таъмирлашдан, кудуқни ювишдан ва хлорлашдан ва бошқалар сувни сўнг ташлаб юбориш учун имконият яратилган бўлиши керак. Сув кутарувчи мосламаларни таъмирлаш зарур бўлиб қолганда албатта захирада кудуқ лойиҳалаштирилган бўлиши керак.

Агар лойиха бўйича артезиан қудуғи насосли станция хонасида жойлашган бўлса, улар албатта изоляция қилинган бўлиши керак.

Очиқ сув хавзаларида сув олиш режалаштирилган бўлса у ҳолда лойиҳалаштирилган сув олиш иншоатларини қўллаш керак бўлади.

Коагуляция ва тиндириш учун иншоатларнинг лойиҳаларини кўришда қуйидагилар текширилади: қандай реагентни қўллаш режалаштирилган, уларни дозаси, реагентларни эритиш ва меъёрлаштириш қандай олиб борилади, уларни қайта ишланаётган сув билан аралашishi, реагент хўжалигини алоҳида иншоатдаги иш шароит, коагулянт ва хлорли охактош сақлаш омборларининг ўлчами (реагентларнинг захираси камида 30 кунга етадиган ва хлор ва фтор тутувчи моддаларнинг захираси камида 3 ойга етадиган бўлиши керак).

Тозалаш иншоотларининг таркибида аралаштириш камераси кўзда тутилган бўлиши керак ва сув билан реагентларни аралашishини тўлиқ таъминлаш керак. Камеранинг ҳажмини текшираётганда, уларда сувнинг бўлиш вақти 15-20 дақиқа ҳисобидан қурилишини текшириш керак. Сувда ҳосил бўлган ипир-ипирларни ва чўкмаларни тиндириш учун тиндиргичлардан фойдаланилади. Иншоатни тўғри хилини танлаб олинганлигини текшириш керак. Агар объект намунавий бўлмаса, у ҳолда иншоатнинг ҳажми ва ўлчами сувни тиндириш учун етарли вақтни ва сувни руҳсат этиладиган ҳаракат тезлигини таъминлашни текшириш керак.

Тозалаш иншоотларининг ҳисобини ҚМҚ 2.04.02-97 “Сув таъминоти. Ташқи тармоқ ва иншоатлар” талабига асосланиб текширилади.

Булардан ташқари: фильтрларни тўғри танланганлиги фильтрловчи каламни баландлиги, етарлилиги, фильтрларга солинган материалларнинг диаметри қанча сувни филтрланиш тезлиги меъёри ёрдами ва фильтрловчи майдон мос келадими, филтрлаш давомийлиги филтрларнинг ишлаш давомида сувни филтрдан ўтиш тезлиги қандай назорат қилинади, филтрларни ювиш қандай олиб борилишлари ҳам аниқланади.

Санитария экспезизасидан ўтказишнинг энг жавобгарлик босқичи сувни зарарсизлантирувчи воситаларни

кўриб чиқиш ҳисобланади, агар сувни хлорлаш усулидан фойдаланиш кўзда тутилган бўлса, у ҳолда қандай реагентдан фойдаланиланилиши кўриб чиқилади.

Тозаланиб ўтган сувни хлор билан мулоқатда бўлиши камида 1 соат бўлиши керак, шунда эркин қолдиқ хлор миқдори яқин сув олиш жойида 0,2-0,5 мг/л бўлишини тامينлаш керак. Керакли хлор тўғрисидаги ҳисобларни кўриш керак. Технологик изланишлар етарли бўлмаса олдиндан дозани очиқ сув хавзалари сувлари учун 2-3 мг/л фаол хлор ҳисобидан, ер ости сувлари учун эса 0,7-1мг/л фаол хлор ҳисобидан қабул қилиш керак. Агар изланишлар натижасида сувда хлорфенол хиди пайдо бўлиб қолиши аниқланса, унда олдиндан аммонизация билан хлорлаш лойиҳалаштириш кўзда тутилади. Таркибида хлор тутувчи моддалар сақланиши учун мўлжалланган хлорлаш хонаси ва омборхона лойиҳаларини кўриб чиқиш шарт. Бу лойиҳаларга уларни санитар-техник ободонлаштирилганлиги ва қурилиши тўғрисида санитария хулоса берилади.

Фторлаш бўлими бўйича лойиҳаларни экспертизадан ўтказганда қуйидагиларга катта аҳамият берилади: 1) фтор дозаси. 2) фтор тутувчи реагент, унинг ишчи концентрацияси ва ички эритмани тайёрлаш услуби; 3) сув тармоғи сувига фторни қўшиш жойи; 4) фторни меъёрлаштирувчи мосламанинг тузилиши. Фторни сувда қўшиш тозалаш иншоатларидан сўнг ўтказиш мақсадга мувофиқ, чунки сувни тозалаш жараёнида уни сувда камайиб кетишига олиб келгди. Шунинг учун артезиан сув тармоқларида фтор тутувчи реагентлар тоза сув сақловчи резервуарларда қўшилади, дарё сув тармоқларида эса филтрлашдан сўнг, хлорлашдан олдин ёки кейин қўшилади. Алоҳида фторловчи мосламанинг конструкциясига аҳамият бериш керак. Ҳамма мосламанинг қопламаси ва кислотага чидамли материаллардан камуникацияси кўзда тутилган бўлиши керак. Фторлаш хонаси бошқа хоналарга нисбатан изоляция қилинган ва олиб келувчи ва сурувчи умумий вентиляциялар мослаштирилиши режалаштирилган ҳолда лойиҳалаштирилган бўлиши керак. Сувни фторсизлантириш лойиҳасини санитар баҳолаётганда сувда фторнинг миқдори 5 мг/дм³ гача бўлса, контакти-сорбцион коагуляция усулини қўллашни ҳисобга олинган бўлиши керак. 10 мг/дм³ гача бўлса сорбентлар қўлланиши ҳисобга

олинган бўлиши керак. Шундан кейин сув тармоқи тизимидаги тоза сув сақлаш учун қўлланиладиган ер ости резервуар ва босим ҳосил қилувчи башняларнинг жойлашиши, ҳажмларни ўзига хос конструкциялари билан танишилади. Ер ости резервуаларининг деворлари, ости сув ўтказмайдиган материаллардан қурилиши (темирбитонли ғишлар) керак.

Резервуарларнинг ости сизот сувлари қатламидан юқорида лойихалаштирилган бўлиши керак, агар имконият бўлмаса дренажлар ёрдамида мақсадга эришилади. Сувни резервуарда айланиши учун олиб келувчи ва олиб кетувчи қувурлар қарама-қарши томонларга ўрнатилади (сувни алмашиши 48 соатдан кўп, 1 соатдан кам бўлмаслиги керак) Олиб келувчи қувурларда автоматик равишда беркилган сузиб юрувчи талқинлар бўлиши керак. Резервуарда ортиқча сув ва ифлосликларни оқиздириш учун сув қувурлари билан жиҳозланиши керак. Резервуарни тозалаш ва таъмирлаш учун герметик равишда ёпиладиган камида 0,5 м баландликда жойлаштирилган икки қаватли қопқоқлар ўрнатилади, кичкина ҳажмдаги резервуарлар учун иккита, катта резервуарлар учун эса 4 та ва ундан кўп вентиляция қувурлари ўрнатилади. Резервуарларга майда ҳайвонлар ва хашоратларни тушишини олдини олиш учун вентиляция қувурларга турлар билан тутилиши таъминланиши керак.

Бирламчи ва иккиламчи кўтариб берувчи насослар станциясида максимал ишлаб чиқаришни таъминловчи захирадаги насослар билан таъминланиши керак. Насос станцияларида ёруғлик коэффиценти 1:6 харорат ўртача 18 градусга мос келиши, ҳамда элвизак шамоллатиш билан таъминланиши керак. Насос станцияси хоналарида ва бошқа сув тармоғи биноларида санитар тармоқларни канализация тармоқларига албатта улаш шarti билан кўрилиши рухсат этилади. Бу шартларни бажаришга шароит бўлмаса, у ҳолда ховлида тозалаб кетилувчи, герметик сув ўтказмайдиган, ҳамда рельеф бўйича паст жойларга, насос станциясидан, ер ости резервуарлардан, сув тармоқларидан камида 30 м узоқликда хожатхоналар кўрилади.

Сув таъминоти тармоқларини баҳолашга ўтганда бош иншоатлар майдонидан аҳоли яшаш жойларигача бўлган сув тармоғи трассалари ва унинг чегарасидаги сув ўтказиш

тизимлари ўтказилиши режалаштирилган жойларни санитария ҳолати билан танишилади. Сув ўтказиш йўллари трассаларининг кенглиги қурилиш ҳудудларидан камида 40м, қурилиши йўқ ҳудудлардан эса камида 10 м бўлиши керак.

Аҳоли яшаш жойларида сув тармоғини канализация тармоғи билан кесишиши мумкин бўлган жойларида сув таъминоти тармоқлари канализация тармоғидан юқоридан ўтиш, вертикал бўйича улар орасидаги масофа камида 0,4м бўлиши керак. Бу жойларда сув тармоғи қувурлари металлдан қилиниб, чарм билан ўралади. Чармнинг узунлиги кесишган жойдан иккала томонга камида 5м бўлиши керак. Канализация қувурлари эса чўндан тайёрланган бўлиши керак. Сув тармоғини канализация тармоғи билан параллель ўтказиладиган бўлса, улар орасидаги масофа, агар сув тармоғи қувурининг диаметри 200 мм гача бўлса 1,5 м, 200 мм дан ортиқ бўлса 3м бўлиши керак. Агар сув тармоқларида сув сизиш ва авария ҳолатлари қутилиши мумкин бўлган жойлар (сизот сувларни юқори жойлашиши, зил-зила) да канализация тармоқларини юқорида ётқизиш рухсат этилмайди. Бошқа ҳолларда улар орасидаги масофа камида 5 м бўлиши керак. Хожатхона, ювинди ўралари ва бошқа шунга ўхшаш объектлар сув тармоғига 20 м масофагача яқин жойлашган бўлса уларни албатта бошқа жойга кўчириши керак. Қўшиб ташланишга мўлжалланган объектлар бўлса, олдин тозаланади, хлорли охактош билан дезинфекция қилинади, сўнг тоза тупроқ билан кўмиб ташланади.

Лойиҳалаштириладиган ичимлик-хўжалик сув тармоғи билан мавжуд ёки лойиҳалаштириладиган техник сув тармоғи орасида қўшилиш бўлмаслигини албатта текшириб кўриш керак.

Сув тармоғини ишга туширишда ёки таъмирлаш ишлари ўтказилгандан кейин лойиҳа бўйича сувни оқиздириб юбориш учун жойлар кўзда тутилганлигини текшириш керак. Сувни оқиздириб юбориш жойларни шундай жойлаштириш керакки, у орқали ифлос ташқари улар боши берк тармоқларда ҳам, тармоқни ювиб туриш мақсадида лойиҳалаштирилади. Қувурларни ўтказилиш чуқурлиги ернинг музлаш қатламидан 0,5 м чуқурликда ўтказилади. Тақсимловчи сув олиш жумраклари лойиҳалаштирилган бўлса, уларнинг хизмат

кўрсатиш радиуси аҳоли яшаш жойларида 100 м дан кўп бўлмаслиги керак.

Лойиҳа буйича қудуқларга юза сувларини (уни сув ўтказмайдиган қилиб кўрилиши, сувни четлаштириш учун ариқчалар қилинганлиги ва цементланганлиги, сизот сувларини жойлашиш қатлами, қудуқ деворлари ва остининг марериаллари) тушишидан ҳимоя қилинганми шунга аҳамият бериш керак. Сув тармоғи қувурлари асосан металл бўлиши керак, лекин юқори ва паст зичликка эга бўлган полиэтилен ва турфунлаштирилган полипропилендан қилинган қувурлар ҳам ишлатилиши мумкин.

Санитария ҳимоя минтақаларини гигиеник баҳолаш (СХМ)

СХМ ўз ичига сув таъминоти манбасини, сув олиш иншооти ва бош иншоотлар жойлашган майдонларни олади.

СХМни лойиҳалаштириш ва ишга тушириш “Сув таъминоти манбалари ва ичимлик-хўжалик сув таъминоти тармоқлари санитария ҳимоя минтақаларини лойиҳалаштириш ва ишга тушириш тартиби ҳақидаги низом” 2640-82 бўйича аниқланади. СХМ ташкил қилишдан мақсад сув таъминоти манбаларини, ҳамда сув тармоғи иншоотларини ва атроф ҳудудларни ифлосланишдан ҳимоя қилиш ҳисобланади.

СХМ ҳамма сув тармоқларида очиқ сув ёки ер ости сув манбалари бўлишидан қатъий назар ташкил қиланади.

СХМ таркиби учта минтақадан иборат, яъни: биринчи минтақа(катъий режим минтақаси) ўз ичига сув олиш иншоот жойлашган ҳудудни, ҳамма сув тармоғи ва сув тақсимловчи тармоқ жойлашган майдонларни олади: иккинчи ва учинчи (чегараланган минтақа) ўз ичига сув манбасини ифлосланишдан ҳимоя қилиш учун мўлжалланган ҳудудни олади.

Сув ўтказиш тармоқларини санитария муҳофазаси санитария-ҳимоя чизиклари билан таъминланади.

Уччала минтақада, ҳамда санитария-ҳимоя чизиклари чегараларида сувни сифатини бузилишини олдини олиш мақсадида комплекс чора-тадбирлар ва махсус тартиб ўрнатилади. СХМ ташкил қилиш учун лойиҳа ишлаб чиқилади ва лойиҳа қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

а) СХМ чегараларини аниқлаш: б) Сув таъминоти манбаларини ифлосланишини ва юборилаётган сувни сифатини бузилишини огоҳлантирувчи ва мавжуд ифлослантириш мумкин бўлган манбаларни бартараф этиш учун СХМ санитар ҳолатини яхшилаш мақсадида чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқариш.

СХМ чегараларини аниқлаш ва комплекс санитария чора-тадбирлар ишлаб чиқиш лойиҳалаштирилаётган ёки ичимлик-хўжалик сув таъминоти мақсадида фойдаланилаётган сув таъминоти манбасининг хилига, уларни ифлосланишида табиий ҳимояланганлик даражасига ва микроблар ёки кимёвий моддалар билан ифлосланиши мумкинлигига, ўзига хос санитар, гидрогеологик, гидрологик шароитларга, ҳамда ифлослантирувчи модданинг характериға боғлиқ бўлади. СХМ лойиҳалаштириш ДавСТ 17.1.3.03-77 1-иловасида кўрсатилган санитар, кимёвий, гидрогеологик ва гидрологик изланишларни бажариш билан бошланиши керак. Бунда маҳаллий шароитларни ҳисобга олган ҳолда СХМ чегараларини аниқлаш учун, ҳамда лойиҳалаш-тирилаётган СХМ чегараларида санитария тадбирларни бажарилишиға боғлиқ бўлган қўшимча текширишлар кўрсатилади. СХМ ни лойиҳалаштириш учун керакли ишларни бажарилиши лойиҳа ташкилоти томонидан олиб борилиши керак.

СХМни ташкил қилиш масаласи сув таъминоти манбасини танлаб олиш босқичида ҳам қилиниши керак. СХМ лойиҳаси ичимлик-хўжалик сув таъминоти лойиҳасининг таркибий қисми ҳисобланади ва бир вақтда ишлаб чиқилади, агар сув тармоғи иншоотлари қайта таъмирланса, унинг лойиҳаси билан бир вақтда кўриб чиқилади. Мавжуд фойдаланилаётган сув тармоғида СХМ ўрнатилмаган бўлса унда СХМ лойиҳаси алоҳида ишлаб чиқилади. СХМ лойиҳаси, ҳамда сув таъминоти манбасидаги сув сифатини талаб даражасида ишонарли бўлиши учун режалаштирилган тадбирлари маҳаллий ДСЭНМ органлари ва муассасалари, ва бошқа керакли ташкилотлар ва муассасалари билан кўрсатилган тартибда келишиб олиниши керак. СХМ лойиҳасини сан.экспертизасидан ўтказишда шифокор куйидагиларни аниқлаш керак: сув олиш жойдан юқори ва паст қисмларини ҳисобга олганда, сув хавзасини ўлчаши

сув манбасини ифлосланишдан ишонарли ҳимоя қилиш учун етарлими, сувни қайталаниб оқиши ҳисобга олинганми, минтақа таркибига қарама-қарши қирғоқлар, ирмоқлар ҳам қўшилганми, ҳудудда ҳамма сув олиш ва сув тармоғи бош иншоотлари рационал (мақсадга мувофиқ) жойлаштирилганми, минтақа таркибида келажақда сув тармоқини кенгайтириш учун захирадаги майдонлар кўзда тутилганми.

Дарёдан сув олишда биринчи СХМ чегараси сув олиш жойидан оқимга қарши камида 200 м, оқим бўйлаб 100 м кам эмас масофада белгиланади.

Агар сув хавзасининг кенглиги 100 м дан кам бўлса 1 СХМ, шу кенгликнинг ҳаммасини ва қирғоқдан 50 м масофада қўшиб олинади. 100 м дан кўп бўлса, қирғоқлари бўйлаб камида 100 м белгиланади. Оқмайдиган сув хавзаларида 1 СХМ чегараси ҳамма томонга сув олиш жойдан 100 м масофа киради. 1 СХМ чегарасига сув тармоғи бош иншоотлари, кўкаламзорлаштириш билан ва сув тармоғини келажақда кенгайтирилиши учун захирадаги ҳудудлар билан банд бўлган жойлар ҳам киради. Бундай вақтларда хлор бирикмалари сакланадиган омборлар билан яқин турар жой ва жамоат бинолари орасидаги масофа камида 300 м бўлишини ҳисобга олиш керак. 1 СХМ чегаралари ва ҳудудлари билан танишилгандан сўнг унинг чегарасида ҳамма белгиланган чора-тадбирлар: ҳудудни тўсиқлар билан чегаралаш, уни ҳимоялаш, бегона шахсларни минтақа ҳудудига қўйиш ва инсонларни яшаши учун рухсат беришини таъқиқлаш сув тармоғи бош иншоотларига таалуқли бўлмаган иншоотлар қурилишига рухсат бермаслик, қаттиқ қоплама (асфальт) билан қоплаш ва ҳудуддан ёмғир, қор сувларини сув олиш жойидан пастки чегараларга оқиб кетишини таъминлаш учун тик режалаштириш, кўкаламзорлаштирилган ҳимоя чизикларини параметри бўйича 50 м ва қирғоқлари бўйича 100 м ташкил қилиш. Хизмат кўрсатувчи ходимлар ўтирадиган биноларни канализация тармоғига уланишига алоҳида аҳамият бериш керак. Агар санитар тармоқларни канализацияга улашни имконияти бўлмаса, у ҳолда тозаланадиган, сув ўтказмайдиган қилиб изоляция қилинган, чиқиндиларни олиб кетишда ҳудудни ифлослантормайдиган ташқи хожатхоналарни куришга рухсат берилади. 1 СХМ ҳудудларида чиқинди сувларини

ташлаш, чўмилиш, хайвонларни боқиш ва суғориш, оқликларни ювиш, балиқ овлаш, ўсимликларга кимёвий ҳимоя воситаларни қўллаш, ҳамда органик ва ноорганик минерал ўғитлардан фойдаланиш тақиқланади.

2-СХМ (чегараланган минтақа) чегараси сув олиш жойидан шундай масофа белгиланиши керакки, бунда сувнинг оқимиға қарши СХМ чегарасидан то сув олиш жойигача сувни микроблардан ўз-ўзини тозаланиш вақти IV-иқлим шароитида сув сарфи 95% бўлса камида 3 кун бўлиши керак.

2-СХМ чегараси сув олиши жойигача қуйидагилардан келиб чиққан ҳолда аниқланади:

а) сувни микроблардан ўз-ўзини тозалаш учун керакли бўлган сувни ҳаракат вақти;

б) сувни оқиш тезлиги (m^3 кунига), кенглиги ва узунлигини ўртачаси ҳаракат ёки алоҳида участкалар учун уни бирдан ҳаракат тезлигини ўзгариши бўйича олинади.

Оқмайдиған сув хавзалари учун 2-СХМ чегаралари сув олиш жойида агар шамолнинг сув олиш томонга қайталаниши 10% гача бўлса 3 км ва агар шамолнинг сув олиш томонга қайталаниши 10% дан кўп бўлса 5км масофадаги акватория ўз ичига олади.

Қирғоқлари бўйлаб 2-СХМ чегаралари:

а) текис қирғоғидан ёзги-кузги даврларда-500 м.

б) тоғли нотекислик рельефи жойларда, агар қоя сув таъминоти манбаси томонга қараған бўлса 750 м ва қояли жойларда камида 1000 м.

2-СХМ-оқим бўйлаб чегараси сув олиш жойидан камида 250 м масофа белгиланади.

Очиқ сув таъминоти манбалари 3-СХМ чегаралари оқимга қарши оқим бўйлаб 2-СХМ чегаралари билан мос келади, қирғоқлари бўйлаб чегаралари эса сув тақсимоти чизиқлари бўйлаб 3-5 км ни ўз ичига олади.

2 ва 3 СХМ чегараларини асослаб берилған материаллар билан танишгандан сўнг, уларнинг худудида ўтказилиши керак бўлған тадбирлар лойиҳада кўрсатилғанлиги текширилади.

Ер ости сув манбалари сув тармоғи СХМ лойиҳаларини баҳолашда туманнинг гидрогелогик тавсифномаси ва

фойдаланилаётган сув қатлами горизонти, изланиш материаллари урганиб чиқилган бўлиши керак.

1-СХМ майдони ўз ичига “депрессия воронка” қисмини 30-50 м радиусни ўз ичига олади. Шунинг учун ишонарли ҳимояланган қатламлараро сувлардан фойдаланилаётган жойларда ҳудуд атрофида 30 м (минтақа майдони 0,25 га). Етарли ҳимоя қилинмаган ер ости сувларида 50 м радиусни ташкил қилади. Агар бир қанча ер ости манбаларидан 1 СХМ чегаралари мос равишда камида 30-50 радиусда бўлиши керак.

Сунъий равишда захирадан тўлдириладиган сув таъминоти манбалари учун 1 СХМ чегаралари етарли ҳимояланган сув манбалари сингари сув олиш жойидан 50 м масофада ва инфильтрация иншоатлари (бассейн, каналлар ва бошқалар) дан камида 100 м масофада ўрнатилган. Инфильтрацион сув манбаларининг 1 СХМ ўз ичига сув олиш жой билан очиқ сув манбаси орасидаги ҳудудни, агар улар орасидаги масофа 150 м дан кам бўлса олади.

2 СХМ чегаралари маҳаллий гидрогеологик ва санитар ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда ҳисоблаш йўллари билан таъминланиши керак. 2 СХМ чегаралари юқорида кўрсатилган 2640-82 сонли “Низом” буйича гидродинамик ҳисоблаш билан аниқланади, чунки гидродинамик ҳисоблаш 2 СХМ чегарасидан ташқарида микроблар билан ифлосланиш сув қатлами горизонтига тушгандан кейин, бу ифлосланган сув олиш жойига етиб келмаслигини ҳисобга олади. Ер ости сув манбаларини микроблар (нотурғун) билан ифлосланишдан ишонарли ҳимоя қилиш учун ифлосланган ер ости сувларини ҳаракат вақти Тм-2 СХМ дан то сув олиш жойигача паталогик микроорганизмларни турғунлиги ва яшаш қобилиятини йўқотиши учун етарли бўлиши ҳамда самарали ўз-ўзини тозалашга ҳам етали бўлиши керак.

Ер ости сувлари билан микробларни сув олиш жойига ҳаракат тезлиги Т м 2-СХМ чегарасидан сув олиш жойигача бўлган масофани асосий улчами ва бир вақтнинг ўзида СХМ чегарасини эпидемик ва гигиеник томондан ишончлилигини таъминлайди. Т м ҳисоб вақти гидрогеологик ва иқлим шароитларига тўғридан-тўғри боғлиқлигини ҳисобга олиш керак Масалан: очиқ сув хавзалари билан гидравлик алоқада

бўлган сизот сувлари учун, иқлим шароитида 400 кун, гидравлик алоқада бўлмаганлар учун 200 кун.

Қатламлараро босимли ва босимсиз сувлар учун, агар очиқ сув хавзалари билан алоқада бўлса 200 кун, бўлмаса 100 кун белгиланади.

3 СХМ чегаралари қуйидаги шароитлардан келиб чиққан ҳолда, яъни чегарадан ташқарида кимёвий ифлосликлар (турғун) сув қатлами горизонтга тушса, улар сув олиш жойигача етиб келмасин ёки етиб келсин T_m ҳисоб вақтидан олдин етиб келмаслиги гидродинамик ҳисоблаш йўли билан аниқланади. Ер ости сув манбаларини кимёвий ифлосланишдан ҳимоя қилиш мақсадида ифлосланган сувни ҳаракат вақти 3 СХМ чегарасидан сув олиш жойигача етиб бориш сув манбасини техник эксплуатация вақти давомийлигидан кўп бўлиши керак. Бундай вақтларда T_m камида 25 йил қабул қилинади.

Ер ости сув манбаларининг СХМ чегараларини ҳисоблаш учун бир қанча усуллар мавжуд.

Шу усуллардан бири, чегараланган минтақани ер ости сув қатламини патоген микроорганизмлардан ўз-ўзини тозалаш учун керакли бўлган T_m вақт буйича аниқлашга асосланган. Аниқлаш учун гидрогеологик ва гидродинамик кўрсаткичлар, ер ости сув қатлами оқимининг ҳаракат тезлигини аниқлаш учун: сув манбасини дебити Q м³ кунига, сув қатлами горизонтини қуввати R , м; табиий оқим қобиляти i ; фильтрация коэффицентини K (м кунига); табиий оқим яқка сарфи $q = k \cdot h \cdot i$, м³ кунига, фаол ўтказувчанлик M .

R - сизот сувларини оқим йўналиши бўйича сув олиш жойидан СХМ чегарасигача масофа;

r - ер ости сувларини оқимга қарши сув олиш жойидан СХМ чегарасигача масофа;

d -қирғоқлари буйлаб СХМ чегарасини аниқлаш қарак.

A ва B шароитли коэффицентини улчамлари ҳисобланади. A ва B қлчамлар қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$A = \frac{Q}{h} \quad \text{ва} \quad B = \frac{k \cdot h \cdot i}{Q}$$

Бу формула натижалари бўйича 32-33 жадваллар бўйича R , r ва d ўлчамлар аниқланади.

**Очиқ сув хавзалари билан мулоқатда бўлган ер ости сув
манбаларини ҳимоя минтақаларининг чегараларини аниқлаш**

$A = \frac{Q}{h}$	Сув қатлами горизонти характери	M	$B = \frac{K \cdot h \cdot i}{Q}$																		d ҳамма В улчамла- ри учун
			0,00		0,0004		0,008		0,0012		0,0016		0,0020		0,0032						
			R	r	R	r	R	r	R	r	R	r	R	r	R	r	R	r			
15	Қум	0,15	50	75	55	70	55	60	65	60	65	65	60	70	60	80	55	50			
	Қумлоқ	0,03	110	160	130	150	140	160	130	180	120	190	109	140	85	110	160				
	Қумлоқ	0,015	160	230	190	200	220	280	240	160	270	150	800	130	400	100					
30	Қум	-	70	100	75	95	80	90	90	90	95	105	75	130	80	70	70				
	Қумлоқ	0,03	160	250	190	200	220	280	240	160	270	150	800	130	400	100					
	Қумлоқ	0,015	220	320	380	270	350	230	370	210	430	180	500	150	700	100					
45	Қум	-	85	125	95	120	105	110	100	105	120	95	140	85	170	75	85				
	Қумлоқ	0,03	190	280	240	240	290	210	310	190	350	170	410	140	550	100					
	Қумлоқ	0,015	270	400	370	210	450	270	490	240	560	190	550	150	1050	100					
60	Қум	-	100	150	110	140	130	130	140	120	150	110	170	100	210	70	100				
	Қумлоқ	0,003	220	320	380	270	350	230	370	210	430	180	500	150	700	100					
	Қумлоқ	0,015	310	460	440	360	540	300	600	250	720	200	1000	150	1200	100					
75	Қум	-	110	160	130	150	140	140	160	130	180	180	190	105	240	85	110				
	Қумлоқ	0,03	250	360	330	300	400	250	430	220	500	190	-	105	-	100					
	Қумлоқ	0,015	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
90	Қум	-	120	180	140	160	150	150	180	140	200	130	110	110	280	90	120				
	Қумлоқ	0,03	270	400	370	320	450	270	290	240	560	190	550	150	1050	100					
	Қумлоқ	0,015	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					

**Очиқ сув хавзалари билан мулоқатда бўлган ер ости сув
манбалари учун СХМ чегараларини аниқлаш**

$A = \frac{Q}{h}$	Сув қатлами горизонти характери	M	$B = \frac{K \cdot h \cdot i}{Q}$																		d ҳамма В ўлчамла- ри учун
			0,000		0,004		0,008		0,0012		0,0016		0,0020		0,0032						
			R	r	R	r	R	r	R	r	R	r	R	r	R	r					
15	Қум	0,15	60	60	60	70	60	70	55	70	50	75	50	80	40	40	60				
	Қумлоқ	0,03	130	130	150	160	110	175	100	190	80	210	70	250	50	130					
	Қумлоқ	0,015	180	180	210	240	240	280	120	300	100	350	80	430	50	180					
30	Қум	-	80	80	90	95	70	100	70	105	60	120	60	130	50	80	80				
	Қумлоқ	0,03	180	180	210	160	140	180	120	300	100	350	80	430	50	180					
	Қумлоқ	0,015	250	250	310	200	370	160	420	500	100	600	80	750	50	250					
45	Қум	-	100	100	110	90	120	90	130	80	140	70	150	60	170	50	100				
	Қумлоқ	0,03	220	220	270	180	310	150	330	130	400	100	480	80	600	50					
	Қумлоқ	0,015	310	310	400	240	500	180	600	150	700	100	860	80	1100	50					
60	Қум	-	120	120	130	110	140	100	150	90	160	80	180	70	210	50	120				
	Қумлоқ	0,03	250	250	310	200	370	160	420	140	500	100	600	80	750	50					
	Қумлоқ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
75	Қум	-	130	130	150	120	160	110	170	110	190	90	210	70	250	50	30				
	Қумлоқ	0,03	290	290	350	230	410	170	500	150	600	100	720	80	900	50					
	Қумлоқ	0,015	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
90	Қум	-	140	140	160	130	180	110	190	100	210	90	240	80	290	50	140				
	Қумлоқ	0,03	310	310	400	240	500	180	600	150	700	100	860	80	1100	50					
	Қумлоқ	0,015	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					

2 ва 3 СХМ чегараларини асосланганлигини аниқлангандан сўнг, шифокор сув қатлами горизонтини ишлаш жараёнида ифлосланишни олдини олиш учун лойиҳалаштирилган чора-тадбирларни кўриб чиқади. Бунда ер ости сув манбаларини махсус ифлослантирувчиларга; сув ўтказадиган хожатхоналар, ютувчи қудуқлар, нотўғри қилинаётган ёки ёмон ишлатилаётган маҳаллий канализация иншоотлари (ер ости филтрлаш майдонлари, тупроқли филтрлар ва бош.), ҳамда филтрация суғориш далалари ва бошқа маиший хўжалик чиқинди сувларини тозалаш бўйича иншоотлар, кераксиз ва фаолият кўрсатмаётган қудуқлар ва шахтали қудуқлар, саноат чиқиндиларини ташлаш жойлар ва бошқаларни ҳисобга олиш керак.

Тупроқ ва грунт сувларини ифлосланишини оғоҳлантириш учун СХМ да аҳоли яшаш жойларини санитария ободончилик юқори даражасини таъминлаш керак.

2 СХМ чегара худудида маҳаллий ДСЭНМ руҳсатисиз ер қатламини бутунлигини бузиб, сув ўтказмайдиган қатламини ёки санитар хавfli чиқиндилар ҳосил қилиш, билан қурилишлар ўтказиш мумкин эмас, чорвачилик фермалари 1 СХМ чегараларидан 300 м, уларни боқиш ва суғориш 100 м дан яқин жойлаштириш мумкин эмас, кераксиз қудуқлар беркитилиб (тампонада), кераксиз қудуқлар кўмиб ташланган бўлиши керак.

Сув тармоғи иншоотлари учун 1 СХМ чегаралари захирадаги ва фаолиятдаги резервуалардан, филтрлардан, мулоқатли тиндиргичлардан ва насос станциялардан камида 30 метр - босим ҳосил қилувчи башнялардан - камида 10 м, (тиндиргич, реагент хўжалиги, хлор сақлаш омборлари ва бошқ.) хоналарда камида 15 м масофада қабул қилинади.

Саноат корхоналаридан ва қишлоқ-хўжалиги корхоналардан сувни тозалаш ва қайта тайёрлаш иншоотларигача СХМ чегаралари аҳоли яшаш жойлари учун ишлаб чиқаришнинг хавfliлик синфига боғлиқ ҳолда қабул қилинади. Сув тармоқларини санитария муҳофаза қилиш санитар ҳимоя чизиқларини ташкил қилиш йўли билан олиб борилади. Сан. ҳимоя чизиқларини кенлиги охириги сув ўтказиш тизимларидан иккала томонга қуйидагилар бўйича қабул қилинади:

- агар ер ости сувлари бўлмаса, сув ўтказиш қувурининг диаметри 1000 мм гача бўлса 10 м ва 1000 мм, ортик бўлса камида 20 м;

- ер ости сувлар бўлса, сув ўтказиш қувурларнинг диаметридан қатъий назар камида 50 м.

Санитария экспертиза натижалари бўйича умумий қабул қилинган ҳисоб шакли бўйича хулоса тузилади.

2. Аҳоли яшаш жойларининг канализация лойиҳаларини санитария экспертизаси

Сув хавзаларини муҳофазаси ва чиқинди сувларни тозалаш бўйича ОСН олиб боришда ДСЭНМ шифокори куйидаги қонуний ва меърий ҳужжатлардан фойдаланади.

ҚМҚ 3.05.04-97 "Канализация. Ташки тармоқ ва иншоотлар".

ҚМҚ2.04.01-98 "Бинологиянинг ички сув тармоғи ва канализацияси".

Сан Қ ва М 0056-96 "Очиқ сув хавзаларининг ифлосланишдан муҳофаза қилиш".

Сан Қ ва М 42-121-4-ВО-86 "Ичимлик-хўжалик ва маданий-маиший мақсадда фойдаланиладиган сув хавзаларининг сувларидаги заҳарли моддаларнинг руҳсат этилган санитар меъёрлари рўйхати" (РЭН-руҳсат этилган меъёр, ТРЭОС- тахминий руҳсат этиладиган даража).

Дав.ст 17.1.1.01-77 "Табиатни муҳофаза қилиш, Гидросфера. Сувдан фойдаланиш ва ҳимоялаш" ва бошқалар.

Аҳоли яшаш жойларини канализация лойиҳаларини экспертизадан ўтказиш куйидаги схема бўйича олиб борилади:

2.1. Экспертизага куйилган материалларнинг тўлиқлиги.

2.2. Лойиҳа материалларини ўрганиш.

- паспорт маълумотлари (тушунтириш хати, чизма қисмлари, иловалар);

- канализация тармоғи ва унинг иншоотларини қурилиши (канализация қилинадиган туманнинг чегара фоизи, канализация тармоғини сув таъминоти тармоғига нисбатан узунлиги, қабул қилинган схема (марказлаштирилган, маҳаллий, аралаш, қисман) ва тизими (умумий оқиздириш, тўлиқ ажратилган, нотўлиқ ажратилган ярим ажратилган), четлаштириладиган чиқинди сув миқдор ҳисоби материал, ўтка-

зилган чуқурлик, қиялиги, канализация қувурларини тушиш даражаси, насос қуйиш станцияларини қурилиши);

- сув хавзаларига чиқинди сувларни ташлаш шароитларни аниқлаш;

- чиқинди сувларни тозалашга тавсия қилинаётган тизим;

- чиқиндиларни механик тозалаш иншоотлари;

- чиқиндиларни биологик тозалаш учун иншоотлар;

- чиқинди сувларни зарарсизлантириш;

- тозаланган чиқинди сувларни сув хавзаларига ташлаш;

- тозалаш иншоотларини жойлашган майдонга тафсифнома.

2.3. Тушинтириш хатини ўрганиш. Тушунтириш хатида табиий шароитлар, канализация, қурилиши керак бўлган объектлар сув таъминоти, белгиланган сув истеъмол меъёрлари, канализацияга тушадиган чиқинди сувларнинг хажми, чиқинди сувни сифати кўрсатилади.

Лойиҳалаштириладиган канализация чизмани, гидрологик ва физик-кимёвий тавсифномаси (чиқинди сувни ташлаш режалаштирилган сув хавзаси), сув хавзасини пастки қисмида аҳоли яшаш жойида ва улардаги сув таъминоти манбааларини жойлашиши билан санитар-типографик натижалари, чиқинди сувларни қабул қилган тозалаш ва зарарсизлантириш усуллари билан уларни тозалаш даражаси кўрсатилган маълумотлар, тозалаш иншоотларини иш қуввати, табиий тозалаш усулларида фойдаланмасликни асослаш, қурилиш режаси тўғрисидаги маълумотлар бўлиши керак.

2.4. Канализация қилинадиган ҳудудни бош режасини экспертиза қилиш. Жойлашиши, канализация иншоотларининг хили (коллекторлар, станция, сув ҳайдаш ва бошқалар) ва сув тармоғи иншоотлар ва тармоқлар, тозалаш станцияси ва чиқинди сувларни ташлаш жойлари бош режаси, канализация иншоотларининг чизмалари (тозалаш иншоотларида сувни кўндаланг ҳаракати).

2.5. Маҳаллий ДСЭНМ хулосасида чиқинди сувларни ташлаш жойи, ер майдонини келишиб олинганлиги, чиқинди сувларни ташлаш жойи, режалаштирилган жойдан пастда сув хавзасининг санитария ҳолати, лойиҳалаштириладиган объектни сув иситиш, газ ва электр энергияси билан

таъминлаш мумкинлиги тўғрисида масъул ташкилотларни изланиш ишлари ва ҳужжат материаллари.

Бош режа (чизма қисмлари)ни тушунтириш хати материалларидан фойдаланиб, шифокор канализация схемаси ва тизимини асосли танланганлигини аниқлайди.

34-жадвал

**Марказлаштирилган сув таъминоти тизимида
канализация схемасини танлашга бўлган
кўрсатмалар**

Канализация схемаси	Қурилиш тизими	Аҳолини зичлиги 1 киши/га
Марказлаштирилган	Кўп қаватли	80 дан кўп
Маҳаллий	Кам қаватли	70 дан кўп
Аралаш	Аҳоли зичлиги ва қурилишнинг қаватлиги буйича алоҳида туманларнинг фарқи катта бўлса	70-150
Қисман	Қурилаётган ёки қайта тамирланаётган аҳоли яшаш жойлари	50-200

Марказлаштирилган схема гигиеник нуқтаи назаридан катта афзалликларга эга, чунки у ҳосил бўлаётган чиқинди сувларни ҳаммасини йиғишни ва аҳоли яшаш жойларидан ташқарида тозалаш иншоотларига тозаланиш ва зарарсизлантириш учун четлаштиришни таъминлайди. Бундай схемада чиқинди сувларни аҳоли яшаш жойларидан четлаштириш ва тозалаш иншоотларини ишини кенг ўтказиш энгил бўлади.

Аҳоли яшаш жойларини канализация билан таъминланиш даражасини баҳолаш сифатида канализация тармоғини сув таъминоти тармоғига нисбатан узунлиги ёки сув тармоғига юборилаётган сув миқдорини чиқинди сувлар миқдорига нисбатан кўрсаткичлари буйича олинади. Бу кўрсаткичлар 0,6 дан 1,0 гача ўлчамда бўлса қониқарли ҳисобланади. Бундан юқори бўлса аҳоли яшаш жойларини канализация билан таъминлаш даражаси юқори бўлади. Лойиҳада 1 киши учун канализацияга тушадиган чиқинди

сув меъёрини текшириш керак, бу сув истеъмол меъёрига мос келиши керак. Бир киши учун 1 кунига сув сарфи буйича чиқинди сувларини тахминий таркиби ва уларни концентрация даражаси аниқланади.

Аҳоли яшаш жойларининг ва саноат корхоналарининг чиқинди сувларини таркиби ва хоссалари, миқдорига тегишли бўлган материаллар, ҳамда корхона чиқинди сувларини маҳаллий тозалаш иншоотларида олдиндан тозаланиш даражаси ва характери ўрганилади.

Чиқинди сувларини канализацияга тушириш меъёри (бир киши учун ўртача кунлик миқдори) сув истеъмол меъёрига мос келиши керак. Канализация қилинмаган туманларда 1 киши учун 25 л/кунига, саноат корхоналарида эса маиший чиқинди сувлар бир ишчи учун-25 л/сменага, иссиқлик чиқарувчи цехлар учун - 35 л/смена, душлар қилинган ишлаб чиқариш учун 40 л/смена қабул қилинган.

Ишлаб чиқаришда ҳосил бўлаётган чиқинди сувлар меъёри хом-ашё ёки технологик топшириқ буйича ишлаш вақти бирлигидан қабул қилинади.

Чиқинди сувларни ҳосил бўлиш миқдори йил давомида хар хил бўлади. Нотекис ҳосил бўлишини ҳисобга олиш учун кунлик, соатлик нотекислик коэффицентлардан фойдаланилади.

Канализация қилинган хар-хил объектларни ва ҳосил бўлиш кунлик нотекислик коэффецентларининг меъёри ҚМҚ 3.05.04-97 “Бинологиянинг ички сув ва канализацияси тармоғи” 2 ва 3 иловасида келтирилган.

Бундан ташқари канализация схемасини баҳолашда ва биринчи навбатда санитар кўрсаткичлари (масалан: касалланишнинг ўсиши, аҳоли имконияти ва бошқалар)ни ҳисобга олганда жуда ёмон бўлган туманларни канализация қилишни ҳисобга олиниши керак.

Канализация тармоқларини, қурилиш лойиҳаларини санитария экспертизадан ўтказиётганда сув тармоғига канализация оқаваларини таъсиридан ҳимояланганлиги таъминланганлик даражаси баҳоланади. Агар лойиҳада канализациянинг янги тармоқлар билан кенгайтирилиши кўрсатилган бўлса, унда биринчи навбатда параллел равишда тозалаш иншоотларига олиб борувчи тармоқ, режалаштирилганлигини текшириш керак.

Жойларни рельеф шароити бўйича оқавалар насос ёрдамида тортиб олинадиган бўлса, қуйидагиларни аниқлаш керак:

- Аҳоли яшаш жойларига нисбатан уларни “Шамол йўли” бўйича жойлашиши.

- Ўлчами, СХМ худудини ободонлаштирилганлиги.

- Чиқинди сувларни йиғилиши учун резервуарларнинг нажми (уни чиқинди сув миқдорига мос келиши, насосларнинг иш қувватини мос келиши, чиқини сувни тушиши ва тортиб олиш тартиби бўйича).

- Захирадаги насослар сони (2-та ишчи насосга камида 1-та захира бўлиши керак).

- Симли панжарада ушланган чиқиндиларнинг зарарсизлантириш ёки йўқ қилиш усуллари.

- Хоналарнинг санитария-техник жиҳозланиши (иссиқ, совуқ сув таъминоти, вентиляция ва бошқалар) керакли ёрдамчи хоналарни мавжудлиги. Авария ҳолатларида чиқиндиларни чиқариб ташлайдиган жойлари борлиги ва қурилиши.

- Авария ҳолатларида насосларни энергия билан таъминлаш борлиги.

Шундан сўнг канализация тизимини тўғри танланганлиги баҳоланади. Чиқинди сувлар ташланадиган сув хавзасини ҳолатини яхшилаш мақсадида тозалаш иншоотларига тушаётган чиқиндаларни чуқур тозалаш шarti билан умумий тизим қўллашни режалаш мумкин. Тўлиқ ва нотўлиқ ажратилган, ҳамда аралаш тизимда ёмғир ва саноат оқава сувларни тозалаш ва ташлаш шароитини яхшилаб текшириш керак.

Канализация лойиҳаларини экспертизадан ўтказишда аҳоли яшаш жойларида ҳосил бўлаётган чиқинди сувларнинг миқдорини тўғри ҳисобланганлигини текшириб чиқиш лозим бўлади. Аҳоли яшаш жойларида ҳосил бўлаётган умумий чиқинди сув миқдори, бу мавжуд аҳоли яшаш жойларидаги сув ўтказиш объектларидан келажакда кенгайтирилиши (20-25 йилга) режалаштирилган канализация ҳисоби билан тушаётган чиқинди сувлар умумий йиғиндиси ҳисобланади.

ДСЭНМ шифокорлари чиқинди сувларни ҳисобини аниқлаётганда сув ўтказиш меъёрини маҳаллий иқлим ва

бошқа шароитларни ҳисобга олиш керак. Канализация лойиҳаларини экспертизадан ўтказишда чиқинди сувларни ифлосланиш концентрациясини ҳисобга олиш керак. Бу концентрацияларни ҳисобга олишдан мақсад, уларни санитар хавфсизлигини, тозалаш усулларини танлаш, тозалаш иншоатларини самарадорлигини ҳисоблаш учун башорат қилишга тўғри келади.

Маиший чиқинди сувларнинг ифлосланиши концентрацияси сув истеъмол меъёрларидан келиб чиқиб аниқланади, чунки бир кишидан канализацияга тармоғига тушаётган кунлик ифлосланиш миқдори тахминан бир хил (35-жадвал).

35-жадвал

**Ҳар-хил даражадаги сув истеъмол меъёрларида
маиший чиқинди сувлари таркибидаги ифлосланиш
концентрацияси**

Чиқинди сув таркиби кўрсаткичлари	1 киши учун ифлосланиш миқдори гр/кун.	1 киши учун сув сарфи кўрсатилган (мг/дм ³) ифлосланиш концентрацияси		
		50	100	200
Муаллақ моддалар.	65	1300	650	325
Тиндирилмаган сувдаги КБЭ тўлиқ.	75	1500	750	375
Тиндирилган сувдаги КБЭ тўлиқ.	40	800	400	200
Тиндирилмаган сувдаги КБЭ5.	54	1080	540	270
Тиндирилган сувдаги КБЭ5.	35	700	350	175
Аммоний азот.	8	160	80	40
Фосфатлар.	3,3	66	33	16,5
Ювувчи воситалар ҳисобидан.	1,6	32	16	8
Хлоридлар.	9	180	90	45
Юза-фаол моддалар.	2,5	50	25	12,5

Маиший хизмат чиқинди сувларнинг ифлосланиш концентрацияси сув истеъмол меъерларига боғлиқ бўлган. Уларни учун шифокор лаборатория тахлили ўтказмасидан чиқинди сувни ифлосланиш концентрациясини тахминан ҳисоблаши ва теъдоси чиқинди сувларни концентрацияси бўйича сув истеъмол меъерини аниқлаш мумкин.

Мисол тариқасида ички сув тармоғи канализация, ванна (сув истеъмол меъери 100 л/сут) яқин бўлган бинонинг маиший хужалик чиқинди сувларни муаллақ моддаларини ҳисоблаймиз. Бир киши учун муаллақ моддалар меъери учун 65 гр/кунга (мг да 65 гр = 65000 мг). Бир кунлик ифлосланиш миқдорини бир киши учун кунлик сув истеъмол меъерига буламиз, шунда $65000:100 = 650$ мг тенг бўлади.

Чиқинди сувда ифлосланиш концентрациясини билган ҳолда фактик сув истеъмол меъерини тахминан аниқлаши мумкин. Масалан, чиқинди сувдаги фосфат концентрацияси 33 мг/дм^2 , меъорда ифлосланиш 1 кишидан $3300 \text{ мг/3,3 гр} = 3300 \text{ м}$, 33 мг/дм^3 концентрацияни олиш учун ифлосланиши 100 дм^3 га купаптириш керак, шунда 100 дм^3 ва фактик сув истеъмол меъери бўлади.

Айрим ҳолларда, лойиха бўйича маиший ва саноат чиқинди сувларни биргаликда тозалаш кўрсатилган бўлса, унда саноат чиқинди сувларини миқдори ва таркиби, уларни маҳаллий тозалаш иншоотларида олдиндан тозалаш даражаси ва характери тўғрисидаги маълумотлар ўрганилади.

Ишлаб чиқариш корхоналари чиқинди сувларнинг таркиби шаҳар канализацияга тушириш учун шароитларини текшириш шарт. Шаҳар канализация ишлаб чиқариш чиқинди сувларни тўғридан-тўғри тушириш ман этилади. Ишлаб, чиқариш чиқинди сувлари таркибидаги муаллақ моддалар 500 мг/дм^3 дан ошмаслиги, рН 6,5 кам-8,5 кўп бўлмаслиги, ҳарорати 40°C юқори бўлмаслиги керак (яъни таркибида портловчи моддалар ва заҳарли газлар ва бошқалар). Биологик тозалаш жараёнига портловчи моддалар, заҳарли газлар ва заҳарли моддалар таъсир қилмаслиги керак. Биологик тозалаш жараёнида белги-ланган, тушадиган тозаланиш керак бўлган чиқинди сувлардан чиққан заҳарли моддалар концентрацияси шу

Ўлчамдан ошмаслиги керак (КМК 3.05.04.97 "Канализация. Сув таъминоти ташқи тармоқ ва иншоотлар")

Канализация лойиҳасинини сан.экспертизасини асосий боқиқчиларидан бири бўлиб сув хавзасига оқава сувларнинг ташлаш ҳисоб-китобини текшириш ва оқава сувларни керакли тозалаш даражасини адиқлашдир.

Лойиҳаларни ташланган чикинди сувларни сарф шарт шариитини баҳолаш куйидагилар:

- сув ташлаш жойидан сувдан фойдаланиш жакин пунктида 1км юқорида жойлашган сув хавзаларига сувнинг суюқлиги ва аралаши даражасини текшириш;

- лойиҳаланган чикинди сувларни ташлаш жойида пастда сув хавзаларининг сув сифати;

- чикинди сувларни сув хавзаларига ташлаш шариитларини ҳисоблаш усулларини ўз ичига олади;

- ташландиқ чикинди сув тавсифловчи материаллар билан танишиш (микрот. таркиби) чикинди сувларнинг хусусиятлари ва ташлаш тартиби),

- сув хавзаларини тавсифловчи материаллари билан танишиш (сув сарфи, йил фасллари бўйича таркиби ва хусусияти, ХТ тезлиги аралаш шариити) чикинди сув ташланган жойдан сув хавзасидан фойдаланиш характери текшириш даврининг давомийлиги);

- сувдан фойдаланиш (пунктида чикинди сувларни сув хавзаларида суюқлиги ва аралашиши даражасини текшириш;

- сув хавзаларига ташланган чикинди сувларнинг алоҳида сифат кўрсаткичларини текшириш.

Аралашиш даража кўрсаткичи куйидаги формула билан аниқланади:

$$a = \frac{Q_1 + Q_2 + \dots + Q_n}{Q} \quad (1)$$

Каерда:

Q - дарёдаги сув сарфи м³/сек. М

q - чикинди сув сарфи м³/сек. м

a - аралаш коэффициенти, сув хавзаси суви (Q) га чикинди сув (д) ни қанча қисми аралашини кўрсатади.

Агар сув хавзасининг ҳамма суви чикинди сув билан аралашса a=1 бошқа ҳолатларда a>1 бўлади.

Чиқинди сувларда рухсат этиладиган КБЭ миқдорини куйидаги формула ҳисобланади:

$$КБЭ = \frac{Q \cdot a}{q} (КБЭ_{РЭМ} - КБЭ_{Д}) + КБЭ_{РЭМ}$$

Қаерда: КБЭ_{РЭМ} - сувдан фойдаланиш жойида Сан Қ ва М 0056-96 бўйича меъёрлаштирилган дарё сувидаги КБЭ 3 ёки 6 мг/л О₂ бўлиши керак.

КБЭ_{дарё} - чиқинди сув ташланмасдан олдинги дарё сувидаги КБЭ.

3. Чиқинди сув таркибидаги рухсат этиладиган муаллақ моддаларни миқдорини ҳисоблаш формуласи:

$$Кчс = \left(\frac{Q \cdot a}{q} + 1 \right) \cdot К_{РЭМ} + К_{Д}$$

Қаерда: К_{РЭМ} - сувдан фойдаланиш хили боғлиқ муаллақ моддаларни (0,25 ёки 0,75 мг/л) кўпайиши мумкин бўлган миқдор.

К_{дарё} - чиқинди сув ташлангувчи муаллақ моддани дарёдаги миқдори (мг/л).

4. Сув хавзаларини харорати бўйича чиқинди сувларини ташлаш шароитини ҳисоблаш формуласи:

$$t_{чс}^0 = \left(\frac{Q \cdot a}{q} + 1 \right) \cdot t_{РЭМ}^0 + t_{Д}^0$$

Қаерда: t_{чс}⁰ - сув хавзаси сувларини аротини Сан Қ ва М 0056-96 бўйича камида 3⁰С га кўтарилиши меъёрлаштирилган.

t⁰_{дарё} - ёз фаслларидаги сув хавзаларининг чиқинди сув ташлангувчи энг юқори харорати.

5. Сульфатлар, хлоридлар ва қуруқ қолдиқ концентрациясини РЭМ ҳисоблаш формуласи:

$$M_{чс} = \frac{Q \cdot a}{q} (N - n)$$

Қаерда: N-бу моддаларни сув хавзасидаги РЭМ (мг/л).

n - чиқинди сув ташланишидан олдинги дарё сувидаги маъданли моддалар концентрацияси.

6. Чиқинди сувлар таркибидаги кимёвий (заҳарли) моддаларни РЭМ ҳисоблаш:

$$K_{\text{чс}} = \frac{Q \cdot a}{q} (K_{\text{РЭМ}} - K_{\text{д}}) + K_{\text{РЭМ}}$$

Қаерда: $K_{\text{РЭМ}}$ - сув ҳавзаларидаги кимёвий моддаларни РЭМ. $K_{\text{дарё}}$ - чиқинди сув ташланишидан олдинги сув ҳавзасида кимёвий моддалар концентрацияси.

Бир вақтида чиқинди сув таркиби 2-та ва ундан ортиқ бир-хил лимит кўрсаткичга эга бўлган ($K_{\text{РЭМ}}$) буйича моддалар бўлса, уларни миқдорини чиқинди тартибида қанча бўлса, шунча мартага камайтириш керак.

Дарё сувларини органолептик хусусиятини ўзгариши буйича чиқинди сувларини ташлаш шароитини баҳолаш, ҳисоблаш усули билан аниқланган фактик суюлиш даражаси (чиқинди сувни хиди йўқолиши учун) билан суюлиши даражасини солиштириб кўрилади. Агар талаб қилинадиган суюлиш даражаси фактик даражасидан кичик бўлса, сув ҳавзасига чиқинди сувни ташлашга руҳсат берилади. Масалан: Ишлаб чиқариш чиқинди сувларининг махсус хидини 2-баллгача камайтириш учун тажриба йўли билан 50 марттагача суюлтириш аниқланган, чиқинди сувларни сув ҳавзаси сувлари билан фактик суюлиш даражаси сувдан фойдаланиш жойидан 1км юқоридаги нуқтада 60 марттани ташкил қилади. Бу ҳолатда Сан Қ ва Н буйича тавсия қилинган чиқинди сувни ташлаш шароитлари бузилмайди. Шу йўл билан ранг ҳосил қилиш хусусиятини ҳам аниқланади.

Фактик суюлиш шундай бўлиши керакки, 20 ёки 10 см баландликда сувни ранги йўқолиши керак (сувдан фойдаланиш тоифасига нисбатан).

Чиқинди сувларини тозалаш иншоотларининг тўғри танлаб олинганлигини баҳолашда, олдин чиқинди сувни миқдорини ҳисобга олиш керак. Тозалаш иншоотлари 3 гуруҳга бўлинади. Биринчи гуруҳга кунига 10000 м³ дан ортиқ (посёлка, шаҳар ва туман тозалаш станцияси) сувни ишлаб чиқариш қувватига эга бўлган тозалаш станцияда қўланиладиган иншоотлар киради, иккинчи гуруҳга эса ишлаб чиқариш қуввати 25 м³ дан 10000 м³ гача бўлган тозалаш иншоотлари киради (кичик тозалаш иншоотлари). Учинчи гуруҳга эса қуввати 25 м³ гача бўлган (маҳаллий тозалаш

иншоотлари) иншоотларни ўз ичига иншоотларини танлаб олишга кўрсатма 36-жадвалда келтирилган.

36-жадвал

Тозалаш иншоотларни танлаб олиш турлари

Тозалаш иншоотларни ишлаб чиқариш қуввати м ³ /кунига		
25	25-10000	10000 ортиқ
Маҳаллий тозалаш иншоотлари		
Септик	механик тозалаш иншоотлари Қум тутғич	Қум тутғич, кўндаланг айлана, тик тиндиргичлар
Биологик тозалаш иншоотлари		
Ер ости филтрлаш майдони. Тупроқ ости суғориш майдони. Филтрловчи траншеялар. Кичик қувватли био-филтрлар. БИО-25 КУ-12:25 УКО-25	Кичик филтрлар майдонлари. Кичик суғориш майдончалари. Биологик ҳовуз. Ҳар-хил биологик филтрлар. Радия аэроокислитерлар. Аэроакселераатор. Компакт мосламалар (КУ, БИО, УКО ва бош.)	Филтрлаш майдони. Суғориш майдонлари. Ҳар-хил аэротенлар Ҳар-хил биологик филтрлар.

Ҳар бир иншоат тозаланишнинг энг юқори самарасига эришиш учун аниқ гидравлик иш юкламага ёки чиқинди сув билан тушадиган ифлосланиш концентрацияларга ҳисобланган бўлади.

Тозаланиш иншоатларини энг юқори техник имкониятлари тушунтириш хатида кўрсатилган бўлиши керак.

Чиқинди сувларни ҳар-хил тозалаш иншоатларида ва тозалаш босқичларида тозалаш самарадорлиги кўрсаткичлари 37-жадвалда кўрсатилган.

Мавжуд тозалаш иншоотларининг тозалаш даражаси биринчи навбатда махсус кўрсаткичлар бўйича баҳоланади.

**Маиший чиқинди сувларини ҳар-хил
иншоотларда ва тозалаш босқичларида
тозаланиш самарадорлиги**

Иншоотлар	Тозалаш самарадорлиги, % да камайган				
	муаллақ моддалар	БПК ₅	оксид- ланиш	бактерия- лар сони	ғижжа ту- хумлари сони
Элак, панжара, кум тутгич	5-10	5-10	-	5-15	-
Септик (икки кунлик тиндиришдан сўнг)	70-98	30	35	6-15	80-100
Икки қоринли тин- диргич	50-70	25-30	-	-	70-90
Тиндиргичлар (кўн- даланг, тик)	50-70	25-30	-	25-50	70-90
Преаэрация билан тиндириш	65	35	-	30	-
Биокоагуляция би- лан тиндириш	75	50	-	40	-
Биофилтр	70-92 (тиниқ- лиги 15- 20 см)	70-90	65-70	80-95	-
Аэротенк	70-92	80-90	70-75	90-95	-
Иккиламчи тиндир- гич	80-95	85-95	-	90-98	-
Филтрловчи ёки су- ғориш	90-98	95-99	80-90	95-98	100
Тиндирилгандан сўнг хлорлаш	-	15	-	90-95	-
Биологик тиндирил- гандан сўнг хлорлаш	-	-	-	98-99,5	-

Тозалаш станциясидаги асосий иншоотлар лойиҳасини санитария экспертизаси

Механик тозалаш иншоотларида биринчи панжара ҳисобланади. Тозалаш иншоотларининг таркибида орасида 16 мм катта бўлмаган параллел ўрнатилган симлардан иборат панжара ёки панжара-майдалагич қўлланилади. Шундай катталиқдаги панжараларда 1 кишидан бир йилда чиқиндилар ушлаб қолинади. Шу ушлаб қолинган чиқинди миқдорга бир кунда қанча ушлаб қолинганлигини ҳисоблаб аниқлашимиз керак. Бу миқдор катта гигиеник аҳамиятга эга бўлиб панжарани тозалаш услубини аниқлайди. Агар бир кунда ушлаб қолинаётган чиқиндилар ҳажми $0,1 \text{ м}^3$ дан ошмаса, панжарани қўлда тозалашга (панжаралар) ва герметик равишда беркитиладиган ахлат қутиларида қаттиқ маиший ва саноат чиқиндаларини зарарсизлантириш жойларига четлаштирилади. Бошқа ҳамма ҳолатларда механизациялаштирилган тозалаш ва чиқиндиларни майдалаш услублари қўлланилади. Шундан сўнг панжара жойлаштирилган бинога экспертиза баҳоси берилади. Олиб келувчи ва кетувчи вентиляциялар орқали хонага совуқ ҳаволарни киришини олдини олишга қаратилган керакли, тадбирларни кўриб чиқилади. Пол чиқинди сувларнинг ҳисоб даражасидан $0,5 \text{ м}$ баландроқ жойлаштирилади ва керакли плиткалар ётқизилиши шарт. Панжара ўрнатилган бинонинг лойиҳасида гишт деворларни шкатулка билан безаш ишлари кўрсатилган. Полдан $1,2 \text{ м}$ баландликда глазурли плиткалардан панел қилинади. Паталок (том) намга чидамли бўёқ билан бўялади. Панжара ўрнатилган бинони иситиш тизими лойиҳасида ҳаво харорати 5°C . Ҳаво алмашиши 1 соатда $+5$; -5 . Каналларни ёпқичи ва резервуарлар билан панжара хонадан ҳавони чиқариш учун $1/3$ юқори минтақадан $2/3$ пастки минтақадан ўлчамлар қолдирилиши керак. Майдалагичда суриб олиш керак бўлган мослама кўрсатилган бўлиши керак. Ёритилганлик камида 150 лк , $\text{ЭК } 1:8$.

Қумтуггичлар тозалаш иншоотларининг ишлаб чиқариш қуввати $100 \text{ м}^3/\text{дан}$ кунига юқори бўлса кўрилади. Қумтуггичлар ёки қум тутгич бўлимлари камида иккита бўлиши керак. Уларнинг типи тозалаш қуввати $5000 \text{ м}^3/\text{кунига}$ гача

бўлса патенциал кумтутгич; 10000 м³/ кунига юқори бўлса кундаланг ва 20000 м³/ кунига юқори бўлса аэрацияловчи кум тутгичлар ўрнатиш мақсадга мувофиқдир.

Кўндаланг қум тутгичлар қурилиши оддийлигича самарадорлиги юқорилиги чиқинди сувни хажми ўзгариб турса, унинг самарадорлиги бузилишини ҳисобга олиши керак. Шунинг учун иншоотни бир неча бўлинмалардан иборат қилиб кўриш мақсадга мувофиқдир. Тик кумтутгичлар етарли даражада самарадорлиги юқори бўлади. Тик кум тутгичларни ижобий томонлари билан бирга қатор салбий томонлари ҳам бор, улар кўндалангга нисбатан қурилиш хажми анча кўп, майда кум бўлакчалари уларда ушланиб қолмайди. Қум тутгичнинг асосий ўлчамлари кумларни гидравлик йириклигича ҳисобланади. Маиший хўжалик чиқинди сувлари учун ҳамма ҳолатларда ҳисоблаш формуласи бўйича 13,2-24,2 мм/сек қабул қилинади. Кўндаланг кум тутгичларда сувни қарорат тезлиги максимал сув тушишида 0,3 м/сек ошмаслиги керак. Минимал сув тушишида эса 0,15 м/сек, ҳамда эрацияловчи 0,08 ва 0,12 м/сек га тўғри келади. Кўрсатилган сувни ҳаракат тезлигини билган ҳолда иншоот узунлигини белгилашимиз мумкин бўлади. Кумтутгични ўлчамларини экспертизадан ўтказганимизда унинг бўлинмаларини ушлаб қолаётган кум учун етарлигини текширишимиз керак. У канализация қилинган туман аҳолиси сонига ушлаб қолаётган кум (1 кишига 1 кунда 0,02 л) миқдорига ва кумни тозалаб (2 кунда камида 1 марта) турилишига боғлиқ бўлади. Кумларни ташлаш майдонлари баландлиги 1,5 бўлганда 1 м² иншоотни (3 м³/м² ортиқ эмас) иш юкламаси нормаси бўйича аниқланади.

Лойиҳа бўйича эрмаган органик моддаларни чўктириш мақсадида тиндиргичларнинг типни тозалаш станциясининг ишлаб чиқариш қувватига эга бўлади. Қуввати кунига 25 м³ гача бўлса-септик, 10000 м³ гача бўлса икки қоринли, 20000 м³ гача тик, 20000 м³ дан юқори бўлса радиал (айлана) тиндиргичлар қўлланилади. Септикнинг тўлиқ ҳисоб хажми, чиқинди сувларининг кунлик хажми камида 3 қарраси сув сарфи кунига 5 м³ дан юқори бўлса кам, 2,5 қарраси ҳисобидан аниқланади. Тиндиргичнинг ишлаб чиқариш қуввати (иккиламчи тиндиргичлардан ташқари) муаллақ моддаларни

кинетик ўқиш тезлиги (мисек) бўйича аниқланади. Майда дисперели маъданли моддалар учун (нисбий зичлиги 2-3 гр/см³) а оғир моддалар учун (нисбий зичлиги 5-6 гр/см³) маиший чиқинди сувларда ушлаб қолиниши ҚМҚ 2.04.03-85 31-жадвал бўйича аниқлаш мумкин. Қолган ҳолатларда моддаларни кинетик чўкиш тезлигини ўрганиш бўйича лаборатория текширувлари ўтказиш керак.

Бундай текширувларда аниқланган ўлчамлар тиндиргичларда чиқинди сувларни фактик ҳаракат тезлигини текширишга беради. Кўндаланг ва икки ўринли тиндиргичларда муаллақ моддалардан тозаланишни юқори даражасига эришишимиз учун сувни тезлиги 5-7 мм/сек дан юқори, тик тиндиргичлар учун 0,7 мм/сек радиалларда эса 7 мм/сек дан юқори бўлмаслиги керак. Бундай ўлчамларни санитария экспертизадан ўтказиш, чўкмаларни йиғилиши меъёрига ва уларни четлатилишига боғлиқ бўлган тиндиргичлардаги чўкмаларни ҳажмини текширишингизга катта аҳамият беради. Чўкмаларни ўзида зарарсизлантirmайдиган тиндиргичлар учун пунктларни йиғилиш меъёри 1 кишига 1 кунда 0,7-0,8 м, чўкмаларни ўзида зарарсизлантирадиган тиндиргичлар учун чиқинди сувларни қишки ҳарорати $t=10^{\circ}\text{C}$ бўлса йилига 65 дм³, $t = 6^{\circ}\text{C}$ бўлса йилига 110 дм³.

Лойиҳаларни санитария экспертизадан ўтказаетган тиндиргичларда сув таксимловчи ариқчаларни, йиғувчи мослама, ёғлар учун қудуқ, ярим чуқтирилган доскалар (тиндирилган сувни ёғ мойлардан ҳимоя қилувчи) чўкмаларни чеклаштирувчи механизмларни баҳолаш катта аҳамият бериш керак. Фаол чўкмалар билан биологик тозалаш иншоатларини экспетизадан ўтказишдан шифокор махсус формуласи бўйича чиқинди сувларни биокимёвий тозалаш жараёни характерловчи ва иншоотларни иш самарадорлигини баҳоловчи: иш юклама, оксидланиш қуввати, чўкмаларни абсолют ва нисбий ўсиши, чўкма индекси, аэрация учун етарли вақт, аэрация бўлимлари сигимларини текшириб кўриш керак.

**Чиқинди сувларни биокимёвий тозалаш жараёнини
баҳоловчи асосий технологик ўлчамлар**

	Технологик ўлчамлар				
	КЭБ мг/ (гр.соат)	КБЭ тўлиқ мг/дм ³	мг O ₂ /дм ³	чўкма дозаси гр/дм ³	чўкма золи
Шаҳарда ишлаб чиқариш	85	33	0,625	0,07	0,3
Нефтни қайта ишлаб чиқариш					
I - тизим	33	3	1,81	0,17	
II - тизим	59	24	1,66	0,158	
Азот саноати	140	6	2,4	1,11	
Сунъий тола заводи	90	35	0,7	0,27	
Шерстларни бирламчи қайта ишлаш фабрикаси					
I - босқич	32	156	-	0,23	-
II - босқич	6	33	-	0,2	-
Хамиртуруш ишлаб чиқариш	232	90	1,66	0,16	0,35
Микробиология саноатида органик синтез заводи	83	200	1,7	0,27	-
Лизин ишлаб чиқариш	280	28	1,67	0,17	0,15
Биовит ва витамин ишлаб чиқариш	1720	167	1,5	0,98	0,12
Чўчқа боқиш мажмуи:					
I - босқич	454	55	1,65	0,176	0,25
II - босқич	15	72	1,68	0,171	0,3

39-жадвалда фаол чўкма билан биологик тозалашник самарадорлигини ҳисоблаб текшириш керакли кўрсаткичлар келтирилган.

Чиқинди сувлардаги бошланғич КБЭ дан келиб чиқиб фаол чўкма дозасини (a_1) ва оксидланиш ўртача тезлигини коррекциялашни унутмаслик керак бўлади. Фаол чўкма ёрдамида биологик тозалаш жараёнини асосий технологик ўлчамларини экспертизадан ўтказгандан сўнг иншоотларни қурилиши: иншоотларнинг ҳамма юзаси бўйлаб чиқинди сувларини текис таксимланиши, аэрация иншоотларини ва фаол чўкма билан чиқинди сувни аралашини учун мосламалар мавжудлиги, фаол чўкмани қайтишини ташкил қилиши баҳоланади.

Фаол чўкма билан биологик тозаланишнинг самарадорлигини ҳисоблаб текшириш

Иншоотлар	Ишлаб чиқаришнинг оптимали м ³ да	КБЭ/гр чўкма кунда иш юкламаси	м ³ /куни КБЭ гр.да оксидлаш қуввати	Куруқ моддалар б-ча концентрация (доза гр/дм ³) а1	Оксидланишнинг ўртача тезлиги КБЭ/гр соат чўкма
Аэротенклар: тўлиқ тозаланувчи, юқори қувватли	10000	150-1000	до 2000	3000-6000	0
тўлиқсиз тозаловчи юқори қувватли		1000-3000	2000	800-1000	40-120
тўлиқ тозаловчи		150-500	240-700	до 2000*	20-60
тўлиқ оксидлашга		100	150-500	3000-6000	
Аэротенк-отстойник тўлиқ тозаловчи	10000-500000	500-600	2500	2000-4000	20-24
Тўлиқ тозаловчи аэротенк тиндиргич	17000-500000	800-1000	3000-5000	3000-5000	33-40
Тўлиқ тозаловчи аэроокселатор	10000-15000	800-1000	8000	3000-5000	30-40
Компактли мослама, радиал типдаги аэрооксидловчи, айлана-оксидловчи канал	25-2000	80-100	200-500	3000-5000	3-4

Изоҳ: алоҳида чўкмаларни регенерацияловчи аэротенкларда куруқ қолдиқ бўйича 3 гр/дм³ ва КБЭ бўйича 1000 гр/КБЭ/м³ кунда бўлиши мумкин.

Биофильтр лойиҳасини экспертизадан ўтказаятганда қандай материаллар солинаётганлиги, унинг умумий ҳажми, солинаётган материаллар ўлчами, алоҳида қатламларнинг кенлиги ва филтрловчи қатламларнинг умумий баланглиги текширилади. Тиндиргичлардан чиқинди сувни мунтазам ўтказиб берувчи ва таминлаб турувчи мосламаларни мавжудлиги, сув икки мартаба юборилса улар орасида интервални давомийлиги, филтрловчи ва суғориш

майдонларининг лойиҳаларини экспертизадан (чиқинди сувларни тупроқ, муҳитида тозалаш усули). Чиқинди сувлар юкламасини маҳаллий иқлим ва гидрогеологик шароитларга мос келишини аниқланади. Фильтрловчи майдонларни иш юкламасини сизот сувларининг жойлашиш чуқурлиги 1,5 м дан кам бўлмаса, ўртача йиллик харорат 6°C дан +11°C гача кунига 100 м³/га ва ҳарорат +11°C юқори бўлса 120 м³/га дан ошмаслиги керак. Маиший чиқинди сувларни ва уларни саноат чиқинди сувлари билан аралашмасини зарарсизлантириш, уларни тозалашдан сўнг ўтказилади.

Маиший ва саноат чиқинди сувларини биргаликда биологик тозалаш учун уларни алоҳида механик тозалаш маиший чиқинди сувларини механик тозалашдан сўнг дехлорлаш усули билан зарарсизлантириш асослаб кўрсатилган бўлса руҳсат этилади.

Фаол хлорни ҳисоб дозаси гр/м³ олинади:

- механик тозалашдан сўнг - 10;
- тиндиргичларнинг самарадорлиги 70% юқори ва тўлиқсиз тозалашдан механик - кимёвий тозалашдан сўнг - 5;
- тўлиқ физик-кимёвий биологик ва чуқур тозалашдан сўнг- 3.

Хлор дозаси тозалаш станцияси ишга тушгандан сўнг аниқланади. Бундан сув билан хлор тўлиқ мулоқатда бўлганда кейин қолдиқ хлор миқдори 1,5 гр/м³ бўлиши керак. Микроблар сони 100-500дан ошмаслиги коли-индекс 1000 дан ошмаслиги, колититр 1 дан кам бўлмаслиги керак.

Чиқинди сувларни эпидемик хавфлилиги, тозалаш иншоотларини ва алоҳида иншоотларни иш самарадорлиги, чиқинди сувларни сув хавзасига ташлангандан сўнг, унга таъсирини лаборатория таҳлил натижаларини ҳисобга олиб ва бошқалар тўғрисида маълумотлар олиниб хулоса тузилади.

3. Шаҳар аҳолиси яшаш жойларини санитар тозалаш тизимини огоҳлантирувчи санитария назоратидан ўтказиш

Шаҳарни тозалаш тизимини огоҳлантирувчи санитария назорати вазифаларига қуйдагилар киради:

- қаттиқ маиший чиқиндиларни (КМЧ) йиғиш четлаштириш, зарарсизлантириш ва мақсадга мувофиқ фойда-

ланиш бўйича алоҳида иншоотларни қурилиши учун ажратилган ер майдонларини танлаб олишда қатнашиш;

- маълум аҳоли яшаш жойи (шаҳар) санитар тозалаш принципал тизимини асослаб бериш ва танлаш;

- режа-регулятор тозалаш тизимини ташкил қилиш қўллаш бўйича режа ва тадбирлар ишлаб чиқиш;

- шаҳар тозалаш бош тизимини санитария экспертизасидан ўтказиш;

- шаҳарни санитария тозалаш объектларини қурилиш жарёнида санитария жараёни;

- санитария тозалаш объектларини ишга туширишда қабул ҳайъати таркибида қатнашиш.

Асос бўлувчи қонуний ҳужжатлар:

1. 657-ХII-92 сонли “Давлат санитария назорати ҳақидаги” Ўзбекистон Республикаси қонуни.

2. Аҳоли яшаш ҳудудларини таркиби бўйича санитария қоидада.

3. Ўзбекистон республикаси шаҳарларида қаттиқ маиший чиқиндиларни (КМЧ) йиғиш, сақлаш, четлаштириш, зарарсизлантириш ва мақсадга мувофиқ фойдаланиш санитария қоидаси.

4. ДавСТ 3167-46 “Суюсь чиқиндилар учун омукталаштириш санитариялари. Лойиҳалаштириш нормалари”.

5. Кур М ва Қ 2.07.01-89 “Шаҳар қурилиши. Шаҳар ва аҳолиси турар жойларини режалаштириш ва қуриш.

6. Маиший чиқиндиларни йиғилиш нормаси. 1971й.

7. Қишлоқ хўжалик суғориш далаларини қурилиш ва ишга тушириш санитария қоидаси. 1973 й.

8. ДавСТ 3743-47 “Биотехник камералар. Лойиҳалаштириш нормалари”.

9. Қишлоқ хўжалик суғориш далаларини қурилиши ва ишга туширилиши санитария назорати ўтказиш бўйича услубий қўлланма. (КХСд). 1973 й.

Шаҳарларни санитария тозалаш тизими алоҳида иншоотлар учун ажратилган ер майдонлари танлаб олишда қўйидаги асосий мосламаларни ечилишига аҳамият берилади:

- лойиҳалаштирилган объектларни қурилиши учун ажратилган ер майдонининг ўлчами етарлилиги ҳисоблаш йўли билан аниқлаш;

- ер майдонини тупроқ ва гидрогеологик шароитларни яроқлилигини.

Мукаммалаштирилган ахлатхоналарни қурилиши учун ер майдони қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$F = \frac{V_m}{1000 \cdot h},$$

Қаерда:

F - керакли ер майдони;

h - ахлатларни қатлам баландлиги;

V_m - ҳамма ахлатларни ҳисобий хажми m^3 , бу қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$V_m = \frac{V_0 + V_u \frac{t - K_p \cdot K_y}{K_p \cdot K_y}}{K_m},$$

Қаерда:

V_0 - ахлатхона худудига лойиҳа бўйича ташланадиган хажми, m^3 ;

V_u - изоляция қатлами хажми, m^3 ;

K_p - тупроқ қумлоқланиш коэффиценти;

K_y - тупроқни босилиши коэффиценти;

K_m - ахлатни босилиши коэффиценти.

t_m - аниқлаш учун қуйидаги формуладан фойдаланилади.

$$t = \frac{V_m}{M_r},$$

Қаерда:

V_m - ташлаш учун керак бўлган ахлат хажми, m^3 ;

M_r - ахлатларни йиллик миқдори, m^3 .

ҚМҚ ларни 40-жадвалда келтирилган нормативлар бўйича баҳоланади.

40-жадвал

**Ахлатларни йиғиш, вақтинча сақлаш
ва зарарсизлантириш бўйича иншоотларни
СХМ ўлчамлари**

№	Иншоотларнинг номланиши	СХМ ўл- чами м.да
1.	Ахлатдон мосламалари учун майдон	15
2.	Ахлатдонларни ўрнатиш учун павильон	15
3.	Биотермик камералар	300
4.	Компост далалари	500
5.	Мукаммаллаштирилган ахлатхона	500
6.	Ахлатларни қайта ишлаш заводи	500
7.	Ахлатларни ёқиш (куйдириш) заводлари	500
8.	Омуҳталаштириш заводлари	300
9.	Ҳайдаладиган далалар	1000
10.	Транспорт саройлари	100
11.	Ҳайвонлар қабристонни	300
12.	Қабристонлар	300

Аҳоли яшаш жойларини тозалаш принципиал тизимини танлаш бўйича огоҳлантирувчи санитария назоратига мисол.

Аҳоли яшаш жойида 100000 аҳоли яшайди. Аҳоли яшаш жойи қисман қанализация қилинган жамоат марказида 2000 аҳоли истиқомат қилади. Қанализация марказлаштирилган тизимда. Индивидуал қурилиш ва жамоат (шифохона, мактаб-интернат ва бошқалар) бинолари маҳаллий қанализация тизимини иншоотлари яримида қанализацияланган. Маҳаллий тизим бўйича қанализацияланган аҳоли яшаш биноларида умумий миқдори 500 аҳоли яшайди. Бу жойлардаги аҳолининг суяқ чиқинди (ифлосликлар) ва ювиндилар ахлат ўраларига ва лифт клозетларга йиғилади. Юқоридаги ҳолатларга қаттиқ чиқиндиларни ташиб кетиш (санитар тозалаш) тизими, суяқ чиқинди (ифлослик) ва ювиндилар учун ассенизация, тизимлари ёрдамида тозалаш оптимал тозалаш тизими ҳисобланади.

Шаҳарда қаттиқ ва суяқ чиқиндиларни четлаштиришда 3-та вариантдан фойдаланилади:

- тўлиқ қанализацияланган суюқ ахлатлар қанализацияси тизим бўйича шаҳарда чиқиндилар, қаттиқ чиқиндилар ташлаб кетиш тизими, бўйича четлаштиришган;

- аҳоли яшаш жойларида жой қисман қанализациялаштирилган бўлса, қанализация бор қисмлари қанализация тизими орқали, йўқ қисмда эса ташлаб кетиш тизими (ассенизация тизими) бўйича қаттиқ чиқиндилар ҳам ташлаб кетиш тизими билан четлаштирилади;

- қанализация қилинмаган жойларда суюқ чиқиндилар санитар тозалаш тизимлари бўйича четлаштирилган.

Шаҳарни тозалаш бош тизимида кўрсатилган режали-регулятор, тозалаш тизимини қўллаш, биринчи навбатдаги кўп қаватли қурилиш бинолари ва аҳолини зичлиги юқори бўлган жойларда, ҳамда ошқозон-ичак юқумли ва гижжа касалликлари билан касалланиш юқори бўлган жойларда ўтказилади.

Шаҳарда ҚМЧларни ($M_{\text{я}}$) йиллик йиғилиши қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$M_{\text{я}} = A + B + C + D$$

Қаерда:

A - аҳолидан чиқадиган чиқиндиларни йиллик йиғилиши;

B - жамоат муассасаларидаги чиқиндиларни йиллик йиғилиши;

C - кўча супуриндиларини йиллик йиғилиши;

D - саноат корхоналари чиқиндиларини йиллик йиғилиши.

Бир киши учун бир кунда ($M_{\text{к}}$) шаҳарда ҚМЧ ўртача йиғилиши қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$M_{\text{к}} = \frac{M_{\text{я}} \cdot K}{n}$$

Қаерда:

$M_{\text{я}}$ - шаҳарда ҳамма ҚМЧ йиллик йиғилиш нормаси (м^3);

n - йил давомида ташлаб кетилиши режалаштирилган кунлар (300; 360);

K - ҚМЧ йиғилиш нотекистлик коэффиенти (1,25).

Шаҳар (туман, квартал ёки маҳалла) учун керакли бўлган ахлат қутилари N қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$N = \frac{M_k \cdot t \cdot K_1 \cdot K_2}{V \cdot K_3}$$

Қаерда:

M_k - ахлатларни ўртача кунлик йиғилиши (шаҳар, туман, квартал ва бошқаларда), m^3 ;

V - ахлат қутисини хажми m^3 ;

K_1 - КМЧ йисилиш нотекистик коэффициентлари (1,25);

K_2 - тамирлашда бўлган ахлат қутиларининг миқдори ҳисобга олиш коэффициенти (1,05);

K_3 - ахлат қутиларини тўлиш коэффициенти (0,9);

t - ахлатларни олиб кетиш давомийлиги.

Бу формула бўйича “Доимий идиш” усули бўйича ахлатларни четлаштириш ташкил қилинганда ахлат қутиларининг миқдори ҳисобланади. Агар “Аралаштириладиган идиш” усули бўйича четлаштириш режалаштирилган бўлса, унда формуланинг махражида $K_4 = 1,3$ коэффициенти қўйилади.

Қаттиқ чиқиндиларни фақат ахлат қутиларга йиғилмасдан балки ахлатдонларга (урна) ҳам йиғилади. Кўчалар учун керакли бўлган ахлатдонларни сони йўлакларнинг (тратуар) узунлиги ва ахлатдонларнинг қабул қилинган оралиқ масофа (гавжум кўчаларда 50 м, бошқа жойларда 100 м) ҳисобида аниқланади. Бозорларда битта ахлатдан 250 m^2 га, пляжларда эса ҳар 30 метр биттадан тўғри келади.

Қаттиқ ахлатларни ахлат қутисидида четлаштириш ташкиллаштиришда керакли ахлат қутиларини (N) сонини қуйидаги формула бўйича аниқланди.

$$N = N_1 + F \cdot \Pi$$

Қаерда:

N_1 - қаттиқ чиқиндиларни ўртача кунлик миқдорини йиғиш учун керак бўлган ахлат қутиларини сони

F - ахлатларни четлаштиришда фойдаланилаётган ахлат ташиш машиналари сони

Π - ахлат ташиш машинасига ўрнатиладиган ахлат қутиларининг сони

Ахлат ташиш машиналарининг сони қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$F = \frac{M_k}{Q \cdot K}$$

Қаерда:

M_k - қаттиқ чиқиндиларни ўртача кунлик йиғилиш қуввати, m^3 ;

Q - бир иш кундаги транспортнинг ишлаб чиқариш қуввати, m^3 ;

K_1 - транспортлардан фойдаланиш коэффициентлари (0,8-0,9).

Бу транспортнинг ишлаб чиқариш қуввати уларнинг ҳажми ва бир рейслар сонига боғлиқ бўлади.

$$Q = q \cdot V$$

Қаерда: q - бир иш кундаги рейслар сони;

V - кузовининг ҳажми, m^3 .

Ювинди ва ифлос суюқ чиқинди ўраларининг керакли ҳажми қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$Q = \frac{A \cdot M \cdot 1,3}{12}$$

Қаерда:

A - улардан фойдаланиладиган аҳоли сони;

N - бир киши учун суюқ ифлосликларнинг ўртача йиғилиш нормаси ёки суюқ ифлосликлар ва ювиндиларнинг биргаликдаги ўртача нормаси;

1,3 - чиқиндиларни олиб келиш жадвали бузилиш ҳолларидаги ўраларнинг захирадаги ҳажми;

12 - чиқиндиларни бир йил давомида олиб кетиш сони.

МКЧ зарарсизлантириш услубларини танлаб олишга қуйидаги асосий гигиеник принципларга аҳамият берилади: ташкилий бўлмалар ахлатхоналарни йўқотиш, МКЧ саноат услуби билан зарарсизлантириш ва мақсадга мувофиқ фойдаланиш (ахлатни қайта ишлаш ва ёки юбориш заводлари). Ахлатхоналарни қурилиш лойиҳаларини санитария экспертизасидан ўтказиётганда шифокор биринчи навбатда қуйидаги масалаларга аҳамият бериш керак: асосан сув ўтказмайдиган қилиб таъминланиши, рельеф бўйича ахлатхонага мос келиши (қиялиги, баландлиги, траншея,) ахлатхонани ҳамма эксплуатация даврида чиқиндиларни изоляция қилиш учун тупроқ етарлилиги. Ахлатхона худудига маъмурий - маиший бинолар билан хўжалик ҳовлиси, механизми ва омборхоналар учун усти ёпиқ тўхташ жойлари, машинани ювиш учун эстокадалар қурилиш казна тугилган

бўлиши керак. Маъмурий - хўжалик мажмуи маъмурий хоналардан, овқатланиш хонасидан, ювиниш, ечиниш, санитар тармоқларидан ва жиҳозлардан ташкил топган бўлиши керак.

Санитар тозалаш объектларини қурилиш давридаги огоҳлантирувчи санитария назорати самарадорлиги уларни режалаштирилганлигига ва мунтазамлигига боғлиқ бўлади. Бунинг учун буюртмачи 1 ой олдин тасдиқланган техник лойиҳанинг 1 нусхаси билан қурилишни бошлашдан олдин маҳаллий сан. эпид. назорат марказига хабар бериши керак. Янги қурилиш объектларини сан. текшириш йилда камида 4 маротаба олиб борилади. Сан. экспертиза натижалари бўйича лойиҳани келишиб олиш тўғрисида хулоса тузилади (хулоса йўқ бўлса).

4. Атмосфера ҳавосини санитар муҳофазаси бўйича огоҳлантирувчи санитария назорат

Атмосфера ҳавосини санитар муҳофазаси бўйича Давлат санитария назорати ўтказаятганда қуйидаги маълумотларни ҳисобга олиш керак:

- атмосферани ифлослантирувчи манбаларни хили ва характери, уларни аҳоли саломатлигига ва яшаш жойи санитар шароитларига таъсир этиш мумкинлиги;

- атмосфера ҳавосини тозалик даражаси гигиеник меъёрлари;

- атмосфера ҳавосининг ҳолатини назорат қилишни ташкил қилиш;

- атмосфера ҳавосини ифлосланишини олдини олиш бўйича тадбирлар тизими.

Атмосфера ҳавосини ифлосланишини олдини олиш бўйича қўлланадиган чора-тадбирлар мажмуи:

- технологик;

- санитар;

- техник;

- режалаштириш;

- ташкилий;

- қонуний.

Саноат корхоналари тозалаш иншоотларининг лойиҳаларини санитария экспертизасидан ўтказишда огоҳлантирувчи санитария назорати.

Атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш бобида огоҳлан-тирувчи санитария назоратининг ифлослантирувчи манбалар (саноат корхоналари, ИЭМ ва бошқалар) ни жойлаштириш кўзда тутилган туманларда атмосфера ҳавосини ифлосланиш даражасини башорат қилиш ҳисобланади.

Сан. эпид. хизмати ОСН ўтказишда қуйидаги қонуний ҳужжатларга асосланади:

- Ўзбекистон Республикасида атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонун, 1997 й.

- Ўзбекистон Республикаси атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш бўйича санитария норма ва қоидалари. Сан М ва Қ № 0006- 93 й.

Ўзбекистон Республикаси ҳудуди аҳоли яшаш жойларидаги атмосфера ҳавосида ифлослантирувчи моддаларни рухсат этиладиган концентрациялар рўйхати (РЭК). Сан М ва Қ № 0015-94 й.

- ДавСТ 17.2.3.01-86 “Табиатни муҳофазалаш. Атмосфера. Аҳоли яшаш жойларида ҳавони сифат назорат қилиш қоидалари”.

- ҚМҚ ва К 2.07.01 94 “Шаҳар қурилиши. Шаҳар ва қишлоқ аҳолиси турар жойларини режалаштириш ва қуриш”.

- Корхона чиқиндилари заҳарли моддаларни атмосфера тарқалишини ҳисоблаш бўйича кўрсатма. СН-369-74.

- Атмосфера ҳавосидаги заҳарли моддалар чиқарадиган манбаларни инвентаризация ўтказиш бўйича кўрсатма ва бош.

Ўзбекистон Республикаси Сан М ва Қ - 0006-93 бўйича санитария хизматчилари аҳоли яшаш жойларини оқилона минтақалаштирилганлигини тахминлашини, шамол йўли, рельеф бўйича саноат корхоналарини тўғри жойлаш-тирганлигини, санитария ҳимоя минтақаларини ўлчами етарлилигини, ва уларни ташкил қилишни ва фойдаланишни назорат қилади.

Агар корхона жойлашган, ҳудудда шамолнинг қайталаниши (Р), қайсидир йуналишда 8-румбали шакл бўйича шамол қайталаниш миқдоридан (P_0) ошиб кетса,

$$P_0 = \frac{100}{8} = 1,25 \%$$

унда СХМ нинг кейинги шамолнинг қайталаниши бўйича устунвор бўлган томонга кенгайтирилиши керак. СХМ ни шунча кенгайтириш керакки мавжуд йўналишдаги шамолнинг фактик қайталаниши (P) ўртасидан (P₀) қанча катта бўлса, шунча СХМ ўлчамини коррекция қилиш учун куйидаги формуладан фойдаланилади:

$$L = L_0 \frac{P}{P_0}$$

Қаерда:

L - шамол йуналиши бўйича СХМ ни керакли узунлиги;

L₀ - Сан М ва Қ бўйича ишлаб чиқариш синфи маълумот учун СХМ кенглиги.

Қаерда айрим йуналишларда P 12,5 дан кам бўлса, СХМ коррекция қилинмайди ва уни L₀ га тенг қабул қилади. СХМ ўлчамини коррекция бўйича олинган натижаларини 41-жадвалга солиштириш осон.

41-жадвал

Ўлчамлар	Румбалар							
	Шм	ШмШк	Шк	ЖШк	Ж	ЖГ	F	ШмF
P, %	4	5	8	12	18	18	25	10
L, км	1	1	1	1	1,4	1,4	2	1

Шундан сўнг вазиятли режага ифлослантирувчи манбага мос равишда 8-та румба бўйича нуқталар куйилади. Хар-бир румбанинг қарама-қарши йўқолиши бўйича вазиятли режа масштаби бўйича коррекция қилинган ўлчамларини кўйиб чиқилади. Масалан: жанубий румба учун 1,4 км, бу ўлчамни шимоллий йўналишга белгилаш керак, чунки СХМ хавфли йўналишга кенгайтириш (жанубий шимол ифлосланишни шимолга келтиради) керак. Тушунтириш хати бўйича мўлжалланаётган миқдори ва сифати, тозалаш иншоотларининг жараёнига асосланиб, атмфсферага чиқадиган саноат чиқиндиларини тозалаш бўйича технологик тизим ва иншоотлар лойихасини сан. экспертизасини олиб боради.

Саноат ва бошқа чиқиндиларни тозалаш учун хар-хил конструкциясидаги тозалаш иншоотлари қўлланилиб, улар бир-биридан ҳам иш принципи ва чанг ёки газ ушлаб қолиш

хусусияти билан фарқ қилади. Чангни ушлаб қолиш учун фойдаланадиган тозалаш иншотларини иш принципи бўйича шартли равишда 4 га бўлишимиз мумкин: қуруқ чанг ушлагичлар, фильтрловчи аппаратлар, электростатик фильтрлар, намли тозалаш аппаратлар, амалиётда энг кўп қўлланиладиган механик чанг ушлагичлар: чанг чиқарувчи камералар, циклонлар, жалюзали чанг ва қурум тутувчилар.

Чанг чўктирувчи камералар фақат йирик чанглар учун самарадорлидир, шунинг учун тозалаш босқичида мустақил ишлатиладиган, улар асосий тозалаш босқичининг самарадорлигини ошириш учун биринчи тозалаш босқичида фойдаланилади.

Циклонли қум ушлагичлардан ҳам ҳозирги кунда жуда кенг қўлланилади. Унинг самарадорлиги йирик дисперсли чангларда 80-90% га етиб, майда дисперсли чанглар учун пастдир.

Саноат чиқиндиларини кимёвий моддалардан тозалаш чангдан тозалашдан сўнг ўтказилади, газдан тозалаш усулининг асосида ҳаво мухитидан вазн ажратиб олиш етарли. Бунда ҳар-хил услублар билан олиб борилади:

1) физик усуллар, масалан: музлатиш газларни босими;
2) физик кимёвий усул, газларни қандайдир суюқлик ёки эритмада эритиш ёки ёпиштириб олувчи материаллардан тозалаш;

3) кимёвий усул, газни қандайдир реагентларга боғлаб олишга асосланган.

Газсимон моддаларни ютиш хар-хил скруббер ва барбатерлар билан ютувчи суюқликлар қўлланилади.

Атмосфера ҳавосини ифлосланиш даражасини санитар-гигиеник талаблар, чиқиндиларни технологик ўлчамлари, метеорологик шароитлар ва жойларни рельефини ўзига хослигини олиб башоратлаш мақсадида, ҳозирги кунда ташкилий манбалардан чиқаётган чивиндиларни ташқи мухитга тушишида атмосфера ҳавосидаги захарли моддаларни ер устки (приземной) концентрациясини ҳисоблаш усулидан фойдаланилади. Якка ташкилий манбалардан чиқаётган газлар учун атмосферанинг ер устки қатламида захарли моддаларнинг максимал бир мартталиқ концентрациясининги асосий ҳисоблаш формуласи куйидагича:

$$C_m = \frac{A \cdot M \cdot T \cdot m \cdot n}{H^2 \cdot \sqrt[3]{V_1 \cdot \Delta t}} M_2 / M^3$$

Қаерда:

A - ҳаводан захарли моддаларни тик ва кўндаланг тарқатиш шароитини аниқловчи атмосфера стратификация хароратига боғлиқ коэффициент;

M - атмосферага ташланадиган захарли моддалар миқдори (гр/с);

H - моддалар ташланадиган баландлик (м);

V_1 - чиқинди хажми ($m^3/с$);

Δt - атропо-мухит харорати билан ташланаётган газ аралашмасини харорати орасидаги фарқ.

T min - манбадан чиқаётган заррачаларни чўкиши тезлигини ҳисобга олувчи коэффициент.

Гигиеник талабларни таъминлаш учун СМ РЭМ дан ошмаслиги керак, назарий томонидан СМ ни аниқлаш нуқтаси шимол йўналиши бўйича X тенг тахминан 20 м масофада ётади. Юқорида кўрсатилган формула бўйича рухсат этиладиган чиқинди (РЭЧ) ҳисоблаш усули билан ҳисоблаш мумкин бўлиб, унда ифлослантирувчини ер усти концентрацияси рухсат этиладиган (РЭМ) ошиб кетмайди. Рухсат этиладиган чиқинди (РЭЧ) гр/сек СН-369-74 кўрсатмаси бўйича қуйидаги формула бўйича ҳисобланади.

$$РЭЧ = \frac{РЭМ \cdot H^2 \cdot \sqrt[3]{V_1 \cdot \Delta t}}{A \cdot T_n}$$

Корхоналар, цехлар, агрегатларни ишга тушириш фақат газ тозаллагич ва кум ушлагич мосламалари бўлган тақдирдагина рухсат этилади. Уларни ишга тушириш 2-босқичда ўтказилади. 1-босқичда эса қурилган технологик агрегат, тармоқ ва линиялар, яъни ифлослантирувчи манба бўлиши мумкин бўлган объектлар, чиқиндиларни тозалаш бўйича иншоотлар ва аҳоли яшаш жойларини хаво мухитини муҳофазалашга қаратилган ҳамма чора-тадбирларга гигиеник баҳо берилади. Бунда ДСЭНМ томонидан келишилган, тасдиқланган лойиха ва бошқа ҳужжатлардан четлашганми-

йўқми аниқланади. Қўрилган иншоотларни қуришга, яъни цехлар, технологик линиялар, газдан тозалаш ва қум ушлагич мосламалар билан техник лойиха, тушунтириш хати ва чизма қисмлар ўрганиш йўли билан амалга оширилади. Иншоотларни қуриш жараёнида, уларнинг техник лойихаларига мос келиши, ишга тушириш давригача бартараф этиладиган камчиликлар, хизмат кўрсатувчи ходимларни ишлашига етарли шароитлар билан таъминланишини аниқлайди.

ДСЭНМ тозалаш иншоотларини ишга туширишда иштирок этиб, атмосферага чиқадиган газ чангларидан тозалаш иншоотларини техник лойихага мос келишини аниқлайди. “Газдан тозалаш” техник назорат инструкцияларига техник хизмат кўрсатиш бўйича инструкциялар ва уларни ишлатиш учун тайёрланган ходимлар борлиги, ҳамда газдан ва чангдан тозалаш самарадорлигини лаборатория назорати учун имконият яратилганлиги текширилади.

Заавд лабораторияси орқали аниқланган иншоотларни техник иш самарадорлигини мунтазам назорат натижаларига асосланиб, гидрометеорология хизмати фактик РЭЧ аниқлайди.

ДСЭНМ турар жой минтақаси ва унинг худуди чегараларидаги атмосфера ҳавосини ифлосланиш даражасини тозалаш иншоотлари тажрибали ишга туширилган даврда аниқлайди ва атмосфера ҳавосини лаборатория текширув натижаларини гигиеник нормативларга солиштиради. Алохида технологик линиялар, цехлар ва умумий саннат объектларининг газдан тозалаш ва чанг ушлагич мосламаларни мос равишда бирдан ишга тушириш ижобий бўлса рухсат берилади.

Атмосфера ҳавосини муҳофазалаш бўйича қурилган тозалаш иншоотларини самарадорлиги олингандан сўнггина Давлат санитария назорати маркази вакили қабул ҳайъати томонидан тузилган давлатномага ишга тушириш тўғрисида имзо чекади.

IV ҚИСМ. ЖОРИЙ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ (ЖСН)

ЖСН ДСЭНМ санитария врачлари фаолиятининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланиб доимий ҳаракатдаги объектларнинг назоратини амалга оширади.

ЖСНнинг асосий объектлари-корхона ва муассасалар доимий ва мавсумий бўлиб, республика, вилоят, шаҳар ва туманларда махсус органлар ҳисобида рўйхатга ўтган давлат санитария назорати остидаги ҳамма объектла 300/Х формаси асосида ДСЭНМ журналида ёритилади.

ЖСНнинг асосий вазифаларига қуйидагилар киради:

- Ўзбекистон республикасининг ҳамма майдонида жойлашган давлат органлари, корхона, муассасалар, ишлаб чиқариш бирлашмалари, идорага тааллуқлими ёки хусусий корхона бўлишига қарамай санитария эпидемиологик ҳолатини таъминлаш учун шу объектларда давлат санитария назоратини доим олиб бориш ва уларнинг санитария меъёри, давлат органларининг қонун ва гигиеник нормативларига бўйсунганини амалга ошириш;

- аҳоли саломатлигини мустаҳкамлашда меҳнат шароитлари, турмуш, дам олиши, ўқитиш жараёнлари, ташқи муҳит омилларига боғлиқ бўлган инфекция, ноинфекцион касалликларини олдини олиш санитария-эпидемиология ташкилий чора тадбирлар ишлаб чиқариш ва назорат қилиш;

- ЖСНнинг ҳар бир объектларида (ишлаб чиқариш, коммунал, овқатланиш, болалар ва ўсмирлар ва ҳ,з) текширувлар олиб боришда қуйидагилар назорат қилинди;

- ҳар бир бинонинг жойланиши, майдони, иншоотлари хоналарининг жойланишлари ва бошқа амалдаги санитария меъёрлари, гигиеник нормативлар ва қоидаларига бўйсунганига атроф-муҳитни қўриқлашда профилактик чора тадбирларни ишлаб чиқариш ва бажарилиши ДСЭНМ режасининг иши асосида олиб бориладиган ва унинг алоҳида бўлими бўлиб ҳисобланади.

ЖСН-ни олиб боришда юқори касалланишга эга бўлган объектлар, корхоналар ёки санитария эпидемиологик томонидан қониқарсиз корхоналарга алоҳида эътибор берилади. Уларни аниқ, тушунарли равишда олиб боришда қўшимча махсус, алоҳида комплексли режалар ишлаб чиқарилади.

ЖСН-нинг мазмуни объектларда яшаш шароитларининг санитария ҳолати, овқатланиш, муҳит, дам олиш, ўқитиш ва тарбиялашни баҳолашда мақсадли (мавзули), режали ва танланган текширишлар олиб боришдир.

Режали текширишлар чуқурлаштирилган текширув кўринишида 3 кварталнинг охири ва 4 кварталнинг бошида ўтказилади. Объектнинг санитария ҳолатини аниқлашда махсус шартли чизмалар (шартли чизмалар алоҳида объектларнинг материалларини ифодалашда кўрсатилади)дан фойдаланилди ва улар албатта лаборатория текширувлари остида, маълум инструментал ўлчов асбобларини билан олиб борилади. Олинган маълумотномалар далолатномда 4 қисмда кўрсатилди: паспорт қисми, асосий қисми, хулоса ва таклифлар ва уларнинг бажариш вақтлари кўрсатилади. Чуқурулаштирилган текширувларнинг таклифлари асосида режали вазифалар тузилади ва синовли текширувлар ўтказилди. Синовли текширувларнинг асосий мақсади чуқурлаштирилган текширувлар далолатномасидаги 4-қисмда кўрсатилган таклифларнинг қачон ва қандай бажарилганлиги ва уларнинг самарадорлигини белгилашдан иборатдир.

Баъзи бир эҳтиёжли шароитларда (муаммоли вазиятлар, пайдо бўлганда, санитария-эпидемиология вазиятларининг ёмонлашуви ва бошқалар) комплексли ёки рейдли текширувлар ўтказилади ва уларни самарадор ўтказиш учун ДСЭНМ-даги баъзи бир мутахассислар ва бу ишга манфааддор бўлган ташкилотларнинг ходимлари (хокимият, санитар милицияси, коммунал хўжаликлар ва бошқалар) иштирок этадилар.

Текширувлар тугатилгандан сўнг шу маълумотлар аниқ ва равшан соғломлаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқаришда, муносиб корхоналарда баъзи бир саволларни муҳокама қилишда ва санитария-эпидемиология ҳолатини яхшилашда, материал-техник томонидан яхши таъминланганлиги тўғрисидаги масалалар ечимини қабул қилади. Санитар паспортларни объектларда тузишда ва янгилашда, аҳолининг шикоятларни ўрганишда ва бошқаларни текширишда текширув маълумотларидан (материал) кенг фойдаланилади.

Мавзули мақсадли текширувлар - кенг доирадаги саволларни ўрганишда, лаборатория текширувлари ва

инструментал асбоблардан фойдаланиш орқали олиб борилади.

Текширувлар мавзулари хилма-хилдир (овқатдан захарланиш, касб касалликлари, муассасаларнинг мавсумларга тайёргарлиги ва бошқалар ва у бўлимнинг ўзида белгиланади ёки юқоридаги ДСЭНМ вакилларига юборилади. Мавзули текширувларнинг сони муаммоли вазиятларга қараб аниқланади.

Комплексли текширувларни бўлимдаги мутахассислар аниқлайдилар ёки ДСЭНМдаги бошқа бўлим ходимлари билан биргаликда, корхона вакиллари иштирокида олиб борадилар. Бундай текширувлар махсус вазифалар асосида режалаштирилади ва биргаликда қарорлар қабул қилинади.

Санитар-текширувларуинг яқунлари Соғлиқни Сақлаш вазирлигининг 231-сонли буйруғига ва мақсадли текширувларнинг кўрсатмасига асосан далолатнома, фармойиш, қарорлар ва бошқа шаклларда ёритилади.

13-БОБ. ОВҚАТЛАНИШ ОБЪЕКТЛАРИДА ЖОРИЙ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ

Овқатланиш гигиенаси санитария шифокорларининг иш фаолиятида жорий санитария назорати муҳим роль ўйнайди.

Жорий санитария назоратининг асосий вазифаларига аҳолининг овқатланиши, унинг сифати ва хавфсизлиги соҳасидаги санитар гигиена (СГ) ва санитар-эпидемияга қарши меъёр ва қоидаларга корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва мансабдор шахслар томонидан риоя қилинишини назорат қилиш киради.

Жорий санитария назоратининг асосий вазифаларига мос равишда назорат қуйидагиларни ўз ичига олади:

- овқатланиш объектларининг қурилиши ва таркиби фаолиятидаги санитар-гигиеник ва қоидаларга (СГН ва К) мос келишини назорат қилиш;

- аҳолига озиқ-овқат тайёрлашда, чиқаришда, сақлашда, ташишда ва тарқатишда СГ ва ҚМ ва Қга риоя қилиш;

- ишлаб чиқарилган ва ишлатилаётган жиҳозлар, инвентарлар, таралар, идишлар, озиқ-овқат маҳсулотлар билан

алоқада бўладиган материаллар СГ ва ҚМ ва Қ ҳаракатига тўғри келиши;

- овқат маҳсулотларида овқат кўшимчаларини ишла-тишда кўрсатилган талабларига риоя қилиш;

- озиқ-овқат маҳсулотларида пестицид қолдиқларини ишлатишда белгиланган меъёрларга риоя қилиш, шунингдек қишлоқ хўжалигида белгиланган муддат ва шартлар бўйича;

- озиқ-овқатдан захарланиш, ўткир ичак касалликлари ва келиб чиқиши оддий бўлган касалликларни олдини олиш бўйича тадбирлар ўтказиш;

- кўпчилик истеъмол қиладиган тайёр овқат ва овқат маҳсулотларини витаминлаштириш бўйича ўрнатилган тартибга риоя қилиш;

- меҳнат шароитларини яхшилашда озиқ-овқат корхоналарида касб касалликлари билан касалланишни камайтириш учун меҳнат шароитларини яхшилашда тадбирлардан фойдаланиш;

- аҳоли ўртасидаги тадбирлар ўтказиш орқали овқатланишда гигиеник билимларни тарғибот қилиш;

- озиқ-овқат корхоналари ходимлари белгиланган тартиб бўйича гигиеник ўқувдан ўтиш;

- озиқ-овқат корхоналари ишчилари тиббиёт кўриқдан ўтиш бўйича ўрнатилган тартибга риоя қилиш;

Ҳаракатда бўлган ҳамма озиқ-овқат корхоналари умумий овқатланиш ва савдо-сотиқ тармоғида санитар назоратини бажариши. Бу режалаштирилган ва режадан ташқари бўлиши мумкин (тезкор, рейдли ва х.).

Режадан ташқари кундалик назорати СХ бош шифокори буйруғи асосида ва санитар-эпидемиологик хизмат юқори органлари, суд-эксперт органлари, шунингдек овқатни ичак инфекциялари билан захарланишида кўпайиши (кўпайиши) озиқ-овқат объектларидан эпидемик хавфли ёки талабга жавоб бермайдиган маҳсулот ҳақида маълумотнома олганда олиб борилади.

Режалаштирилган текширув (чуқур, комплекслашган) корхоналарнинг санитар ҳолатини, технологик жараёнида гигиенага риоя қилиниши, озиқ-овқат корхонаси ишчиларининг ишлаб чиқаришда шахсий гигиенага риоя қилиши, умумий овқатланиш тармоқлари ва савдо-сотиқ тармоғини,

шунингдек умумий санитар-техник ҳолатини контрол қилиш мақсадида олиб борилади.

Жорий санитар назоратни олиб борилаётганда овқатланиш гигиенаси бўйича санитар врач қуйидаги ҳужжатларга буйсунган ҳолда бошқарувлари лозим:

- ЎзР конституцияси бўйича (08.12.1992 й. қабул қилинган).

- Инсонлар соғлиғини сақлаш қонуни асосида (03.07.1992 й).

- ЎзР меҳнат кодекси (1996 й.).

- “Давлат санитар назорати” қонуни асосида (03.06.1992 й.).

- Овқатланиш гигиенаси шароитида Умумий Давлат меъёрлари қонунлаштирилган ҳужжатлар асосида (санитар меъёрлар ва қоидалари СанҚМ), овқат махсулотлари давлат стандартлари асосида, ЎзРССВ буйруғи асосида.

- Методик кўрсаткичлар ва юқори органлар кўрсатмаси ва санитар эпидемиологик хизмати иш жойлари объектларини қатъий текшириш асосида.

ЖСН натижаси асосида ДСЭНМ да ҳар хил ҳужжатлар тузилади:

- Озиқ-овқат объектларини санитар ҳолатини ДСЭНМ материаллари асосида текшириш (дислокация “папка-иш” ҳар бир объектларни текшириш учун)

- Озиқ-овқат объектларини комплекс санитар текширишда режа далолатномаси (чуқурлаштирилган).

- Овқатдан заҳарланишда текшириш бўйича далолатнома (материаллари).

- Умумий овқатланиш корхоналарининг савдо-сотик омборхоналари, санитар текширув ишларини олиб боришда тадбирлар ўтказиш далолатномаси (материаллари), базалар ва бошқаларни.

- Овқат махсулотлари ва озиқ-овқат объектларини санитар кимёвий ва санитар бактериологик текширув анализининг натижаси.

- Пархезли овқатланиш ва касаллик олдини олиш, даволаш ва бошқаларни гигиеник текшириш бўйича материаллар.

А ўта-юқори санитар-эпидемик аҳамиятлилари. (махсус тез айнайдиган ва тез айнайдиган махсулотларни ишлаб чиқариш, сақлаш ва тарқатиш)

В гуруҳ - ўрта санитар-эпидемик ахамиятлилари.
(тез айнайдиган овқат махсулотларини ишлаб чиқариш ва тарқатиш)

С гуруҳ - кам санитар эпидемик ахамиятлилари.
(тез айнайдиган махсулотларини сақлаш)

Ўта тез айнайдиган овқат махсулотларига киради: гўшт ва гўшт махсулотлари, шунингдек колбаса махсулотлари (қайнатилган, ливерли, қонли); сут ва сут махсулотлари (сметана, сузма); қандолат махсулотлари (қайнатилган кремли торт ва пирожнийлар).

Тез айнайдиган махсулотларга: сабзавотлар, полиз, хайвон ёғлари, яхна ичимликлар ва бошқалар).

Кам айнайдиган махсулотлари: ун, нон, шакар, ёрмалар ва бошқалар.

Ҳамма махсус тез айнайдиган овқат махсулотларини ишлаб чиқарувчи ва тарқатувчи корхоналар эпидемик ахамияти катта (гўшт, сут, қандолат махсулотлари, умумий овқатланиш ва савдо-сотик корхоналари. Озиқ-овқат объектларида ноқулай вазият юзага келиши мумкинлигини огоҳлантирилган ҳолда, санитар-эпидемик фактор хавфи ишлаб чиқарадиган махсулот турига қараб қандай санитар-эпидемик хавф юзага келишини таҳлил қилиш лозим.

Санитар-эпидемик хавfli омиллари санитар меъёр ва қоидаларга асосан тузилган бўлиб, булар 10дан 20 баллгача ҳисобланади.

Озиқ-овқат махсулотлари ҳамма санитар-гигиеник ва санитар-эпидемиологик меъёр ва қоидаларга жавоб берган корхона объектларига 100 балл берилади. Санитар-эпидемия хавfli фактори гуруҳига қараб йиғинди баллари ҳисобланади:

А гуруҳ-юқори хавfli (80 баллгача)

В гуруҳ-ўрта хавfli (81 дан 90 баллгача)

С гуруҳ-кам хавfli (91дан 100 баллгача)

Объектларни юқори ва ўртача таҳликага эга бўлиши назоратни кучайтиришни белгилайди.

1. Умумий овқатланиш корхоналарида (УОК) жорий санитар назорати

Умумий овқатланиш корхоналарида жорий санитар назорати санитар-эпидемиология хизматидан юқоридаги

муассаса, орган ва ташкилотларни методик кўрсатмаси, хокимият қарори ва санитар меъёр ва қоидаларга № 42-123-5777-91, V,0083-98 ДСЭНМ риоя қилган ҳолда олиб борилади. УОКга очиқ турдаги ошхоналар, ўқув юртларидаги ошхоналар, ишлаб чиқариш корхонасидаги, ресторан, кафе, ярим тайёр маҳсулотларни (тайёрлов-фабрикалари, ярим тайёр маҳсулотларни тайёрлов-фабрикалари, ярим тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқариш комбинатлари, махсуслаштирилган тайёрлов цехлари) ва тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи корхона ошхоналари киради (қандолат фабрикалари, таомларни тез музлатувчи фабрикалар, махсуслаштирилган қандолат цехлари).

УОКда жорий санитар назорати турли топшириқларни санитар-гигиеник ва санитар-эпидемик меъёр ва қоидаларни, озиқ-овқат маҳсулотларини, ташишда сақлашда, кулинар қайта ишлашда ва тайёр маҳсулотларни тарқатишда, рационал овқатланишни тушунтириш ва овқатдан заҳарланиш ва бошқа келиб чиқадиган элиментар заҳарланишда огоҳлантириш ишларини назорат қилишни ўз ичига олади.

УОКда ишлаб чиқаришни ташкиллаштириш озиқ-овқат объектларидан фарқ қилади, шунинг учун махсус иш шароитида ва иш вақтини тартибли олиб боришни талаб этади. УОК лари маълум йигиндили хоналардан иборат бўлиши ишлаб чиқариш учун шароит яратилган ва гигиеник ҳолатларга эга бўлиши лозим. Буларга қуйидагилар таалуқли: савдо-сотик гуруҳ хоналари бирлаштирилган хона, вестибюль, буфет; ишлаб чиқариш гуруҳи - ишлаб чиқариш ошхона цехлари (гўшт, балиқ, сабзавот, ун, қандолат, совуқ закуска, нон кесадиған, тарқатадиган, ошхона ва хўррандалар идиш товоқларини ювиш); омборхона гуруҳи - гуруч маҳсулотлар, сабзавот, тузлама, музлатиш камералари, жихозлар ва таралар учун кичик омборхоналар; хўжалик - администрация гуруҳи - бошлиқ хонаси, кантора, ишчилар хонаси, гардероб, чўмилиш, хизматчилар учун хожатхона; техник гуруҳ-иссиқхона; вентиляция ҳаво тозалаш, музлатиш камера бўлиши.

УОК лари ишлаб-чиқариш ташкилотида маъмурий бир вариантларни ҳисобга олиш керак:

- цехда сутка давомида иш олиб бориш бир маромида эмаслиги;

- овқат тарқатишда ишни зичлашиши, буфетларда, корхонада сут махсулотлари ва савдо-сотик залларида озгина соатни кўпайтириш, корхонанинг санитар ҳолати ва овқат тайёрлашда технологик жараённи бузиш ҳолатларини юзага келиши мумкинлигини;

- кенг турдаги махсулотларни турли хил ҳаракат ва нам шароитларда сақланишини талаб этилишини;

- тез айнийдиган овқат ва қандолат махсулотлар 2-4 соат ичида тарқатилишини талаб этишни;

УОКларида юқорида санаб ўтганлар махсус режани талаб этади, қуйидагиларни таъминлаши лозим:

- хом ашёларни қайта ишлашда окимлилик ва кетма-кетлиги;

- ярим тайёр ва тайёр махсулотларни тайёрлаш;

- тоза ва ишлатилган идишлар ҳаракатини;

- хуррандалар ва таъминловчи хизматчилар йўлларини алоҳидалигини;

- корхонада санитар қоидаларни бир маромда амалга ошириш учун гигиеник шароитни яхшилаш.

УОКларида овқат тайёрлашни санитар назорат қилиш овқат махсулотларини омборхонадан чиқаргандан сўнг бошланади. Бунда озиқ-овқат махсулотларини сифатига эътибор бериш лозим. Озиқ-овқат махсулотлар сифатини ошпаз ёки ўринбосар текширади, буфетда - буфетчи. Талабга жавоб бермайдиган махсулотларни чиқариб ташлаш керак, истеъмол қилиш таъқиқланади:

- ветеринар гувоҳномаси ва муҳри бўлмаган ҳамма хайвон гўшлари;

- ветеринар гувоҳномаси бўлмаган қишлоқ хўжалик махсулотлари, қуш тухумлари, шунингдек салмонелез билан зарарланган бўлса;

- ўрдак ва ғоз тухумлари;

- герметиклиги бузилган ва бомбажли консервалар;

- омбор зараркунандалари билан зарарланган крупа, ун, куруқ мевалар ва бошқа махсулотлар;

- чириган сабзи ва мевалар;

- сифат тўғрисидаги ҳужжати бўлмаган, тузланган, туз-ли, қуритилган ва ёпишган қўзиқоринлар;

- ўстирилган махсулотлар сифатлиги тўғрисида гувоҳномаси бўлмаса.

УОКларида овқат маҳсулотларини кулинар қайта ишлаш санитар-гигиеник ва эпидемиологик муҳим аҳамиятга эга. Овқат маҳсулотларини кулинар қайта ишлашда оғир физик-химик жараёнлар юзага келади, бунинг натижасида маҳсулотларни бирламчи ҳолати ўзгаради. Овқат маҳсулотларини юқори ҳаракат таъсирида, кислота таъсирида, бошқа моддалар билан аралаштириш натижасида юқори сифатли таъмга эга бўлади. Юқори ҳарорат таъсирида микроблар ўлади. Овқат маҳсулотларини қайта ишлаш қоидаларига эътибор бермаслик натижасида сифати пасаяди, бу эса минерал элементлар, витаминларни камайтишига олиб келади.

Овқат маҳсулотларини кулинар қайта ишлаганда асосан қуйидагилар талаб этилади:

- овқат сифатини максимал сақлаш;
- тўла зарарсизлантириш ва кам ифлосланиши;

Маҳсулотларнинг техник қайта ишлаш икки қисмда олиб борилади:

- совуқ (бирламчи карта ишлаш);
- илиқ қайта ишлаш.

Совуқ (бирламчи) қайта ишлаш маҳсулот турига қараб олиб борилади.

Санитар-гигиеник кулинар қайта ишлашда асосан қуйидагилар талаб этилади: гўшт, балиқ сабзавот маҳсулотларини алоҳида қайта ишлаш (алоҳида цехда маркировкаланган тахтача ва столларда) гўшт, балиқни музлатиш қоидаларига, картошкани сувда сақлаш вақтига риоя қилиш; маҳсулотларни тозалаш ва ювиш қоидаларига риоя қилиш.

Маҳсулотларни сифатини максимал сақлаш учун, ҳар бир овқат маҳсулотларини совуқ сувда қайта ишлашга қатъий риоя этиш лозим.

Шундай қилиб гўштнинг озуқавий қийматини сақлаб қолиш учун уни яҳдан тушириш учун иккига ва тўртга бўлган ҳолда сақланадиган ва осилган ҳолда сақланади. Иккиламчи маҳсулотларни қайта ишлашга алоҳида эътибор бериш лозим (жигар, буйрак ва б.). Жигар тезлик билан қон томирлардан ва ўт қопидан тозаланиши лозим. Буйрак устидан шиллик қавати тозаланади.

Балиқларни совуқ қайта ишлашда дефростация қилинади ва ейилмайдиган қисмлардан тозаланади; ойкулэқлар, ички орган, боши, қанотлари. думи.

Балиқлар муздан эритиш (дефростация) очиқ ҳавода ёки совуқ сувда 1 кг балиқ 2 л сув ҳисобида 20°C хароратда олиб борилади, бошқаларини бирламчи қайта ишланадиган, столлар ва жиҳозлар микроорганизмлар билан ифлосланади, шунинг учун бу стол ва жиҳозларда бошқа маҳсулотларни бўлиш руҳсат этилмайди.

Сабзавотларни қайта ишлаш ва ювиш, тозалаш, ажратиш катта аҳамиятни талаб этади, бу ишларни махсус цехларда амалга ошириш лозим.

Омборхонадан тайёрлов цехга тушадиган сабзавотлар ювилган ва тозаланган бўлиши керак. Овқат учун яроқсиз сабзавот маҳсулотлари махсус бочка ва яшикка йиғилиши лозим. Картошқаларни картошка тозалагич билан тозалаш тўлиқ бўлмайди, шунинг учун механик тозалангандан сўнг картошка тоза ҳолатга келиши учун қўл ёрдамида сувда ювиш лозим. Артилган картошка қорайиб қолмаслиги учун совуқ, сувда 3 соатдан кўп бўлмаган вақтда сақланиши керак.

Иссиқ қайта ишлаш руҳсат этилмаган сабзавотларни яхшилаб ювиш лозим, бўларга салатлар, бодринглар, помидорлар киради.

Сабзавотларни кулинар қайта ишлаганда асосий этиборни аскорбин кислотани сақланишга (витамин С) қаратилган бўлиши лозим. Аскорбин кислотани сабзавотларда сақлаб қолиш учун овқат қайнамасидан олдин сабзавотларни (тозалаш, тўғраш, шинкование) тайёрлаш возим. Кулинар қайта ишлашни охириги босқичи бўлиб иссиқ қайта ишлаш ҳисобланади.

Биринчи овқатни тайёрлашда гўшт ва бошқа маҳсулотларни совуқ сувга солиш кўрсатма берилади. Гўштни ёмонлиги зарарсизлантириш учун, 1 кг гўштни бўлакчалар холида 2-3 соат қайнатиш керак. Ярим тайёр чопилган гўшт ва қуш гўштлири 3-5 дақиқа давомида икки томонлама яхшилаб қизартирилади, хароратда қовуриш шкафида пиширилади. Ярим тайёр маҳсулотни плитада қовурилмасдан 250-280°C хароратда 20-25 дақиқада қовуриш шкафида қовуриш руҳсат этилади.

Гўшт маҳсулотларини органолептик тайёр бўлганлигини билдирувчи кўрсаткичлар бўлиб маҳсулот кесилганда кул ранг ажралма ва тешилган жойдан рангсиз суюқлик чиқиши ҳисобланади, бунда тайёр маҳсулотлар марказида табиий

чопилган маҳсулотлар учун 85°C кам бўлмаган ҳароратда ва котлет маҳсулотлар учун 90°C кам бўлмаган ҳарорат бўлиши лозим.

Балиқ бўлаклари ва балиқли қийма маҳсулотлари қиздирилган ёғда икки томони қизартирилади, сўнгра қовуриш шкафида 250°C ҳароратда 5 дақиқа пиширилади.

Дирилдоқ паштетлар, запеланка субпродукт маҳсулотларни тайёрлашда албатта икки марта қайта ишлаш лозим. Дирилдоқ қайноқ холда идишга солиниб совутилади, сўнгра совук цехда совуқ шкафда сақланади. Сабзавотларни термик қайта ишлашда витамин С сақлаб қолишга эътибор бериш лозим (картошка, каром). Витамин С (картошка, каромда сақлаб қолиш учун сабзавотларни қайнаётган сувга солиб, идиш устини яхшилаб беркитиб қайнатиш лозим.

Асосан тайёр маҳсулотларни тарқатишга талаб қўйилади. Биринчи ва иккинчи тайёр овқатлар 2-3 соатдан ортиқ бўлмаган вақтда иссиқ плитада туриши мумкин. Ортиб қолган маҳсулотларни сақлаб қолиш лозим бўлиб қолса, 2-6°C ҳароратда 18 соат музлаткичда сақлаш рухсат этилади. Совутилган маҳсулотларни тарқатишдан олдин овқат текширилади ва ишлаб чиқариш бошлиғи меъёрлайди (қайноқ сув, плитада ва қовуриш шкафида қовуриш). Иссиқ қайта ишлангандан сўнг овқатни сақлаш вақти бир соатдан ошмаслиги керак.

Эртанги кунга қолдириш таъқиқланади:

- салатлар, венегретлар, паштетлар, дирилдоқ ва бошқ. маҳсус тез айнайдиган совуқ овқатлар;
- сутли шўрва, совуқ ширинликлар, бўтқа шўрва;
- биринчи овқат учун порцияли қайнатилган гўшт, гўштли ва сузмали блинчик;
- соуслар;
- омлетлар;
- картошка бўтқаси, қайнатилган макарон; маҳсулотлар;
- компот ва яхна ичимликлар.

УОКлари жуда тез айнувчан маҳсулотларни сақлаш муддати ва тарқатишга қатъий эътибор бериши лозим (42-жадвал).

Маҳсус тез айнайдиган маҳсулотлар технологик жараёнлар тугаш вақтидан, сақлаш ҳароратидан ва сақлаш

муддати тугаши (муддат, соат) қоидаларга тўғри келган ҳолда чиқарилади.

42-жадвал

УОКлари ва савдо-сотик тармоқларида жуда тез-тез айнайдиган маҳсулотларни сақлаш муддати ва тарқатиши

Маҳсулот номи	Сақлаш муддати ва тарқатишда 4-8°C ҳароратдан ортиқ бўлмаганда
1	2
Йирик бўлакли ярим тайёр гўшт.	48 соат
Порцияли ярим тайёр гўшлар (бифштекс, антрекот, филе, лангет, эскалоп шпинцель, антрекат табиий котлетлар, ўралган).	36 соат
Гўштли ярим тайёр маҳсулотлар (панировкали) (ромштекс, ўралган котлетлар, шницель).	24 соат
Майда бўлакли ярим тайёр гўшт маҳсулотлари (бифстоганов, қовурилган, азу, гуляш, шўрва, қовурма ва б.).	24 соат
Фасолли (ловяли) гўшт 0,4 дан 1,5 кг гача).	36 соат
Умумий овқатланиш ва савдо-сотик корхоналарида ишлаб чиқарадиган табиий қийматли гўшт).	6 соат
Гўшт ишлаб чиқарувчи корхоналарда табиий қийматли гўшт.	0°C кам ҳароратда 48 соат
Кала-потча маҳсулотлари совутилган	12 соат
Музлатилган	24 соат
Котлетлар, бифштекслар, чопилган, гўштли, товук, котлетлар, ўрдак, балиқли, балиқ-картошкали ва сабзавотли	
Ярим тайёр маҳсулотлар тайёр маҳсулотлар	12 соат 24 соат
Гўшт ва гуруч қиймали голубцы (ярим тайёр маҳсулотлар)	6 соат

1	2
Чучваралар, майдаланган ярим тайёр гўшт маҳсулотлари (музлатилган).	0°C кам ҳарорат-да 72 соат
Қайнатилган гўшт	24 соат
Қовурилган гўшт, жигар	48 соат
Гўштли қайла, гўштли дирилдоқ	12 соат
Гўшздан, товуқ (гўштли) жигардан тайёрланган паштетлар.	24 соат
Қуш гўштли:	
совутилган	48 соат
музлатилган	72 соат
Гўшздан тайёрланган ярим тайёр маҳсулотлар ва пати тозаланган қуш гўштли ва суяклари	12 соат
Қуш гўштли йиғилмалар	48 соат
Товуқли шўрва	24 соат
Товуқли, жўжали қайнатма	24 соат
	20°C ортиқ бўлмаган ҳарорат-да 3 соатдан кўп бўлмагани
Қовурилган гўшт, гўштли (жўжа, ўрдак, ғоз, курка).	48 соат
Қовурилган калбаса, гўштли нонлар, қуш гўштли колбаса:	
Олий нав	72 соат
1 нав 2 нав	48 соат
3 навли қайнатилган ва субпродукт қўшилган колбасалар	48 соат
Ливерли, қонли, зираворли колбаса 1 ва 2 навлари	48 соат
Ливерли, қонли, зираворли колбаса 3 навли	12 соат
Нонли колбаса, ўрама қарта	24 соат
Сосиска, гўштли сарделка	48 соат
Қайнатилган ўрама, прессланган мол гўшти (беконный)	72 соат
Балиқларнинг махсус ярим тайёр бўлак маҳсулотлари (камбала, палтус, треска, судак, навага, ставрида)	36 соат
Толқонли балиқ (панированная) (ярим тайёр маҳсулот)	24 соат
Қовурилган ва қиймали балиқ	48 соат
Балиқ жигари	72 соат
Балиқ ва рулетни иссиқ дудлаш	72 соат
Балиқли дирилдоқ, қайлали балиқ	12 соат

1	2
Бўлакланган сельд “Океан” пастаси	24 соат -1дан -3°C (харо- ратдан) ортиқ бўлмаган харо- ратда 72 соат
Цистерналар, битонда чиқариладиган ва бутилка; пакетларга солинган сут ва қаймоқ	36 соат
Простокваша, кефир, ацидофилин, бошқа нордон маҳсулотлар, сутли яхна ичимликлар	36 соат
Сметана	72 соат
Ёғли, ёғсизлантирилган, пархезли творогли, ширин творог ва пасталар	36 соат
Ярим тайёр творог маҳсулотлар: шакарли, му- рабболи твороглар, ярим тайёр маҳсулотлар учун запеканка, варениклар учун хамир	36 соат
Полимер идишларидаги қаймоқли пишлоқлар ширин	36 соат 48 соат
тузли	72 соат
Гўштли оширма хамирли	24°C
	+20°C ортиқ бўл- маган ҳарорат- да 6 соат
Гўштли ёки творогли блинчик (ярим тайёр маҳсулот)	12 соат
Колбасали, гўштли, балиқли бутербротлар	3 соат
Ёққа солинган, духовкада пиширилган кулябки растегай (гўштли, балиқли, субпродуктали)	24 соат
	+20°C ортиқ бўл- маган ҳарорат- да 6 соат
Торт ва пирожнийлар:	
тухум оқи билан кўпиртирилган кремли ёки мевали	72 соат
Қаймоқли крем	36 соат
Сливкали крем	6 соат
Қайнатилган кремли	6 соат
Мевали сутли, кефирли қаймоқли дирил- доқлар (желе)	12 соат
(ёрмали) қайлалар	12 соат
Тозаланмаган, қайнатилган сабзовотлар	6 соат

1	2
Қовурилган картошка ярим тайёр маҳсулотлар	48 соат
Тез музлайдиган закускалар () овқатлар, гарнирлар, ярим тайёр сабзовотлар	24 соат
Венегрет, салатлар (картошкали, сабзовотли, гўшти, балиқли, парhezли)	12 соат
Қайнатилган қисқичбақалар	12 соат

Овқат маҳсулотлари шароитида ва сақлаш муддати бузилганда патоген микроорганизмлар кўпайиши мумкин бу эса овқатдан, бактериал захарланиши ва ўткир ичак касалликларини келтириб чиқариши мумкин.

Озиқ-овқат маҳсулотларидан захарланиш ичак инфекцияларини олдини олиш мақсадида кундалик санитар назорати ўтказилиши ва санитар қоидаларга риоя қилиш ва уз вақтида умумий овқатланиш корхоналарида санитар-эпидемик таҳлика омилларини олдини олиш.

Умумий овқатланишда 20 йиғиндили 1 дан 20 гача балл берилади. 20 йиғиндили таҳлика омиллари 5 гуруҳга бирлашади:

1 гуруҳ - овқат маҳсулотларини ташиш қабул қилиш ва сақлаш (10 балл).

1. Овқат маҳсулотларини ташиш (махсус транспортда) қоидаларга риоя қилиш - 1 балл.

2. гуруҳ - махсус тез айнайдиган ва эпидемик хавфли овқат маҳсулотларини тайёрланган муддати ва тарқатиш муддати ҳақида накладной бўлиши (42 жадвалга қаранг) 1 балл.

3. гуруҳ - гўшт муҳридаги сиёҳнинг қанчалиги 1-балл.

4. гуруҳ - маҳсулотлар сифати стандартларига тўғри келиши-1 балл.

Маҳсулот сифатига хавсизлаганда корхона лабораториясига жўнатилади, агар лаборатория йўқ бўлса ДСЭНМ лабораториясига жўнатилади.

5. гуруҳ - маҳсулотлар санитар-эпидемик кўрсаткич тартибларини кузатиш - 1 балл.

6. Маҳсулотларни тавсия қилинган температура шароитларида сақлаш, тарқатиш муддатларига ва маҳсулотлар кўшничилигига риоя қилиш-5 балл.

II гуруҳ Маҳсулотларга кулинар ишлов бериш.

7. Маҳсулотларга бирламчи (совуқ) ва иссиқ ишлов бериш қоидаларига риоя қилиш. Керакли бўлган миқдордаги, маркировка қилинган столлар, тахталар, пичоқлар ва бошқа жиҳозларнинг санитария қоидаларига жавоб бериши - 5 балл.

8. Маҳсулотларга ишлов беришнинг кетма-кетлигига риоя қилиш - 5 балл.

9. Гўшт ва гўшт маҳсулотларга, балиққа, тухумга, сут, сут маҳсулотларига ва бошқа маҳсулотларга кулинар ишлов беришда жорий қилинган технологик схемани бажариш - 10 балл.

11. гуруҳ. Тайёр овқатни тарқатиш ва сақлаш (50 балл).

10. Тайёр овқатни тарқатиш муддатларига риоя қилиш (1 ва 2 овқатлар, 2-3 соатдан кўп бўлмаган муддатда иссиқ плитада туриши мумкин) 20 балл.

11. Овқатни тарқатишда температура чегараларига риоя қилиш биринчи ҳамда, иссиқ ичимликлар температураси 75°C дан кам бўлмаслиги, иккинчи овқат 65°C кам бўлмаслиги, совуқ овқат ҳамда совуқ ичимликлар 7°C дан 14°C гача бўлиши керак. 10 балл.

12. Овқатни тарқатиш хонасида тез бузилувчи маҳсулотларни тарқатиш муддати ва сақлашда температура шароитларига риоя қилиш: колбаса маҳсулотлари, **творог**, сметана ва бошқа маҳсулотларни совутиш **шкафлари** ва совутиш прилавкаларида 8°C дан юқори бўлмаган температурада сақланиши керак - 20 балл.

IV-гуруҳ. Санитария ободонлаштириш ва корхонанинг ҳолати 10 балл.

13. Территориянинг санитария ҳолати 1 балл.

14. **Корхона** лойиҳаси ва қурилмаларининг қурилиш меъёр ва қоидаларига мослиги - 2 балл.

15. **Корхона** хоналарининг санитар ҳолати: кундалик **намли тозалаш**, ҳар ҳафтада генерал тозалаш, ҳар ойда 1 марта 1% хлорли оҳак эритмаси ёки 0,5% хлорамин эритмаси билан тозалаб санитария куни ўтказиш - 2 балл.

16. Технолоик жиҳозлари ва идишларга бўлган санитария талабларига риоя қилиш - 2 балл.

Жиҳозларни, идишларни тавсия бўйича кўллаш, ошхона жиҳозлари ва идишларни тоза тутиш, иш вақти тугагандан

сўнг яхшилаб ювиб қуритиш. Ошхона жиҳозлари 2-та ваннада қуйидаги тартибда ювилади:

- овқат қолдиқларини чётқада ёки куракчада тозаланади;
- 40°C иссиқ сувда ювувчи воситалар ёрдамида мочалка

билан ювилади;

- 60°C дан паст бўлмаган иссиқ сувда чайилади;
- тескари ҳолатда қўйиб жавонларда қуритилади;
- овқат идишлари қўл билан қуйидаги усулда ювилади;
- овқат қолдиқлари шётка ёки тахта куракча билан

тозаланади;

- 40°C дан кам бўлмаган сувда ювувчи воситалар ёрдамида ювилади;

- 40°C дан кам бўлмаган сувда 1 ваннадагидан 2 марта кам бўлган ювувчи воситалар ёрдамида ювилади;

- 65°C дан кам бўлмаган қайноқ сувда чайилиб, металл сеткаларига жойлаштирилади.

Шиша идишлар ва ошхона асбоблари 2-та ваннада қуйидагича ювилади:

- ювувчи воситалар ёрдамида 40°C дан паст бўлмаган сувда ювилади;

- 65°C дан паст бўлмаган оқиб турган иссиқ сувда чайилади.

17. Пашшалар, сувараклар ва кемирувчиларга қарши огоҳлантирувчи кураш чоралари 3 балл.

V. гуруҳ. Ходимларнинг шахсий гигиенаси, санитар саводхонлиги ва саломатлиги 10 балл.

18. Ходимлар томонидан шахсий ва ишлаб чиқариш гигиенаси талабларини аниқ бажариш. Ишга тоза кийимда ва ўзи озода (терилари, сочлари, тирноқларига қараган ҳолда) келиши,

Тез бузилувчи - кўкатли, гўштли, қиймали, паштетли ва бошқа овқатлар.

Қайта иссиқ ишловни талаб этмайдиган маҳсулотларни (колбаса маҳсулотлари, сузма, сметана ва бошқалар) тарқатиш ва сақлашдаги ҳарорат режимига амал қилиш ҳам катта аҳамиятга эга. Юқори тахлика омилларга қуйидагилар ҳам сабабчидир - идиш ва жиҳозларни ювиш қоидаларига амал қилмаслик, шахсий ва ишлаб чиқариш гигиенасига амал қилмаслик. Қуйида умумий овқатланиш корхонасининг санитария текшириш схемаси берилади.

Умумий овқатланиш корхонасини санитария-гигиеник текшириш чизмаси.

1. Корхонанинг номи ва жойлашган жойи.
2. Ишлаш соати ва сменаси (бир, икки, уч сменда).
3. Хурандалар контингенти
4. Ўриндиқлар сони.
5. Ўтказиб юбориш қуввати (хурандалар сони, бир кунда тайёрланадиган 1,2,3, овқатлар сони).
6. Атроф - тевараги (территория): ўралган, қопланган, кўкамзорлаштириш ва санитария ҳолати.
7. Чиқиндиларни сақлаш жойи, ахлат идишларининг жойланиши оқава сувларини тозалаш иншоотлари.
0,2% хлорли оҳак эритмаси ва совунли сув қўл ювиш режимига амал қилиши (айниқса хожатхонадан сўнг).
8. Умумий овқатланиш корхонасининг жойлашиши: бино (атайлаб қурилган, мослаштирилган), неча қават, турар жой ва корхоналардан алохидалиги.
9. Керакли бўлган хоналар гуруҳи билан таъминланганлиги (савдо-ишлаб чиқариш, омборхона, хўжалик ва ёрдамчи хоналар).
10. Ҳар бир гуруҳ учун олинган хоналар тўплами, ориентацияси, ўлчамлари, алохидалиги, керакли жихозлар билан таъминланганлиги ва узвийлиги).
11. Гуруҳларнинг ва гуруҳдаги хоналарнинг ишлаб чиқаришда бир-бири билан узвий ва мос равишда боғланганлиги.
12. Овқатнинг характеристикаси: охириги 10 кун ичида хилмаа-хилига (1,2,3 овқатларни), бир-бирига тўғри келиши (мослиги), овқатнинг таъм сифати, қувватлилиги ва овқат қабул қилишидаги химиявий таркиби (химиявий жадвал орқали).
13. Пархез овқатланишни ташкил қилиш, қандай пархез овқатлар тайёрланади, пархез овқатнинг эффекти, унинг таъсирини қайт қилиш усуллари, дам олиш хоналари ва бошқалари.
14. Хоналарнинг санитария-гигиеник ва техник ҳолатлари (поли, девори, эшик, деразаси, буёқлари қопламалари, оқланганлиги, сув ўтказмаслиги ва супуриш ишларини ўз вақтида ўтказилиши).

15. Ёритилганликнинг характеристикаси (манбаи, системаси, ёритилиши).

16. Шамоллатиш (вентиляция) - табиий, механик.

17. Ишлаб чиқаришдаги хавфли ва зарарли омиллар (микроиклим, шовқин, химиявий омиллар ва бошқалар) ва уларнинг миқдори.

18. Сув билан таъминланиши (системаси, узатилиши, сувнинг сифати).

19. Канализацияси (тозалаш иншоатларининг борлиги ва уларнинг самададорлиги).

20. Ошхона идишларини ювиш хонаси (идишларнинг аҳволи, идиш-товокларнинг ювиш режими ва шароити, тахтачаларнинг, гўшт қиймалагичнинг, сабзавотларини пус-тини арчиш машиналарнинг, идишларнинг ювилиши сифати.

21. Хўрандалар зали, буфетнинг характеристикаси (жи-хозланганлиги, етарлиги), уларнинг аҳволи ва ишлатилиши.

22. Хурандаларнинг овқат билан таъминлаш системаси, ошхона жиҳозлари билан таъминланиши, тайёр совуқ овқатларнинг сақлаш ва тарқатиш шароитлари, овқатларни иссиқ ҳолатда ушлаш учун шароит ва совуқ овқатлар учун совитиш шкафларнинг бор-йўқлиги.

23. Санитария-хўжалик бинолари (ечиниш хонаси, душ, хожатхона ва бошқалар).

24. Қўшимча хоналар (сув иситиш, машина боғини, кондиционер ва бошқалар).

25. Транспорт воситаларининг санитария аҳволи.

26. Супуриш ва тозалаш жиҳозлари билан таъминлан-ганлиги ва уларни тўғри ишлатилиши, хожатхона учун алоҳида ва маркировка қилинганлиги, уларни сақлаш (шкафда, яшиқда, алоҳида хонада).

27. Кемирувчилар, хашоратлар билан курашиши ва уларнинг самарадорлиги.

28. Ишчиларнинг шахсий гигиенаси, тиббий даф-тарчаси, шахсий гигиена учун хона, қоидаларга амал қи-лиши, дам олиш хонаси .

29. Тиббий кўригидан ўтиш (дастлабки эмлаш).

30. Ишчи хизматчиларнинг санитария саводхонлиги (қамраб олиши, санитария минимум топширган санаси, маъруза, суҳбатлар).

31 Баллар ёрдамида баҳолаш.

32. Далолатнома (камчиликларни аниқлаш уларни тугатиш учун таклиф муддати билан биргаликда).

2. Савдо корхоналарида жорий санитария назорати

Савдо корхоналарида жорий санитария назорати амалдаги санитария меъёр ва қоидаларига Кур. Қ ва М.

5781-91(ва юқори турувчи идораларнинг методик қўлланмалари, Ўзбекистон соғлиқни сақлаш вазирлигининг қарорларига биноан киради: махсуслаштирилган (битта маҳсулотни сотиш), бир неча хил маҳсулотни сотишга мўлжалланилган корхона, аралаш (саноат буюмлари ва озиқ-овқат маҳсулотлари ва универсал магазинлари, яъни “Универмаг” типдаги гастронимлар). Кўчмас озиқ-овқат чодирлари, расталари, киоскалари, ҳаракатдаги савдо-сотиқ-ширинликлар, конфетлар, шоколадлар ва бошқалар, қандолат маҳсулотлари (ўралган ҳолда) яхна ичимликлар, минерал сувлар ва бошқалар.

Озиқ-овқат маҳсулотларини сотишда жорий санитария назоратининг асосий вазифаси, харидорларни эҳтиёжини биологик жиҳатдан қиймати, санитария-эпидемиологик нуқтаи назардан зарарсиз бўлган озиқ-овқат маҳсулоти билан қондиришдан иборат.

Савдодаги жорий санитария назоратининг асосий вазифаларидан бири, ишлаб чиқаришининг барча поғоналарида санитария-эпидемиологик режимга қатий амал қилишдир.

Хоналарнинг жойлашиши қуйидагиларни таъминлаши керак:

- озиқ-овқат маҳсулотларини энг қисқа йўл билан омбархонадан савдо залига ўтиши керак, ишчи жойларида маҳсулотлар орқага қарама-қарши ва кесувчи ҳаракатда бўлмаслиги;

- маҳсулотларни физик-химиявий таркибига ва таъмининг хусусиятларига қараб алоҳида сақлаш учун шароит яратиш;

- баъзи маҳсулотларни эпидемиологик аҳамиятига қараб (тез бузилувчи маҳсулотлар учун музхонаси витриналар) сотиш учун шароит яратиш;

- ҳозирги замон савдо техникасини кенг қўллаш;
- харидорлар харакатини тўғри уюштириш ва уларга иложи борича маданий хизмат кўрсатиш учун шароит яратиш.

Савдо корхоналарининг устидан жорий санитария назорати олиб борилган озиқ-овқатларни сақлашда температура режимига тез бузилувчи маҳсулотларни сақлаш мудатига катта эътибор берилади. Савдо тармоқлари кенг тарқалган жойларда эса, майдо савдо тармоқларига эътибор қаратилади. Булар: кўчмас савдо чодирлари (палаткатлар) расталар ва киоскалар. Майда савдо корхоналари устидан кундалик санитария назорати олиб борилганда асосий эътибор, ишлашда санитария қоидаларига амал қилишда, маҳсулотларини сақлаш шароитига ва тез бузилувчи маҳсулотларни сақлаш муддатига қаратилади. Майда савдо тармоқлари киради. Уларда халтачалар, яшик ва латоклар ишлатилади. Бундай савдода тор асортиментга эга бўлган маҳсулотлар ширин нонлар, бутербуродлар, қандолат маҳсулотлари, пиво, ичимликлар сотилади.

Майда савдо шахобчасида тез бузилувчи ва ўта тез бузилувчи маҳсулотларни сотиш қаътиян ман этилади. Деҳқон бозорида санитария назорати олиб борилганда маҳсулотларни бузилишини олдини олишга, айниқса патоген микрофлора билан ва гижжаларнинг тухуми билан зарарланишга йўл қўмасликка эътибор берилади.

Бозорларда кундалик санитария назорати вақтида маҳсулотларини алоҳида сотиш текширилади (гўшт, балиқ, сут ва сут маҳсулотлари, сабзавот, мевалар ва бошқалар).

Ярим тайёр маҳсулотларни ва ошхона маҳсулотларини очик столда, текширилманган ва рухсат этилмаган, мухр босилмаган гўштларни сотиш ман этилади.

Харидорларга маҳсулотларни беришда санитария меъёрига амал қилишга эътибор берилади (санчиклар, қисқичлар, ўровчи, қоғозларга).

Озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати доимий равишда гўшт-сут ва озиқ-овқат маҳсулотларини сифатини текширувчи марказлар томонидан текширилиб туриши керак.

Бозорнинг санитария режимини текшираётганда павильонларнинг, чодирларнинг, ойналарнинг, киоскаларнинг очик ва ёпиқ столларнинг тозаланишига, асбоб-ускуналар-

нинг ювилишини ва дезинфекция қилишни, территорияни ўз вақтида тозаланиши текширилади.

Жорий санитария назоратида озиқ-овқат омборхоналарига алоҳида эътибор берилади. Бунда асосан озиқ-овқат маҳсулотлари турига қараб (температура режимга алоҳида эътибор берилади, сабзавот ва меваларнинг турига қараб 70-95% намликда 0°C дан +12°C гача сақлаш мумкин).

Жорий санитария назорати ўтказилаётганида (савдо корхоналари) санитария -эпидемиологик тахлика омиллари ҳисобга олинади, бу амалдаги № 8791-91 санитария қондасига мос келади. Шартли равишда 23-та санитария-эпидемиологик техника омилларини ажратиш мумкин, уларни 8-та гуруҳга бирлаштириш мумкин:

I гуруҳ - Маҳсулотларни ташиш, қабул қилиш ва сақлаш (18 балл).

1. Маҳсулотларни ташишда қондаларга риоя қилиш (махсус транспорт, агарда транспорт олдин заҳарли кимёвий моддалар, бензин, керасин ёки ўткир хидга эга бўлган ва заҳарли бошқа моддалар ташилган бўлса бундай транспортни ишлатиш ман этилади (16балл).

2. Баъзи маҳсулотлар (гўшт, нон, балиқ, қандолат маҳсулотлари) аниқ турга эга бўлганлари алоҳида белгиси бўлганлари, алоҳида белгиси бўлган транспортларда ташилиши керак: гўшт-совитиш аппарати бўлган авто режаторларда, ҳарорати 16°C юқори бўлмаслиги керак, музқаймоқ -0°C дан юқори бўлмаслиги керак, нон- лотокларда, балиқ - термоизоляцияси бўлган автоцестерна- ларда (100 кг гача муз сиғадиган) сувнинг цистернадаги температураси қишда +1+2°C, баҳор ва кузда +4 +6°C, ёзда 10-14°C бўлиши керак.

Қандолат маҳсулотлари қопқоқли метал контейнерларда ва қопқоқли латокларда температура 6°Cда ташилиши керак.

Транспорт санитария паспортига эга бўлиши керак ва кузови гигиеник талабга жавобга берадиган материал билан қопланган бўлиши керак - 1 балл.

3. Маҳсулот тайёрловчи корхоналар ҳар бир партия маҳсулотга айниқса тез бузилувчи маҳсулотларга ҳужжатлар бериши керак, булар: сифат ҳужжати (сертификат ва йўланма вараги (накладной), уларда тайёрланган кун ва соат техно-

логик жараён тугагандан сўнг кўрсатилади, сақлаш температураси ва муддати (кун, соат) қонун-қоидаларга мос равишда кўрсатилган бўлиши керак. Йўлланма варағидаги кўрсатилган маҳсулоти ишлаб чиқилган кун, соат (тез бузилувчи маҳсулотлар учун) (гўшт, гўшт маҳсулотлари, колбаса маҳсулотлари, балиқ ва балиқ маҳсулотлари, сут ва сут маҳсулотлари) 1 балл.

4. Гўштдаги ветеринария муҳрига ва ветеринария кўригидан ўтганлиги тўғрисидаги ҳужжатлар. 1 балл.

5. Маҳсулотларнинг амалдаги техник-меъёр ҳужжатларига унинг сифатини белгилайдиган ҳужжат, органолептик кўрсаткичлари, шубҳали бўлган маҳсулотни тегишли корхона лабораториясига ёки ДСЭНМ лабораториясига жўнатиш. 1 балл.

6. Ностандарт бўлган маҳсулотни ишлатиш тартибига амал қилиш, ифлосланган ва санитария-эпидемиологик кўрсаткичлари бўйича шубҳали, ностандарт маҳсулотларни озиқалик қиймати пасайган гуруҳга киритиш (масалан: ёғлилиги камайган сутни болалар ва даволаш коллективларида озиқ-овқат маҳсулоти сифатида ишлатиш мумкин эмас, ёки финнали гўштни оғирлигини 2 кг дан, қалинлиги 8 см гача қилиб очик қозонларга 2 соат, ёпиқ қозонларда 1,5 атм. босимда 1-1,5 соат қайнатиб ишлов барилади) 5 балл.

7. Маҳсулотлар қўшничилигини сақлаш қоидасига амал қилиш, омборхона меъёрига амал қилиб маҳсулотни ўрни бўйича сақлаш ва ўзига хос хидининг йўқлиги (зираворлар ва бошқалар) 5 балл.

II гуруҳ - Жихозларни, мосламаларни, идишларни санитария режими бўйича дезинфекциялаш (25 балл).

8. Жихозларни, идиш-товоқларни гигиеник дезинфекция қилиш тартибига амал қилиш. Жихозлар, идишлар маҳсулотлардан бўшатиладигандан сўнг, механик тарзда тозаланади ва 3 секцияли ювиш ваннасида қуйидагича ювилади:

- биринчи ваннада ивитиби қўйилади ва 0,5%ли сода эритмаси билан +40°C температурадан паст бўлмаган температурада ювилади;

- иккинчи ваннада -2%ли хлорли оҳак эритмаси билан +40°C дан паст бўлмаган температурада 10 дақиқа ювилади;

- учинчи ваннада +65°C температурадан паст бўлмаган температурада иссиқ сувда ювилади.

Ювилгандан сўнг жихозлар қуритилади ва полдан 0,5-0,7м баланд бўлган жавонларда сақланади. 2 балл.

9. Ҳар бир маҳсулот тури учун алоҳида белгиланган тахтакач ва пичоқни ишлатилиши. 1 балл.

10. Савдо жихозларини ювиш тартиби: куракча ва шётка ёрдамида маҳсулот қолдиқларидан тозалаш, 0,5% кальцийли сода эритмаси билан шётка ва мочалка ёрдамида ювилади (сувнинг температураси +45 +50°C), иссиқ сув билан чайиши, сувнинг температураси +65°C паст бўлмаган, махсус катакли жовонлардан қуритиш 10 балл.

11. Сув хаммомлари, дезараторлари, филтьирлар, қувирлари ва стакан юувчи автоматлар, ичимликлар тарқатилганидан сўнг 0,5% ли кальцийли сода эритмаси билан ювилиб, кейин температураси +65°C паст бўлмаган иссиқ сувда чайилади - 2 балл.

12. Сут, кофе, какао сотиладиган автоматлар 3 босқичда дезинфекцияланади - совуқ сувда 2 дақиқа чайиш: 0,5%ли калцийли сода эритмаси билан, температураси 35-40°C да 2-3 дақиқа ювиш: охакли хлор эритмаси билан дезинфекциялаш (актив хлор 200 мг/л) 5-10 дақиқа давомида ва +65°C қайноқ сув билан чайиш.

III гуруҳ. Озиқ-овқат маҳсулотиларини истеъмолчиларга тарқатиш 40 балл.

13. Маҳсулотларни тарқатиш коидаларига амал қилиш (ўралганлик ҳолати белгиланганлиги, товар кўриниши, юқори сифатлиги) -15 балл.

14. Шубҳали сифатга эга бўлган, ностандарт ва бузила бошлаганлик белгилари бўлган маҳсулотлари сотишга йўл қўйилмаслик - 5 балл.

15. Маҳсулотларни сотишга тайёрлаш учун ажратилган махсус хоналар - 5 балл.

16. Маҳсулотни тарқатишда шахсий гигиенага амал қилиш - 5 балл.

IV гуруҳ. Санитария жиҳатдан ободонлаштириш ва корхонани ҳолати - 10 балл.

17. Атроф-теварагини санитария ҳолатини яхшилиги, ўз вақтида ва узвий равишда ҳовли ва барча хоналарни тозалаш, ахлат ташланадиган идишларнинг яхшилиги - 3 балл.

18. Биноларнинг ва жихозларнинг санитария қонун-қоидаларга мос равишда жойлаштириш - 2 балл.

19. Биноларнинг санитария ҳолати, ҳар кунги ҳўл усулда тозалаш ишларини ўтказиш (ювувчи воситалар ёрдамида). Бир ҳафтада бош суприш-сидириш ишларини (генеральний уборка), бир ойда бир мартаба 1%ли тиндирилган оҳакли хлор эритмаси ёки 0,5%ли хлорамин эритмаси ёрдамида санитария кунини ўтказиш. 5 балл.

V гуруҳ. Хизматчиларнинг шахсий гигиенаси, санитария билимдонлиги ва уларнинг соғлиғи- 10 балл.

20. Хизматчиларнинг шахсий гигиенаси қондасига амал қилиши (тананинг, қўлнинг, сочининг, кийимнинг тозалаш, ишдан олдин душ қабул қилиш) - 1 балл.

21. Ўз вақтида тиббий кўригидан ўтиш. Тиббий дафтарчасини борлиги - 5 балл.

22. Касалларни, бактерия ташиб юрувчиларни, ҳамда оиласида касали борларни аниқлаш. Эпидемиологик кўрсаткич бўйича ишдан четлатиш - 2 балл.

23. Шахсий юқори санитария билими (2 йилда бир мартаба - санитария минимумни топшириш).

Ҳамма санитария-гигиеник ва санитария-эпидемик таҳлика омиларига риоя қилган объекти 100 балл берилади.

3 гуруҳ. санитария-эпидемик хавfli таҳлика омиларига кирувчи савдо-сотик корхоналарида кундалик санитария назорати олиб бориш асосий кузатувни талаб этади.

3. Озиқ-овқат ишлаб чиқариш корхоналарида жорий санитария назорати

Озиқ-овқат ишлаб чиқариш корхоналарида жорий санитария назрати меъёр ҳужжатлар асосида озиқ-овқат корхоналарининг жойлашиш ва жихозларнинг санитария ва гигиена қоидаларга риоя қилган ҳолда, озиқ-овқат хомашёлари ва овқат маҳсулотлари стандарт ва техник шароитларга мос келган ҳолда олиб борилади.

Озиқ-овқат ишлаб чиқариш корхоналари овқат маҳсулотларини тайерлайди, умумий овқатланиш ва савдо-сотик корхона тармоқлари орқали тарқатади. Бу ишлаб чиқариш гуруҳига сут заводи, гўшт комбинати, нон заводи, қандолат фабрика ва киради.

Бу корхоналаридаги ҳар бир гуруҳ ўзининг хусусиятига эга. шунингдек махсус санитар-эпидемик ҳолатига эътибор беришни талаб этади. Санитар назоратини амалга оширади, ҳар бир ишлаб чиқаришда умумий санитария- гигиеник ва санитар эпидемик-ҳолатларини эътиборга олиш лозим.

Буларга киради:

- Озиқ-овқат корхоналар санитар-эпидемик ҳолида ва меъёрлари билан биргаликда ишчиларни иш шароитининг яхшилаш ва табиатни муҳофаза қилиш;

- Овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда, сақлашда, тарқатишда ва меъёрларни қўллаш;

- Овқат маҳсулотлари билан мулоқотда бўладиган жиҳозлар, инвентарлар, таралар, идиш товоқлар, қадоклаш жиҳозлари санитар-гигиеник ва санитар-эпидемик ҳолида ва меъёрларга бўйсинган ҳолда;

- Юқори сифатли маҳсулотлар олишга, санитар-эпидемиологик муносабатларни юқорилиги;

- Овқатдан заҳарланиш, ўткир ичак инфекциялари ва махсус микроблар тушишини олдини олиш учун тушунтириш ишларини олиб бориш;

- Ишчиларни тиббий кўриқдан ўтказилган ва юқори санитар маданиятини кузатиш.

Шуни айтиб ўтиш лозимки, аммо овқат ишлаб чиқариш корхоналаридан сут заводи ва гўшт комбинатларини юқори санитар эпидемик ҳолатига тиббий санитария ходимларини эътибори катта бўлиши лозим. Сут заводи ва гўшт комбинатлари тез бузилувчи маҳсулотлар чиқариши билан боғлиқ бу эса овқат токсиноинфекциялари ва юқумли касалликларни келтириб чиқариши мумкин (сил, бруцеллез, яшур). Бундан ташқари бу хоналарда тозалаб турувчи қурилмалар бўлмаса, агроф-муҳитни ифлослантирувчи омил бўлиши мумкин.

3.1. Сут заводларини жорий санитария назорати

Санитария меъёр ва ҳужжат Қ. М. ва Қ. №2512-81 кўрсатмаларига, юқори ташкилот кўрсатмалари ва ҳокимият қарорига биноан ўтказилади.

Сут заводларида жорий санитария назорати ўтказилаётганда асосий эътиборни қуйидагиларга бериш лозим:

- хоналарни етарли бўлиши, оқимлиги;
- қабул қилувчи цехларда сутни қайта ишлаш ва сақлашга риоя қилиш;

- хоналар ва жиҳозлар ҳолатига, пастеризация қурилмалари, аппаратураларни, санитар-техник ва санитар-гигиеник ҳолатларга тўғри келишини;

- ишлаб чиқаришда қурилиш чегараларини меъёри, қондаси ва шароитини санитар ҳолатини кузатиш;

- тайёр маҳсулотларни, сут, нордон-сут маҳсулотлари, ёғ ва б. тарқатишдаги қондаларга риоя қилиш.

Юқори сифатли сут олишдаги кундалик санитария назоратини асосий вазифалари гигиеник меъёр ва қондарига риоя қилишдир.

Бу асосий босқичдаги топшириқни бажаришда санитария-эпидемиология хизматидан асосий эътибор талаб этилади:

- Бактериал камроқ ифлосланган сифатли сутни етказиш.

- Бактерицид муддатини узайтириш.

- Пастеризация қилишда юқори самарадорликни таъминлаш.

- Касал ҳайвон сутини ўтказмаслик.

Сут ва сут маҳсулотлари тез айнайдиган маҳсулотлар бўлгани учун овқатдан захарланишни келтириб чиқарувчи потенциал хавfli маҳсулот ҳисобланади.

Шунинг учун, кундалик жорий санитария назорати санитар-эпидемиологик таҳлика омилларини келтириб чиқармаслик- ка қаратилган бўлиши лозим.

Сут заводларида 15 комплекс санитар-эпидемик таҳлика омиллари ажратилган бўлиши мумкин, булар 5 гуруҳга бирлаштирилган:

Буларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

1 гуруҳ. Сутни ташиш, қабул қилиш ва сақлаш (10 балл).

1. Сутни тарқатишдаги қондаларга амал қилиш: махсус транспорт воситаларида (изотермик, совутадиған махсус транспорт).

Сут фермаларидаги ветеринар ва санитар ҳолатлари ҳақида хар ойлик маълумотлар ноқулай хўжалиқдаги сутни олиб келиш ва термик қайта ишлаш, ўз вақтидаги тиббий

кўриқдан ўтканлиги ҳақидаги маълумот, профилактик текширувлар ва шофёрларни эмлаш - 2 балл.

2. Сутни қабул қилишдаги қоидаларга риоя қилиш: қабул қилиш қисми шланглар (қувурлар) қанчалиги ва ҳолати, сунъий ёритилганлик, оғишлар, канализация), совуқ ва иссиқ сув билан таъминланганлиги. Ювинди сувлар тушадиган қувурларни (шлангларни) тозалаш жиҳозлари билан таъминланганлиги, сутларни навлари бўйича бир-биридан ажратилган ҳолда қабул қилиш, кислоталиги ошган сутни қабул қилиш цехидан тўғридан-тўғри сузма тайёрлаш цехига ўтказиб юбориш имконияти 3 балл.

3. Қабул қилиш цехида сутни сақлаш ва ишлов бериш: сутни тозалаш, сутни меъёрга етказиш қоидасига амал қилиш (сутни ёғлилиги стандартга мос равишда 3,2% етказилади) бунга қайта кўшиш билан эришилади, шундай қилинганда меъёрига етказилган сутни оксил ва минерал таркибига таъсир этмайди, сутни $4+6^{\circ}\text{C}$ гача совитилади, сутнинг танкларда сақланиши - 5 балл.

II гуруҳ. Совутилган, пастеризацияланган сутга иссиқ ишлов бериш ва сақлаш (25 балл).

4. Пастеризация қурилмаларини санитария - техник талабларга жавоб бериши: автоматик равишда пастеризация ва совутилган сутни температурасини қайд қилиб турадиган термографларнинг борлиги 5 балл.

5. Сутни пастеризация қилиш ва совитиш тартибини сақлаш текширувчи термометр билан термографнинг автоматик ёзиб борадиган диаграмма кўрсаткичларининг мос келиши. Лаборатория текширувини йўлга қўйиш ва пастеризация қилинишининг самарадорлигини (фосфатаза ва пероксидаза синамалари, сутнинг колититр синамаси пастеризация қилингандан сўнг 10 мл. дан кам бўлмаслиги керак). Пастеризация қилиш бўлимига беришдан олдинги сутнинг тозаланганлик сифати. Пастеризация қурилмаларининг ювиш тартибини сақлаш. Совутиш бўлмасидан чиқаётган пастеризация қилинган сутнинг температураси ($+4^{\circ}\text{C}+6^{\circ}\text{C}$ дан юқори бўлмаслиги керак) - 15 балл.

6. Совутилган сутни танкларда сақлаш қоидаларига амал қилиш сут $+4^{\circ}\text{C}+6^{\circ}\text{C}$ да сақланиш керак, кислоталиги ҳар 3-4 соатда аниқланади (кислоталиги 21°T дан юқори бўлмаслиги керак) - 5 балл.

III гуруҳ. Сут-маҳсулотларини ишлаб чиқариш ичимликлар, сметаналар (творог), сузмали маҳсулотлар 25 балл.

7. Томизғи тайёрлаш, сақлаш, ишлатиш шартларига амал қилиш ва хоналарнинг етарлилиги (термик ишлов беришга, ачитишига, иссиқ қилиб қўйишига, совитишига, махсус хизматчи борлиги, ҳавони стерилизация қилиш учун ультра-бинафша чироқларининг борлиги, ишчилар учун махсус кийим, ачитқининг сифати (коли/титр 3мл юқори). Ачитқи (томизғини) алоҳида бириктирилган хўжаликларда, пастеризация қилинган ва кам микроблар билан ифлосланган сутдан тайёрлаш яхши (1 синфга кирадиган сут учун редуктаза синамаси хафтасига 2-3 маротаба олинади. Тайёрланган томизғи $4+6^{\circ}\text{C}$ да сақланади, сут маҳсулотларини ишлаб чиқаришда ишлатиладиган томизғилар фақат бир кунлик бўлади -10 балл.

8. Сут маҳсулотлари тайёрлаш сифатларига амал қилиш: термик ишлов бериш тартиби, сут маҳсулотлари ичимлиги учун (юқори температурада қизитиш 80°C 85°C да 30°C 10-15 дақиқа, 90°C қизитилганда 3-5 дақиқа ушлаб турилади 5 балл.

9. Сметана, сузма ва сузма маҳсулотлари ишлаб чиқариш қоидаларига амал қилиш: сутга ва қаймоққа иссиқ ишлов бериш ($75-80^{\circ}\text{C}$ да 20-30 сек.) - 5 балл

10. Кислоталиги юқори бўлган (21°T юқори сутдан сузма тайёрлаш қоидалари, кислоталиги юқори бўлмаган сутдан тайёрланган сузма фақат умумий овқатланиш корхоналарида ишлатилади, яъни сузмали маҳсулотлар ишлаб чиқаришда фойдаланилади (термик ишлов бериш йўли орқали) 5 балл.

IV гуруҳ. Сут ва сут маҳсулотларини қўйиш (15 балл).

11. Ювиш машинасида бутилкаларни ювиш тартиби 'Найтар'-0,9-1,0% каустик сода эритмаси 1,5% сувнинг температураси $+55^{\circ}\text{C}$ ва чайишнинг самарадорлигини (ишқор қолдиғини аниқлаш учун фенодталин синамаси қўйилади, агарда синама мусбат бўлса - қўйиш тўхтатилади, шприц системасини тозалаш) 10 балл.

12. Копловчи материал: бутилкаларни беркитиш учун фолъгаларнинг тозаллиги ва бутунлиги, қопловчи материалнинг сақланиши, қопланувчи материални узвий узайтириб турилиши (қўлда қўйиш тақиқланади), флягаларга сут қўйиш

қоидаларига амал қилиш (флягаларнинг қўлда ёки машиналарда ювилганлигини сифати) - 5 балл.

V гуруҳ. Корхонанинг санитария ободонлаштириш ва аҳволи (20 балл).

13. Атроф-теварагини санитария ҳолати: кириб боришдаги баръерга алоҳида ахамият берилади (шийпончаси билан), каустик сода солиб қўйилган идишга унинг концентрацияси ва тайёрланган куни кўрсатилган бўлиши керак, ишлаб чиқариш цехларига кириш ва чиқиш жойларида дезинфекция қилувчи гиламчалар, ахлат йиғиладиган идишлар (ишлаб чиқариш биноларидан 25 м.узоқликда жойлаштрилиши керак), ховлидаги хожатхона ҳам ишлаб чиқаришдаги ходимлар учун қурилган хожатхона блокига жойлаштирилади, захирадаги сув резервуарлари (ўз вақтида тозаланганлиги ва қилинганлиги далолатномалари текширилади), лабораториянинг сувнинг сифати тўғрисидаги маълумотлари, водопрод ва канализациянинг кўриш қудуқларини санитария ҳолати - 3 балл.

14. Жойлаштириш, жиҳозланганлиги ва ишлаб чиқариш қуввати қурилиш меъёрларига қоидаларига ва шартларига мос келишлиги, айниқса цехларнинг жойлашишига, майдонга, технологик жиҳозланишига ва уларни ҳолатига, буғ билан таъминланганига, иссиқ ва совуқ сувга, канализация, шамоллатиш ва ёритиш системасига алоҳида эътибор барилади - 5 балл.

15. Умумий саволлар: технологик қурилма ва жиҳозларга санитария ишлов бериши (кўз билан ва суртма олиш йўли билан текширилади, ювувчиларнинг махсус кийимларини ишлатилиши ва сақланиши) этиклар, конбинзонлар, ишчиларнинг шахсий ва ишлаб чиқариш гигиенасига амал қилинишлари. Ишчиларни шароити ва соғлигини текшириб туриш. Ўз вақтида тиббий кўриқидан, профилактик кўриқдан - ўтиб туриш (300-буйруққа асосан, 43-жадвал) эмлаш, оиласида ёки хонадонида ичак инфекцияси ва скарлатинаси билан оғриган шахсларни, аниқлаш, эпидемиологик кўрсатмага биноан ишдан четлаш, ишларчининг санитария саводхонлиги, пашшага қарши профилактик курашиш чораларига амал қилиш, биноларни ва атроф-муҳитни ниҳоятда тоза тутиш, агар суварак, пашша пайдо бўлиб қолса уларга қарши

курашишда умумий қабул қилинган йўллар билан самарали курашиш - 12 балл.

43-жадвал

Жамоат бинолари ва иншоотларига таалуқли жорий санитария назорати

Ишчиларни ишга киришдан олдин ва кейинчалик даврий тиббий текширишларидан ўтказилиб турилиши лозим бўлган корхоналар ва касблар рўйхати						
	Терапевт кўриги	Сил к-гига	Дерматолог кўриги	Заҳм ва сўзакка тек-ш	Ичак к-ларини ч-чларини мик. таш тек-ш	Гелга тек. ўтка-ш
Озиқ-овқат ишлаб чиқариш корхоналари, сут фермалари ва сутли таомлар тайёрлаш, ошхоналар махсус тарқатиш омборлари ва базалар, озиқ-овқат махсус сотиш муассасада озиқ-овқат махсус ишлаб чиқариш сақлаш, реализация қилиш жараёнида и.э ва шу корх. ва муассаса асбоб ускуналарни созлаш ва озиқ овқат махсулотлари ташишда ва транспорт воситаларини автомобиль, дарё денгиз, темир йўл авиатр. бошқарувчилар ва ишчи хизматчилар.	Ишга кир. ва й. 1 м.	Ишга кир.ва кейин ҳар й. 1м.	Ишга кир.ва кей. 6 ой. 1марта	Ишга кир ва кей. 6 ойда 1марта	Ишга кир ва кен. эпид курс. бўйича	Ишга кир.ва кейи. й-га 1марта.

Ҳар бир санитария - эпидемиология таҳлилка омиллари комплекси 2 балдан 15 балгача баҳоланади.

Санитария-эпидемиологик жиҳатдан жуда ҳам хавфли ҳисобланади: гуруҳ таҳлилка омиллари сутни пастеризациялаш ва совутиш тартибига амал қилиш ва 3-гуруҳ қаттиқ маҳсулотлар ишлаб чиқариш - ичимликлар, сметаналар ва сузма маҳсулотлари, ҳамда 5 гуруҳ - санитария ободонлаштириш ва корхонанинг ҳолати (ишчиларнинг шахсий ва ишлаб чиқариш гигиенасига амал қилиш ва ўз вақтида тиббий

кўриқдан ўтиш) Кундалик санитария назорати ўтказилаётганида тахликка омилига эътибор бериш керак. Барча санитария - гигиеник ва санитария -эпидемниологик қонун қоидаларига амал қилинганида, кўрилаётган сут заводи 100 балл билан баҳоланади.

3.2. Гўшт комбинати жорий санитария назорат

Гўшт комбинати устидан жорий санитария назорати №1185 №-74 сонли санитария меъёр ва қоидалар асосида услубий кўрсатмалари соғлиқни сақлаш вазирлигининг ва хокимият қарорларига мувофиқ олиб борилади.

Гўшт комбинати устидан жорий санитария назоратининг асосий вазифаларидан бири қуйидагиларни текширишдан иборат:

- юқори сифатли хавфсиз гўштни олиш;
- технологик жараёнга риоя қилиш (молларни сўймасдан олдинги ҳолати, қонсизлантириш, энвентрация, гўшт етилиши);
- гўшт бактериал ифлосланишдан огоҳлантириш корхона таркиби, санитария ҳолати яхшилиги;
- ўз вақтида тиббий кўриқдан ўтиш.

Гўшт комбинати устидан кундалик санитария назорати олиб боришнинг асосий мақсади: овқат токсикоинфекцияси, гижжалардан ва зооноз инфекциялардан сақлаш (сибирская язва, бруцеллёз ва яшур ва бошқ.). Озиқ-овқат токсикоинфекциясини олдини олиш ҳайвонларнинг (молларнинг суйишдан олдинги ҳолати асосий босқич ҳисобланади ифлосланиш билан узвий боғлиқдир). Одамларга юқори зарарланган гўшт олинишининг хавфлиги юқори қачонки юқумли касалликлар билан касалланган ҳайвонлар орқали эмас, бал и асил касалликлар билан хасталанган, холдан тойган кучсизланган, оғриган ҳайвонлар ҳам катта хавф уйғотади. Касал ва кучсизланган ҳайвонлар овқат токсикоинфекцияси кўзғатувчилар билан зарарланиш (ифлосланиш) хавф туғдиради. Гўшт комбинати ва сўйиш пунктларида тоифли сўйишдан олдин сақлаш базалари мавжуд. Суйишдан олдинги даврда тоифли сақлаш режимига риоя қилишади. Молларни суйишдан 1 кун олдин овқат берилмайди ва

суйишдан 12 соат олдин сув бериш тўхтатилади. Бундан ташқари молларни суйишдан олдин терисини яхшилаб тозалаш керак.

Бунинг учун хайвонлар душ тагига жойлаштирилади ва ускуналар ёрдамида (кўтариб) оқиб турган сувда тери тозаланади. Кам қувватли гўшт комбинатларида душ мосламалари йўқ ҳолларда териларни механик тозалаш ва иложи борича терини ювиб туриш керак.

Ҳамма моллар суйишдан олдин ветеринар кўригидан ўтиш ва ҳарорати ўлчаниб туриши керак. Юқумли касалликлар билан касалланган моллар соғлом моллардан изоляторда ажратилади, касал моллар билан мулоқатда бўлган моллар алоҳида жойда сақланади. Мол гўштининг танасида хавfli касалликлар топилса, йўқотилади (куйдирилади, кўмишади). Ветеринария назорати шартли яроқли деб тан олинган гўшт махсус стерилизация қозон автоклавда стерилизация қилинади ёки санитария врач кўрсатмасига биноан гўшт комбинатида зарарсизлантирилади ва қайта ишланади (колбаса цехида). Гўшт сифатига қонсизлантириш таъсир қилади. Тўлиқ қонсизлантириш гўштни юқори сифати ва унинг бактериал ифлосланиши минимал даражасини таъминлайди. Етарли даражада қонсизлантиришмаслик гўшни юқори даражада оммавий бактериал ифлослантиришга олиб келади. Эт тўлиқ қонсиз- лантириш молни вертикал ҳолатда осиб кўйиш орқали амалга оширилади. Суйишдан олдин молни электр токи ёрдамида хушсизлантирилади. Суйилган молларнинг овқат махсулотлари учун йиғилган қон (қонли колбаса, зельц тайёрлаш учун) асептика қоидаларига қатъий риоя қилинган ҳолда йиғилади, қонсизлантириш учун ишлатиладиган пичоқ ва шланг стерилланади, қон йиғиладиган бран ва флягалар ҳам стерилланади. Қонсизлантирилгандан сўнг мол танасидан териси шилинади бунинг учун механизацияланган лебедкалар қўлланилади. Гўшни ифлосланишини олдини олиш учун ошқозон ичак тракти олинишидан олдин қизилунгач ва тўғри ичакка иккитали лигатура қуйилади ва улар орасидан кесилади. Ички органлар ветеринар врач томонидан кўрилади.

Энвентрация. Гўшни микроорганизмлар билан кўп ифлосланишини олдини олиш учун ички органларини тўғри

ва ўз вақтида олиб ташлаш катта ахамиятига эга. Эвентрацияни қорин ва кўкрак бўшлиғини олиб ташлаш билан биргаликда амалга оширилади. Гўшт сифатига, унинг таъми, чидамлилигига гўштнинг етилиши асосан таъсир кўрсатади. Етилмаган гўшни истеъмол қилиб бўлмайти бундан ташқари бактериал инфлоуранишига тез берилувчи бўлади. Гўшни етилиши $1/4^{\circ}\text{C}$ ҳароратда содир бўлади, шунинг учун - гўшни совутиш керак.

Гўштнинг ўз ичига гўшт таркибидаги ферментлар таъсирида 1 қатор физик-химик ва каллодик ферментларни келтириб чиқарадиган аутолитик жараёндир. Етилиш жараёнида гўшда сут ва фосфор кислота йиғилиши содир бўлади. Гўштнинг етилишининг охирига келиб рН 5,6ни ташкил қилади. Нордон реакцияли муҳит эса гўшда микроорганизмлар ривожланиши билан таъсир кўрсатувчи асосий омил ҳисобланади. Гўшт юзасида пўстлоқнинг бўлиши унинг совутилиши ва етилиши режими тўғрилигини кўрсатади. Гўшт албатта ветеринар кўригидан ўтилиш керак, бунда гўшт танаси ва ички органларини (талоқ, жигар, ўпка) керакли лаборатор текширидан ўтказилади. Аҳоли истеъмолига яроқли топилган гўштнинг охириги ветеринар экспертизаси бўлиб гўшни муҳрлаш ҳисобланади. Ҳар бир ярим гўшт танасининг 4-чи қисмига 2 тадан муҳр қуйилади. Салмонеллез ва бошқа токсикоинфекцияларни олдини олишда асосий вазифалардан бири ветеринария экспертизасидир. Гижжа тухумини тутувчи гўшларни текшириш кундалик санитария назоратининг асосий йўналишидир. Уларга тенидоз (финноз) трихинеллез, эхинококкоз ва фасциолёз киради. Финнозли гўшни баҳолаш: финна энг кўп тарқатилган жойдан олинган мушакнинг 40 см^2 майдонида 3-та финнадан ортиқ топилса, гўшт танаси ва субпродукт техник утилизация қилинади. Агар 40 см^2 майдондаги мушакдан 3-тадан кам финна топилса, гўшт шартли яроқли ҳисобланади ва ишлатилишдан олдин зарарсизлантирилади. Зарарсизлантириш 2 кг.дан кўп бўлмаган 8 см.гача қалинликдаги гўшт бўлақларини 2 соат очик қозонларда қайнатиб амалга оширилади.

Трихинеллез. Агар трихинеллоскопия қилиш вақтида 1-та трихинелла топилса, бу гўшт яроқсиз ҳисобланади, ва техник утилизацияга топширилади.

Эхинококкоз. Агар суйиладиган моллар эхинококкнинг пуфакли шакли билан касалланган бўлса, у ҳолда пуфакларни олиб ташланади, қолган гўшт танаси истеъмол қилинади.

Фасциолёз. Жигар ва ўпканинг ўзгарган қисмини кесиш ва олиб ташлашдан сўнг овқатга ишлатиш мумкин.

Гельминтозларни олдини олишнинг асосий чоратадбирларидан бири мол сўйиш пунктларида санитар-гигиеник ва ветеренария назоратини кучайтириш, савдо тармоқларига зарарсизлантирилмаган гўшларни қўймасликдан иборат. Профилактик чоралардан яна бири аҳолини дегельминтизация қилиш ва санитар-оқартув ишлари олиб бориш. Кундалик санитария назорати яхши ва юқори сифатли парранда гўштини олишга ҳам қаратилган. Парранда гўшти тез бузилувчи маҳсулотларга киради. Тез бузилишининг сабаби сўйиш хусусияти ва парранда гўшт танасини бўлинишига боғлиқ. Ўткир пичоқ билан танглай ўртаси орқали миячага укол қилиш билан парранда суйилади. Танглай шиллик ости қаватда жойлашган қон томирларни очиш ёрдамида қонсизлантирилади. Шундай қилиб паррандаларни суйиш ва уни қонсизлантириш операциялари ҳаммаси қўл ёрдамида қилинади. Парранда танасини тез совитилмаса, лат еган ва қон қолдиқларини борлиги микроорганизм кўпайишига яхши шароит яратади. Тозаланадиган гўшт танасида ичаклар парранда гўшт зарарланиши (ифлосланиши)га олиб келади. Шундай қилиб санитария-эпидемиологик томондан парранда гўшти хавф туғдиради. Асосан санитар режим гўшт танасини суйишининг тўғри ўтказилиши қонсизлантирилиши ва тез совутилишига, кучли эътибор қаратилган бўлиши керак. Колбаса ишлаб чиқариш санитария-эпидемиологик томондан юқори хавф уйғотади. Асосан тез бузилувчиларга ливерли паштетли колбасалар зелдерлар киради. Колбаса маҳсулотларини текшириш кундалик санитария назоратининг ишлаб чиқариш, колбаса маҳсулотларининг сифатини сақлаш муддати ва реализация қилиш нитекширишга қаратилган. Хавфсиз, санитария томондан камчиликларсиз маҳсулотни ишлаб чиқаришни таъминлаш учун колбаса маҳсулотларини ишлаб чиқариш жараёнининг ҳамма босқичларида санитария режимига қатъий риоя қилиш керак. Колбаса маҳсулотларини ишлаб чиқаришда асосан санитария гигиеник томондан ишлаб

чиқаришни, сифатини сақлаш муддати ва реализацияни қилиш вақтини текширишга қаратилган.

Буларга қуйидагилар киради:

- кўп марта майдаланган гўштни кенг ишлатилиши ва бир хил (гомоген) ҳолга келгунча майдаланган гўшт қиймасини олиш;

- колбаса маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун хом ашё таркибида субпродуктларнинг ишлатилиши гўшт бўлаги, чандиқ, қизилунгач, диафрагма, жигар, мия, лаби, қулоғи);

- қайнатилган, музлатилган ва тузлаш билан зарарсизлантирилган шартли-яроқли гўштни хом ашё сифатида колбаса ишлаб чиқаришда ишлатиш (финнозли, бруцелёзли гўшт ва бошқ.);

- яцур билан касалланган мол гўштини қайнатилган колбаса ишлаб чиқаришда ишлатиш;

- совутиш учун, исишини олдини олиш ва чиришдан сақлаш учун қиймани юқори намликда сақлаш ва совуқ сув қуйилади;

- колбаса ишлаб чиқаришда юқори захарлиги билан ажралиб турадиган нитратлар қўшилади(пушти ранг бериш учун).

Колбаса ишлаб чиқаришда соғлом ва санитария томондан безарар маҳсулот ишлаб чиқаришини таъминлаш учун қаттиқ санитария режимига риоя қилиш керак. Овқат токсикоинфекция ва юқумли касалларни келиб чиқишини олдини олиш мақсадида санитария-гигиеник ва санитария ва эпидемиологияга қарши меъёр ва қоидаларига қатъий риоя қилиш керак.

Гўшт комбинатида санитария эпидемиологик аҳамиятга эга шартли равишда тахлика гуруҳига 19 та тури ажратилади ва 5 та гуруҳга қўйилади:

1-гуруҳ. Транспортда ташиш, қабул қилиш ва сақлаш (15 балл).

1. Гўштни транспортда ташиш қондасига риоя қилиш (Махсус транспорт), гўшт изометрик транспорт во ситаларида ташилиши керак: брезент мавжудлиги, очиқ транспортда гўштни ёпиш учун материал, гўшт маҳсулотларини ташиш учун белгиланган рақамли мавжудлиги - 2 балл.

2. Гўшт маҳсулотлари ва колбаса маҳсулотларини ишлаб чиқариш вақти ва реализация даври ҳақидаги

маълумот (накладнойда) йўлланма варағи бўлиши шарт. 1 балл.

3. Гўшт танасида ветеринар мухри ва ветеринар кўриги ва хулосаси ёзилган ҳужжат мавжудлиги - 2 балл.

4. Сақлаш шароитида белгиланган ҳароратга риоя қилиш ва реализация даври ва маҳсулот қўшничилиги - 10 балл.

II-гурух. Гўштни олишнинг технологик жараёни (25 балл).

5. Гўшт олишда технологик жараённинг асосий босқичларига риоя, қилиш (касал ва холдан тойиган молларни, сўйшга кўмаслик, қонсизлантириш терисини шилиш, энвен-трация гўшт етилиши ва совутиш) - 10 балл.

6. Молларни сўйишга танлаш учун чуқур ветеринар текширишга риоя қилиш керак (фақат соғ ва дам олган моларни танлаш) - 5 балл.

7. Ишлов беришнинг узлуксизлигига ва кетма-кетлигига: хоналарнинг етарлилиги ва уларнинг таркиби ифлос жараёнларнинг тоза жараёнлардан бутунлай алоҳида қилинганлигига, кетма-кетлигини таъминлашга, технологик йўналишга, қайсики цехларни бир-бири билан механизациялаш йўл орқали қисқа йўл билан ва маҳсулотларни ифлослан-тирмасдан етказиб бериш - 10 балл.

III-гурух. Колбаса маҳсулотларини олинишининг технологик жараёнининг босқичида - 25 балл.

8. Қийма тайёрлаш учун юқори сифатли хом-ашё ишлатиш - 3 балл.

9. Ишлаб чиқаришдаги зарарли иш омилларини камайтириш - 5 балл.

Зарарли иш омилларига киради:

- айрим цехларда (ёғли, колбаса) - иссиқ даврда ҳавонинг юқори ҳарорати 45°C гача, қишда 35°C гача, сўйиш залида дезинфекция ва териларини тузлаш хонасида паст ва субнормал ҳарорат (10-12°C совуқ даврда); шовқин 90дба (меъёр 70 дба). Ишлаб чиқаришда жароҳат олиш хавфи (гўшт танасини майдалаш, сўйиш даврда).

10. Қийма ишлаб чиқариш жараёнида белгиланган совуқ ҳаво режимига риоя қилиш - 5 балл.

11. Қийма совутиш учун фақат озиқ-овқат музидан фойдаланиш.

12. Иссиқ қайта ишлашда яъни колбаса қовуриш ва қайнатишда (40 мин. давомида 75-80° С) белгиланган ҳарорат режимига риоя қилиш - 3 балл.

13. Нитратларни ишлатишда амалдаги қоидаларга қилган ҳолда қўй ва от гўшти учун 0,1% тузланган масса миқдорида, чўққа гўшти учун 0,06-0,5%, колбаса маҳсулотлари учун - 0,005%.

IV-гурӯҳ. Корхона ҳолати ва санитария ҳолатини, ободонлаштириш ишларини яхшилаш ва тўғри тутиш - 20 балл.

14. Худудни санитария ҳолати қатъий чегараланган 4-та зонага алоҳида эътибор бериш керак: чорва моллари базаси; ишлаб чиқариш зонаси, сув тармоқлари иншоатлари зонаси; чорва моллари санитария ҳолати, унинг ичида карантин хўжалик бўлиши, шунингдек изолятор ва утилизация бўлади - 10 балл.

15. Утилизация бўлинмаларини замонавий жиҳозлар билан таъминлаш - 5 балл.

16. Санитар ободонлаштириш: асосий эътибор чиқиндилар ва ифлос сувларни бартараф этишга қаратилади. Ифлос сувларни тўғри йўқотиш учун 4 хил канализация усуллари тавсия этилади: биринчиси - нисбатан тоза сувларни музлатувчи насос қурилмалардан ажратиш; иккинчиси - ёғли сувларни ишлаб чиқариш сувларини ҳайдаш, колбасали ва субпродукт ва бошқалар ёрдамида ёғдан ажратилади; учинчиси - таркибида ёғ ушлаб қолгач сувларини ва ишлаб чиқариш сувларини ажратиш; тўртинчи зарарланган ва жуда ифлосланган сувларни ажратиш. Бу сувларни умумий сеткага тушишдан олдин албатта зарарсизлантирилади 5 балл.

V-гурӯҳ. Хизматчиларни шахсий гигиенаси ва санитария билимдонлиги 15 балл.

17. Ишчиларни шахсий ва ишлаб чиқариш гигиенасига риоя қилиш ва ишлаётган ишчиларни соғлигини назорат қилиш - 2 балл.

18. Тиббий кўриқдан ўз вақтида ўтиш, профилактик эмлаш, касалларни аниқлаш ва эпид. кўрсатмасига, мувофиқ ишдан четлаштириш - 10 балл.

19. Хизматчиларни санитар саводхонлиги - 3 балл.

Ишчилар 2 йилда 1 марта сан.минимумдан ўтиши. Ишчилар санитария қоидаларга риоя қилиши ва билиши керак:

- гўштни қабул қилиш (молларни консизлантириш, терисини шилиш, ички қисмини ажратиш);

- худудни санитария ҳолатини назорат қилиш, турар жой, ин- вентар, идишлар ва шахсий гигиена.

Ишчи жойида сан.камчиликларни топиш сан.гигиеник билимларини танлаб олинган текширувдан ўтказиш ёки зарур бўлган билимларни етишмаса қайта билим олиб ўрганиб чиқиш. Санитария эпидемиялогик омилларни баҳолашда 2 гуруҳ хавфсизлик омиллари муҳим роль ўйнайди. Соғлом ва бақувват хайвонларни танлаб олиш ва сўйишни тўғри олиб бориш консизлантириш, терисини шилиш, энвентрация (ички аъзоларни олиб ташлаш) совутиш ва 3 гуруҳ - колбаса маҳсулотларини олиш (қиймани юқори сифатлисини ишлатиш ва қийма тайёрлашда музлатиш режимини назорат қилиш эпидемиологик ҳолатларининг хавфли омиллар ҳисобланади. Хизматчиларнинг шахсий гигиена ва идишларни тозалашда санитар қоидаларига риоя қилмаслик.

3.3. Қандолат маҳсулотлари устидан жорий санитария назорати

Жорий санитария назоратида қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхона устидан № 94500-71 санитар меъёр ва қоидаларга бўйсинча ҳолда берилган сан.гиг. ва санитар-эпидемияга қарши қонун қоидалар тартибини тўғри сақланиши назорат қилинади. Қандолат маҳсулотлари ва кўрсатмаларга қараб 2-та катта гуруҳга бўлинади: - қандли ва ун маҳсулотлари. Қандли маҳсулотларга конфетнинг ҳамма тури, шоколад, холва, мармелад ва бошқалар киради. Ун маҳсулотларига - печенье, пирожнийлар, тортлар, вафли, прайниклар ва бошқалар таалуқли. Унли маҳсулотлар 2 гуруҳга бўлинади: қуруқ углевод сақловчилар (печенье, галетлар, пряниклар) ва юмшоқ ёғли- тортлар, пирожнийлар ва бошқа маҳсулотлари. Қуруқ углеводли қандолат маҳсулотлари қатъий бўлмаган режимдаги температурада узоқ муддат сақланиши мумкин. Ёғли юмшоқ унли маҳсулотлар (торт, пирожний) тез бузилувчи маҳсулотларга киради. Қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхонанинг асосий вазифаларидан бири эпидемиологик талабларга жавоб берувчи юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришдир.

Қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда қўйидагиларга асосий эътиборни қаратиш керак:

- хом-ашё, қайта ишлатиши ва сифатига;
- технологик жараёнга (этаплар, механизация, ишлаб чиқаришдаги зарарли омилларга);
- температура чегарасини сақланишга сақланиш муддати ва сотиш муддатига;
- қатъий санитар режимини сақланиши.

Қандолат маҳсулотларини ишлаб чиқаришида фойдаланиладиган хом-ашё афзалликларига қўйидагиларни келтириш мумкин, ранг берувчиларнинг сирка кислотанинг мавжудлиги тез бузилувчи маҳсулотларнинг қўлланиши. Қандолат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда, қўлланиладиган хом ашёлар тез бузилиши даражаси ва миқдори қатъий регламентланиши зарур бўлган турли хил озиқ моддалар таркибига кўра тақсимланади. Тез бузилувчи озиқ-овқат маҳсулотларига, сутдан ташқари, тухум ва тухум маҳсулотлари алоҳида эътиборни талаб қилади.

Қандолат ишлаб чиқаришда сувда сузувчи қўшлар тухумидан фойдаланиш тақиқланади Крем тайёрлаш учун тоза ва ёрилмаган қобиқли пархез тухумлардан фойдаланиш лозим. Крем тайёрлаш учун меланждан фойдаланиш тақиқланади.

Қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда кўпиртириш учун етмак ишлатилади. Совун етмакнинг захарлилик хоссалари тайёр маҳсулотда миқдори 0,03%дан ошмаслиги лозим бўлган сапонин билан характерланади. Етмакнинг янги тайёрланган экстракти. Ҳар куни лаборатория шароитида тайёрланади ва холва тайёрлашда ишлатилади, бунда сапонин миқдори холвада 300 мг/кг дан ошмаслиги керак. Қандолатчиликда табиий ранг берувчилар - аннато-экстракт (1600 мг/кг дан эмас), ванилин (300 мг/кг), хушбўй озуқа эссенция (4 мг/кг), сирка кислота - олма кислота (1260 мг/л дан кўп эмас), ортофосфор (60 мг/кг дан кўп эмас)дан фойдаланилади.

Шундай қилиб қандолатчиликда тез бузулувчи маҳсулотлар (тухум, сут, қаймоқ) ва озуқавий қўшимчаларнинг қўлланиши қандолатчилик маҳсулотларини муваффақиятсиз санитар-эпидемиологик ҳолатларга, қандолатчилик ишлаб чиқарувчи корхоналар эса эпид. ахамиятига мойиллигини келтириб чиқаради. Қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналар устида жорий санитария назоратида технологик

жараённинг барча босқичларида бутун эътиборни санитар-гигиеник қоидаларига амал қилишга қаратиш керак.

Уларга:

- Ишлаб чиқаришнинг барча босқичларида узлуксизлик-ка қатъий риоя қилиш.

Ўта қатъий санитар режимига риоя қилиш:

- Ишлаб чиқаришни замонавий типда механизациялаштириш ва автоматлаштириш.

Иссиқ ишлов бериш ва пастеризация жараёнларида иссиқлик регламентларига қатъий амал қилиш.

Тайёр маҳсулотларни сақлашдаги ҳароратга ва реализация муддатига қатъий риоя қилиш.

Юмшоқ ёғли ун маҳсулотларини ишлаб чиқариш алоҳида санитар-эпидемиологик хизмат эътиборини талаб қилади, айниқса уларга қўлланиладиган крем турли хил микроорганизмлар энг аввало энтеротоксиген стафилокк учун қулай шароит яратиб беради. Пиширилган кремдаги стафилококкнинг кўпайиши 30°C ҳароратда 12°C, 37°C ҳароратда 4 соат мобайнида юз беради. Қандолат маҳсулотлари корхонаси устидан жорий сан.назоратида асосий эътибор технологик жараённинг барча регламентларига риоя қилишига қаратилади, негаки қандолат маҳсулотлари стафилококкли токсикозларнинг асосий сабабчиларидир. Санитар-эпидемиологик омилларнинг 5 гуруҳини 25-та турга ажратиш мумкин:

I-гуруҳ. Қандолат маҳсулотларини ташиш - 10 балл.

1. Ташиш. Совутгичли ёки изотермик кузовли махсус транспорт билан, маҳсулотнинг ишлаб чиқарилган вақти ва реализация муддати кўрсатилган белги ёрлиғи бўлиши лозим. 3 балл.

2. Кремли қандолат маҳсулотларини ҳарорати 6°C дан ортиқ бўлмаган совутгичли транспорда ташиш. Маҳсулотлар ёпқичли металл контейнерларда жойлаштирилиши лозим. 3 балл.

3. Қандолат маҳсулотларини олиб борувчи, йўловчи ва туширувчи шахслар тиббий китобча ва санитар кийим (халат, кўлқоп) да бўлишлари лозим. 2 балл.

4. Олиб борувчи(маҳсулотлари) шахслар ўз вақтида тиббий кўриқдан ўтишлари лозим. 2 балл.

II гуруҳ. Хом-ашёни тайёрлаш ва қайта ишлаш. 20 балл.

5. Хом ашё (ун, сут, тухум, ёғ)нинг ГОСТ техник шартларга жавоб бериш 3 балл.

6. Хом-ашё ва ёрдамчи маҳсулотларга сертификат ёки сифат гувоҳномасининг борлиги. 2 балл.

7. Ранг берувчилар, хушбўйлик берувчилар ва кислота-ларга сертификат борлиги 5 балл.

8. Уннинг магнит тутғичлардан ўтиши ва элаш қоидаларининг сақланиши, моғор босган ёнғоқларни ишлатишига йўл қўймаслик. 5 балл.

9. Тухумни қайта ишлаш қоидаларининг сақланиши: 4 табақали ванналар, 1-табақада - 5 - 10 дақиқа иссиқ сувда ювиш, 2 - табақада - 5 - 10 дақиқа 40 - 50°Сда 0,5%ли кальцийли содада қайта ишлаш, 3 - табақада - 5 дақиқа давомида 2%ли хлорли охак эритмасида ёки 0,5%ли хлорамин эритмасида дезинфекция қилиш, 4 - босқичда-5 дақиқа давомида тоза водопрод сувида ювиш. 5 балл.

Крем тайёрлаш учун фақат пархез тухумлардан фойдаланилади.

III гуруҳ. Технологик процесс. сақлаш ва сотиш шартлари 30 балл.

10. Технологик процесснинг давомийлигини таъминлаш. Хом-ашё ва тайёр маҳсулотлар тўпламининг учрашмаслиги 5 - балл.

11. Юқори даражадаги санитар ҳолат, ишлаб чиқаришини автоматлаштириш ва механизациялаш, иложи борича қўл операцияларини камайтириш - 2 балл.

12. Қандли ва унли маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг автоматлаштирилган йўллари кетма-кетлигини қўллаш. Қандолат маҳсулотларига иссиқ ишлов берилишига риоя қилиш, айниқса заварной кремларда (5 дақиқа 95°С). 5 балл.

13. Нормал ҳароратда усти очиқ (қозон) кремли маҳсулотларни 90°С температурада 20-25 дақиқа пастеризация қилиш, совутиш шароитларини яратиш, 5 балл:

- қандолат ишлаб чиқаришнинг ҳамма босқичларида санитар режимига қатъий риоя қилиш. 3 балл.

14. Рулет, пирожний ва тортларининг сақланиш вақти ва шароитларига риоя қилиш:

- 2-6°С да сақланганда, технологик жараён тугагач сақланиш вақти оқсилли крем 72 соат, творогли ёки ёғ-творогли крем - 24 соат, "картошка" пирожнийси 36 соат.

15. Кремнинг сақланиш шароитига амал қилиш: творогли ва оксилли - тайёр бўлганда тезда ишлатилиши керак. Қолганлари 2-6^oСда хом-ашё ва тайёр маҳсулотлардан ажратилган ҳолатда сақланиши керак. Тайёр кремларнинг ишлатилиш вақти тайёр бўлган вақтдан кейин 5 соатдан ошмаслиги керак, тайёрланган жойда 1,5 соат - 5 балл.

IV гуруҳ. Корхона таркиби ва санитар ҳолати 10 балл.

16. Майдоннинг сан.ҳолати - кундалик тозалаш ёз вақтларида тез-тез тозалаш, ахлат яшиқларни тозалаб туриш 1 ёки 2 марта 1 кунда. Ҳожатхона ишлаб чиқариш корхонасидан 25 метр дан кам бўлмаган масофада бўлиши керак. 5 балл.

17. Планлаштиришнинг амалдаги Қ. М. ва Қ мослиги. Керакли хоналарнинг борлиги (омборхона, хом ашёнинг кундалик миқдори музхоналарда сақланиши совуқ ва иссиқ сув таъминоти, ёғни тозалаш хоналари, тухумни қайта ишлаш биноси, канализация, иситиш вентиляция) шамоллатиш, Қ. М. ва Қга жавоб бериш керк. 5 балл.

V гуруҳ. Ишчиларнинг шахсий гигиенаси ва санитар саводхонлиги 25 балл.

18. Шахсий гигиена қоидаларини қатъий бажариш, ишга киришда ва маълум вақтида тиббий кўриқдан ўтиш, бактерия ташувчиликка текширтириш, гижжаларга текширтириш, рентгенологик текширишлар (рентген, флюгрография) 3 бал.

19. Ошқозон-ичак инфекцияси билан оғриган, бацилла ташувчилар, юқори нафас йўллари яллиғланиши ва тери йиринглиги касалликлари билан оғриган кишилар, гижжа ташувчиларни ҳисобга олиш соғломлаштириш чора тадбирлари (ультрабинафша нурлари, жиҳозларни) қатъий ҳисобга олиш. 2 балл.

20. Тана, кийим тозалигига риоя қилиш, хожатхонадан кейин қўлни ювиш ва 0,2%хлор эритмасига чайиш,3 балл.

21. Ишлаб чиқаришдаги зарарли омилларни камай-тириш. 2 балл.

Асосий зарарли омиллар иситувчи микроиклим (ҳавонинг юқори ҳарорати ва иссиқликнинг тарқатилиши) газ плиталаридан, қандолат маҳсулотларинг ташиш жараёнида ҳавонинг ҳарорати иссиқ кунларда 45^oС/85° Вт/н² ва совуқ кунларида 35^oС/45^oС ва 85° Вт/м² 91° етиб боради. Ишлаш жойларида ҳаводаги зарарли моддаларнинг миқдори қуйидаги чегаралаган концентрацияда бўлиши керак: акролен Н

(ПДК 0,2-0,4 мг/м³), CO₂ - 35 мг/м³ (ПДК 20 мг/м³), ун чанги 10 мг/м³ (ПДК 6 мг/м³), шакар чанги 9 мг/м³ (ПДК 6 мг/м³), шовкин 110 (меъёр 70 ДБА)

22. Идиш товоқларнинг ювиш қоидаларига риоя қилиш: биринчи камерада сувнинг ҳарорати 40-50°C бўлиши керак ва рухсат этилган ювиш моддаларининг бирини ишлатиш. Иккинчи камера 0,5% хлор ва 0,2% хлорамин эритмаси ишлатилади, учинчи камерада - 70°C тоза сув билан чайилади ва қуритилади 3 балл.

23. Ун преслаш агрегатларини буратларини ва элеватор ковшларни тозалаш қоидаларига риоя қилиш (кундалик тозалаш) 0,5% калцийли сода 2% хлор эритмаси билан иссиқ сувда ювиш қоидаларига риоя қилиш 3 балл.

24. 3 табақали ювиш ванналарида цех ичидаги жиҳоз ва идишларни ювиш қоидаларига риоя қилиш: 1 бўлимда ивитиш ва ювиш 0,5% калцийли сода ва сув даражаси 40°C. 2 бўлимида - 4°C даражали температурада 2% хлорли эритма билан дезинфекция қилиш, 3 бўлимда - 60°C даражадан паст бўлмаган сувда чайиш 3 балл.

25. Қандолат маҳсулотларини соладиган патнисларни идишларни ювиш қоидаларига риоя қилиш (0,5 калцийли сода эритмасида ювиш иссиқ сувда чайқаш ва қуритиш. Тухум маҳсулотларини тайёрлаш жараёнида ишлатиладиган идишларини тозалаш қоидаларига риоя қилиш (0,5 калцийли сода эритмаси 2% хлор эритмаси билан дезинфекциялаш 10 мин, илиқ сувда чайиш ва қуритиш 3 балл.

26. Пашша, таракан ва кемирувчиларга қарши кураш чоралари. Ёрдамчи хоналар, озиқ-овқат сақланадиган омборларда санитария гигиена қоидаларига риоя қилиш, ҳавонинг иссиқ кунларида хашоратлардан сақлаш учун дераза ва эшикларга металл сеткаларни ўрнатиш керак. Хонадаги тайёр маҳсулотларини чиқариб ташлаб хонани дезинфекциялаш кемирувчиларнинг пайдо бўлишини олдини олиш учун пол, шип, девордаги бўлган тешиклар цемент ёки темир билан бекитилиши керак, вентиляция тешиклари металл сеткалари билан ёпилиши керак. 3 балл.

2 ва 3 гуруҳга кирувчи санитария-эпидемиологик таҳлика омиллари эпидемиологик аҳамиятга эга. Жорий санитария назоратида асосий эътиборни хом-ашёнинг сифати ва ишлов берилишига технологик жараёнга ҳамда тайёр маҳсулотни тарқатишга қаратилиши керак.

3.4. Нон ишлаб чиқариш корхонасида жорий санитария назорати

Нон ишлаб чиқариш жараёни эпидемиологик жиҳатдан қониқарли озиқ-овқат корхоналарига кириб, тез айнимай-диган маҳсулотлар ишлаб чиқаради. Нон ишлаб чиқариш корхоналарига нон комбинатлари, нон заводлари, нонвой-хоналар киради. Нон ишлаб чиқариш корхоналарининг асосий вазифаси аҳолини санитар-эпидемиологик жиҳатдан хавфсиз юқори сифатли нон билан таъминлаш. Нон заводларида жорий санитария назорати ўз ичига қуйидаги назоратларни олади:

- хом ашё сифати,
- технологик жараён,
- нон пиширишда температура шароитларига риоя қилиш,

- нонни сақлаш шароити, ташиш ва тарқатиш,

Нон ишлаб чиқарувчи корхонлар устидан санитария назорати, уннинг сифати ва сақлаш шароитларини назорат қилишдан бошланади. Нонни ёпиш учун ишлатиладиган ун амалдаги стандартлар талабларига жавоб бериши керак.

Нон, булка маҳсулотларининг рецептурасига мувофиқ ҳар-хил навли унлар танланади ва улар магнит ёрдамида металл қўшимчалардан тозаланадилар. Жорий санитария назорати давомида шунга аҳамият бериш керакки, магнит ёрдамида тозалаш камида бир ойда бир марта ўтказилиши керак.

Унни сақлашга асосий эътиборни қаратиш керак, у қоғоз қопларда қаторлар ораси 75 см ҳолатда сақланиши керак. Девордан стеллажгача бўлган масофа 50 см, полдан 15 см бўлиши керак. Хозирги вақтда унларни идишларда эмас балки яхши шамоллатиладиган хоналарда бестар усулида сақлаш тавсия этилади. Унни сақлаш ҳаво ҳарорати 10-12°C дан кўп бўлмаган ва нисбий намлик 75 %ли шароитда бўлиши керак.

Унни бундай шароитда сақлаш катта санитар гигиеник аҳамиятга эга, чунки ҳавонинг юқори намлигида (75%дан кўп) омборхоналарда ун зараркунандаларининг кўпайиш хавфи туғилади. Формали нон пишириш учун металл формалар қўлланилиб уларга хамир солишдан олдин

ёғланади. Нонни пишириш ФТЛ-2, ФТЛ-7 ва бошқа ҳар-хил системадаги махсус печларда олиб борилади, температура печ ичида 270°C.

Нон тайёрлаш 3 босқичдан иборат:

- хамир тайёрлаш;
- хамирнинг ошиши;
- нонни ёпиш.

Ачитқи ферментлари таъсиридаги биохимик жараёнларга асосланган хамир тайёрлаш жараёни 8 соатга яқин давом этади. Хамир тайёрлаш учун эланган унга сув, ачитқи ёки ундаги крахмал ва оксил моддалар шимиб олади, натижада қаттиқ каллоид ҳолатидаги (гел) оксил моддалар суюқ каллоид ҳолатига ўтади. Сув билан бир вақтда унга эланган туз, ачитқи ёки хамиртуруш қўшилади. Хамиртуруш бўлиб аввалги нон тайёрлашдан қолган хамир хизмат қилади. Яъни эски ачитқи хамир. Хамиртурушни ҳар-хил хамир тайёрлаш учун ишлатилади. У ўз таркибида ачитқи тутиб нордон сутли ачиш чақиради. Хамирнинг таркибий қисми ун билан бир текис аралашishi керак. Бунинг учун қўл билан ёки хамир қориш машинаси ёрдамида аралаштирилади. Ҳамма таркибий қисмлар аралаштирилгандан кейин 30°C температурада ачитқиларнинг ва баъзан нордон сут бактерияларнинг ҳаёт фаолияти тезлашади. Хамир кўтарилади ва хажми ортади. Ҳосил бўлган хамирни бўлакларга бўлиб темир формаларга солиб термик ишлов берилади яъни нон пиширилади. Нон пишгандан кейин уларни бир қатор қилиб вагонетка полкаларига жойлаб нон сақловчи хоналарда ҳаво ҳарорати 15°C, намлиги 60-65% шароитда 3-4 соат сақланади. Совуқгандан кейин нон аҳолига тарқатиш учун экспедицияга тушади.

Вагонеткалар вақти-вақти билан (ифлосланганда) тозаланиб қайноқ сув билан ювилиб 0,2% хлорли оҳак эритмаси билан дезинфекцияланиши керак. Нонни сақлаш ва экспедиция хоналарида ҳаво алмашилиши етарли бўлиши керак. Бу босқичда микроорганизмлар таъсирида ривожланадиган нондаги ўзгаришларни олдини олиш чора тадбирлари алоҳида аҳамиятга эга. Тайёрлаш учун ишлатиладиган ун нонни картошка касаллигинини чақирувчи спораларни *Vmesentericus* тутиши мумкин бўлганлиги сабабли нонда картошка касаллигини юзага келиши ҳам

эҳтимолдан ҳоли эмас. Бу касалликнинг олдини олиш мақсадида нонни тез совутиш тавсия этилади. Нон яна пигмент ҳосил қилувчи бактериялар билан ҳам зарарланиши мумкин (нон қизил рангдаги шиллиқ доғлар билан қопланади ва у истеъмол учун яроқсиздир).

Пигмент ҳосил қилувчи бактериялар ривожланишига тўсқинлик қилувчи чора тадбирлар нонни сақлашда температура намлик шароитларига қатъий риоя қилишга қаратилиши керак. Нонни узоқ вақт яхши шамоллатилмайдиган температура ўзгариб турувчи (10-20°C) хоналарда сақлаш нонни моғорлашига яхши шароит яратади, бу нон истеъмол учун яроқсиз бўлиб, фақат ҳайвонларга бериш мумкин.

Нон заводларида ун зараркунандаларига қарши чоратадбирлар ҳам ўтказилиши керак, булар, омборхоналарни яхшилаб тозалаш: чангларни доимо артиш, полларни, деворларни намли тозалаш. Нон заводларида шартли равишда 5 гуруҳга бирлашган 23 комплекс омиллари мавжуд.

I гуруҳ. Ташиш - 10 балл.

1. Полкалар билан жиҳозланган махсус транспортда нонни ташиш - 2 балл.

2. Нонни тайёрлаш муддати, санаси сменаси кўрсатилган накладнойнинг борлиги - 2 балл.

3. Нонни 4 қатордан кўп бўлмаган қилиб тахлаш - 2 балл.

4. Нонни ортиш ва тушириш билан шуғулланувчи кузатувчи кишиларда тиббий китобча ва санитар кийимнинг борлиги - 2 балл.

5. Транспортда юрувчи кишиларнинг ўз вақтида тиббий кўриқдан ўтиши - 2 балл.

II гуруҳ. Хом - ашёни тайёрлаш - 10 балл.

6. Нон ёпишга ишлатиладиган уннинг амалдаги стандарт талабларига жавоб бериши - 5 балл.

7. Унни элаш ва магнитдан ўтказиш қоидаларига риоя қилиш - 5 балл.

III гуруҳ. Технологик жараён, сақлаш ва тарқатиш шароитлари - 50 балл.

8. Ишлаб чиқаришнинг автоматлаштирилиши механизациялаштирилиши санитар ободонлаштиришнинг юқори даражаси - 5 балл.

9. Ишлаб чиқаришнинг барча босқичларида қатъий санитар тартибни таъминлаш - 10 балл.

10. Хамирни тайёрлашда санитар-гигиеник қоидаларига риоя қилиш - 15 балл.

11. Нонни пиширишда температура чегараларига риоя қилиш (печкаларидаги температура 250-290°C), нонни ичидаги температураси 90°C, юзасида - 180°C - 5 балл.

12. Нонни сақлаш муддатларига риоя қилиш (ёпилгандан кейин 3-4 соат махсус хоналарда ҳаво ҳарорати 15°C, намлиги 60-65% шароитда сақлаш) - 10 балл.

13. Брак нонларни алоҳида хоналарда сақлаш - 5 балл.

IV гуруҳ. Корхонанинг ҳолати ва санитар ободонлиги - 10 балл.

14. Майдоннинг санитар ҳолати, йўлакларнинг асфальтланганлиги - 2 балл.

Ҳовлининг кунда тозаланиши, ҳамма хоналарнинг санитар ҳолати, ювувчи воситалар билан кундалик тозалаш, 1 ҳафтада 1 марта генерал тозалаш, ойда 1 марта санитар кун (хоналарни 1%ли хлорли оҳак эритмаси билан дезинфекциялаб) ўтказиш.

15. Чиқиндиларни йиғувчи контейнерларнинг ишлаб чиқариш хоналаридан 25 м узоқликда жойлашиши ва вақтида тозаланиб туриши (2/3 қисми тўлганда) - 3 балл.

16. Хоналар планировкасининг амалдаги Қур М ва Қ. мослиги (омборхоналар, туз, ун омборлари, хамир қориш хонаси, пишириш зали, нонни сақлаш ва экспедиция, маъмурият, маиший хоналар) - 5 балл.

V гуруҳ. Ходимларнинг шахсий гигиенаси, санитар саводхонлиги, иш шароитининг характеристикаси - 20 балл.

17. Ишга киришда ва кейинчалик белгиланган муддатда тиббий кўриқдан ўтиш қоидаларини қатъий бажариш - 2 балл.

18. Шахсий гигиена қоидаларига риоя қилиш, ишдан олдин душ қабул қилиш, айниқса хамир тайёрловчи цехдагилар учун (хамирга тушмаслиги учун кийимда тугмача ва тўғноғичлар бўлмаслиги керак) - 2 балл.

19. Ошқозон - ичак касалликлари билан касалланганларни, гижжа ҳамда бацилла ташувчиларни қатъий ҳисобга олиш, терисида йирингли касалликлари борларни, юқори нафас йўлларида сурункали касали борларни аниқлаш - 2 балл.

20. Тана тозалигига риоя қилиш, хожатга боргандан кейин қўлни ювиш, 0,2%ли хлорли оҳак эритмаси билан дезинфекциялаш. Тиббий китобчанинг борлиги - 2 балл.

21. Технологик қурилмалар, жиҳозлар, идишлар санитар талабларга риоя қилиш учун уларни тозалаш: 3 %ли хлорли оҳак эритмаси билан дезинфекциялаш (декадада 10 кунда 1 марта). Ойда 1 марта магнит билан тозалаш. Ун зараркунандаларига қарши (дезинфекция) ва кемирувчиларга қарши (дератизация) профилактика тадбирлар ўтказиш - 2 балл.

22. Ходимларнинг санитар саводхонлиги, 2 йилда бир марта ходимларнинг санитар минимумдан ўтиши.

Ишловчилар нон тайёрлашда санитар-гигиеник талабларни билиши ва унга риоя қилиши керак (унни элаш, хамирни тайёрлаш). Хоналарнинг санитар ҳолатига, шахсий гигиена қоидаларига риоя қилиш керак - 3 балл.

23. Ишлаб чиқаришдаги зарарли омилларни камайтириш.

Ишлаб чиқаришдаги асосий зарарли омиллар - бу нонни пишириш жойдаги иссиқ микроклимат. Иш жойларида ҳавонинг юқори ҳарорати ва иссиқликнинг тарқалиши иссиқ даврларда $+45^{\circ}\text{C}$ ва 135°C Вт/6, совуқ даврларда $+35^{\circ}\text{C}$ ва 118°C Вт/м² га етади. Печкадаги юқори температура таъсирида нонни қолипларини ёғланган ёғдан токсик моддалар-акролеин ҳосил бўлади. Уларнинг ишчи зонасидаги ҳаводаги миқдори 0,4 мг/м³ га етиши мумкин. Санитар-гигиеник ва санитар-эпидемиологик аҳамиятлилиги баҳоланади. Юқори ёки ўртача тахлика омилларининг аниқланиши санитар назоратни кучайтиришга асос бўлади.

Ишлаб чиқариш корхоналарининг текшириш чизмаси

1. Бино: мустақил майдонли махсус қурилган, қаватлилиги.

2. Лойиҳавий ва ҳақиқий ишлаб чиқариш қуввати, корхонанинг синфи.

3. Ишчилар сони (умумий сони, сменалар бўйича) меҳнат ва дам олиш тартиби.

4. Келаётган ҳом ашё ва ишлаб чиқарилаётган тайёр маҳсулотнинг ассортименти.

5. Майдоннинг ҳолати: санитар-ҳимоя минтақасининг борлиги ва унинг кенглиги, майдоннинг ўлчови, турар жой кварталлари билан ўзаро жойлашиши, алоҳида ҳовлининг борлиги, чиқиндилар учун хона, ахлат қабул қилувчи контейнерларнинг борлиги ва уларнинг жойлашиши, майдоннинг ўралганлиги, кўкаламзорлиги, чиқиндиларнинг доимий зарарсизлантирилиши ва чиқариб ташланиши, майдоннинг санитар ҳолати, аҳоли учун зарарлар.

6. Керакли гуруҳ биноларнинг борлиги: ишлаб чиқариш, омбор хўжалик, маъмурий-маиший, уларни рационал гуруҳлаш (хом-ашё ва тайёр маҳсулотларнинг учрашмаслиги).

7. Ишлаб чиқариш жараёни, асосий зарарли ва хавфли омиллар.

8. Омборхоналарнинг, тайёр маҳсулотни сақловчи алоҳида омборларнинг борлиги. уларнинг жиҳозланиши.

9. Маҳсулотларни сақлаш шароити ва тарқатиш муддатлари (температура, намлик тартиби, кемирувчиларга қарши кураш чоралари ва бошқа зараркундаларга қарши).

10. Келаётган хом-ашё сифатини назорат қилишни ташкиллаштириш.

11. Сув таъминоти: сув манбалари, уларнинг қуввати. хўжалик-ичимлик ва ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун сув бериш системалари, сувнинг сифати, ишловчилар истеъмоли учун сув қурилмалари.

12. Канализация: тури, оқинди, сувлар характеристикаси, тозалаш иншоотлари.

13. Умумзавад маиший хоналар: таркиби, ўлчамлари ва етарлилиги, иш тартиби, санитар ҳолати.

14. Ишлаб чиқаришдаги зарарли омилларнинг миқдорий характеристикаси (метеорологик), (кимёвий, чанг, шовқин ва бошқалар).

15. Зарарли омилларга қарши махсус кураш чоралари: вентиляция тури. жиҳозланиши ва унинг фойдалилиги, герметиклик ва изоляция, ҳавога чиқаришдан олдинги тозалаш иншоотлари.

16. Ёритиш: манбаси, ёритиш тизими, текислиги, етарлилиги (ёритилиши катталиги).

17. Маҳсулот ишлаб чиқаришда санитар тартибга риоя қилиш, кетма-кетлик, тайёр маҳсулотни сақлаш шароитлари ва тарқатиш муддатлари.

18. Чиқарилаётган маҳсулот сифатини назорат қилишни ташкиллаштириш.

19. Ишлаб чиқариш хоналарининг мажмуаси планировка, ҳар бир ишловчига майдон ўлчови ва кубатураси, тозалаш тизими, иситиш.

20. Ишловчиларнинг шахсий гигиена қоидаларига риоя қилиши.

21. Тиббий кўриклардан вақтида ўтиб туриши, ичак инфекциялари кўзғатувчилари ва гижжа ташувчиликка текширилиш.

22. Санитар минимумдан вақтида ўтиш.

23. Далолатнома (аниқланган камчиликларни ва уларни бартараф қилиш муддатларини кўрсатган ҳолда).

24. Балл асосида баҳолаш.

4. Озиқ-овқат маҳсулотларини ташишда жорий санитария назорати

Маҳсулотларни ташишда санитар-гигиеник ва санитар-эпидемиологик меъёр ва қоидаларга риоя қилган ҳолда жорий санитария назорати маҳсулотларни сифатини сақлашга, бузилишини, микроорганизмлар билан ифлосланишини олдини олишга қаратилган. Маҳсулотларни ташиш учун махсус транспорт ажратилган бўлиб, у қуйидаги талабларга жавоб бериши керак: тузатилган, тоза ва кузовларни ювишга осон материал билан қопланган бўлиши керак. Жорий санитария назорати давомида транспортнинг санитар ҳолатини ва маҳсулотларни ташиш шароитини назорат қилиш керак:

- температура-намлик режими шароитларига риоя қилиш;

- тез бузилувчи маҳсулотларни ташиш шароитлари;

- ҳайдовчи ва экспедиторларнинг шахсий гигиенага риоя қилиши;

- маҳсулотларни ташувчи транспортни санитар ишлов-бериш ҳолда риоя қилиши.

Маҳсулотларни ташиш учун фойдаланиладиган транспортнинг санитар паспорти бўлиши керак: Ҳайдовчи-

экспедитор ёки экспедитор ўзи билан тиббий китобчани, махсус кийимни олиб юриши, шахсий гигиена қоидаларига риоя қилиши керак. Жуда тез бузилувчи маҳсулотларни ташиш учун совутиладиган ёки изотермик транспорт ажратилиши керак.

Ташиш шароитлари (температура, намлик) ҳар бир маҳсулот учун меъёрий техник хужжатлар талабларига мос бўлиши керак. Айрим маҳсулотларни ташиш учун (сут, колбаса, кремли қандолат маҳсулотлари, нон гўшт, балиқ, ярим тайёр маҳсулотлар) транспорт воситаси маркировка қилинган бўлиши керак.

Савдо корхоналари учун санитар меъёр ва қоидалар талабларига асосан нон ва нон-булка маҳсулотлари ташиш усти ёпиқ автомашиналарда бўлиб, улар полкалар билан жиҳозланган бўлиши керак.

- Кремли қандолат маҳсулотлари температураси 6°C дан ошмайдиган махсус совутиладиган транспортда ташилиши керак.

- совутилган гўшт температура 6°C дан ошмаган авторефрижераторларда, музлатилган гўшт 0°C дан юқори бўлмаган температурада ташиш керак.

- Тирик балиқларни термоизоляцияли муз учун сигими бўлган (100 кг), сувли ҳаво билан тўйинтирувчи жиҳозли автоцистерналарда ташилади.

Цистернадаги сувнинг температураси қишда $+1-2^{\circ}\text{C}$, баҳорда ва кузда $+4 +6^{\circ}\text{C}$, ёзда $+10$ дан $+14^{\circ}\text{C}$ гача бўлиши керак. Транспортга санитар ишлов бериш махсус жиҳозланган ювиш блокларда ёки махсус майдонларда ўтказилиши керак. Савдо корхоналари учун амалдаги №5781-91, V №0066-96 санитар қоидаларга асосан маҳсулот ташувчи транспортга санитар ишлов бериш режими қуйидагича:

- щётка, супурги ёки чанг юткич ёрдамида кузов ва кабинани тозалаш;

- кузовни ташқи томонини ишқорли сув билан (Сув температураси $35-40^{\circ}\text{C}$) ювиш ва шланг ёрдамида чайиш;

- ювиш воситалари ёрдамида автомобиллар ички томонини ювиш (температураси $35-60^{\circ}\text{C}$ бўлган эритма билан ёки шланг ёрдамида 1,5 атм босим билан сув юбориб механик усул билан $65-70^{\circ}\text{C}$ да 2-3 дақиқа давомиди);

- ювувчи эритмалар билан ювилгандан кейин, яхшилаб чайиб, куритилади,

- кузовни ички юзасини дезинфекциялаш учун 250 мг/л актив хлор тутган дезинфекцияловчи эритма билан 10 дақиқа давомида ишлов берилади. Дезинфекция тугатилгандан кейин кузовнинг ички томонини хлорнинг ҳиди батамом кетгунча сув билан ювилади ва куритилади.

- транспорт дезинфекцияси зарурат бўлганда, лекин 10 кунда 1 мартадан кам бўлмаганда ўтказилади.

Транспорт воситаси учун территориал санитар-эпидемиологик станция томонидан берилган сан. паспорт керак (6 ойдан кўп бўлмаган муддатга, тез бузилувчи маҳсулотлар ташувчи транспорт учун ҳар 3 ой муддатга).

5. Озиқ-овқат корхоналарда жорий санитария назоратини ўтказишда қўлланиладиган санитар-бактериологик ва инструментал усуллар назорати

Санитар-бактериологик назорат текшириладиган умумий овқатланиш, савдо ва ишлаб чиқариш объектларидаги таҳлика омилларини баҳолаш зарур бўлган объектив усуллардан биридир.

Санитар-бактериологик текшириш натижаларига қараб овқатни тайёрлаш технологиясида, маҳсулотларни сақлашда, ходимлар томонидан шахсий гигиена қоидаларига риоя қилишда, маҳсулотларни эпидемиологик хавфсизлигини таъминлаш бўйича санитар режимга риоя қилишга баҳо бериш мумкин.

Санитар-бактериологик текширишни режалаштириш:

- умумий овқатланиш ва савдо корхоналарини жорий санитария назорати бўйича режали санитар текширишда;

- огоҳлантирувчи санитария назорати бўйича объекларни;

- жиҳозлар, идишлар ва бошқалар;

- қўллардан, санитар кийимлардан шахсий сочиқлардан суртмалар (шахсий гигиена қоидаларига риоя қилишни назорат қилиш мақсадида).

Ҳар қайси текширув 2 нусхадаги далолатнома билан тугалланади.

Санитар-бактериологик текширишларни режалаштиришда кўрсатилади:

- санитар-бактериологик назорат ўтказилиши керак бўлган объектларнинг номи ва сони;
- текширишлар сони.

Умумий овқатланиш корхоналарида эпид.аҳамиятга эга бўлган объектларда биринчи навбатда санитар-бактериологик назорат ўтказилиши керак (кулинар маҳсулотлар ва бошқа кремли маҳсулотлар ва бошқа тез бузилувчи маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи), ҳамда хоналари етарли бўлмаган, майдони етарли бўлмаган, иссиқ ва совуқ сув таъминотида узилишлар бўлган бошқа объектлар.

Эпидемиологик аҳамиятга эга бўлган савдо корхоналарига бўлган савдо корхоналарига сут, сут маҳсулотлари, гўшти, балиқли кулинар маҳсулотлар, кремли маҳсулотлар ва бошқа тез бузилувчи маҳсулотларни тарқатувчи корхоналар киради. Юқоридаги бўлинишларни ҳисобга олган ҳолда режали текширишлар сони ўз ичига олади:

- йилнинг иссиқ вақтларида (ташқи ҳавонинг ҳарорати $+10^{\circ}\text{C}$ ва ундан ортиқ бўлганда);
- қониқарли объектлар-умумий овқатланиш корхоналари учун 1 ойда 1 марта, савдо корхоналари учун 2 ойда 1 марта.

Эпидемиологик аҳамиятли, (қониқарсиз) умумий овқатланиш корхоналари учун бир ойда 2 марта, савдо корхоналари учун бир ойда 1 марта:

- йилнинг совуқ вақтида (ташқи ҳавонинг ҳарорати $+10^{\circ}\text{C}$ гача);
- қониқарли объектлар-умумий овқатланиш корхоналари учун икки ойда 1 марта, савдо корхоналари учун 4 ойда 1 марта эпидемиологик аҳамиятли объектлар - умумий овқатланиш корхоналари учун бир ойда 1 марта, савдо корхоналари учун 2 ойда 1 марта.

Санитар-бактериологик назорат натижаларини баҳолаш тамойиллари:

- жиҳозларни, идишларни юқори сифатли санитар ишлов беришнинг мезони бўлиб, уларнинг юзасида санитар-кўрсаткичли ҳамда патоген микроорганизмларнинг йўқлиги ҳисобланади;

- тайёр маҳсулотларнинг кўп миқдорда сапрофит микроорганизмлар билан ифлосланиши объектнинг санитар жиҳатидан қониқарсиз кўрсаткичи бўлиб баҳоланиши керак;

- тайёр маҳсулотларни санитар кўрсаткичи микроблари билан юқори ифлосланиши маҳсулотларни патоген микроорганизмлар билан ифлосланиши мумкинлигини кўрсатувчи кўрсаткич деб баҳоланиши керак;

- тарқатилаётган маҳсулотларда санитар-кўрсаткичли микроорганизмларнинг кўплиги объектнинг эпидемиологик қониқарсизлиги кўрсаткичи деб баҳоланиши керак.

5.1. Инструментал текшириш усулларини қўллаш

Объектларни жорий санитар текшириш албатта инструментал текшириш усулларини қўллаш билан олиб борилиши керак. Инструментал текшириш усулларини кенг қўллашнинг зарурлигини Ўзбекистон Республикаси Соғлиқ сақлаш вазирлигининг №581 06.1996 йилдаги буйруғи тасдиқлайди.

Озиқ-овқат корхоналарини санитар ҳолатини назорат қилиш учун оддий инструментал экспресс усуллардан фойдаланиб улардан идишларни ювиш ва зарарсизлантириш сифатини назорат қилишда, ювиш ваннасидаги ишқор концентрациясини, ошхона идишлари тозалик даражасини аниқлашда, ювиш ваннасидаги хлор концентрациясини аниқлашда, қўллари ва жиҳозларга ишлов беришнинг тўғрилигини баҳолашда фойдаланилади.

Озиқ-овқат корхоналарида санитар назорат ўтказиш амалиётида қуйидаги оддий инструментал текшириш усулларидан фойдаланилади:

- идишларни ювишдаги сувнинг температура режими, ювувчи ванналардаги сувнинг температурасининг ўлчаш ошхонанинг энг кўп иш билан ишлаётган вақтида (тушликда) - ярим соат давомида 5 марта ёки бир соат давомида 10 марта ўтказилиши керак.

Биринчи ўлчов оғоҳлантирмасдан ўтказилиши керак. Бу идишларни обработка қилишдаги ҳақиқий температура шароитини белгилашга имкон беради. Ювувчи ванналар-

даги соданинг минимал (0,5%) концентрациясини аниқлаш белгиланган махсус пробиркалар ёрдамида ишқорий чегарани аниқлашда аниқланади.

Бунинг учун ваннадан олинган текширилувчи сувдан пробирканинг “А” белгисигача солинади ва 2 томчи фенолфталеин қўшилади. Ишқорий суюқлик пушти-қизил рангга киради. Кейин хлорид кислотанинг децинормал эритмасидан қўшилади. Ҳар гал пробиркани силкитиб турилади. Агар суюқлик “В” белгига етмасдан рангсизланса ваннадаги ишқорнинг концентрацияси энг пастки чегарадан (0,5%) ҳам кам. Агар рангсизланиш “В” белги даражасида ёки ундан юқори бўлса ишқор концентрацияси нормада.

Активлаштирилган кўмир кукуни ёрдамида ошхона идишларининг тозалик даражасини аниқлаш

Кичкина резинка грушага кўмир кукунини олиб уни тарелка юзасига пуркалади. Юмшоқ пахта тампони ёрдамида артилганда, агар тарелка яхши ювилган бўлса кукун тез кетади. Яхши ювилмаган тарелкадан кукун юқи тўлиқ кетмайди.

Пахта толасидан тўкилган мато бўлакчаси ёрдамида ошхона идишларининг тозалик даражасини аниқлаш

Пўкак пробкага бириктирилган матони эфир билан хўллаб, тарелканинг юзаси артилади. Ҳавода қуритилгандан кейин метил кўкига теккизиб бўялади. Агар ёғ қолдиқлари бўлса, мато бўлагига бўялмаган доғлар қолади. Агар ёғ қолдиқлари бўлмаса мато тўлиқ бўялади.

Ваннадаги сувдаги хлорни аниқлаш

Ваннадаги сувдаги хлорни аниқлаш ўтказилади қачонки идишларни зарарсизлантириш учун хлор тутувчи препаратлар (хлорли оҳак, хлорамин) қўлланилган бўлса, булардан тўғри қўлланилганлигини назорат қилиш учун калийли йод крахмал шимдирилган индикатор қоғозлари қўлланилган. Индикатор қоғозчаларини иккинчи ваннадаги сув билан хўлланади. Агар хлор бор бўлса қоғоз тўқ кўк

рангга киради. Оддий водопровод сувидан қоғознинг ранги ўзгармайди.

Қолдиқ хлорга реакция ёрдамида ошхона идишининг ювилиши сифатини аниқлаш

Хлорли оҳак ёрдамида қўлда ювилган идишлар калий йодли крахмал билан мусбат реакция беради. Агар тарелкани ювишда хлорли оҳакдан фойдаланилган бўлса, йодисто калийли крахмал билан ҳўлланган пахта тампонини тарелкада юргизилганда кўнғир кўк рангли йўлка қолади. Агар хлорли оҳак қўлланилмаган бўлса бундай йўлка ҳосил бўлмайди.

Қўлларининг тўғри обработкасини назорати

Озиқ-овқат корхоналарида ишловчиларнинг қўлларини тўғри обработка қилинганлигини назорат қилиш учун хлорнинг йодисто калийли крахмал эритмаси билан реакцияга киришишидан фойдаланилади. Йодисто калийли крахмал билан ҳўлланган тампон бармоқлар орасига қўйилади. Агар қўллар хлорли эритма обработка қилинган бўлса, тампон ҳамда тампон тегиб турган жойдаги қўлнинг териси кўнғир кўк рангга бўялади. Шу усулни қурилмалар ва жиҳозларни тўғри обработка қилинганлигини назорат қилиш учун ҳам қўллаш мумкин. Яъни бу реакция ёрдамида тахтачаларни, куракчаларни, стеллажларни, полкаларни тўғри обработка қилинганлигини назорат қилиш мумкин. Бунинг учун реактив билан ҳўлланган тампон билан текширувчи предметларнинг маълум жойи артилади. Агар предмет хлорли эритма билан обработка қилинган бўлса, артилган жой кўкариб қолади.

Идишларда (фляга, қозон ва бошқаларда) кўрғошинни аниқлаш

Текширилувчи жойни эфирга ҳўлланган пахта билан ёғсизлантирилади. Кейин шу жойга 40%ли сирка кислота-сига ҳўлланган пахтани 3-4 дақиқа қўйиб турилади, кейин унинг ўрнига 10%ли калий йод эритмаси билан ҳўлланган

тампон кўйилади. Агар идишдаги кўрғошин миқдори 1% дан кўп бўлса, пахта сариқ тилла рангга бўялади.

5.2. Озиқ-овқат маҳсулотлари ва тайёр овқатларни текшириш

Сут. Сутни юқори пастеризацияга синаш (пероксидазага).

Пробиркага 2 мл сут олиб, 5 томчи йодисто-калий крахмал ва бир томчи 2%ли водород перекиси кўйилади. Аралашма чайқатилади. Агар сут пастеризация қилинмаган бўлса ёки 80°C дан паст температурада қиздирилган бўлса, у дарҳол тўқ рангга бўялади. Агар 80°C ва ундан юқори температурагача қиздирлган бўлса, ранг ўзгармайди. Сутнинг янгилигини текширишнинг усули-қайнатиш билан текшириш. Пробиркада 2-5 мл сутни 1 дақиқа давомида чайқатиб туриб қайнатилади. Агар сут янги бўлмаса (кислоталиги 27-37°C температурада ва ундан юқори), қайнатилаётган сут чириб тушади.

Кислоталикни аниқлаш

Сутнинг кислоталигини тез аниқлаш учун пробиркага маълум Тернер градусига мувофиқли (кўпинча 22°Т) тайёр реактивдан (тайёрланиши кўйида келтирилади) 10 мл олинди ва унга 5 мл текширилувчи сут қўшилиб аралаштирилади. Агар сутнинг кислоталиги нормадан (22°Т) юқори бўлса, пробиркадаги аралашма рангсизланади, агар кам бўлса пушти қизил ранг қолади. 22°Тли эритма тайёрлаш учун 110 мл 0,1н ўювчи натрий эритмаси ва 10мл 1%ли фенолфтален эритмаси олиб 1л га етгунча сув солинади ва аралаштирилади.

Сутда содани аниқлаш

Пробиркага 3-5 мл сут олиб унга шунча миқдорда 0,2%ли разол кислотаси қўшиб чайқатилади. Агар сутда сода бор бўлса пушти қизил ранг ҳосил бўлади. Агар бўлмаса жигарранг-сариқ ранг ҳосил бўлади.

Ёғнинг (мойнинг) янгилигини аниқлаш Крейс усулида

Пробиркага 2 мл текширилувчи ёғ олиниб, 2 мл хлорид кислота солиштирама оғирлиги 1,19 қўшиб 1 дақиқа давомида чайқатилади, кейин 2 мл 1%ли флороглиценнинг эфирдаги эритмаси қўшилади ва яна чайқатилади. Пуштидан қизилгача бўлган рангнинг пайдо бўлиши ёғнинг ачиганлигини (айниганлигини) кўрсатади. Ранг қанча тўқ бўлса, ёғ шунча кўп айниган бўлади.

6. Жорий санитария назорати ўтказишда маҳсулотларнинг гигиеник экспертизаси

Маҳсулотларни гигиеник экспертизаси деганда уларни овқатланиш мақсадида тарқатиш учун сифат кўрсаткичларини аниқлашга қаратилган амалий тадбирлар комплекси тушунилади. Гигиеник экспертиза режали ва режасиз бўлиши мумкин. Режали гигиеник экспертиза оғоҳлантирувчи ва жорий санитария назорати давомида ўтказилиб унинг асосий мақсади гигиеник аҳамияга эга бўлган маҳсулотларнинг сифат кўрсаткичларини назорат қилиш (органолептик, физик-кимёвий ва бактериологик кўрсаткичларини).

Режасиз гигиеник экспертиза махсус санитар гигиеник кўрсатмаларга (овқатдан захарланиши, ўткир ичак инфекциялари ва бошқалар) асосан арбитраж ҳолатида, юқори турувчи сан-эпидемиологик хизмат ташкилотлари ва муассасалари, раҳбар ташкилотлар, тергов ва суд органлари, халқ назорати органлари кўрсатмаларига асосан ўтказилади. Мақсадларига қараб гигиеник экспертиза ҳар хил аниқ топшириқларни ҳал этади:

- маҳсулотларда органолептик ўзгаришларнинг борлигини ва уларнинг даражасини аниқлаш;
- маҳсулотлар кимёвий таркибидаги ўзгаришларни аниқлаш;
- маҳсулотларнинг бактериологик ифлосланиши даражасини ҳамда микрофлоранинг характерини аниқлаш;
- маҳсулотларда пестицидлар, овқат қўшимчалари, зарарли қўшимчалар, ёт моддаларнинг рухсат этилган нормадан ортиқчалигини аниқлаш;

- маълум эпидемиологик ҳолатларда маҳсулотлар орқали инфекция кўзгатувчиларнинг ўтишини аниқлаш;
- маҳсулотларни ишлаб чиқариш, ташиш, сақлаш ва тарқатиш шароитларини аниқлаш.

6.1. Гигиеник экспертиза ўтказиш этаплари

Маҳсулотларнинг гигиеник экспертизаси қуйидагилардан иборат:

- маҳсулот ҳақидаги маълумотларни ўрганиш;
- маҳсулот партиясини жойида кўздан кечириш;
- ўралган маҳсулотларни очиш ва органолептик баҳолаш;
- лаборатория текширув.

Маҳсулотлар экспертизаси далолатнома тузиш билан тугатилади.

I этап. Маҳсулот ҳақида маълумотларни 2-та манбадан олинади:

- кузатувчи хужжатдан (транспорт накладнойи, ветеринар-санитар гувоҳномаси, сифат хужжати-сертификат, аввалги экспертизалар далолатномаси);
- маҳсулоти бор кишиларни ва уларга ишлов беришда қатнашувчиларни сўраш орқали.

II этап. Маҳсулот партиясини жойида кўздан кечириш:

- маҳсулот партиясини сақлаш шароитлари ва унинг миқдори;
- идишларнинг (тара) ҳолати (зарарланиш, деформация, очишга уринишлар);
- таралардаги оғоҳлантирувчи ёзувлар ва маркировкалар билан танишиш.

III этап. Маҳсулот ўровини очиш ва органолептик баҳолашни ўз ичига олади:

- маҳсулотлар партиясини очиш.

Агар партия бир неча жойда бўлса (5 тагача ўров), унда уларнинг ҳаммаси очилади. Агар 5 ўровдан кўп бўлса, ҳар бир жойдан 5-10% очилади:

- органолептик текшириш қуйидаги кўрсаткичлар бўйича ўтказилади: ташқи кўриниш, ранги, ҳиди, консистенцияси, мазаси.

IV. этап. Лаборатория текшируви.

Агар маҳсулотга жойида баҳо беришнинг имкони бўлмаса лаборатория текшируви ўтказилади.

Маҳсулотларни лаборатория текширувида олдинга қўйилган вазифаларга қараб ҳар-хил усуллардан фойдаланилади (физик-химёвий бактериологик, биологик, гельминтологик, микробиологик, радиологик ва бошқалар).

Санитар экспертизанинг олинган натижаларига қараб маҳсулот ҳар хил тан олинади:

- стандарт талабларига ҳар томонлама жавоб берувчи маҳсулотлар. Булар инсонларнинг овқатланиши учун чекланишларсиз яроқлидир.

Озуқалик қиймати ва санитар-эпидемиологик кўрсаткичларида камчиликлари бор маҳсулотлар ностандарт ҳисобланади (ёғи кам сут, финна билан; 40 м² да 3 тадан кам зарарланган гўшт).

Уларни махсус ишлов берилгандан кейин тарқатиш мумкин (болалар муассасалари ва даволаш муассасаларидан ташқари).

Аниқ айниш белгилари бўлган маҳсулотлар истеъмол учун яроқсиз ҳисобланади. Булар ўз таркибида патоген микроорганизм ёки унинг токсинини, органик ва ноорганик табиатли захарли модда тутувчи маҳсулотлар. Бу гуруҳ маҳсулотларни инсон овқатланишида ишлатиш мумкин эмас. Шунинг учун уларни йўқ қилинади ёки техник қайта ишланади ёки ветеринар назоратнинг рухсати билан ҳайвонларга ем сифатида берилади.

Истеъмол қилиб бўлмайдиган маҳсулотларни ёқиб юбориб, бирламчи зарарсизлантирилгандан сўнг ерга қўмиб ташлаш йўли билан йўқотилади. Йўқ қилиб юборилган озиқ-овқат маҳсулотларига махсус далолатнома тузилади.

Ўтказилган санитария экспертизаси асосида озиқ-овқат маҳсулотлар гигиеник экспертиза далолатномаси тузилади.

Далолатнома қуйидаги бандлардан ташкил топади:

- далолатнома қаерда ва қачон тузилган;
- экспертнинг исми, шарифи, отасининг исми ва лавозими;
- гигиеник экспертиза ўтказиш сабаби;
- олинган озиқ-овқат маҳсулотининг партияси ҳақидаги маълумот келиб чиқиши партиянинг миқдори, танадаги ҳолати кузатув ҳужжатларининг бор-йўқлиги ва б.;

- экспертиза натижалари: партияни кўздан кечиришдан олинган маълумотлар тарадаги очилган жойларнинг сони органолептик ва лаборатория текшириш натижалари;
- маҳсулот ва ундан фойдаланиш шароитлари ҳақида хулоса.

14-БОБ. КОММУНАЛ ОБЪЕКТЛАРДА ВА АТРОФ МУҲИТНИНГ ҲОЛАТИНИ ТЕКШИРИШДА ЖОРИЙ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ

1. Аҳоли турар-жой бинолари, жамоат бинолари ва иншоотлари устидан давлат санитария назорати.

Аҳолининг турар жой бинолари ва жамоат ҳамда маъмурий хўжалик биноларини кундалик ва жорий санитария назоратини ўтказиш шу объектларнинг ҳолати ва улардан қандай фойдаланаётганлигига боғлиқ ҳамда айрим пайтда ДСЭНМ маъмурияти номига яшаш ва турар жой шароитларининг қониқарсиз аҳволи ҳақида аҳолидан тушадиган шикоятлари сабабли амалга оширилади.

Биринчи ҳолатда жорий санитария назоратни режали ва аниқ бир мақсадни кўзлаган ҳолда амалга оширилиб, унда санитария ҳолати нуқтаи-назардан санитария қоидалари ва гигиеник нормативларнинг бажарилиши баҳоланади, яъни шу объектларнинг микроклими ҳаво муҳитини ҳолати, табиий ва сунъий ёритилганлик, шовқин ва тебраниш даражаси ва б.қ. Бундай назоратни ўтказиш қоида бўйича жамоат биноларига (соғлиқни сақлаш муассасаларига, дам олиш ва соғломлаштириш масканлари, томоша кўрсатувчи муассасалар, аҳолига маиший хизмат кўрсатиш корхоналари) таалуқлидир.

Ҳар қандай ҳолда ҳам турар жой ва жамоат биноларининг санитария назорати объектнинг санитария текширувидан ўтказиш ва керакли лаборатория-инструментал текширишларидан иборат бўлиб, олинган маълумотлар асосида 315 XV шакли бўйича санитария текшируви баённомаси тузилади.

Жамоат бинолари ва иншоотларининг сифатли равишда жорий санитария назоратидан ўтказиш учун ДСЭНМ

да ана шундай объектларнинг санитар-паспортлари бўлиши керак. Санитар паспортини тузиш дастлабки ёки бирламчи санитар текширувининг чуқурлаштирилган кўриги натижалари асосида амалга оширилади. Кейинчалик эса бу биноларнинг умумий ҳолати, фойдаланиш, чуқурлаштирилган текширишда аниқланган камчиликларни бартараф қилиш бўйича белгиланган тадбирларнинг бажарилиши даврий жорий санитар назоратларда текшириб турилади.

Жамоат биноларини паспортизация қилиш учун ўтказиладиган санитар текшируви махсус тузилган чизма бўйича амалга оширилиб, бунда объект ҳақида тўлиқ тавсифнома ва ҳамма зарарли омилларга тўлиқ таъриф берилиш назарда тутилади (тавсифланувчи объектнинг турига мувофиқ).

Даврий назорат режасига кўра жорий санитарии назоратини ўтказишда тўлиқ чизма бўйича тавсиф қилишнинг хожати йўқ Бунда асосий диққат эътиборни объектнинг ҳолатига ва ундан қандай фойдаланаётганлигига қаратиш лозим.

Қуйида энг муҳим жамоат биноларини текширувидан ўтказиш карта чизмаларни тузишга бўлган умумий йўналишлар келтирилади.

Даволаш профилактика муассасалари (ДПМ)

ДПМ - умумий фойдаланиш объектлари қаторига киритиладиган муҳим муассаса ҳисобланиб, ҳар бир аҳоли яшаш пунктида мавжуддир.

ДПМ - нинг моҳияти ва мақсади ундан фойдаланиш шароитларига боғлиқ ҳолда нафақат беморларнинг умумий ҳолатига, уларнинг даволаш сифатига, балки шу муассасалардаги ходимларнинг меҳнат қилиш шароитларига ва шу атрофда истиқомат қилувчи аҳоли ҳамда бошқа объектларга ҳар турли салбий таъсирлар ҳақида ҳам фикр юритиш мумкин бўлади.

Даволаш профилактик муассасаларини қуриш ва ундан фойдаланишда норматив ҳужжатларга белгиланган бир қатор талабларни бажариш керак. Турли ихтисосликларга эга бўлган ДПМ ва уларнинг функционал бўлимларига касалхонанинг ободонлаштирилиши ва санитар техник жиҳоз-

ланишига бўлган умумий гигиеник талаблар ЎзР. ССВ ги томонидан 25.04.96 тасдиқланган. №0054-96 СанК ва М “Даволаш муассасаларини лойиҳалаш, қурилиш ва улардан фойдаланиш қоидалари ва санитар меъёрлари” да ўз аксини топган.

Шуни назарда тутиш лозимки, ДПМ-рига тааллуқли бўлган қатор масалалар бошқа турдаги норматив ҳужжатларда ҳам баён этилган. Жумладан, ДПМ ни жойлаштириш ва қурилиш учун ажратилган ер майдонига бўлган талаблар ва гигиеник меъёрлар №0003-93 СанК ва М “Ўзбекистонда аҳоли яшаш жойларини режалаштириш ва қуриш меъёрлари ва санитар қоидалари”, рентген-радиологик бўлимларига бўлган талаблар - №0029-94 СанК ва М “Радиацион хавфсизликнинг қоидалари ва санитар меъёрлари”, юқумли касалликлар шифохоналарига бўлган талаблар - №0043-95К ва М - “Юқумли касалликларни госпитализация ва эвакуация қилиш бўйича қоида ва меъёрлар”, касалхона инфекциясини олдини олиш бўйича муҳим тадбирларни амалга ошириш - 0044-95 КваМ “Даволаш-профилактика муассасаларида дезинфекция ва стерилизацияларга доир тадбирларни ташкил қилиш ва назорат қилиш бўйича қоидалар ва меъёрлари”да ҳам кўрсатиб ўтилган.

ДПМдаги жорий санитар назорати (ЖНС)нинг вазифасига бу муассасалардаги санитар ҳолат ва улардан фойдаланишга юқорида кўрсатиб ўтилган норматив ҳужжатларга мувофиқлиги нуқтаи-назардан ўрнатиш ва улар томонидан белгиланган вазифаларни беморлар учун даволовчи ҳимояловчи тегишли тартибни таъминлаш, тиббий ходимлар учун меҳнат шароитларининг яратилиши аҳоли учун қулай ва хавфсиз тартиб ўрнатишнинг қандай бажарилишини назорат қилиш вазифалари юклатилади.

ДПМ-ўзининг ихтисосликлари, вазифалари, қуввати бўйича жуда хилма-хилдир, шунинг учун қуйида энг оддий тартибдаги муассаса умумий ихтисосликка оид касалхонани текшириш чизмаси келтирилади.

Касалхонанинг муҳим бўлимлари мисолида даволаш профилактика муассасаларини текширувидан ўтказиш чизмаси:

1. Касалхонанинг манзилгоҳи, қайси идорага тааллуқли, қурилган йили;

2. Касалхонанинг ихтисоси ва унинг қуввати;
3. Бўлимларнинг номлари ва сони;
4. Ер майдони, катталиги, зоналарга бўлинганлиги, қурилиш ва кўкаламзорлаштириш зонасининг фоизлардаги тақсимоти;
5. Қурилиш тизими бўйича биноларининг сони ва қаватлилиги қайси лойиҳа бўйича қурилган;
6. Сув таъминоти, канализация, ахлатни четлатиш, шамоллатилишига тавсифнома;
7. Қабул бўлими: жойлашган ўрни, беморларни қабул қилиш оқимининг таъминланганлиги, маълум вақт ичида қанча қабулни таъминлай олиши, хоналарнинг таркиби, санитария кўригидан ўтказиш хонасининг бор, йўқлиги;
8. Ҳар бўлимнинг ихтисосини ҳисобга олган ҳолда санитария тавсифи:
 - а) терапия ихтисослиги:
 - нечта беморга мўлжалланган;
 - амалда бўлимда нечта бемор даволанаяпти;
 - палаталар секциясининг сони;
 - хоналар тўпламининг гигиеник талабларга мувофиқлиги;
 - палаталар сони, шу жумладан 2-3-4 ўринли палаталар;
 - 1 ўринли палаталарнинг мавжудлиги ва сони;
 - хоналарнинг санитар техник жиҳозланганлиги (сув тармоғи, канализация, шамоллатилиши) унинг созлиги ва самарадорлиги;
 - хоналарнинг ёритилганлиги таърифи, ҳолати;
 - иситиш тармоғининг турлари, ҳолати;
 - бўлимнинг микроиқлими;
 - шовқин даражаси;
 - бўлимнинг санитар ҳолати;
 - б) жаррохлик ихтисослиги:
 - жойлашган ўрни;
 - нечта койкага мўлжалланган ва амалда нечта;
 - хоналар тўпламининг гигиеник талабларга мувофиқлиги;
 - операция хонасининг сони, унинг ўрнашган ўрни операция столининг сони;
 - операция блокининг "йирингли" ва "асептик бўлим"-ларга бўлинганлиги ва ундан фойдаланиш;

- операция блокадаги хоналарнинг таркиби, унинг жойлашиши;
 - операция хонасининг ички пардози, унинг ҳолати;
 - операциядан кейинги чиқиндиларни четлатиш тизими;
 - операция хонасининг шамоллатилиши (тури, ҳолати, самарадорлиги), ҳаво муҳитини санация қилиш;
 - операция хонасининг ёритилганлиги (тури, ёруғлик манбалари, ёритилганлик);
 - хоналарнинг микроклими;
 - хоналарнинг санитар-техник жихозланганлиги;
 - хоналарнинг санитария ҳолати;
- в) юқумли касалликлар бўлими:
- жойлашган ўрни (аҳоли яшаш пунктига ёки бошқа бўлимларга нисбатан жойлашиши);
 - алоҳида қабул бўлимининг борлиги, хоналар тўплами, юқумли касалликка чалинган беморларни қабул қилиш тартиби;
 - бўлимларнинг сони бир-бирига нисбатан жойлашиши, изоляцияланганлик даражаси, нечта беморга мўлжалланган, амалда нечта бемор бор;
 - ҳар бир бўлимдаги хоналарнинг таркиби, гигиеник талабларга мослиги;
 - хоналарнинг шамоллатилиши;
 - суюқ ва қаттиқ чиқиндиларни зарарсизлантиришни ташкил қилиш ва четлаштириш”
 - хоналарнинг санитар ҳолати.
- г) Туғруқхона бўлими:
- жойлашган ўрни;
 - қабул қилиш бўлими (хоналарнинг таркиби, хомилдорларни қабул қилишни ташкил этиш);
 - туғруқхонадаги бўлимлар сони ва номи;
 - нечта койкага мўлжалланган ва амалда қанча;
 - ҳар бир бўлимдаги хоналарнинг таркиби, гигиеник талабларга мослиги;
 - стафилакоккга оид инфекцияни олдини олиш бўйича тадбирлар билан таъминланганлиги;
 - хоналарнинг микроклими (туғиш зали аёллар ва янги туғилган чақалоқлар учун палаталар);
 - шовқин даражаси;

- туфган аёлларни туғриқхонадан чиқарилиш тартиби ва ташкил этилганлиги;

- хоналарнинг санитар ҳолати.

Даволаш профилактика муассасаларини чуқурлаштирилган ва даврий санитария текширувларидан ўтказиш инструментал ва лаборатория текширишларига доир маълумотлари билан асосланиши керак (микроиқлим параметрларини ўлчаш, шовқин даражаси, санитария-бактериологик текширишлар).

Санитария текшируви лаборатория ва инструментал текширишлардан олинган ҳамма натижалар далолатномага киритилиши керак. Далолатнома паспорт, текшириш натижаларини қайд қилинадиган ва хулоса қисмларидан ташкил топган бўлади.

Текшириш натижасида рўёбга чиқарилган қоида бузарлик ҳолатлари бўйича уни бартараф қилишга доир профилактик тадбирлар белгиланиб, уларни бажариш учун керакли муҳлат ҳам кўрсатилади. Белгиланган тадбирлар кўрсатилган муҳлатда бажарилмаган тақдирда санитария қоидалари учун жавобгар шахсга нисбатан жарима солинади.

9. Беморларнинг овқатланиши ва ташкил этиш ва сифатини назорат қилиш:

а) овқатланиш нуқтаси;

б) жойлашган ўрни ва бўлимлар билан алоқаси;

в) хоналарнинг таркиби, уларнинг майдони;

г) ишлов берилмаган маҳсулотларни сақлаш учун шароитнинг яратилганлиги, музлатгичларнинг мавжудлиги ва уларнинг ҳолати;

д) маҳсулотларга ишлов бериш кетма-кетлигининг таъминланиши;

е) хоналарнинг жихозланганлиги, уларга белги ёки маркаларнинг қўйилганлиги;

ж) хоналарнинг санитария ҳолати;

и) беморларга пархезли таомларнинг ташкил этилганлиги;

к) беморлар овқатининг сифатини назорат қилиш ҳолати;

л) бўлимларда беморларни овқатлантиришнинг ташкил этилиши, буфет ва овқатланиш хоналарнинг мавжудлиги ва уларнинг санитария ҳолати.

10. Касалхонадаги кирхонанинг хизмат кўрсатиши:
- а) кирхонанинг мавжудлиги ва жойлашган ўрни;
 - б) хоналарнинг таркиби, кирларни ювиш технологияси;
 - в) кирларга ишлов бериш кетма-кетлигини таъминланганлиги, механизацияланганлик даражаси;
 - г) чиқинди сувларнинг оқизиш шароити;
 - д) хоналарнинг санитария ҳолати;
 - е) ишчи-хизматчиларни меҳнат шароитлари.
11. Стерилизация қилиш хизмати:
- а) борлиги ва жойлашган ўрни;
 - б) иш хажми ва стерилизация қилиш шароити;
 - в) стерилизация қилинадиган буюмларни қабул қилиш ва қайтариш тартиби, стерилизацияланиш сифатини текшириш;
 - г) хоналарнинг санитария ҳолати.

Маиший хизмат кўрсатиш корхонаси

Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш коммунал ва ихтисослаштирилган корхоналар орқали амалга оширилиши мумкин.

Шахарлар, шахар туркумидаги аҳоли яшаш пунктларида бундай корхоналар комплекс равишда қабул пунктлари ва маиший хизмат бинолари кўринишда ҳамда ихтисослаштирилган корхоналар турида фаолият кўрсатиш мумкин.

Муҳим ихтисослаштирилган маиший хизмат иш корхоналари ҳаммом, корхона, сарторошхона, ателье, таъмирлаш устахоналари бўлиши мумкин. Улар аҳоли яшаш жойларининг ижтимоий инфраструктурасида муҳим ўринни эгаллайди, чунки улар кўп қиррали ва ҳар томонлама аҳамиятга эга бўлган муассасалардир, гигиеник, эпидемиологик, даволаш, умуммаданият кабилар.

Бундай объектларга бўлган гигиеник талаблар СК ва М 11-80-75, 11- қисмда ўз ифодасини топган.

Маиший хизмат кўрсатиш корхоналарининг асосли ёки чуқурлаштирилган санитария текширишларидан ўтказишда муайян объектга бўлган гигиеник талаблар асослаб берилган текшириш чизмасига мувофиқ амалга оширилиши керак.

Ҳаммомлар

Ҳаммом аҳоли учун бадан терисининг мунтазам равишда тоза бўлишини таъминлашга кенг имконият яратади. Ҳаммомнинг аҳолига хизмат кўрсатиш доираси: шаҳарларда 1-1,5 км, қишлоқ аҳоли яшаш пунктларида - 2 км гача. Ҳаммомларга бўлган гигиеник талаблар:

1. Ҳаммомлар турлари:

а) Умумий ечиниш ва совунланиш, ювиниш, буғхонаси бўлган рус ҳаммоми. Қоида бўйича ҳаммом эркаклар ва аёллар учун алоҳида бўлимларга ажратилади. Унча катта бўлмаган шу хилдаги бир бўлимли ҳаммомларда навбати билан эркаклар ва аёллар ювиниш мумкин;

б) умумий ёки шахсий кабиналари билан душхона туридаги ҳаммомлар;

в) аралаш турдаги ҳаммомлар (рус ҳаммомига оид бўлимлар ва душхона бўлими бўлган);

г) фин ҳаммоми (сауналар);

д) турк ҳаммоми;

2. Ҳаммомнинг асосий хоналари (рус ҳаммом мисолида):

а) вестибюл, гардероби билан (0,35 м²) бир ўринга;

б) касса;

в) кутиш зали (ечиниш хонасидаги жойларнинг 35% микдоридан) бир ўринга 0,75 кв.м;

г) ечиниш хонаси, бир ўринга 1.75 кв.м.

д) совунлаш ва ювиниш зали (ечиниш хонасидаги жойларнинг 75% ҳисобидан) 2,2 кв.м жой;

е) буғхона (10% жой ҳисобидан) - 3 кв.м жой;

ж) сарторошхона;

з) ходимлар учун хона;

3. Хоналарнинг баландлиги: ечиниш совунлаш ва ювиниш хонаси буғхона - 3,5 м, қолган хоналар - 2,8 м:

а) кутиш хонаси: деворлар мойли бўёқ ёки сирланган плиталар билан қопланиш поллари металл плитаси ёки пластика етказилади ҳамда стуллар ёки ёғочли скамейкалар билан жихозланиши керак;

б) ечиниш хонаси ювиниб чиққанлар ва янгитдан кираётганлар ўртасида бевосита яқин алоқа бўлмаслигини назарда тутган ҳолда ташкил этилиши керак. Деворларнинг

пардози-сирланган плиталар ёки мойли бўёқ поллари-митлах плиткалар билан ва йўлаклар ҳамда қатор ораларига тарам-тарам чизикли резина поёндоз тўшалган бўлиб, ечинувчилар учун ёғоч диванлар ўрнатилади. Ҳар бир диван 2-5 ўринга мўлжалланиб тузилган бўлади. Ечиниш хоналари учун энг яхши жихозлаш варианты - ёғочли диван ўрнатилган шахсий шкафлар ҳисобланади.

Ечиниш хонаси ва айниқса хонанинг поли даврий тарзда тозаланиб ва дезинфекцияланиб турилиши лозим (полнинг сув билан ифлосланишига қараб);

в) совунлаш ва ювиниш зали ҳўл хоналар тоифасига киради. Шунинг учун совунлаш хонасининг поли бошқа хоналарга қараганда 3-4 см пастроқ ва ишончли гидроизоляцияга эга бўлиши керак (метлах плиткалари ёки битон билан қопланиши лозим). Совунлаш қаторлари орасидаги йўлаклар тарам-тарам чизикли плиткалар билан қопланади. Қишлоқ жойларидаги ҳаммомларда поли ёғочдан бўлишига ҳам рухсат этилади. Пол канализация тешиги томон қияланган ҳолда бўлиб, сувнинг тез ва равон оқиб кетишига имкон беради. Хона деворлари ҳам гидрохимияга эга бўлиб, сирланган плиткалар билан қопланади. Ўриндиқлар енгил ва яхши ювиладиган материаллардан ясаиб, ҳар бир ўриндиқда сувнинг оқиб кетиши учун тешик ёки ёриқлар қолдирилади. Ҳар 8-10 ювинувчи учун бир жуфт иссиқ ва совуқ сув оқадиган жўмрақлар ўрнатилиши керак. Совунхонада албатта ювиниш душлари бўлиши шарт (10 та ювинувчига 1 та душ). Совунлаш ва ечиниш хоналари ўртасида шлюзи бўлган 2 та эшик бўлиши керак (1-си кириш учун, 2-си совунхонадан чиқиш учун).

Сув сарфи. Ҳар бир келувчи учун марказлашган сув таъминотида - 150-180 л, душхоналарга-250-300 л, маҳаллий сув таъминотида - 120-150 л, сув сарфи меъёрлаштирилган. Сувнинг сифатига бўлган талаб "Ичимлик суви" Uz Dst 950:2000га мос бўлиши керак.

Ҳаммомнинг чиқинди сувларини аҳоли яшаш пунктидаги канализация тармоғига чиқариб юборишга рухсат этилади. Умумий канализация бўлмаган тақдирда унчалик катта бўлмаган ҳаммомлардан ҳосил бўладиган чиқинди сувлар таркибидаги муаллақ заррачаларни коангуляцияланиш, тиндириш (8-12), хлорлашни маҳаллий канализацияда

амалга оширишни назарда тутиш лозим. Сўнгра, бу усулда тозаланган сувни очиқ сув ҳавзаси ёки жарликларга оқизиб юборилиши (лозим) мумкин.

Бундан ташқари ҳосил бўладиган чиқинди сувларни ўзидан сув ўтказмайдиган ўраларда сақлаш ва кейинчалик махсус ассенизация автотранспорт ёрдамида ташқарига ташиб кетилиши мумкин.

5. Ҳаммомларни иситиш: марказлаштирилган сув орқали 60 тагача ўринга мослаштирилган ҳаммомлар печкалар ёрдамида иситилишга рухсат этилади. Ҳаммом ичидаги ҳаво ҳарорати: ечиниш хоналарида +25°C, совунлаш ва ювиниш залида +22°C (+30°C), буғхонада +40°C, қолган хоналарда +18+20°C дан кам бўлмаслиги лозим.

6. Асосий хоналарнинг шамоллатилиши механикага оид бўлиб, кираётган ҳаво иситилади. Ҳаво узатиш-хона шипларидаги махсус тешиklar орқали амалга оширилади. Тамбур ва бошқа қолган хоналарда ҳавони сўриб олиш орқали шамоллатилиши керак. Хожатхонадаги ҳаво-механик тарзда қўзғатилиб чиқарилиши, қолган хоналардан табиий тортилиши ҳисобига бўлиши керак

7. Хоналарни иккиламчи ёруғлик манбаи билан ёритишга фақат омборхона ва ёрдамчи хоналар учун рухсат этилади. Қолган барча хоналар табиий ёритилиб ёруғлик коэффициенти 1:8; 1:10 га тенг бўлиши керак. Сунъий ёруғлик (чўлланма лампалар) - ёритилганлик меъёри-50 лк. Ҳаммомлардан фойдаланишга бўлган талабларга хоналардаги тозаликка эътибор бериши кераклиги ҳисобланади, чунки бу талабга жавоб берилмаган ҳолларда, ҳаммом турли тери касалликлари, тошмали тиф кабиларнинг тарқалишида узатувчи омил бўлиб қолиши мумкин. Ходимларнинг оёқлари доимо нам бўлиши эпидермофития касаллигини юзага келишига ёрдам беради. Шунинг учун ҳаммомнинг ювиниш хоналарида ифлосланган сувнинг тўпланиб қолишини олдини олиш, ҳар куни хоналарни пухта тозалаш, ҳафтасига дезинфекция қилиш, хоналардаги инвентар ва жихозларни ювиш ва дезинфекцияловчи воситалар билан ишловдан ўтказиб турилиши керак бўлади.

Ҳаммомларни санитария текширувидан ўтказиш чизмаси

1. Манзилгоҳи, қайси корхонага тегишли, ишлаш кунлари ва соатлари, бўлимлар сони ва тоифаси.
2. Хизмат кўрсатадиган аҳолининг сони.
3. Амалда бир кун мобайнида нечта кишига хизмат кўрсатилади.
4. Ҳаммомнинг участкаси, майдони, кўкаламзорлаштирилганлиги, санитария ҳолати.
5. Ҳаммомнинг тоифаси (ювиниб кийинадиган, санитария кўригидан ўтказиши мумкин бўлган).
6. Ҳар бир бўлимдаги жойларнинг сони, 1 ўринга қанча жой келади, совунлаш ва буғхоналарнинг ажратилганлик даражаси.
7. Кутиш, гардероб, ечиниш, совунлаш, буғхоналарнинг жихозланганлиги, скамейкаларнинг узунлиги ва кенглиги, бир жойнинг майдони.
8. Девор, хона шипларининг ички пардозиди, уларнинг ҳолати.
9. Душхоналарнинг сони ва ҳолати.
10. Сув таъминоти, 1 та жўмрак неча кишига тўғри келади, уларнинг ҳолати.
11. Канализация: канализация кранларининг мавжудлиги ва ҳолати, сувни канализацияга қўйишдан олдин тозаланиши, хожатхоналарнинг бор-йўқлиги ва ҳолати.
12. Хоналарнинг ёритилиши.
13. Ҳаммомнинг иситилиши, ҳаво ҳарорати.
14. Хоналарнинг шамоллатилиши.
15. Хоналарнинг санитария ҳолати.
16. Ходимлар учун санитария маиший хоналарнинг бор-йўқлиги ва ҳолати.

Кирхона

Кирхоналар катта гигиеник аҳамиятга эга, чунки кирларни пухта ювилишини таъминлашдан ташқари, лозим бўлганда уларни дезинфекция қилиш орқали аёлларни уй шароитидаги кир ювишдек оғир жисмоний меҳнатдан озод қилинади. Яшаш шароитида кийим-кечакларни алмаштириш

меъёрлари 1 одам учун 1 ойга ўртача 10 кг қилиб белги-ланган. Мактабгача ёшдаги болалар муассасасида - 30-40 кг, даволаш профилактика муассасаларида 1 одам учун ҳар ойга 30 тадан (санаториялар), 80 (туғруқхоналар) кг гача қилиб меъёрлаштирилган. Кирхоналарни жорий санитария текширувларидан ўтказилганда энг аввал шу объектнинг соат ёки кун давомида нечта одамга хизмат кўрсатиш қувватини қуйидаги формула ёрдамида ҳисоблаб топиш керак бўлади:

$$X = \frac{n(a+b)}{c \cdot d} \text{ кг, бу ерда}$$

X - хизмат кўрсатиш қуввати;

кг - бир сменали ювилиши керак бўлган қуруқ ҳолдаги кирлар;

n - хизмат кўрсатиладиган аҳолининг сони;

a - бир ойда 1 одам учун ҳисобланган шахсий кирланган кийим-кечакларнинг кг-даги сони;

b - худди шундай, фақат жамоат секторлари учун, кг;

c - бир кеча кундуз давомидаги иш сменаларининг сони, (1,2);

d-ой давомидаги иш кунларининг сони.

Ҳисоблаб топилган қиймат аҳолининг контенгентида хизмат кўрсатиш учун корхонанинг қувватини етарли ёки етарли эмаслигини баҳолашда фойдаланиб, бунда аҳолининг умумий сонига нисбатан тўпланиб қолиши мумкин бўлган ифлосланган буюмларнинг ҳисобланган миқдори инobatта олинади.

Объектни чуқурлаштирилган санитария текширувидан ўтказишда корхоналарга бўлган қуйидаги асосий гигиеник талабларни назарда тутиш керак (44-жалвал).

44-жадвал

Кирхоналарга бўлган асосий гигиеник талаблар

Кўрсаткичлар	Гигиеник талаблар
<p>1. Кирни ювишдаги узлук-сизликни таъминловчи хоналар мажмуаси</p> <p>а) кирни қабул қилиш</p> <p>б) ювиш цехи</p>	<p>хоналар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - кутиш хонаси - қабул қилиш, ҳисоб китоб, белги қуйиш, саралаш қилиш, ифлосланган кирларни сақлаш

1	2
<p>в) куришиш-дазмоллаш цехи г) тозаланган кийим кечак. чойшаб, ёстиқ ва кўрпа-тўшак жилдлари ва б.к.ларни қайтариб бериш д) маъмурий ва бошқарув хоналари</p> <p>2. Бино ва хоналарнинг баландлиги</p> <p>3. Девор ва панелларнинг баландлиги</p> <p>4. Поллар</p> <p>5. Шамоллатилиши</p> <p>6. Иситилиши</p> <p>7. Йилнинг совуқ фаслидаги ҳаво харорати</p> <ul style="list-style-type: none"> - ювиш, дазмоллаш цехи - душхона - қолган хоналарда <p>8. Ҳавонинг нисбий намлиги:</p> <ul style="list-style-type: none"> - кир ювиш цехи - қолган бошқа хоналар <p>9. Ёруғлик коэффиценти</p> <ul style="list-style-type: none"> - ювиш, куришиш ва дазмоллаш цехлари - қолган хоналар <p>10. Сунъий ёруғликдан фойдаланилгандаги ёритилганлик даражаси (сув буғларидан ҳимояланган лампалар)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ивитиш, кирни қайнатиш, ювиш, чайиш, оқартириш, крахмаллаш; - технологик эритмаларни тайёрлаш; - тозаланган буюмларни сақлаш; - куришиш; - дазмоллаш; - кутиш хонаси; - қайтариб бериш хонаси; - диспетчерлик; - аппаратхона; - идора (махмама); - ходимлар учун маиший дам олиш хоналари <p>3,5-4 м</p> <p>1 м</p> <p>Сув ўтказмайдиган нишабли ва кранли</p> <p>Ҳавони механик қўзғатиш билан ҳаво бериш ва сўриб чиқариш, кирадиган ҳаво хажми чивариладиган хажмдан устун бўлади.</p> <p>Марказлашган (кичик корхоналарда печкалар ёрдамида)</p> <p>22°C</p> <p>25°C</p> <p>18-20°C</p> <p>75-80% гача</p> <p>65-70% гача</p> <p>1:6</p> <p>1:8, 1:10</p> <p>50 лк.</p>

Корхоналарни санитария текширувидан ўтказиш чизмаси

1. Манзилгоҳи, қайси корхонага тааллуқли.
2. Қуввати (лойиха бўйича амалда).
3. Бинолар, хоналар:
 - а) хоналар, бинолар тўплами;
 - б) кирни ювиш кетма-кетлигининг таъминланганлиги.

4. Кирхоналарнинг ички пардозларини гигиеник талабларга мослиги.

5. Фойдаланаётган жихозлар, уларнинг кирни ювишдаги технологик жараёнга тўлиқ мувофиқлиги:

а) технологик суюқликларни тайёрлаш;

б) кирни ивитиш (жихозлар, фойдаланилаётган реагентлар, ишлов бериш давомийлиги);

в) кирни қайнатиш (реагентлар, ҳарорат, давомийлиги);

г) ювиш (жихозлар, давомийлиги);

д) чайиш (жихозлар, чайиш сони);

е) оқартириш (реагентлар);

ж) кўкартириш, крахмаллаш;

з) сиқиш, сувсизлантириш (жихозлар, давомийлиги);

и) қуритиш (жихозлар, давомийлиги);

к) дазмоллаш (жихозлар).

6. Кирни ювиш жараёнидаги механизацияланганлик жаражаси

7. Тозаланган буюмларни сақлаш шароити.

8. Ишчи хоналарда микроклими.

9. Хоналарнинг шамоллатилиши унинг самарадорлиги

10. Ходимлар учун санитария маиший дам олиш хоналарининг мавжудлиги ва ҳолати.

11. Бино ва хоналарнинг санитария ҳолати.

12. Ходимларнинг махсус кийимлар билан таъминланганлиги.

13. Чиқинди сувларини оқизиш шароитлари.

14. Ишчиларнинг меҳнат шароитлари.

Сартарошхона

Сартарошхоналар алоҳида ёки махсус қурилган биноларда, турар жой биноларида ёки аҳолига маиший хизмат кўрсатиш бўйича бўлган корхоналар таркибида ҳаммомлар маиший хизмат кўрсатиш комбинатлари, меҳмонхоналарда фаолият кўрсатиш мумкин.

Аҳоли турар жой биноларида жойлашган сартарошхоналар алоҳида ажратилган кириш эшигига эга бўлиши керак. Катта қувватга эга бўлган сартарошхоналар (5 ва ундан ортиқ иш жойи)да қуйидаги қўшимча хоналарнинг бўлиши шарт: гардероби билан вестибюль, кутиш ва аёллар, ёрдамчи

хоналари, (чайшаблар, дезинфекцияловчи воситалар, жихозларни сақлаш) шахсий шкафлар билан жихозланган ходимларнинг дам олиш хоналари, сочларни қуритиш ва бўйаш учун хона, маникюрлаш зали, косметик кабинет.

Хоналарнинг ички пардоз ва тез-тез ҳўл усулда тозалала туришга имконият берадиган бўлиши лозим. Хоналардаги ёруғлик коэффиценти ишчи хоналарда - 1:6, 1:7 қолган хоналарда - 1:10 бўлиши керак. Сунъий ёритилганлик комбинация қилинган (умумий ва маҳаллий), ёритилганлиги-150 лк. Ишчи хоналарда механик ҳаво бериш ва чиқариш, сочларни қуритиш хоналарида эса ҳавони сўриб олиш орқали шамоллатиш ташкил этилади.

Йилнинг совуқ фаслида хоналардаги ҳаво ҳарорати (ҳаво) 18-20°C атрофида бўлиши керак.

Сартарошхоналардан фойдаланиш муҳим эпидемиологик аҳамиятга мумкин, чунки асбоблар, чайшаблар, сартарошларнинг қўллари айрим юқумли касалликлар, тери касалликлари, тирноқлар, бош қисмдаги касалликлари ва б.к. касаллик чақирувчи микробларни узатувчи омил бўлиши мумкин. Шунинг учун сартарошхоналар етарли даражада чайшаблар, бир марта фойдаланадиган салфеткалар билан таъминланган, ифлосланган чайшабларни мунтазам ювиш ва зарарсизлантирилиши учун махсус кирхоналардан фойдаланиш керак. Ишловдан ўтказилган тоза чайшаблар махсус пакетларда сақланиши керак. Инструментал (сартарошлик чўткаси, қайчилар, тароқлар ва б.) албатта дезинфекцияланиши шарт.

Сартарошлар вазифаларини иш куни давомида тик оёқда туриш ва юриш орқали бажаради, натижада таянч органларида жисмоний зўриқишни келтириб чиқаради. Иш жараёнида турли хилдаги химиявий воситалардан фойдаланилади ва кўпинча бу моддалар (бўёқлар, лаклар, водород перикиси, сочларни жингалак қилиш учун кимёвий аралашмалар, эритувчи воситалар) ишчилар организмига таъсир кўрсатиш хусусиятига эгадир. Шу билан бирга зарарланган материаллар билан ҳам алоқада бўлиши керак. Ёз кунлари улар организмига ортиқча иссиқликнинг таъсири кузатилади. Шунинг учун сартарошхоналарда ишчиларнинг вақти-вақти билан дам олишлари учун шароит яратилиши, хоналарнинг шамоллатилиш даражаси етарлича самарали

бўлиши, ишчилар эса махсус кийимлар билан таъминланиши керак. Ишчилар албатта дастлабки ва даврий тиббий кўриклардан ўтиб туришлари ва олинган натижалар эса уларнинг шахсий карталарига ёзиб борилиши лозим.

Сартарошхоналарни текширувдан ўтказиш чизмаси

1. Манзилгохи, қайси муассасага қарашли, жойлашган ўрни (турар жой биноси, ётоқхона, ҳаммом, вокзал ва б.), химояланганлиги (алоҳида кириш эшиги).

2. Биноси (махсус ёки мослаштирилган ва ёрдамчи хоналар):

а) хоналарнинг таркиби ва майдони, уларнинг баландлиги);

б) хоналарнинг ўзаро жойлашиши тартиби);

в) деворларнинг ички пардози, поллар ва хона шифтлари);

г) ёритилганлик (ЁК, ТЁК, ёритилганлик даражаси).

3. Ишчи хоналарнинг тавсифи: катта кичиклиги, ориентация, ёритилганлиги, иш жойининг сони, 1 ўрин учун ажратилган майдон).

4. Сув таъминоти ва канализация: қўл ювиш чиғаноқларининг бор-йўқлиги ва ўрнатилган жойи, иссиқ ва совуқ сувнинг ўтказилганлиги).

5. Иситилиши, унинг тузилиши, ҳолати. Хоналарнинг микроклими.

6. Шамоллатилиши, шамоллатиш характери, унинг самарадорлиги.

7. Таъминоти (чайшаб, сочиқ, салфетка, сарторошлар лунгиси,) нормативларга мувофиқ. Ифлосланган ва тоза чайшабларнинг сақланиши, эл-маштириш ва даврийлиги.

8. Инструментларнинг зарарсизлантирилиши: спиртовкаларнинг бор-йўқлиги, дезинфекцияловчи воситалар, сарторошлик чўткаларини стерилизациялантирилиши,

9. Сартарошларнинг шахсий гигиенаси, уларнинг тиббий кўриклардан ўтиб туриши, махсус кийимлар билан таъминланиши.

10. Ишчиларга меҳнат шароитининг яратилганлиги, ходимлар учун маиший ва хордиқ чиқариш хоналарининг жихозланганлиги.

11. Сартарошхонанинг санитар ҳолати.

Юқорида таърифлари келтирилган барча (коммунал) маиший объектларни санитар текширувдан ўтказилганда ходимларнинг меҳнат шароитларига албатта диққат эътиборни қаратиш лозим ва уни таърифлаганда санитария текшируви далолатномасига қуйдагилар кўрсатилиш шарт:

- текширилган объектларда ишлайдиган ходимларнинг сони;
- ишчиларга таъсир этувчи зарарли омиллар (уларнинг миқдорий тавсияномалари);
- иш ва дам олиш тартиби;
- санитар-маиший хоналарининг мавжудлиги ва санитария ҳолати;
- махсус кийимлар билан таъминланганлиги ва шахсий ҳимояланиш воситалари;
- ишчиларнинг саломатлик ҳолатларининг тиббий назорати.

Сузиш учун мўлжалланган ҳовузлар, пляжлар

Сузиш ва чўмилиш учун мўлжалланган ҳовузлардан унумли фойдаланиш кудратли соғломлаштириш омил ҳисобланади. Шу билан бир қаторда улардан нотўғри фойдаланилганда ифлосланган сув ва касалланган одамлар билан эпидемиологик алоқада бўлиш шароитини юзага келтиради, ҳамда тери касалликларини, ошқозон-ичак инфекциялари ва бошқа касалликларнинг тарқалишига сабаб бўлади. Шунинг учун сузиш учун мўлжалланган ҳовузларни давлат санитария назоратидан ўтказилганда энг биринчи навбатда эпидемиологик хавфсизликка доир талабларни бажарилишини назорат қилиш керак. Бунинг учун ҳовузларнинг тузилиши, сув билан таъминланиши ва ундан фойдаланиш шароитларини диққат билан текшириш керак бўлади.

Сузиш ва чўмилиш ҳовузлари очиқ (ёзги) ва ёпиқ турдаги бўлиши мумкин. Ҳовузлардаги сув юзасининг майдони спорт чўмилиш ҳавзаларида бир одам учун 5-10 м², соғломлаштириш ҳовузларида эса 1та чўмилувчига 2-5 м² ни ташкил этиши керак.

Сузиш ва чўмилиш ҳовузларининг таркибига, ҳовузларнинг ўзидан ташқари қуйидагилар киради: ечиниш учун хоналар, душхоналар, хожатхона (эркаклар ва аёллар учун) дам олиш хоналари. Ҳовузнинг ўзи гиштдан бетондан ясалган бўлиб, албатта сирланган плиткалар билан сиртки қопламага эга бўлиши шарт.

Ёзги чўмилиш бассейнлари ва ҳовузларда сув юзасига тушадиган ўсимлик барглари ва бошқа турдаги сузиб юриши мумкин бўлган ифлосликларни оқиб кетиши учун махсус тарновчалар ўрнатилади. Ҳовуз ёки бассейнга соатига унинг умумий хажмининг 30% га тўғри келадиган миқдорда тўхтовсиз тарзда тоза сув тушиб туриши шарт (ВСН 46-86 "Спорт ва жисмоний соғломлаштириш муассасалари Лойиҳалаштириш меъёрлари").

Ёпиқ турдаги ҳовузларда эса мунтазам равишда сув қуйиб туриш ёки вақти-вақти билан ҳовузнинг туби ва деворларни тозалаш ва дезинфекция қилиш билан ундаги сувни тўлиқ алмаштиришга рухсат этилиши мумкин. Бундан ташқари ҳовуздаги сувнинг маълум бир қисми филтрланиб, дезинфекцияланиб рециркуляция қилинишига ҳам рухсат этилади. Ҳовузга қуйиладиган сувни дезинфекция қилиш хлорлаш ва ультрабинафша нурлар билан нурлантириш орқали амалга оширилади. Ҳовузларга бериладиган тозаланган сув қуйидаги гигиеник талабларга тўлиқ жавоб бериши керак: лойқалиги - 2 мг/л дан ошмаслиги, ранглилиги - 5 гача, коли-титр - 100 дан кам бўлмаслиги, қолдиқ хлор - 0,5-0,7 мг/л (чўмилиш сузиш ҳовузлари сувини зарарсизлантириш хоналарни дезинфекция қилиш ва санитария тартибини ўрнатиш бўйича тавсияномалар", М, 1975).

Чўмилиш сузиш ҳавзаларидан фойдаланилганда бу ерга киритиладиган одамларнинг саломатлиги ҳақида хужжатлар бўлгандагина киритишни назорат қилиш ва кирувчи сувга тушишларидан олдин албатта душхоналарда совунлаб чўмилишлари лозимлигига риоя қилишлари шарт.

Сузиш учун мўлжалланган ҳовузлар, пляжларининг чизмаси

1. Манзилгохи, қайси корхона ёки муассасига қарашли қурилган йили, ҳавзанинг тури.

2. Бир йўла нечта келувчига мўлжалланган сув юзасининг майдони.

3. Ёрдамчи хоналарнинг таркиби, келувчиларнинг кетмакетлиги ёки узлуксизлик оқимининг таъминланганлиги, уларнинг чўмилишдан олдин ювиниши.

4. Ҳавзадаги сувнинг ҳолати:

а) сувнинг узатилиши ва чиқарилиш тизими;

б) сувни тўлиқ алмаштирилиш даври;

в) сувни чиқарилганда ҳовузни тўғри тозаланиши;

г) сувни зарарсизлантирилиш тури;

д) сувнинг лаборатория текширувидан олинган натижалари.

5. Ҳавзанинг санитария ҳолати, ёрдамчи хоналар ва ён атрофнинг санитария ҳолати.

Иссиқ иқлим шароитида аҳоли турар жойларидаги ижтимоий инфраструктуранинг муҳим элементларига аҳолининг дам олиш жойлари, очик сув ҳавзаларида ташкил этиладиган пляжлар ҳисобланиб, улардан фойдаланиш одамлар организмига чиниқтирувчи таъсир кўрсатади ва рухий тинчлантирувчи ва умумий аҳволини яхшиловчи омил бўлиб хизмат қилади.

Пляжларни ташкил қилиш учун сув ҳавзасининг ифлосланиши мумкин бўлган жойдан иложи борича узокроқда бўлган қулай жой танланади.

Очик сув ҳавзаларидаги пляжлар ва аҳоли дам оладиган жойларини жорий санитария назоратидан ўтказишда фақатгина шу жойнинг санитария ҳолатини назорат қилмай, балки бошқа бир қатор талабларнинг бажарилиши ҳолатига ҳам эътиборни қаратиш талаб этилади: пляжлар сув ҳавзасининг энг секин оқимга (0,5 м/сек гача) эга бўлган ерида жойлашган бўлиши, оқар сувларда 1 та чўмилувчига 1,5 м² сув сатҳи тўғри келиши, қолган сув ҳавзаларида 3-4 м² сув юзаси тўғри келсин. Пляж ва сув ҳавзаларидан болаларнинг чўмилишлари учун махсус жойлар ташкил қилиниши (чуқурлиги 0,7 м гача), сузишни яхши билмайдиганлар учун (чуқурлиги 1,5 м гача), ва сузишни яхши биладиганлар учун (чуқурлиги 1,5 м ортиқ) ҳавзалар ташкил этилади. Пляжларда соябонли майдончалар (шийпонлар, зонтлар, соя солувчи дарахтлар), кийиниш-ечиниш кабиналари, скамейкалар, енгил креслолар, сув ичиш фавворалари, тиббий ёрдам кўрсатиш

пункти, хожатхоналар ташкил этилиши керак. Пляжнинг умумий майдони ҳар куни тозаланиш шарт. Сув ҳавзасидаги сувнинг тозаллиги мунтазам назорат қилиб борилиши зарур. Бунда сувнинг тозаллигига кафолат берувчи муҳим кўрсаткич бўлиб коли-титр хизмат қилади ва у 0,1 дан кам бўлмаслиги, бошқа кўрсаткичлар эса Ўз.Р СанК ва М №0025-94 “Аҳолини марказлаштирилган ичимлик-хўжалик суви билан таъминлашдаги сув манбаларига гигиеник ва санитар-техник талаблар”га мувофиқ бўлиши керак.

Турар жой биноларини жорий санитария назоратидан ўтказишнинг моҳияти

Турар жой биноларини назорат қилишда ЖСН (жорий санитария назорати)нинг вазифаси биноларнинг қандай мақсадларда фойдаланилаётганлиги билан белгиланади: ётоқхоналар ва меҳмонхоналарнинг ЖСН режали тартибда амалга оширилса, аҳолининг турар жойлари ва хонадонларни санитария текширувидан ўтказиш, аҳоли томонидан уйларнинг захлиги, юқори даражадаги намлик, паст ҳарорат нохуш ҳидлар, шовқин кабиларга ДСЭНМга юборилган шикоятномалар асосида ўтказилади.

Ётоқхоналар ва меҳмонхоналарни ЖСНдан ўтказиш маълум гигиеник талабларга мувофиқ уларни албатта паспортизациядан ўтказишини кўзлаб амалга оширилади. Бундай текширишнинг асосий қисми ҳам ётоқхона ва меҳмонхоналар, ҳам шахсий уй жой ва квартиралар учун бир хилдир. Аммо ётоқхоналар ва меҳмонхоналар шахсий турар жой биноларидан фарқли ўлароқ, бир қатор қўшимча ва ёрдамчи хоналарнинг бўлиши, уларнинг таркиби ва майдони қуйидаги норматив ҳужжатларда аниқлаб берилган: “Турар жой бинолари” Қур ва М ва Қ 2.08.01-89 (М., 1989) ва “Жамоат бинолари ва иншоотлари” Қур ва М ва Қ 2.08.02-89 (М., 1989). Жумладан, ўрта сифимли ётоқхоналар (200 киши) нинг таркибида қўшимча хоналар бўлиши керак.

Турар жой биноларидаги гигиеник шароит бинонинг қурилиш сифатига, ҳамда ундан фойдаланиш ҳолатига боғлиқ.

Турар жой биноларига бўлган гигиеник талаблар СанК ва М. №0003-93 “Ўзбекистонда аҳоли яшаш жойларини

режалаштириш ва қуришнинг санитария қоидалари ва меъёрлари” ва СанК ва М №0004-93 “Ўзбекистон иқлим шароитида турар жой уйларини лойиҳалаштиришга оид санитария қоидалари ва меъёрлари”да ўз фойдасини топган.

Турар жой биноларини қуриш жараёнида бажарилиши керак бўлган гигиеник талаблар оғохлантирувчи санитария назорати бўйича текширилиб берилади. Яшаш шароитларининг ёмонлашуви эса янги уйларга кўчиб кириш ва уни ёмон тутилиши оқибатида гигиеник меъёрларининг қўпол равишда бузилиши туфайли юзага келиб, жорий санитария назорати орқали кузатиб борилади. Ўзбекистон Республикасида амалда қўлланилаётган санитария меъёрига биноан аҳолига уй бериш ёки уй жой билан таъминлашда 1 киши учун 10 м² дан кам бўлмаган майдон тўғри келиши керак. (45-жадвал).

45-жадвал

200 кишига мўлжалланган ётоқхоналардаги хоналарнинг таркиби

Хоналар	1 одам майдоннинг гигиеник меъёри, м ²
1	2
1. Меҳмонхонаси бўлган вестибюл ва навбатчи учун жой.	0,18
2. Ошхона	0,4
3. Машғулот учун хоналар:	
- талабалар учун	0,3
- ишчи ва хизматчилар учун	0,15
4. Дам олиш хонаси	0,3
5. Кирларни ювиш, қуриштириш ва дазмоллаш учун хоналар	0,14
6. Омборхона	0,2
7. Комендант ва хизматчи ходимлар учун хона	0,06
8. Кийимларни тозалаш ва дазмоллаш хонаси	0,07
9. Устки кийимлар ва оёқ кийимларни қуриштириш хонаси	умумий майдон 8-10 м ²
10. Оммавий-маданий тадбирларни ўтказиш учун хона (спорт зали, тўғараклар учун хоналар)	0,3

1	2
11. Ошхона-ёрдамчи хоналари билан 12. Изолятор 13. Санитария маиший хоналари: - ювиниш хоналари (эркаклар ва аёллар учун) - аёллар хожатхонаси - эркаклар хожатхонаси - аёллар учун шахсий гигиена хонаси - душхона (эркаклар ва аёллар учун)	0,18 1 койкача 5 кишига 1 та жўмрак 8 кишига 1та унитаз 12 кишига 1 та унитаз ва 1 писсуар 50 кишига 1 та 12 кишига 1 та

Ётоқхоналардаги турар жой хоналарида 4 тадан ортик жой бўлмаслиги ва 1 ўрин учун 6 м² жой ажратилиши керак.

Турар жой муҳитининг ёмонлашуви кўпинча уй деворлари ва хона ҳавосининг захлиги билан боғлиқ бўлади. Деворларнинг зах бўлиши айниқса биноларнинг биринчи қавати учун хос бўлиб, уларнинг ертўлаларида сувнинг йиғилиб қолиши туфайли содир бўлади. Айнан ана шундай уйларнинг ертўлалари чивинларнинг оммавий тарзда тухумлаши ва кўпинча жойига айланиб қолши мумкин. Бундан ташқари деворларнинг намуқиб қолиши уйларнинг ва хоналарнинг яхши шамоллатилмаслиги, ҳамда уйни иситиш учун газ плиталаридан фойдаланилганда рўй беради. Йилнинг совуқ фаслида хона ҳавосининг паст ҳарорати кўпинча иситиш системасининг яхши ишламаслиги, ҳамда ташқи деворлар, дераза ромлари ва эшиклар яхши ўрнатилмаган ва иссиқлик қоидаларига риоя қилинмаганлик ва уйга кириш йўлакларидан иссиқни ҳимоя қилиш воситалари амалга оширилмаган ҳолларда кузатилади, ҳаво муҳитининг ёмонлашуви жуда катта сабаблар туфайли юзага келиши мумкин: хоналарнинг яхши шамоллатилмаслиги, вентиляция каналларда ҳавонинг сўрилмаслиги (ҳаво ҳаракатининг йўқлиги), синтетикага оид буюмлар ва материаллардан мономерларнинг ажралиши (линолеум, пластика қопламалари ва б.), газнинг сирқиб чиқиб кетиши ёки унинг

тўлиқ ёнмаслиги оқибатида ҳосил бўладиган маҳсулотлар кабилар. Хоналарда табиий ёритилганлик даражасининг пасайиши бинога соя солувчи объектлар (дарахтлар, қўшни уйларнинг жуда яқин жойлашганлиги кабилар) нинг мавжудлиги, ҳамда дераза ойналарининг ифлосланганлиги оқибатида юзага келади. Аҳолининг турар жой бинолари ичида шовқин даражасининг юқори эканлигига бўлган шикоятлари қуйидаги сабабларга боғлиқ бўлади: турар жой биноларининг муваффақиятсиз ёки номувофиқ режалаштирилганлиги, шовқиндан ҳимоя қилиш воситаларининг йўқлиги, қўшни хоналар, уйлар, кўчадан тарқаладиган шовқинлар, сув тарқатиш тармоғидаги носозликлар ва б.

Турар жой санитар тавсифининг чизмаси

1. Манзилгоҳи, ким қарамоғида, уй эгасининг Ф.И.Ш.
2. Бинонинг қаватлиги (хонадон, қайси қаватда жойлашган, лифт борми-йўқми).
3. Бино жойлашган ер участкаси:
 - а) майдони;
 - б) кўкаламзорлаштирилганлиги;
 - в) шамоллатилиш шароитлари ва атмосфера ёқинларининг оқиб кетиши шароити;
 - г) ҳовли сатҳи ва унинг санитария ҳолати;
 - д) атмосфера ҳавосини ифлословчи корхоналар, йирик магистрал йўллар, темир-йўллари, ахлат тушиш майдонлари, ахлат ўраларининг яқинлиги.
4. Яшаш уйидаги асосий хоналарининг ориентацияси, ёруғликни тўсувчи объектларнинг бор-йўқлиги.
5. Квартиранинг умумий майдони, фойдали майдони, хоналарнинг баландлиги.
6. Квартирада яшовчи одамларнинг сони.
7. Деворлар, эшик, дераза, полларнинг ички жихози, уларнинг ҳолати.
8. Иситилиши, унинг созлиги.
9. Хоналарнинг шамоллатилиши.
10. Микроклим қўрсаткичлари (ҳаво ҳарорати, намлиги).
11. Қуёш тушиш шароити ва табиий ёритилганлик.
12. Шовқиннинг бор-йўқлиги, интенсивлиги, унинг манбаи.

13. Хонадаги тебраниш, унинг манбаи.
14. Нохуш ҳидларнинг бор-йўқлиги, табиати, манбаи.
15. Захликнинг бор-йўқлиги, сабаби.
16. Чивинлар ва бошқа хашоратларнинг бор-йўқлиги.
17. Сув таъминоти, канализация (бор-йўқлиги, ҳолати).
18. Яшовчиларнинг шикоятлари.
19. Қўшимча маълумотлар.

Ётоқхоналарни санитария тавсифий таърифлаганда баён қилинганлар қўшимча сифатида далолатномада куйидаги лахзалар ўз аксини топиши керак.

1. Махсус қурилган биноми ёки мослаштирилганми.
2. Ётоқхонанинг умумий яшаш майдони, нечта одамга мўлжалланган ҳақиқатда нечта одам яшамокда.
3. Яшаш хоналарининг тавсифи (майдони, жойларнинг сони, яшовчиларнинг сони, ТЕК, сунъий ёритилганлик ҳолати).
4. Юмшоқ ва қаттиқ инвентарлар билан таъминланганлиги, уларнинг санитария ҳолати.
5. Ётоқхонанинг санитария ҳолати.
6. Душхонанинг ва кирхонанинг бор-йўқлиги ва уларнинг санитария ҳолати, ёритиш анжомларининг алмаштирилиш тезлиги.
7. Яшовчиларга тиббий хизмат кўрсатиш.
8. Сил касалига чалинганларнинг бор-йўқлиги, уларнинг, ҳисобда туриши, яшаш шароити.
9. Изоляторнинг бор-йўқлиги, тузилиши ва ундан фойдаланиш.
10. Ётоқхонага хизмат кўрсатувчи ходимлар штати ва амалда қанча одам ишламоқда.

ТУРАР ЖОЙ ВА ЖАМОАТЧИЛИК БИНОЛАРИНИ ЖСН ДАН ЎТКАЗИШДАГИ ЛАБОРАТОРИЯ-АСБОБЛАР ЁРДАМИДА ТЕКШИРИШЛАР

Лаборатория-инструментал текширувлар коммунал объектларда ЖСНнинг муҳим қисми ҳисобланади. Бу текширувларнинг характери ва ҳажми текширилувчи объектнинг турига ва санитария текширувларининг мақсадига боғлиқ бўлади.

Даволаш профилактика муассасаларини ЖСНдан ўтказилганда энг муҳим инструментал ва лаборатория текширув-

лари қаторига хоналардаги иқлим кўрсаткичларини аниқлаш, табиий ва сунъий ёруғликлар билан ёритилганлигини баҳолаш, шифохонадаги хоналар ҳавосининг тозаллигини кимёвий ва бактериологик кўрсаткичларини аниқлаш, ходимларнинг қўллари ва кийимларининг бактериологик ифлосланганлигини аниқлаш, шовқин, электромагнит майдони ва ионлантирувчи нурланишлар даражасини ўлчашларни киритиш мумкин. Бундан ташқари ичимлик ва хўжалик мақсадларида фойдаланиладиган сувнинг сифатини вақти-вақти билан назорат қилиш лозим. Касалхонада даволанаётган беморларнинг овқатини назорати таомларнинг сифатини ҳисоблаш ва лаборатория текширишлари натижасига кўра баҳоланади.

Маиший хизмат кўрсатиш корхоналарида санитария назорати ўтказилганда кўпинча хоналарнинг микроиқлими, ёритилганлиги ва ҳавонинг тозаллигини баҳолаш керак бўлади. Ҳаммомлар ва сартарошхоналарда даврий санитария бактериологик текширишларини ўтказиш лозим.

Сузиш, чўмилиш ҳавзалари, пляжларни ЖСНда сувнинг сифатини мунтазам лаборатория назоратидан ўтказилиши шарт ҳисобланади. Аҳоли турар жой биноларини текширишдан ўтказилганда лаборатория инструментал текширишларининг зарурияти текшириш мақсадига мувофиқ белгиланади. Агар истиқомат қилувчи аҳолининг шикоятини бўйича текшириш ўтказилса, у ҳолда шикоят учун асос бўлган у ёки омиш ўлчаш, ёки аниқлаш керак бўлади.

Ҳар қандай ҳолда ҳам лаборатория ва инструментал текширишларни ўтказишда муайян қоидаларга амал қилган ҳолда мос асбоб ва жиҳозларни танлаш, текширишларни аниқ ўтказиш ва олинган натижаларни баҳолаш керак.

Хоналарнинг микроиқлимини текшириш

Микроиқлимнинг асосий кўрсаткичлари ҳавонинг ҳарорати, намлиги ва ҳаракат тезлиги ҳисобланади. Ҳарорат ва намликни аниқлаш учун аспирацион психрометрдан фойдаланиш мумкин, ҳавонинг ҳаракат тезлигини алчаш учун эса электротермометр жуда қўл келади. Қоида бўйича ҳавонинг ўртача ҳарорати аниқланиб, у полдан 1,5 м баландликда ва хонадаги 3-4 нуқтадан олинган ўлчаш натижалари бўйича

баҳоланади. Турар жой бинолари ва даврий профилактика муассасаларида вертикал ва горизонтал йўналишлар бўйича ҳарорат градиентлари катта аҳамиятга эгадир.

Ҳавонинг намлиги фоизларда фодаланиб, куруқ ва ҳўл термометрларнинг кўрсаткичларини ҳисобга олган ҳолда психрометрик жадвал бўйича топилади.

Ҳавонинг ҳаракат тезлигини электротермоанемометр асбобининг гальванометри кўрсаткичини инобатга олган ҳолда даражаларга бўлинган график бўйича аниқланади.

Термоанемометр ЭА-2М асбоби ҳавонинг 0,03 дан 5 м/сек гача бўлган ҳаракат тезлигини аниқлаш имконига эгадир, шунинг учун ҳам унинг ёрдамида ҳам хонадаги ҳаво ҳаракатининг тезлигини, ҳам хона шамоллатишда кираётган ва чиқаётган ҳаво ҳажмини аниқлашда қўлланилиши мумкин (шамоллатиш в туйнугидаги ҳаво ҳаракатининг тезлигини ўлчаш учун). Электротермоанемометр асбоби бўлмаган тақдирда қанотли ёки парракли анемометрдан фойдаланиш мумкин.

Микроклим кўрсаткичларини баҳолаш, муайян объектга бўлган гигиеник талабларни ҳисобга олган ҳолда ўтказилади ва у ҳақда юқорида баён этилган.

Хоналарнинг ёритиш карсаткичларини текшириш

Хоналарнинг ёритилганлигини баҳолашда кўпинча табиий ёритилганлик коэффицентининг қиймати аниқланади. Бу кўрсаткични ўлчаш учун объектив люксметрлар Ю-116, Ю-117 дан фойдаланилади. Табиий ёритилганлик коэффиценти (ТЭК) ни аниқлашдат хона ичидаги 3-4 та горизонтал йўналишда жойлашган иш жойларидаги табиий ёритилганлик даражаси ва хонадан ташқаридаги худди шу горизонтал юзада очик осмон гумбази шароитидаги ёритилганлик ўлчанади (бунда асбобнинг фотоэлементиға куёшнинг тўғридан-тўғри тушадиган нурларини бартараф қилиш керак), сўнгра ТЭК қуйидаги формула ёрдамида ҳисоблаб топилади:

$$T\text{ЭК} = \frac{E \text{ ички}}{E \text{ ташқи}} \cdot 100 \%, \text{ бу ерда:}$$

E - люксларда ифодаланадиган ёритилганлик.

Меъёрлаштириладиган ТЭК ёруғлик иқлими ва ҳавонинг очик ёки булутли эканлигига боғлиқ. Ўзбекистон Республикасининг барча худудлари ёруғлик иқлим кенглигида жойлашган бўлиб, ёруғлик эса 0,6 (шимолий ва жанубий-ғарбий румб) гача бўлган доирададир, шунинг учун ТЭК нинг меъёрлаштирилган қиймати ТЭК - Е 0,8 м % ни ташкил этади, бу ерда Е-СМ ва Қ-11-4-79 бўйича қуриш орқали бажариладиган ишнинг табиатини инобатга олиш билан бўлган ТЭК нинг қиймати. 0,8-У кенглик учун ёруғлик иқлимнинг коэффициенти м-бино деразаларининг ориентациясига боғлиқ бўлган қуёш иқлими коэффициенти

Сунъий ёритилганликда ёритилган даражасини аниқлаш худди юқорида баён этилган люксметрлар билан олиб борилади.

Ёритилганлик даражаси хонанинг 3-4 та горизонтал юзасидаги нуқталарда ўлчанади, сўнгра ёритилганликнинг ўртача қиймати ҳисобланади ва унинг хона бўйлаб бир текис тарқалганлиги билан баҳоланади.

Ёритилганликни асбоблар билан текшириш натижалари кўриш ишларининг аниқлиги ва нозиклигини ҳисобга олган ҳолда Қур М ва Қ 11-4-79 бўйича баҳоланади. Даволаш профилактика ишларининг айрим хоналари учун (жаррохлик хонаси, стоматология кабинетлари, боғлаш ва б.) ёритилганликка жуда юқори талаб қўйилади, бу талаблар СанҚ ва М №0054-96 да ўз ифодасини топган.

Хоналар ҳавосининг тозалигини текшириш

Турар жой ва жамоатчилик биноларидаги хоналар ҳавосининг тозалиги ундаги одамлар сонига, ҳамда шамоллатилиш самарадорлиги ёки шамоллатиш сифатига боғлиқдир. Айрим хоналардаги ҳаво муҳитининг тозалиги ундан қанчалик тўғри фойдаланиш ва қўлланиладиган кимёвий моддаларнинг хажмига ҳам боғлиқ бўлади (Даволаш профилактика муассасалари, сартарошхоналар, кирхоналар). Ҳавонинг ифлосланишида синтетик полимерлардан тайёрланган буюмлар таркибининг парчаланиши (деструкция) турар жой биноларидаги газнинг тўлиқ ёнмаслиги катта аҳамиятга эга. Турар жой ва жамоатчилик бинолари ҳавосидаги зарарли кимёвий даражаси (бирикма) ларнинг концентрацияси

атмосфера ҳавоси учун белгиланган РЭМ (рухсат этилган концентрация) қийматидан ортиб кетмаслиги керак. Яшаш ва жамоатчилик бинолари ҳавосини гигиеник нуқтаи-назардан энг катта аҳамиятга бўлган кимёвий ифлословчи моддалар ҳақидаги маълумотлар куйидаги 46-жадвалда келтирилган.

46-жадвал

Турар жой ва жамоат бинолари ҳавоси муҳтида бўладиган кимёвий моддалар

Модда	Кунлик урт. концентрация РЭМ, мг/м ³	Модда	Хоналар
Углерод оксиди	3,0	Дихлорэтан	1,0
Азот оксиди	0,0	Ацетальдегид	0,01
Формальдегид	0,003	Диэтилэфир	0,6
Бензол	0,1	Ксилол	0,2
Фенол	0,05	Стирол	0,002
Аммиак	0,04	Ацетон	0,35
Водород сульфид	0,008	Этилацетат	0,1
Метилметакрилат	0,01	Хлороформ	1,0
Толуол	0,6	Бензин	1,5
Йод	0,03	Сирка кислоти	0,6

Бундан ташқари даволаш профилактика муассасалари хоналари ҳавосида доривор моддаларнинг буғлари ва аэрозоллари, дезинфекцияловчи воситалар, кирхоналарнинг ҳавосида синтетик ювувчи воситаларнинг чанглари сарта-рошхоналар ҳавоси таркибида бўёвчи воситаларнинг аэрозоллари, лак ва эритувчи суюқликларнинг буғлари бўлиши мумкин. Ҳаво лаборатория текширувидан ўтказиш лозим бўлган тақдирда текширилувчи объектга дифференцияланган яъни табақалашган ҳолда ёндошиши лозим бўлади, чунки муҳитни ифлосланиши мумкин бўлган модданинг хусусияти ҳисобга олиниши керак.

Ҳаво намунасини олиш текширувчи хонанинг ўртасида полдан 0,8 ва 1,5 м баландликда амалга оширилади. Яшаш хоналарида ҳаво намунасини олишда хона эшиклари, дераза

ойналари ва туйнуклари берк бўлиши, газ асбобининг ҳамма гарелкаларида газ бир соат давомида ёниб турган бўлиши кераклигига эътибор берилади. 2 тадан кам бўлмаган ҳаво намунаси бир бири билан туташтирилган ютувчи асбобга олинади. Кимёвий моддаларни текшириш ДСЭНМ лабораторияларда ўтказилиб, бунда физикавий ва кимёвий усулларидан фойдаланилади. Лаборатория текширувларини ўтказиш учун аввалдан ана шу лабораторияга буюртма берилади.

Ҳавонинг ифлосланиши асосан антропоген ифлосланишга эга бўлган хоналар (яшаш хоналари, касалхона палаталари, томоша заллари) да ҳавонинг кимёвий тозалигини оператив суръатда назорат қилиш карбонат ангидрид газининг концентрацияси бўйича ўтказилиши мумкин. Бунда энг кўп қўл келадиган ва деярли аниқ бўлган усул, шприц ёрдамида тезкор аниқлаш усули ҳисобланиб, CO_2 нинг атмосфера ҳавосидаги концентрацияси (шаҳарларда - 0,04%, қишлоқ жойларида - 0,03 %) билан текширилувчи ҳаво таркибидаги концентрациясини таққослашга асослаган. Аниқлашда Na_2CO_3 (РН-7,5-8,0) нинг кучсиз эритмасига фенолфталин ёрдамида ранг берилади ва эритма ҳаво таркибидаги CO_2 газини ўзига бириктириб олганлиги сабабли у рангсизланади. Бунинг учун 20,0 мл хажмли шприцга тайёрланган Na_2CO_3 нинг 2 мл эритмаси олинади, сўнгра шприцнинг тўлиқ хажмига текширилувчи ҳаво тортилади. CO_2 ни ишқорий эритма томонидан юборилишини таъминлаш учун шприцни 15-20 марта чайқатилади сўнгра шприцдаги ҳавони чиқариб янги ҳаво намунаси олинади ва олдинги иш ҳаракати қайтарилади. Шприцдаги ҳаво алмаштириш, ундаги эритма тўлиқ рангсизлангунча давом эттирилаверади. Сўнгра худди шундай операцияни ва худди шундай хажмларда фақат янги ишқорий эритма билан очиқ атмосфера ҳавосида амалга оширилади CO_2 -нинг концентрациясини куйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$X - (N / n) \cdot 0,04\%$, бу ерда

N - шприцдаги эритмани рангсизлантириш учун очиқ ҳаводан олинган ҳаво хажми.

n - худди шунинг ўзи фақат хонадаги текширишда.

0,04 - очиқ атмосферадаги CO₂ нинг концентрацияси
CO₂ нинг хона ҳавосидаги концентрацияси 0,1% ортиб
кетиши, хонанинг яхши шамоллатилмаслигидан далолатдир.

Турар жойлар ва жамоатчилик биноларининг сунъий
шамоллатилиш самарадорлигини назорат қилишда кираётган
ва чиқарилаётган ҳаво бўйича ҳаво алмашилиш кераклигини
аниқлашга тўғри келади. Бунинг учун шамоллатиш туйнуги-
нинг майдони ва у ердаги ҳавонинг ҳаракат тезлигини ўлчаш
керак бўлади. Ҳавонинг ҳаракат тезлиги, туйнукнинг диаго-
нали бўйича чиқарилаётган ҳаво ҳажмини ҳисоблаш
қуйидаги формула орқали бажарилади:

$$Q = V \cdot F \cdot 3600, \text{ бу ерда}$$

Q - ҳавонинг ҳажми м³ соат.

V - ҳаво ҳаракатининг тезлиги м/с.

F - шамоллатиш туйнугининг майдони м².

3600-1 соатдаги секундлар сони.

Ҳаво алмашилиш қарралигини ҳисоблаш:

$$K = \frac{Q}{V}, \text{ бу ерда}$$

V - хонанинг ҳажми м³.

Олинган қиймати лойиҳадагига таққослаш.

Шовқинни ўлчаш

Шовқин даражасини ўлчашга бўлган эҳтиёж аҳоли
яшаш пунктининг шовқинга оид харитасини тузишда ҳамда
жимжитлик ва сокинлик талаб қиладиган бинолар ва террито-
рияларда, касалхона, поликлиника, ўқув аудиторияси, турар
жой бинолари, дам олиш зоналари шовқинли вазиятларни
баҳолаш шароитларида юзага келиши мумкин.

Шовқин даражасини ўлчаш учун мамлакатимизда ва
чет давлатларда ишлаб чиқарилган асбоблардан фойдаланиш
мумкин: "ВШВ-0,03, "Брюльи Кьер", Р 1-202 ва бошқалар.
Асбоблар билан ишлаш тартиби саноат корхоналаридаги
шовқин текширишнинг ўзгинасидек (Ишлаб чиқариш объект-
ларидаги ЖСН бўлимига қаралсин).

Турар жойлар ва жамоатчилик бинолари хоналаридаги шовқин даражаси тўсувчи конструкциялардан 1,2 м баландликда амалга оширилади.

Ўлчаш натижалари қуйидаги қийматларни ҳисобга олган ҳолда баҳоланади (47-жадвал).

47-жадвал

Турар жой ва жамоат бинолари хоналари ва қурилиш территориясида шовқиннинг энг юқори даражаси (дБа)

Бино ва территориянинг вазифаси	Куннинг вақти	Шовқиннинг рухсат этил дБа
1. Шифохоналар, санаториялар, врачларнинг кабинетлари	7 дан 23 гача 23 дан 7 гача	50 40
2. Ўқув аудиториялари, ўқув заллари	7 дан 23 гача	55
3. Шахсий уйлар дам олиш уйлари пансионатдаги яшаш хоналари	7 дан 23 гача 23 дан 7 гача	55 45
4. Меҳмонхоналар, ётоқхоналар	7 дан 23 гача 23 дан 7 гача	60 50
5. Турар жой мавзеларидаги қурилиш майдонлари	7 дан 23 гача 23 дан 7 гача	70 60
6. Ўйин майдончалари, дам олиш зоналари	кеча кундуз давомида	60

Санитария бактериологик текширишлар

Даволаш профилактик муассасаларда ЖСН ни ўтказилганда санитария-бактериологик назорати объектлари қаторига ҳаво муҳитни тиббиётга доир инструментлар яъни асбоблар, чокларни тикувчи ва боғловчи материаллар, тиббий ходимларнинг қўллари, кийимлари, жихозлар, юқори нафас йўллари шиллиқ пардалардан, идиш товоқ, столлардан суртмалар кабиларни киритиш мумкин.

Ҳаво муҳитининг бактериологик ифлосланганлигини жаррохлик бўлимларида, туғруқхоналарда аниқлаш ЖСН нинг бажарилиши шарт бўлган элементи ҳисобланади.

Касалхонанинг бошқа бўлимларида текшириш объекти қўйилган вазифанинг мақсадига биноан ўзгариши мумкин.

Ҳаво намуналарини Кротков апараты ёрдамида 4-8 мин, давомида 25 л/соат тезликда олинади. Ҳавонинг умумий бактериологик ифлосланганлигини аниқлаш учун муҳитни 2% ли гўшт пептонли агарга экилади. Стафилакокларни аниқлашда эса сутли тухум сариғи-тузли агардан фойдаланилади. Умумий бактериологик ифлосланганликни аниқлашда Петри косачасига экилган муҳитни 37°C ҳароратли термостатда 24 соат мобайнида инкубация қилинганидан ва яна 24 соат давомида хона ҳароратида ушланганидан сўнг ўсиб чиққан колониялар сони саналади. Стафилакокларни аниқлашда эса инкубация даври 2 мартага узайтирилади.

Олинган натижаларни баҳолашда ДПМ-ри ҳавосининг бактериологик ифлосланганлигига рухсат этилган қуйидаги қийматларни инобатга олиш керак (48-жадвал).

48-жадвал

Даволаш профилактика муасасаларнинг баъзи бир хоналари ҳавосидаги микроорганизмлар учун рухсат этилган миқдори

Хонанинг номлари	1м ³ ҳавога ҳисоб колониялар сони	Стафилакокларнинг сони
1. Умумий соҳага оид жарроххона		
- операциягача	500 дан ортиқ эмас	250 мл.да бўлмаслиги керак.
- операциядан сўнг	1000 дан ортиқ эмас	"-
2. Операциядан кейинги палаталар реанимация бўлимлари (иш бошлангунча қадар)	750 дан ортиқ эмас	"-
3. Тугруқхона бўлимидаги жаррохлик хонаси	1000 дан ортиқ бўлмаслиги керак	"-
4. Туғиш зали	1500 дан ортиқ бўлмаслиги керак	"-
5. Янги туғилган чақалоқлар хонаси	1500 дан кўп бўлмаслиги керак	1м ³ ҳавода 12 дан ортиқ бўлмаслиги
6. Туғишдан кейинги палаталар	2000 дан ортиқ бўлмаслиги керак	1м ³ да 16 дан кўп бўлмаслиги керак.

Бошқа объектлардаги микробиологик текширишлар патоген стафилакоклар кўк йирингли таёқча ичак таёқчаси гуруҳига кирувчи бактерияларни аниқлаш кўзда тутитади. Бу текширишларни ўтказилганда кўпинча суртма олиш усулидан фойдаланилади. Намуна олиш учун фосфатли буфер ёки изотоник эритма билан ҳўлланган тампон солинган ва стерилланган пробиркалар тайёрланади. Суртмаларни 10 см² га тенг бўлган юзадан (йирик предметлар ёки юзанинг ҳамма қисмидан кичик предметлар) ўзаро перпендикуляр йўналиш бўйлаб, тампонларни суркаб олинади. Идиш товоқлардан суртма олишда идишнинг ички қисмини ва ташқи четлари бўйлаб суртма олинади, кафтлардан суртмалар олиш учун 2 қўлнинг кафтлари юзасидан, кейин бармоқ ораларидан олинади. Намуна олиганидан кейин тампонлар яна пробиркаларга жойланади ва бактериологик лабораторияларга жўнатилади ва у ерда суртмаларда мақсадга мувофиқ текширишлар ўтказилади.

Сувларни лабораторияда текшириш

Кўпгина маиший объектларда фойдаланиладиган сувларнинг сифати “Ичимлик суви” 950:2000. Давлат стандарти (ГОСТ) талабларига жавоб бериши керак, аммо оператив назорат нуқтаи назардан сувнинг органолептик (лойқалиги, ранглилиги, ҳиди, қўшимча, таъми) ва бактериологик (микроблар сони, коли-индекс) кўрсаткичларини аниқлаш катта аҳамиятга эга. Сувни тўлиқ текширишдан ўтказиш қайта-қайта қониқарсиз текшириш натижаларини олган тақдирда ўтказилиши керак. Сувнинг нажас ва ахлатлар билан ифлосланганлигига шубҳа туғилган ҳолларда, унинг таркибида аммоний нитрат ва нитратларнинг, хлоридлар ва КБЭ (кислороднинг биокимёвий эҳтиёжларнинг бор-йўқлиги) текширилади. Сувнинг тиндирилиш ва зарарсизлантириш самарасини назорат қилганда юқорида айтилган кўрсаткичларидан ташқари сувдаги қолдиқ хлор миқдори аниқланади. Лаборатория текширишлари учун сув намуналарини олиш қуйидаги шартларга амал қилган ҳолда амалга оширилади:

а) намуна олиш жойи ва вақти тасодифий ифлосланиш элементларидан мустасно бўлиши керак;

б) намуна олинган вақтдан то текширишни бошлагунча ўтган муддат имкони борича қисқа бўлмоғи лозим, айрим текширишлар (ҳавзалардаги сувнинг сифатини баҳолаш, тиниклиги, қолдиқ хлор) бевосита сув ҳавзасининг ўзида, яъни намуна олинган жойнинг ўзида ўтказилиши мақсадга мувофиқ. Қисқартирилган текширишларни ўтказиш учун 2 л га яқин ва тўлиқ ҳажмдаги текширишлар учун 5 л сув намунасини олиш талаб этилади. 2 ҳолда ҳам бактериологик текширишлар учун 0,5 мл. намуна олинади.

Физик-кимёвий текширишлар учун намуналар тоза идишларга, бактериологик текширишлар учун эса стерилланган идишларга олинади.

Бактериологик текширишлар учун хлорланган сувдан намуна олишда идишни стериллашдан олдин унга 10 мл 0,01 моль/л ли натрий тиосульфат эритмасидан қолдиқ хлорни боғлаб олиши учун солиниши керак. Сув тарқатиш тармоғи ёки артезиан қудуғидан бактериологик текшириш учун намуна олишда жўмракни аввал спиртли алангада куйдириш, 10 дақиқа давомида сувни оқизиб қўйиш, сўнгра шиша идишнинг стерилланган қопқоғини очиб намуна олинади (идиш бўғзига 5-6 см етмаган ҳолда тўлдирилади), кейин идиш қопқоғи дарров ёпилади ва идиш қопқоғига қоғозли қалпоқчани каноп ёрдамида маҳкамланади.

Сув ҳавзалари (бассейн, дам олиш минтақалари, очиқ сув) манбаларидан намуна олиш учун бутирометрдан ёки шиша идишлардан фойдаланилади. Бу идишларни узун таёққа маҳкамланади ва чуқурликкача тушириб, махсус арқонча ёрдамида идишнинг қопқоғи очилади ҳамда идишга сув тўлгунча ушлаб турилади. Олинган намуналарни иложи борича лабораторияга тезроқ етказилади. Текшириш ўтказиш муддатлари: КБЭ, бактериологик текширишлар намуна олингандан сўнг 2 соатгача бўлган муддатда, физик-кимёвий текширишлар 48-72 соатгача (агар намуналар совутгичли шароитда сақланганда) ўтказилади.

Сув намунасини олиш ва лабораторияга жўнатишда кузатув хати тўлдирилиб унда қуйидаги маълумотлар баён этилиши керак:

1. Сув манбаининг номи ва манзилгоҳи (сув тарқатиш тармоғи);

2. Сув манбаига тавсифнома (тури, чуқурлиги, ҳолати ва атроф худуднинг санитария ҳолати);

3. Очиқ сув манбалари учун об-ҳавонинг ҳолати ва охирги 10 кун мобайнидаги шамол йўналиши;

4. Лаборатория текширишларини етказиш нимага боғлиқ (режали назорат юқумли касалликнинг кўзғалиши аҳолининг шикояти ва б.);

5. Керакли текширишнинг хажми;

6. Намуна олиш сони ва санаси;

7. Бевосита намуна олиш жойида бажариладиган натижалари;

8. Намуна ким томонидан олинди, имзоси.

Лабораторияга келтирилган текшириш усуллари

Сувнинг ҳарорати бевосита сув намунаси олинган жойнинг ўзида сув термометри ёрдамида (Дав. Ст. 3351-46) аниқланади. Гигиена нуқтаи назаридан энг мувофиқ ҳарорат 8-15⁰С ҳисобланади ҳамма (ҳалқаро стандарт бўйича) 25⁰С гача рухсат этилади.

Сувнинг тиниқлиги Снеллен шрифт (босма ҳарфлар ва рақамлар йиғиндиси) бўйича аниқланади (Дав. Ст. 3351-46).

Истеъмолчиларга бериладиган сувнинг тиниқлиги 30 смдан кам бўлмаслиги, дарё сувлари учун 2-5 см бўлиши керак.

Сувнинг лойқалиги текширилиувчи намумани (стандарт) суспензиялари билан (Дав. Ст. 3351-46) таққослаш орқали аниқланади. Сув тарқатиш тармоғи ва ер ости сувлари учун лойқали 1,5 мг/л дан ошмаслиги, 1 синфли юзаки ва очиқ маънбалар учун 20 мг/л, 2 синф учун 1500 мг/л дан ошмаслиги, 3 синфдаги манбаалар учун 10000 мг/л дан ошмаслиги лозим.

Очиқ сув ҳавзаларидаги сувнинг табиий ранглилиги чиқинди моддаларнинг бўлишига боғлиқ бўлиб, улар сувга сарғиш-жигарранг тус беради. ЎзР шароитида табиий сув манбаалари учун бу моддаларнинг бўлиши хос эмас, шунинг учун жадал атмосфера ёғинлари орасидаги даврда қоида бўйича сув рангсиз бўлади. Сув омборларида ва ёғинлар даврида сувнинг ранги сарғиш бўлиши мумкин. Сувнинг

ранглилиги фотометрик (Дав. Ст. 3351-74) усулда шкала билан таққослаш орқали аниқланади. Ранг шкаласи табиий сув рангига тақлид қилиб тайёрланган. Истеъмолчилар учун сувнинг ранглилиги 200дан ошмаслиги керак (амалда рангсиз).

Ҳидини аниқлаш оддий ҳароратда ва 60°C гача қиздириб одорометрик тарзда аниқланади (Дав. Ст. 3351-74) ва балларда ифодаланади (0 дан 5 балл гача). Ичимлик суви учун 2 балл гача рухсат этилади (кучсиз истеъмолчилар томонидан агар кўрсатма берилсагина сезилиши мумкин).

2 синфга таалуқли бўлган сув манбаалари учун 3 балл (сезиларли истеъмолчилар томонидан маъқулланади).

3 синфга таалуқли манбаалар учун 4 балл (рўй-рост ҳид).

Ҳиднинг интенсивлигини баҳолашдан ташқари унинг табиати ҳам кўрсатилади (ботқоқ, чириган балиқ, ароматик аниқ табиатига эга бўлмаган ҳидлар).

Қўшимча таъми аниқлаш Дав. Ст. 3551-74 га мувофиқ одам организми учун хавфсиз сувларидагина аниқланиши мумкин. Сувнинг таъми худди унинг ҳиди каби балларда баҳоланади. Ичимлик суви учун қўшимча таъм 2 баллдан ошмаслиги керак.

Юқорида баён этилганидек, сувнинг кимёвий кўрсаткичлари қисқа текширишлар бўйича қайта-қайта қониқарсиз натижалар олингандагина текширилади.

Текшириш усуллари аниқланадиган модданинг табиатига боғлиқ бўлади, аммо ҳар қандай ҳолда ҳам анъанавий ёки андозавий текшириш усулларида фойдаланиши керак. Дав. Ст.лар (49-жадвал) баҳолаш эса Дав. Ст. талабларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши лозим.

Сув манбааларидаги сувнинг сифатини баҳолаш учун шунга мувофиқ талабларни инobatга олиш керак, чунки у ҳам сув ҳавзасининг турига (очиқ ер ости) ҳам унинг синфига (мувофиқ) боғлиқ бўлади. Жумладан, марказлашган сув таъминоти учун фойдаланиладиган манбаалар сувининг лаборатория текширишларнинг маълумотлари. Марказлашган ичимлик-хўжалик суви таъминоти манбааларига бўлган гигиеник ва санитар техник талаблар танлаш қондаси UzDst 950:2000 ва Очиқ сувларни ифлосланишдан муҳофаза қилишдан санитария қоидалари ва меъёрлари "Сан К ва М №0056-96 га мувофиқ баҳоланади.

**Ичимлик сувнинг кимёвий таркибини аниқлаш
бўйича Дав. Ст. лар ва кўрсаткичларнинг гигиеник
регламентлари**

Кўрсаткичлар ўлчов	Кўрсаткичларни аниқлаш бўйича Дав. Ст.лар	“Ичимлик суви” 950:2000 бўйича гигиеник талаб.
1. Куруқ қолдиқ, мг/л	18161-72	1000 мг л гача
2. Қаттиқлиги, ммоль/л	4151-72	7гача(истисно тариқасида 12 гача)
3. Сульфатлар, мг/л		500
4. Хлоридлар, мг/л	4245-72	750
5. Темир, мг/л	4071-72	0,3
6. Фтор, мг/л	4386-81	0,7
7. Қолдиқ хлор, мг/л	18190-72	резер.контакт-дан кей. 0,2- 0
8. Оксидланувчан, мг/л O ₂	4595-49	-
9. Аммонийли азот, мг/л	4192-48	0
10. Азотли нитрит, мг/л	4192-48	0
11. Азот нитрат, мг/л	18826-73	45 гача

Сувнинг санитария бактериологик кўрсаткичлари (микроблар сони, коли индекс) сувнинг эпидемиологик хавфсизлиги - энг муҳим кўрсаткичлар ҳисобланади.

Умумий микроблар сони Дав ст 18963-73 га биноан аниқланиб, 1 см³ сувдаги колониялар сонини ифодалайди. Ичимлик сувидаги микроблар сони 100 дан ошмаслиги керак. Коли индексни лабораторияда аниқлаш учун коли титрни аниқлаш зарур. Коли титр ҳар қандай кўринишда бўлган ичак таёқчаси топилган сувнинг энг кам миқдоридир.

Коли-индекс 3 дан ошмаслиги керак. (коли-титр 300 кам бўлмасин). Лабораторияда сувнинг коли индексини аниқлаш учун коли-титр аниқланади. Сувнинг энг кам миқдорида бир дона (қайси турга киришидан қатъий назар) ичак таёқчаси топилишига коли-титр дейилади.

Масалан: коли титр -1000 бўлса, бу коли индекс 1 л. сувда 1 дона ичак таёқчаси борлигини билдиради.

Коли-титр Дав. ст. 18963-73 бўйига аниқланади. Ичимлик сув учун коли индекс 3 дан ошмаслиги керак (коли-титр 300 дан кам эмас).

2. Аҳоли турар жойларини хўжалик-ичимлик суви билан таъминлашда, жорий санитария назорати (ЖСН) ўтказиш

ЖСН га Марказлашган сув билан таъминлаш соҳасида қуйидагиларни ўз ичига олади:

- сув таъминоти манбаалари устидан (лаборатория текширувлари билан) мунтазам назорат ўтказиш ва сув манбааси атрофида ўрнатилган санитария ҳимоя минтақаларида ўрнатилган тартибни сақланиши устидан назорат қилиш;

- сув таъминоти бош иншоотларида мунтазам санитария текширувлари ўтказиш;

- сув тармоғининг ҳар-хил сув олиш жойларидан сув олиб сувнинг сифатини лаборатория текширувлари орқали назорат қилиш;

- чуқур санитария текширувлари асосида сув тармоғининг санитария паспортини тузиш;

- аҳолини сувга бўлган талабини қондирилиши даражасини ва сув таъминоти шароитини, аҳоли соғлиғига ва санитария турмуш шароитига таъсирини ўрганиш);

- аҳоли турар жойларини марказлашган сув билан таъминлашни яхшилаш юзасидан тадбир-чоралар ишлаб чиқиш.

Аҳолини маҳаллий сув билан таъминлаш устидан ЖСН ўтказиш қуйидагиларни ўз ичига олади:

- маҳаллий сув манбааларини ҳисобга олиш, текширув ва паспортини тузиш;

- сув манбааларини санация қилиш тадбирларини ташкил қилиш ва ўтказишда иштирок этиш (Қудуқларни устки ғилофлари ва сув тортиш қурилмаларини таъмирлаш, тозалаш ва хлорлаш, соғломлаштириш тадбирларини ўрганиш);

- сувни тозалаш ва зарарсизлантиришни самарадорлигини кўрсатувчи ҳужжатларни умумлаштириш, оқартирув ишларини даражасини назорат қилиш, хизматчиларни санитария минимумларига риоя қилаётганини назорат қилиш, уларнинг соғлигини мунтазам (текширишлар ўтказиб ва бактерия ташувчиликка текшириб) назорат қилиш;

- СХМда ва бошқа жойларда соғломлаштирувчи тадбирларни ўтказилишини назорат қилиш:

- уюшмаларни (касалхона, мактаб, болалар ва мактаб-гача болалар муассасаларини, дала шийпонларини ва бошқалар) ичимлик суви билан таъминлашини санитария назоратини ўтказиш;

- аҳоли саломатлигига ва санитария турмуш шароитига сув таъминоти шароитининг таъсирини ўрганиш ва соғломлаштирувчи тадбир-чоралар ишлаб чиқиш;

- аҳоли орасида сув таъминоти гигиенаси масалаларига оид санитария-оқартув ишларини ўтказиш.

Жорий-кундалик санитария назоратини олиб боришда сув манбаалари ва сув таъминоти иншоотларини санитария текшируви услублари.

Санитария қоидалари ва меъёрларини мукаммаллаштириш ва ҳисобга олиш мақсадида санитария текширувлари ўтказилаётганида маълум тартиб-қоидаларига риоя қилиш керак.

Очиқ сув ҳавзасидан олинган сув таъминоти бош иншоотларини санитария текшируви тартиби:

(номи, жойлашган манзили)

1. Сув таъминоти бош иншоотларини қурилган вақти, кимга қарашли, қандай объектларни сув билан таъминлаши (аҳоли яшаш жойи, турар жой минтақасини қайси қисмини, ишлаб чиқариш корхоналари), сув билан таъминланадиган аҳоли сони.

2. Сув таъминоти манбааси (дарё, кўл, сув омборлари) уларнинг санитар топографик гидрологик тавсилотномаси (чуқурлиги, кенглиги, оқимининг тезлиги, сув сарфи ва бошқ.)

3. Сув олиш қурилмаларининг тузилиши.

4. Жами сувнинг кераклик истеъмоли ва бир киши учун сув сарфи, сув таъминотларида узилиши ва бунинг сабаби.

5. Сув тозалаш бош иншоотлари, уларнинг тузилиши, ишлаш жараёни, ҳар хил қурилмаларнинг иш самарадорлигини лаборатория текширувлари орқали баҳолаш (тиндиргичлар, фильтрлар).

Сувнинг тиниклигини ошиши тиндиргич ва филтрларни ишини самарадорлигини кўрсатади. Агарда коагуляция қўлланилса, тиббиёт ходими коагуляциянинг етарли-оптималь миқдорини аниқлаш ва сувнинг рангини аниқлаш орқали коагуляциянинг самарадорлигини аниқлаш керак.

6. Сувни зарарсизлантириш, хлорлаш қурилмасининг тури, қўлланиладиган хлорнинг етарли миқдори, сувнинг хлор билан мулоқат вақти.

Тиббиёт ходими сувнинг хлор ютумлилигини, хлор оҳагидаги актив хлор миқдорини, хлорлаш жараёнини тартибини, сув сарфига хлорлаш учун қўшилаётган актив хлорнинг миқдори тўғри келишлигини, қолдиқ хлорни аниқлаш ва сувни бактериологик текширувдан ўтказишни бажариб хулоса бериш керак.

7. Сув таъминоти тармоғининг тизими, ундаги бўлган қурилмалар, сув олиш қурилмаларнинг турлари, сони ва аҳоли яшаш жойи лойиҳасида жойлашган ўрни, атрофини бетонланганлиги, тушган сувни оқиб кетиши учун ариқчалар борлиги, сув калонкасини хизмат қилиш радиуси.

Сув тармоғига уланган уйлارнинг сони.

8. Сув манбааси ва сув тозалаш бош иншоотлари атрофида санитария ҳимоя минтақасини ташкил этилиши ва у ердаги тартиб.

9. Сув тозалаш бош иншоотларини ишини ДСЭНМ хужжатлари маълумотлари ва бош иншоот лабораторияси маълумотлари орқали санитария ҳолатини баҳолаш (қандай текширувлар ва қандай муддатда қилинган).

10. Сув тозалаш бош иншоотларининг чизмаси.

Мукаммал санитария текширувлари (сув олиш жойини танлаганда, СХМ аниқлашда, санитария паспортини тузишда, маҳаллий ва марказлашган сув таъминоти қурилмаларини тўғри қурилганлиги ва ишлатилишини назорат қилишда) ўтказишда қуйидаги усуллардан фойдаланилади:

- санитария-топографик;
- санитария-техник, сувдан синама олиш билан;
- санитария-эпидемиологик.

Очиқ сув ҳавзаларини санитария-топографик текшириш - бу кўз билан кўриб, тахмин қилиб ва сўраб суриштириш йўли билан сув манбаасини ва уни ўраб турган минтақани яна қўшимча лаборатория асбоблари ёрдамида текшириш,

сўнгра санитария ҳолатини изохлаш ва ҳозирги вақтдаги сувнинг санитария-эпидемиологик хавфсизлигига ва сувнинг сифатига ҳамда тахмин қилинаётган миқдорига гигиеник ҳулоса бериш. Бу текширувнинг асосий мақсади қуйидагилар:

Уларнинг санитария ва эпидемиологик томонидан хавфсизлигини баҳолаш, сув манбаасини ифлосланишини мавқеини аниқлаш, лаборатория текширувларининг ҳажмини ва дастурини аниқлаш, ифлосланиш чегараларини аниқлаш, СХМ кенглигини (катталигини) аниқлаш ва бошқ.

Очиқ сув ҳавзаларини санитария-топографик текширувлари асосан сув олиш жойидан юқори қисмида ўтказилади.

Текшириш қисмининг узунлиги сув сифатининг миқдори ва сув оқиш тезлигига боғлиқ. (асосан 1 км. кам эмас).

Сув ҳавзасининг юқори қисмини санитария текширувдан ўтказишдан олдин, шу минтақа ДСЭНМ идан сув ҳавзасига маиший, ишлаб-чиқариш корхоналари чиқинди сувлари ва ёмғир, қор оқадиган сувларини қўшиладиган жойларини аниқлаб харитага киритиб белгилаш зарур. Ҳамма ифлослантирувчи манбаалар сув олиш жойидан узоқлиги аниқ қилиб ўлчаб, ёруғликка нисбатан жойланишини аниқлаб жойнинг (ситуацион) вазият - лойиҳасига киритиш керак.

Шу жумладан ифлослантирувчи манбаадан тушаётган кимёвий ва бактериологик ифлослантирувчиларини қанча миқдорда тушаётганини ва унинг одам организми учун санитария-эпидемиологик хавфсизлигига гигиеник баҳо бериш керак.

Санитария-топографик текширувлар дастурига лаборатория ва техник асбоблар ёрдамида текшириш сувнинг сифатига баҳо бериш учун синамалар олиш.

Очиқ сув манбааларини санитария-техник томондан текшириш, бу гигиеник талабларига асосан марказлаштирилган ва маҳаллий сув таъминоти қурилмаларни тўғри танланганлиги ва улардан фойдаланиш гигиеник талабларга тўғри келишини ўрганишдир.

Очиқ сув манбааларини санитария-эпидемиологик текширувлари аҳоли орасида бактерия ташувчиларни ёки юқумли касаллик билан оғриган одамларни топиш ва бу касалликларнинг тарқашининг омили сув бўлиши мумкинлигининг аниқлашни мақсад қилиб қўяди. Касалланиш

холлари бўлса, қандай йўл билан тарқалганлиги ўрганилади, (касалланиш сони, минтақавий тарқалиши) ва эпидемиологик текширувлар натижалари ўрганилади, сувнинг сифатига салбий таъсир қилувчи шароитларни касалланиш пайдо бўлган вақтга солиштириб кўрилади.

Шу пайтда ҳайвонлар орасида эпизотологик касалланиш борлиги аниқланади. Айниқса кемирувчиларни тулеремия ва лептоспироз билан оғриганлигига аҳамият берилади, чунки булар қоникарсиз қурилган сув олиш қурилмаларига тушиб қолиши мумкин.

Ер ости сувларини санитария-топографик текширишда сув олиш жойни атроф минтақаси ўрганилиб, фаолият кўрсатган, фаолият кўрсатаётган ва келажакда фаолият кўрсатиладиган ифлосланиш манбаалари аниқланиб харитага белгиланади, вазият лойиҳасига киритилади, сув олиш жойидан ифлосланиш манбаасининг номи ва унинг тартиб рақами кўрсатилади.

Ер ости сув манбаалари санитария-топографик текшириш дастурига манбаанинг қувватини аниқлаш ҳам киради.

Ифлослантирувчиларни ҳаракатланишига имкон берувчи омилларни аниқлаш керак.

Ер ости манбааларини санитария-техник текширишда уларни тўғри қурилганлигига ва ишлаётганлигига эътибор берилади.

Ер ости сув манбааларини санитария-эпидемиологик текширишлари худди очиқ сув манбаалариникига ўхшаб олиб борилади.

Ер ости сув манбаасини санитария текширувлари натижалари асосида умумий ҳулоса тузилади.

Ер ости сув манбаасини санитария текширувлари асосида тузилган умумий санитария-топографик текширувлар натижасида қуйидагилар аниқланади:

Шахта қудуғи атрофидаги минтақада бирорта ифлослантирувчи манбаа йўқ, шунинг учун қудуқ сувининг умумий (дебити) ичимлик сувига бўлган талабини қондиради.

Шахта қудуғини санитария-техник текширувлари натижасида ҚМҚ 2.04.02-97 талабларини ва маҳаллий хўжалик-ичимлик суви билан таъминлаш мақсадида ишлатиладиган қудуқлар ва коптаж булоқлар қурилиши ва сақла-

нишига қўйиладиган санитария қоидалари талабларни бузилиши аниқланади.

Санитария-эпидемиологик текширувлар натижасида текшириладиган шахта қудуғи сувидан ишлатаётган аҳоли орасида ичак инфекцияси аниқланмаган.

Шахта қудуғи кемирувчи ҳайвонларнинг у ерга беҳосдан тушиб қолишидан ҳимояланган.

Хулоса: Юқорида айтиб ўтилганлар асосида қуйидаги натижани бериш мумкин:

Текшириладиган шахта-қудуғи сувининг сифати эпидемиологик кўрсаткичлар асосида яхшилиги ва органолептик ва кимёвий кўрсаткичлар асосида сувнинг табиий сифатини сақланганлиги ҳақида хулоса бериш мумкин.

Сувдан намуна олиш усули

Сувдан намуна олишда қуйидаги шартларга риоя қилиш керак:

- синама олиш жойи ва вақти тасодифлардан ҳоли бўлиши керак, (Вақтинча ифлосланиш, тасодифан сув сиртининг ифлосланиши ва бошқалар);

- синамага олинган сувда сезиларли ўзгариш бўлмаслиги мақсадида синама олинган вақтдан, то текшириш бошлангунгача бўлган вақт жуда қисқа бўлиши керак.

Қисқа санитария текширувлари учун 2 л сув етарли бўлади, тўлиқ текширувларга 5 л гача сув олинади.

Иккала ҳолатда ҳам бактериологик текширувлар учун 0,5 л, сув олинади.

Физик-кимёвий текширишлар учун синама олишдан олдин тоза идишни шу сув билан камида 2 маротаба чайилади. Бактериологик текширишлар учун синама олишда идишни албатта стерилизацияланади.

Хлорланган сув тармоғи суви бактериологик текширувлар учун хлорлантириш мақсадида стерилизациядан олдин 10 мл 0,01 моль, сульфат эритмаси солиниб (қолдиқ хлорни боғланиш учун) стерилизацияланган идишларга олинади.

Сув тармоғи тармоғидан, сув олиш колонкасида ёки қудуқ жўмрагидан сув намунасини олишдан олдин спирт алангаси ёрдамида жўмрақлар зарарсизлантирилади (қиздирилади), сўнгра 10 дақиқа сув оқизиб қўйилади ва

стерил (тоза) идишга синама олинади. Қопқоғи бўшлиқ 5-6 см. ҳавоий жой қолиши керак. Синама олинган заҳоти стерилтикин билан беркитиб, қоғоз қалпоқга кийғазиб ип билан боғлаб қўйилади.

Очиқ сув ҳавзаларидан фаолият кўрсатаётган ёки сув олинадиган жойдан сувни синамага батометр ёки узун ёғочга боғланган шиша идиш ёрдамида олинади.

Бу идишларинг қопқоғи керакли чуқурликда ип-арқон орқали тортиб очилади ва сув олинади. Синама олишдан олдин бу идишлар тоза ювилганбўлиши керак

Бактериологик текшириш учун сув олинадиган бу идишлар стрелизацияланган бўлиши керак. Шахта қудуғидан сувни синамага батометр ёрдамида ёки шу қудуқнинг сув оладиган челаги ёрдамида олинади. Аввал 4-5 челақ олинган сув тўкиб ташланади, кейингисидан юқорида айтилгандек қоидаларига асосан шиша идишга сув олинади. Синама олингандан сўнг йўлланма хужжати тўлдирилади. Бу хужжатда синама олиш жойи ёки унинг рақами кўрсатилади.

Йўлланма хужжатида қўйидагилар кўрсатилади:

- сув манбааси (сув жўмрагини, колонканинг исми, қаерда жойлашганлиги, манзили);

- марказлашган сув тармоғи ёки сув манбааси (тури, чуқурлиги, сув олиш қурилмалари, атрофининг санитария ҳолати) тавсилотномаси;

- синама олинаётган вақтда об-ҳавонинг ҳолати ҳисобга олинади, ҳамда олдинги 10 кун ичидаги об-ҳаво ҳолати очиқ сув ҳавзаларидан синама олишда ҳисобга киради;

- лаборатория текширувлари учун синама олишнинг сабаби ва мақсади (режалик текшириш учун, таъмирлашдан кейинги назорат, аҳоли шикоятни асосида, ичак инфекцияларининг тарқалиши сабабли);

- зарурий бўлган текшириш хажми (қисқа ёки тўлиқ текшириш, истаган микроорганизмларни аниқлаш ва бошқалар);

- синама олиш санаси ва вақти;

- манбаа олдида амалга оширилган текширувлар натижалари;

- синама ким томонидан олинган (исми, шарифи, лавозими) ва имзо.

Сувни текшириш дастури санитария врачл олдида турган масала асосида тузилади ва бу дастур тўлиқ ёки қисқа санитария текширувлари шаклида бажарилиши мумкин.

Марказлаштирилган хўжалик-ичимлик суви учун сув манбааси текшириладиган сувни текшириш Дав. Ст. 950:2000 асосида тўлиқ санитария текширувлари дастури бўйича ўтказилади (50-жадвал).

50-жадвал

СУВНИНГ ТЕКШИРИШ КЎРСАТКИЧЛАРИ РЎХАТИ

№	Текшириш вақти	Сувнинг сифат кўрсаткичлари	Лаб-я текширув натижалари	Санитария меъёрлари
1	2	3	4	5
		1.Органолептик текширувлар:		
1.		Ҳиди 20°C ва 60°Cда балларда		2 гача
2.		Таъми ва мазаси, балларда		2 гача
3.		Ранги, радиуси		20° гача
4.		Тиниқлиги, СМ да		30 дан кам эмас
5.		Лойқалиги стандарт жадвали бўйича мг/лда		1,5 га
6.		Фиттопланктон Лойқа,		
		2.Физик-кимёвий текширувлар:		
1.		Муаллақ-моддалар мг/л да		1,5 га
2.		Актив реакцияси /рН/		6,0-9
3.		Умумий қаттиқлиги мг/экв-л		7,0 г
4.		Қуруқ қолдиқ, мг/л да		1000
5.		Кальций, мг/л /СА/		30,0
6.		Хлор:Эркин қолдиқ хлор, мг/л Боғланган хлор, мг/л		0,3-0,5 0,8-1,2
7.		Хлорид, мг/лда		350 гача
8.		Сульфатлар мг/л да		500 гача
9.		Нитратлар мг/л да		45 гача
10.		Фтор, IV иқлим учун, мг/л да		0,7 гача

1	2	3	4	5
11.		Ишқорийлиги /1 мл Н кис-т/ л ммоль/л да		0,5-6,5
12.		Водородсульфид H_2S / мг/л да		йўқ
13.		Азот аммиак $/NH_3/$ мг/л да		0,01-0,1
14.		Азот нитритлар $/NO/$ мг/л да		0,01-0,1
15.		Азот нитратлар $/NO_2/$ мг/л да		1-2
16.		Оксидланиш мг/ O_2 л да		7 гача
17.		Кислородга бўлган биохимик эҳтиёж /КБЭ/ мг $O_2/$ л да		3 гача
18.		Эриган кислород, мг/д m^3		4
19.		Бериллий, мг/л		0,0002
20.		Молибден, мг/л		0,25 гача
21.		Маргимуш, мг/л		0,05
22.		Полиакриламид /ПАА/ қолди- ғи, мг/л		2,0
23.		Кўрғошин, мг/л		0,03 гача
24.		Селен, мг/л		0,0001
25.		Стронций, мг/л		7,0 гача
26.		Алюминий қолдиғи, мг/л		0,5 гача
27.		Марганец, мг/л		0,1 гача
28.		Мис / $CU/$ мг/л да		1,0 гача
29.		Полифосфат қолдиғи, мг/л		3,5 гача
30.		Рух, мг/л		6,0 гача
1.		3. Бактериологик текширув: Микроорганизмларнинг уму- мий сони, $1дм^3$ да		100 гача
2.		Коли-титр		300
3.		Коли-индекс		3

Кундалик санитария назоратида (ЖСН) водопровод жўмраклари ва колонкалардан сув олинганда лойқали, ранги, таъми маъзаси, ҳиди, микроблар сони ва коли-индекс текширилади.

Агарда синама натижаси ёмон чиқса, шу нуқтадан яна қайтадан синама олиб қўшимча санитария-кимёвий кўрсаткичлари аниқланади. Тармоқдаги сувни ифлосланганлиги аниқланса, қайтадан синама олиб, янги нажас билан ифлосланганлигини аниқлаш мақсадида қўшимча текшириш ўтказилади (лактоза мусбат ичак таёқчаси борлиги аниқланади).

Лаборатория текширувлари сувнинг сифатига очиқ ойдин баҳо беришидан ташқари хаттоки сув синамаси иф-

лос бўлиб чиққанида ифлослантирувчиларга тавсифнома ҳам беради.

Сувнинг эпидемиологик томонидан хавфсизлиги кўрсаткичларига 2 та гуруҳ кўрсаткичлари киради:

1. Санитария-микробиологик;
2. Санитария-кимёвий.

Санитария-микробиологик кўрсаткичларига микроблар сони, коли-индекс, коли-титр киради, эпидемиологик кўрсаткичида асосан патоген бактерия ва вируслар бор-йўқлиги аниқланади.

Санитария-кимёвий кўрсаткичлар - бу сувда органик моддаларни ёки уларнинг парчаланиш маҳсулотларини борлигини кўрсатувчи кўрсаткичлардир: перманганат оксидланиш, бихромат (КХЭ-кислородга бўлган кимёвий эҳтиёж), азот гуруҳи (азот аммиак, нитрит, нитратлар) хлоридлар, КБЭ ва эриган кислород. Булардан ташқари сувга ҳар хил ифлослантирувчи манбаалардан тушадиган кимёвий моддалар борлиги аниқланади.

Шу сув манбааси тўғрисидаги санитария назорат органлари хулосалари қуйидаги маълумотларни ўз ичига олиши керак:

- сув таъминоти объекти ҳақида ва ишлатишга мўлжалланган сув манбааси санитария тавсифномаси;
- сув манбааси сувини сифати ҳақида ва мўлжалланган муддатга унинг ҳолати ҳақида;
- СХМни ташкиллаштириш учун қўлланиладиган чоратадбирлар ва сув манбааси сувини Дав. Ст. 950:2000 "Ичимлик сув"га мос келтириш юзасидан сувни тозалашни режалаштирилгани ҳақида.

3. Сув ҳавзаларини санитария муҳофазаси соҳасида ўтказиладиган жорий санитария назорати (Канализация)

Санитария текширувлари ўз ичига қуйидагиларни олади:

- ифлослантирувчи манбааларни аниқлаш ва уларни сув ҳавзасига, сув таъминотига ва аҳоли саломатлигига таъсирини ўрганиш;

- чиқинди сувларини тозалаш, қайта тозалаш ва зарарсизлантириш қурилмаларини санитария назоратидан ўтказиш

ва чўкмаларини ҳам назоратдан ўтказиб объектга паспорт тузиш;

- тозалаш канализация қурилмаларини санитария назорати ва чиқинди сувларни лаборатория текширувлари маълумотларини ҳисобга олган ҳолда ишлатилишини самарадорлигини ва сақланишини мунтазам равишда санитария назоратидан ўтказиш;

- фаолият кўрсатаётган объект чиқинди сувларини (3 йилда 1 марта) сув ҳавзаларига тушириш шарт-шароитларини сақланишини мунтазам равишда назорат қилиш;

- сув ҳавзаларини ифлосланишини камайтиришга қаратилган тадбир-чораларни ишлаб чиқиш, уларнинг бажарилиш муддатларини тегишли ташкилот ва корхоналар билан келишиш.

Сув ҳавзаларини ифлослантирувчи асосий манбалар:

- ишлаб чиқариш, саноат корхоналари, қишлоқ хўжалиги ва бошқа чиқинди сувлари;

- маиший-хўжалик чиқинди сувлари;

- ёмғир-қордан тушган сувлари.

Ифлослантирувчи манбаани ва ифлослантириш турини аниқлаш учун сув ҳавзасини шу жойда санитария назоратидан ўтказиб, санитария назорати картаси тўлдирилади.

Санитария назорати ўтказилиши натижасида чиқинди сувларни тушириладиётган жой аниқланади, оқимининг ифлосланиши, шу жойга яқин жойлашган сув ҳавзаси билан гидравлик алоқаси бўлган ифлослантирувчи манбаа борлигини, қум олиш жойи ва бошқаларни аниқлаш лозим. Ҳамма шу аниқланган ифлослантирувчи манбаалар топографик хари-тага, сув ҳавзасининг чизмасига ёки вазиятли лойихага туширилиб улар устидан мунтазам равишда назорат олиб борилади. Чиқаётган чиқинди сувларининг хажмини, таркибини ўрганиб, уларнинг эпидемик хавфлилиги ҳақида гигиеник хулоса берилади.

Ифлосланишларнинг тарқалиш чегаралари аниқланади. Сув ҳавзасини ҳар хил масофада ифлосланиш даражасига, сувнинг аҳоли саломатлик ҳолатига ва хавфсизлиги даражасига ҳам хулоса берилади.

Шу малумотларга асосланиб сув ҳавзасини санитария ҳолатини яхшилаш юзасидан тадбир чоралар ишлаб чиқилади.

Санитария-топографик текширишда дарёнинг сув олиш жойидан юқорисидан ва пастидан лаборатория текширувлари учун сувни синамага олиш жойлари белгиланади.

Чиқинди сувларни ва уларнинг чўкинмаларини тозалаш, қайта тозалаш ва зарарсизлантириш қурилмаларини санитария назоратидан ўтказилади.

Канализация тозалаш иншоотлари санитария назорати дастурига қуйидагилар киради:

- объектнинг санитария паспортини тузиш;

- чиқинди сувларни тозалаш иншоотларини иш самарадорлигини санитария назоратидан ўтказиб, Кур М ва Қ 2.04.03.83. "Канализация ташқи тармоқ ва иншоотлари" га тўлиқ жавоб беришини аниқлаш;

- тозалаш сифатини пасайиши сабабини аниқлаш ва авария ҳолатида чиқинди сувларини чиқариш санитария талабларига мос келмаслигини аниқлаш.

Юқоридаги масалаларни ҳал қилиш учун санитария-топографик, санитария-техник ва санитария-эпидемиологик текширувлар ўтказиш талаб қилади.

Санитария-топографик текширишнинг асосий мақсади тозалаш станциясининг майдонини, алоҳида иншоотларини ва СХМ ни сақланиши ва ишлатилишида йўл қўйилган гигиеник талабларининг бузилишини аниқлашдир.

Санитария-техник текшириш ўз ичига чиқинди сувларни ва чўкмаларни тозалаш, қайта тозалаш ва зарарсизлантириш иншоотларини тўғри қурилганлиги, сақланиши ва ишлатилишини назоратга олади.

Ушбу ишларни амалга ошириш учун умуман тозалаш станциясига ва алоҳида канализация тозалаш қурилмаларига қўйиладиган гигиеник ва асосий санитария-техник талабларини аниқлаш керак.

Санитария-эпидемиологик текширувлар чиқинди сувларини, тозалаш станцияси ишчиларига ва атрофда яшовчи аҳолига сув орқали тарқалиш йўли билан таъсир этиб, уларда ич. к инфекцияси ва геогельминтозлар келиб чиқишини аниқлаш мақсадида ўтазилади.

Ишчиларнинг касалланиши касаллик варақалари орқали ўрганилади, аҳолининг касалланиши медицина ёрдамига мурожаат қилиш, дастлабки ва даврий медицина кўри-

гидан ўтказиш натижалари, ўлим сабаблари ва бошқа ҳолатлар орқали ўрганилади.

Кундалик санитария назоратида белгиланган мақсад асосида батафсил режалик санитария текшируви ўтказилади.

Батафсил режалик санитария назорати махсус тузилган режа асосида ўтказилишига маслаҳат берилади.

Чиқинди сувларни тозалаш станцияларини батафсил санитария текшируви режаси:

1. Объектнинг номи, манзили, кимга қарашлилиги.
2. Лойиҳанинг тури, серияси, ишлаб чиқилган йили, ишга туширилган йили, қайси ташкилотда ким томонидан ишлаб чиқилган.

3. Аҳоли турар жойи лойиҳасида тозалаш станциясининг жойлашган ўрни, СХМ борлиги ва камлиги. Ер майдонининг катталиги, унинг режалаштирилганлиги ва ободонлаштирилганлиги (кўкаламзорлар, йўллар тизими, асфальтланганлиги, сунъий ёритилганлиги ва бошқалар).

4. Станцияда тозаланаётган чиқинди сувнинг тури (ишлаб чиқариш, шаҳар, маиший хизмат). Чиқинди сувларнинг умумий миқдори (лойиҳавий ва ҳисобий).

5. Чиқинди сувларни ўртача суткалик концентрация маълумотларига асосан сифат томонидан таркиби ва унинг лойиҳа маълумотларига тўғри келиши.

6. Чиқинди сувларни тозалаш иншоотларига кўтариб бериш (насос орқали) станциялари (бор, йўқ). Бу станцияларнинг таркиби:

- махсус идишнинг катталиги қанча вақтга мўлжалланган (сув сақлаш вақти);

- насоснинг соатлик ишлаш қуввати максимал соатлик чиқинди сувларни оқиб келиши ҳажмига тўғри келадими;

- 50% насос қурилмалари захираси кўзда тутилганми;

- насос станцияси бир-биридан ҳоли иккита электр тармоғи билан таъминланганми;

- насослардан олдин панжараларнинг борлиги;

- панжараларда ушланиб қолинган чиқиндиларни олиб ташлаш ва зарарсизлантириш усуллари;

- авария ҳолати юзага келганда чиқинди сувларни чиқариш жойлари борлиги, ва уларни қопқоқларини муҳрланганлиги;

- тиндиргичда бўлиш вақти, сузиб юрувчи моддаларни ва чўкмасини олиб ташлаш муддатлари;

- икки қаватлик тиндиргични септик қисмининг хажми етарлилиги;

- септик тиндиргич: тури, бўлинмаларининг сони, кўри-ниши, қандай нарсадан қурилган (ғишт, бетон, ёғоч) қурил-манинг гигиена талабларига жавоб бериши, чиқинди сувининг ҳисобий ва фактик септикда бўлиши вақти чўкмасининг олиб ташлаш муддатлари, олиб ташлаш усули (қўл кучи билан, механизацияланган), чўкмасини зарарсизлантириш усули (компостлар кўмиб ташлаш, олиб кетиш).

9. Биологик тозалаш:

- аэротенклар: сони, тури, қурилмаларнинг санитария-гигиена талабларига жавоб бериши, тозалаш босқичларининг сони, чиқинди сувларни фаол лойқа билан аралаштириш усули, аэротенкда чиқинди сувлари ҳисобий ва фактик бўлиш вақти: қўшилаётган фаол лойқанинг миқдори, аэротенкни иш қобилиятига қараб фаол лойқанинг кўшилиш миқдори;

- биофилтрлар: сони, тури, қурилмаларнинг гигиена талабларига жавоб бериши, тозалаш босқичларининг сони, филтрланиш учун ишлатилган моддаларнинг туркуми, гидравлик юктамасини ҳисобий ва фактик миқдорий. Чиқинди сувларни биофилтр юзасига тақсимланиш йўли;

- тўлиқ оксидлантирадиган кичик хажмли ва ихчам-лаштирилган мосламалар: сони, тури, чиқинди сувларнинг ҳисобий ва фактик бўлиш муддатлари, фаол лойқанинг миқдори, қурилмаларнинг иш юктамаси ва уни ишлаш тар-зига гўғри келиши: аэрация усули (пневматик, механик, ара-лаш) аэроторларнинг тури, қўшимча жихозларнинг мавжуд-лиги, ортиқча фаол лойқанинг барқарорлаштириш усули (аэ-роб, иссиқлик ёрдамида);

- маҳаллий тозалаш қурилмалари: сони, тури, санитария-гигиена талабларига жавоб бериши, ҳисобий ва фактик гидравлик юктамалари, уни тупроқнинг турига ва ер ости сувларини жойлашган баландлигига, йиллик ўртача ҳарорат-га мос келиши;

- меъёрлаб берувчи қурилманинг тури ва ҳолати, қанақа ўсимликларни ўстириш учун ветеринария ва санитария назорати рухсатномаларининг борлиги;

- фильтрлаш, суғориш далалари: умумий майдони, тури, чиқинди сувларни узатилиши ва тақсимланиши, тозаланган сувларни олиб кетилиши, ер майдонини режалаштирилганлиги, қўшимча майдонларни борлиги: гигиеник талабларга жавоб бериши, ҳисобий ва фактик иш юкломаси, уларнинг тупроқнинг турига мос келиши, чиқинди сувларни тозаланиш даражаси, ўртача йиллик ҳароратга, тупроқнинг турига, ер ости сувларини жойлашган баландлигига ва экилаётган ўсимликларга мос келиши, бу ўстириш учун ветеринария ва санитария назорати рухсатномаси борлиги;

- биологик ҳовузлар: умумий майдони, ишлатилиши, тури, тозаланиш босқичлари ва таркиби, санитария-гигиена талабларига жавоб бериши, ҳисобий ва фактик КБЭ бўйича иш юкломаси, чўкмасини олиб ташлаш муддатлари ва зарарсизлантириш.

10. Чўкмаларни қайта ишлаш:

- метантенк: сони, чўкманинг бижғиш шароити, қурилмани санитария-гигиена талабларига жавоб бериши, ҳисобий ва фактик суткалик иш юкломаси, фактик бижғиш ҳарорати, иссиқлик таъминоти;

- Чўкма зилагичлар: сони, тури, гигиена талабларига жавоб бериши, ҳисобий ва фактик чиқинди сувларини бўлиш вақти;

- чўкма ташлаш майдончалари: сони, тури, сизот сувларини олиб кетиш йўллари, қурилмаларнинг гигиеник талабларига мос келиши, ҳисобий ва фактик йиллик иш юкломаси, бу майдонга чўкмани ташлаш циклилиги ва ўз вақтида тозаланиши;

- вакуум-фильтрлар ва фильтр-пресслар, сони, иш қобилияти санитария-гигиена талабларига мос келиши, ушлаб қолинган қумни зарарсизлантириш усули ва унинг ишлатилиши; фильтрни тозалаш усули; тўқималарни қайта тикланиш усули;

- ссиқлик қуритгичи: сони, иш қобилияти, тури, қурилманинг санитария-гигиена талабларига мос келиши, қуритилган чўкмаларнинг ишлатилиши.

11. Учинчи босқичдаги тозалаш:

- фильтрлар: сони, ичини тўлдирилган материални, солиниши, тартиби, фильтрланишнинг йўналиши, қурилма-

ларнинг сони, санитария-гигиена талабларига жавоб бериши, филтрланишнинг ҳисобий ва фактик тезлиги;

- қанча вақтда ювилади, ювинди сувларини тозалаш йўллари;

- синалмашинувчи қатрон (смола) филтрлар: сони, ичига тўлдирилган материаллар, қурилманинг санитария гигиена талабларига мос келиши, тикланишнинг усуллари, қайта ишланган модданинг ишлатилиши;

- биологик ҳовузлар.

12. Зарарсизлантириш: реагент: меъёрлари усули, реагент захираси, унинг сақланиши шароити, чиқинди сувларни хлорлаш ва қўлланиладиган меъёри: мулоқат вақти, қолдиқ актив хлорнинг миқдори.

13. Чиқинди сувларни тозалаш иншоотлари ва алоҳида қурилмалари устидан технологик назорат ўтказувчи корхона лабораториясининг иш фаолиятини баҳолаш ва бу корхона лабораторияси маълумотларини ДСЭНМ лабораторияси текширган маълумотлари натижалари билан солиштириш.

14. Тозаланган чиқинди сувларни тушириладиган жойидаги сув ҳавзасининг санитария ҳолати.

15. Ишчилар учун маиший хоналарнинг борлиги, хизматчиларнинг санитария китоблари борлиги, даврий тибиёт кўригидан ўтишини бажарилаётганлиги.

Тозалаш станциясини режали санитария текшируви мукамал текширувига нисбатан анча енгил бўлиб, бу текширувда объектнинг паспортини ўрганиш ва олдинги далолатномаларда кўрсатилган тадбир-чораларни бажарилишини текширишдан иборатдир.

Юқорида айтилганлар бўлмаса, санитария врачлари санитария текширувлари дастурини тузади, бунга қуйидаги асосий саволлар киритилади:

- Тозалаш қурилмаларини лойиҳадан фарқи борми ёки йўқми;

- Тозалаш қурилмаларни принципаал тизими берилмаётган чиқинди сувлар миқдорини тўғри келиши;

- Тозалаш қурилмаларининг тўғри қурилганлиги, сақланиши ва ундан фойдаланиши, майдоннинг тўғри ташкиллаштирилганлиги;

- СХМ борлиги ва унинг гигиеник талабларига тўғри келиши;

- оқиб келаётган чиқинди сувларининг миқдори, тозаланишнинг сифати ва самараси;
- чиқинди сувларининг сув ҳавзага тушириш шарт-шароитларига риоя қилиниши;
- қурилмаларни профилактик таъмирлаш жадвалининг бажарилишини текшириш;
- корхона лабораториясининг иши.

Режалик санитария текшируви

Тозалик қурилмаларини санитария текшируви далолатномаси тузиш билан якунланади.

Санитария шифокори тозалаш станциясини санитария назоратидан ўтказаетганда бу станциянинг бир маромда ишлашининг бузилишига сабаб бўлишини инobatга олиши керак:

- қурилмаларнинг ортиқча юкланиши;
- маиший канализацияга тушириш мумкин бўлмаган ишлаб чиқариш чиқинди сувларининг кўшилиши;
- чиқинди сувларни кўп миқдорда келиши, электр таъминотида узилиш бўлиши;
- қурилмаларни ва электрмеханик жихозларни тўлиқ ва режалик-огохлантирувчи таъмирлаш ишларининг муддатга риоя қилмаслиги;
- хизматчилар томонидан техника хавфсизлиги қоидаларини ва тозалаш қурилмаларни техник ишлатиш қоидаларининг бузилиши;

Авария ҳолатларида текшириш дастури, сув кўп келганда чиқинди сувларни тозалаш технологиясининг бузилиши.

Канализация тармоғига корхона чиқинди сувларининг кўшилиши, асосий ва захирадаги қурилмаларни ишдан чиқиши ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда тузилади. Юқоридаги айтилган шароитда тозалаш станцияси ишлайдиган бўлса, санитария шифокори авария ҳолатдан чиқиш чора-тадбирлари тузилаётганда иштирок этади. Текшириш натижалари санитария назорати далолатномасига киритилади.

Саноат чиқинди сувлари тупроқ усуллари орқали тозаланадиган бўлса, бу ҳолда атроф муҳитни экологик ва санитар-эпидемиологик ҳолати ўрганилиши керак.

Зарарли моддаларни табиатда айланиш занжири одам организмида бирлашса, у ҳолда ўткир ва сурункалик захарланишлар келиб чиқиши мумкин.

Ифлосланган сув, ҳаво ва ўсимликлар орқали одам организмига туширилган захарли моддаларни айланишини меъёридан ошиб кетмаслиги.

Ифлосланган сув, ҳаво ва ўсимликлар орқали одам организмига тушадиган захарли моддаларни айланиш меъёридан ошиб кетмаслиги олдини олиш учун суғорилаётган чиқинди сувларда, ичимлик сувда, тупроқда ва ўсимликларда гигиеник ва агрохимик текширувлар ўтказилиб захарли моддаларни йўл қўйиладиган меъёрлари асослаб берилади.

Санитария шифокори ишининг энг муҳим босқичларидан бири ишчиларнинг иш шароитлари билан танишиш (маиший хоналарнинг борлиги) ва тибиёт-санитария хизматининг (эмлаш, гельминтлар билан зарарсизланганлигини аниқлаш, гельминтсизлантириш, санитария-оқартирув ишлари) йўлга қўйилганлиги билан баҳоланади.

Чиқинди сувлардан синама олиш, текшириш ўтказиш тартиби ва натижаларини расмийлаштириш

Синама олиш усуллари ҳар қайси муайян ҳолатдан ва чиқинди сувларини ҳосил бўлиш шароитидан, ҳамда сан. шифокори олдига қўйган мақсадидан келиб чиққан ҳолда танланади. Чиқинди сувдан синама шундай олиниши керакки, чиқинди сувларининг таркиби ва миқдори ўзгаришларга боғлиқ бўлган. Шу сабабли текширилаётган объектда чиқинди сувларни ҳосил бўлиш шарт-шароитларини олдиндан аниқлаш керак. Агар шу объектда чиқинди сув вақт мобайнида бир маромда ҳосил бўлса, бу ҳолда ўртача синама олинади, бу ўртача суткалик ёки ўртача сменалик бўлиши мумкин.

Ўртача синама ҳар соатда бир хил миқдорда (250-300 мл) олиниб, агар ҳар бир синамада сезиларли ўзгаришлар бўлмаса ўртача суткалик синама (ўртача сменалик) ҳар биридан 100-150 млдан олиб тайёрланади. Агар ҳар-бир соатлик синамада сезиларлик ўзгариш бўлса, ҳар бир синама алоҳида текширилади. Ўртача миқдор кўрсаткичларини аниқлаш учун ўртача арифметик катталиқ аниқланади ва бошқа вариацион қатор кўрсаткичлари (ўртача квадрат оғиш, ўртага

ҳато ва бош.) аниқланади. Чиқинди сувлар вақт мобайнида бир хил миқдорда ҳосил бўлмаса ўртага пропорционал синама олинади, яъни ҳосил бўлаётган чиқинди сув миқдорига тўғри келадиган порцияларда синама олинади. Масалан, агар биринчи соат мобайнида 500 м³ чиқинди сув ҳосил бўлса, ундан 0,5 л, иккинчи соат мобайнида 1000 м³ ҳосил бўлса, 1,0 л миқдоридан синама олинади ва х.к.

Агар санитария назорати маълумотларида чиқинди сувларга вақти-вақти билан захарлик моддалар тушиб қолади деган хулосалар бўлса, у ҳолда 2 та синама олинади: биринчи синама ўртача пропорционал синама учун ишлатилади, иккинчиси лабораторияга захарли моддаларни борлигини текшириш учун юборилади.

Тозалаш қурилмаларини иш самарадорлигини текширишда олинаётган синамалар (тозаланишдан олдин ва тозаланишдан кейин) иложи борича борича айнан бир сув оқимидан бўлишини назорат қилиш керак.

Тозаланган чиқинди сув синамасини кириб келаётган чиқинди сувдан синама олингандан сўнг маълум тозаланиш вақти ўтгандан кейин олиниш керак.

Чиқинди сувларини очиқ сув ҳавзасига туширилаётганда чиқинди сувни текширишдан ташқари сув ҳавзаси сувини ҳам текшириш керак. Бу ҳолатда назорат 3 нуқтасидан 1 км юқорида. Синама дарё оқимининг ўртасидан, қирғоғидан 3-5 м узокликда, 30-50 см чуқурликдан олинади. Аниқ маълумотлар олиш мақсадида ўртага синамаларда лаборатория текширувлари ўтказилади. Бунинг учун кўрсатиб ўтилган нуқталардан сув ҳавзасининг ҳамма кенглигидан оралиғи 10-50 м масофалардан ҳар бири 1 л дан алоҳида-алоҳида синамалар олинади. Текшириш даврийлиги шу жой шароитидан келиб чиқади, лекин ҳар мавсумда 2 мартадан кам бўлмашлиги керак.

Олинган синамаларга йўлланма ҳам тўлдириб юборилади, бунда:

- синама олинган жой;
- синаманинг тури (бир мартабалик, ўртача сменалик, ўртача пропорционал);
- синама олинганда аниқланган маълумотлар (ҳарорат, ҳиди, ранги, тиниқлиги, ташқи кўриниши);
- текшириш дастури (тўлиқ ёки қисқача);

- синама олинган сана;
- консервалаш усули;
- синама олган шахс, манбаси ва имзо.

Текшириш натижалари худди ичимлик сув синамаларини текшириш натижаларини ёзгандек қайдномада кўрсатилади.

Чиқинди сувларини лаборатория текширувлари дастури ва тозалаш иншоотларининг иш самарадорлигини кўрсаткичлари.

Чиқинди сувларни лаборатория текширувлари (хажми) дастури бир қатор шароитларга боғлиқ: ва санитария шифокор олдида турган вазифаларга боғлиқ. Текшириш объектига боғлиқ бўлган ҳар хил турдаги тозалаш қурилмаларини иш самарадорлигини махсус кўрсаткичларига баҳо бериши (Қур М ва Қ 2.04.03-85) "Канализация ташқи қурилмалари". Бу кўрсаткичлар алоҳида қурилмаларни иш самарадорлигини ўрганишда ҳисобга олинади. Дастурга қўшимча лаборатория текширувлари кўрсаткичлари авария ҳолатида, қурилмаларни тузатишда ва ишга туширишда уларга ҳар томонлама гигиеник баҳо бериш учун киритишади. Эпидемиологик кўрсаткичларга асосан тозалашнинг ҳар бир босқичида патоген микроорганизмлар ва гижжа тухумлари борлигига текширувлар ўтказилади.

Сув ҳавзасига маълум корхоналар томонидан туширилаётган саноат чиқинди сувларда ва қишлоқ хўжалик оқова сувларда кимёвий моддаларнинг борлиги текширилади.

Чиқинди сувлари тўлиқ текширганда: ҳарорати, ҳидининг интенсивлиги, ранги, рН, тиниқлиги, чўкмасининг хажми ва оғирлиги, муаллақ моддалар ва буларни қиздирилганда йўқолиши, умумий азот, аммоний, нитратлар, нитритлар, перманганат оксидланиш, бихромат оксидланиш (КХЭ), кислородга бўлган биохимик эҳтиёж (КБЭ), нисбий турғунлиги, эриган кислород, хлоридлар, фосфатлар, фторидлар, эркин хлор, саноат чиқинди сувлари борлигини кўрсатувчи махсус, таркиби-темир, мис, хром, кўрғошин, рух, сиртқи-актив сунъий моддалар, (СПАВ) ва б., микроблар сони, коли-индекс. Радиологик, гельминтологик текширувлар ўтказилади. Эпидемик кўрсаткичлар асосида патоген микроорганизмлар борлиги аниқланади. Яна қўшимча ишқорийлиги ва қаттиқлиги аниқланади. Тўлиқ текшириш дастури-тизими асосида

чиқинди сувларини тозалаш станциясига киришида, ҳамма тозалаш босқичларидан сўнг ва тозаланган чиқинди сувни сув ҳавзасига туширишдан олдин, ҳамда очиқ сув ҳавзаси сувини лаборатория текширувлари ўтказилади. Тозаланмаган ва тозаланган чиқинди сувларни тўлиқ санитария текширувлари камида 10 кунда 1 мартаба шу идора лабораторияси орқали қилиниши керак. ДСЭНМ лабораториялари кварталда камида бир мартаба махсус тасдиқланган режа асосида текшириш ўтказилади.

Қисқача текшириш дастури-тизими асосида ва кўрсатма кундалик идоравий текшириш назорати тозалаш қурилмаларни устидан ва кўрсатмаларга асосан (тўсатдан) санитария-эпидемиология хизмати томонидан ўтказилади. Бундан ташқари шу ташкилот лабораторияси томонидан йилига 2 мартаба қисқа дастур-тизими асосида иш қобилият 1000 м³/сут назорати қилишда, ўзининг лабораторияси бўлмаганда ва олий маълумотлик мутахассис бўлмаганида текширувлар ўтказилади.

Қисқа-дастур-тизимиди: тиниқлиги, рН, моддаларнинг ҳажми ва оғирлиги ва уларни қиздирилганда йўқотилиши, эриган кислород (тозаланган сувда), КБЭ5, КХЭ, микроблар сони, коли-индекс, гижжа тухумлари, микробларнинг борлиги sanoat чиқинди сувлари билан тушувчи кимёвий моддалар аниқланади.

Ҳар-хил тозалаш босқичларидан ўтган чиқинди сувларни сифатига гигиеник баҳо бериш усуллари.

Тозалаш иншоотларининг иш самарадорлиги юзасидан санитария шифокорининг хулоса тузиши учун қуйидаги маълумотлар керак бўлади: аҳоли пунктини, тозалаш иншоотларини, сув ҳавзасини санитария текширувлари маълумотлари ва чиқинди сувларни лаборатория текширувлари натижалари.

Санитария текширувлари ўз ичига санитария-топографик, санитария-техник ва санитария-эпидемиологик текширувларини олади. Бу маълумотлар топшириқни аниқлаш, текшири ҳажми ва лаборатория текширишлари натижалари тушунтириш керак бўлади. Бу берилган маълумотлар асосида тозалаш иншоотларининг иш самарадорлиги ҳақида дастлабки хулосани бериш мумкин.

Чиқинди сувларни текшириш натижаларини "ўқиш" услуби 6 босқичдан иборат.

1 босқич - чиқинди сувларни турини аниқлаш (маиший-хўжалик, саноати, еғингарчилик чиқинди сувлари).

Чиқинди сувларини тозалашнинг босқичларига кўра механик, биологик, қайта тозалаш ва зарарсизлантиришдан ўтганлиги фарқланади. Махсус кўрсаткичларни танлашда уларнинг сифат таркиби аҳамиятига эга бўлади.

Чиқинди сувларнинг турини ва тахминий ифлосланганлигининг миқдорини билиб ҳар-хил босқичларда чиқинди сувларни тозалашнинг кўзланган самарадорлигига хулоса бериш мумкин ва чиқинди сувни сув ҳавзасига туширилган тақдирда тахминий санитария-эпидемиологик хавфини аниқлаш мумкин. Бундан ташқари шу турдаги чиқинди сувни ва унинг махсус хавфлилигини тавсифловчи гигиеник меъёрлар ҳар-хил турдаги чиқинди сувлар учун ишлаб чиқилган. Бу ишлаб чиқилган гигиеник меъёрлар асосида чиқинди сувни хавфлилик даражасига ва ўзига хос томонларига хулоса берилади.

2 босқич - зарур бўлган текширишларнинг миқёсини аниқлаш ва чиқинди сувнинг турига кўра унинг эпидемиологик хавфлик даражасини аниқлаш.

Амалиётда кўпинча қуйидагилар ҳақида хулоса берилади:

- чиқинди сувнинг санитария ва эпидемиологик хавфлилик даражаси;

- тозалаш станцияси ва унинг алоҳида иншоотларини иш самарадорлиги;

- чиқинди сувларни фактик тушириш шароитлари ҳисобий маълумотномага тўғри келиш;

- чиқинди сувларни туширишни сув хавзаси суви сифатига таъсири;

- чиқинди сувларни ишлатиш мумкинлиги (қишлоқ хўжалигида суғориш учун ва б. мақсадлар).

Юқорида айтилган мақсадларни амалга ошириш учун етарлик миқдорда санитария текширувчилари ва лаборатория текширувлари маълумотлари керак бўлади. Демак, чиқинди сувни эпидемиологик хавфлилик даражасини аниқлаш учун санитария (айниқса санитария-эпидемиологик) текширувлар натижалари, патоген микрофлора борлиги ҳақида текшириш натижалари, гижжа тухумлари ва унинг 1 л даги миқдори, бундан ташқари санитария-кўрсаткич микроорганизмлар ҳақидаги маълумот керак бўлади.

Чиқинди сувни эпидемиологик хавфлиги ҳақида хулоса тузишда қуйидагилар ҳисобга олиниши керак: эпидемиологик томондан зарарсизлантирилмаган маиший чиқинди сувларни сув ҳавзасига тушириш ҳамма вақт потенциал хавfli ҳисобланади. Патоген микроорганизмлар миқдори ва гижжа тухумлари қанчалик кўп бўлмаса шунчалик эпидемик хавfliлиги юқори бўлади.

Ҳар-хил тозалаш босқичларида чиқинди сувларни эпидемиологик хавfliлик билвосита кўрсатгичи коли-титр ҳисобланади. Агар коли-титр чиқинди сув зарарсизлантирилганидан сўнг 10^{-6} дан - 1 гача кўтарилса бу сув эпидемик томонидан хавфсиз ҳисобланади.

Сув ҳавзасига тушириладиган чиқинди сувларнинг биологик тозалаш даражаси кам бўлса, ва органик моддаларнинг миқдори кўп бўлса, шунчалик санитария хавфсизлик даражаси юқори бўлади. Бундай сувларнинг КБЭ5 - 15 - 20 мг/дм³O₂дан ошмаслиги керак, тургунлиги 80% дан кам бўлмаслиги керак.

Саноат чиқинди сувларини сув ҳавзасига туширишда асосий санитария бу-органик ва муаллақ моддаларнинг кўп миқдорда туширишдан сув ҳавзасининг санитария режими - ўз-ўзини тозалаш ҳолати бузилади, сув ҳавзаси захарланиш моддалар билан ифлосланиб, одамларда, уй ҳайвонларида ва сув организмларида ўткир ёки сурункалик захарланишлар келтириб чиқариш мумкин. Баъзи ҳолларда ишлаб чиқариш чиқинди сувлари юқори эпидемиологик томонидан хавfli бўлади (гўшт комбинати, жунни қайта ишлаш, тери-жўн корхона ва б. чиқинди сувлари).

Саноат чиқинди сувларнинг таркибидаги муаллақ моддалар, органик, захарлик моддалар миқдори, агар шу сув сув ҳавзасига туширилса, яқиндаги сув олиш жойидан 1 км қоридан олинган сув синамаларида гигиеник талабларга бўлган қўйилмаган гигиеник меъёрига таъсир этимайдиган даражада бўлиши керак. Алоҳида тозалаш иншоатларни иш самарадорлигини аниқлаш, қўйилган мақсадга кўра маҳсус кўрсаткичларлар ёрдамида ўрганилади. Чиқинди сувларини эпидемиологик хавfliлиги тўғрисида, тозалаш станциясини ва алоҳида қурилмаларини иш самарадорлиги ҳақида, сув сифатига таъсир этиш ҳақида, чиқинди сувларни қишлоқ хўжалигида суғориш учун ишлатиш мумкинлиги тўғрисида

хулоса тайёрлаш учун тўлиқ дастур тизими асосида қилинган текширишлар натижалари керак бўлади. Чиқинди сувларини сув ҳавзасига туширишни фактик шарт-шароитлари ҳақида хулоса бериш учун, тўлиқ дастур-tizими асосида қилинган текширишлар натижалари асос қилиб олинади. Саноат чиқинди сувларини сув ҳавзасига туширишни фактик шарт-шароитлари ҳақида хулоса бериш учун, қисқа дастур тизими асосида қилинган текшириш натижалари ва шу чиқинди сувларда бўладиган маҳсус қўшимча моддалар ҳақидаги маълумотлар асос қилиниб олинади.

3 босқич - келтирилган текшириш натижаларни тўлиқ-лигини аниқлаш, хулоса бериш учун келтирилган текшириш натижаларининг тўплами ўз-ичига қуйидагиларни олади:

1) чиқинди сув тушириладиган жойда сув ҳавзасини юқори ва пастки қисмларида ёки тозалаш иншоатларида ўтказилган санитария текширувлари маълумотлари;

2) синама олиш жойи аниқ кўрсатилган, синама тури (ўртача суткалик, ўртача сменалик, ўртача пропорционал, бир маротабалик) ҳақида маълумот;

3) йўлланма варағи;

4) лаборатория текширувлари натижалари.

4 босқич - санитария текширувлари наижаларни баҳолаш, текшириш турига қараб ўтказилади (санитария-топографик, санитария-техник, санитария-эпидемиологик).

5 босқич - лаборатория текширувлари натижалари 4-та гуруҳ кўрсаткичлар: физикавий (органолептик), кимёвий, бактериологик ва гидробиологик текширувлар натижалари ёрдамида баҳоланади. Ҳар-бир гуруҳ кўрсаткичлар учун алоҳида қиқача хулоса таклифлар берилади.

6 босқич - умумий хулоса тузиш: олдинга қўйилган масалага асосан ДСЭНМ шифокори санитария текширувчилари ва лаборатория текширувлари натижаларини умумлаштириб таҳлил қилади ва таҳлил умумий хулоса ёзади.

4. Аҳоли турар жойлари тупроғининг санитария муҳофазаси борасида ўтказиладиган жорий санитария назорати

ЖСН ўз ичига қуйидагиларни олади: санитария назорати ва лаборатория текширувлари натижалари асосида аҳоли

турар жойлари тупроғинининг санитария ҳолатини назорат қилиш:

- тупроқни ифлосланишга сабаб бўлувчи манбаларни санитария назорати;

- чиқиндиларни зарарсизлантириш усулларини самарадорлигини лаборатория назоратидан ўтказиш;

- аҳоли турар жойларини тупроғини эпидемиологик томондан хавф туғдириш ҳолатини йўқотиш ёки камайтириш тадбир-чораларини ишлаб чиқиш;

- чиқиндиларни доимий олиб кетилишини вақти-вақти билан назорат қилиш ва транспорт ҳаракати жадвалига асосан бўлаётганини назорат қилиш;

- ҳамма турдаги чиқиндиларни зарарсизлантириш ва йўқотишни, ўсимликлар ҳимояси кимёвий моддалар сақланадиган омборларини, тозалаш қурилмаларини, радиоактив чиқиндиларни кўмилган жойларни, авиа ва автотранспорт воситаларини тозалаш жойларини тўғри сақланиш ва ишлатилиши устидан доимий назорат ўрнатиш.

Тупроқдан олинadиган намуналар номерланади ва тартиб номери, синама жой кўрсатилиб маҳсус (Ш - № 331 X) журналга ёзиб қўйилади. Олинган синамага йўлланма варағи тўлдирилади, бунда:

- синама олинган жойнинг манзили, жойнинг тавсифи (катталиги, тупроқнинг тури ва кўриниши, рельефи, ер ости сувининг жойлашган сатҳи);

- синама олиш вақти ва синама олишдан олдинги 3-5 кун мобайнидаги об-ҳавонинг ҳолати;

- олинган намуналарни текширишдан мақсад (режалик текшириш, яшовчилар орасида ичак инфекциясининг кўпайиши сабабларини текшириш ва б.);

- текширишнинг қўлами;

- синама олиш вақти ва санаси;

- синама олиш жойида ўтказилган текширувлар натижалари;

- синама ким томонидан олинган (И.Ш. лавозими, имзоси).

Тупроқдан синамани тез олиш керак ва қуёш нури таъсиридан ҳимоялаб тезлик билан тўлдирилган йўлланма варағи билан лабораторияга жўнатиш керак.

Текшириш мақсадига мувофиқ тупроқдан синама олинади. Санитария - кимёвий текширишлар учун тупроқ синамаси олинган заҳоти текширилади ёки қуритилиб текширилади. Махсус текширувлар учун (тупроқда заҳарлик моддаларни меъёрлашда, заҳарли моддаларни тупроқ юзасидан кўчиб ўтишини ўрганиш ва б.), ўрганилаётган ер майдон 1 км²дан бўлақларга бўлинади. Бир майдонга бошлаб диагонал бўйича 40та синама олиш нуқтаси ҳар 35 м дан белгиланади. Ҳамма синама олиш нуқталари номерлаб чиқилади. Жуфт сон синамалари алоҳида қоғоз халталарга солиниб, иккита 2 кг дан кам бўлмаган миқдордаги ўртача синама тайёрланиб оғзи муҳрланади.

Агар 1 км² дан бир-нечта майдон ажратилган бўлса, у холда бу майдонлардаги диагонал бўйича синама олиш нуқталари бир-бирига паралел жойлаштириш керак.

Санитария-бактериологик текширувлари учун тупроқдан синама олиш тупроқ синамаси стерил шароитда диагонал бўйича ҳар қайси бешинчи нуқталардан (яъни 5дан, 10дан, 15дан в х.к.) алоҳида-алоҳида олинади.

Олдиндан ҳаритага (М: 1:10000) тупроқни ифлослантирувчи атмосфера чиқиндилари чиқарувчи манбалар белгиланади. Бундан ташқари харитада иморатлар, йўллар, сув таъминоти манъбалари ва бошқа яқинида жойлашган объектлар белгиланади. Атмосферага чиқинди чиқарувчи нуқтадан 8 та румбадан радиус чиқинлари тортилади ва ҳар бир румбага 0,2; 0,5; 1,0 км масофаларда нуқталар белгиланиб айлана чизиклар тортилади. Радиуслардан кесиб ўтган айлана чизиги нуқталари синама олиш нуқталари ҳисобланади.

Ифлослантирувчи манъбадаги шамол эсиш томонда синама олиш нуқталари узоқлиги катталашиб боради. Шу айланишда синама олиш жойини аниқлаш мақсадида 120° атрофида тупроқдан синама олиш сектори аниқланади. Шундан сўнг шу йўналиш бўйича радиусларини румбалар бўйича узайтирилиб (бунда 16 румба ҳисобга олинади) нуқталари айлана чизиги билан бирлаштириб чиқилади, бунинг маркази ифлослантириш манъбаи ҳисобланади. Чизигини 2,3,4,5 км масофаларда ўтказилади. Бундай секторларда радиуслар орасидаги бурчак 22,5° ошмаслиги керак. Радиуслардан айлана чизиги кесиб ўтган нуқтадан "конверт" усулида ўртача синама олинади, олинган ўртача

синама 1,5 кг дан кам бўлмаслиги керак. Ифлослик манбасидан энг узоқдан олинган синамаларда микроорганизмлар билан ифлосланганлик даражаси фон миқдоридан ошмаслиги керак.

Харитага ифлослантириш манъбаи ва унинг атрофини ўраб турган объектлар туширилади. Манъба атрофидан 10,20,50,100,200,500,1000 м оралиғида айлана чизик ўтказилади. Манъбадан 8та румба радиуслари чиқиб ўтказилади. Айлана ва радиус чизиклари кесишган нуқталардан бурғи ёрдамида ҳар-хил чуқурликдан (0-0,15; 0,5-0,65; 1,0-1,5; 1,5-1,65 м) ва то тупроқ ости сувга тушгунча синама олинади. Ҳар қайта чуқурликдан 1 кг дан тупроқ олинади. Ҳар қайси синама аҳолида қоғоз халталарга солиниб, уларга йўлланма варағи тўлдирилади.

Тупроқнинг чуқур қатламларига кимёвий ва бактериологик ифлосликларни тарқалиши (тупроқ ости) сувини ифлосланиш манъбасини аниқлаш, тупроқ ичига кимёвий ва бактериологик ифлосликларни тарқалишини қонуниятни ўрганишда, ўрганишда қаватма-қават ҳар-хил чуқурликлардан синама олинади. Санитария амалиёти 0-0,25; 0, 25-0,5; ва б. то 2 м бўлган чуқурликлардан синама олиб текширилади. Тупроқдан синама Шурф ёки Некрасов бурғиси ёрдамида олинади. Тупроқ ости сувлари тупроқнинг санитария ҳолатини аниқ кўрсатиб беради. Шу сабабли ер ости сувларидан синама олиб текшириб катта ер майдонларини санитария ҳолатига баҳо бериш мумкин бўлади.

Тупроқ ости сувларидан синама олиш, агар улар 5-6 м чуқурликда жойлашган бўлса Некрасов бурғиси ёрдамида қазилиб, унинг чуқурлиги орқали ёки ости сувларини жойлашган қатлами аниқланади. Бу чуқурлик сув сақловчи қатламга 9,5-0,75 м кириши керак. Сув сақловчи қатламга сиртқи қатламлардан ифлосланиш тушишини олдини олиш мақсадига қудуқ қазииш қоидаларига риоя қилиш керак. Қудуқнинг бошланғич қисмини 0,3-0,5 м ни диаметри асосий бурғи диаметридан 2,5 марта катта бўлган маҳсус бурғи билан қазилади, қолганини асосий бурғи билан давом эттирилади. Қуруқликнинг маҳсус бурғи билан қазилган қисмига шу диаметрдаги қувур (металл, сопол, картон в б.) ер юзига 2-3 см чиқадиган қилиб ўрнатилади. Сўнгра шу қувур бемалол кирадиган бурғи билан қолган қисми қазилади. Қудуқдан синама олиш учун Е.Н.Гончарук таклиф

қилинган асбобдан фойдаланилади, синама аввал 5-6 м сув олиб ташлангандан сўнг олинади.

Гельминтологик текшириш учун тупроқдан синама олиш

Гельминтологик текширувга ўртача синама тайёрлашни ўзига хос томони бир: ўрганилаётган майдондан 50 м² жой ажратилади, бу ердан 100 мг дан 10 та синама олинади. Гижжа тухумларини яшаганлиги уларнинг жойлашган қатламига боғлиқ; шу сабаблик синамаларни 2-юзадан устки қисмидан ва 3 см чуқурликдан олинади. Суғориш майдонлари ва экинзорлари тупроғини ифлосланиш даражасини ўрганишда синамалар сиртидан ва 20 см чуқурликдан олинади.

Бир майдондан ҳар-бир қатламдан олинган синамалар алоҳида-алоҳида тўпланиб қўшилиб улардан 1кг гача ўртача синама олинади. Ҳар қайси ўртача синамада камида 200 г тупроқ текширилади.

Тупроқнинг тозалик даражасида гигиеник баҳо бериш

Тупроқ синамаси натижаларини “ўқиш” - бу деган тупроқни одам саломатлиги безарарлигига санитария текширувлари ва лаборатория синамалари натижалари асосида гигиеник хулоса беришдир.

Учинчи босқичда текширилаётган майдонни санитария-топографик ҳолати, рельефи, ер ости сувларини жойланиш юзаси ва оқим йўналиши, ер майдони ўлчамлари, тупроқнинг тури, кўкаламзорлаштириш даражаси, ифлослантириш манъбаининг жойлашган ўрни ўрганилади. Тупроқни ифлосланиш даражасига таъсир қилувчи объектнинг санитария-техник ҳолатини изоҳлаш (объектлар сони ва номи, уларнинг тупроқнинг ифлосланишлик таъсири, ифлосланишнинг тури ва унинг давомийлиги, майдоннинг ишлатилиши тартиби ва ифлосланиш механизми), санитария эпидемиологик ҳолатига баҳо бериш: аҳолининг, хайвонларнинг касалланиши, ер ости сувларини, ўсимликларини ифлосланиши идора лабораториялари текширувлари натижаси асосида ўрганиш. Санитария текширувлари маълумотлари асосида шифокори

тупроқни ифлослантириш мумкин бўлган манъбалар, ифлослантирувчиларни силжиб ўтиши ва уларни жойлашган ўрни ҳақида яқун ясаб, ўрганилаётган ер майдонига сифат томонидан тавсифнома бериши ва тупроқни келажакда ифлосланиши даражаси ҳақида хулоса бериши мумкин.

Тупроқнинг миқдорий томондан ифлосланиши ҳақида санитария шифокори тупроқни лаборатория текширувлари натижалари асосида беради.

Тупроқнинг физикавий хусусиятларининг аҳамияти

Тупроқнинг турини аниқлаш учун унинг физикавий хусусиятларини лаборатория йўли билан ўрганилади, Тупроқнинг физикавий хусусияти боғлиқ бўлган лойлик ҳолати, қумлик таркибини, лойқалик қисмини процент таркибини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Буларни аниқлаб тупроқнинг филтрлаш қобилиятини, ҳаво ўтказувчанлигини, ўз-ўзини тозалаш хусусиятини баҳолаш мумкин.

Тупроқнинг ифлосланганлиги кимёвий кўрсаткичларига баҳо бериш.

Хлебников санитария сони катталиги орқали тупроқнинг чиқинди таркибини ҳолатини баҳолаш мумкин, бошқа кимёвий моддаларни аниқлаб бу кўрсаткичлари назорат учун олинган жой кўрсаткичлар натижалари билан солиштирилиб хулоса чиқариш кераклигини эсда тутиш керак.

Органик азот, углерод, хлоридлар миқдорининг кўпайиши тупроқни янги ифлосланганлигини яна органик углерод ва азотнинг аммиак бўлмаган ҳолда кам (минерализация ҳолатини тўхташи) кўпайиб борилиши кўрсатилади. Тупроқда нитратлар ва хлоридларини миқдорининг ошиши ифлосланиш эскилиги ва минерализация жараёнининг тугалланаётганлигидан далолат беради.

Тупроқни пестицидлар ва бошва экзоген кимёвий моддалар билан ифлосланлик даражасига баҳо бериш учун, текширувлар натижаларини йўл қўйиладиган миқдор кўрсаткичлари (ЙКМ) билан солиштириб кўрилади. Тупроқда топилган зарарли моддаларни тупроқ ости сувларига ҳавога, ўсимликларга, хайвонлар гўшт ва сутларига ўтиб, ўсимликларда, тупроқда йиғилишини ҳисобга олиб тупроқга умумий баҳо бериш керак.

Тупроқнинг радиометрик текшириш натижаларига баҳо бериш

Тупроқда табиий радиация даражаси 2-3 маратоба ошиб кетса авария ҳолати деб ҳисобланади.

Тупроқни санитария-эпидемиологик хавфлилик кўрсаткичларига баҳо бериш. Бактериология ва гельминтологик карсаткичлари тупроқни нажас билан ифлосланганлигини кўрсаткичларидир, яъни тупроқни ифлосланганлик муддатини ва даражасини кўрсатади. Тупроқда умумий микроблар сони кўплиги ва бактерияларни кўплиги яқинда-янги ифлосланганликдан далолат беради. Тупроқда - Се(Perfrenges) турининг кўплиги эски, анча илгари ифлосланганликдан далолат беради. Ифлосланиш муддатини баҳолашда гижжа тухумларини тупроқда ривожланиши ва яшаш даврини ҳисобга олиш керак.

Тупроқда деформацияланган аскарида тухумлари топилиши ифлосланиши жуда эскилигидан далолат беради.

Санитария-энтомология кўрсаткичлари тупроқни чиқиндиларини алоҳида турлари билан ифлосланганлиги, умуман ёки маълумот босқичларда тозалашнинг ҳолатини қониқарсизлигини кўрсатади. Пашша ва унинг ғумбаклари борлиги тупроқни ифлослигини кўрсатади ва тозалашни қониқарсиз ўтказилганлигидан далолат беради.

Санитария врачлари санитария назорат ва лаборатория текширувлари натижаларини олиб тупроқни ифлосланиш даражасига ва ифлосланишнинг муддатига баҳо беради, ҳамма тупроқни ифлослантиришини йўқотиш ва уни “соғломлаштириш” чора-тадбирларини ишлаб чиқади.

Тупроқни ифлослантириш манъбаларининг санитария назорати

ДСЭНМ санитария шифокори ўша жойда кузатув натижасида ва аҳолидан сўраб-суриштириш натижалари асосида тупроқни ифлослантирувчи манъбаларни аниқлаш керак (суғориш далалари, филтрлаш далалари, саноат ва маиший хўжалик чиқинди сувларини тозалаш майдонлари, радиоактив чиқиндилари кўмилган жойлар, ахлатхоналар, қабристонлар, молхоналар, кимёвий ва минерал ўғитлар

омборхоналари ва б.). Қўшимча маълумотлар ҳисоботлардан архив маълумотларидан, адабиётдан, табиат муҳофазаси қўмитаси, маълумотларидан, гидрометеорология хизмати идораларидан, қишлоқ хўжалиги ва бошқа қизиққан ташкилот ва муассалар маълумотларидан олиб солиштириб ўрганиш натижасида олинади.

Санитария шифокори керакли маълумотларни тўплаганидан сўнг харитага (лойиха чизмасига ёки вазият лойихасига) тупроқни ифлослантирувчи манъбаларни жойлашган ўрнини белгилаб қўяди. Шундан сўнг уларни назоратдан ўтказиш, сифатлик ва миқдорий санитария тавсифномасини тузатади ва шу даврда ва келажакда бўлиши мумкин бўлган санитария-эпидемиологик хавфи тўғрисида хулоса беради.

Ифлослантириш манъбаси яқинлиги ер майдонини санитария назоратидан ўтказиш қуйидаги тартибда олиб борилади:

- манзили, жойлашган жойи, текшириш санаси;
- ифлослантирувчи манъбанинг тури (ўра, суғориш майдонлари ва б.);
- ифлослантирувчи манъбанинг ўлчашлари;
- тупроқнинг кўриниши (табиий, сунъий ташкил қилган, сунъий қоплама тупроқнинг тури, рельефи);
- ер ости сувларини жойлашганлиги;
- текшириш қунидаги метеорологик шароит тавсилоти;
- ифлослантириш манъбасини батафсил тавсифномаси (турар жойларга нисбатан жойлашган ўрни);
- ер майдони юзаси бўйлаб ифлосланиши мумкин бўлган тарқалиш йўллари.
- бевосита ёки билвосита (сув, ҳаво, ўсимликлар орқалик) одамнинг тупроқ билан мулоқоти.
- лаборатория синамалари учун синама олиш жойини асослаб бериш;
- тупроқдан синама олиш.

Аҳоли турар жойларида ҳосил бўладиган чиқиндилар йиғилиши, сақланиши ва олиб кетилиши устидан ўтказиладиган кундалик санитария назорати(КСА)

Қаттиқ чиқиндиларни йиғилиши, олиб кетилиши устидан назорат ўтказиш. Давлат Санитария Назорати, Коммунал Хўжалиги ва Санитария Милицияси зиммасига юклатилган.

Санитария шифокори чиқиндиларни рационал йиғилиши, сақланиши ва олиб кетилиши тизимини такомиллаштиришга қаратилган тадбир-чораларни ишлаб чиқилиши учун тозалаш босқичлари билан танишиб аниқ маълумотларга эга бўлиши керак.

Кундалик санитария назорати ўз ичига қуйидагиларни олади:

- аҳоли турар жойларини санитария тозалаш тадбир-чораларини назорат қилиш (режалик-мунтазам) тизим йўли билан аҳоли турар жойларини тозалашни қўламини ташкиллаштириш ёки кенгайтириш, транспорт ва ахлат қутилари билан таъминланиши, самаралик зарарлантириш ва йўқотиш усулларини йўлга қўйиш;

- жойларда аҳоли турар жойларни тозалаш тадбирлари устидан назорат ўтказиш ва санитария-оқартув ишларини олиб бориш учун санитария активини тузиш;

- аҳоли турар жойларини санитария тозалашни кундалик ва келажақда яхшилашни режалаш териш мақсадида, ҳокимият олдида замон талабига мос саволларни қўйиш;

- уй эгаларига ва лавозимидаги шахсларга маъмурият томонидан чора кўриш.

Қаттиқ чиқиндилар махсус ўрналган идишларга йиғилади:

- коньтейнерлар, сифими 750 л (хўжалик-чиқиндиси учун);

- контейнерлар, сифими 550 л (озик-овқат чиқиндилари учун);

- ахлат учун бочкалар, сифими 60 ва 100 л;

- овқат қолдиқларини йиғиш учун мосламалар учун, сифими 20 ва 60 л.

Бу ишни устидан назорат режаси ва тўсатдан-рейд усулида жойлардаги мутасадди ҳодимлар, объектлар бўйича инспекторлар, жамоатчи вакиллари билан биргаликда ўтказилади.

Режалик текшириш мақсади-ҳисобдаги техник воситаларни аниқ сонига тўғри келишини аниқлаш, уларнинг техник ва санитар ҳолатини, тўғри ишлатилишни, маиший чиқиндиларни йиғилиши ва сақланиш жараёнининг ҳолатини баҳолаш. Режадан ташқари тўсатдан-рейд текширувлари санитария тозалаш ўтказувчи ташкилотнинг ишини самара-

дорлигини баҳолаш ва бу тадбирларда иштирок этувчи шахсларни моддий рағбатлантириш мақсадида чоралар кўриш.

Муҳим масалалардан бири, жорий санитария назорат ўтказаетганда ахлат қутиларнинг керакли бўлган сонини аниқ сонига тўғри келишини аниқлашдир, чунки ахлат қутиларининг етишмаслиги, ахлатни вақтинчалик сақлаш муддатини бузилишига ва тупроқнинг интенсив ифлосланишига олиб келади.

Контейнер ёки ахлат қутиларига бўлган эҳтиёж формула ёрдамида аниқланади. Бу формула маълум объектда йиғиладиган ахлатнинг дифференциал нормаси, ахлатнинг олиб кетилиши даврлари, ҳаво ҳарорати в.б. ҳисобга олинади. Агар урналар сони аниқланиши керак бўлса йўлчаларнинг узунлиги қабул қилинган оралиқ масофаси ҳисобга олинади ($v/100$), бозорлардаги урналар сони тўғрилиги текширилади (50 м^2 га 1та урна), пляжларда 1 урна 1600 м^2 га тўғри келади.

Контейнерлар турадиган ёки майдончалар турар жой эшиклари ва ойналаридан камида 20 м узоқликда текин энг четки эшигидан 100 м дан ошмаган узоқликда ташкил этилиши керак. Ҳар-бир ахлатни вақтинчалик сақлаш жойида қурилиш чиқиндилари ва йирик ногаборит чиқиндиларни вақтинчалик йиғиш ва сақлаш учун махсус ўралган, қаттиқ қоплама билан қопланган камида 10 м^2 катталиқда майдонга ташкил этилган бўлиши керак. Қаттиқ чиқиндилар ташқи муҳит ҳароратини ҳисобга олиб ҳар-хил муддатларга сақланиб олиб кетилиши мумкин, масалан ҳарорати -5°C дан паст бўлса хўжалик чиқиндилари 3 кунда бир маротаба, агар ҳарорат $+5^\circ\text{C}$ ва ундан юқори бўлса кунига бир маротаба олиб кетилиши керак.

Қаттиқ чиқиндиларни вақтинча сақлаш павильонлари пашша ва кемирувчи ҳайвонларни қиролмайдиган қилинган сув ва канализация билан таъминланган бўлиб 2 хонадан иборат бўлиши керак (ахлат ва овқат қолдиқларини сақлаш хонаси ва иккиламчи хом-ашё ва фаррош анжомларини сақлаш хонаси).

ДСЭНМ врачлари қаттиқ чиқиндиларни олиб кетилиши устидан ЖСН ўтказаетганда албатта ахлат ташувчи машиналарни фактив сонини кераклик бўлган сонига тўғри келиши, иш жадвалини бузилмаётгалигини ва ахлатларни

ўз вақтида олиб кетилаётганлигини, ишчиларнинг иш шароитларини ва касалланиш даражасини ўрганиш ва аҳолини ичак инфекцияси билан оғришини ахлатлардан тозалаш даражаси ҳолати билан боғлиқлини ўрганиб ҳолатини яхшилаш мақсадида тадбир-чораларни ишлаб чиқиши керак (ҳисобкитоб қилиш маҳсус қонуний ҳужжатларда келтирилган).

Аҳоли яшаш жойларини санитария тозалашда иштирок этувчи маҳсус автотранспорт корхонасини ЖСНда текширилади; бу корхонанинг майдони унинг минтақаларига бўлинганлиги. СХМ борлиги, шаҳар “инженерлик” тармоқлари билан боғланганлиги ва тозалаш ниҳоялари қисқа йўл билан боғланганлиги аниқланади.

Автокорхонада хўжалик минтақаси, маъмурият биноси ва ишчилар учун маиший хоналар борлиги, ер майдонининг ободонлаштирилганлиги ҳам текширилади. Санитария врачлари яна ишчиларни мунтазам тиббий кўригидан ўтаётганликларини ҳам текширади, йилига 1 марталарини кам эмас, бактерия ташувчиликка ва гельминатозларга ҳам ДСЭНМ лабораториясида ўрнатилган тартиб асосида, камида йилда бир маротаба текширилади.

ДСЭНМ санитария врачлари суюқ хўжалик чиқиндиларини йиғилиши ва сақланиши устидан ЖСН ўтказганда аҳоли яшаш жойларини канализация таъминоти даражасини ҳисобга олиш керак. Санитария шифокори ўз ишини Қур. М. ва Қ. 2.07.01-89 асосида олиб боради. Шуни кўрсатиб ўтиш керакли, ҳар 100000 аҳолига 20 та ахлат ташувчи ва 20 та ассенизация машиналари тўғри келиши кўзда тутилади.

Маҳсус транспорт ишини назорат қилиш учун (ҳаракат режасига олган қилиш, аҳоли яшаш жойларидан чиқиндиларни олиб кетилиши) бир-нечта назорат нуқталари аҳоли энг зич яшайдиган ноҳияларда ўрнатилади. Бу нуқталарни танлашда аҳолининг ичак инфекцияси билан касалланиш даражасини ҳисобга олиш керак.

Аҳоли турар жойларини тозалаш масалалари устидан ЖСНни эффектив ўтказиш мақсадида қуйидаги текшириш тартиби тавсия этилади.

Аҳоли яшаш жойларини санитария ҳолатини ва тозалашни текшириш тартиби

1. Аҳоли турар жой пункти (номи, шаҳар, вилоят, туман).

2. Аҳолининг сони ва чиқиндиларнинг ҳосил бўлиш миқдори (қаттиқ ва суюқ).
3. Санитария назорати бўйича махсус бўлими борлиги (ишчиларининг етарлилиги ва иш самарадорлиги).
4. Аҳоли турар жойларини ободонлаштирилганлиги (марказлашган сув таъминоти, канализация ва б.).
5. Текширилаётган жойда корхоналар, озиқ-овқат ва бошқа муассалар, бозор умумжамоа майдонлар, оромгоҳлар, пляжлар в.х.к.лар мавжудлиги. Бу жойларда қаттиқ ва суюқ чиқиндиларни ҳосил бўлиши, йиғилиши, олиб кетилиши ва зарарсизлантириши.
6. Чиқиндиларни йиғишни ташкиллаштирилганлиги “ахлат қутилари, урна, ўралар, ювинди ўралари, умумжамоа ҳожатхоналари етарлилиги, уларнинг санитария ҳолати.
7. Мавжуд бўлган тозалаш тизими: олиб кетувчи, оқизилувчи, режалик-доимий, режасиз-талабнома асосида в.б.
8. Ахлат ташувчи транспорт, автоцистерна, от арава, уларнинг сони, етарли миқдордалиги, иш самарадорлиги.
9. Суюқ чиқинди тўкиладиган сони, уларнинг санитария ҳолати.
10. Чиқиндиларни зарарсизлантириш усул ва зарарсизлантириш жойларининг сони, уларнинг санитария ҳолати.
11. Юқумли касалликлар билан аҳолининг касалланишини ўрганиш.
12. Аҳоли турар жойларининг санитария ҳолатини умумий баҳоси, камчиликларини йўқотиш мақсадида тадбир-чоралар ишлаб чиқиш.

**Алоҳида турар жой уйлари майдонларини
тозаланишини ва санитария ҳолатини
текшириш режаси:**

1. Манзили: туман, кўча, уй №.
2. Уйнинг қаватлилиги, ҳовлисининг ўлчамлари.
3. Уйда яшовчиларнинг сони.
4. Уй ҳовлисида савдо қилиш жойлари, умум овқатланиш объектлари в.б. борлиги, уларни ҳолатига таъсир қилиши мумкинлиги.

5. Ҳовли майдонининг ободонлаш тирилганлиги: кўкаламзорлаш юриш йўллари ва болалар ўйнаш майдончалари борлиги в.х.к.

6. Уй канализациясига уланган ёки уланмаган. Сув тармоғи колонкасининг (қудуқнинг) жойлашган ўрни ва тузилиши, унинг санитария ҳолати.

7. Қабул қилинган тозалаш тизими.

8. Хонадонларда ахлат солувчи идишларнинг борлиги, тури, санитария ҳолати.

9. Ҳовлида чиқиндиларни йиғиш идишлари борлиги, уларнинг ҳажми, тури, сони, нимадан тайёрланган, қопқоғининг борлиги, текшириш вақтида ва олиб кетилиш вақтида ахлат идишларининг тўлганлик даражаси (процентда). Ахлат қутилари қаерда ва қандай ўрнатилган, турар жой ойна ва эшикларидан узоқлиги, сув тармоғи калонкаси ёки қудуқчага бўлган масофаси.

10. Ахлат ташувчи транспортнинг иш тартиби, олиб кетиши муддати, ахлат олиб кетиш тартибига риоя қилиниши.

11. Овқат қолдиқларининг йиғилиши, олиб кетилиши ва тартибга риоя қилиниши.

12. Ҳовлида ювинди ўралари, умумий ҳожатхонанинг борлиги ва жойлашган ўрни. Уларнинг чуқурлиги ва ҳажми, сув ўтказмаслиги таъминланганлиги, ювиндиларни ва суюқ ифлосликларни олиб кетилиши тартиби.

13. Ҳовлининг тозаланиши қандай ва қайси вақтда ўтказилади.

14. Тупроқ синамасини бактериологик, гельминтологик ва бошқа текширув натижалари.

15. Ахлат йиғиладиган жой, кир ўралар атрофидаги тупроқда пашша тухумлари ва гүмбақларини ҳисобга олиш натижалари. Етилган пашшаларни ҳисобига олиш натижалари.

16. Ҳовлини санитария ҳолати ва чиқиндилардан тозалаш ҳолатини ёмонлиги тўғрисидаги аҳоли шикоятлари.

17. Яшовчиларнинг ўткир ичак инфекцияси билан касалланиши.

18. Ҳовли майдонинг санитария ҳолатининг умумий баҳоси: тозалаш бўйича қилинадиган тадбир-чоралар.

Алоҳида тозалаш қурилмаларини санитария назоратидан ўтказиш тартиби

Ассенизация ва ҳайдаш майдонлари

1. Бу майдонлар аҳоли яшаш жойининг қайси қисмига ва қанча одам сонига мўлжалланган.

2. Бу майдонларнинг аҳоли турар жойига нисбатан жойлашганлиги ва СХМ катталиги.

3. Майдоннинг тавсифи (рельефи, ер ости сувларнинг жойлашган юзаси, тупроқнинг тозаллиги, унинг ўлчами, бу майдонда қанча микдорда чиқиндилар зарарсизлантирилади.

4. 1 га майдонга иш юкмаси, мавжуд бўлмаган ассенизация далаларидаги алмашлаб экиш тизими, уларнинг санитария гигиена талабларига жавоб бериши.

5. Ер майдонининг режалаштирилганлиги ишлаб чиқариш ва хўжалик минтақаларига бўлинганлиги. Ишлаб чиқариш қисмига алоҳида қишки ва ёзги далаларга, алоҳида карталарга бўлинганлиги, уларнинг катталиги ва ўзаро жойлашганлиги.

6. Хўжалик минтақасининг ташкиллаштирилганлиги: транспортни ювиш ва дезинфекциялаш майдончаси борлигини, ишчилар хонаси ва идорасининг бориши (дам олиш хонаси, сантозаланиш хонаси, ювиниш жойлари, хожат хоналар), анжомлар учун хона ва қурилмалар борлиги, оқава сувлар учун ариқчалар борлиги, майдон атрофини кўкаламзорлаштирилганлиги, майдон атрофида йўллар борлиги ва қопламаси.

7. Сув манъбалари ва сув таъминотининг борлиги ва тавфсилотномаси.

8. Ўтиш йўлларининг ободонлаштирилганлиги (қопламаси, сунъий ёритилганлиги).

9. Суюлтириш тартиби (ер майдонини тайёрлаш, чиқиндиларни қуйиш тартиби, қайта ҳайдаш, экинга мўлжалланган қишлоқ хўжалик экинлари в.б. рўйхати).

10. Хизмат қилувчи ходимлар: даврий тиббиёт кўригидан ўтиши, эмлаш, тиббиёт дафтарчасини борлиги.

11. Санитария дафтарчанинг борлиги.

12. Умумий баҳо, ва аниқланган камчиликларни барта-раф қилиш учун тадбир-чоралар.

Компостлаш майдонлари

1. Бу майдон аҳоли яшаш жойининг қайси қисмига ва қанча аҳоли сонига мўлжалланган.

2. Яна қаерлардан қўшимча қаттиқ чиқиндилар келиши мумкин.

3. Бу майдон қанча миқдордаги қаттиқ чиқиндига мўлжалланган. Ахлатлардан иккиламчи хом-ашё сифатида фойдаланиш.

4. Қатламларга босишдан олдин ёки компост етилганидан сўнг ажратиб олинадими?

5. Турар жой қурилмаларга нисбатан компост даласининг жойланиши ва СХМ.

6. Ер майдонининг тавсиноти (рельефи, ер ости сувларининг жойланиши, тупроқ ҳолати, ўлчамлари, меъёрларга тўғри келиши, қўшимча ер майдонинг мавжудлиги).

7. Майдоннинг ўралганлиги, атрофи кўкаламзор қавати билан ўралганлиги.

8. Келиш йўлларининг ташкил қилинганлиги, қопламаси сунъий ёритилганлиги.

9. Ер майдонининг режалаштирилганлиги: хўжалик ва ишлаб чиқариш минтақаларига бўлинганлиги.

10. Компост бостирмаларининг ўлчамлари: кенлиги, баландлиги, узунлиги, бостирмаларни устидан қоплаб-беркитиш учун нима қўлланилади, қўшимча майдонларнинг борлиги, компост етиши муддати.

11. Чириган маҳсулот-гумусни сақлаш жойи, унинг ишлатувчилар.

12. Хўжалик ховлисини режалаштирилганлиги ва ободонлаштирилганлиги: транспортни ювиш ва дезинфекциялаш майдончасини жойлашган ўрни, ишчилар учун хона (дам олиш, овқатланиш, душ хонаси, ҳожатхона), маҳсус кийимлар ва анжомларни сақлаш хонаси.

13. Хизмат қилувчи ҳодимлар: даврий тиббиёт кўригидан ўтиши, эмлашлар, тиббиёт дафтарчасининг борлиги, санитария дафтарининг борлиги.

14. Хулоса, компост майдонларини ташкил қилиниши ва ишлатилишидаги камчиликларни кўрсатиб, буларни йўқотиш тадбир-чораларни белгилаш.

1. Манзили: туман, кўча.
2. Бу станциясининг турар жой минтақасига нисбатан (рельефи бўйича жойлашиши, шамолнинг йиллик эсиш йўналиши, СХМ катталиги).
3. Аҳоли яшаш жойининг қайси қисмидан суяқ чиқиндиларни қабул қилади(канализацияланган, қисман канализацияланган ва канализацияланмаган), қабул қилиш қуввати.
4. Ер майдоннинг катталиги қабул қилиш қувватига қараб катталиги.
5. Станция атрофини ўралганлиги, атрофида кўкаламзорлаштирилган қатлам борлиги ва кенглиги.
6. Кириш йўлларининг қопланганлиги ва унинг кенглиги.
7. Транспортни ювиш ва дезинфекция қилиш майдончасининг борлиги.
8. Станциянинг сув билан таъминланганлиги.
9. Суяқ чиқиндиларни сув билан суюлтириш даражаси.
10. Канализация коллекторига тушаётган сувнинг канализация коллекторидан шу вақтда оқиб ўтаётган суяқликка нисбатан процентларда ташкил этиш миқдори.
11. Иморатларнинг ер майдонида жойлашиши, хоналар таркиби ва ишлаб чиқариш биносининг режалаштирилганлиги.
12. Суяқ чиқиндилар ташиладиган транспорт тавсилоти.
13. Қабул қилиш бўлимининг кириш йўли кенглиги ва қопламаси.
14. Суяқ чиқиндиларни тўкишда ва суюлтиришда тарқаладиган ноҳуш ҳидларни йўқотиш чоралари.
15. Суюлтираётган сув билан суяқ чиқиндиларни минимал ва максимал оқиб келиш дақиқалари.
16. Панжаранинг тузилиши, унинг сони, оралиғи кенглиги; панжарани тозалаш усули.
17. Қумтутгичларнинг борлиги, сони, жойлашиши.
18. Панжара ва қумтутгичлардан олинган аралашмаларнинг олиб кетилиши ва зарарсизлантирилиши.
19. Хоналарни иситиш, ҳаво алмашилиши ва ёритиш.
20. Атмосферадаги чиқарилаётган чиқиндиларни чиқариш ва тозалаш усуллари.

21. Хизматчилар учун ёрдамчи хоналарни бошлиғи кийиниб-ечиниш хонаси, дам олиш хонаси, овқатлиниш, душ хонаси, ҳожатхона ва б.).

22. Хизматчиларнинг даврий тиббиёт, кўригидан ўтиши, эмланиши, тиббиёт дафтарчаларининг борлиги, санитария дафтарининг борлиги.

23. Хулоса станцияни тузилишида ва ишлатилишидаги камчиликлар, буларни йўқотишдаги тадбир-чоралар ва бажариш муддатлари.

Тозалаш техникаси автоҳўжалиги

1. Манзили: туман, кўча.

2. Қайси ташкилотга мансублиги.

3. Автоҳўжаликнинг аҳоли яшаш жойида жойлашиши, СХМ кенглиги.

4. Автоҳўжаликни хизмат кўрсатувчи туманига нисбатан қулай жойлашиши, йўлларининг ободонлаштирилганлиги.

5. Сув, канализация ва элактр таъминоти.

6. Ер майдони катталиги, ободонлаштирилганлиги, йўллар ва майдонлари қопламаси. Кўкаламзорлаштирилганлиги, атрофи дарахтзорлар билан ўралганлиги, транспортни ювиш ва дезинфекциялаш майдончасини борлиги, ювинди сувларнинг чиқарилиши.

7. Хизматчилар учун хоналар (дам олиш, овқатланиш, душ хонаси ва ҳожатхона в.б.).

8. Санитария хулосаси: автоҳўжалик ишига ва майдонига умумий баҳо бериш ва шу фаолиятини ва ҳолатини яхшилаш учун тадбир чоралар белгилаши.

Қаттиқ чиқиндилар учун такомиллаштирилган (уюштирилган) ахлат тўкиш жойлар

1. Аҳоли яшаш жойида уюштирилган ахлат тўкиш жойлари мавжудлиги.

2. Уюштирилган ахлат тўкиш жойлари режалаштиришда аҳамиятга эгами (ер майдонини текислаш, жарликларни тўлдириш, ботқоқликларни тўлдириш ёки фақат зарарсизлантириш учун қўлланилади).

3. Ахлат тўкиш жойларини аҳоли турар жойларига нисбатан жойлашиши, СХМ кенглиги.

4. Майдоннинг санитария-гигиена тавсилотномаси.
5. Кириш йўллари ташкил қилиш, қоплами ва сунъий ёритилиши.
6. Тўкилган ахлатлар мунтазам тупроқ билан қопланадими? Қопланса қанча қалинликда ташланади.
7. Ахлат тўкиш жойларини текислаш учун булдозер ва тупроқ қазиб чиқариш учун экскаватор борлиги.
8. Хизматчиларнинг борлиги: даврий тиббий кўриқдан ўтиш, дам олиш, овқатланиш, маҳсус кийимларни, анжомларни сақлаш, душ хонаси, ҳожатхона борлиги ва х.к.
9. Санитария хулосаси: уюштирилган ахлат тўкиш жойини ташкил қилиниши ва ишлатилишидаги камчиликлар ва буларни йўқотиш учун тадбир-чоралар белгиланиб, муддати кўрсатилади.

Биотермик камералар

1. Санитария врач қаттиқ чиқиндиларни зарарсизлантириш учун биотермик камеранинг ҳажми етарли-етарли эмаслигини текширади, унинг бўлмалари сони, аэраторлар борлиги, девордаги тирқишлар, панжаралар ва шамоллатиш минераллари борлигини аниқлайди.
 2. Биокамера жойлашган хонанинг поли ва қиялигини санитария-гигиена ҳолати.
 3. Камерани юклаш вақти (4 суткадан кўп эмас).
 4. Юклаш ва компост олиш жараёнининг узлуксизлиги.
 5. Ер майдонининг тавсилоти ва унинг минтақаларига бўлинганлиги.
 6. Биотермик камеранинг аҳорли турар[§] жойларига нисбатан жойлашиши ва СХМ кенглиги.
- Жорий санитария назоратининг асосий вазифаларидан бири қаттиқ ва суюқ чиқиндиларни йиғилиши, сақлаш ва олиб кетилишини санитария ҳолатини ўрганиш, атрофидаги тупроқдан намуналар олиб лаборатория текширувлари ўтказилиб санитария ҳолатини баҳолаш. Тупроқдан намуналар олиш, лаборатория текширувидан ўтказиш ва натижаларини баҳолаш, қуйидаги “Тупроқни лаборатория текширувидан ўтказиш усуллари” бўлимида берилади.
- Чиқиндиларни зарарсизлантириш ва утилизация қилиш учун ишлатиларига қурилмаларини сақланиши ва ишлатилиши устидан жорий санитария назорати ўтказилади.

Қаттиқ хўжалик чиқиндиларини зарарсизлантириш учун полигонлар, компостлаш майдонлари, биотермик камералар, ахлатни қайта ишлаш корхоналари, ахлатни ёки станциялари ва бошқалар ишлатилади, суюқ чиқиндиларни ассенизация ва ҳайдаш далаларида зарарсизлантирилади.

Жойнинг рельефига мувофиқ ва полигонлар эгаллаган жойларини келажакда ишлатилишига кўра, қиялик, баландлик ва зовурлик полигон тизимлари ишлатилиши мумкин.

Қиялик тизими жуда қийшиқ рельефлик ерларда қўлланилади. Текис рельефлик ерларда баландлик тизимидаги полигонлар қўлланилади. Завурлик тизимидагиси текис ёки сағал нотекис қиялик ерларда қўлланилади. Зарарсизлантириш ва утилизация қурилмалари асосий коммунал объектлардан ҳисобланиб, уларнинг устидан ДСЭНМ врачлари ЖСН доимий ўтказиб туриши керак. Бу қурилмалар устидан санитария назорати ўтказиш муддатлари: қишлоқ жойларда компостлаш майдонлари бир йилда 2 маротаба (кузда ва баҳорда) текшириб турилади. Ассенизация майдонлари, қаттиқ чиқиндиларни зарарсизлантириш полигонлари, ҳайвонлар қабристонлари, биотермик камералар, компост майдонлари, транспорт корхоналари кварталларида 1 маротаба текширилади. Ахлатни қайта ишлаш корхоналари, ахлатни механик йўл билан қайта ишлаш корхоналари, ахлат ёки станциялари, утилизация корхоналари, қуйиш станциялари, иккиламчи хом-ашё асосий омборхоналари - бир ойда 1 марта текширилади.

Чиқиндиларни зарарсизлантириш ва утилизация қилиш қурилмалари устидан ЖСН ўз ичига қуйидагиларни олади:

- Жиҳозларнинг тузилиши ва ишлатилиши тўғрилигини текшириш;

- Зарарсизлантирилган чиқиндилардан синама олиш ва зарарсизлантирилганлигини самаралисини назорат қилиш;

- Зарарсизлантириш қурилмаларини атроф муҳит таъсирини ўрганиш;

- Ўш шароити ва ишчиларнинг саломатлик ҳолатини назорат қилиш (санитария текшириш режаси 5чи иловада берилган).

Хўжалик чиқиндиларини зарарсизлантириш қурилмалари ишини самарадорлик кўрсаткичи қайта ишланган маҳсулот - компостнинг эпидемиологик хавфсизлигидир.

Агар компостда патоген микроблар, гижжа тухумлари бўлма-са; коли-литр - 1, кўриниши тўк-жигарранг, нохуш ҳидсиз, ва пашша ва кемирувчиларни ўзига жалб қилмайдиган масса бўлса, уни зарарсизлантирилган деб ҳисобласа бўлади.

Тупроқни лаборатория текширувидан ўтказиш усулари

Тупроқни ифлосланишдан сақлашда жорий санитария назорати ўтказишда ДСЭНМ лабораториясида қуйидаги текширувларни ўтказиш шарт:

- санитария-физикавий (механик таркиби, умумий ва гигроскопик намлиги, филтрлаш коэффициенти в.б.);

- санитария-кимёвий (тупроқни табиий микро ва макроэлемент таркиби, пестицидларнинг борлиги, атмосфера чиқиндилари таркибий элементлари борлиги в.б.);

- санитария-бактериологик (микроблар сони, коли-титр, патоген микроорганизм);

- санитария-гельминтологик;

- санитария-энтомологик

- радиометрик.

Текширишлар ҳажми олдинга қуйиладиган мақсад ва масалаларга мос келиши керак. Агар янги аҳоли яшаш жойи учун, болалар мактабгача муассалари учун ер майдони ажратилган табиий тупроққа санитария баҳосини бериш учун тўлиқ санитария текширувлари ўтказиш тавсия этилади 51-жадвал.

Аҳоли яшаш жойларини сунъий ташкил этилган тупроқ қатламга гигиеник баҳо беришда, эпидемиологик қулай шароитда қисқа санитария текширувлари (умумий ва гигроскопик намликни аниқлаш, хлоридлар, КХЭ, Хлебников санитария сони, микроблар сони, коли-титр; анаэроб-титри, гижжа тухумлари сони, пашша тухумлари ва гумбаклари ни аниқлаш) ўтказиш тавсия этилади.

Эпидемиологик кўрсаткичларга асосан текшириш ўз ичига патоген бактериялар ва вирусларни борлигини аниқлашни олади. Тупроқни маълум захарли моддалар билан ифлосланганлиги аниқлаш керак бўлса, механик таркибини, намлигини ва шу моддани аниқлаш билан кифояланади. Зарарсизлантириш қурилмалари иш самарадорлигини ўрга-

Тупроқнинг санитария ҳолатини баҳолаш*

Хавфлилик даражаси	Ифлосланиш даражаси	Эпидемиологик хавфсизлик кўрсаткичлари				Экоген кимёвий моддалар кўрсаткичлари ИКМдан ошиш.	Радиоактив моддалар билан ифлосланганлик кўрсаткичлари	Тупроқни ўз-ўзини тозалаш кўрсаткичи: термофиллар титри
		колитирт	анаэроб титри	1кг тупроқда гижжа тухумларининг сони	25 м ² жойда пашша тухумларининг сони			
Хавфсиз	тоза	>0,1	>0,1	0	0	0,98-1,0	табiiй даражада	0,01-0,001
Нисбатан хавфсиз	бироз ифлос	1,0-0,01	0,1-0,001	до 10	1-10	0,85-0,98	табiiй даражадан 1,5 марта катта	0,01-0,00002 ε
Хавфли	ифлос	0,01-0,001	0,001-0,0001	11-100	10-100	0,7-0,85	табiiй даражадан 2 марта катта	0,00002-0,00001 x
Ўта хавфли	жуда ифлос	<0,001	<0,0001	>100	>100	<0,7	табiiй даражадан 3 марта катта	0,00001

* Тупроқдан 0-20 см чуқурликдан синама олинган шароитда.

нишда фақат коли-титр ва яшашга қобилияти гижжа тухум-лари сонини аниқлаш билан кифояланади.

Тупроқдан синама олиш, текшириш ўтказиш таркиби ва натижаларини расмийлаштириш

Тупроқдан синама санитария-кимёвий, санитария-бактериологик ва санитария-гельминтологик текширувлар ўтказиш учун олинади.

Назоратдаги объектли санитария текширувлари маълумотлари асосида ер майдонининг режаси чизилиб, у ерга ифлослантириш манъбалари ва тупроқдан синама олиш нуқталари белгилаб қўйилади, Манъба битта бўлса иккита 25 м² дан текшириш майдончалари танланади, тажриба майдончаси ифлослантириш манъбасига яқин жойдан, иккинчисига (қиёсий майдонга) узоқдан танланади. Қиёсий майдонга тоза, тажриба майдончаси билан бир-хил табиий таркибга эга бўлиши керак.

Ташқи муҳитни ифлослантирувчи объектлар бир-қанча бўлса, ҳар-бирининг олдидан тажриба майдончалари танланади. Кузга ташланадиган ифлослантирувчи объектлар бўлмаса бу ҳолда ер релеъфини ҳисобга олган ҳолда тажриба майдончалари танлаб олинади.

Қишлоқ хўжалиги мақсадида ишлатиладиган тупроқни ифлосланиш даражасини ўрганишда, ифлослантирувчи манъба ҳолатига қараб, экилаётган экинлар ва ер релеъфи ҳисобга олиниб, ҳар 0,5-20,0 га майдондан камида 1 та 10^x 10 катталигидаги майдон ажратилади. Ишлаб чиқариш манбаларини тупроқни санитария ҳолатига таъсирини ўрганишда, тажриба майдончалари, СХМни 3 маротаба катталик даражасига тўғри келадиган майдондан белгилаб олинади.

Текширув ўтказишга ўхшаш ишга тайёргарлик кўриш ҳом анча маъсулиятлик эканлигини кўзда кутиш керак. Бу босқичда олинган синамалардан ўртача синамалар тайёрланади ва текширилади. Фақат синама тўғри олинсагина тупроқнинг таркиби ва хусусиятларига тўлиқ ва етарли баҳо берилади, ва тўғри хулоса чиқарилади.

Ҳар-қайси ажратилган майдончалардан 5та нуқта белгиланади. Нуқталарни диаганал бўйича ёки “конверт” усулида танлаш мумкин (биттаси марказдан қолганлари

бурчакларидан). Ҳар-бир нуқта танланган 1 м² майдон марказида жойлашади. Ҳар-бир нуқтада 0,3x0,3 кенгликда ва 0,2 м чуқурликда ўралар қазилади. Ўрача деворларнинг бири пичоқ билан тозаланиб тупроқдан синама олинади. Масалан, 200 г тупроқ олиш керак бўлса 20x3x3 см катталигида қирқим олинади. Олинган синамалар йиғиндиси 1 кг дан кам бўлмаслиги керак. Кимёвий ткешириш учун олинган синама шиша идишларга солинади. Учувчи кимёвий моддаларга текшириш учун олинган тупроқ намунаси маҳкам беркитиладиган қопқоқли шиша идишларга солинади. Бошқа текширишларга олинган синамалар қопчаларга солинади. Олинган текширишлар натижалари ва санитария назорати маълумотлари асосида хулоса ва далолатнома ёзилади.

5. АТМОСФЕРА ҲАВОСИ ҲОЛАТИ УСТИДАН ЖОРИЙ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ

Атмосфера ҳавосини (А.Х.) ҳимоялаш соҳасида тозалаш қурилмаларининг ишлатилиши, ҳамда аҳоли яшаш пунктларида атмосфера ҳавоси ҳолатини назорат қилиш жорий санитария назоратининг масалаларидан бири ҳисобланади. Атмосфера ҳавосини ифлослантирувчи асосий манбалар бўлиб, саноат корхоналари, автотранспорт, энергетика соҳаси, қишлоқ-хўжалик объектлари ҳисобланади.

Йирик шаҳарларда ҳозирги пайтда айниқса автотранспорт манбаларидан, А.Х.нинг ифлосланиш ҳолатлари кўпайиб бормоқда. унинг солиштирма аҳамияти 30% гача ўсган, айрим шаҳарларда эса ундан кам ёки юқоридир. Шуни таъкидлаб ўтиш керакки, шаҳар атмосфера ҳавосини ифлосланишида биргаликдаги ва асосий ролни ёқилғи ёқиш саноати ва автотранспорт эгаллайди.

Қишлоқ-хўжалик соҳасида атмосфера ҳавосини ифлослантирувчи хавфли манбаларга пестицидлар, чорвачилик ва паррандачилик комплекслари киради. Атмосфера ҳавосини ифлосланишида тупроқ ҳам маълум аҳамиятига эгадир.

Атмосфера ҳавоси ҳолати устидан санитария назоратини ўтказиш ДСЭНМ врачлари ва жорий санитария назорати масалаларига киради:

1. А.Х. ифлослантирувчи ҳамма объектларни аниқлаш ва паспортизациялаш.

2. Саноат корхоналарида ва бошқа объектларда газ тозаловчи, чанг тутувчи қурилмаларни ҳисобга олиш (учётга) ва паспортизациялаш.

3. Уларнинг эксплуатацияси ва иш самарадорлигини санитар баҳолаш.

4. А.Ҳ.нинг саноат корхоналари ва автотранспорт чиқиндилари билан ифлосланиш даражасини, характерини ўрганиш.

5. Қишлоқ жойлардаги аҳоли яшаш пунктларида А.Ҳ.нинг санитар ҳолатини назорат қилиш.

6. А.Ҳ.га чиқувчи чиқиндиларнинг саломатликга таъсирини ўрганиш ва аҳолининг санитар шароитини ўрганиш.

7. А.Ҳ.ни ифлосланишини камайтириш учун чоратадбирларни ишлаб чиқиш ва уларнинг бажарилиши устидан назорат қилиш.

А.Ҳ.ни ифлослантирувчи манбалар устидан жорий санитария назорати ўтказилганда, сан-топографик, сан-эпидемиологик текширишлар ўтказилади.

Сан-топографик текширишда: аҳоли пунктлари режасида А.Ҳ.ни ифлослантирувчи манбалар жойлашганлигига баҳо берилади.

Санитар-техник текширишларининг мақсади ҳавога ўтувчи асосий ифлослантирувчи моддаларни аниқлаш, ҳамда атмосфера ҳавоси ифлосланишини камайтиришга қаратилган технологик, санитар, санитар-техник чоратадбирларнинг самарадорлигини баҳолаш ҳисобланади.

Санитар-эпидемиологик текшириш эса А.Ҳ.нинг ифлосланиши аҳоли саломатлигига таъсирини аниқлайди.

А.Ҳ.ни ифлослантирувчи саноат корхоналари ва бошқа объектларини сан. текшириш чизмаси:

1. Объект номи: манзилгохи, телефон.

2. Хавфлилик синфи Сан.М. ва Қ. бўйича.

3. Объектнинг шаҳар режасида шамол йўналиши бўйича, турар жой рельефи бўйича, юза жойлашган сув манбаларига нисбатан жойлашиши.

4. Санитар ҳимоя минтақаси (СҲМ). мавжудлиги, унинг ўлчами ва ташкил этилганлиги (кўкаламзорлаштирилганлиги, бошқа объектларнинг мавжудлиги).

5. Технологик жараён тавсифи; атмосфера ҳавосига чиқувчи чивиндиларнинг ҳосил бўлиш шароитлари.

6. Саноат чиқиндиларининг таркиби ва уларнинг оғирлиги.

7. А.Х.га чиқувчи чиқиндиларни чиқариш усуллари (мўри, кон, вентиляция каналлари ва б.).

8. Йўл қўйиладиган чиқинди миқдори (ПДВ) ким томонидан аниқланган, ёки аниқланмаган.

9. Ташкил этилмаган чиқиндиларнинг мавжудлиги (технологик хонадан ташқарида бажарганда).

10. Тозалаш қурилмаларининг мавжудлиги ва уларнинг тавсифи.

11. Тозалаш қурилмаларининг технологик паспортининг мавжудлиги.

12. Тозалаш қурилмаларининг иш самарадорлигини аниқлаш (проектни фактик).

13. Тозалаш қурилмаларининг ишлаши ва эксплуатациясини ташкиллаштириш.

14. Тозалаш қурилмаларининг хизмат қилишига жавобгарларнинг инструктажи, эксплуатация техник журналининг мавжудлиги.

15. Яшаш жойларидаги лаборатория текшириш натижалари (ДСЭНМ ишлаб-чиқариш лабораторияси).

16. Чиқиндиларнинг яшаш шароитларига таъсирини ўрганиш мақсадида, аҳолини сўраб-суриштириш.

Жорий санитария назоратини етказишда ДСЭНМ врач куйидаги қонуний ҳужжатлардан фойдаланади:

1. А.Х.ни химоялаш тўғрисидаги қонун (1997 й.).

2. Дав.СТ.17.2.3.01-86 "Табиатни химоялаш. Атмосфера. Аҳоли яшаш пунктларида ҳавони сифатли қилиш".

3. Қур.М. ва Н. 2.07.01-89 (Қурилиш меъёр ва қоидалари) "Шаҳар ва қишлоқ аҳоли яшаш жойларини режалаштирилиши ва...".

4. Сан.М.ва Қ. 0015-94 "Аҳоли яшаш жойларидаги А.Х.ни ифлослантирувчи моддаларнинг, йўл қўйиладиган миқдори".

5. Сан. М. ва Қ. 0006-93 "Ўз. Р. аҳоли яшаш жойларининг А.Х.ни химоялаши".

6. "Ҳар хил тупроқдан фойдаланиш жойларида тупроқнинг ифлосланиш даражасини баҳоловчи санитария меъёр ва қоидалари" САН М. ва Қ. № 0057-96.

7. “Аҳоли саломатлигига хавфлилик даражаси бўйича Ўз.Р. территориясининг ва эколого-гигиеник районларга ажратиш. Металик кўрсатмалари” (Тасдиқланган Ўз.Р. ССВ 12-1996 ва бошқалар).

АҲОЛИ ЯШАШ ЖОЙЛАРДА АТМОСФЕРА ҲАВОСИНИ ИФЛОСЛАНТИРУВЧИ АСОСИЙ МАНБАЛАРНИ ГИГИЕНИК БАҲОЛАШ

Атмосфера ҳавосини - ифлослантирувчи асосий манбалари ичида доимий бўлиб, тупроқ, ёқилғи, транспорт, асосан автомобиллар ҳисобланади, аммо жуда кучли манбалар бўлиб, саноат корхоналари, иссиқлик электро-станциялари, ҳисобланади. Булардан чиқувчи чиқиндилар таркиби ҳар хил бўлиб, улар корхонадаги ишлаб чиқариш жараёнларига, ТЭК, ёқиш мансабига ва б. боғлиқдир. Тупроқ А.Ҳ.ни ифлослантирувчи асосий манбадир. ўҳоли яшаш пунктининг очиқ жойидан, яъни кўкаламзорлаштирилмаган ёки (қишда) қор билан қопланмаган жойдан, озгина шамол эсган пайтда ҳам ёки транспорт ҳаракатида тупроқ чанги ҳавога кўтарилиб, уни ифлосланишига олиб келади. Аҳоли пунктлари кам ободонлаштирилган бўлса, шунча кўп ва кучли шамол эсиб, ҳавони ифлослантиради ва кўча ҳаракати қанчалик интенсив бўлса, атмосфера ҳавосининг тупроқ чанги ва ифлосланиши ортади. Бу чанг минерал чанг ҳисобланади унинг таркибида органик моддалар ва микроорганизмлар бўлиши мумкин. Ёзда ёмғир ёган пайтда, шамол эсмаган об-ҳавода, ҳаво таркибида тупроқ чанги бўлмайди, қишда эса қор ҳамма (тарафни) ёқни қоплаганлиги учун, ҳавонинг ифлосланиши юзага келмайди. Аҳоли яшаш пунктларини ободонлаштириш чора-тадбирлари:

1. кўча ва майдонларни кўкаламзорлаштириш;
2. кўча ва ҳовлиларда тозалаш ва суғориш (ёзда);
3. ер қатламининг очиқ жойларида кўкаламзорлаштириш ишларини олиб бориш мумкин.

А.Ҳ. ИФЛОСЛАНИШИНИ КУЗАТИШ МЕТОДИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

А.Ҳ. ҳолати устидан назорат ўтказиш учун стационар, йўналишли ва ҳаракатдаги постлар ташкил этилади.

Стационар пост-ифлослантирувчи моддаларни тўхтов-сиз равишда кузатиш учун ёки кейинги таҳлил учун мунтазам синамаларни олиш учун мўлжаллангандир. Улар махсус павилёнлардан иборат бўлиб, керакли асбоб-ускуналар билан жиҳозлангандир.

Йўналишли постлар-кузатув мобайнида маълум бир нуқтадан мунтазам равишда ҳаво намунасини олиб бориши учун мўлжаллангандир. Бу махсус автомашиналарда олиб борилади.

Ҳаракатдаги (аланга ости) постлар эса саноат чиқиндиларининг таъсир зонасини аниқлашга мўлжаллангандир. Намуна олиш жойи ифлослантирувчи манбадан ҳар хил ораликдаги масофалардан олинади. Стационар, ва йўналишли постларни аҳоли яшаш пунктида жойлаштириш масалалари гидрометеорологик хизмат, ДСЭНМ ва шаҳар бош архитектори билан бирга амалга оширилади. Лабораторияда ишловчилар эса шу юқоридаги хизматчилар билан нам;на олиш жойларини келишади.

Постларни жойлаштириш учун жойларини танлаш куйидагича олиб борилади.

1. Аҳоли яшаш пунктнинг планировкаси билан танишиши А.Ҳ.ни ифлослантирувчи манбаларнинг жойлашганлиги, уларнинг қуввати, максимал, йўл кутиб бўладиган миқдор билан танишиш.

2. А.Ҳ.га ифлослантирувчи моддаларнинг тарқалишига таъсир этувчи туман метереологик хусусиятларни ўрганиш.

3. Ҳар хил ташкилотлар томонидан олдин ўтказилган кузатишлар натижаларига асосланиб, А.Ҳ.нинг ифлосланишини ўрганиш.

Кузатиш пунктлари аҳоли яшаш жойларининг марказий қисмида, ҳар хил турдаги уйлар орасида, дам олиш минтақаларида ва катта автомагистраллар елкасида жойлантириш мақсадга мувофиқ бўлиб, аҳоли яшаш пунктларида жойнинг рельефи ва ифлослантирувчи манба борлигини ҳисобга олган ҳолда, битта стационар ёки йўналишли пост 9,5-6 км ораликдаги масофада жойлаштириш керак. Стационар постларнинг сонини кўпайтириш Ўз.Р.ССВ ва Гидрометеорология Дав. Кўмитаси томонидан келишилгандан кейин амалга оширилади. Стационар ва йўналишли постларнинг сони аҳоли сонига, жойнинг катталиги ва рельефига, ишлаб чиқариш ривожланишига ва дам олиш, курорт минтақаларининг жойлашувига боғлиқдир.

Постларнинг максимал сони қўлланмага биноан аниқланади:

- 1 пост - 50000 аҳолига
- 2 пост - 100000 аҳолига
- 2-3 пост - 100000 - 300000 аҳолига
- 3-5 пост - 200000 - 800000 аҳолига
- 5-10 пост - 800000 кўп
- 10-20 пост - 1 млн. аҳолига

А.Х.ни систематик кузатиш, йилнинг ҳамма фаслида, ҳаво ҳароратига боғлиқ бўлмаган ҳолда, тўлиқ, ярим тўлиқ, қисқартирилган, суткалик дастурлар бўйича (52-жадвал) олиб борилади.

52-жадвал

А.Х. ҳолатини кузатиш дастури

Дастур	Синама олиш вақти (соатларда)	Ингредиентлар
Тўлиқ	1,7,13,19	чанг, CO, CO ₂ , NO ₂ , SO ₂ , ўзига хос специфик аралашмалар, аҳоли пунктидаги ишлаб чиқариш чиқиндилари
Тўлиқ эмас	7,13,19	-"-
Қисқартирилган	7,13	-"-
Кундалик	узлуксиз	-"-

Йўналишдаги постларда кузатиш махсус жиҳозланган автомашиналарда ўтказилади, унда керакли жиҳозлар ва асбоблар ўрнатилган бўлиб, 8 соатли иш кунда битта автомашинада 8-10 тагача синама олинади. Ҳар бир постда кунга 2 мартадан синама олинади. Йўналишли постларнинг айланиб юриш тартиби ой сайин ўрганиб турилади, чунки синама олиш вақти ҳар бири куннинг ҳар хил вақтига тўғри келиши керак.

Танланган кузатиш постлари, шаҳар режасига киритилади ва ҳар бирига тартиб сони берилади. Агар пост йўқотилган бўлса, унинг тартиб сони бошқа постга берилмайди. Иловадаги схемага қараб, ҳар бир постга қисқача кўрсатма тузилади. Постларни ташкил этиш ва аҳоли яшаш пунктларда атмосфера ҳолатини ўтказиш гидрометеорологик ДАВ. қўмига юклатилгандир. ДСЭНМ врачлари олинган натижалар

асосида аҳоли яшаш пунктларида атмосфера ҳавосининг ифлосланиши даражасининг баҳолайди.

Ишланган газларнинг одамларга салбий таъсирига қарши кураш ишларини олиб бориш йўли билан мумкин бўлади, яъни техник (ёқилгининг тўлиқ ёниши, экологик ҳам хавfli ёқилгини ишлатиш ва бошқалар), санитар ва маъмурий чоралар (авто-транспортларни ишлатиш тартиби, ҳолатининг мунтазам назорати). Саноат корхоналарининг барчаси ҳам атмосфера ҳавосини бир меъёрда ифлослантормади, сабаби бу нарса корхона соҳасига, унинг қувватига, технологик жараённинг ўзига хослигига, ҳам ашё ва маҳсулот турига боғлиқдир.

Кўп корхоналар, асосан енгил саноатни, атмосфера ҳавосини кам зарарлантиради, аҳоли соғлигига ўта хавф туғдирмайди ва уларда оддий режалаштирувчи тадбирларни ўтказиш, яъни бундай корхоналарини тўғри жойлаштириш ва аҳоли яшаш кварталларидан алоҳидалаш билан кифояланса бўлади. Лекин кўпгина корхоналар борки, атмосфера ҳавосини жуда кучли ифлослантиради, атмосферага зарарли ва хавfli кимёвий ва биологик бирикмаларни ажратади ва одамлар соғлигига: нохуш таъсир кўрсатиб, алоҳида яшаш шароитининг санитария-маиший ҳолатини пасайтиради, бу эса ўз навбатида муҳим санитар муҳофаза ишларини олиб боришини тақоза этади. Бундай корхоналар қаторига: саноат иситкич иншоатлари, электростанциялар, ИЭМ лар, қора ва рангли металл ишлаб чиқарувчи корхоналар, бўёқ лак фабрикалари кўмир ва газ хом ашёларини олиш ва қайта ишлаш корхоналари, қурилиш материалларини ишлаб чиқиш, машинасозлаш заводлари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш заводлари киради. Атмосфера ҳавосини зарарловчи моддалар хилма-хилдир ва зарарлиги бўйича фарқ қилади. Улар ҳавода ҳар хил агрегат: қаттиқ заррачалар (чанглар), томчи-суюқлик, муаллақ заррачалар, буғ ва газ ҳолатида учрайди. Кўпгина вазиятда атмосфера ҳавоси қуйидаги ингредиентлар натижасида ифлосланади:

1. қаттиқ агрегат ҳолатда - кўмир заррачалари, тайёр маҳсулот, в.б.;

2. газ ҳолатида - углерод оксиди, хлор, метан, сероводорот, сероуглеродлар, азот ва бошқалар;

3. суюқ ёки буғсимон - хлорид кислота, смолали моддалар, пестицидларнинг буғ ва буғтомчи муаллақ заррачалари, металбуғлари ва бошқалар.

Кучли захарлилиги бўйича кўрғошин, маргимуш, симоб, фенол, марганецар ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Шаҳар атмосфера ҳавосини ифлослантирувчилар 2 гуруҳга бўлинади: умумий ва махсус. Умумий ифлосланишнинг аҳамияти шундан иборатки, улар: а) умумий тарқалиш хусусиятларига эга; б) ҳавонинг кучли зарарланишини келтириб чиқаради; в) аҳоли санитар-маиший шароитига таъсир этади; г) инсон соғлигига таъсир этади. Махсус ифлосланишнинг аҳамияти эса уларнинг этиологик фактор, сифатида аҳоли орасида у ёки бошқа махсус касалликларни (бериллиоз, асбестоз, нитрат метгемоглобинемия в.б.) келтириб чиқариши аниқланган.

Ифлосланиш ўлчами, атроф муҳит ва одамларга таъсир кучининг даражасини аҳоли жойлашган атмосфера ҳавосидаги чиқиндилар ҳажмий миқдори маълумотлари бўйича аниқланади. Ҳажмий миқдори мг/м³ га грам миқдорида ҳисобланади. Атмосфера зарарланиши ҳажмий миқдори аспирацион усул билан, маълум вақти 20-30-соат, ой вақтида аниқланади. Зарарловчи моддалар синамасини олиш давомийлиги 20-30 дақиқани ташкил этади (бир марталик текширишда). Узоқ муддатли текширишлар учун (ўртача кунлик) зарарловчи моддалар синамасини олиш, тўлиқ дастур бўйича 20-30 дақиқани ташкил этиб, 24 соат ичида узлуксиз олиб борилади.

Ҳажмий миқдорнинг атмосфера ҳавосидаги даражаси ҳар хил сабабга боғлиқ, асосан чиқинди, ҳажмига ва ер сатҳидан бўлган баландлилигига боғлиқ. Текширишлар шуни кўрсатдики чиқинди ҳажми йил мавсумининг ҳар хил вақтида ўзгариб туради. Масалан ҳаводаги газ миқдори ёз ойларига қараганда қишда кўп бўлиб, куннинг иккинчи ярмида ошиб борар экан. Ҳажмий миқдор ўлчами зарарли омил манбаларидан бўлган масофага ҳам боғлиқдир. Бу масофа қанча узоқ бўлса ва қанча баланд бўлса, чиқиндининг ҳавода эриши кўп балиб, унинг ҳажмий миқдори шунча кам бўлади.

ТОЗАЛАШ ҚУРИЛМАЛАРИНИНГ ИШЛАШИ УСТИДА ГИГИЕНИК НАЗОРАТ

А.Ҳ.га чиқувчи чиқиндиларни тозаловчи тозалаш қурилмаларининг ишлаши устидан гигиеник назорат:

1. ДСЭНМ режасига биноан;

2. Яшаш жойлари атмосфера ҳавоси қониқарсиз ҳолатларини аниқлаганда, ҳамда аҳоли томонидан шикоятлар тушганда ўтказилади. Шу мақсадда саноат корхоналари в.б.чиқинди ташловчи манбаларда санитар текшируви ўтказилади. Санитар текширув маълум бир аниқ схема бўйича олиб борилади. Текширув 2 босқичда олиб борилади:

1 босқич - корхонанинг техник ходимлари билан иш олиб борилади. Унда қуйидаги саволлар кўриб чиқилади; тозалаш қурилма қачон қурилган, унинг тури, реконструкция қилинганлигини ёки йўқлигини, проектни қабул қилишда ЖСН тариқасида ДСЭНМ ходимлари қатнашганлиги ёки йўқлиги; эксплуатациясига қабул қилинганлигини, тозалаш қурилмаларининг тавсифлиги ҳақидаги ҳужжат билан танишиш; эксплуатация қилишининг техник журналлари ва уларнинг тўғри тўлдирилганлигини текшириш, ДСЭНМ текширишган вақт санаси, натижалари ва имзоси.

2 босқичда ҳамма қурилмаларининг лойихага тўғри келиш даражасини, эксплуатация режимини аниқлаш учун, тозалаш самарадорлигини аниқлаш учун санитар текшируви ўтказилади. Объектларни зарарли чиқиндилардан тозалаш қурилмалари нинг 2та туридан фойдаланилади - бу муаллақ моддаларни тозаловчи қурилма ва газсимон ва буғсимон бирикмаларни ушлаб қолувчи тозалаш қурилмаларидир.

Зарарли моддаларни тозалаш учун қуйидаги усуллар ва тозалаш турлари ёки уларни комбинацияларидан фойдаланилади:

1) Механик ёки қуруқ тозалаш (чанг ўтириб қолувчи камералар, циклонлар, батареяли циклонлар).

2) Ҳўл тозалаш (скрубберлар, сув плёнкали циклонлар, ёғли филтрлар в.б.).

3) Ташланган ҳаво филтрацияси (филтрлар).

4) Чиқиндиларни электр тозалаш (электрофилтр).

Газсимон моддаларни тозалаш услублари-газ моддасини ҳаводан ажратиш йўли тозаланади. Бу ҳар хил усуллар - физик, физик - химик усуллар билан амалга оширилади. Газсимон бирикмаларни ютиш учун ҳар хил ютувчи масалалар, скрубберлар, барбатерлардан фойдаланилади.

15-БОБ. БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАР МУАССАСАЛАРИДА ЖОРИЙ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ

Санитария профилактика ва соғломлаштириш тадбирларини ташкиллаштириш ва ўтказишда ДСЭНМ санитария шифокори фаолиятида жорий санитария назорати асосий йўналиш ҳисобланади.

Жорий санитария назорати ўтказиладиган объектлар қуйидагилардир: болалар мактабгача муассасалари, умум таълим мактаблари, мактаб-интернатлар, мактаб-лицей-гимназиялар, колледжлар, мактабдан ташқари муассасалар, ёзги дам олиш муассасалари. Жорий санитария назоратини ўтказишда унификация ва ёритиш тўла бўлиши учун қуйидаги чизмага риоя қилиш тавсия этилади:

- паспорт қисми: номи, жойи, қайси муассасага қарашли;

- лойиҳаланиши, территориянинг жойланиши, унинг етарлилиги, турар жойларга ва бошқа объектларга нисбатан жойлашуви, СХМ борлиги ва унинг катталиги;

- асосий бинолар ва ускуналар, уларнинг ҳудуд ичида ўзаро жойлашуви;

- ишловчилар ва контингентлар учун режим, ўқув ва меҳнат тарбияси режими, бино ичидаги мебель ва жиҳозларни гигиеник баҳолаш, уларнинг етарлиги;

- овқатланишнинг хусусияти, овқатланиш режими ва сифатини баҳолаш, овқат тайёрлаш ва қабул қилиш учун хонанинг етарлилиги ва уни гигиеник баҳолаш;

- жисмоний тарбия ва чиниқтириш тадбирларини ташкиллаштириш характеристикаси, тиббий таъминотни ва ўсмирлар томонидан шахсий гигиенага риоя қилинишини назорат қилиш;

- санитария-техника ускуналар характеристикаси ва уларни гигиеник баҳолаш (вентиляция, иситиш, сув таъминоти ва ёритиш);

- юқумли касалликларни олдини олиш мақсадида санитар-гигиеник ва эпидемияга қарши тадбирларга риоя қилиш;

- ҳаво-иссиқлик режимининг характеристикаси ва уни баҳолаш (шамоллатиш режими, бино ҳавосининг температураси, намлик, ҳаракат тезлиги);

- табиий ва сунъий ёритилишда ёритилганликнинг тавсифи ва уни баҳолаш, лаборатория-инструментал текширувларни ўтказиш ва уни баҳолаш;

- соғломлаштириш тадбирларини кўрсатган ҳолда хулосалаш.

1. Мактабгача болалар муассасаларида жорий санитария назорати

Мактабгача болалар муассасаларининг асосий турлари қуйидагилар: болалар яслилари, болалар боғчалари, ҳозирги замон шароитида кенг тарқалган болалар муассасалари (ясли-боғчалар).

Мактабгача болалар муассасалари 2 ойдан 7 ёшгача болалар учун ташкил этилади, уларда гуруҳлар ёши мезонига кўра комплектланади (53-жадвал).

53-жадвал

Гуруҳларни комплектлаш меъёрлари

Гуруҳлар	Ёш	Гуруҳлардаги жойлар сони
1-болалик ёши гуруҳи	1 ёшгача	10
2-болалик ёши гуруҳи	1 дан 2 ёшгача	15
1-кичик гуруҳ Мактабгача	2 дан 3 ёшгача	15
2-кичик гуруҳ	3 дан 4 ёшгача	20
ўрта гуруҳ	4 дан 5 ёшгача	20
катта гуруҳ	5 дан 6 ёшгача	20
Мактабга тайёрлаш гуруҳи	6 дан 7 ёшгача	20

Хизмат кўрсатиш давомийлигига кўра мактабгча болалар муассасалари кундузги (9-10 соатли) ва кун бўйи бўлиши мумкин, ҳафтада 6 иш куни ва 1 дам олиш куни бўлган ҳолда: ҳафтада 5 иш куни ва 2 дам олиш куни бўлган ҳолда 9-10, 5-12 соатлик ва кун бўйи бўлиши мумкин. Одатда МБМ болаларни кундузги ва кун бўйи бўлиши талабларига жавоб берадиган ва типовой лойиҳа бўйича қурилган биноларда жойлашади.

Ясли-боғчалардаги жойлар миқдори аҳолининг демографик ҳолатига боғлиқ ва камида қуйидагича бўлади: 1) Шаҳарлар учун - 140; 2) шаҳар типидagi поселкалар учун - 90; 3) қишлоқ аҳоли пунктлари учун - 25. Мактабгча болалар боғчаларида жорий санитария назорати "Мактабгча болалар муассасалари тузилиши ва таркиби санитария қоидалари" ЎзР 0003-94 ва 2-бобда келтирилган қонуний ҳужжатларга кўра ўтказилади.

Ҳар бир гуруҳ корпусларда жойлар миқдори 330 дан кам бўлмаганда 560 ва 640 ўринли болалар боғча яслилари ер участкасида корпуслар гуруҳлари тарқалган ҳолда жойлаштирилиши лозим. Территория тупроғи тоза, курук, рельефи текис бўлиши керак. Майдон водопровод ва канализация билан таъминланган, атроф ўралган ва кенглиги яшил майдон билан ўралган бўлиши керак, бўйи эса 1,2 дан 1,6 м гача бўлиши лозим. Майдон болалар майдончалари билан чегарадош бўлган жойларда кўкаламзорлар эни 10 м гача етиши мумкин. Яшил майдон умумий майдони 50% ини ташкил этиши керак. Санчилувчи, захарлари илдизли дарахтлар кўкаламзорлаштиришда ишлатилишига йўл қўйилмайди. Майдонда кўкаламзор зонадан ташқари қуйидаги зоналар мавжуд: гуруҳли болалар ва умумий болалар майдончалари, хўжалик зонаси. 9 балли сейсмик районларда болалар майдончалари билан бино оралиги бино баландлигидан кам бўлмаслиги керак. Ҳар бир гуруҳ майдонида мактаб олди ёшидаги ва мактабгча ёшдаги болаларга мўлжалланган жиҳозлар бўлади (қум майдонлар, гимнастика ускуналари). Мактабгча ёшдаги болалар учун гуруҳ майдончалари ўйин ва жисмоний тарбия учун жиҳозларига фарқланади, гимнастика ва ҳаракатли ўйинлар учун бир болага 3 м ажратилади, жисмоний тарбия майдони яқинида 0,25 м гуруҳликдаги чўмилиш бассейни

мўлжалланади. Болалар майдонлар ва мактабгача ёшдаги болалар бўладиган майдонлар ҳалка йўлчалар билан боғланади, уларнинг эни 1-1,5 м.

Хўжалик майдони алоҳида бўлиб, майдон турида жойлашади ва алоҳида чиқишга эга бўлади. Бу ерда иситиш хонаси, ёқилги ва инвентарлар учун омбор, ахлат идишлар жойлашади. Ахлат идишлар бинодан 25 м узоқликда бўлиб, бетон ва асфальт майдонда жойлашади.

Биолар. Ясли-боғчалар, бир неча 1 ёки 2 қаватли биоларда жойлашади, улар ёпиқ ўтиш жойлари орқали боғланади. Мактабгача муассасаларда асосий хоналар гуруҳлар хоналаридир. Ясли болалар учун улар 1-қаватда жойлашади. Ҳар бир гуруҳ алоҳида киришга эга бўлиши керак. Маъмурий-хўжалик хоналари бирор гуруҳ билан умумий киришга эга бўлиши мумкин. Қуйидаги хоналар бевосита боғланиши керак: ясли гуруҳларида-қабулхона-ўйинхона-ошхона, ўйинхона-ошхона-ухлаш хонаси-веранда, ҳожатхона ва буфет билан, мактабгача гуруҳларда ечиниш ва гуруҳ хоналари, гуруҳлар хонаси ҳожатхона билан, ухлаш хонаси веранда билан. Ясли гуруҳлари болаларини кузатиш осон бўлиши учун веранда, ўйинхона-ошхона ва қабулхонага деразалар ўрнатилади. Тиббиёт хонаси бемор болалар хонаси ёки изолятор билан ёнма-ён жойлаштирилиб, ўртада тўсик ойна қўйилади.

Ҳамма гуруҳлар ва бемор болалар хоналари изолятор билан хизмат хоналари ўртасида ички боғлиқлик таъминланади, лекин ўтиш йўли орқали бошқа гуруҳлар боғланмайди.

Бино асосий хоналари тиббий ёритилганликка эга бўлиши керак. Буфет, озиқ-овқатлар сақланадиган хона, хўжалик омбори, оқликлар хонаси, ҳожатхона сунъий ёритилиши мумкин. 1 томонлама ёритилишда хона чуқурлиги 6 м дан ошмаслиги керак. Дераза юқори чети билан тепа орасидаги масофа 15-25 см дан, пол билан дераза пасти ораси 50-60 см дан ошмаслиги керак. Асосий биолар ойнаси, асосан юқори қисми шторалар билан ёпилиши мумкин эмас, деразаларга катта баргли, баланд гуллар қўйиш мумкин эмас. Гуллар илгичларга илинади ёки табиат бурчагида полдан 65-70 см баландликдаги кўчувчи тувакларга экилади.

Ухлаш хонасидаги веранда деразалари камида 2 деворда жойлашиши керак. Верандалар шимолга қараган бўлса қўшимча сунъий ёритилиш талаб қилинади.

Столлар, поллар ва шифтлар силлиқ ювиш ва дезинфекцияга қулай бўлиши керак. Девор ва панеллар 1,2 м баландликгача очиқ рангдаги мойли бўёқ билан, шифт ва дераза ромлари оқ ранг билан бўялади. Овқатланиш блокада деворлар сувалади ва 1,8 м баландликгача глазуранган керамик плита ўрнатилади ёки очиқ мойли бўёқ билан бўялади.

Биоларнинг санитар-техник жиҳозлари

Мактабгача болалар муассасалари марказий иситилиши керак. Иситувчи ускуналар сифатида радиаторлар, найли иситгичлар, конвекторлар ишлатилади. Печ билан иситишга 50 дан кам ўринли, 1 қаватли бинода жойлашган болалар муассасаларида рухсат берилади, кунлик температура фарқи 2-5°C. Печлар эрталаб болалар келишидан 1,5-2 соат илгари ёқилади.

Болалар кийимларини қуриштириш шкафларига қовурғали трубалар ўрнатилади. Шкафлар вентиляция канали умумий вентиляция тармоғи билан боғланади, бу 10 м³/соат миқдордаги ҳавони чиқариш имконини беради. Ташқаридаги ҳаво ҳарорати - 40°C ва паст бўлган районларда яслибоғчаларда дераза ва балкон эшиклари 3 қават ойнали бўлади. Гуруҳларнинг асосий ҳоналарида ҳаво ҳарорати доимий ва нисбий намлик 40-50%, ошхона ва кир ювиш хонасида 60-70% таъминланиши керак. Ўйин гуруҳ хоналари, ошхоналар, сузиш бассейнлари йўлкаларида пол ҳарорати 26°C дан кам бўлмаслиги керак. Гуруҳлар хонасида полдан 1 м юқорида девор термометри бўлиши лозим.

Мактабгача болалар муассасалари водопровод, канализация ва иссиқ сув билан таъминланиши лозим. Яслибоғчаларда кунлик сувга эҳтиёж болалар кундузги бўлганда бир болага 75 л, йил бўйи бўлганда 100 л. Сув сифати ГОСТ O'zDSI 950:2000 "Ичимлик суви" талабларига жавоб бериши керак. Ер майдонида гуруҳлар майдонларига, яшил майдонга сув келадиган ёмғир сувлари чиқиб кетадиган ариқчалар бўлиши лозим.

Санитар-техник ускуналар: а) ясли гуруҳлари қабул-хонасида катталар учун қўл ювгич, б) ўйинхона-ошхонада эмизикли болалар учун - катталарга қўл ювгич аралаштиргичи билан, в) буфетда совуқ ва иссиқ сувли ювгичлар, г) ясли ҳожатхонасида - болалар учун 2 та қўл ювгич, унитаз, душ таглик, эмизикли ёш гуруҳлар ҳожатхонасида - катталар учун қўл ювгич, душ таглик, 3 унитаз, сочиқ кўритгич, д) бемор болалар хонасида қўл ювгич, е) изолятордаги ҳожатхонада - қўл ювгич, душ таглик, сочиқ кўритгич, ж) тиббиёт хонасида - қўл ювгич, з) ходимлар ҳожатхонасида қўл ювгич, унитаз, душ таглик.

Санитария жиҳозлари баландлиги: а) ясли болалар қўл ювгичи 0,4 см, б) мактабгача ёшдаги болалар қўл ювгичи 0,5 м, в) ванналар 0,9 м, г) душ таглик 0,9 м, майда душ таглик 0,3 м.

Катта мактабгача ёшдаги болалар ҳожатхонаси болалар ва қизлар учун алоҳида бўлади.

Ўвиш хонаси, ошхона, тайёрлаш ва тарқатиш хонаси тўсиқ экран билан жиҳозланади (440-500 ўринни ясли-боғчалар алоҳида тайёрлаш хонасига эга бўлиши керак). Ошхона лойиҳасида электр ускуналар ҳам кўзда тутилади.

Бинонинг сунъий ёритилиши ҚМҚ 2.01. 05-98 “Сунъий ва табиий ёритилиш”га жавоб бериши керак. Гуруҳлар, ўйнаш хоналари, ошхона, тиббиёт хонаси, ходимлар ва мудира хонаси, услубий хона, буфет, қабулхона, ечиниш хонаси, изолятор, коридорда маҳаллий ёритиш учун розеткалар ўрнатилади (болалар бўладиган жойларда розеткалар полдан 1,8 м баландликда ўрнатилади).

Участка майдонида йўлакнинг ёритилиши 1 лк, гуруҳлар майдонида 3 лк дан кам бўлмаслиги керак. Ёритиш арматуралари ёруғликнинг тенг тарқалишини таъминлаши лозим.

Ускуналар гигиеник ва педагогик талабларга жавоб бериши, болаларнинг ёш ва бўйига мос бўлиши лозим. Кийимларни сақлаш учун қабулхона ва ечиниш хонасида шахсий ячейкаларга эга махсус шкафлар бўлиши керак. Кичик ясли гуруҳлари қабулхонасида болаларни эмизиш учун жой ажратилиб, стол, стул ва оёқ қўйгичлар билан жиҳозланади. Ўйин, гуруҳ хоналари, ошхоналар болалар сонига кўра стол, стуллар билан жиҳозланади.

1. Яслида ўрта ва катта гуруҳларида, кичик ва ўрта мактабгача гуруҳларда - 4 ва 2 ўринли столлар ўрнатилади.

2. Катта мактабгача ва тайёрлов гуруҳлари 2 ўринли очиладиган столлар билан жиҳозланади.

Мебеллар ўлчамлари ва оралиги Давлат стандартларига мос келиши керак. Булар “Мактабгача муассасаларда мебелларни ишлатиш” услубий тавсияларида ҳам белгиланган:

1) Столлар ёруғлик тушадиган деворга қаратиб ўрнатилади, 4 ўринли столлар 2 қатор, 2 ўринли столлар 3 қатор қилиб ўрнатилади;

2) Столларнинг қатор ораси 0,45 м дан кам бўлмаслиги керак;

3) 1-қатордаги столлар билан девор ораси 0,45 м дан кам бўлмаслиги керак;

4) Досканинг пастки чети 0,7x1,5 м бўлиши керак.

Кўкрак ёшидаги болалар учун ўйин ва овқатланиш хонасида столлар ўлчами 2,5x1,5 м бўлиши керак, улар параллел ҳолда девордан 100 см масофада ўрнатилади, эмизиш учун 2-3 ўринли столлар ўрнатилди. Қўл ювгич ёнида стол, оқликлар учун полка ва болалар буюмлари учун қутилар, оёқли ва зич ёпиладиган бак бўлиши керак. Кундузги гуруҳларда ўйин-овқатланиш хонасида болалар учун 2-3 кроват бўлиши керак. Мактабгача ёшдагилар гуруҳ хонасида 1-та айлана стол ва 2-стол қўйилади, катта гуруҳларда доска ўрнатилади. Катта ва тайёрлов гуруҳларида 1 қаторли кроватларга рухсат этилади. Оралиги 0,45, кроватдан деворгача масофа 0,7-1 м бўлиши керак.

Гуруҳлар ва ўйинхоналарда ўйинчоқлар учун шкаф бўлиши керак, кичик гуруҳларда шкаф баландлиги 135 см, ўрта ва катта гуруҳларда 145 см, эни 100 см, чуқурлиги 40 см бўлиши керак. Полкалар олинадиган бўлиши керак.

Мактабгача ёшдагилар гуруҳ хонасида қурилиш материаллари учун шкаф, қутили стол табиат бурчаги учун, китоблар учун витрина, 30x40 см ойна бўлиши керак.

Ясли ва мактабгача гуруҳларда тарбиячи учун стол, стуллар бўлиши лозим.

Ҳожатхонада шахсий ячейкали очиқ шкафчиқлар бўлиб, сочиқлар ва шахсий гигиена буюмлари қўйилади. Қоғоз

солинадиган қутилар, дезинфекция моддалари учун шкафлар қўйилади.

Иситилмайдиган веранда, пешайвон уйқу ташкил этилганда буюмлар сақлаш учун шахсий уячали стеллаж-шкафлар бўлиши керак.

Мактабгача болалар муассасаларида мебелларга алоҳида талаблар қўйилади: четлари силлиқ, ажраладиган очиқ рангли, нитрозмал билан қопланган бўлиши лозим.

Гимнастика ва мусиқа заллари спорт ва мусиқа асбоблари билан жиҳозланади. Тиббиёт хонаси кушетка, тиббий тороз, бўй ўлчагич, медикаментлар учун шкаф ва стол, стуллар билан жиҳозланади. Овқатланиш блоки таркибига ошхона, ювиш, тайёрлаш хоналари, тарқатиш, сақлаш хоналари киради. Ювиш, тайёрлаш, тарқатиш хоналари ошхонадан тўсиқ билан ажратилади. Овқатланиш блоки плиталар, электр ёки газ қайнатгичлари, 280 болага 2 та совутиш шкафи, 50-140 ўринли муассасаларда бир шкаф, 50 ўринли муассасада ЭК-40 электр иситгич, қолганлари ЭК-60 билан жиҳозланади.

Ювиш хонасида ювиш ва чайиш учун алоҳида ванналар, оқликларни қайнатиш учун иситгич, центрифуга, стеллажлар, силлиқ столлар, тикув машинаси билан жиҳозланади.

Мактабгача муассасаларда асосий буюмлардан бири ўйинчоқлардир, улар юқори бадий безакли, болаларда қувонч ҳиссини пайдо қилиши, шу билан бирга тузилиши ва материалнинг гигиеник хусусиятларига кўра болалар соғлигига зарарсиз бўлиши керак.

Мактабгача болалар муассасаларида санитар-гигиена режим. Барча мактабгача болалар муассасалар хоналари озода ва тартибли бўлиши лозим. Йиғиштириш нам усулда ойналар ва фрамугларни очган ҳолда олиб борилади. Пол кунига 2 марта ювилади. Мебеллар, радиаторлар, дераза ромлари нам латта билан артилади. Ҳафтада бир марта хоналар ювувчи ва дезинфекцияловчи воситалар ёрдамида ялпи тозаланади. Болалар овқатландиган столлар, клеёнкалар совунли иссиқ сув билан ювилади. Изолятор идишлари алоҳида ювилади, механик тозалаб, хантал билан ювилгач 30 дақиқа 2% хлорамин эритмаси ёки 0,5% хлор оҳагига солиб қўйилиб дезинфекцияланади ёки 15-20 дақиқа қайнатилади. Идишлар ва

жиҳозларни сочиқ билан артиш ман этилади. Четлари қайрилган идишлари ишлатилмайди. Фаянс, чинни зангламай-диган пўлат идишлар ҳар бир гуруҳда буфетда сақланади.

Кичик ясли гуруҳи ювиладиган ўйинчоқлари кунига 2 марта чўтка билан иссиқ сувда ювилади. Каттароқ ёшдагилар ўйинчоқлари 2-3 кунда 1 марта совун билан иссиқ сувда ювилади, кийимлари ҳам ювиб дазмол босилади. Юмшоқ ўйинчоқлар чангдан ҳар куни тозаланиб, очиқ ҳавода шамоллатилади ва бактерицид лампалар билан зарарсизлантирилади. Ҳафтада 1 марта дастурхон, болалар тўшаги оқликлари, сочиқлари, ходимларнинг халатлари алмаштирилади. Ясли гуруҳларида ишлатилган оқликлар ва пелёнкалар бак, қопқоқли челақ ёки қопга йиғилади ва кун охирида кир ювиш хонасига олиб борилади. Оқликлар ювиб, дазмол босилади ва шкафларда сақланади.

Тўшаклар ойда камида 2 марта шамоллатиш учун ҳавога чиқарилади. Болалар клеёнкалари ифлос бўлгач сода ва совун билан иссиқ сувда ювилади. Гидамлар кунда чанг ютгич билан тозаланади ва махсус чўтка билан четлари тозаланади. Гидам тагидаги поллар ҳар куни артилади.

Ҳожатхона поли ҳар куни болалар келгунча ювувчи воситалар билан иссиқ сувда ювилади. Унитазлар ювувчи ва дезинфекцияловчи воситалар билан ҳар куни ювилади. Ойда 2 марта унитазлар 2% хлорид кислотасига намланган чўтка билан, сўнг сув билан ювилади. Туваклар тозаланиб, чўтка билан иссиқ сувда ювилади ва 0,2-0,5% хлор оҳаги, 3-5% лизол, 3% совунфенол эритмаси билан ишлов берилади, оқар сувда ювилади.

Даҳлиз ва ечиниш хоналар поли нам усулда 1% хлор оҳагига намланган латта билан артилади.

Зарарсизлантирувчи эритмаларни болалар муассасаси шифокори назорати остида ҳамшира тайёрлайди, улар қоронғуда ёпиқ идишларда сақланади..

Хоналар, жиҳозлар, ўйинчоқларни тозалаш учун алоҳида маркировкаланган инвентарлар ишлатилади ва ҳар бир гуруҳ ҳожатхонасидаги махсус шкафда сақланади. Латталар, чўткалар ишлатиб бўлгач сувда ва 0,2% хлор оҳаги эритмасида ювилади ва қуриштирилади. Болалар мактабгача муассасаларида гуруҳлар хоналари машғулотлар, овқатланиш, уйқудан олдин ва сўнг, болалар кетгач шамоллатилиши лозим.

Болалар йўқлигида елвизак ва бурчак шамоллатиш, нам тозалаш ўтказилади. Шамоллатиш болалар келишидан 30 дақиқа илгари тугатилади. Йилнинг ўтиш даврида шамоллатиш 10-15 дақиқа, ҳаво ҳарорати - 20°C бўлганда 3 дақиқа ўтказилади. Йилнинг иссиқ даврида максимал аэрация ўтказиб, уйқу вақтида ҳам деразалар очиб қўйилади. Вентиляция шахталари йилда 2 марта тозаланади.

Ўвқатланиш блокида ҳар куни поллар нам тозаланади, деворлар, деразалар, жиҳозлар артилади. Хоналар ҳар ҳафтада ялпи тозаланиб, жиҳозлар ва инвентарлар ювилади.

Болалар муассасаларига келтириладиган барча озиқ-овқатлар давлат стандартлари талабларига жавоб бериши, накладной ва сертификатларга эга бўлиши керак. Сутлар фляга ва шиша идишларда келтирилиб, ўша идишларда сақланади. Пастеризация қилинмаган флягадаги сут қайнатиб ичилади. 0-8°C ҳароратда реализация муддатлари: творог учун 36 соат, сметана учун - 72 соат, сут учун 20 соат. Нордон сутни истъеомолга ишлатиш ман этилади. Сабзавотлар захираси 20 кунлик, бошқа маҳсулотларники 30 кунлик бўлиши керак. Маҳсулотларни кулинария ишловида витаминларни сақлаб қолиш қоидаларига риоя қилиш керак. Болалар овқатини аскорбин кислота билан витаминлаштириш мавжуд кўрсатмалар асосида олиб борилади.

Озиқ-овқатларни ташишда ифлосланишга йўл қўймаслик лозим. Озиқ-овқат ташийдиган транспорт воситалари тоза сақланиши керак. Базадан маҳсулотлар олиб келишда ишлатиладиган таралар фойдаланиб бўлингач тозаланади, 2% кальцинирланган сода билан иссиқ сувда ювилади, чайилади, қуритиб, сақланади. Озиқ-овқат чиқиндилари металл челаққа ёки қопқоқли бочкаларга йиғилади. Уларнинг ҳажми 2/3 гача тўлгач бўшатилиши лозим. Иш тугагач челақ ва баклар тозаланади, 2% кальцинирланган содада чайилади, иссиқ сувда ювилади, қуритилади. Иссиқ давр келганда овқатланиш блоки, кир ювиш хонаси, ҳожатхоналар деразаларига металл тўр ёки доқа тутилади. Овқатланиш блокида кимёвий-бактериологик воситаларни ишлатиш, учувчи ҳашоратлар, тараканлар, кемирувчиларни уриш маън этилади.

Мактабгача болалар муассасаларида ишловчилар ЎзР ССВ 400-сонли 1992 йил буйруғи ("Ишга киришдан аввал

ва даврий тиббий кўриқлар ҳақида”) га кўра қуйидаги тиббий текширувлардан ўтадилар:

- силга текшириш - ишга киришда ва кейин йилда 1 марта;

- ичак инфекциялари ва гижжаларга текшириш - ишга киришда ва кейин ҳар ойда 1 марта;

- захмга қонни серологик текшириш, гонококка текшириш, дерматовенеролог кўриги - ишга киришда ва кейин эпид, кўрсатмаларга биноан;

- шифокор-терапевт кўриги - ишга киришда ва кейин 6 ойда 1 марта.

Болалар муассасалари овқатланиш блокида ишловчилар ишга тушгунча санитария минимуми бўйича курсини ўтадилар ва ҳар 2 йилда қайта ўқийдилар. Болалар муассасининг ҳар бир ишловчиси шахсий тиббий дафтарчага эга бўлиб, бунда профилактик тиббий кўриқлар натижалари, ўтказилган юқумли ичак касалликлари, профилактик эмлаш, санитария минимуми имтиҳонлари ва бошқалар қайт этилади (дафтарчалар муассаса мудирасида сақланади). Шахсий гигиена қоидаларини бажариш, иш жойини сақланиши, технологик ва санитария талабларини бажарилишига ҳар бир болалар муассаси ишчиси жавобгар ҳисобланади, бунинг учун зарур тадбирларни ташкиллаштиришда болалар муассаси мудирасига жавобгарлик юкланади. Болалар муассаси майдони ҳар куни тозаланади. Эрталабки тозалаш болалар келишидан 1-2 соат илгари, совуқ вақтларда майдонлар ва болалар майдончалари кордон тозаланади ва қум сепилади. Майдондаги жиҳозлар, қурилиш ўйин материаллари ва жисмоний машқ жиҳозлари ҳар кун нам усулда артилади. Қум майдончаларида кум ойда 1 марта алмаштирилади. Болалар ўйнашдан илгари қум озроқ намланади. Ахлат идишлар тозалаб, ювилади, 2% хлор оҳаги эритмаси билан ишланади, ёзда ҳар куни, қолган вақтларда 3 кунда 1 марта.

Болаларни жисмоний ва гигиеник тарбиялаш эрта ёшдан шифокор белгилаган шакл ва воситалар билан амалга оширилади, чўмилиш олдидан, чиниқиш муолажалари олдидан текширувлар қўшимча равишда ўтказилади. Иссиқ даврда машқлар очиқ ҳавода ўтказилади. Гимнастика машқлари қишда ҳам ҳавода ўтказилиши тавсия қилинади,

фақат болалар чиниқиш даражаси, кийимлари мос бўлиши, тез ва секин характерли ҳаракат оптимал алмашиб турилиши керак. Албатта кунига 2 марта куннинг 1 ва 2 - ярмида болаларни майдонда ўйнаши, сайр қилиши ташкил этилади. Соғломлаштириш тадбирлари ўз ичига очиқ ҳавода уйқу, ҳаво ва қуёш ванналари, сув ванналарини олади. Ҳаво ванналари болаларга 2-3 ойликдан бошлаб тавсия этилади. (совуқ даврда - хона ҳарорати 18-19°C дан узлуксиз 15°C гача пасайтирилади, 2-3 ва 15 дақиқа мобайнида, ёзда - соя жойларда). Қуёш ванналари давомийлиги 4 дақиқадан бошлаб 25-30 дақиқагача узай тирилади, қўёш ванналаридан сўнг 24-28°C ҳароратдаги сув билан ювилади. Сув билан чиниқиш муолажалари баҳор-ёзда бошланиб, сув ҳарорати доимий пасайтириб борилади. Гуруҳ хонасида ҳаво ҳарорати 20°C дан паст бўлмаган шароитда, баландлиги 72-75 см, кенглиги 80 см, бўйи 90-100 см столда массаж ва гимнастика ўтказиш тавсия қилинади. Стол пеленка билан қопланиб, ҳар бир боладан сўнг алмаштирилади.

7-7,5 ойдан катта болаларга полга тушишга рухсат этилади, 40-45 см баландликда барьер билан қопланади. Пол силлиқ, илиқ, енгил ювилувчи бўлиши керак. 1-3 ёш болалар билан машқ бажариш учун оддий мосламалар тавсия этилади: клеёнкадан ёки зич материалдан эни 30-35 см, бўйи 1,5-2 м йўлаклар, эни 15, 20, 25 см, бўйи 150, 200, 250 см, доскалар, 50-60 см обручлар, катта тўплар (15-30 см диаметри), ўрта (10-12 см диаметри) кичик (5-6 см ли) тўплар, 2 ва 2,5 см диаметрли, бўйи 150, 200, 250 см ли таёқчалар, гимнастика скамейкалари, қути, табуретлар ва ҳоказо. Гимнастика зали қуйидагича жиҳозланади: гимнастика стенкаси - бўйи 250 см, эни 20 см, перекладиналар оралиги 5 ёш болалар учун 20 см, 6-7 ёш болалар учун 25 см, у юмалоқ шаклда диаметри 2,5-8 см бўлиши керак: 24 см баландлик, эни 18 см, узунлиги 300 см, пастки брусок эни 6-8 см скамейкалар.

Қабул қоидаси ва болаларнинг шахсий гигиенаси

Бола мактабгача муассасаларга келгунча поликлиникада текширув ва диспансеризациядан ўтказилади. Ҳар кунги

эрталабки қабул ҳамшира ва тарбиячилар томонидан олиб борилади. Бунда ота-оналардан боланинг соғлиги ҳақида сўралади, томоғи, териси кўрилади, ясли гуруҳларида ҳаммани, мактабгача гуруҳларда кўрсатмага биноан боланинг иситмаси ўлчанади. Боланинг ҳолатига қараб уни изоляторда қолдирилади, участка педиатри кузатувиغا уйга юборилади ёки юқумли касалликларга шубҳа бўлганда касалхонага юборилади. Инфекциянинг характериға ва юқиш йўллариға қараб мавжуд кўрсатмалар асосида инфекцияни гуруҳда тарқалишиға қарши профилактик, санитария-эпидемияға қарши тадбирлар ўтказилади.

Касаллик ўтказилгандан сўнг болалар педиатрдан справка олишади, бунда ташҳиси, касалликнинг давомийлиги, даволаш, юқумли касаллар билан алоқаси йўқлиги, 10-14 кунға боланинг шахсий режими кўрсатилган бўлади. Болалар шахсий тўшаклар, сочиқлар, шахсий гигиена буюмлари билан таъминланиши керак, улар маркировкаланган бўлиши лозим.

Гўдак уйлари

Гўдак уйлари боланинг доимий бўлиши учун ташкил этилади (3 йшгача бўлган етим, давлат ёрдамиға муҳтож болаларға). Бола 3 ёшға етгач болалар уйиға ўтказилади. Гўдаклар уйи қошида карантин бўлими ташкил этилиб, у қабулхона ва 2 та изолятор палатасидан, 1 койкали бокс, ванна, ҳожатхонадан иборат бўлади (палата майдони 1 бола учун 4 м²).

60 ўринли гўдаклар уйида 1-2 койкали 1-2 та алоҳида палата бўлиши кифоя қилади. Карантин бўлими алоҳида кириш, веранда ва сайр учун террасаға эға бўлиши керак.

Гўдаклар уйи 100, 75, 60, 45, 30 ўринли бўлиши мумкин. Болаларни гуруҳларға ажратишда ёши, ҳаракатчанлиги, саломатлик ҳолати ҳисобға олинади. Эмизикли болалар гуруҳларида 13-тагача, ўрта ва катта гуруҳларда 15-17-тадан бола бўлиши керак. Ҳар бир гуруҳ уйқу, тетиклик, овқатланиш, сайр ва гигиеник парвариш режимиға эға бўлади.

Ҳар бир гуруҳ хонаси ухлаш (30 м²), овқатланиш, ўйнаш, веранда (22 м²), ҳожатхона, ванна ва ечиниш хонаси (10 м²) дан иборат бўлади. Ошхона майдони камида 2,5 м², ухлаш хонаси 1,5 м² ҳар бола учун мўлжалланади. Бу ерда сут

аралашмалари тайёрлаш хонаси (6 м²), кўкрак сути донорлик пункти (10-12 м²), тикиш хонаси (6 м² 0, шифокор ёки мудир хонаси (30 м²) бўлади.

Шифокор кабинети ёки муолажа хонаси (18 м²) дан ташқари, умумий ўринларнинг 10%и ҳисобида изолятор ташкил қилинади, Изолятор хонаси алоҳида киришга эга бўлиб, 1 болага камида 4 м² ҳисобида майдонга эга 2-3 палатадан иборат бўлиши лозим. Изоляторда веранда ёки терраса, ванна, ҳожатхона бўлиши керак. Изолятор керакли жиҳозлар, ўйинчоқлар билан таъминланади. Изоляторнинг умумий майдони 1 болага 3 м² ҳисобида бўлади.

Санитар-гигиеник режим, овқатланиш режими, жисмоний тарбияга талаблар яслиларникига ўхшашдир.

2. Умумтаълим мактабларида жорий санитария назорати

Умумтаълим мактаблари бир неча типда бўлади:

- оммавий умумтаълим мактаблари-лицей синфлари билан, бунда болалар кунига 6 соат бўлади, куни узайтирилган умумтаълим мактаблари, бунда ўқув ва тарбия жараёни амалга оширилиб, ўқувчилар кунда 8-10 соат бўлади;

- ўқувчилар йил бўйи бўладиган мактаб-интернатлар.

Ўқувчилар контингентларини саломатлик ҳолатига кўра 3 хил типдаги мактаблар ажратилади:

- оммавий умумтаълим-соғлом болалар учун;

- ривожланишида нуқсонлар бўлган болалар учун мактаблар-ожиз, кўзи ожизлар, карлар, кар-соқовлар, ақлий-орқада қолганлар учун;

- саломатлиги ёмонлашган болалар учун санатория типдаги мактаблар, невротиклар, сурункали ревматизм, полиомиелит, сил интоксикацияси билан оғриганлар учун.

Кейинги йилларда умумтаълим мактаблари-гимназия ва лицейлар пайдо бўлди. Гимназиялар-умумтаълим мактаб бўлиб, фанлар чуқур ўргатилади, уларда I дан IX синфгача ўқитилади. Лицейлар-умумтаълим мактаблари бўлиб, таълим махсуслашган ёки юқори даражада бўлиб, ўрта ва юқори синфлар ўқитилади. Одатдаги типдаги ва олий ўқув юртларига тайёрловчи яъни Олий ўқув юртлари қошидаги лицейлар

(гуманитар техник) Давлат стандартларига мос равишда иш юритади.

Мактаб майдони экинзор, кўкаламзорга эга бўлиши ва зоналарга ажратилиши лозим: ўқув-тажриба, жисмоний тарбия ва спорт, дам олиш ва хўжалик зонаси, майдоннинг 40-50%и яшил майдонга тўғри келиши керак.

Спорт зонаси майдон тўрида жойлашади. Спорт зонасининг асосий элементлари: гимнастика майдони, гимнастика девори, брусъя ва х.к. Тўп билан ўйнаш майдончаси бинолар ойнасидан 10м узоқда ёки кўкалам майдон билан ҳимояланган бўлиши керак. Мактаб биносидан чиқиш яқинида ҳаракатчан ўйинлар учун майдончалар жойлашиб, 1-2 синфлар, 9-10 синфлар учун бўлинади. Майдончаларга йилни иссиқ вақтида ўйин майдонига 1/2- 3/4 соат илгари сув сепилиши керак. Ўйин майдончаларига паст бўйли майсалар экилади.

Хўжалик ҳовлиси мактаб ошхонаси ишлаб чиқариш қисмига кириш томонида, ўқув-тажриба зонаси билан аралаш, кўчага алоҳида чиқиши бўлади. Ахлат идишлар эни 3 м кўкаламзор билан ажратилади ва асфальтланган ёки цементланган жойга қўйилади. Ахлат идишлари мактаб биносидан 25 м узоқликда жойлашади. Бутун майдон ҳар куни тозаланади, баҳор ва ёзда сув сепилади. Қишда ўйин майдончалари ва йўлаклар қордан тозаланади. Қишда чана учиш учун жисмоний тарбия зонасида жой қилинади. Йўлаклар, бино атрофи камида 100 м гача қаттиқ қопламга эга бўлиши керак.

Кечда майдон ёритилиши лозим, меъёр ерда 20-40 лк.

Мактабларнинг жиҳозланиши, биноларнинг ҳолати, реконструкция янги қурилган мактаб биноларини қабул қилишда Давлат стандартларига (меъёрий ҳужжатлар) амал қилади.

Педагогик ва гигиеник талаблардан келиб чиқиб, мактаб биносининг тузилиши қуйидагиларни таъминлаши лозим:

1) болаларнинг функционал ҳолати ва ривожланиш хусусиятларидан келиб чиқиб, ўқув-тарбия жараёнини дифференциациялаш учун болалар коллективларини максимал ҳолда болаларнинг ёшига қараб гуруҳларга ажратиш имконини бериши;

2) шовқин, чанг ва ҳавони ифлосланиш манбаи бўлган хоналарни гимнастика ва фаол зал, устахона, овқатланиш блоки ва хўжалик хоналарининг умумий мактаб биносидан ажратилиши;

3) ўқув ва рекреацион хоналарни гардероб ва ер участкаси билан қулай ва қисқа боғланиши, бу бошланғич синфлар учун муҳим бўлиб, танаффус ва дам олишида фойдаланилади;

4) ўқув ва рекреацион хоналарни табиий ёритилиш ва вентиляция билан таъминлаш учун қулай шароитлар бўлиши;

5) юқумли касалликлар келиб чиққанда уларни бутун жамоа тарқалишини олдини олиш мақсадида алоҳида гуруҳларни изоляция қилиш имконияти бўлиши.

Мактабларнинг бинолари ва хоналари

Мактабларнинг майдони ва таркиби ўқув режасига асосланади, хоналарнинг сигими ҳисобга олинади, узайтирилган кунни ташкиллаштириш учун махсус хоналар бўлиши лозим. 1-4 синфлар учун синфлар сонига қараб хоналар керак. 5-10 синфлар учун ўқув кабинетлари кўзда тутилади. Кабинетларда ўқувчиларнинг бўйига мос мебел билан таъминлаш учун йирик мактабларда ҳар бир фан учун 2-3 ёш оралигига мўлжалланган 2-3 кабинет бўлади.

Мактаб биноти куйидаги гуруҳ хоналарга эга бўлиши лозим: 1) 1-4 синфлар учун, 2) 5-10 синфлар учун, 3) меҳнат таълими учун, 4) ўқув-спорт ва маданий-оммавий тадбирлар учун, 5) кунли узайтирилган синфларга, уйқу хоналари секциялари, 6) умуммактаб хоналари: ошхона, кутубхона, маъмурий-хўжалик, тиббий ва х.к. Ўқув хоналари блокининг ҳар қаватида болалар ва қизлар учун сан.узел бўлади.

Мактабда меҳнат таълимини ташкиллаштириш учун керак:

1) 5-9 синф ўғил болалар учун комбинацияланган устахона-металл, ёғочни қайта ишлаш учун ва бошқа меҳнат турлари учун;

2) жиҳозлар хонаси;

3) 9-11 синфлар амалиёти учун устахона;

4) 5-9 синфлар қизлар учун меҳнат хонаси, матоларни қайта ишлаш учун ва кулинария хоналари.

Меҳнат таълими хоналари табиий ёритилиши ва 1-қаватда ёки алоҳида бинода жойлашиши керак. 10-синф хоналарга эга мактабларда фаол зал-киноаудитория бўлади. 8-синфга эга мактабларда фаол зал гимнастика зали билан бирга бўлади. Болаларни овқатланиш устидан ҳар кунлик назорат шифокор ва ҳамшира томонидан амалга оширилади, бу ўз ичига маҳсулотлар устидан, сақланиши, реализация муддатлари, тайёрлаш технологияси, тайёр овқатлар устидан, овқатланиш блоки санитария эпидемияга қарши режими, идишларнинг ювилиши, овқатланиш рациони, миқдорий таркиби устидан назоратни ўз ичига олади.

Ўқувчиларнинг овқатланиши инструкторив-методик қўлланмалар асосида: Қ.М.Қ. № 0097-00-2000 Республика ва болалар ва ўсмирлар муассасаларида озиқ-овқатлар истеъмол қилинишининг ўрта кундалик меъёри ташкиллаштирилди.

Овқатланиш блокининг ташкиллаштирилиши, идиш-товоқларнинг ювилиши жараёнлари "Овқатланиш гигиенаси" - бобида кўрсатилган.

Идиш-товоқлар фаянс, чинни ва зангламайдиган пўлатдан тайёрланган бўлиши керак. Алюмин ва пластмасадан тайёрланган идиш товоқлар тавсия қилинмайди. Бошланғич синфларда ўқувчиларнинг овқатланиши ўқитувчи назорати остида олиб борилади. Ўқувчилар овқатланишидан аввал қўлларини совун билан ювиб, сочикда қуритадилар.

Сув ичиш фонтанчалари текширилиб, тозаланиб турилади. агар мактабда сув ичиш фонтанлари бўлмаса ўқувчилар қайнатилган сув билан таъминланади ва у эмалдан қилинган бакларда сақланади. Баклардаги сув ҳар куни янгиланиши лозим, стакан ва крушкалар ишлатилгандан сўнг қайнатилган сув билан чайилади.

Мактабнинг 1-қаватида врач кабинети бўлиши керак. Агар мактабда синфларнинг сони 30 тадан кўп бўлса тиш доктори кабинети бўлиши лозим.

Овқатланиш заллари 4-6-10 ўринли столлар ва стуллар ёки табуреткалар билан жиҳозланади.

Санузел ювиниш хоналари ва ҳожатхонадан ташкил топади. Ҳар 10 қизга 1 унитаз, 40 ўгил болага 1 унитаз ва 1 писсуар ва 60 ўқувчига 1 ювиниш раковинаси тўғри келиши керак.

Акт зали киноаудиторияда ҳам ювиниш хонаси ва ҳожатхона кўзда тутилади: 160 ўринли, 160 дан кўп ўринли залда 2 унитаз ва 1 қўл ювгич, болалар учун - 1 унитаз, 1 писсуар ва 1 қўл ювгич бўлади. Унитазлар очиқ кабиналарда жойлашиб, 1,75 м² полдан баланд тўсиқларга эга бўлади ва полга 0,2 м етмайди. Кабина ўлчами 0,8x1м. Шахсий қўл ювгичларда кранлар оралиғи 0,6 м, умумий қўл ювгичлар оралиғи 0,65 м. Қўл ювгичлар баландлиги бошланғич синфдаги болалар учун - 0,4м, юқори синфлар учун -08м, сан-узел ва қув ювгичлар ўқув хоналари ётоқхоналар ва зиналарнинг тўғрисида жойлашишига рухсат берилмайди.

Парта ва столларни бўйаш учун очиқдан то тўқ яшил ранглар гаммасидан, шунингдек акс этиш коэффиценти 0,45 бўлган табиий ёғоч рангидан, синф доскаси учун акс этиш коэффиценти 0,10-0,20 бўлган тўқ яшил ва жигар ранглардан фойдаланиш тавсия этилади.

Девор, шифт, поллар юзаси ялтирамаслиги ва хира бўлмаслиги керак. Ўқув хоналарининг юқори қисми юзаси шифлари ва деворлари оқ рангда бўлиши керак.

Ишлатилаётган бўёқлар, материаллар, лаклар ЎзРССВ рухсат берганлари қаторидан бўлиши керак. Шкаф ва бошқа жиҳозлар хона орқа деворига ўрнатилади.

Табиий ёритилиш

Барча хоналар табиий ёритилиши лозим. Деразаларнинг жойлашуви 54-жадвалда кўрсатилган.

Ўқув хоналарда табиий ёритилишнинг қулай турлари ён чап томонлама ва қуёшдан ҳимоя воситаларини қўллаган ҳолда лентасимон ёритиш ҳисобланади. Асосий ёруғлик оқимини чап, олд ва орқадан ўқувчиларга йўналишига йўл қўйиб бўлмайди, бунда парта ва столлар ишчи юзасида табиий ёритилганлик даражаси 3-4 марта камаяди. Ойналар ички томондан нам усул билан ҳар куни, ташқаридан йилда 3-4 марта, хона томонидан ойда 1-2 марта артилиши лозим.

Сунъий ёритилиш ва электротехник мосламалар Қур М ва Қ II-4-79 талабларига мос бўлиши лозим.

Диапроектор, кинопроектор ва бошқалар учун синф хоналар, ўқув кабинетлари, лабораторияларда 2-та розетка ўрнатилади;

**Мактаб ва мактаб интернатларда ўқув
хоналарининг ориентацияси**

№	Бинолар	Оптимал	Йўл қўйиладиган
1	Синф хоналар	Ж, ЖГ	Ж, ЖГ
2	Кабинет ва лабораториялар	Ж, Ш, ЖШ	Г ва ЖГдан ташқари
3	Чизмачилик ва тасвирий санъат кабинетлари	Ш, ШГ	Г, ЖГдан ташқари
4	Биология лабораторияси	Ж	Ш, ЖШ, ЖГ, Г
5	Ўйқу хоналари	Горизонтнинг шимолий қисмидан 310 - 50° дан ташқари, ҳар қандай	

- синф доскаси ёнида, 2-доскага қарама-қарши томонда. 1-4 синфлар учун полдан 0,7 м, 5-11 синфлар учун 0,8 м юқорида бўлади.

Розеткалар полдан 1,5 м, баландликда, выключателлар полдан 1,8 м баландда ўрнатилади.

Синфдаги электр ўтказгичлар парта, столлар ва доскани маҳаллий ёритиш 3 қатор алоҳида ёқиш имконини бериши керак.

Мактаблар, мактаб-интернатлар, интернатларда яширин электр ўтказгичлар кўзда тутилади.

Мактабларда хоналарни сунъий ёритиш люминисцент лампалар ёрдамида амалга оширилади. 50 м 2 майдонга эга ўқув хоналарини люминисцент лампалар билан ёригиш учун ўрнатилади: ЛЮ-01-2x40 типдаги ёки ЛЮ 02-2x40 типдаги 12та чироқ. Синф доскаси параллел ўрнатилган 2 та ЛЮ 12x40 чироқлари билан ёритилади. Синфда умумий электр қуввати 1040 Вт бўлиши керак. Чуғлампа ламмалар

билан ёритишда 50м² майдонга 7-8 нуқта бўлиб, умумий қуввати 2100-2400 Вт.

Кўпроқ тарқалган, акс этувчи эритгичлар: доирали СК-300, КНО-300, ПКРИ-300 чироқлари ишлатилади (55-жадвал).

55-жадвал

Мактаб ўқув хоналарининг умумий сунъий ёритилганлик бўйича энг кам ёритилганлиги

Хона ва иш юзаси	Энг кам ёритиш	Ёритилганлик меъёри юза бўйича
Синф хоналар ўқув хоналари		
а) стол ва парталар	300	горизонтал юзаси полдан
б) синф доскалар	300	0,8 м вертикал юзаси
Чизмачилик хонаси	300	горизонтал полдан 0,8
Табиат бурчаги	300	
Металлни қайта ишлаш устахонаси	300	-"
Тикиш хонаси	400	-"
Хизмат хоналари	300	-"
Болалар хонаси	300	-"
Кутубхона	300	-"
Шифокор хонаси	200	-"
Ўқитувчилар хонаси	200	-"
Директор кабинети	200	-"
Ухлаш хонаси	75	-"
Актив заллар	200	-"
Буфет	200	-"
Вестибюл	100	-"
Рекреациялар	150	-"
Коридор, санузел	75	-"

Ўқув хоналарида чироқлар 2 қатор параллел ўрнатилган бўлиши керак: ойна билан девор ва ташқи девор оралиғи 1,5 м, синф доскаси билан 1,2 м, орқа девор билан 1,6 м, қатор ёритгичлар оралиғи 2,65 м.

Ёритгичлар ҳар 3 ойда камида 1 марта тозаланиши лозим. Иситиш ва вентиляция тармоғи Қур.МваҚ бўйича лойиҳаланади. Мактаб хоналарида ҳаво нисбий намлиги 40-60%, ҳарорат климатик шароитга боғлиқ - синфларда 17-

20°C, спорт залида 15-17°C, металл ва ёғочни қайта ишлаш устахонасида 16-18°C, спорт зал ечиниш хонасида 19-23°C, актив зал, киноаудиторияда 17-20°C, кутубхона, жамоат ташкилотлари хоналарида 17-21°C; шифокор кабинетидида 21-23°C, рекреация хоналарида 16-18°C, ухлаш хоналарида 18-20°C, ювиниш хоналарида 20-23°C, вестибюл, гардеробда 16-18°C, ҳожатхонада 17-21°C, душда 2°C. Мактабларни иситиш туман, мавзе, гуруҳ иситгичлари, ИЭС тармоқлари орқали амалга оширилади. Улар йўқ бўлса алоҳида иситиш хонаси ташкил этилади. Марказий иситиш мавжуд бўлмаса, мактабларни катта иссиқлик сиғимида эга печлар билан иситишга рухсат этилади.

Табиий шамоллатиш мақсадида хоналарга фрамуглар ўрнатилади. Барча хоналар танаффус вақтида шамоллатилади. Елвизак қилиб шамоллатиш дарслар тугагач кечда ва дарслар бошлангунча эрталаб, шунингдек 1 ва 2 смена оралиғида амалга оширилади (56-жадвал).

56-жадвал

Елвизак шамоллатишнинг давомийлиги

Ҳаво ҳарорати	Хоналарда шамоллатиш давомийлиги, дақиқа	
	Кичик танаффус	Катта танаффус сменалар оралиғи
+ 10 + 8	4 – 10	25 - 35
+ 5 - 0	3 – 7	20 - 30
- 0 - 5	2 – 5	15 - 35
-5 - 10	1 – 3	10 - 15
- 10 паст	1 - 1,5	5 - 10

Фрамуг ва форточкалар майдони пол майдонининг 1/80 ташкил этиши керак. Фрамуг ва форточкаларни клейлаш ва қоқиш таъқиқланади.

Аҳоли пунктида канализация ва водопровод йўқ бўлса, сув билан таъминлаш, ахлатларни олиб чиқиш ҳар бир конкрет ҳолда маҳаллий ДСЭНМ билан бирга ечилади.

Сув таъминоти

Водопровод мавжуд бўлса совуқ сув қуйидаги жойларга олиб келинади:

1) 1-4 синфларда, чизмачилик, география, ҳарбий хоналарда 1-тадан ўрнатилган қўл ювгичларга;

2) биология, физика, кимё лабораториялари столларига;

3) санузел бакларига;

4) фотолаборатория 2 секцияли койкасига;

5) рекреацион хоналардаги сув ичиш фонтанчаларига.

Иссиқ ва совуқ сув келтирилиши кўзда тутилади:

1) мато ва кулинария ишлари ўтказиладиган қизлар меҳнат хоналари қўл ювгичларига;

2) ўқитувчилар хонаси, шифокор хонаси, муолажа хонаси, ўқув устахоналари қўл ювгичларига;

3) кимё, физика ва биология лабораториялари шкафларига;

4) водопровод кранларига;

5) табиат хонаси ва техник ходимлар хонаси раковинасига;

6) душ, қўл ювгичларга;

7) ухлаш секциялар ванналарига;

8) буфет ва ошхоналар технологик жиҳозларига.

Тозалаш. Киришда оёқларни артиш учун куракча ва решёткалар қўйилади. Дарс тугагач ҳар куни хоналар нам усулда артилади, полкалар, парталар, столлар, дераза ромлари, иситиш жиҳозлари нам латта билан артилади. Тозалаш вақтида ойналар ва фрамугаларни очиқ ҳолда бўлади.

Тозалаш қуйидаги вақтларда ўтказилади: ухлаш хонаси - эрталаб болалар уйғонгач, синф, устахона, ўқув кабинетлари дарслар тугагач, яна қайтадан дарслар тайёрлангандан сўнг ва тўғарак иши тугагач, коридор ва рекреациялар - ҳар таннафусда, ўйинхоналар - кун охирида, овқатланиш зали - ҳар бир овқатланишдан сўнг, гардероб - ҳар бир смена бошида, тиббий хона - эрталаб, душлар - ифлосланишига қараб, санузеллар - ҳар танаффусда.

Гимнастика зали ҳар машгулотдан кейин шамолтатилади. Нам тозалаш кунига 2 марта ўтказилади.

Ўқув хоналарни жиҳозлаш

Мактаб жиҳозларининг ўлчамларига, жойлашувига қўйиладиган талаблар “Мактаб жиҳозларидан фойдаланиш ҳақида”ги инструктив-услубий хатига мос келиши зарур (3225-25 сон). Ўқув хоналарини жиҳозлаш учун жиҳозларни болалар бўйининг 5 гуруҳини ҳисобга олиб (А, Б, В, Г ва Д) жиҳозлаш кўзда тутилган (57-жадвал).

57-жадвал

Парталар, стол ва стулларнинг ўлчамлари (ДавСТ 1101591, 1101691)

Жиҳозлар сони	Бўй гуруҳи,	Пол устидан чиқиб турадиган стол қопқоғи орқа чеккасининг бўйи, см	Пол устидан чиқиб турадиган ўрин-диқ олдинги чеккасининг бўйи, см	Ранги маркировкаси
1	130 гача	54,0	32,0	сиёҳранг
2	130-145	60,0	36,0	сарик
3	145-160	66,0	40,0	қизил
4	160-175	72,0	44,0	яшил
5	175дан баланд	78,0	48,0	ҳаворанг

Ўқувчиларни бўй-баст гуруҳини ҳисобга олиб ўтказиш мактаб ўқувчиларининг 82-86 фоизини қулай иш жойлари билан таъминлаш имконини беради.

Жиҳозларни жой-жойига қўйиш

Биринчи бўлиб ҳамма уч (тўрт) қаторга 1 гуруҳига мансуб жиҳозларни, иккинчисида - 2 гуруҳдагисини, учинчи қаторда - 3 гуруҳига тааллуқли жиҳоз қўйиб чиқилади ва ҳоказо. Ўқув хоналарида биринчи ва иккинчи стол (парта)-ларда иш жойлари ҳар қандай қаторда кўриш ўткирлиги анча хиралашган ўқувчиларга, дераза ёнидаги қаторда эса - кўриш ўткирлиги хиралашган ўқувчиларга ажратилади (кўриш ўткирлиги яхши бўлган ўқувчилар ҳар қандай қаторда

ўтиришлари мумкин): Ревматик хасталикларига чалинган, томоғи тез-тез оғриб турадиган, юқори нафас йўллари ўткир яллиғланган мактаб ўқувчиларга деразалардан олисроқ жойлар ажратилади. Биринчи ва учинчи (тўртинчи) қаторда ўтирган болалар йилига камида 2 марта бўйига қараб жиҳоз рақамларига мослигини бузмасдан ўрин алмашади.

Стол (парта)лар ва ўқув хонаси деворлари орасида қуйидаги белгиланган масофаларга риоя қилинади - одатдаги тўғри бурчак шаклидаги ўқув хоналарида: ташқи девордан стол (парта) ларнинг учинчи қаторигача масофа 0,6-0,7 м, ички девордан столларгача бўлган масофа 0,5-0,6 м, орқа девордан столларгача бўлган масофа 0,4-0,5 м, синф тахтадан биринчи столларгача бўлган масофа 2-4 м, қаторлар орасидаги масофа 0,6-0,8 м бўлади.

Квадрат ёки кўндаланга шаклидан бўлган ўқиш хоналарида жиҳозлар тўрт қатор қилиб жойланганда масофа камида 3 м, деразалардан стол (парта)ларгача масофа 0,8-1 м, қатор орасида ўтиш эни кам деганда 0,6м, охириги стол (парта)ларни хона девори бўйлаб жойлашган шкафларгача масофа 0,9-1 м бўлади. Лабораторияларда ўқув жиҳозлари орасидаги масофа 1 м, чизув кабинетларидаги чизув столлари орасидаги масофа 0,7 м бўлади.

Ўқиш хоналари икки ёки уч рақамли жиҳозлар билан мактаб ўқувчиларининг синфлар бўйича тахминий жойлашишига мос ҳолда ускуналаниши зарур (58-жадвал).

58-жадвал

Мактаб ўқувчиларининг жиҳоз синфлари ва гуруҳларига қараб тахминий тақсимланиши, % да

№	тайёрлов	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	95	70	40	15							
2	5	30	60	75	70	35	10				
3		3		10	30	60	70	55	30	15	10
4		0				5	20	40	60	70	70
5								5	10	15	20

Тайёрлов ва биринчи синф ўқувчилари учун ўқиш хоналарини парталар билан жиҳозлаш тавсия этилади.

Тахминан ўқув кабинетларида, тайёрлов ва 1-2 синф хоналарида икки - 1 ва 2 гуруҳ жиҳозлари бўлиши зарур, 3-синф хоналарида 1, 2, 3 гуруҳ жиҳозлари, 4 синф хоналарида - 2 ва 3 гуруҳ жиҳози бўлмоғи лозим. 5-10 (11) синф ўқувчилари учун мўлжалланган ўқув кабинетлари икки ўринли столлар билан жиҳозланади. Ҳар бир гуруҳга мансуб столлар сони ҳар бир фанга тегишли кабинетлар сони билан аниқланади.

5-7 ва 8-10 синф ўқувчиларига мўлжалланган ўқув кабинетлари стуллари бўлган икки ўринли ўқиш столлари, (59-жадвал), кимё ва биология лабораториялари - 3, 4, 5 гуруҳга мансуб столлар билан жиҳозланади, масалан 8-10 (11) синф.

59-жадвал

Кабинетлар учун турли хил гуруҳга мансуб столларга бўлган эҳтиёж

Кабинетлар сони	1		2						3			
	5-10 (11)		5-7		8-10(11)		5-6		7-8		9-10 (11)	
Синфлар	5-10 (11)		5-7		8-10(11)		5-6		7-8		9-10 (11)	
жиҳоз сони	%	дона	%	дона	%	дона	%	дона	%	дона	%	дона
1	5	1	10	2			15	3				
2	40	8	60	12	15	3	65	13	17	7	10	2
3	45	9	30	6	65	14	20	4	55	11	70	14
4	10	2			20	3			10	2	20	4

Ўқувчиларни 2 гуруҳга мансуб 3 дона стол, 3-14, 4-3 дона столни қулай жойлаштириш имконини беради.

Намойиш этадиган столларни тайёрлаш Давлат стандартларига мос келиши керак. Ўқув қуролларини сақлаш учун турлича шкаф хиллари ишлаб чиқилган. Техник ўқув қуроллари ТСО кабинетида ёки бевосита ўқув кабинетларида махсус кўчма шкаф-тагликларида сақланади. Ўқув кабинетларини жиҳозлаш учун мукамал йиғиб-очиладиган синф тахтаси ишлаб чиқилган. У асосий шчит ва бўр билан ёзиш учун тўртта икки томонлама очиладиган шчитдан иборат Она тили ва адабиёти кабинетида шчит тавақалари бир чизиқ қилиб ишланган, математика кабинетида - катак қилиб чизилган, чизиқнинг бирига графиклар

чизиш учун координацион тўр чизилади. Чет тили кабинетлари чизмачилик ва расм солиш кабинетлари эса мувофиқ ўқиш столлари билан жиҳозланади.

1-4 синфларда синф тахталарини полдан 85 см баланд қилиб, ўрта ва юқори синфларда - 95 см баланд қилиб осиб қўйилади. Синф тахталарда бўр чангини ушлаб қолувчи нишаблар, бўр, латта, кўрсатувли таёқча ва чизмачилик буюмлари учун ушлангичлар бўлиши керак. Чизмачилик ва расм солиш кабинетларидаги тахталар қора, синфларда эса - тўқ жигарранг ёки баргранга (тахта юзини лак билан бўяб бўлмайдди, у кулранг, силлиқ бўлиши, ғадир-будур ва акс эттирадиган бўлмаслиги керак) бўлиши мумкин. Тахта юзаси ялтирамаслиги учун нашатир эритмаси билан артиш мумкин (1 пиёла сувга 1 чой қошиқ солинади).

Ўқиш бир сменали машғулотларда эрталаб соат 9-00 да, икки сменалиларда - 1-4 синф ўқувчилари учун кечи билан 8 соат 8.30 дақиқа ва ўрта мактаб ўқувчилари учун - соат 8-00 да бошланиши керак. 1-4 синфларда кўпи билан 4 та дарс, 5-8 синфларда - кўп деганда 5 та дарс бўлиши зарур. Одатдаги ўқув режасида 1-3 синфлар учун энг кўп соат, 8-синф учун ҳафтасида 30 соат (шу жумладан меҳнат, жисмоний тарбия ва санъат бўйича дарслар ҳам), 9-10 (11) синфлар учун ҳафтасига 32 соат белгиланган. Жисмоний тарбия бўйича дарслар ҳафтасига 7-синфларда 2 соатдан ошмаслиги, 8-синфларда - 4 соат, 9-10 (11) синфларда 6 соат давом этиши лозим. Жисмоний тарбия машғулотлари дарслар энг кам бўлган кунларда ўтказилиши керак, шунда зарурий дарслардан кейин кам деганда 45-60 дақиқа танаффус бўлиши керак.

Ўқув машғулотлари фанларни навбатма-навбат ўқитиш ва кун ҳамда ҳафта давомида табиат ва математика, гуманитар фанларнинг ашула, расм солиш, меҳнат ва жисмоний тарбия машғулотлари билан оқилона алмаштириб ўқитиш қоидасига кўра ташкил этилади. Дарснинг энг кўп деганда 45 дақиқа давом этиши белгиланган (1-синфда 35 дақиқагача дарс ўтказиш тавсия этилади), танаффусга 10 дақиқа ажратилади. Ўқувчилар иссиқ овқат еганларида танаффус (иккинчи ёки учинчисининг) бири 30 дақиқа бўлиши лозим (ёки иккита танаффус 20 дақиқадан бўлмоғи зарур).

Уйга вазифалар ўқувчиларга шу дарсларни қуйидаги чегараларда: 1-синфда - 30 дақиқача, 2-синфда - 1 соатгача, 3-синфда 2 соатгача, 5-6-синфларда - 2,5 соатгача, 7-синфда - 3 соатгача, 8-10 (11) синфларда - 4 соатгача вақтда бажарилишини ҳисобга олиб топширилади.

Тайёрлов синфларида ўқув-педагогик жараён “Умумтаълим мактабларининг тайёрлов синфларида дарсларни ва куни узайтирилган режимларни ташкил этиш” услубий кўрсатмаларга мувофиқ ташкил этилиши зарур.

Техник ўқитиш (экран-товушли, экран ва товушли) воситаларидан ўқиш жараёнида фойдаланишда “Умумтаълим мактабларида ўқув тарбия ишларида техник ўқув воситаларини ишлатиш бўйича услубий тавсиялар” ҳисобга олинади. Ҳар бир асосий телефон (ТОН-2 типидagi ва бошқ.) индивидуал товуш бошқарувчилари билан таъминланиши лозим (ўқувчи қулоғи ёнидаги товуш баландлиги 40-45 ДБ атрофида).

Техник ўқув воситалари (ТУВ) ўқиш жараёнини фаоллаштиради, ўқувчиларнинг фан ҳақидаги тасаввурини бойитади, қизиқиш уйғотади, янги материални эмоционал фахмлашни келтириб чиқаради. Замонавий мактаб техник ўқув мосламалари барча ўқув босқичларида қўлланилади. Лекин, ТУВга гигиеник баҳолаш, ақл меҳнатини жадаллаштиришдан, статик зўриқишни кучайтиришдан келиб чиқиши зарур. Ана шу воситалар ўқув жараёнига салбий таъсир этмаслиги ва ўқувчини толиқтирмаслиги учун ТУВнинг қўлланилиши қатъий белгиланган бўлиши зарур.

Техник ўқув қуроллари ўрта мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг иш қобилиятига энг самарали таъсир этади. ТУВни, айниқса, 3-4 дарсда қўлланиш ўринлидир, бунда болаларнинг қобилияти сусайган бўлади. Аниқланишича, ТУВ ишлатилиб, кино кўрсатилганда ва бошқа кўргазмали қуроллар, ишлатилганда, асбоб, макетлар кўрсатилганда дарслар энг қизиқарли ўтган.

Ўрта ва юқори синфларда бир неча дарсларда ТУВнинг мунтазам бир неча марта ишлатилиши нохуш таъсир кўрсатади. ТУВ орқали дарс ўтказилгандан кейин катта зўриқишни талаб, кўриш анализаторини толиқтирувчи дарсларни, масалан, чизмачилик дарсларни режалаштириш керак эмас.

Ҳафта давомида ТУВ қўлланилиб ўтказиладиган дарслар 3-4гача, юқори синфларда 4-6 гача чекланган бўлиши керак.

Ўзбекистон Республикасида таълим тизими доим тараққий этмоқда ва такомиллашиб бормоқда ва ҳозирги вақтда ўз тараққиётининг янги босқичидадир, бунда персонал электронлар (ВДТ) ишлатилиб, улар болалар ва ўсмирларни ўқитишга мўлжалланган. Шу муносабат билан санитария қоидалари, меъёрлари ва гигиеник нормативлар - "Ўзбекистон Республикаси мактабгача тарбия ёшидаги болалар муассасаларида, умумтаълим мактабларида, лицей ва коллежларда ва бошқа ўқув юртларида персонал электрон-ҳисоблаш машиналари ва видеодисплей терминаллар тузилиши, жиҳозланиши, сақланиши ва ишлатиши режими-нинг санитария қоидалари" - ишлаб чиқарилган (№037-95 Сан.К ва М).

Ҳисоблаш техникаси кабинетлари, дисплей синфлари, иш жойлари ва жиҳозларни жойлаштиришга қўйиладиган талаблар

ПЭХН ва ВДТда ишлатиладиган, электр-нур найларида (ЭНН) ахборотни акс эттирувчи воситалари билан ишлаш учун мўлжалланган бино ва хоналарнинг ҳаж-режалаштириш ишлари мазкур Сан.ҚваМ талабларига мос келиши зарур. Ҳисоблаш техникаси кабинетлари (ХТК) ва дисплей синфлари (ДС) табиий ёритилиши лозим хонада ҳисоблаш техникаси ўрнатилганда экранларда ялтираш, акси пайдо бўлишига йўл қўймаслик керак. Одатда мониторлар экрани юқорида айтиб ўтилган жойлаштиришга мувофиқ қаратилиши керак, бунда хонага қорамтир, ёруғликни ютадиган пардалар илиб қўйилади. Ҳисоблаш техникаси кабинетлари ва дисплей синфлари ертўлаларда ва бурчак қаватларда ўрнатилмаслиги лозим. ХТК ва ДС хоналарининг катта-кичиклиги 1 кв.м. Иш жойига қарийб 6 кв.м. бўлиши, хона баландлиги 2 м.дан паст бўлмаслиги керак. ПЭВН ва ВДТ бўлган столларга электр токи уланади. Бир ўринли иш столининг узунлиги кам деганда 70 см, эни клавиатура олдида турган иш жойи камида 30 см масофада бўлиши лозим.

ПЭХМ ва ВДТда ишлаганда ўқувчининг тўғри ўтиришига бўлган талаблар

ПЭХМ ва ВДТ да ишлаганда ўқувчи тўғри ўтириш қоида­сига риоя қилиши зарур. Стол ва стул бўй-бастига мос қилиб танланиши керак (60-жадвал).

60-жадвал

Ўқувчининг бўйига қараб стол ва стулнинг баландлиги

Ўқувчининг бўйи, см	Полдан баландлиги, см	
	Стол камида	Стул камида
115-130	52	30
131-145	58	34
146-160	64	38
161-175	70	42
175 дан баланд	76	46

Куракларнинг пастки қирралари соҳасидаги курсининг суян­чи­ги бўлиши керак, стул ўрнининг чеккаси стол қирғо­гидан 3-5 см.га чиқиб туриши лозим, у ўқувчига қаратилган бўлади. Ўқувчининг боши бир В олдинга энга­шган бўлади. Билак­лари стол сатҳига суяниб туриши керак (клавиатура олдида), шунда елка камари ва қўллардан статик мушак зўриқиши бартараф қилинади. Билак ва елка, шунингдек, сон ва болдир ҳосил қиладиган бурчак камида 90° бўлиши керак.

Умумтаълим мактабларида, лийей, коллежларда ва бошқа ўқув юртларида ПЭХМ ва ВДТ қўлланилганда ўқув машғулотларининг тартиби қуйидагича бўлади:

V синф ўқувчилари учун - 20 дақиқа;

VIII-IX синф ўқувчилари учун - 25 дақиқа;

X-XI синф ўқувчилари учун - бир сменали дасрларда биринчисида 30 дақиқа, иккинчисида - 20 дақиқа.

1-4 синф ўқувчилари учун меҳнат дарсларини ташкил этиш ва тартибга солиш

Меҳнат дасрлари синф хоналарида 1 ўқув соати мобай­нида (45 дақиқа - хафтасига 2 марта), 2-та дарс ўтказиш

мумкин эмас. 1-2 синф ўқувчилари учун амалий машғулотларнинг умуий давомийлиги 20-25 дақиқадан, 3-4 синф ўқувчилари учун - 30-35 дақиқадан ошмаслиги керак.

Меҳнат дасрларида турли-туман иш ва машғулотлар ҳам ўтказиб туриш лозим. Ўқитувчи дарсини дарс бошида ва машғулотнинг муайян қисми бажарилгандан сўнг айтиб бериши керак. Ўқувчиларнинг узлуксиз меҳнат қилиши чекланган бўлади: 1-синф ўқувчилари учун - бу иш 5 дақиқа, 2-3 синф ўқувчилари учун кўп деганда 5-7 дақиқа, 4-синф ўқувчилари учун кўпи билан 10 дақиқа меҳнат қилишлари (қоғоз, картон, газлама билан ишлаганда) керак. 1-синф ўқувчиларини меҳнатга ўргатганда дам олиш ва дарсларнинг кўшимча эълон қилиниши учун 2-3 дақиқа танаффус қилинади. 2-4 синф ўқувчилари учун дарсда ҳар 15 дақиқадан сўнг 3 дақиқалик жисмоний машқлар бажарилади.

7-8 синф ўқувчилари учун меҳнат дарсларини ташкил этиш ва уларнинг тартиби

Меҳнат дарслари ўқув устахоналарида ҳафтасига 1 марта бир сменали дасрлар кўринишида қуйидаги чизмага биноан ўтказилади: назарий қисм, амалий иш, уюштирилган танаффус ва яқунлов қисми (амалий иш дарснинг 60-65 фоизидан иборат).

Ўқувчиларнинг мустақил ишлаш жараёнида уюштирилган 3 дақиқалик танаффуслар берилиши керак. Асосий меҳнат операцияларининг узлуксиз бажарилиши чекланган бўлади: 5 -синф ўқувчилари учун дурадгорлик иши кўпи билан 8 дақиқа, слесарлик иши - 6 дақиқа (лекин 10 дақиқадан ошмаслиги керак), 6-синф болалари учун - дурадгорлик ишлари 11 дақиқа, слесарлик иши - 9 дақиқа (лекин 13 дақиқадан ортиқ эмас), 7-синф ўқувчилари учун бу вақт тегишлича 12, 10 дақиқа (16 дақиқадан ошмасин) ни ташкил этади. Электр тикув машиналарида узлуксиз ишлаш 5-синф болалари учун 5-10 дақиқани, 6-7 синф ўқувчилари учун - 7-12 дақиқани ташкил этиши лозим. Мактаб вазифаларини бажаришда ҳамма учун ягона бир иш маромини белгилаш ва ихтиёрий машқларни чеклаб қўйиш керак эмас. 5-7 синф ўқувчилари учун дарс жараёнида қуйидагилар кўзда тутилган: биринчи ва иккинчи дарс орасида 10-15 дақиқалик

танаффус берилади, амалий ишлар (орасидаги танаффус ишнинг ҳар 12 дақиқасидан кейин), 5 синф болалари учун - ишнинг ҳар 12 дақиқасидан кейин, 6-синф ўқувчилари учун ишнинг ҳар 15-18 дақиқасидан сўнг, 7-синф ўқувчилари учун - ҳар 20 дақиқадан кейин берилади. Тикув ишлари, ошпазлик, электрон техникасида ишлаш, буюмлар йиғиш машғулотларида 5-7 синф ўқувчилари учун биринчи ва иккинчи соат ўртасида ва машғулот қилганда ҳар соатда 5 дақиқалик танаффус (жисмоний тарбия машқлари) қилинади.

8-10 (11) синф ўқувчиларининг меҳнат дарслари “Ўсмирларни турли хил ҳунарлар бўйича ишлашга ва ишлаб чиқаришда ўқитишга тиббий монеликлар рўйхати”га биноан ўтказилади ва “Мактаб ўқувчиларини мактаблараро ўқувишлар чiqариш комбинатлар ва асосий корхоналар цехларида ўқитиш тартиби ва шароитларини ташкил этишга бўлган санитария гигиена талаблари”га амал қилган ҳолда назорат қилинади. Мактаб болаларининг амалий машғулотлар давомийлиги (назарий ва амалий машғулотлар) 8-9 синф ўқувчилари учун кунига 4 соатдан, 10-11 синф болалари учун - 8 соатдан ошмаслиги лозим. Амалий ишлар дарсларининг 70-75 фоиз вақтидан ошмаслиги керак. Ўқувчилар индивидуал ҳимоя воситалари, махсус кийим, пойафзал, кўзларни ҳимояловчи воситалар (кўзойнак, ниқоб) ва кўриш аъзоларини ҳимоя қилувчи воситалар билан таъминланиши зарур, умумтаълим фанлар ўтиладиган дарслар ҳам меҳнат дарслари билан бирга давом этганда ўқувчиларнинг ўқиш-меҳнат қилиш дарслари 8-10 (11) синф мактаб ўқувчилари учун кунига 6 соатдан ошмаслиги керак. Шу кунларда назарий дарсдан кейин (жисмоний машқлар ўтказган маъқул) 10 дақиқалик танаффус, шунингдек 2 та амалий машғулотдан кейин 30 дақиқалик дам берилади. Ана шу 2 соат давомида 10 дақиқалик танаффус берилиши керак, 8-синфларда - 30 дақиқадан сўнг, 9-синфларда 45 дақиқа ишлагандан сўнг танаффус қилинади. Ноҳуш ишлаб чиқариш омиллари (шовқин, тебраниш, чанг босиши ва ҳ.к.) мавжуд бўлганда жисмоний машқлар ишлаб чиқариш хоналаридан ташқарида ўтказилади.

14 яшар ўқувчиларнинг ишлаш меъёрлари катталарнинг соатбай 40% нормасидан, 17 яшарларники - 80% меъеридан ошиб кетмаслиги лозим.

Иш бажарилганда юк ташиш меъёрларига риоя қилиши зарур: 14 яшар ўғил болалар - 6 кг, 15 яшар ёшлар - 3,2 кг, 18 ёшли йигитлар - 12 кг, 17 яшарлилар - 16,4 кг, қиз болалар тегишлича - 6, 6,8, 8 ва 9 кг кўтаришлари керак. Бундай ишлар иш вақтининг 1/3 қисмидан ошмаслиги зарур.

Табиий ва сунъий ёруғлик

Барча ўқиш хоналари (синфлар, ўқув кабинетлари, устахоналар) табиий ёритилган бўлиши керак. Ўқиш хоналари унча чуқур бўлмаганда (6м гача) уларни ёнлама икки томонлама ёритиш кўзда тутилган, каттароқ хоналар албатта қўшимча ёритгичлар билан ёритилади. Анча чуқурликда бўлган устахоналарини икки томонлама ва аралаш (ёнлама чап тарафлама ва устки) ёритиш энг оқилона ҳисобланади. Девор, ўқиш столлари ва жиҳозлар кўзни камаштирмайдиган бўёқлар билан бўялиши керак (акс этиш коэффициенти камида 0,45), шиплар ва деворларнинг устки юзасини оқ бўёқ билан бўяш керак. Металл ва ёғочларга ишлов бериладиган цех хоналари роҳатбахш яшил ва сариқ рангга бўялиши керак, бунда акс этиш коэффициенти 0,60 бўлади. Алоҳида асбобга диққатни жалб этиш учун уни бир қадар ёруғ рангга бўяш керак. Ўқиш хоналарида ва кабинетларда иш жойларининг сунъий ёритиш даражаси кўпи билан 300 лк, пайвандчилик устахоналарида иш жойларида - 500 лк ва умумий ёритиш тизими бўлиши керак. Кўзни толиқтирувчи ишлар бажарилганда (1-4 иш разрядлари) аралаш ёруғлик зарур бўлади, бунда умумий ёруғлик даражаси меъёрга келтириладиган ёритилганликнинг 10 фоизини, лекин камида 150 лк.ни ташкил этиш зарур.

Ўқиш хоналарининг сунъий ёритилиши ЛПО 01-2x40/Д-01, ЛПО-02-4x40/А-01, ЛПО-10-2x05, ЛС-002-2x65 типдаги люминесцент лампалари ёритгичлар билан ёратилади. Синф доскаси унга параллел қилиб ўрнатилган ЛПО-12-1x40 типдаги 2/ кўзгули люминесцент лампалари билан ёритилади. Ўқув устахоналарини умумий ёритиш учун (муҳит шароитлари қулай бўлганда) ЛСО 02-2x40, Л 2020Н-2x40 (2м80), ЛСП 02-2x40 (2к65), ЛСП 06-2x80, ЛПО 01-2x40, ЛПО 13-2x40, ЛПО 02-2x40 серияли ёритгичлар ишлатилиши зарур. Муҳит шароитлари ноқулай бўлган ишлаб

чиқариш хоналари ПВЛ 2x40 (2x80), ПВЛ 02-2x40, ЛВП 3144x80, ЛВП 33-3x80 серияли ёритгичлар ишлатилади. Асбоб-ускуналар билан ишлаганда маҳаллий ёритиш учун ПКС-І серияли қизиш лампалари бўлган ёритгичлар, шлифовка қилувчи станоклардан ишлаш учун - ЛКС-0І серияли лампалар ишлатилади.

16-17 яшар ўсмирлар учун меъёрга солинадиган шовқин кучи қўндаланг 65дБА (НС-65) спектри ҳисобланади. Шовқин кучи кетганда 8-9 синф ўқувчилари учун 50 дақиқадан сўнг танаффус берилиши, 10-11 синф болалари учун - 1,5 соат ишлагандан кейин дам берилиши керак. Шовқин кучи ПО-95 ва ундан ортиқ бўлганда ўсмирлар ишлаб чиқариш ўқувига ва амалиётида қатнашишига йўл қўйилмайди.

Хоналарда санитария қоидаларига амал қилиш зарур: хоналарни ҳар куни ҳўл латта билан артиб чиқиш, уларни дарслардан олдин ва танаффус пайтида шамоллатиш, ювадиган ва дезинфекцияловчи воситалар ишлатиб йиғиштириш, дераза ойналарини ва ёритгичларни тозалаш шулар жумласидан.

Мактаб ўқувчиларининг ижтимоий фойдали меҳнатига қўйидагилар киради: ўз-ўзига ҳизмат кўрсатиш, мактаб ховлисини ободонлаштириш ишлари, ўқув жиҳоз-асбоб-ускуналарини тайерлаш ва таъмирлаш, мактаб биносини таъмирлашда иштироқ этиш, ўқув-тажриба боғида ишлаш, қурилиш ишлари шулар жумласидан.

Дарслар жадвали бўйича (тушлик овқат ва дам олиш вақти) ўқиш тугаганидан кейин 1 соат ўтгач бошланиши керак.

3-4 синф ўқувчилари учун меҳнат дарси 30 дақиқа давом этади; 5-7 синф болалари учун 2 соат; 10-11 синф ўқувчилари учун кунига 3 соат бўлади.

Болалар ва ўсмирлар қўйидаги ишларга қўйилмаслиги зарур:

1. Ёшига тўғри келмайдиган ва катта жисмоний куч талаб қиладиган ишлар (2-4 синф ўқувчилари - пол ювиш, машина ёки қўлда ювиш; 5-8 синф ўқувчилари - ўрин-кўрпа ва ич кийимни қўлда ювиш, оғир нарсаларни ортишда тушириш, пол ишқалаш);

2. Ҳаёти учун хатарли ишлар (том ва кўчаларни қордан тозалаш, электр тармоғини таъмирлаш ва у билан ишлаш, дарё ва кўлларда муз тайёрлаш, ҳар қандай қаватда ёритиш

асбобларини ва дераза ойналарини ювиш ва артиш, қозонхонада ишлаш, кундалик дезинфекция, дезинсекция ва дератизация ўтказиш, шунингдек захарли кимёвий моддаларни қўлланишга алоқадор ишлар);

3.Эпидемиологик жиҳатдан хавфли ишлар: ҳожатхонада, ювиниш хоналарни йиғиштириш, чиқинди-ахлатларни йиғиштириш ва чиқариб ташлаш ва бошқ.

Ошхона ва худди шундай хатарли ишларга (нон кесиш, идиш-товоқ ювиш, ичимлик суви идишларини сувга тўлдириш ва бошқ.) фақат 14 ёшга тўлган ўқувчилар жалб қилиниши мумкин, шунда ҳам улар озиқ-овқат корхона ходимлари сингари тиббий текширувдан ўтган бўлишлари керак.

Ижтимоий-фойдали ишларни ўқувчилар фақат махсус кийимда (комбинезонлар, халатлар, фартук, дуррачалар) бажаришлари керак. Буюмлар ўқувчиларнинг бўйига ва ёшига мос келиши зарур. Пол радиаторлар ва панелларни фақат илиқ (20-25°С) сув бўлгандагина ювиш лозим.

Рўзгорбоб машиналар ва мосламалар (чангютгичлар, электр полювгичлар, кир машиналари) билан ишлашга 14 ёшга тўлган ўқувчиларга йўл қўйилади. Меъёр чегарасида (4 кг гача) бўлган юкларни ташиш ўқувчилар 1 иш вақтининг 1/3 қисмини ташкил этиши керак. Ишлаб бўлгач, ўқувчилар (шахсий гигиена қоидалари (илиқ сув, совун, сочиқ) билан таъминланади.

Ўқувчиларни ишлатилган ҳом ашёни йиғишга жалб қилиш “Мактаб ўқувчиларининг ишлатилган ҳом ашёни йиғиши бўйича санитария меъёрларига мувофиқ” - кучайтирилган санитария назоратини талаб қилади. Ўқувчиларнинг металллом, қоғоз чиқиндиларини ва шиша идишларини йиғишга рухсат берилади. 3-4 синф ўқувчилари фақат қоғоз чиқиндиларини йиғиши билан шуғулланиши мумкин. Юқори синф ўқувчилари ишлатилган ҳом ашёни муассасаларда (тиббий идоралардан ташқари), магазинларда ва корхоналарда йиғишлари мумкин. Ҳом ашёни уйларда, ховлиларда, бозорларда, ахлат хоналарда йиғиш ман этилади. Тўпланган ҳом ашёни ташиш учун аравачалар, замбиллар, турлар, халталар ва ҳ.к. ажратилиши зарур, уларни мактаб ўқувчиларининг ёшига мос келадиган ва техника хавфсизлигига қоидаларига жавоб бериши керак. Ўқувчилар қўлқоплар билан таъмирланиши лозим. Ҳом ашёни

омборларда ва шунга мосланган, лекин албатта алоҳида-алоҳида хоналарда сақлашга рухсат берилади. Ишлатилган ҳом ашёни ўз вақтида олиб чиқиб кетиш зарур. Ишлатилган ҳом ашёни йиғишдан аввал мактаб директори тиббий ходимларга ёрдам бериши тариқасида синфларда суҳбат ўтказиш шахсий гигиена қоидалари, юқумли хасталиклар ва гижжаларни юқтиришнинг олдини олиш, шунингдек техника хавфсизлиги қоидалари ҳақида суҳбатлар ўтказишни уюштириши шарт.

Жисмоний тарбия бўйича машғулотлар ўтказиладиган жойларга санитария-гигиеник баҳо бериш ("Жисмоний тарбия ва спорт бўйича машғулотлар ўтказиладиган жойларни сақлашнинг санитария қоидалари" мос келиши керак. Спорт зали бир киши бошига 4 м² ҳисобидан режалаштирилади. Табиий сув ҳавзаларидаги конки учадиган жойда камида 16-18 см қалинликда бўлиши, сув қуйиб музлатилган жой эса камида 6 см қалин бўлиши зарур. Бир вақтнинг ўзида конки учадиганлар сони бир йигитга 10 м² ҳисобидан ва бир болага 8 м² ҳисобидан рухсат этилади. Ҳаво ҳарорати шамол эсмайдиган пайтда 15⁰С дан паст ва кучли шамол эсганда 8-10⁰С бўлганда болаларнинг конкида учишига рухсат берилмайди.

Оқиб турадиган сув ва ҳавзаларида сузиш учун бассейнлар сув оқимидан юқорида (оқиб тушадиган сув жойидан, пода чўмиладиган жойдан, кема тўхтайдиган, кир ювадиган жойлардан камида 100 м масофада) ёки сув оқимидан пастроқда (ифлосланиш манбаидан кам деганда 2 км нарида) жойланади, бунда оқадиган сув характери ва сувнинг санитария таҳлили натижалари ҳисобига олинади. Сув оқими кўпи билан 0,5 м/с тезликда бўлиши керак. Сув сатхи майдони оқиб турадиган сув ҳавзаларида бир катта ёшли кишига камида 15 м² ва болага 4 м², оқиб бормайдиган сув ҳавзаларига эса киши бошига кам деганда 8 м² бўлиши керак. Сузишни билмайдиганлар учун бассейнларни бир киши учун 3 м² ҳисобидан тўсиб қўйилади (болалар учун сув чуқурлиги 0,5-0,8 м, катталар учун 1,2-1,4 м).

Сунъий бассейнлар. Катталиги 15x15 м² бўлган бассейннинг одам сиғдириш қобилияти бир вақтда чўмилиш учун кўп деганда 75 киши, спорт машғулотлари учун кўпи билан 35 киши. Катталиги 20x50 м² келадиган бассейнда

тегишлича 200 ва 500 киши сузиши мумкин. Бассейнга оқиб тушадиган сув ичимлик сувига қўйиладиган талабларга жавоб бериши зарур O'zDSI 950:2000 "Ичимлик суви". 6 сифатига бўлган гигиеник талаблар ва уни назорат қилиш"). Бассейн сувидаги қолдиқ хлор миқдори - 1 л сувга нисбатан олинганда камида 0,2-0,3 мг, ичак таёқчасининг титри кам деганда 100 мл. Бассейнга қатновчи ҳар бир киши олдиндан душда иссиқ сувда совун билан ювинади ва оёқларга мўлжалланган оқиб турувчи сувдан ўтади (очиқ бассейнлар учун 3 кишига 1 ваннача, ёпиқларда - бир сменадаги 2 кишига 1 ваннача).

11-14 яшар болалар учун баскетбол майдончасининг катта-кичиклиги 7x15 м² бўлиши зарур, ҳалқаси 280 см баландликда ўрнатилади, 15 яшар ва бундан катталарга тегишлича 26x14 ва 305 см баландликда ўрнатилади.

12 ёшгача бўлган болаларга волейбол майдончасининг ўлчовлари 15x7,5; 15 яшар ва бундан каттароқларга 18x9 м² бўлади. Спорт машғулотлари ва спорт ўйинлари қуйидаги ҳарорат шароитларида ўтказилади (61-жадвал).

61-жадвал

Спорт машғулотларини ўтказишнинг қарорат шароитлари

Машғулотлар тури	Ҳарорат, °С	
	Бинода	Очиқ ҳавода
Волейбол	+ 10дан паст эмас	Шамол эсмаганда -8дан паст эмас
Баскетбол	+ 8дан паст эмас	-8дан паст эмас
Футбол	+8	-10дан паст эмас
Қўл тўпи	+8	-8дан паст эмас
Ёдий гимнастика	+14дан паст эмас	+20дан паст эмас
Спорт гимнастикаси	+14дан паст эмас	+20дан паст эмас
Акробатика	+14дан паст эмас	+20дан паст эмас
Фигуралӣ учиш	+14дан паст эмас	Шамол бўлмаганда -15дан паст эмас
Сузиш	Суви +25дан, ҳавоси +24дан паст эмас	Суви +20дан, ҳавоси +18дан паст эмас
Енгил атлетика	+7	+12дан +30гача
Велосипед спорти	+7	+10дан паст эмас
Чанги спорти	+7	-18дан паст эмас, шамолсиз

Мактабларда ва мактаб-интернатларда жисмоний тарбияни ташкил этиш дарслардан олдин гимнастика, жисмоний тарбия дақиқалари, ўқишдан ташқари вақтда бадан тарбия дарслари, оммавий физкультура ва спорт секциялари иши, туризм ва чиниқтиришни кўзда тутати. Жисмоний машқлар ва спорт билан шуғулланувчилар саломатлигининг ҳолати устидан назорат ўрнатиш зарурий ҳисобланади ва мунтазам ўтказиладиган тиббий кўриклардан иборат бўлади: 1) дастлабкилари - жисмоний машқлар, чиниқтириш ва спорт машғулотлари олдидан, 2) режали-такрорий, 3) қўшимча кўриклар-мусобақаларда қатнашишдан ва танаффуслардан кейин жисмоний машқлар бажаришидан бурун.

Дастлабки тиббий кўрик пайтида саломатлик, жисмоний ривожланиш ва организмнинг функционал имкониятларини ҳисобга олган ҳолда жисмоний тарбия машғулотларини ўтказиш учун гуруҳ белгиланиди (62-жадвал).

62-жадвал

Жисмоний ривожланиш гуруҳлари

Гуруҳ	Гуруҳнинг тиббий таърифи	Йўл қўйиладиган жисмоний зўриқиш
1. Асосий	Саломатлигида ўзгариш бўлмаган, шунингдек жисмонан етарлича ривожланганда соғлиги бир оз ёмонлашган шахслар.	Жисмоний тарбия тўла ҳажмдаги ўқув дастурлари бўйича машғулотлар (маълум бир спорт секциясида шуғулланиш, мусобақаларда қатнашиш).
2. Тайёрлов	Шунинг ўзи, жисмонан етарлича ривожланмаганда.	Жисмоний тарбия ўқув дастурлари бўйича машғулотлар аста-секин ҳаракат кўникмалари ва одатлари комплексини бажариш шарт билан, айниқса организмга қўйиладиган ошган талаблар билан. Жисмоний тарбия даражасини ошириш учун қўшимча машғулотлар.
3. Махсус	Доимий ёки вақтинча соғлиги ёмонлашиб турадиган жисмоний зўриқишни чеклашни талаб қиладиган, ўқув ва ишлаб чиқариш амалларини бажаришга рухсат берилган шахслар.	Махсус ўқув дастурлари бўйича машғулотлар.

Махсус гуруҳга мансуб ўқувчилар шифокорлик жисмоний маданият диспансерларида, шифокорлик назорати кабинетларида диспансер кузатувида бўлишлари лозим (жисмоний тарбия бўйича нормативларни бажариш ман этилади).

Гуруҳларни шифокор тузади, бунда жисмоний маданият ўқитувчиси иштирок этади. Ҳар бир гуруҳда 15-20 киши бўлади. Иложи борича қуйидаги ёш гуруҳлар ажратилади: 7 дан 10 ёшгача - кичик гуруҳ, 11 дан 13 ёшгача ўрта, 14 ва ундан катта ёшлилар - катталар гуруҳи.

Болалар билан машғулотлар ўтказишга олий ёки ўрта махсус жисмоний тарбия маълумотли, махсус тайёргарликдан ўтган педагогларга рухсат берилади. Бошидан хасталикларни кечирган, операция қилинган, шикастланган ўқувчилар жисмоний тарбия дарсларидан ва спорт машғулотларидан вақтинча озод қилинади.

Жисмоний тарбия бўйича ўтказиладиган мактабдан ташқари ишлар спорт секцияларида ва болаларнинг спорт мактабларида машғулотлар ўтказиш ҳолида тузилади, бу ерда уларнинг соғлиги ва зўриқиши устидан тиббий назоратни ташкилотнинг тиббий ходимлари амалга оширади.

Ўқиш куни узайтирилгандан мактаблар ва гуруҳларда 1-4 синф ўқувчилари умумий сонининг 20 фоизи, 5-6 синф ўқувчилари умумий сонининг 10 фоизи хисобидан хоналар ажратилади. Ўқиш куни узайтирилган мактабларда ўқувчилар соат 8 30 дақиқадан соат 18-19 гача бўладилар икки марта овқат берилади. Турли хил синф ўқувчилари учун алоҳида-алоҳида кун тартибини ташкил этиш мақсадида синфларни секциялар ҳолида тақсимлаш. Кундуз куни ухлаш (1-2 синф ўқувчилари ва соғлиги заифлашган болалар учун) имконияти таъминланиши керак. 1-2 синф ўқувчиларининг тоза ҳавода 3-3,5 соат, 3-8 синф болаларининг ҳавода 2-2,5 соат бўлишлари шартдир. Ўқувчиларнинг жисмоний тарбия гимнастика, ўқиш машғулотлари чоғида жисмоний тарбия машқлари, қисқа муддатли (20-25 дақиқа жисмоний машқлар, ҳаракатчан ўйинлар, спорт секцияларининг ишлаши шулар қаторига киради.

Ўқиш куни узайтирилган мактаблар қўшимча жиҳозлар (осон кўчириладиган ва йиғиб олинладиган мебел), деворлар ичига қўйиладиган ўқувчиларнинг қўйиб-ечиб қўйиладиган кийим-бош ва ювиниш анжомларини сақлаш учун шкафлар билан жиҳозланган бўлиши зарур.

2.1. Мактаб-интернатларда, болалар уйларида ва бошқа интернат муассасаларида ЖСН хусусиятлари

Интернат типдаги назорат қилинувчи объектларга қуйидагилар киради:

- оиласида тарбия олишига зарур шарт-шароитлари бўлмаган болалар учун мўлжалланган умумий типдаги умумтаълим мактаб-интернат (камида 280 нафар ўқувчи мавжуд бўлганда синфлар тўла-тўқис қилиб ташкил этилади);

- етим-есир болалар ва ота-онаси қарамай қўйган болалар учун мўлжалланган болалар уйлари ва санаторий типдаги мактаб-интернатлар;

- турли ҳил касалликларга чалинган болалар учун мўлжалланган умумтаълим соғломлаштирувчи ўрмонда жойлашган санаторий типдаги мактаблар, мактаб-интернатлар ва санаторийга ўхшаган болалар уйлари;

- жисмоний ёки ақлий ривожланишда нуқсонлари бўлган болалар, уларнинг умумий типдаги умумтаълим мактабларида ўқишга тусқинлик қиладиган махсус умумтаълим мактаб-интернатлар;

- илм-фан, санъат ва спорт соҳасида болаларни пухта тайёрлаш учун мўлжалланган ихтисослашган умумтаълим мактаб-интернатлар, шунингдек она тили ва чет тилини чуқур ўргатадиган махсус мактаб-интернатлар;

- умумтаълим мактаблари ва ўрта махсус музика ва бадий хунар мактаблари ҳузуридаги интернатлар.

Ўқиш синфлари қуйидаги миқдорда ўқувчилар билан тўлдирилади:

- 1-6 синфлардаги умумий типда бўлган умумтаълим мактаб-интернатларда - 35 киши, 9-10 (11) синфларда - 30 киши;

- 1-8 синфлардаги умумтаълим соғломлаштирувчи ўрмонда жойлашган санаторий ва турли ҳил хасталикларга мубтало бўлган болалар учун мўлжалланган санаторий типдаги мактаб-интернатларда - 25 нафар бола, сколиозга (умуртка погонаси, қийшайган) учраган бемор болалар учун мўлжалланган санаторий хилидаги мактаб-интернатларда - 20- нафар бола;

- жисмоний ёки ақлий ривожланишда нуқсонлари бўлган болаларга мўлжалланган махсус умумтаълим мактаб-

интернатларда, нутқи бузилган, кар ва кўзи хиралашган болалар учун мўлжалланган тайёрлов ва 1-5 синфларда - 12 нафар бола, ақлан заифлашган болалар учун - 16 нафар бола.

Тарбияловчи гуруҳларда ўқувчилар қуйидаги миқдорда бўлади:

- умумий типдаги мактаб-интернатларда ва мактабгача тарбия ёшидаги болалар учун мўлжалланган болалар уйларида - 25 нафар бола;

- мактаб ёшидаги болалар учун ажратилган болалар уйларида 30-40 нафар бола;

- мактабгача тарбия ёшидаги болалар учун мўлжалланган болалар уйларида ва кар ҳамда қулоғи яхши эшитмайдиган болаларга мўлжалланган махсус мактаб-интернатларда 10-12 нафар бола, 280, 340 ва 560 нафар бола бўлган мактаб-интернатлар ишлаб туради.

Мактаб-интернат ҳовлиси мактаб ҳовлиларига қуйидаги талаблар каби жавоб бериши керак ва болаларнинг ҳамма йил фасллари давомида тоза ҳавода бўлишларини, жисмоний тарбияни кенг миқёсда уюштириш ва амалга оширишни таъминлаш керак.

Мактаб-интернат биноси кўп деганда 3 қаватли бўлиши, махсус корпус биноси эса бир ёки бир қанча биноларда жойлашиши зарур.

Интернат-муассасасининг ҳар хил мактабгача тарбия ёшидаги гуруҳнинг майдони 1 бола ҳисобида олинганда: ечиниш хонаси 0,5 м², ётоқхона - 3 м², айвон - 2 м², ўйин ўйналадиган хона - 2,5 м² бўлиши зарур. Қуйидагилар кўзда тутилиши керак: мусиқа машғулотлари ўтадиган катта хона, айвонда ўрин-кўрпа анжомларини сақлаш учун омборхоналар, ювиниш хоналари, ҳожатхоналар шулар жумласидан.

Мактаб-интернатнинг ўқиш хоналарига ва ўқув-тарбия жараёнини ташкил этишга ҳудди умумтаълим мактабларида бўлгани каби талаблар қўйилади. Бундан ташқари қуйидагилар бўлиши зарур. интернатда яшовчи ўқувчилар умумий сонининг 50 фоизи ҳисобида 1 ўқувчига нисбатан ҳисобланганда 1,25 м² келадиган дам олиш ва дарс тайёрлаш учун хоналар шулар қаторига киради.

Ётоқхоналарда ва ётоқхоналар деб ажратилган хоналарда бир ўқувчи ўрни ҳисобида 0,1 м² келадиган меҳмонхоналар ажратилиши керак. Биринчи қаватдаги ётоқхона биносида ҳовлидан алоҳида кириладиган тиббий шахобча жойлашган бўлиши лозим. Мактаб-интернатлар ва мактаблар қошидаги ётоқхона бинолари ўғил ва қиз болалар учун мўлжалланган мустақил секцияларга ёки болалар ёшига қараб ўқув-турар жой блокларига бирлаштирилади. Ётоқхона биноларининг секциясига ётоқхоналардан, ювиниш хоналари ва ҳожатхоналардан ташқари, пойабзал ва кийим-бошни тозалайдиган хоналар, қиз болаларга эса шахсий гигиена хоналари киради, ётоқхоналарда душ хоналари ўрнатган маъқул.

Ётадиган хоналар тагида устахоналарни, шунингдек газда ишловчи жиҳозлар ўрнатилган хоналар жойлаштиришга йўл қўйилмайди.

Ҳар бир ўқувчига катталиги 4 м² келадиган етадиган жой бўлиши лозим, эни эса кам деганда 2,5 м бўлмоғи даркор, бир хонада 1-4 синф ўқувчиларидан кўп деганда 8-10, 5-10 (11) синф ўқувчиларидан - 6 киши бўлиши керак.

Ётоқхона ёнидаги ҳожатхоналар (ётадиган бир жойга 0,35 м² ҳисобидаги майдон) санитария анжомлари қуйидаги ҳисобда жиҳозланади: 8 нафар тарбияланувчига битта ювингич, 12 нафар болага битта оёқ ваннаси, 20 нафар ўғил болага битта унитаз ва битта писсуар, 15 нафар қиз болага битта унитаз ва битта шахсий гигиена хонаси (унинг майдони 3 м² бўлиб, 70 нафар қиз болаларга ажратилади), гигиеник душ - биде, унитаз, ювингич, педалли бачоги бўлган тумбочка ажратилади. Санитария анжомларига иссиқ ва совуқ сув уланган бўлиши зарур. Душхоналар санитария тозалагич сингари уюштирилган бўлиши лозим (ваннаси, ечиниш хонаси, ҳожатхонаси бўлади), душлар сони 18 ётадиган жойга битта душ мўлжалланади.

Болалар 7 кунда камида 1 марта чўмилиб шунда ич кийими ва ўрин-кўрпаси алмаштирилиши лозим. Ҳар бир боланинг алоҳида моголка бўлиши лозим (уни ювиниб бўлгач қайнатилади ва қуритилади).

Кир ювиш учун кирхона жиҳозланади. Болаларнинг камида бир ойда бир марта сочи олинади.

Ҳожатхонадаги унитазлар очиқ кабиналарда (ёши каттароқ қиз болалар учун 1-2 кабинада эшиклари бўлиши керак) ўрнатилади. 1-4 синф секцияларида ҳожатхоналар болалар учун мўлжалланган унитазлар ўрнатилади.

Тиббий пункти шифокор кабинетидан (майдони 10 м²), тиш врач хонасидан (12 м²), муолажа хонасидан (15 м²) ва палаталардан иборат (70 нафар тарбияланувчига 1 ўрин, бир ўринга 6 м² ажратилади). Изоляторга майдони 9 м² келадиган 2-та алоҳида палата киради, ҳар бирида санузел ҳам бўлади. Изоляторда буфет-овқат тарқатувчи хона (майдони 6-8 м²), ваннахона ва санузел бўлиши керак.

Мактаб-интернат ошхонасида керакли хоналар бўлиши лозим, улар ошхона ёки овқат тайёрланувчи ошхонадек ишлаши керак. Хоналар сони ва уларнинг майдони болалар сонига боғлиқ ва улар гигиена ва овқат маҳсулотларини сақлаш талабларига жавоб бериши лозим. Овқат ейиладиган зал болаларни кам деганда 2 сменада овқат билан таъминлай олиши керак. Бу ошхоналарда бир сменадаги 20 нафар болага бир вақт ҳисобидан ювинадиган жой бўлиши зарур. Овқат пиширувчи ишлаб чиқариш хоналарида тарбияланувчилар сонига қараб майдони 40-50 м² ошхонаси идиш ювадиган хона (18-22 м²), озиқ-овқат сақланувчи оморхона (5-12 м²), юк ташувчи ва уни тортиб олувчи хона (10-12 м²), ходимлар учун кийим ечинадиган хона ва санузел душхона (умум майдони - 10-12 м²) бўлиши лозим. Овқат тайёрланадиган хона, озиқ-овқатларнинг миқдорий ва сифатий таърифи 13 бобда баён қилинган, талабларга жавоб бериши лозим.

Мактаб-интернатлар жиҳозлари мактаблардаги бўлгани сингари бўлмоғи керак. Устахоналар мактаб-интернатларга қўйиладиган талабларни ҳисобга олиб жиҳозланади, бунда бир тарбияланувчига 4 м² меъёр тўғри келади.

Ётоқхоналардаги жиҳозлар мебел, болаларнинг ёш хусусиятларига тўғри келиши керак: икки нафар тарбияланувчига битта тумбочка, каравотлар сонига қараб стуллар, осгичи ва ҳар бир болага икки илмоқлари бўлган кийим осиладиган шкафлар бўлиши зарур.

Каравотларни қўйиб чиқишда орасидаги масофа 50 см, каравот боши томонидаги оралиқ 20 см, каравотлар

қаторлари орасидаги масофа 100 см, каравот ва ташқи девор орасида 20 см очиқ жой бўлиши зарур. 1 синф болалари иккинчи дарсдан кейин, ўрта ва юқори синф ўқувчилари учинчи дарсдан сўнг иккинчи нонушта ейишлари керак.

Йиғилишлар хонаси (зал) даги ўринлар сони тарбияланувчилар умумий сонинг 50 фоизи ҳисобидан ҳар бири учун 0,6 м² ажратилиши керак.

Жиҳозларга, иситиш, шамоллатиш, ёритиш мосламаларига, санитария-гигиена, ўқиш тартибига, овқатланиш, ижтимоий- фойдали иш, жисмоний тарбияга бўлган талаблар болаларнинг мактабгача тарбия ёшидаги ва мактаб муассасаларига қўйиладиган талабларга мос келиши керак.

Ўқувчиларнинг мактабдан ташқари вақти шартли равишда иккита давр: биринчиси уй вазифаларини тайёрлаш вақтига, иккинчиси уйқуга кетишгача бўлган уй вазифаларини тайёрлаб бўлингандан кейинги вақтга ажратилади.

Уй вазифаларини тайёрлаш жараёнида бирорта иш қилинганидан кейин болаларга дам бериб туриш керак.

Болалар уй вазифаларини тайёрлаб бўлганларидан сўнг тўғарақларда машғул бўлиши, маданий ҳордиқ чиқариши (концертларда қатнашиши учун машқ қилишлари, кам ҳаракатли ўйинлар ўйнаши, китоб ўқиши, телевизор кўриши (ва бошқ.) мумкин. Шунда энг зарурий шарт - бу машғулот ўқувчиларнинг қизиқишлари ва мойиллигини ҳисобга олиб ўтказилиши керак.

Ўқувчиларни хаяжонга келтирадиган машғулотлар (оммавий йиғинлар, спорт мусобақалари)ни ҳафтанинг бошланишида ўтказиш лозим. Ўз-ўзига ҳизмат кўрсатиш ўқувчиларга катта зўриқишни талаб этади, шу сабабли бу ишларни чеклаш: 1 синф ўқувчиларига 30 дақиқа, 2-4 синф болаларига 1 соатгача ва 5-8 синф ўқувчиларига 1,5 соатгача чегаралаб қўйиш зарур.

Мактаб-интернатларда ва болалар уйида санитария-гигиена режими хоналарни ҳар куни эрталаб йиғиштириш (болалар бўлмаганда) ҳар ойда хоналарни яна бир марта супириб-сидириш (полларни ювувчи воситалар қўйиб иссиқ сув билан, ошхонада ва қўшимча хоналарда эса деворни ҳам) ювиш, ҳар ойда дераза ойналарини ювиб артиш пардаларни ювиш, ҳовлида қурпаларни ёстик, одеялларни

чангдан қоқишдан иборат. Болалар уйларидаги хоналарда кир ювиш ва уни қуритиш ман этилади, уни махсус хоналарда қилиш керак. Металл, резина ва целлулоидан ўйинчоқларни ҳар кун иссиқ сувда ювиш ва қуритиш лозим. Юмшоқ ўйинчоқлар дезинфекция қилиниш керак. Болалар учун фойдаланиладиган хоналарни йиғштиришга йўл қўйилмайди (ҳожатхона, умумий совуқ коридорлар ва зиналар). 14 ёшдан ошган болаларни бино ичидаги илиқ коридорлар, зиналар ва ювинадиган хоналарни йиғштиришга рухсат берилади.

Болалар уйларига уларни тиббий ходимлар кўздан кечирганда ва тўла саниятария ишловидан: ҳаммомда ва душда чўмилганидан, сочи олинганидан (ўғил болалар) ва кийими алмаштирилганидан кейин қабул қилинади. Болалар уйига қабул қилинадиган ва таътилдан кейин қайтиб келадиган барча тарбияланувчилар бошқа болалардан ДСЭНМ станцияси белгилаган муддатгача ажратиб қўйилади.

3. Ўрта махсус ўқув юртларига қўйиладиган гигиеник талаблар

Участка ҳудудида қуйидаги зоналар ажратилади: ишлаб чиқариш, спорт, хўжалик ва турар жой зоналари шулар жумласидан. Бинони кўриш зичдаги 15-25 фоизни, кўкаламзорлаштириши зичлиги эса 50 фоизни ташкил этиши зарур. Ўрта махсус юртларининг биноларида қуйидаги хоналар гуруҳи бўлиши зарур: назарий машғулотлар учун ўқиш хоналари, ўқув-спорт, маданий-оммавий маъмурий хизмат, қўшимча хоналар, омборхоналар, ошхоналар, ётоқхоналар, санаторий-профилакторийлар шулар жумласидандир. Ўқиш бинолари камида 4 қаватли, ўқув-ишлаб чиқариш бинолари - 1-2 қаватли, ётоқхоналар - 3 қаватли бўлмоғи керак.

Ўқув хоналари (бинолари) ўқув-ишлаб чиқариш устахоналаридан, спорт ва йиғилишлар залларидан, озиқ-овқат тайёрлангандиган бинолардан алоҳида бўлиши керак, чунки бу бинолар шовқин ва ҳар хил ҳидлар тарқалувчи-манба бўлиб ҳисобланади. Ўқув хоналари, лабораторияларни ертўлаларда ва бурчакли қаватларда жойлаштиришга йўл қўйилмайди.

Ўқув-ишлаб чиқариш ва ўқув-спорт хоналарини алоҳида блокларга ёки биноларга ажратиш керак, бунда уларда асосий бинога ўтадиган йўл бўлиши лозим. Жиҳозлари оғир бўлган ўқув-ишлаб чиқариш хоналари, шунингдек биология лабораториясини биноларнинг биринчи қаватларида, физика-кимё лабораторияларини - юқори қаватларда жойлаштириш лозим, кимё ва биология лабораторияларининг бирга бўлишига йўл қўйилмайди. Ўқув-ишлаб чиқариш бинолари тегишли саноат қурилиш ва қишлоқ хўжалик тармоқларига мос келадиган технологик лойиҳалаш меъёрлар бўйича кўрилиши керак. I ўқувчининг иш жойига ажратиладиган майдон катта ёшли ишчи учун мўлжалланган меъёрга қараганда 25-40 фоиздан кўпроқ бўлиши тавсия этилади, бу майдон токарлар учун 6 м², фразерчи ва силиқловчилар учун - 9-12 м², слесарлар учун - 4 м²ни ташкил этиши лозим.

Ўқув-ишлаб чиқариш хоналарида 15 кишига 1 та душ ҳисобидан душхоналар ва ювинадиган жойлар ва 30 кишига 1 жўмрак, 30 нафар аёлга 1 унитаз ҳисобидан ҳожатхоналар ёки 40 нафар эркак киши учун мўлжалланган 1 унитаз ва 0,6 лотокли писсуар кўзда тутилиши зарур.

Ўрта махсус билим юр்தларига маиший хоналар қуйидагилар: дам олиш хонаси, кўчада, уйда ва ишда кийиладиган кийим учун гардероблар, ҳожатхоналар, душхоналар. Ҳар бир билим юртида ўқиш ва ўқишдан ташқари тўғарак машғулотларига мўлжалланган спорт заллари бўлмоғи зарур. Спорт залида қиз ва ўғил болалар учун ечиниш хоналари, уларда душхоналар ва қўл-оёқларни ювиш учун ювингичлар, инструктор хонаси, спорт анжомлари сақланадиган хона, жиҳозлар хонаси, спорт жиҳозлари сақланадиган омборхона бўлиши кўзда тутилади.

Йиғилишлар зали, кутубхона, жамоа ташкилотлари, техника ижоди хоналари, маданий-оилавий ишларга мўлжалланган хоналар туркумига киради. Билим юр்தларининг йиғилишлар залида, бир вақтнинг ўзида ўқувчилар умумий сонининг 1/3 қисмини, қишлоқ аҳоли яшайдиган жойларда 1/2 қисмини сиғдириши керак. Китоб ўқиладиган залда 1 ўрин ҳисобида 2,2 м² жой кўзда тутилиши керак.

Кўшимча хоналар (дахлиз, гардероб, рекреациялар, санузеллар) умумтаълим мактабларидаги хоналарга қўйила-

диган талабларга жавоб бериши зарур. Санитария узеллари - 30 нафар аёлга 1 унитаз, 40 нафар эркакка 1 унитаз ва 1 писсуар, 60 кишига битта ювингич тўғри келади.

Тиббий ёрдам кўрсатиш хоналари (соғлиқни сақлаш шаҳобчалари) одатда ўқув биносида жойланиши керак. Ўқув юртида кабинет (12-14 м²), у билан алмашинадиган муолажалар хонаси (14-18 м²), тиш врачлари кабинети (12 м²) бўлиши лозим. Ҳар бир билим юртида овқат тайёрланадиган хона билан ошхона бўлиши зарур (биринчи қаватда алоҳида хоналарда). Овқат тайёрланадиган хонада узлуксиз ишлаб чиқариш жараёни бўлишига қатъий амал қилиш зарур, бунда тайёр овқатнинг хом ашёга аралашиб кетишига, шунингдек тоза идиш-товоқларнинг ишлатилганига қўшилиб кетишига йўл қўймаслик керак (овқат тайёрлаш блоки жиҳозлари, идиш-товоқларни ювиш каби масалалари “Овқатланиш гигиенаси” деган 13 бобда батафсил баён қилинган). Шу сабабли бу ерда фақат асосий хусусиятларгина баён этилган. Овқат ёйиладиган залда ўринлар сони ўрта махсус билим юртидаги ўқувчилар умумий сонининг 20 фоизига ва ҳунар-техника билим юрти ўқувчилари умумий сонининг 1/2 қисмига тенг бўлиши керак. Овқатланадиган залга кираверишда ювинадиган жой (20 та ўринга 1 та кран) бўлиши зарур. Аллюминийдан ясалган идишда¹ овқатланиш тавсия этилади, пластмассали идишни ишлатиш ман қилинади. Ишлаб-чиқариш хоналарида сиропсиз газ суви бўлган автоматлар ўрнатилиши лозим. Сув отилиб чиқарадиган кичик фонтанчалар лойиҳа қилинганда уларнинг суви етарлича чиқиб турадиган қилиб қуриш зарур (камида 15 см баланд бўлиб отилиб чиқиши керак).

Ўқувчилар учун ётоқхоналарни алоҳида бинода, Ўрта махсус ўқув юртларининг асосий биносидан узоғи билан 500 м нарида қуриш керак. Турар жой хоналари йигитлар ва қизлар учун алоҳида секцияларга бирлаштирилади ва ювинадиган хоналар, ҳожатхоналар, кийим-кечак ва пой-афзал тозалаш учун хоналар, қиз болаларнинг шахсий гигиена кабинетлари, душхоналар билан жиҳозланади.

Ўқув юртлари биносининг ҳар бир қаватида ва унинг алоҳида блокларида ўғил ва қиз болалар, педагогик ва хизмат кўрсатувчи ходимлар учун санитария мосламалари бўлиши лозим.

Ҳаво-иссиқлик режими, сунъий ва табиий ёритгичлар, хоналарнинг жиҳозлари ва ички беазаги умумтаълим мактабларида бўлгани каби талабларга жавоб бериши керак. Шу сабабли бу ерда айримларини айтиб ўтдик.

Металлга, ёғочга ишлов бериш устахоналарида (бу ерда кўп энергия сарф этилади) ҳаво ҳарорати кўп деганда 16-18°C, ётоқхоналарда - 18-20°C бўлиши лозим. Табиий вентилляция фрамугалар ва форточкалар ҳисобига таъминланиши керак. Ўқув-ишлаб чиқариш машгулотларидан олдин ва улардан кейин ҳамма хоналарни шамоллатиш керак, бу иш об-ҳавога қараб белгиланади. Ўқувчиларнинг ухлаши ва дам олиши яхши шамоллатилган ва ҳавоси бемалол алмашилиб турадиган хоналарда уюштирилиши керак.

Билим юртларининг барча ўқиш, ўқув ишлаб чиқариш, турар жой ва рекреацион хоналари тик тушадиган табиий ёритгичлар билан ёритилиши керак (энг яхшиси - ёнлама чап тарафдан тушадиган ёритгичлар билан ёритилиши керак, шунда ҳам қуёшдан ҳимоя қиладиган мосламалар қулланилиши шарт). Асосий ёруғлик оқимини ўнгдан олдин ва орқа тарафдан йўл қўйиб бўлмайди.

Хоналар бир меъёردа ёритилган бўлиши керак (энг кам ёритилганликнинг энг кўп ёритилганликка нисбати 0,3 дан кам бўлмаслиги керак). Бу мақсадда парталар ва столларни очиқ рангларга (оч-зангори, оч кулранг, оч яшил, сут ранг, табиий ёғоч рангига) бўяш тавсия этилади. Ўқув-ишлаб чиқариш хоналар девори, поли ва жиҳозлари қорамтир рангга бўлиши керак. Хоналар шипи юқори қисмларини оқ рангга бўяш лозим.

Ишлаб чиқариш устахоналарида, махсус технология кабинетларнинг зарур даражадан қандай ёритилиши ишларнинг қанчалик аниқ бажарилишига боғлиқ, бу иш кўздан кечириладиган мослама ва унинг саноат корхоналарининг ёритилганлик меъёрларига қараб белгиланади. Лекин шунда ҳам ёритилганлик даражаси ўқув хоналари ёритилганлик меъёрларидан паст бўлмаслиги керак. Айни вақтда аралаш ёритиш тизимидан фойдаланишга йўл қўйилади. Санитария устахоналарида ёруғликнинг ёритилиши даражаси камида 500 лк бўлган умумий ёритиш тизими орқали яратилади. Муҳити умумий ва ўзига хос шароитлари бўлган ишлаб чиқариш хоналари учун (чанг, газ, намлик, кимёвий фаол

моддалар борлиги) махсус ясалган ёритгичлар, шлифовка, металл кесиш, ёғоч ишлаш ва бошқа ишлар учун маҳаллий ёритувчи ёритгичлар қўлланилиши керак.

Кимё, физика ва препаратлар турадиган лабораторияларда симобдан заҳарланиш эҳтимолини профилактика қилиш мақсадида полларни плитуслар остида қоладиган ва тепага 15 см кўтариладиган чоксиз линолеум билан қоплаш зарур.

Гавданинг станок ёки верстак ёнидаги вазияти гигиеник нуқтаи назардан энг қулайи ҳисобланади, бунда мослама марказининг ўқувчи кўзигача бўлган масофа қарийб 45 см ни ташкил этади. Шу сабабли ўқув-ишлаб чиқариш устахоналарида бўй-баст ҳар хил бўлган ўқувчига мўлжалланган ўлчамини ўзгарувчан деворлар (верстаклар) бўлгани маъқул.

Ўқув мебели ўқувчилар қадди-қоматининг тўғри туришини, уларнинг бўйига мос бўлиши, худди умумтаълим мактабларида бўлгани каби танланиши ва ўрнатилиши лозим. Суянчиги бўлмаган курсилар, креслолар ва стулларни ишлатиш ман этилади.

Ихтисослашган кабинетлар жиҳози меҳнатни муҳофаза этиш бўйича қоидаларга, технологик жараёнларга ва маориф вазирлиги тасдиқлаган "Мактабдаги ўқиш ва ишлаб чиқариш устахоналарида, шунингдек ўқув кабинетлари, цехлари (пролетлар, участкалар) ва ўқувчиларнинг меҳнат ўқувчи ўтказиладиган корхоналар учун мўлжалланган техника хавфсизлиги ва ишлаб чиқариш санитарияси бўйича қоидалар"га жавоб бериши лозим. Ишлаб чиқариш хоналар майдони битта ишловчига кам деганда 15 м ни. ҳар бир хонанинг майдони камида 4,5 м² ташкил қилиши керак. Билим юрти ва нинг моддий-техника базасини қайта жиҳозлаш ДСЭНМ билан келишиб ўтказилиши керак. Ҳар бир иш жойи ҳамма ҳолатларда иш ўтириб бажариладиган тақдирда технология шароитлари бўйича мумкин бўлганда ўринлар билан таъминланиши керак. Мосламалар ва материаллар учун стеллажларда уялар ёки ичга ботган ва ташқи чети бўйича бўртиги бёр силлиқ жовонлар бўлиши керак. Станок ҳар бир смеёна охирида бутунлай ишдан тўхтагандан кейингина тозаланиши керак. Чиқиндиларни

махсус илгаклар, совоқ, чўтка, кисточкалар билан чиқариб ташлаш лозим.

Ишлаб чиқариш гимнастикасини ўтказиш учун устахоналарга радио мосламаларини ўтказиш зарур. Меҳнатни тўғри ташкил этиш асбоб ускуналар ўлчамлари ва оғирлиги ўқувчиларнинг ёшига ва бу асбоблар конструкциясининг гигиеник, педагогик ва технологик талабларга мувофиқлиги билан таъминланади.

Ётоқхоналардаги овқат тайёрланадиган хоналар махсус плиталар, ювиш мосламалари, столлар ва деворга қоқиб қўйиладиган шкафлар билан 10 кишига 1-та комфорка, 1-та ювиш мосламаси, 1-та стол ва 1-та шкаф ҳисобида жиҳозланиши лозим.

Ўқув-ишлаб чиқариш устахоналарида ва асосий корхоналарда зарарли ишлаб чиқариш омиллари таъсир этишини чеклаш бўйича чоралар оғоҳлантирувчи ва жорий санитария назорати тартибида амалга ошириладиган, майдон тармоқнинг саноат гигиенаси талабларига мос келадиган ўсмирлар меҳнатини муҳофаза этиш ва техника хавфсизлиги масалаларини комплекс ҳолда ҳал этишни кўзда тутати. Ўсмирларни Ўрта махсус билим юртига қабул қилишда тиббий кўрсатмалар қатъий ҳисобга олинмоғи зарур. Касалликлар профилактикаси ўқувчиларни олдиндан ва вақти-вақти билан тиббий кўриклардан ўтказилишни ўз вақтида уюштиришга қаратилган. Шовқин энг кўп учраб турадиган ноқулай ишлаб чиқариш омилларидан бири саналади. Профилактика чоралари шовқин ва унинг ҳосил бўлиши манбаларини камайтиришни, хоналарни оқилона режалаш, жамоа ва индивидуал ҳимоя воситаларини ишлатишни, ўсмирларнинг оқилона дам олиш ва ишлаш режимини уюштиришни, ўсмирларнинг ишлаш вақтини чеклашни кўзда тутати.

Махсус ажратилган хоналарда (шовқин эшитилмайдиган жойда) 10-15 дақиқали дам олиш шартдир; биринчи йили ишловчи ўсмирлар учун ишлагандан сўнг 1 соат ўтгач, иккинчи йили ишловчилар учун - 1,5 соат ишлаб бўлгач; учинчи йили ишловчи ўсмирлар учун - ишлагандан 2 соат ўтгач дам берилади (63-жадвал).

Тебраниш омили (айниқса шовқин учун рухсат этилгандан юқори 50-300 Гц частоталарда) ўсмир организмга нохуш таъсир кўрсатади.

**Ишлаб чиқариш шовқини шароитларида
ишлаш давомийлиги**

Ўнлама шовқин спектрининг индекси, дБ	Шовқиннинг бир сменадаги жами таъсир вақти	
	Ўқувчиларнинг ёши	
	14 - 15	16 - 18
65	4 соат	6 соат
70	3 соату 30 дақиқа	5 соат
75	3 соат	4 соат
80	2 соат	3 соат
85	1 соат	2 соат
90	30 дақиқа	1 соат
95 ва ундан ортиқ	Ишга қўйилмайди	Ишга қўйилмайди

Қизиб кетадиган ҳаво (микроиқлим) ёшларнинг амалиётда ўқишида, масалан металлургия ихтисосига ҳунар ўргатишда ўсмирлар организмга ноҳуш таъсир кўрсатиши мумкин, бу эса иссиқ таъсирини камайтириш бўйича тегишли профилактика чораларини амалга оширишни талаб қилади (саноатнинг ушбу тармоғидаги меҳнат гигиенаси талаблари ҳисобга олинади). Ўсмирларни ўқишга қабул қилишда ёшни ҳисобга олиш лозим: ўқиш муддати бир йил бўлган техника билим юртига - 16,5 ёшдан ва ўқиш муддати 3 йил деб белгиланган махсус билим ўқув юртига - 15,5 ёшдан қабул қилинади.

Ишлаш шароитлари ва замонавий илмий-техник даражаси талабларига жавоб берувчи ишлаб чиқариш ўқуви учун корхоналарни асосий база сифатида ишлатиш гигиеник нуқтаи назардан жуда муҳим саналанади.

Ўқувчиларнинг ишлаш ва дам олиш режимини ташкил этишда иссиқлик ва жисмоний зўриқиш вақти (давомийлиги)ни аста-аста ошириб бориш лозим, иш куни мобайнида орасида чекланган танаффуслари бўлган “оғир” ва “енгил” ишларни навбатма-навбат уюштириш лозим: 5 дақиқа ишлагандан сўнг 15 дақиқа дам олиш, 10 дақиқа ишлагач - 20 дақиқа дам берилади. Бундан ташқари, баҳорда, кузда ўқувчиларни штатли иш вақтига кўчириш керак.

Дам олиш жойлари, иш жойи, алоҳида кондиционери, душхоналар ёнида бўлиши керак. Ичимлик сувни ичиш тартибига риоя қилиш керак: ҳарорати 15°C бўлган газли сув ичиш тавсия этилади. Иш жойларида ҳаво сунъий совутилади (масалан, майда дисперсли сув чанглатилади). Шунинг учун иссиқлик омили пасайтирилади, нурланиш манбаларини экранлаштириш, кондиционерлар ишлатилади ва ҳаво нам қилиб пуркалади (СИРП-8, СМОТ-07, ТКИОТ мосламалари ўрнатилади). Махсус кийим-кечак, индивидуал ҳимоя воситалари: махсус ёруғлик филтри бўлган кўзойнақлар тақиш, ҳимоялсзчи металл тўр тутиш, тўрсимон кўзойнақлардан ва тиниқ тўсгичлардан фойдаланиш шарт.

Ўқув юртларининг гигиеник тартибига қуйидагилар киради: хоналарни ҳар куни йиғиштириш ва супириб-сидириш; полларни, ёритувчи арматурани, мебелларни 1% ли хлорамин эритмаси ёки 0,5% очиртирилган хлорли оҳак эритмасини ишлатиб ювиш ишлари шулар жумласидан. Ўқувчиларни ҳожатхоналарни ювишга ва ёритиш мосламаларини тозалашга жалб қилиш қатъий ман қилинади. Дераза ойналарини ўқув йили мобайнида ташқаридан ойига камида 1-2 марта ичкаридан тозалаш лозим.

Ўқув хоналари ўқиш охирида, овқатланадиган заллари - ҳар бир овқатдан сўнг, спорт зали - ҳар бир дарсдан кейин йиғиштирилади. Ҳожатхоналар ва ювинадиган хоналар ҳар куни ювувчи ва дезинфекцияловчи воситаларни ишлатиб йиғиштирилади. Ётоқхоналарни ўқувчилар ҳар куни, қўшимча хоналарни фаррошлар (супириб-сидириш ойига бир марта) йиғиштирилади. Ўрин-кўрпа жилди ва чойшаблар камида бир марта янгиланиш лозим.

4. Мактабдан ташқари муассасалар устидан жорий санитария назорати ўрнатиш

Мактабдан ташқари муассасалар ўқувчиларнинг бўш вақтини оқилона ташкил этишда етакчи рол ўйнайди, бунга қуйидагилар киради:

- кўп ихтисосли-ўқувчилар саройлари ва уйлари, маданият ва техника саройларида ва уйларидаги болалар клублари, умумтаълим мактаблар қошидаги комплекслар;

- ихтисослашган кутубхоналар, болалар ўсмирларнинг спорт мактаблари, ёш техниклар станциялари ва клублари, ёш табиатшунослар, туристлар станциялари, болаларнинг мусиқа ва бадий мактаблари, ашула студиялари, болаларнинг санъат студиялари ва бошқ.;

- соғломлаштирувчи болалар ва ўсмирларнинг спорт мактаблари ўқувчилари учун ихтисослашган лагерлари (ўқувчилар саройлари ва уйларидаги тўғарақларда шуғулланувчи), шаҳар ва шаҳардан ташқаридаги соғломлаштирувчи лагерлар;

- мактабдан ташқари бошқа муассасалар болалар театрлари, кинотеатрлари, стадионлари, ҳиёбонлари, меҳнаткашларнинг оммавий дам олиш жойларидаги секторлар.

Ўсиб келаётган авлодни тарбиялашда кўп ихтисослашган мактабдан ташқари муассасаларга муҳим ўрин ажратилади. Сўнги йилларда техника ижодиёти биология тўғарақларини ривожлантиришга, уларни шаҳарлар ва туманларнинг иқтисодий ихтисосига яқинлаштиришга (эҳтиёжлар ва меҳнат ресурсларини ҳисобга олиб) алоҳида эътибор берилляпти. Мактабдан ташқари муассасалар қошида умумжисмоний гуруҳларни, бошлангич техникани моделлатиришида, юннатлар, бадий ҳаваскорлик, шу жумладан 6 яшар болалар учун тўғарақларни яратишда янги босқич саналади. Қишлоқ жойларида болаларнинг мактабдан ташқари фаолияти асосан мактаб ва қишлоқ клублари негизида бирлаштирилади; туман марказларида ўқувчилар уйлари ва мактабдан ташқари ихтисослашган муассасалар барпо этилади. Катта шаҳар шароитларида мактабдан ташқари тармоқ босқичлик қоидасига биноан ривожланади. Биринчи босқич - микротуман: мактаб қошидаги клуб комплекслари, ўсмирлар клублари ва ўқувчилар хоналари, спорт майдончалари шулар жумласидан. Бу муассасалар кичик мактаб ёшидаги болаларда кўп деганда 500-700 м масофада бўлиши керак. Иккинчи босқич - туман: ўқувчилар уйлари, маданият ва техника саройлари ва уйлари қошидаги клублар, мусиқий, бадий мактаблар, болаларнинг санъат мактаблари, болалар ва ўсмирларнинг спорт мактаблари, кутубхоналар. Ўқувчиларнинг мактабларга, шунингдек муассасаларгача борадиган вақти кўп деганда 20 дақиқадан ошмаслиги керак. Учинчи

босқич - шаҳар: тумандаги каби муассасалар бўлсада, лекин кўп болаларни қамраб олувчи ва бир қадар кенг ихтисосли муассасалардир.

Мактабдан ташқари муассасаларнинг мавжуд номенклатурасини баҳолашда ҚурМваҚнинг "Шаҳарлар, вилоятлар ва қишлоқ аҳолиси яшайдиган пунктларни режалаштириш ва қуриш" материалларига амал қилиш ва ўқув биноларига бўлган ДСЭНМ тавсиялари ҳисобга олинади (64-жадвал).

64-жадвал

Мактабдан ташқари муассасаларда ўринларнинг ҳисобга олинadиган сони

Муассаса	1000 аҳолига нисбатан ўринлар сони	
	биринчи навбат	ҳисобга олинadиган муддатга
Ўқувчилар уйлари	4	5,6
Тўғарак машғулоти учун		
Ёш техниклар станциялари	0,7	1,2
Ёш табиатшунослар станциялари	0,4	0,6
Болалар ва ўсмирларнинг спорт мактаблари	1,62	2,13
Болаларнинг сафарий-туристик станциялари	0,15	0,20
Болаларнинг мусиқий мактаблари	0,21	0,27
Алоҳида машғулоти учун		
Болаларнинг бадий мактаблари	0,22	0,36
Болалар кутубхоналари	1,3	1,6

Кундалик санитария назорати жараёнида қуйидаги кўрсаткичлар ҳисобга олинади:

- мактабда ташқари муассасанинг катта-кичиклиги (ҳисобга олинади ва амалдагиси);
- ишнинг сменалар ҳолида бўлиши;

- хоналар ва участканинг нима мақсадда фойдаланилиши бўйича;

- инженер-техника жиҳозларнинг созлиги ва тўғри ишлатилиши;

- ҳар бир тўғаракнинг ихтисосига қараб тўлдирилиши (санитария нуқтаи назардан рухсат этилиши, рухсат этилганлиги ва амалдагиси) ва тўғаракларни шакллантиришда болаларнинг сонини ҳисобга олиниши;

- типовой низомларга ва дастурларга мувофиқ тўғараклар машғулотларининг муддатлари ва давомийлиги; машғулотлар орасида танаффуслар бўлиши;

- болалар соғлигининг аҳволи (шу жумладан “Тиббий кўриклар” бўлими бўйича индивидуал тавсияларни бажариш бўйича тўғарак типига қараб махсус журнал бўлиши) ва мунтазам равишда шу муассаса ўқувчилари устидан тиббий назорат ўрнатилиши;

- қабул қилинган йўриқномалар ва низомларга мувофиқ саломатликни муҳофаза қилиш ва техника хавфсизлиги қоидаларига амал қилиш;

- ходимларнинг шахсий гигиенаси ва қабул қилинган инструкциялар ва низомларга мувофиқ уларни гигиеник тайёрлашни уюштириш: олдиндан ва вақти-вақти билан ўтказиладиган тиббий кўриклардан ўз вақтида ўтиб туриш;

- хоналарнинг санитария ҳоллари ва уларни сақлаш (умумтаълим мактабларини тузишига ва тутиш бўйича санитария қоидаларига биноан).

Мактабдан ташқари муассасалар бир кварталда камида 1 марта текширилиб, бунда аниқланган камчиликларни бартараф этиш бўйича таклифларнинг бажарилиши устидан назорат ҳам қилинади.

Мактабдан ташқари муассасаларга қўйиладиган гигиеник талаблар

Мактабдан ташқари муассасаларнинг ишлаш режими академик соатларда ўлчанади (албатта 10 дақиқалик танаффус берилади) ва умумтаълим мактаблардагига ўхшаб кетади; мактабларда дарслар бир сменали ишлаганда тўғараклар икки смена ишлайди, икки сменалиларда - тўртта смена фаолият кўрсатади. Болаларнинг тўғаракларга

ёзилиши ўқув жадвали белгиланганидан кейин (сентябр, октябрнинг иккинчи ярми) бошланади.

Тўғарак ишининг номенклатураси ва асосий тавсифи

1. Ихтисослаштирилган тўғараклар (тайёрлов, спорт, спорт-техника, ишлаб чиқариш-техника); ҳар бир тўғаракда бир вақтнинг ўзида 15 дан 30 кишигача одам шуғулланади; ҳафтасига 2 машғулот 2 соат давом этади.

2. Мудофаа-спорт тўғараклари (мерганлик, радио-спорт, ёш ўт ўчирувчилари, итбоқарлар ва бошқ.). Мерганлик тўғаракда 10 дан 12 кишигача одам бўлади, ўқиш давомийлиги 2 соатдан бўлиб, 2-3 машғулот ўтказилади;

3. Бадиий (адабий-ижодий, театр, ашула, яккахонлик, чолғу, мусиқий, хореография, бадиий безак, кинофото хаваскорлари ва бошқ.). Одатда 2 соат давом этадиган 2 машғулот. Адабий-ижодий тўғаракларда 15-20 киши бўлади, машғулотлар кичик гуруҳда 1 соат 30 дақиқа, ўртача ва катта гуруҳларда 2-3 соат давом этади. Якка ашула айтиш тўғаракларида битта ўқувчи билан кўп деганда 30 дақиқа дарс ўтилади, у ҳафтасига 2 марта ўтказилади. Чолғу асбоблари тўғараклари- 8-30 киши бўлади, машғулотлар 1-2 соат давом этади, машқ қилиш машғулотлари 3 марта 30 дақиқа давом этиб, катта 20-25 дақиқалик танаффуси ҳам бор. Мусиқа тўғараклари 8-12 киши қатнашади, рақс тўғараклари 30-45 киши бўлади, кичик гуруҳда 25 киши қатнашади, кичик гуруҳда машғулот кўп деганда 60 дақиқа давом этади, қолган гуруҳларда 2 соат, бадиий безак тўғаракда 15-20 киши қатнашади, кинофото хаваскорлар тўғаракларида 15-20 та одам бўлади.

4. Ёш туристлар ва ўлкашунослар тўғаракларида 10-20 киши қатнашади, машғулотлар ҳафтасига 1 марта 3 соат давом этади, сафарлар (поход) ойига 2 мартагача 4 соат давом этади.

5. Ёш табиатшунослар тўғараклари 15-20 кишидан иборат; машғулотлар ҳафтада 2 марта 2 соатдан бўлади.

6. Спорт ихтисослиги бўйича бошланғич тайёрлов гуруҳлари ва секцияларида 18-25 киши бўлади; машғулотлар ҳафтасига 3 мартагача бўлади, 1 соатгача давом этади (9-13 яшар болалар учун) ва 2 соатли бўлади (ўсмирлар учун).

Мактабдан ташқари муассасаларни режалаштириш ва ободончилигининг гигиеник мезонлари

Мактабдан ташқари муассаса биносини танлашнинг асосий мезони унга бир вақтининг ўзида қанча одамларнинг сингиши ҳисобланади (бир кунда бир сменада шуғулланадиган болаларнинг ўртача сони); мактаб ўқувчиси уйи - 150 ва 300 ўқувчиларининг қатнашиши учун (катта шаҳарларда 500-800); ёш техниклар станцияси - 20 ва 300 қатнашга, ёш табиатшунослар станцияси - 140, 220 ва 300 қатнашга, болалар-ўсмирлар спорт мактаби - 160-180 (220) қатнашга; болалар мусиқа мактаблари - 150-300 га; бадий мактаблар - 250 га; болалар санъат мактаби - 150; 300 ва 420 га; болалар кутубхонаси - ўқув залида 50-100 жойига.

Мактабдан ташқари муассасалар (клублар қошидаги комплекслар, маданият ва техника уйлари, шунингдек биноларидаги уйлардан ташқари) алоҳида ер участкаларида жойлаштирилиши керак. Участкани режалаштириш ва ободонлаштириш асосини мактабдан ташқари муассасанинг фаолияти кўрсатиши учун зарур фаолият турларини навбат билан ўтказиш ва элементлар йиғиндиси мезони ташкил этиши керак; 1) турли ихтисосликдаги тўғарақларнинг машғулотларини очиқ ҳавода ташкил этиш учун ажратилган ҳудуд; 2) турли ёш гуруҳларидаги болаларни фаол дам олиши учун спорт майдончалари; 3) турли ёш гуруҳларидаги болаларни осойишта дам олишлари учун майдончалар; 4) ҳужалик зонаси; 5) кўкаламзор зона.

Биноларда тўғарақлар ва ёрдамчи хизмат хоналарини бинога жойлаштиришда куйидаги функционал режали гуруҳлар ажратилади: тўғарақлар жойлаштирилган гуруҳ ва спорт блоки; оммавий-услубий ишлар учун хоналар; маъмурий-ҳўжалик ва хизмат кўрсатувчи блоклар.

Мактабдан ташқари муассасалар турли-туман: барча турдаги хоналарни битта бинода жойлаштиришидан тортиб (ҳажми), то каттакон биноларгача (ўтиш жойи билан боғлиқ бир неча блоклар) бўлиши мумкин. Бинолар одатда камида уч қаватдан иборат бўлади. Тўғарақлар иши учун асосий хоналар ва болалар кутубхоналаридаги китоб ўқиладиган хоналар (заллар) жанубга, жанубий-шарққа, бадий уста-

хоналарники - соя тушадиган томонга қараб жойлаштирилиши керак.

Тўгараклар ишини уюштириш учун хоналар сони ва майдони мактабдан ташқари муассасага қанча одам сигиши, яъни бир кунда бир сменада ўртача тўгараклар сони билан белгиланади. Бу талабга риоя қилиш машғулотларни қуйидаги схема бўйича энг оқилона шарт-шароитларни яратиш имконини беради: бир ўқув гуруҳига битта хона берилади. Ана шундай ҳар бир гуруҳ ёки гуруҳ учун сув ичиладиган фонтанчаларни ва йиғиштирув жиҳозларни сақлаш учун хоналарни кўзда тутиш мақсадга мувофиқдир. Биноларнинг биринчи қаватларида катта ёки станок жиҳозлари бўлган хоналарни фортепьяно ва индивидуал чалиш машғулотлари учун хоналарни жойлаштириш керак. (шовқин кучли бўлишига қараб). Охириги қаватларда кимё-техник, радиотехник, астрономик лабораторияларни (обсерватория билан бирга), вентиляция мосламаси ўрнатилган лабораториялар, устахоналар жойлаштирилади, бу ерда шипда ёритгичлар, чолғу асбобларида ўйнаш хоналари кўзда тутилади.

Ёш табиатшунослар тўгаракларининг машғулотлари учун асосий лабораториялар майдони камида 55 м², ёш техникларники - кам деганда 72 м² бўлмоғи керак. Кема-автомоделлаш лабораторияларида (улар билан ягона комплексда) моделларни бўяш учун хона (лок-бўёк) кўзда тутилади, шунда албатта ҳаво кирувчи - ҳаво тортувчи механик вентилятор ва алоҳида чиқиш эшиги бор лак-бўёқларни сақлаш учун хона ҳам бўлиши керак. Пайвандлаш ишлари бўладиган радиоэлектроника, радиони созлаш бўйича лабораторияларда (маҳаллий иш жойларида) механик тортиб юборувчи вентиляция кўзда тутилади.

Хореография тўгараклари машғулотлари учун 100 м² келадиган зал (мактаб ўқувчилари учун 144 м² гача), болаларнинг санъат мактаби кўзда тутилади, у ерда икки катталиқдаги станоклар (полдан 80 ва 90 см чиқиб туради, девордан оралиқ узунлиги - камида 30 см) ва ойналар ўрнатилади. Хореография залларидаги поллар бўлмаган, ёғочли бўлиши керак. Хореография зали билан бирга кийим-кечак кийиладиган хона, ечинадиган хона, душхоналар ва санузеллар жойлашади.

Хоналарни яхши акустика (эшитиладиган) ва керакли товуш камайтирувчи қилиб таъминлаш муҳим, бу гап мусиқа, хореография тўгараклари, товуш ёзувчи студия ва кабинетларга тааллуқлидир. Шовқин манбаи туфайли келган энг юқори товуш босими 95д БА дан ортиқ бўлмаслиги керак, бошқа хоналарга кирадиган товуш босимининг руҳсат этилган даражаси - кўпи билан 35д БАди.

5. Ёзги соғломлаштириш муассасаларига кўйиладиган гигиеник талаблар

Янги соғломлаштирувчи лагерларни лойиҳалаш, эскизларини қайта кўриш (санаторий типидиганларидан ташқари) Давлат стандартларига мувофиқ амалга оширилади.

Лагер алоҳида қуруқ, тоза, яхши шамоллатиладиган ва инсоляцияланувчи кўкаламзор ерда бўлиши керак (ёки кўкаламзор массивлар ва сув ҳавзалари яқинида), шунда сув ва электр таъминоти, канализацион сув чиқиндилари ва тозалаш иншоотлари ҳам бўлмоғи лозим. Санитария-химоя зоналари: лагер чегарасидан селитеб зонаси чегарасигача - 1000 м, аҳоли яшовчи курортли селитеб ҳудуди чегарасигача ёки аҳолининг дам олиши учун айрим муассасаларгача масофа 200 м; 1 ва 11 тоифали темир йўлгача бўлган масофа 1000 м; автомобил йўлларигача бўлган масофа 500 м, саноат корхоналаригача йўл 1000 м; сув ҳавзаларигача - 500 м; бошқа болалар учун ёзги соғломлаштирувчи муассасалар чегарасигача масофа 50 м бўлиши лозим.

Катталар учун курорт жойларида соғломлаштирувчи лагерлар ва ёзги соғломлаштирувчи муассасалар фақатгина ҳокимият руҳсати ва санитария-эпидемиология хизмати идоралари билан келишилган ҳолда жойлаштиришга руҳсат этилади. Ёзги соғломлаштирувчи муассаса учун ер танлашда, шунингдек қулай бўлган темир йўл ва автомобил йўллари бўлишини ҳам кўзда тутиш зарур.

Ёзги соғломлаштирувчи муассасалари, шовқин манбаларидан ва ифлосланган ҳаволар, шамол эсмайдиган томонда, тарафида ва ифлосланиш манбаларидан йирик дарё оқимидан юқорида жойлашиши лозим. Эсиш кучи 5 м/с дан ортиқ бўлган шамол турадиган туманларда баланд пояси дарахтзор билан муҳофаза этилган ёки эни камида 100 м

келадиган бутазор билан ҳимоя қилинган бўлиши ёки шамол эсадиган томонга қараган пояларда жойлашиши керак. Соғломлаштирувчи лагерлар икки хил бўлади:

1. Алоҳида 400 кишигача сиғадиган бир дружина.

2. Гуруҳий 1000 кишигача сиғадиган иккита ва ундан ортиқ дружина (одамлар сони бундан ҳам ортиқ бўлганда буни республика касаба уюшмаси ва СЭНМ органлари билан келиши зарур).

Соғломлаштирувчи лагернинг қуйидаги ёш гуруҳлари мавжуд:

1. 7-9 яшар кичик мактаб ўқувчилари гуруҳи 25-30 кишидан иборат ва “звеноларга” ажратилади (ҳар бирида 10 киши бўлади);

2. 10-12 яшар ўртача гуруҳ 35-40 кишидан иборат ва ҳар бирида 10 нафар болалар бўлган звеноларга ажратилади;

3. 13-15 яшарлилар - катта ёшдаги ўқувчилар гуруҳи.

1 типдаги ёзги дам олиш муассасалари ерининг майдони 1 киши ҳисобида олинганда 250 м² (230дан 400 болалар сиғадиган) ва 11 типдаги гуруҳий пионер лагерлари учун - бир кишига 200 м² гача) 1 типдаги пионерлар лагери (160 кишилик) бир киши ҳисобида олинганда 275 м² гача кўпайтирилади. Сув ҳавзалари ва чўмиладиган дарё қирғоғи, томорқа ва тозалаш жарлари, ҳарсангтош ва ботқоқ ерлар майдони меъёрларга кирмайди. Чўмиладиган дарё қирғоғи (пляж) майдони бир ўринга 4 м² (бунда мактаб-ўқувчиларининг 50 фоизи ҳисобга олинади). Соғломлаштирувчи муассасани курортли жойларга тоғ туманларда (шунда хиёбонлар, боғлар, ўрмон хиёбонларини ишлатиш имкони бўлганда) ер майдонини 1 киши ҳисобига олинганда 100 м² камайтиришга йўл қўйилади.

Соғломлаштирувчи лагерни лойиҳалашда мавжуд кўкаламзор жойларни имкони борича сақлаган ҳолда (ёки ҳудудий кўкаламзорлаштириш, кўрилишдан озод бўлган, спорт ва ўйин майдонларини) ўтказилади. Кўкаламзорлаштирилган жой майдони камида ер майдонининг 50 фоизини ташкил қилади.

Соғломлаштирувчи лагер участкаси иккита кирадиган йўл (бош ва хўжалик)га эга бўлиши ва қуйидаги зоналарга ажратилиши зарур: мактаб, спорт, меҳнат тарбияси, тиббий, хўжалик-хизмат (зоналар эни 25 м келадиган кўкаламзор

дарахт тизмалари билан ажратилади) зоналари шулар жумласидан.

1. Турар жой зонаси - соябонлари ва отряд майдонлари бўлган ётоқхоналар биноси, маданий-оммавий ишлар бинолари ва иншоотлари, ошхона, гулхан ёқиладиган майдонча ва бошқ.

2. Тиббий зона - тиббий пункт, изолятор, соябонлар ва майдончалар.

3. Спорт зонаси - спорт майдончалари ва иншоотлари.

4. Хизмат-хўжалик зонаси, унда маъмурий хоналар, ходимлар уйлари ва ётоқхоналари, хўжалик ҳовлиси, марказлашган ошхона, душхоналар ва ҳ.к. Ахлат тўплагич майдончалари, овқат чиқиндилари тўплагичи ва чиқариб ташланадиган ҳожатхоналар пишиқ материал билан қопланган (цемент, асфальт ёки ғишт) бўлиши керак.

Спорт зонасида қуйидаги майдончалар бўлади: энгил атлетика бир соғломлаштирувчи лагерга катталиги 135x10+96x37/м келадиган майдонча ва ҳар гуруҳий лагернинг ҳар бир дружинасига; гимнастика катталиги 15x40 м келади, 1 типдаги соғломлаштирувчи лагерга ва гуруҳий лагернинг ҳар бир дружинасига; волейбол - катталиги 9x18 м келади, бир соғломлаштирувчи лагерга иккитадан 260-400 киши кетадиган дружина; стол устидаги теннис - 4-та столга (катталиги 3x18 м) соғломлаштирувчи лагерга биттадан ва 240 кишигача сиғувчи дружина ва соғломлаштирувчи лагерга ва дружинага 280-400 кишилик иккита; шаҳарчалар катталиги 9x13,5 м келадиган соғломлаштирувчи лагерга ва дружинага биттадан, гимнастика ва эрталабки бадан тарбия майдончаси катталиги 20x24 м келадиган ўйинлар майдони билан - соғломлаштирувчи лагерга ва дружинага биттадан; бадминтон ва болаларнинг эрталабки бадан тарбияси учун катталиги 13,4x5,2 м келадигани, 280-400 кишилик бир лагерга ва дружинага биттадан; баскетбол майдончаси катталиги 26x14 м - 240-та одамгача сиғадигани, отрядга ва дружинага - биттадан ва иккитадан 280-400-та одамгача сиғадигани, теннис катталиги 20x10 м ва I ва II типдаги соғломлаштирувчи лагерга биттадан ва бошқа иншоотлар ва майдончалар.

Ўйин ва спорт майдончалари ишлатилганда қуйидаги қоидаларга риоя қилиш зарур:

- майдончалардаги ҳаракатчан ўйин ва спорт мосламалари ва чуқурлари тўсиб қўйилган бўлиши керак;
- қуруқ ҳавода майдончаларга машғулотлар бошланмасидан 20 дақиқа олдин сув сепилиши керак;
- болалар жиҳоз ва анжомларни тўғри ишлата билишларига ўргатилиши зарур, улар майдончага фақат спорт кийимида ва пойафзалида киришига рухсат берилади.

Болалар ва мактаб ўқувчиларининг сузишга ёппасига ўргатиш учун лагерда ёзги сузиш бассейнлари қурилади, табиий сув ҳавзалари оқиб турадиганлари афзалроқ ишлатилади. Болаларнинг чўмилиш зоналари портлардан, шлюзлардан, гидроэлектр станциялардан, оқар сувларга ахлат тўкиладиган жойлардан, пода суғориладиган жойлардан анча йироқда бўлиши, ифлосланиш манбаларидан юқорироқ оқими бўйича жойланиши лозим.

Чўмиладиган бассейнларнинг катталиги 12,5x6,8 ва 25x11 келадиган ванналари бўлган типовой лойиҳалари ишлаб чиқилган. Сузиш бассейнлари спорт зонасига яқин қилиб жойлашади; жанубий ён бағрида нол белгисидан пастроқда /ер ости суви дамидан кам деганда 0,7 м бўлган жойларида (ёки ер ости устида) жойлаштирилади. Айланиб ўтадиган уйлар солярий, бутазорлар ва дарахтлардан ясалган муҳофаза чизиқлари, душхона ва ҳожатхонаси бўлган ёзги типдаги ечиниш павильонлари, оёқ ювадиган ванналар (душ) ўрнатилади. Бассейнга оқиб тушадиган сув O'zDSI 950-2000 ДавСТнинг "Ичимлик суви" талабларига мос келиши ва бассейнни тўлдириш тизимидан қатъий назар зарарсизлантирилиши: хлорланиши ёки бром қўшилиши (қолдиқ хлор миқдори 0,5-0,7 ёки бромники 1,2 мг/л) керак. Сув оқиб тушадиган ва у вақти-вақти билан янгиладиган холда бассейн ойига камида 2 марта тозаланиши керак; айланма тизимда - бассейн ҳар гал сувдан бўшатиладиганда зарарсизлантирилади. Дезинфекция учун 5%ли хлорамин эритмаси ёки 2-2,5%ли тиндирилган хлорли оҳак қўлланилади. Кундалик дезинфекция хоналарни ҳар кунги йиғиштириш билан бир вақтда 0,5-1, % ли хлорамин эритмаси ёки 8%ли нитрон эритмаси билан амалга оширилади). Айланиб юрадиган йўлаклар, поллар, курсилар, шолчалар, эшик дасталари дезинфекция қилинади.

Сув ҳавзаларининг туби (чўмиладиган жойда) синган шишадан, чўккан шох-новдалардан, ўткир тошлардан тозаланган бўлиши зарур. Сув оқими тезлиги камида 0,5 м/с (болалар чўмиладиган жойда), сув воронкалари ва совуқ сув оқадиган жойлар бўлмаслиги керак. Мактабгача тарбия ёшидаги болалар учун сув чуқурлиги 0,5-0,7 м ва мактаб ўқувчилари учун 0,7-1,3 м бўлиши керак. Сув ДавСТнинг “Сув объектлари рекреациясига бўлган гигиеник талаблар”га жавоб бериши зарур. Сув сифати устидан назорат ўрнатиш, сувдаги заҳарли моддаларни текшириш. Санитария-эпидемиология хизмати томонидан маҳаллий шароитларни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Чўмилиш мавсуми бошланишидан олдин сувни икки марта барча кўрсаткичлар бўйича текширилади, кейин эса синамаларни олиш тезлигини маҳаллий санитария эпидемиология хизмати идоралари белгилаб беради (ойига камида 2 марта). Синамалар чўмиладиган жойдан 1 км юқоридаги сув оқимидан олинади, сув ҳавзаларида ва сув омборларида эса - чўмилиш зонасидан икки тарафламасига (0,1-1 км масофа) олинади (65-жадвал).

Пляж ҳудудида ётадиган ўринлар, офтобдан ҳимоя этувчи соябонлар, кийиниш-ечиниш учун кабиналар (50 кишига 1-та), сув ичиладиган фонтанчалар (100 кишига 1-та), душхоналар билан (40 кишига 1-та), ҳожатхоналар (75 кишига 1-та) билан жиҳозланади. Ҳожатхоналар сув ўтмайдиган ўралар билан бирга жиҳозланади ва пляж чегарасидан кам деганда 30 м нарида бўлиши керак.

Соғломлаштирувчи лагер ҳудудидаги бинолар ва иншоотлар санитария жиҳатидан алоҳида қилиб жойлашиши керак. Лагерларнинг ётоқхоналари алоҳида қисмларида жойлаштирилади.

Юқори синф болаларнинг (13-15 яшар) поли ёғочдан бўлган баландлиги 0,5-0,8 м ли шамол тегмайдиган бортлари бор палаткаларда жанубга узун томони билан қаратиш лозим. Палаткалар типи (бир, икки, уч қаватли) туманнинг табиий иқлимий хусусиятларига қараб белгиланади.

Ётоқхоналар иситилмайдиган биноларда ва иншоотларда жойлашуви мумкин: Ётиш учун биноларнинг ёғочдан қурилишига йўл қўйилади, шунда албатта шиплар штуркатурка қилинган, ичида тўсиқлари ва девори бўлиши керак.

Рекреация учун ишлатиладиган сув ҳавзасининг таркиби ва хоссалари

Оқар аралашмалар	Сувнинг устки қатламида оқар юпқа пўстлиқ (парда) доғлар минерал ёғлар ва бошқа аралашмаларнинг йўқлиги
Ўзгача ҳид (балларда)	2
Бошқача таъмли (денгиз суви-дан фарқли), кўп миқдорда	2
Рангги	10 см баландликдаги столбик-да ҳеч нарса аниқланиши ке-рак эмас
РН	6,5 - 8,5
Эритилган кислород, мг/дм ³ , кам миқдорда кислородга бўлган биохимик талаб (КБТ мг-дм ³ O ₂) кўп миқдорда	4
	4
Заҳарли химик моддалар (ден-гиз сувининг химиявий таркиб-дан ташқари)	РССВ томонидан тасдиқланган меъёрларидан ошиб кетмас-лиги керак
Чўмилишга руҳсат берилган сув ҳавзаларида мусбат лак-тоза таёқчалари (лт-1дм ²)	1000
Елканли қайиқлар спорти учун ҳам	10000

Бир бинода кўпи билан 4 та отряд жойлаштиришга руҳсат этилади (160 нафар бола). Ҳар бир отряднинг ётадиган хоналарида ҳовлига чиқадиган алоҳида эшиклари бўлмоғи лозим. Айвон билан гардероб умумий хона бўлиши мумкин. Ёзда ишлаб турадиган лагердаги ётадиган хоналарнинг ўринлар сони 5-10, йил бўйи ишлаб турадиганида 3-4-та бўлиши зарур.

Ёзги лагерларда ётадиган хоналарда қуйидагилар бўлиши лозим: ухлаш учун хоналар (1 болага 2,5 м² ҳисобидан), айвон (0,8 м²), вожатий ва педагог хонаси (отрядга

12 м² МАЙДОН); ЮВИНАДИГАН ХОНАЛАР (8 кишига 1 ювгич ёки мойка); кийим ва пойафзални қуритиш учун хона (1 ўринга 0,05 м²); оёқ ювиш учун мойка (12 кишига 1 мойка, ўгил болалар ва қиз болалар учун алоҳида-алоҳида); ҳожатхоналар (ўгил болалар ва қиз болалар учун); ечинадиган хона - 15 нафар қиз болага 1 унитаз, 1 писсуар); гардероб-хонаси ва қиз болаларнинг шахсий гигиена кабинети (иккита отрядга битта).

Лагер бинолар учун ювингичлар очик типда ёки шийпон тагида, майдони 1 киши ҳисобида 0,1 м² гача камайтирилган ҳолда, ҳожатхоналар алоҳида қилиб лойиҳа қилинади (одатда 2 отрядга 1 та ҳожатхона ажратилади).

Йил бўйи ишлаб турадиган биноларда қуйидагилар жойлаштирилади: бурчакли қаватларда (табиий ёруғлик бўлганда ва пол белгисининг ер ости суви тагидан камида 1м баландрок бўлишида) - даҳлизлар, гардероблар, ошхоналар, кир сақланадиган хоналар, радио узеллар, кийим-бош ва пойафзални қуритиш хонаси, душхоналар, санитария узеллари, овқат ейиладиган хоналар ва ишлаб чиқариш хоналари (сабзавотлар тайёрловчи хонадан ташқари), ошхона ва марказлаштирилган ошхоналар; ертўлаларда сабзавот сақланадиган хоналар, омборхоналар, сабзавот тайёрлов хоналари, омборхона ва техник хоналар, шунингдек ошхона ходимлари ва марказлашган ошхона ишчилари учун хоналар (механик ишлатиладиган вентиляция борлигида) шулар жумласидан.

Тиббий хизмат кўрсатиш хоналарига қуйидагилар киради: тиббий шаҳобча: у кутиш хонаси (шийпон)дан - майдони 9-12-18-27 м² (соғломлаштирувчи лагерларнинг сифимига мувофиқ - 400, 400, 640-1240, 1280-1600 киши), шифокор кабинети (қўриқхона) - майдони 10 м² ва энг кўп бола сиғадиган - 10 м²дан; 2 хона тиш врач кабинети - 12 м² (фақат 640-1600 кишилик лагерларда), майдони 15 м² бўлган, 400 ва 440-600 ўринли лагерларда муолажалар хонаси, 640-1249 ўринли лагерларда майдони 15 м² ли икки хонадан ва 1280-1600 ўринли лагерларда майдони 15 м² дан 3 хонадан, шлюзи 2 м² бўлган 1 унитаз ва ювингичи бор ҳожатхонадан, 440 нафар бола сиғадиган майдони ҳар бир дружинага 10 м² дан бўлган тиббий ҳамшира хоналаридан иборат.

I ва II типдаги лагерларда тиббий шоҳобча (изоляция-торсиз) маъмурий хоналардан ажратилган бўлиши мумкин (ташқарига очиладиган алоҳида эшиги бўлади).

Ҳар бир лагерда ошхона бўлиши керак. Гуруҳий лагерда марказлашган ошхона ҳар бир дружина учун алоҳида хоналарда овқатни қабул қилиш билан бирга.

Ошхона қошидаги санузелларда санитария асбоб-анжомалари сони қуйидаги ҳисобда: 1-та ювингич ёки жўмрак ва 1-та унитаз 60 ўринга; эркаклар ҳожатхонасида - унитазлар сонига мос келадиган писсуарлар.

Тайёрлов хонаси битта хонада жойлашувига йўл қўйилади, шунда уни экран - тўсиқ баландлиги 1,4-1,6 м бўлиши шарт, майдони 10-15 фоиз камайтирилган бўлади. Гуруҳий 600 дам кам кишилик лагерларда марказлашган ошхона майдони 640-960 бола сиғадиган лагерлардаги меъёрлаштирилган маълумотларга нисбатан 10-15 фоиз камайтирилади, 1000-1240 нафар бола сиғувчи лагерларда - майдони тегишлича кўпайтирилади.

Лагерларнинг маданий-оммавий ишларга мўлжалланган хоналари ҳар бир дружина учун давлат стандартларига мос келиши лозим.

Душхоналар майдоннинг таркиби қуйидагича бўлиши зарур:

а) гигиеник душхона, у иккита кириш хонасидан йиғиштирув жиҳозлари бўлган, ҳар бирининг майдони 6 м^2 (240 ўринли лагерларда) ва ҳар бири 10 м^2 бўлган хона (280-400 ва 1000 ўринли лагерлар), 2-та ечиниш хонасидан (ҳар бирининг майдони $6-12-12 \text{ м}^2$), 2-та душхонадан майдони $8-12-12 \text{ м}^2$, қиз болаларнинг шахсий гигиена кабиналаридан (майдони 3 м^2) иборат. 240 ўрингача бўлган лагерда душлар сони - 6, қолганларники - 10 (сиғимидан қатъий назар) бўлиши лозим. Қиз болаларнинг гигиена хоналари сони-70 кишига 1 хона ва улар гигиеник душлар, ювингичлар ва унитаз билан жиҳозланади.

б) суви иситиладиган душхона, ва ечиниш хонасидан иборат (битта душга 2 м^2 ли майдон ҳисобида). Душлар сони бир отрядга 2 душ ҳисобида бўлиши керак; душхона ўғил ва қиз болаларга мўлжалланган ва линияларга ажратилиши зарур. Душ кабиналарининг ўлчамлари - $0,8 \times 0,8 \text{ м}$ (энига).

Ечиниш хонасидаги ўринлар сони душ кабиналари сонига қараганда икки баровар кўп бўлиши лозим.

Хўжалик бинолари ва иншоотлари (сигими 640-960 кишилиқ лагерлар учун)да сабзавот сақловчи омбордан иборат (20 кунлик сабзавотлар, бир кишига ҳисоблаганда 0,9 кг дан). Унинг майдони 8-12-24x48 м (тегишлича 240, 280-460, 640-960, 1280-1600 кишилиқ лагерларда; музхона кунига 1 кишига озиқ-овқатларнинг 5 кунлик сабзавотлари ҳисобидан (ошхонада ёки марказлашган ошхона омборхона бўлмаганда жиҳозланади), унинг майдони 6-8-16-32 м (лагерларда қанча киши сиғишига қараб); омборхоналар, шу жумладан озиқ-овқат сақланадиган хоналар (бир кунда 1 кишига озиқ-овқатларнинг 30 кунлик сабзавотлари ҳисобидан), уларнинг майдони 24-36-64-96 м; ахлат йиғиладиган шийпон, майдони 2-4-6-8 м ВА БОШҚА ЗАРУР ХОНАЛАР ҲАМ БЎЛАДИ.

640 болаларни сиғдирадиган лагерларда хўжалик хоналари майдони 25-30 фоизга кичикроқ бўлади. Лагердаги кирхона аҳоли яшайдиган яқин жойлашган ерда кирхона бўлмаган тақдирда жиҳозланади.

Лагерларни санитария-гигиена жиҳатидан ободонлаштириш

Лагерлар бинолари хўжалик-сувга, ёнгина қарши ва иссиқ сув таъминоти, канализация ва оқар суви оқиб тушадиган тизимлар билан лойиҳа бўйича давлат стандартларига мувофиқ жиҳозланиши керак. Ичимлик суви билан таъминланиш кунига 1 кишига 200-250 л ҳисобида бўлиши керак (иситилмайдиган биноларда 100 л, канализация мавжудлигида ва у бўлмаганда 50 л). Ошхоналар, марказлашган ошхона, изолятор, тиббий шоҳобча, кирхона, гигиеник душхоналар, ванна хона, ювинадиган хоналар, санитария узеллари, ётадиган хоналар ва қиз болаларнинг шахсий гигиена хоналари иссиқ сув билан таъминланган бўлиши зарур.

Канализация бўлмаганда қуйидаги биноларга ва иншоотларга сувни механизациялашган ҳолда таъминлаш зарур: овқат тайёрладиган блок, изолятор, кирхона, душхона, йил бўйи ишлайдиган болалар лагерларида -

ювинадиган хоналар, оёқ ювадиган жойлар, қиз болаларнинг шахсий гигиена кабинаси шулар қаторига киради.

Ички хўжалик-сув водопроводи, хўжалик-ҳожатхона чиқиндилари тушадиган канализация ётоқхоналарда (санитария узеллари билан таъминлангани), ошхонада, марказлашган ошхона, кирхона, душхонада, маданий-маиший ва тиббий хизмат хоналарида, ювинадиган жойларда, спорт-соғломлаштирувчи хизмат-маиший хоналарда кўзда тутилади.

Соғломлаштирувчи лагерларда ташқи хўжалик-ҳожатхона канализацияси бўлиши кўзда тутилади. Сувни тозалаш усули ва уни чиқариб ташлаш жойи маҳаллий шароитларга алоқадор бўлади ва давлат санитария назорати идоралари билан келишилган бўлиши керак. Иситмайдиган биноларда жойлашган соғломлаштирувчи лагерларда ҳовлида турадиган суви ўтмайдиган ўралари бўлган ҳожатхоналар, табиий ва сунъий ёритгичлар, шунингдек табиий ҳолда ишга тушадиган вентиляция ўрнатилиши зарур.

Марказлашган канализацияси бўлмаган туманларда лагерларни барпо этишда оқар сувларни маҳаллий чиқариб ташлаш ва тозалаш қурилмаларини ўрнатишга йўл қўйилади. Ўра чуқурлиги кўпи билан 3 м. Ўралардан сув сузиб чиқмаслиги лозим.

Механик ҳолда ишлаб кетадиган тортувчи вентиляция (кўзда тутилган) ёзги ёпиқ овқат ёйиладиган залларда, ишлаб чиқариш хоналарида, ошхоналарда ва марказлашган ошхонада ўрнатилиши зарур. Барча типдаги бинолар ва иншоотлардаги душхоналар ва ҳожатхоналар ва тажриба олувчи алоҳида хоналарда вентиляция ўрнатилиши лозим. Кун бўйи ишлатилган душхоналарда ва ҳожатхоналарда ҳавони тортиб олиш учун зарурати бўлганда иситилган ташқи ҳаво оқими яратилади.

Табиий ҳолда ёритилган хоналарда шамоллатишни таъминлаш мақсадида дераза табақалари очиладиган бўлиши зарур.

Лагердаги бинолар ва иншоотлар деразаларининг ориентацияси дам олиш муассасалари хоналарнинг ориентациясига қўйиладиган талабларга мос келиши зарур.

Лагерларнинг ҳамма асосий хоналари бевосита табиий ҳолда ёритилиши керак, етадиган хоналарда ТЕК (табиий ёритилиши коэффиценти) камида 0,5% қолганларида кам

деганда 1% бўлиши лозим. Табиий ёритиш бўлмаганда гардеробларни ҳожатхоналар, ювинадиган хоналар, кийим-кечак хоналари, омборхоналар, нон кесувчи хоналар, коридорлар, идиш ювадиган хоналар, совитувчи камералар, ошхона ва марказлашган ошхоналарнинг техник хоналарини, фотолабораторияларини, радиоузелларини кўпинча сунъий ёритишга йўл қўйилади.

III ва IV қурилиш иқлим зоналари (туманлар)да жойлаштирилган лагерларда болалар ва ходимлар кундуз куни вақт бўлишига мўлжалланган хоналарда улар махсус офтоб уришидан қурилмалар, офтобдан сақловчи соябонлар, соя берувчи шийпонлар, бошқа мосламалар, баланд ўсадиган дарахтлар билан муҳофаза қилинган бўлиши зарур.

Хоналарни ёритишга ҚурМва 20/05-98 “Табиий ва сунъий ёритиш. Лойиҳалаш меъёрлари” номли бобга мос келадиган ёритгичлар ишлатилади. Лагер ҳудудида асосий кирадиган жойлар, йўлаклар ва болаларнинг кечки вақт бўладиган жойлари ташқаридан ёритилиши лозим.

Хоналарни безаш ва лагерни жиҳозлаш, деворлар, поллар, шифтларнинг юзалари силлиқ, ювиш ва дезинфекция қилиш учун қулай бўлиши керак.

Ётоқхоналарнинг, тўғарақлар ва оммавий ишлар учун хоналар, изоляторлар, тиббий пунктлар, маъмурий хоналарнинг деворлари ва шифтлари очиқ рангли бўёқлар билан бўялади. Озиқ-овқат блокнинг ишлаб чиқариш ва омборларнинг деворларинг қоплама билан қоплаш ва мунтазам тозалаб ҳамда ювиб туришга имкон берадиган нам ўтказмайдиган материаллар 1,8 м баландликда бўялиши лозим.

Хоналардаги жиҳозлар, мебел ва инвентар тегишли ДавСт талабларига ва “Маориф, олий мактаб ва илмий муассасалар, тиббиёт ходимлари, маданият ходимлари ва давлат муассасалари ходимларининг касаба уюшмалари ташкилотлари балансидаги лагерларни жиҳозлар ва инвентар билан таъминлашнинг тахминий табели” талабларига биноан болаларнинг бўй-ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда танланиши лозим.

Лагер хоналарини ва участкасини тоза тутиш. Лагердаги ҳамма хоналарни ҳар куни нам усулда (деразалар ва фрамугаларни очиб қўйиб) тозалаш, мебел, деворлар,

деразалар, эшиклар, ёритгич арматура ва иситгич асбобларни дезинфекция қиладиган эритмалар 1% тинилган хлорли оҳак эритмаси, 0,5% кальций гипохлоритнинг 1-3 асос тузи 0,5% хлорамин эритмаси билан артилади.

Ётоқхоналар кунига 2 марта тунги ва кундузги уйқудан кейин йиғштирилиши, ўрин-бош оқликлари хафтасига камида бир марта алмаштирилиши лозим. Ўринбош буюмлари матрас одеяллар ҳар сменада алмаштирилиши ва очиқ ҳавода қуритилиши (ёзги мавсумдан сўнг қуруқ усулда тозаланиш керак).

Ўвиниш хонаси ва ҳожатхоналар поли, деворлари унитазларни ювиш воситалари қўлланиб иссиқ сув билан ювиш ҳожатхона эшикларининг ички юзаси ва эшик дасталарини эса дезинфекция қиладиган воситалардан фойдаланиб ҳар куни ювиш лозим. Канализация бўлмаган тақдирда тозаланадиган ўралар ва аҳлат идишларга ҳажми 223 қисмга тўлганда ҳар куни 10% хлорли оҳак эритмаси ва хафтасига 1 марта қуруқ хлорли оҳак сепилади.

Ошхона хоналари ҳар куни ювадиган ва дезинфекция қиладиган воситалар қўлланиб қунт билан нам усулда артиб чиқилади ва 1 ойда бир марта хоналар жиҳозлар ва инвентар обдон ёйиштириб тозаланади. Ёйиштириш инвентарлари тамғаланган маркировка ва алоҳида хоналар учун мўлжалланган (айниқса ошхона ва санитария ускунлари) бўлиши керак.

Лагер худудида ҳар куни сув сепилиб ифлослардан тозаланиб йиғштирилиб туриши лозим.

Лагерларда овқатланишни ташкил этиш

Болаларни овқатлантириш уларнинг ёши ва фаолиятига мос келган ҳолда, уларнинг озиқ-овқат моддаларига бўлган эҳтиёжини тўлиқ қоплаши лозим, кундалик овқатнинг калорияси ҳамма озиқ-овқат моддалари ҳисобига бир меёрда 10 %га оширилиши керак.

Овқатланишни тўғри ташкил этиш овқатни қатъий белгиланган соатларда ДСЭНМларнинг кўпи билан 4 соатлик танаффус билан кунига 4 марта овқатланишни кўзда тутати.

Таомнинг таъм ва витамин қийматини сақлаш учун таомларни бевосита дастурхонга тортиш олдидан тайёрлаш

керак. Тайёр таомларни С-витаминлаштириш баҳор-ёз мавсумида ўтказилиб "Тайёр овқатларни С-витаминлаштиришни назорат қилиш бўйича санэпистанцияларининг ишига доир инструкция" Республика ССВнинг тегишли буйруғи талабларига биноан текшириб турилади.

Ўзбекистон Республикаси ССВнинг "Ишга киришда олдиндан мажбурий ва вақти-вақтида тиббий текширишлардан ўтишга доир инструкцияси талабларига амал қилиш тайёр овқат ва хом маҳсулотлар бракеражини ўтказиш тиббиёт ходимларининг назорати остида бўлиши керак. Тайёр овқатларни синов учун олингандан кейин ва таомларга баҳо бериш маълумотлари қайд қилинадиган махсус журналга ёзилгандан ва дастурхонга тортишга рухсат берилгандан сўнг тарқатилади.

Суткалик синамаларни қопқоқли стерил шиша идишга солиш ва совутгичда унинг шунга махсус ажратилган жойда -8°C ҳароратда сақлаш лозим.

Лагерларда кун режими (66-жадвал) бола организмининг ёш-жинсий хусусияти болаларнинг соғлиғи ва функционал хусусиятлари ҳолатини ҳисобга олган ҳолда турли туман фаолият турларини ўзига қамраб олиши керак. Туристик саёҳатлар ва экскурсиялар қилинадиган кунларда катта жисмоний кучланишни талаб этадиган бошқа тадбирлар ўтказилмаслиги керак. Болаларни толиқтириб қўймаслик учун улар бир вақтда иккита тўғарақда: техник ва бадиий ёки техник ва спорт секциясида шуғулланишлари мумкин. Тўғарақларда машғулотлар ҳафтада кўпи билан 2 марта 2 соатдан, спорт секцияларида эса ҳафтасига кўпи билан 3 марта ўтказилиши керак. Кун режимида кам деганда 1.5 соат "бўш вақт" ажратилиши лозим.

Лагерда меҳнат фаолиятини ташкил этиш Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги тасдиқлаган "Умум таълим мактабларида ўқувчиларнинг ёзги амалий ишларига доир низоми" ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши лозим. Соғлиқда четланишлар бўлган болалар учун ижтимоий-фойдали меҳнатда қатнашиш ва ўз-ўзига хизмат кўрсатиш даражасини лагер врачлари белгилаб бериши даркор.

Болаларни катта жисмоний куч талаб қиладиган ва эпид. нуқтаи назаридан хавfli ишларга жалб этиш ман қилинади. Болаларни ошхонада овқат пишириш, нон кесиш,

пиёла-чайнак, ошхона ва ошхона идишларини ювиш билан боғлиқ юмушларда фойдаланишга рухсат этилмайди. Уларнинг лагер ошхонасида ва ҳудудида 7-10 кунда бир марта навбатчилик қилишларига рухсат берилади.

66-жадвал

Соғломлаштириш лагеридаги кун режими

Режимнинг таркибий қисмлари	7-9 ёшдаги гуруҳлар учун	10-14 гуруҳлар учун
Уйқудан туриш	7.30	7.30
Эрталабки гимнастика	7.30-7.50	7.35-7.50
Ўринни йиғиштириши, сув муолажалари	7.50-8.20	7.50-8.20
Эрталабки саф тортиш, байроқни кўтариш	8.20-8.30	8.20-8.30
Нонушта.	8.30-9.00	8.30-9.00
Отряд звено тўғарақлар иши, лагер томорқасида жамоа хўжалигида ишлаш, доривор гиёҳлар териш ва б.	9.00-10.40	9.10-10.40
Соғломлаштирувчи гигиеник муолажалар, ҳаво қуёш ванналари, душ чўмилиш.	10.40-12.00	10.40-12.00
Бўш вақт (осойишта ўйинлар, китоб ўқишлар ва б.)	12.00-13.00	12.00-13.00
Тушлик овқат	13.00-14.00	13.00-14.00
Тушлиқдан кейинги ухлаш	14.00-16.00	14.00-16.00
Тушлиқдан кейинги овқат	16.00-16.30	16.00-16.30
Тўғарақларда, спорт секцияларида машғулотлар, умумлагер ва отряд тадбирлари, ўйинлар ва б.	16.30-18.30	16.30-18.30
Кечки овқат	19.00-20.00	19.00-20.00
Отряд тадбирлари, оммавий ишлар, гулханлар, кечалар уюштириш	20.00-20.30	20.00-21.30
Саф тортиш, байроқни тушириш		21.30-21.45
Кечки ювиниш-тараниш	20.30-21.00	21.45-22.00
Уйқуга кетиш	21.00-7.30	22.00-7.30

Жисмоний тарбий тадбирлар болаларнинг ёши гуруҳига 7-9, 10-11 ёш, 12-13 ёш, 14-15 ёш соғлиқ ҳолатига жисмоний ривожланишига ва уларнинг жисмонан чиниққанлигига мувофиқ келиши керак. Бу лагернинг умумий кун режимда камида 3 соатни ташкил қилиши лозим. “Лагерда жисмоний тарбияга доир ташкилий-услубий кўрсатмаларга мувофиқ равишда турли хил спорт турлари шуғулланишини ўз ичига олиши керак.

Туристик саёҳатлар гулхан атрофидаги тадбирлар бир сменада кўпи билан 2 марта ўтказилиши лозим. Саёҳатга чиқишда олдин маҳаллий ОСЭНМ дан жойнинг санэпид ҳолати тўғрисида маълумотлар олиш маршрутини текшириб чиқиш, сув таъминоти манбаларини аниқлаш, чўмилиш ва тунаш учун жойларни мўлжаллаб қўйиш лозим. Саёҳатларнинг ёши ва жисмоний тайёргарлиги жиҳатидан бир хил бўлган битта-иккита гуруҳлар ажратилади ва ҳар бир гуруҳда 15 нафаргача бола бўлади. Саёҳат маршрути унинг тартиби ва давомийлиги лагер врачлари, тиббиёт ҳамшираси билан келишиб олинади. Саёҳатга чиқиш олдидан овқат маҳсулотининг миқдори ва сифати текширилади, зарур ашёлар бор-йўқлиги, қатнашчиларнинг пойафзали ва кийимбошлари аҳволи текшириб чиқилади. Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлиги тасдиқлаган (“Умум таълим мактабларининг ўқувчилари билан туристик юришлар саёҳатлар ва экскурсияларни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича Инструкцияга амал қилинган ҳолда).

Спорт мусобақалари спортнинг турлари бўйича ГТО комплекслари 1- ва 2-.

Босқичлари бўйича: “Дўстлик” енгил атлетика, тўрт кураш, “Нептун” номли сузиш бўйича, ва “Чарм тўп” футболи бўйича ўтказилади. Югурувчи, сакровчи, диск иргитувчи, сузувчи кунлари серҳаракат ва спорт ўйинлари бўйича учрашувлар уюштирилиши мумкин. Смена охирида спартакиада ўтказиш тавсия этилади.

Ҳаво ванналари соя жойда ҳаво ҳарорати 18-19°C дан паст бўлмаганда ўтказилади. Биринчи муолажа 10 мин асосий гуруҳдаги болалари учун 5 мин. Кейин ҳар куни тегишли 10 ва 5 минутдан ошириб борилади. Ҳаво ванналари қабул қилишни, пиёда юриш, серҳаракат ўйинлар жисмоний машқлар билан бирга олиб бориш тавсия қилинади.

Қуёшда чиниқтиришни очик ҳаводаги шамолсиз ҳарорат 18°C дан паст бўлмаганда 4-5 мин. дан бошлаш ва кейин ҳар 2 куни давомлилини 2 мин.га ошира бориб асосий гуруҳдаги болалар учун 8-12 ёшдаги 30-50 мин.гача; асосий гуруҳдаги 13-14 ёшдаги болалар учун эса 50-60 мин.гача етказиш керак. Тайёрлов ва махсус гуруҳдаги болалар учун қуёш ванналарининг давомийлигини врач белгилайди.

Сув билан чиниқтиришни эрталабки гигиеник машқ-лардан кейин хўл сочиқ билан артишдан бошлаш керак. Биринчи марта ишқаб артишда сув ҳарорати 8-12 ёшдаги болалар учун 33°C, 13-14 ёшдаги болалар учун 30°C ни ташкил этиши керак. Сув ҳарорати ҳар 1-2 кунда 1-2°Cга пасайтирилади, бироқ тайёрлов ва махсус гуруҳлар учун 20°C дан ва асосий гуруҳдаги болалар учун 15°C дан паст бўлмаслиги керак.

Чўмилишни қуёшли шамолсиз ҳаво ҳарорати 24°C дан ва 20°C дан паст бўлмаган кунларда бошлаш 1-2 хафта мунтазам чўмилгандан кейин уни ҳаво ҳарорати 18°C ва сув 16°C бўлганда ўтказиш мумкин. Чўмилиш давомийлиги биринчи куни 3-5 мин. Сувда бўлиш вақти ҳар куни 1 мин.га ошириб борилади ва 8-12 ёшдаги болаларга 30-35 мин.гача, 13-14 ёшдаги болалар учун 35-40 мин.гача етказилади. Тайёрлов ва махсус гуруҳдаги болалар учун чўмилиш давомийлигини врач белгилайди. Айни вақтда сувда 10 боладан иборат 1 гуруҳнинг бўлишига рухсат этилади. Чўмилиш вақтида тиббиёт ходимлари албатта ҳозир бўлишлари лозим, чўмиладиган жойда қутқарув воситалари ва 1-ёрдам ашёларини тахт қилиб қўйиш керак.

Мактаб таътиллари вақтида қиш шароитида лагерни асосий хоналар ошхона ва хожатхоналар иситиш воситалари билан таъминланган тақдирдагина ташкил этиш мумкин.

Шаҳар соғломлаштирувчи лагери аҳоли яшайдиган пунктда мактаб, мактаб-интернат биноларида боғ-ёки турар жой бошқармаси ҳудудида ташкил этилиши мумкин.

Шаҳар лагери 1 км гача радиусда яшайдиган 7-15 ёшдаги болалар учун бўлишлари мумкин болалар сони участка ва хоналарнинг майдонига боғлиқ, бироқ уларнинг сони 200 тадан ошмаслиги керак. Лагерда болалар фақат кундузги бўлганликлари сабабли уларга 2 марта овқатланиш ва кундузги уйқу ташкил қилинади. Душхоналар бўлмаган

тақдирда участкада ёзги душхона жиҳозланиши мумкин. Озиқ-овқат блоки ва ошхона хоналари болалар соғломлаштириш муассасаларига қўйиладиган санитария-гиг. талабларга мувофиқ келиши керак. Улар шаҳар лагеридан 0,5 км гача масофада жойлаштирилиши керак.

Туристтик базалар, туристик ва спорт лагерлари катта мактаб ёшдаги болалар учун шаҳар ортидаги лагерларга қўйиладиган сантехник талабларга мувофиқ ташкил этилади. Уларнинг айрим хусусиятларини қуйида кўриб чиқамиз. Чунончи, саёҳат (юриш) ларнинг энг узоқ масофаси 1 кунликники 12 км, 2 кунликники 22 км, 3 кунликники 28 км бўлиб ҳар куни 5 км да 10 мин.дан дам олинади. Ҳаракат тезлиги соатига 3-3,5 км дан ошмаслиги керак. Ўрмонда ёки тоққа чиққанда соатига кўпи билан 2-2,5 км юкнинг оғирлиги билан 2-4 кг, овқатланиш 3 марта, шулардан, 1 марта иссиқ овқат берилади. Турли хил концентратлардан фойдаланиш, тайёр бўтқа овқатлар, шўрва, гўшт, тухум, кукуни консерва ва б. тавсия этилади. Овқат фақат янги пиширилган бўлиши керак. Консерваларни очилиши ҳамано истеъмол қилиниш лозим. Юришнинг ҳар бир қатнашчисига кунига тахминан қуйидаги маҳсулотлар берилади: нон ва печенье - 450-500 г, ёрмалар ва макаронлар - 150-200 г, қанд - 100 г, гўшт ёки балиқ - 150 г, пишлоқ - 75-100 г, мой - 50-75 г.

Очиқ сув ҳавзаларидан (дарё, ҳовуз, ариқ) сув ичиш қатъиян ман қилинади. Ер ости қудуқлар ва булоқлар сувини фақат қайнатилган ҳолда ичиш мумкин.

Юришда ҳар бир отрядда 4 кишидан иборат махсус тайёргарликдан ўтган санитария пост бўлиши керак. Уларда 1-ёрдам кўрсатиш учун тиббий инвентар ва дори-дармонлар тўплами бўлади. Кўп кунлик юришлар ва 100 ҳамда бундан кўп болалар қатнашадиган бир кунлик юришлар тиббиёт ҳамшираси ҳамкорлигида ўтиши лозим.

Мактабгача ёшдаги болалар учун ёзги боғлар, Ёзги боғлар "Мактабгача болалар муассасаларини қуриш санитария қоидаларига биноан қўрилади. Сиғими унча катта бўлмаган муассасаларни жойлаштириш учун ҳар бир болалар гуруҳида ётоқ хонаси бўлгандагина йил бўйи ишлайдиган муассасалар лойиҳаларидан фойдаланиш мумкин. Мактабгача ёшдаги болалар учун ёзги боғ участкаси 1 болага

камида 125²м ҳисобида бўлиши керак. Участкада қуйидаги иморатлар ва иншоотлар бўлиши керак:

а) Ҳар бири кўпи билан 2 гуруҳдаги болаларни жойлаштирадиган 1 болага 2,5 м² ҳисобидан ётоқ хонаси, ювиниш хонаси, тувакхонали ҳожатхона ва ечиниш хонаси, болаларнинг буюмларини сақлаш хонаси, ходимлар хонаси ва вестибюлга эга бўлган павильонлар (айвонлар). 2 гуруҳга мўлжалланган павильоннинг умумий майдони камида 290 м² бўлиши керак.

б) Маъмурий хоналар, диванхона, тиббий хона, оқликлар сақланадиган хона, педагоглар хонаси, озиқ-овқатлар омбори, уларнинг умумий майдони болалар муассасида 100 болага 42 м², 150-200 болага 66 м².

в) изолятор (палаталар, бокслар, тиббий хонаси санитария шахобчаси, ойнаванд навбатчи ходим хонаси) умумий майдони 100 болага мўлжалланган муассаса - 45 м², 150-200 болага - 66 м², ҳар бир палатада 4 м² га мўлжалланган 2-3 бокс бўлиши керак.

г) 100 болага мўлжалланган болалар муассасасида майдони 31 м² бўлган омборхона ва хизматчилар хонаси бўлган ошхона ва 150-200 бола учун муассасада майдони 57 м² бўлган ошхона (овқат тайёрлаш ва ювиш хонаси майдони 20-40 м² дан кам бўлмаслиги керак).

д) 100 болага мўлжалланган муассасада умумий майдони 136 м² бўлган ходимлар учун ётоқхона 150 болага - 189 м² ходимлар учун хоналарда бир ўринга майдон нормаси 4 м² бўлиши керак.

Бундан ташқари ёзги боғ участкасида болалар учун ҳожатхона (канализация бўлмаганда павильондан кўпи билан 25 м масофада) иссиқ сувли душ музхона (ҳандак) ва сабзавот сақланадиган жой, ҳаммом ва кирхона, оқликларни қуритадиган жой, сув таъминоти, кир ўра ва аҳлат қутиси, ходимлар учун ҳожатхона бўлиши лозим.

Участкани планлаштириш ва жиҳозлашда уни физкультура ва ўйинлар учун ашёлар таъминлашда мактабгача муассасаларга қўйиладиган гигиеник талабларга риоя қилиниши керак.

Санаторий типидagi лагер юрак-томир системасининг сурункали касалликлари, нафас аъзолари, ҳазм аъзоларининг носпецифик касаллар, таянч ҳаракат аппарати, психо-

неврологик касалликлар ва бошқа патологияли болалар учун очилади.

Санаторий типигаги мавсумий лагерлар 7-14 ёшдаги болалар учун мўлжалланиб уларда бўлиш муддати 45 кунгачадир. Уларни ташкил этиш шаҳар ортидаги стационар лагерлар, шаҳар мактаблари, мактаб-интернатлар, ўрмон санаторий мактаблари база ҳисобланади. Оптимал сизими - 300 жой. Худуд планировкаси шаҳар ортидаги лагердан фарқ қилади ва 5 функционал зонани ўз ичига олади.

1. турар жой зонаси

2. отряд майдончалари зонаси 1 болага 4-5 м² унга тушадиган ёзги павильонлар билан 1 болага 2.5-3 м², буларда болалар очик ҳавода ухлайди ва ёгин-сочинли кунларда ўйнайди.

3. 2 та воллейбол, 1 та баскетбол, 1 та гимнастика, 2 та стол усти тенниси ва 3 та минтон майдончалари ўз ичига олган спорт майдончалари зонаси.

4. соғайиб келаётган болалар учун изолятор майдончаси зонаси.

5. хўжалик зонаси.

Тиббий хизмат хонаси ва қутқарувчилар хонаси аэросоляри (1 вақтнинг ўзида 50% болалар учун) бўлган пляж, чўмилиш зонаси бўлади. 1 болага 5 м² майдони ташкил этадиган ва болага 100 % хизмат қиладиган хоналарнинг асосий гуруҳлари қабулхона бўлими, ётоқ хона, ошхона, маданий-оммавий хизмат учун хоналар лабораторияси бўлган дам олиш диагностика хонаси, тиббий блок ва б. ташкил этилади.

Лагерга болаларни санаторий комиссиялари тасдиқлаган кўрсатмалар ва монеликларга биноан санаторий курорт картаси тўлдирилгандан кейин танлаб қабул қилинади.

Санаторий типигаги лагерларда болаларни соғломлаштириш асосга қуйидаги ягона талаблар қўйилиши керак, даволаш соғломлаштириш режимига қатъий риоя қилиш; тиббий омиллардан фойдаланиб болаларни очик ҳавода имкон борича кўпроқ бўлишларини таъминлаш; оқилона чиниқтириш; тўла қимматли овқатлантириш; физиологик нормаларга тўла мувофиқ келадиган турли-туман таомлар билан бирга даволаш.

Ҳозирги вақтда тахминий маҳсулотлар рўйҳати 7 кунлик меню ва санаторий типигаги лагерлар учун парҳез овқатлар (5 маҳал овқатлантиришда) ишлаб чиқилган. Нафас аъзолари, юрак-томир системаси, психоневрологик, офтальмологик касалликлар, таянч-харакат аппарати функцияси бузилган болаларга умумий стол тайинланади. Хазм аъзолари жигар ва ўт чиқарув йўллари касалликлари, қандли диабетда парҳез 1;2;5; рақамли столлар ва минерал сувлар ичиш тавсия этилади.

Болаларни тиббий жиҳатдан таъминлаш қуйидагиларни кўзда тутати.

а - тиббий кўрикларлардан ўтказиш лагерга қабул қилинганда ўртасида, охирида ва кўрсатмалар бўйича;

б - кун тартиби ва овқатланишни назорат қилиш;

в - эпидемияга қарши ва соғоломлаштириш тадбирларини уюштириш (даволаш физкультураси билан “чиништириш” махсус даволаш ва б.);

г - травматизм профилактикаси бўйича тадбирларни назорат қилиш;

д - сан-оқартув ишларни олиб бориш.

Санаторий типигаги лагерларда болаларнинг дам олиши бўлишнинг самарадорлиги динамика маълумотлари: умумий ҳолати ва асосий касаллиги, антропометрик ва физиометрик кўрсаткичларга асосан баҳоланади.

Юқори синфларда ўқувчилар учун соғломлаштириш ва меҳнат лагерлари. Умумий таълим мактаблари ва ўрта махсус билим юртлари ўқувчиларининг ёзги меҳнат бирлашмалари ва дам олиш лагерлари қишлоқ хўжалиги, ишларини бажариш бўйича ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш бригадалари (жамоа хўжалиги ширкатлар ва ўрмон хўжалик-лари базасида оталиққа олган корхоналар иштирокида) энг тарқалган турлари ҳисобланади.

Меҳнат ва дам олиш лагерларида хизмат қилиш тажрибаси уларда бўлишнинг энг узоқ муддати 24 кундан, сизими - 400 кишидан отряд аъзолари сони 25-39 кишидан ошмаслиги керак эканлигини кўрсатади. Очилган лагерлар халқ таълими бўлими ва хўжалигининг қўшма буйруғи билан шартномага асосан расмийлаштирилади ва хўжалик зиммасига қуйидаги талабларни юклайди:

- меҳнат қоидаларини муҳофаза қилиш, техника хавфсизлиги, ёнгина қарши муҳофазаси ва санитар гигиеник талабларга амал қилган ҳолда ўқувчиларга керакли дам олиш шароитларини яратиш;

- лагер учун жой ажратиш;

- ўқувчиларни ўрин-кўрпа, хўжалик ва спорт оншоотлари ва инвентарлар билан таъминлаш;

- дам олиш муассасасига озиқ-овқат маҳсулотларини етказиб бериш ва бир кунда 4 марта овқатланишни ташкил қилиш;

- ўқувчилар ўртасида меҳнатни ташкил қилиш шахсларни тайинлаш, инструктаж ва меҳнатни муҳофаза қилишни ўргатиш ва уларни махсус журналларга ёзиш;

- ишларни хавфсиз бажариш учун шароит яратиш, 18 ёшга тўлмаганларни четлаштириш;

- Ўқувчиларни дам олиш оромгоҳидан иш манзилига ва ишдан олиб келиш учун, (агар манзил 3 кмдан кўп бўлса) уларни автотранспортда олиб келиш.

Ётоқхоналар майдони меъёри 1 одамга 4 м^2 (энг кам йўл қўйиладиган майдони 3 м^2). Ётоқхонада 10 тагача одам бўлиши керак. Ётоқ палаткаси ер сатҳидан 0,2 м, тахта поли 0,6-0,8 м баландликда елвизак ҳосил бўлмаслиги керак. Коржомалар, пойафзални сақлаш, қуритиш ва тозалаш учун хоналар кўзда тутилиши лозим (1 одамга $0,5 \text{ м}^2$ ҳисобида).

Санитария блоки - ювиниш жойи, оёқ ванналари, ҳожатхоналар корпусларида алоҳида павильонларда равонлар остида замини шиббиланган майдончаларда 6-7 кишига 1 жўмак 20 кишига 1 ҳожатхона, 12 кишига 1 та оёқ ваннаси ҳисобидан қурилади. Қизлар гигиенаси хонаси 70 кишига 1. Лагерь худудида ё ҳаммом қурилади, ё тумандаги ҳаммомдан фойдаланилади. Ҳаммом аҳолига хизмат кўрсатмайдиган маълум кунлар белгиланади.

Озиқ-овқат блокларини қуришда ёки мослаштиришда овқатланишни ташкил этишда лагерлар учун қабул қилинган структуралар ва талабларга амал қилиш керак. Овқатланиш заллари меъёрдаги 1 ўринга 1 м^2 ҳисобидан лагернинг бутун таркиба бир ўтирганда сиғадиган қилиб ҳисоб қилинади.

Сув таъминоти ва овқатланиш тиббий хизмат кўрсатишни ташкил этиш ва нахорат қилиш масалалари меҳнат бирлашмалари қатнашчиларининг тиббий санитария

тайёргарлиги ва таъминоти бўйича услубий кўрсатмаларида Ўзбекистон Республикаси ССВ нинг “Талаблар отрядлари ва ўқувчиларнинг меҳнат бирлашмаларини тиб.-санитария жиҳатдан таъминлаш сифатини ошириш бўйича чоралар тўғрисида”ги буйруғида акс эттирилган.

Турар жой зонасида 2-3 ўринга мўлжалланган тиббий пункт (5-7 м²) жойлаштирилиши кўзда тутилади.

Спорт ва оммавий тадбирларга мўлжалланган иншоотлар ва майдончаларга аҳамият берилиши лозим. Бунда махсус илмий тадқиқот институтининг даволаш курорт бинолари бўйича тавсияномалари ва “Юқори синф ўқувчилари учун соғломлаштириш ва меҳнат лагерларини лойиҳалаш бўйича қўлланмасида” асосланади.

Ўқувчиларни меҳнат бирлашмаларига Ўзбекистон Республикаси ССВ нинг умум таълим мактабларининг ўқувчиларини мактаб ўқувчиларини меҳнат бирлашмаларига киришга тўсқинлик қилади ва нисбий тиббий монеликлар рўйхатини тасдиқлаш тўғрисидаги “буйруқга асосланиб, кунт билан тиббий кўрикларидан (терапевт, хирург, стоматолог ва отоларинголог) кейингина қабул қилинади. Тиббий кўриклар ва профилактик эмлашлар одатда 20-чи майгача ўтказилади. Тиббий тайёргарлик журнали поликлиниканинг бош врач томонидан ва лагер тиббий ходимига (мактабда билим юртида ўқувчилар рўйхатининг нусхаси албатта қолдирилади) берилади.

Тадқиқотларда қониқиб ухламасликнинг ўсмирлар организмига ноҳуш таъсир қилиши исботланган, кучли жисмоний меҳнат қилиш шароитида уйқу давомийлиги 8,5-9 соатга етказиш тавсия этилган. Уйқуга кетиш вақтини соат 22.30 мин.дан кечиктирмай белгилаб қўйиш лозим. Бу муддатдан кейин уйқуга кетилганда эрталабки соатларда ишдан олдин юрак-томир системаси ва олий нерв фаолиятининг ноқулай ҳолатда бўлиши қайд қилинади. Бу ишлаб чиқариш травматизмга сабабчи бўлиши мумкин.

Кун режимида 15 мин. машқлар чиниқтирувчи ва соғломлаштирувчи муолажалар 8,5-9 соатлик уйқу соат 22.30 мин.дан кечикмай ухлаш истаган машғулот билан шуғулланиш физкультура ва оммавий иш киритилади. Болалар фаол дам олиш билан бирга пассив дам олиши, телекўрсатувлар томоша қилиши, стол ўйинларини ўйнаши лозим. Дам олиш кунлари

юришлар, экскурсиялар, оммавий байрамлар, мусобақалар ташкил қилинади.

Меҳнат фаолияти билан инсоляция энг кам соатларда шуғулланиш керак. Маҳаллий шароитларга боғлиқ ҳолда ишни ё куннинг 1-чи ярмида бажариш, ё сутканинг энг қулай вақтларида 2 фурсатга бўлиб меҳнат қилиш керак. Ўрта минтақа учун бу соат 9 дан 11 гача ва соат 16 дан 18 гача бўлган вақтдир. Иш куни давомийлиги 16 дан 18 ёшгача ўсмирлар учун 6 соат, 15 ёшдагилар учун 4 соат.

Кичик ва ўртача оғирликдаги қишлоқ хўжалиги ишлари: сабзаёт экинлари, картошка етиштириш, чорвачилик учун ем хашаклар тайёрлаш ва ўрмон хўжалигида доривор ўсимликлар йиғиш, ўрмон кўчатлари ўтказиш каби ишлар тавсия этилади.

Дала шароитида ишловчиларни сифатли ичимлик суви билан таъминлаш, суюқлик ичиш режимига риоя қилиш устидан қатъий назорат ўрнатиш, санитар постлар ташкил этиш, уларда ёрдам учун аптекалар бўлиши керак.

Соғломлаштирувчи спорт лагери 12-17 ёшдаги ўқувчилар учун болалар, ўсмирлар спорт мактаблари базасида ташкил қилинади. Лагерда бўлиш муддати - 26 кун.

Соғломлаштириш спорт лагерларини фаолият кўрсатиб турган спорт марказлари ва иншоотлари яқинида жойлаштириш тавсия қилинади. Бу ҳолда мураккаб спорт иншоотларини махсус кўришга зарурат бўлмайди. Лагерда ўқув-спорт, оммавий физкультура соғломлаштириш ва сиёсий тарбиявий тадбирлар тизими амалга оширилади. Мактаб ўқувчилари ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланадилар.

Лагерда ўқув-спорт ишлари болалар ўсмирларнинг спорт мактабидаги ўқув чиниқтириш жараёнининг давоми ҳисобланади ва ўз таркибига эрталабки машқлар спорт турлари бўйича 2 марталик ўқув тренировка машғулотлари, индивидуал режалар бўйича машғулот ва тренировкалар, шахсий команда мусобақалари, спортакиадалар ва бошқаларни олади. Лагернинг иш тартиби болалар ўсмирлар спорт мактабининг директори томонидан тасдиқланади. 1-тренировка машғулот эрталабки чойдан кейин, нонуштагача 7.40-9.00, кечқурунгиси эса 15.30-17.00 ўтказилишини қайд этиб ўтмоқ лозим.

Ётоқхоналарга, озиқ-овқат блокига, маданий-оммавий, тиббий йўналишдаги бинолар ва майдончаларга меҳнат ва дам олиш лагерига қўйилган талаблар қайд этилган.

Мудофаа спорт лагери 15-17 ёшдан 8-10 синф ўқувчилари учун, яъни ҳарбий хизматга чақирилишгача бўлган ва чақириладиган ўсмирларга бошланғич ҳарбий тайёргарлик дастурини ўрганиш мақсадида ташкил этилади.

Мудофаа-спорт лагерлари спортнинг ҳарбий техника турларига мансуб марказлар ва муассасалар яқинида, шунингдек ҳарбий қисмлар жойлашган ҳудудларда ташкил қилиниши лозим. Ҳарбий ва жисмоний тайёргарликка катта ўрин берилади (тегишлича 4-6 ва 1,5-2 соат). Машғулотлар взводларда (8-10 киши) синфларда саф тортишга тайёргарлик майдончаларида, тирда ўқ отиш ўрганиладиган жойда ўтказилади.

Жорий назоратни санэпид. хизматининг маҳаллий органлари, доимий назоратни эса лагер тиббий ходими қуйидаги ҳажмда амалга оширади:

- тиббий кўздан кечириш ва ҳар кунги амбулатор қабули;
- касал бўлиб қолганларга тиббий ёрдам кўрсатиш, беморларни шифохонага ётқизиш, бошқалардан ажратиш;
- кун режимига риоя қилиш, чиниқтирувчи муолажалар ўтказиш, жисмоний тарбия;
- меҳнат қилиш, дам олиш шароитлари ва тартиби;
- овқатланишни ташкил этиш ва ичимлик, озиқ-овқат блоки гигиенаси;
- лагер ҳудуди ва хоналарнинг санитария ҳолати хоналарни жорий ва обдон йиғиштириш сифати;
- ўқувчиларни гигиеник тарбиялаш, санитария постларини ташкил этиш ва уларни тайёрлаш;
- тиббий ҳужжатларни расмийлаштириш.

6. Болалар ва ўсмирлар муассасаларида ўтказиладиган лаборатория ва инструментал текширишлар

Ҳавони аниқлаш болалар ва ўсмирлар узоқ вақт бўладиган хоналарининг санитария ҳолатига баҳо бериш учун тадқиқ қилинади. Бу ҳолда ўлчовларни ва синамаларни иш бошланишидан олдин, кун мобайнида ва ишдан кейин

олинади. Вентиляция самарадорлигини текшириш учун синамаларни вентиляция ишга туширилган ва туширилмаган бир хил нуқталардан олинади. Бир текисда тақсимланган танлаш нуқталари сони хона майдонига боғлиқ майдон 100 м^2 бўлганда камида 4 та, шунингдек 400 м^2 гача камида 8 нуқта олинади. Нотекис тақсимланганда танлаш нуқтаси ҳар бир участканинг ишчи зонасида белгиланади. Синамаларни бевосита иш жойида, нафас олиш зонасида олиш асосий шарт ҳисобланади. Ҳавони текшириш билан бирга ишчининг қўлларидан, кийимлардан, ишлаш жойининг юзасидан ҳам синамалар, токсик моддалар билан ифлосланмаганлигини аниқлаш учун олинади.

Углерод 11-оксид (CO_2) (кишиларнинг бўлишларига) боғлиқ хоналар ҳавосининг бевосита ифлосланганлик кўрсаткичи ҳисобланади. Синамалар хона диоганали бўйича жойлашган 3 нуқтадаги нафас олиш зонасидан олинади. Хоналардаги CO_2 миқдори $0,7\%$ дан ошмаслиги керак. Углерод оксид (CO) чала ёниш маҳсулотлар ажралиш эҳтимоли бўлган хоналарда аниқланади. Ёпиқ хоналар ҳавосидаги CO миқдори ҳаво атмосферасидаги ўртача суткалик 3 мг/м^3 га тенг концентрациядан ошмаслиги керак.

Ҳаводаги қўрғошин буғлари қўрғошинли қотишмалар пайвандланадиган мактаблар, коллежлар, билим юртлари ускуналарида, шунингдек манба саноати (полиграфия) ўқув юртларининг устахоналарида аниқланади. Қўрғошин буғлари концентрасиясини аниқлаш учун кам деганда 500 л ҳавони минутага 20 л тезликда филтёр орқали тортиш йўли билан синама олинади. Ишчи зона ҳавосида қўрғошин буғларининг йўл қуйиладиган энг юқори конц. $0,01 \text{ мг/м}^3$ га ўртача сменада эса $0,005 \text{ мг/м}^3$ га тенг.

Симоб буғлари миқдори кимё ва физика лабораторияси хоналарида, тиш врачлари хоналарида, симоб танометрлари ва термометрлари қўлланиладиган тиббий пунктларда, изоляторларда аниқланади. Ҳаво синамалари нафас олиш зонасида олинади. Болалар ва ўсмирлар муассасаларининг ҳавосида симоб буғлари бўлмаслиги лозим. Симоб билан иш олиб борадиган ёки приборлар сақланадиган хоналарда унинг конц. ПДК атмосфера ҳавоси учун $0,0003 \text{ мг/м}^3$ дан ошмаслиги керак.

Ҳавода симоб борлиги симоб билан ишлашда ва уни сақлашда қоидалар бузилганлигидан далолат беради. Шунинг учун айни вақтда пол остидан олиш ва ифлосланган деб эҳтимол тутилган юзалардан стол, пол, раковина, иш жойи чайиндилардан ҳаво синамасини олиш керак. Ўзига шимиб олувчи эритмага хўлланган тампонли пенцет билан майдони 10 см 2 участка артилади. Ҳар бир майдондан жами камида 6 та чайинди олинади. Тамғаланган герметик ёпиқ пробиргалардаги тампонларни лабораторияга жўнатилади. Симобдан ифлосланганлиги аниқланган тақдирда хоналарни демекуриализация қилиш зарурлиги тўғрисида акт тузилади. Шундан сўнг контрол чайиндилар олинади ва ҳаво анализлари қилинади, ҳавони хлор миқдори борлигига текширишга ўқув лабораторияларида газсимон хлор ажралиши билан боғлиқ ишларда сузиш бассейнларида, шунингдек болалар муассасалари хоналарида дезинфекция учун хлор бирикмалари қўлланиладиган жойларда аниқланади. Хлор конц. ПДК атмосфера ҳавосида 0,03 мг/м³ дан ошмаслиги керак.

Ҳавонинг чангланганлиги оғирлик усули билан аниқланади. Болалар ва ўсмирлар муассасаларининг асосий биноларида унинг ўртача суткалик атмосфера ҳавоси синамаларидаги миқдори 0,15 мг/м³ дан ошмаслиги керак. Хоналарни йиғиштиришда, физкультура ва серҳаракат ўйинлар вақтида чангланганликни ўлчаш гигиеник аҳамиятга эга.

Ўқув устахоналарида эғовлаш ва пардозловчи дастгоҳлар бўлганда ҳавони чанг миқдорини анализ қилишни кўзда тутиш лозим. Ўқув устахоналари ҳавосидаги чанг мавжудлиги иш зонаси ҳавосидаги чанггни сўриб оладиган вентиляциянинг наф бермаётганликдан далолат беради. Ундаги кремний диоксид миқдори 1 дан 4 мг гача диапазонда аниқланган.

Ҳавони бактериологик текшириш 1 м³ ҳаводаги микробларнинг умумий миқдорини ва ундаги патоген микроорганизмларни стрептококк, стафилококк борлигини аниқлашни ўз ичига олади. Бу флора ҳавонинг бактерия ташувчиларининг юқори нафас йўлларида чикқан ажралмалардан ифлосланганлигидан далолат беради. Е.коли ичак таёқчаси борлиги ҳавонинг фекалия, ахлат сақлаган, чангдан ифлослан-

ганлигидан, спора ташувчи микроблар эса унинг тупрокчангидан ифлосланганлигидан далолат беради. Хоналар ҳавосида бактериялар ифлосланиш меъёрлари аниқланмаганлиги сабабли баҳор-ёз даврида у 1 м^3 да кўпи билан 1500 микроблар сақлаганда ва куз-қиш даврида 4500 микроблар сонидан ошмаслиги керак, ундан ташқари кун мобайнида ҳавонинг микробларидан бактериал ифлосланиш динамикаси ҳам аҳамиятга эга.

Хоналардаги метеорологик шароитлар умумий қабул қилинган усул билан аниқланади. Ҳаво ҳарорати хонанинг ўртасида болаларнинг бўйлари сатҳида ўлчанади. Ўларнинг бир меъёрдалигини аниқлаш учун 2 ўлчашни ҳаво диагонали бўйича ташқи ва ички деворлардан 0,2 м масофада ва хона ўртасида 3 сатҳда: полдан 0,1-1-1,5 м масофада амалга оширилиши лозим. Ташқи ва ички деворлар олдидаги ҳаво ҳароратларининг фарқи $1 \text{ м га } 2^{\circ}\text{C}$ дан, вертикал бўйича эса $2,5^{\circ}\text{C}$ дан ортиқ бўлмаслиги керак. Болалар ва ўсмирлар учун нисбий намликнинг кўрсаткичлари 30-50%, йўл қўйиладигани 25-60%.

Хоналарда ҳаво ҳаракати тезлиги секундига 0,3 м/с дан ошмаслиги, оптимал параметрлари эса секундига 0,06-0,25 м/с атрофида бўлиши керак.

Сувни текшириш. Болалар ва ўсмирлар муассасаларида сув сифатига асосан эпидемик хавфсизликни белгилаб берадиган кўрсатмалар бўйича баҳо берилади. Сув хавфсизлиги эпид. нуқтаи назаридан бевосита кўрсаткичлар: бактериал ифлосланиш даражаси ва ичак таёқчаси гуруҳидаги бактериялар миқдори билан белгиланади. Уларнинг қийматлари давлат стандарти - ДавСТ "Ичимлик сув" билан меъёрланади. Шу стандартга мувофиқ равишда 1 мл суюлтирилмаган сувдаги бактерияларнинг умумий миқдори 100 дан кўп бўлмаслиги, ичак гуруҳидаги бактериялар миқдори (коли-индекс) 1мл сувда 3 дан кўп эмас, ундаги ичак таёқчаси (колтитр) топиладиган энг кам сув ҳажми эса - 300 мл. Шунингдек табиий сувларда учрайдиган ёки унга ишлов беришда қўшиладиган, шунингдек сув объектларининг хўжалик-маиший ва ишлаб чиқариш оқар сувлардан ифлосланиши натижасида пайдо бўладиган сувдаги моддаларнинг йўл қўйиладиган стандартлари конц. (мг/л) ишлаб чиқарилган. Кимёвий моддаларнинг йўл

қўйиладиган миқдори конц.лари Давлат стандартлари ГОСТлар билан белгиланади. Тупроқда кимёвий моддаларнинг йўл қўйиладиган концентрациялари “Тупроқнинг миқдорини биологик текшириш бўйича услубий кўрсатмалар”, “Табиатни тупроқни муҳофаза қилиш; Санитария ҳолати кўрсаткичлари номенклатураси”, “Табиат тупроқни муҳофаза қилиш кимёвий бактериологик гижжалар анализи учун синамалар олиш ва б. усуллар.

Болалар ва ўсмирлар учун ўқув тарбия муассасаларини назорат қилишда марказлашган сув таъминотининг тарқатиш шаҳобчасининг сувини бактериологик текширишлар етакчи ҳисобланади.

Сув синамасини водопровод тармоғининг бинога киритилган 1-нуқтасида йилига камида 1 марта олинади. Ёзги соғломлаштириш муассасаларида мустақил сув таъминоти системаси бўлганда ер ости манбаидан, сув минорасидан ёки бошқа иншоотлардан чиққан сув текширилади ёки сувнинг 2 ламчи ифлосланиш ҳавфи бўлганда оҳирги баланд, паст, энг узоқ жойлашган жойдаги водопровод тармоғи нуқталаридан олиб текширилади. Шу объектлар устидан жорий санитария назорати жараёнида сувни ичиладиган жўмракчаларидан, озиқ-овқат блокидан ва бошқалардан ҳар бир смена олдидан олиб текшириш мумкин.

Синамалар ДавСт “ичимлик суви” гигиеник талаблар ва сифати устидан назорат” Санбактериологик анализ усуллариغا биноан олинади. Синамалар жўмрак олдидан стерилизация қилингандан кейин олиниб уни спиртга ҳўлланган ёниб турган тампон алангаси билан қиздирилади. Жўмракни 10-15 мин. мобайнида тўла очилган ҳолда суви оқизиб қўйилади. Синамалар олиш учун сиғими 0,5 л ли каучук ёки пўкакли тиқини тиқиб беркитиладиган стерил флаконлардан фойдаланилади. Флаконнинг қоғоз қопқоғи ёки қалпоқчасини тиқини билан бирга бевосита синама олишдан олдин қўлни тиқинга теккизмай очилади. Флаконни машинада олиб кетишда тиқини ҳўл бўлмайдиган қилиб тўлдирилади, шунингдек синамани чайқатилишига йўл қўймаслик керак. Олинадиган синама ҳажми - 500 мл. Тўлдирилган флаконлар стерил қоғоз қалпоқчалар билан беркитилади, сўнгра ип ёки каноп билан боғланади ва совитгич халталарга ёки иссиқлик ўтказмайдиган қистирмали

кутиларга жойланади. Кейинги текширишлар учун зарур ҳароратни 1-5⁰С сақлаб туриш учун ёзда муз, қишда эса илиқ сув тўлдирилган резина ёки пластмасса қалпоқчалар билан қўллаш тавсия этилади.

Ҳар бир сув синамасига синама олинган вақт, йил, ой, кун жўмрак тузилиши, алоҳида ҳолатлар, сувнинг жўмракдан оқизилган вақти, транспортировка шароитлари ва б., текширишлар мақсади, жорий назорат жараёнидаги режали кўрсатмалар бўйича эпид. ўчоқ борлиги ва бошқа маълумотлар кўрсатилган ҳужжатда тўлдирилади. Қўшиб бериладиган ҳамма ҳужжатларни синама олган шахс ўз иш жойини ва лавозимини кўрсатган ҳолда имзолайди. Синама текширишга олингандан кейин 2 соат мобайнида етказилади. Анализни синама совутгичда 1-5⁰С ҳароратда сақланган тақдирда сув олингандан кейин 6 соатдан кечиктирилмай ўтказилишга рухсат этилади.

Эпид. кўрсатмалар бўйича патоген бактерияларга синамалар олишда ўша қоидаларга риоя қилинади. Бироқ 0,5 л ўрнига 1,5-2,5 л сув олинади. Очиқ сув ҳавзаларида сув сифатини назорат қилиш ДавСтандартлари 17.1.5.02-80 "Сув объектларини рекреация зоналарига гигиеник талаблари мувофиқ ўтказилади.

Болаларнинг чўмилишлари олдидан сув синамаларини чўмилиш зонасининг 2 томонидан 1-0,1 км масофада, шунингдек зонанинг ўзидан олинади. Синамани сувнинг юза қатлама шиша бўғзини ичкаригача киритмай, шунингдек юзадан 10-15 см чуқурликдан идиш батометрлар қўллар стериллигига қатъий риоя қилинган ҳолда олинади. Синамалар кўприклардан баланд жойлардан олинади. Сувни қирғоқдан олишга рухсат этилмайди. Синамалар ҳажми қандай микроблар борлигини аниқлашга боғлиқ, Ичак таёқчаси гуруҳидаги бактериялар анализига - 0,5 л, патоген бактерияларга, сельмонеллалар, шигеллаларга 1,5-2,5 л. Зарурат бўлганда кимёвий ва бактериологик текшириш учун синамаларни олиш бир вақтда олиб борилади.

Сув сифати устидан назорат қилиш натижалари сув таъминоти ва гигиена соҳасидаги мутахассислар иштирокида олиб биргаликда берилиши керак.

Тупроқни текшириш. Болалар ва ўсмирлар муассасалари участкаларининг тупроғи 1-навбатда гижжа тухум-

ларига текширилади. Бактериал ифлосланганликка текшириш махсус кўрсатмалар бўйича амалга оширилади.

Синамаларни мактабгача болалар муассасаларининг кум жойларда йилига камида 2 марта баҳово орқа шаҳар ташқари болалар боғчаларида, уларнинг очилишига қадар ва сменалар вақтида сирти қадар олинади. Синамалар стерил асбоб, (куракча, белкурак) билан 200-300 г миқдорда майдони 25 мг ва чуқурлиги 20 см гача бўлган участкада 3-5 нуқтадан олинади. Улар стерил банкаларга солинади ва ўртача синама қолдирилади. Синама олиш учун асбоблар ҳар бир стерилланади - сув билан тозаланади, спирт билан артилади ва куйдирилади. Стерилбанкалар пахтадан қилинган тиқин (пробка) билан ёпилади қоғоз билан ўралади ва боғлаб қўйилади. Тиқинлар белгиланади, керакли маълумотлар ёзилади (ҳавонинг ҳарорати, олинган жой ва бошқалар) банкнома тўлдирилади ва шу заҳоти ДСЭНМнинг лабораториясига жўнатилади. Банкалар ўрнига стерилланган полиэтилен пакетлари ёки стерилланган пергамент қоғозларини ҳам қўллаш мумкин. ёритилишга баҳо беришда стол, иш юзасининг синф доскаси, дастгоҳ, ускуна қисми ёки буюм кабиларнинг ёритилганлиги асосий кўрсаткич ҳисобланади. Сунъий ёритилишни меъёрлаштириш учун “шартли иш юзаси” деган тушунчадан фойдаланиш керак. Бу полдан 0,8 м баландликдаги мактабгача болалар муассасаларида 0,5 м баландликдаги, горизонтал юзадир.

Сунъий ёритилиш даражаларини аниқлашни Дав. Стандарти 24940-81 “Бинолар ва иншоотлар” ёритилганликни ўлчаш усулига биноан ўтказиш лозим.

Қатор болалар ва мактабгача муассасаларнинг хоналарида ёритилганликка баҳо бериш учун ёруғлик коэффицентининг қиймати аниқланади. У деразаларнинг ойна солинган юзасининг пол майдонига нисбатидан иборат. Уни 1-чи қийматни 2-чисига тақсимлаш йўли билан аниқланади ва оддий каср билан ифодаланади. Гуруҳлар ва ўқув хоналарида 1:4 ёки 1:5 га тенг нисбатни меъёр деб қабул қилинади. Бу кўрсаткич хонанинг табиий ёруғлик билан таъминлаганлигини тавсифлайди. Унинг маълумот бериш даражаси нисбий, чунки деразалар ориентацияси, деворлар тозаллиги, рўпарадаги бинолар ва дарахтларнинг кўланка

тушириш таъсири сингари омилларнинг ёритилишга таъсирини акс эттирмайди.

Ичкари коэф. ИК деразалардан қарама-қарши деворга жойлашган иш жойларининг табиий ёритилишини тавсифлайди. Полдан деразанинг юори қирраси баландлиги хона ичкарисига тақсимлаш йўли билан аниқланади. Гуруҳлар ва ўқув хоналарида у 1:2 га тенг, яъни хона ичкариса деразанинг юқори қиррасидан полгача баландлигидан 2 мартадан ортиқ ошиб кетмаслиги керак.

Шовқинни усули методикаси ва уни баҳолаш 15-бобда келтирилган.

Ўлчашда олинган қийматлар, йўл қўйиладиган чегаралар таққосланади (67-жадвал).

67-жадвал

Болалар ва ўсмирлар муассасаларида айрим хоналардаги товуш босими ва товуш даражасининг йўл қўйиладиган чегараси

Хоналар	Товуш босимининг сатҳи, 8б. актив хулосасининг ўртагеометрик чистотаси,гц									
	чегараланган гидекс спектри	товуш сатҳи, ДБА	63	125	250	500	1000	2000	4000	8000
Мактабгача болалар муассасалари ва мактаб интернатларининг ётоқхоналари	25	30	55	44	35	29	25	22	20	18
Мактаб ва бошқа муассасаларнинг синф хоналари ва ўқув китоблари	35	40	63	52	45	39	35	32	30	25
Ишлаб чиқариш хоналари, Ўсмирларнинг иш жойи	65	70	87	79	72	68	65	63	60	59
Катта ишчилар континентининг доимий иш жойи	-	80	95	87	82	78	75	73	71	69

Болалар ва ўсмирлар муассасаларида айрим хоналардаги товуш босими ва товуш даражасининг йўл қўйиладиган чегараси.

Шовқин ўқувчиларнинг доимий иш жойларида ўлчанади. Иш жойи деганда шовқин манбаидан 0,5 м масофадаги товуш майдони зонаси тушунилади. Ўлчаш полдан 1,5 м баландликда ёки иш ўтирган холда ёки бошқа вазиятда бажарилса бош сатҳида бажарилади.

Бир текис жойлаштирилган ускуналари бўлган хоналарда шовқинга баҳо бериш учун ўлчашлар бир-биридан тенг узоқлашган 3 нуқтада, хона деворларидан эса камида 2 м масофада ўтказилади бир текисдаги ускуналар гуруҳлар билан алмаштирилган томонларда ускуналарнинг ҳар бир гуруҳи марказида - иш жойида ўлчанади.

Овқатланишни ўрганиш методикаси ва унга баҳо бериш

Болалар ва ўсмирлар муассасаларида овқатланишни ташкил этиш устидан назорат унинг тегишли меъёрларини аниқлаш ва уни такомиллаштириш бўйича амалий тадбирлар ишлаб чиқиш мақсадида ўтказилади. Овқатланишга баҳо беришда ҳисоб-китоб ва лабораторияда текшириш усуллари-дан фойдаланилади.

Ҳисоб-китоб усули билан муассасада овқатланишни ташкил этишни акс эттирадиган ҳужжатлар таҳлил қилинади. Шу мақсадда қуйидагилардан фойдаланилади:

- суткалик ва кундузги рационлар менюси (хили, такрорланиши, таомларни бир бирига қўшишнинг тўғрилиги);

- бир болага сарфланган озиқ-овқат маҳсулотини ҳисобга олишнинг тўлдириб бориладиган варақаси (меъёр билан бериладиган маҳсулотлар, жумладан, сут, гўшт, балиқ сабзавотлар борлиги ва миқдори);

- айрим рационларнинг меню раскладкаси, озиқ-овқат маҳсулотларининг кимёвий таркиби кўрсатилган махсус жадваллардан фойдаланган ҳолда (А.А.Покровский таҳрири остида, 1976). Бу оқсилнинг, жумладан, ҳайвонот оқсилининг умумий миқдори ўсимлик мойлари миқдори, витаминлар ва минерал тузлар миқдори ва йигиндисини аниқлашга имкон беради;

- овқатланишни С-витаминлаш журнали (аскорбин кислота қўшилган ҳисоб китобининг тўғрилиги).

Лаборатория назорати ўтказишда аввало асосий вазифани аниқлаш ва лабораторияга текшириш мақсадида кўрсатилган йўлланмани сифатли қилиб тузишдан иборат. Текшириш натижаларини тўғри шарҳлаш учун синама олиш, уни сақлаш ва синамани лабораторияга ўз вақтида транспортда олиб бориш қоидаларига риоя қилиш катта аҳамиятга эга.

Синама муассаса ходимларини огоҳлантирмасдан олинади. Текширишга олинган таомлар олдиндан тайёрлаб қўйилган тортилган ва тамғали лаборатория идишларига эҳтиёт қилиб тўкмасдан солинади. Сунъий С-витаминни аниқлаш учун текширишга юбориладиган таомлар пергамент қоғозлар билан ўралган қопқоқли қуруқ идишга солинади. Синама солинган идиш ва банкалар қунт билан жойланади ва халта ёки чамадонга солинади.

Қўйилган вазифаларга боғлиқ ҳолда синамалар столдан, қозондан ёки таом сузиб бериладиган хонадан олиниши мумкин. Бактериологик текширишлар учун синамалар стерил идишга олинади. Нусхалар олинган идиш зудлик билан беркитилади, қунт билан жойланади ва лабораторияга 8°С дан юқори бўлмаган ҳароратда совутилган идишларда транспортировка қилинади. Синамалар лабораторияга олингандан кейин 3 соатдан кечиктирмай лабораторияга етказилиши ва у албатта далолатнома билан расмийлаштирилиши керак.

Лаборатория назорати санитария-кимёвий ва санитария-бактериологик текширишлар ўтказишни ўз ичига олади. Санитария-кимёвий текширишлар ёрдамида қуйидагилар назорат қилинади:

- кўп ишлатиладиган жойлардаги сувнинг ДавСТ га мувофиқлиги;
- сунъий С витаминлаш сифати;
- сабзавотли таомларда наъматак дамламаларида ва бошқа табиий витамин ташувчиларда витамин С миқдори;
- чайилган гўшт маҳсулотларини пишириш сифати;
- овқатда бегона аралашмалар борлиги;
- маҳсулотни транспортда ташиш, сақлаш билан боғлиқ бузилишга алоқадор ифлосланиш белгилари бўлганда унинг сифатлилик даражаси;

- тасдиқланган рецептураларга риоя қилиш, компотдаги қанд миқдори, қийма маҳсулотларидаги тўлдирувчилар ва б.
- суткалик рационлар.

Овқатланишда физиологик тўла қийматликни таърифлаш ва нуқсонларини аниқлаш учун суткалик овқатланиш рационларини текшириш мақсадга мувофиқдир. Бундай текширишлар болалар кеча-ю кундуз бўладиган муассасаларда, болалар уйлари, мактаб интернатлар, гўдаклар уйида юқори самарадорлик билан амалга оширилиши мумкин. Чунки бу ерда болалар бутун суткалик рационини оладилар. Бунда инструкторив услубий қўлланмалар асосида: КМК. № 0097-00-2000 "Республика болалар ва ўсмирлар муассасаларида озиқ-овқатлар истеъмол қилинишининг ўрта кундалик меъри - тавсияномалар"га асосланиши керак.

Текшириш 1 йилга режалаштирилиб ҳамма мавсумларни қамраб олади. Объектив маълумотлар олиш учун текширилиши керак бўлган рационлар миқдори 1 мавсумда 3 тадан кам бўлмаслиги керак, бунда шу мавсум учун энг характерли ойлар: қишда январь охирида ва февраль бошида, баҳорда апрель охирида ва май бошида, ёзда июль охирида ва август бошида, кузда октябрь охирида ва ноябр бошида бўлгани маъқул. Кун мобайнида рационнинг бирорта 1 қисмини синовга олиш мақсадга мувофиқдир. Масалан 25 январда тушлик овқат, 26 – нонушта, 29 – кечки овқат ёки яна тушлик овқат 31 – нонушта ва ҳоказо. Шундай қилиб 1 мавсумда 3 та ҳар хил рационлар; 3 та нонушта; 3 та тушлик овқат; 3 та тушликдан кейинги овқат; 3 та кечки овқат йиғилади. Бу ҳолда муассаса ходимлари синама олиш вақтидан хабардор бўла олмайдилар ва кимёвий текшириш маълумотлари овқатнинг фактик таркибини бирмунча ҳаққоний акс эттиради. Синамалар болалар столдан олинади. Айни вақтда муассасада маҳсулотларнинг категорияси, нави, ёғлилиги, (ёғли творог, мол гўшти 2 категорияли ва бошқа) порцияларнинг миқдори аниқ кўрсатилган меню раскладка олиниши керак. Меню раскладкасини муассаса раҳбарияти имзолайди.

Рационнинг кимёвий таркибини, лабораторияда текшириш маълумотларини ва ҳисоб китоб маълумотларини врач овқатланишнинг физиологик нормалари билан таққослайди ва овқатланишга тегишли гигиеник баҳо беради.

Санитария-бактериологик текшириш - озиқ овқат блокада санитария эпидемияга қарши режимнинг бажарилиши, технологик жараённинг тўғри олиб борилиши, маҳсулотни реализация қилиш ва муддатларига риоя қилиш устидан назорат қилиш мақсадида ўтказилади.

Санитария-бактериологик текширишнинг объектлари тайёр таомлар водопровод системасидаги, графин ва идишлардаги ичимлик суви, турли хил инвентар, озиқ овқат блокадаги идишлар ва бошқа буюмлар ҳисобланади.

Тайёр маҳсулот синамаларининг нусхаларини санитария-бак. текширишлар тез бузиладиган озиқ-овқат маҳсулотлари учун микробиологик нормативлар бўйича вақтинчалик кўрсатмалар ва уларни текшириш усулларига биноан олиб борилади. Синамалар овқат тарқатиш тармоғи ёки болаларнинг столларидан олинади. Микробиологик назоратга қайнатилган сабзавотлардан тайёрланган компотлар, киселлар, салатлар, гўшдан чопилган маҳсулотлар, порцион балиқ, творог маҳсулотлари ва бошқалар тортилади. Текшириш мақсадига кўра режали ва эпид. кўрсатмаларга биноан маҳсулотда бактерия тухумлари борлиги, ичак таёқчаси мавжудлиги, потенциал патоген ва патоген микроорганизмлар борлиги аниқланади. Нусхаларни лабораторияга жўнатишда текширишнинг мақсади албатта кўрсатилиши керак.

Ускуналар, инвентар, шунингдек ходимларнинг қўлидан чайиндилар санитария жиҳатдан ишлов бериш қоидаларига амал қилиш ва шахсий гигиена қоидаларини бажаришни назорат қилиш учун олинади. Бунда объектни тўғри танлашнинг аҳамияти катта. Агар текширишнинг мақсади озиқ-овқат блокада санитария-эпид.га қарши режимга ва инвентар, ускуналар, ходимлар қўлининг санитария ишлови сифатига баҳо бериш бўлса, бу ҳолда чайиндилар шу пайтгача озиқ-овқат маҳсулотларига тегмаган буюмлардан олинади, чунки бу ерда ҳамма вақт ичак таёқчаси гуруҳидаги бактериялар бўлади. Бундай ҳолларда ходимларнинг қўллари ва санитария кийим-боши иш бошланишидан олдин ёки ундаги танаффусдан кейин, озиқ-овқат блокиннинг тоза нусхалари ва инвентарлари гуруҳларидаги тоза идишлар ва бошқалар текширилади. Агар текширишнинг мақсади маҳсулотнинг бактериал зарарланишида ускунанинг ролини

аниқлаш ва инфекция касалликнинг ўтиш йўллари билиш бўлса, бу ҳолда исталган ускунадан, шунингдек иш вақтида ходимлар қулларидан чайиндилар олиб текширилади.

Чайиндилар стерил физиологик эритмаларда ҳўлланган стерил тампонлар ёки дока, салфеткалар ёрдамида олинади. Йирик ускуналар ва инвентарлардан чайиндилар 100 см² олинади, бунинг учун ўлчами 5:5 см бўлган қолипдан фойдаланилади. Уни 4-та турли участкаларга қўйилади. Қолип билан ажратилган юзани ўзаро перпендикуляр йўналишларда тампони билан артилади. Ҳар бир ювишдан кейин қолип стерилланади, спиртовкада куйдирилади.

Майда буюмлар текширилганда кам деганда 3 метр 1 номдаги буюмлар юзаси артиб чиқилади. Стаканларнинг 2 см ички юзаси ва юқоридаги ташқи қирраси, ликопчаларнинг бутун ички юзаси, ошхона анжомларининг ички қисми ва дастаси, пастки қисмининг ярми.

Қўллардан чайиндилар олишда кафталар камида 5 марта артилади, шунингдек бармоқлар ораси тирноқ ости бўшликлари ва тирноқлар артилади. Санитария кийимлардан чайиндилар ҳар бир ёнғиннинг пастки қисмидан ва олдинги юқори қисмининг 2 та участкасидан олинади, сочиқлардан майдони 25 см² дан 4 та участкасидан олинади.

Қониқарсиз натижалар олинганда озиқ-овқат блокада обдон тўлиқ йиғиштириш - тозалаш иши ўтказилади ва такрорий чайиндилар олинади. Уларни бундан олдинги олинган нуқталардан ва худди ўша соатларда олиш мақсадга мувофиқдир. Аниқ натижалар олиш учун бир вақтнинг ўзида 20 тадан 40 тагача чайиндилар олинishi керак.

16-БОБ. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ОБЪЕКТЛАРИДА САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ

Давлат санитария назорати остига қуйидаги ишлаб чиқариш объектлари киради:

■ саноат корхоналари (Мудофаа вазирлиги, ички ишлар фуқаролар авиацияси, темир йўл муассасалари бундан мустасно. Уларда давлат санитария назорати мустақил равишда ўзига хос санитария хизмати томонидан олиб берилади);

- қурилиш ташкилотлари;
- электростанциялар ва бошқа ёнилғи энергетик мажмуали корхоналар;
- автотранспорт корхоналари;
- теле ва радиостудиялар;
- алоқа ташкилотлари;
- ишлаб чиқариш профилдаги илмий текшириш ташкилотлари ва ўқув юртлари;
- қишлоқ хўжалик объектлари; машиносозлик; станциялари минерал ўғитлар омборхоналари; пестицидлар омборхоналари; юклаш майдонлари; таъмирлаш устахоналари; қурилиш ташкилотлари ёғоч ва металл қайта ишлаш корхоналари;
- қишлоқ хўжалигининг турли тармоқлари (далачилик, пахтачилик, чорвачилик, паррандачилик).

Жорий санитария назоратида қуйидагилар назорат қилинади:

- корхоналарнинг жойланиши ва иншоот билан таъминлаганлиги шу билан бирга унинг ҳудуди санитария меъёрлари, қодалари ва гигиеник меъёрларга мос келиши;
- умумий касалланишни камайтириш ва профессионал касалланишнинг олдини олишга қаратилган чора-тадбирларнинг бажарилишини ва самарадорлигини назорат қилиш;
- ишлаб чиқаришда зарарли ва хавфли омилларини йўқотишга қаратилган чора-тадбирларни татбиқ қилишни назорат қилиш;
- ишнинг оғирлиги ва кескинлигини камайтиришга қаратилган чора-тадбирларни татбиқ қилиш;
- пестицидлар ва минерал ўғитларни сақлаш шароитларида, ташишда ва ишлатишда санитария қоиди ва меъёрига риоя қилиш.

Ишлаб чиқариш шароити ва ташкил этилганлиги қуйидагилар билан белгиланади: ишлаб чиқариш типи ва технологик жараён билан, ишлаб чиқаришни ташкил этилганлиги билан ва шу билан бирга ишлаб чиқариш шароитини ўзига хос хусусиятлари билан, яъни зарарли ва хавфли ишлаб чиқариш омилларининг бор ёки йўқлиги, уларнинг тури ва миқдорий тавсифи билан.

Ишлаб чиқариш технологияни ўз ичига у ёки бу турдаги маҳсулотни олишга қаратилган ва у билан боғлиқ

бўлган ишлаб чиқариш жараёнларини олади. Унга киради: ишлаб чиқариш жараёнининг ўзи, жиҳозларининг тури ва ишлаб чиқаришни ташкил этилганлиги. Ишлаб чиқариш турига, технологиясига жиҳозлар билан таъминлаганлигига, ишлаб чиқариш жараёнининг ташкил этилганлигига механизациялашган иш, механизациялашмаган иш, автоматлашганлигига, боғлиқ равишда ишчи организмга хилма-хил меҳнат шароитлари таъсир қилади.

Меҳнат шароити - бу меҳнат жараёнида ишчи саломатлигига ва иш қобилиятига таъсир қилувчи ишлаб чиқариш омилларининг йиғиндисидир. Меҳнат шароити ва меҳнатнинг ташкил этилганлигига иш вақтининг давомийлиги, дам олиш вақтининг давомийлиги ва уларнинг алмашилиш тартиби киради.

Иш вақти - ишчининг иш графиги, иш тартибига ёки меҳнат шартномаси шартларига мувофиқ равишда ўзининг меҳнат мажбуриятларини бажариш вақтидир.

Таъсир табиатига кўра Давлат стандарлари Республика Меҳнат кодексининг 114 бўйича зарарли ва хавfli ишлаб чиқариш факторлари 4 синфга бўлинади.

1. Физик омиллар: ҳаракатдаги машиналар ва механизмлари ҳавонинг ва сиртларнинг юқори ёки паст ҳарорати ва ортиқча намлиги, юқори шовқин-вибрация, ултра-инфратовуш, электромагнит нурланиш, чангланганлик, табиий ёритилганликни камлиги ва б.

2. Кимёвий омиллар: зарарли, таъсирловчи, сенсбилизацияловчи, канцероген, мутаген кўпайиш функциясига таъсир қилувчи нафас йўллари ва ошқозон ичак йўли бўйлаб кириб боришда таъсир қилувчи шиллиқ қаватлар ва тери қопламасига таъсир қилувчи.

3. Биологик омиллар: патоген микроорганизмлар, (бактериялар, вируслар, риккетсиялар, спирохетлар, замбуруғлар, содда микроблар) ва улар фаолиятининг махсулотлари, макроорганизмлар, (ўсимликлар, хайвонлар) ва улар фаолиятининг махсулотлари.

4. Психофизиологик омиллар: физик зўриқиш (статик ва динамик) Нерв-психофизиологик зўриқиш, (аклий толиқиш меҳнатнинг монотонлиги, эмоционал зўриқиш).

ЖСНда назорат олиб бориладиган ва меҳнат жараёнининг ишчи организмга, таъсирига баҳо берилади. Шу билан

бирга меҳнат шароитига ва меҳнатни ташкил этилганлигига баҳо берилиб соғломлаштирувчи чора-тадбирлар ишлаб чиқилади. Охирги вазифа бўлиб, меҳнатнинг оптимал гигиеник шароитини яратиш, профессионал касалланишни олдини олиш, меҳнатнинг унумдорлигини ошириш ҳисобланади.

Ҳар қандай объектда ЖСН ўтказишда қуйидаги усулдан фойдаланилади:

- санитария-гигиеник кузатиш, таърифлаш, хронометраж зарарли ва хавфли омилларнинг миқдорий тавсифи, гигиеник меъёрлар билан солиштириш. проф. тадбирларни ишлаб чиқиш;

- физиологик иш қобилиятини текшириш, ишнинг оғирлигини ва кескинлигини аниқлаш, клиник статистик касалланишни ўрганиш ва б;

- экспериментал тажрибаларда янги кимёвий бирикмалар ўрганилади, зарарли ва хавфли омиллар меъёрланади.

1. Ишлаб чиқариш корхоналарида жорий санитария назорати

Ишлаб чиқариш корхоналарида ЖСН ни олиб боришда санитар шифокорлар томонидан қуйидаги 2 асосий вазифа амалга оширилади:

- назорат остидаги корхоналарда меҳнат шароитларини яхшилаш, касб касалликларини олдини олиш ва иш қобилиятини оширишга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширилиши устидан давлат санитария назоратини ўтказиш;

- назорат остидаги объектларни санитария ҳолатини таҳлил қилиш, амалдаги санитария ҳолида ва қонунларга асосланиб соғломлаштириш тадбир-чораларини тузиш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш.

3 хил кўринишдаги санитария текшируви фарқ қилинади:

- режали (мукамал ва ДСЭНМ кўрсатмалари бажарилишини текшириш мақсадида ўтказиладиган контрол санитария текшируви);

- мавзувий;

- танлов асосида;

Мукаммал санитария текшируви 4 йилда 1 марта ўтказилади. Бу текширишлар йилнинг 3-чи чорагининг охири ва 4-чи чорагининг бошланишига қадар тугатилиши мақсадга мувофиқ. Текширув сўнгида Ф-315/ў қайдномаси тўлдирилади. Қайднома куйидаги 4 қисмдан иборат: паспорт, конститорловчи хулоса ва қайд этилган камчиликларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирлар, уларнинг бажариш муддатларини акс эттирувчи таклифлар.

315 х.о. варақаси
ЎзР ССВ нинг
№231 буйруғи
16.04.92 йил

ҚАЙДНОМА ШАКЛИ
Мукаммал санитария текшируви

Сана _____

Шаҳар _____

Мен, _____ ноҳияси _____ ДСЭНМ санитар шифокори лавозими и.ш. томонидан _____ иштирокида _____ жойлашган (корхонанинг аниқ манзили) _____ да (объект, цех, майдон) меҳнат шароитининг санитария текшируви ўтказилган.

Текширув натижасида аниқланди: _____

санитария текширув натижасида қуйидагиларни баён қилиш керак:

схемага мувофиқ корхона ва унинг цехларининг мукаммал санитария текшируви _____

Шифокор имзоси:

Текширувда иштирок этган
шахснинг лавозими, имзо

ХУЛОСА: Юқоридаги меҳнат шароитининг асосига мувофиқ; _____ корхонанинг номи _____ санитария меъёрларига тўғри келмаслиги сабабли ҳисобига олинган. кичик туманларда; ўртача ёш болалар учун IV иқлимий зона. Ётиш учун биноларнинг егочдан қурилишига йўл қуйилади, шунда батта шиплар шпукатурка қилинган, ичида тўсиқлари ва девори бўлиши керак. Бир бинода кўпи билан 4та отряд жойлаштиришга рухсат этилади (160 нафар бола). Ҳар бир отряднинг ётадиган хоналарида ҳовлига чиқадиған алоҳида эшиқлари бўлмоғи лозим. Айвон билан гардероб умумий хона бўлиши мумкин. Ёзда ишлаб турадиган лагердаги ётадиган хоналарнинг ўринлар сони 5-10, йил бўйи ишлаб турадиган бўлсин

1. _____ гача “ ” _____ й.

2. _____

3. _____ ва ҳоказо.

Санитария шифокори, имзо:

Қайднома қабул қилинди, корхонанинг белгиланган муддатидаги таклифи билан келишилди.

Раҳбар, имзо:

Объектларнинг мукаммал санитария текшируви ДСЭНМ нинг бошқа бўлимлари, (коммунал, гигиена, овқатланиш гигиенаси, эпидемиолог ва бошқалар), корхона маъмуриятдан (корхона раҳбари, цех бошлиқлари, техник хавфсизлиги бўйича муҳандис) билан биргаликда бўлиши мумкин. Ишлаб чиқариш объектларида санитария текшируви ўтказилганда бажариладиган ишлар маълум бир босқичларда олиб борилиши лозим.

Мукаммал санитария текширув босқичлари:

- технологик жараёни ўрганиш, хом ашё техника, техник жиҳозлар, бажарилаётгани иш тавсифи, ишлаб чиқариш омиллари, меҳнат жараёнининг ташкил этилганлиги, ташқи муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган соғломлаштириш чора-тадбирларининг мавжудлиги;

- корхона майдони ва цехларни санитария текшируви ва лаборатория асбоб ускуналари билан ўлчов ишларини олиб бориш, шовқин, тебраниш, ЭММ даражаси, чанг кимёвий модда миқдори ёритилганлик даражаси ва бошқалар;

- маиший ва ёрдамчи хизмат хоналари сув билан таъминланганлиги, канализация ва бошқалар;

- олинган текшириш натижаларига гиг. баҳо бериш, олинган натижа амалдаги санитария ва гиг. қонун қоидаларига солиштириш ҳолда;

- соғломлаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш (технологик, санитария-техник ва тиббий профилактика);

- чора тадбирлар ва уларни бажарилиш муддатларини корхона раҳбари билан келишиш ва режа-топшириқ тузиш;

- текширув қайдномасини тузиш (қайднома 2 нусхада тузилади);

- чора тадбирларнинг бажарилишини текшириш. (текширув қайдномаси, объектларнинг ЖСН картаси).

Ишлаб чиқариш объектларини текшириш тех. жараёнини ўрганишдан бошланади. Бунда қандай техника, хом-ашё, ярим маҳсулотлар, эритмалар, техник жиҳоз турлари ва бошқаларнинг ишлатилиши ва технологик жараённинг узилувчанлиги аниқланади.

Технологик жараёни ўрганганда албатта унинг ташкил этилганлигига ҳам эътибор берилади. Технологик жараён бутунлай автоматлаштирилган бўлиши мумкин.

Жараён мобайнида модуллар ва эгилувчан тех. йўллар таркибида автоматик саноат манипуляторлари дастур билан бошқаришда фойдаланилади. Автоматлаштирилган майдон ва цехларда иссиқ ва совуқ штамповкалар, маҳсулотларни тўплаш, механик ва термин деталларга ишлов бериш, юкларни ортиш ва тушириш ва бош. ишлаб чиқарилади. Меҳнатни уюштиришда жисмоний оғир мутахассисликка эга бўлмаган меҳнат тўлиқ сиқиб чиқарилади. Мазкур ишлаб чиқаришда операторлик асосий касб ҳисобланади ва зарарли ишлаб чиқариш санитария омиллари ҳосил бўладиган минтақалардан чиқарилади ва унинг иш ўрни бошқа бинонинг бошқариш пультада жойлашган.

Тўлиқ бўлмаган автоматизация қоидадан ташқари ҳам механизациянинг ҳар хил воситаларини қўллаш билан оғир жисмоний меҳнат кўзда тутилади. Лекин айрим вақтларда қўл меҳнати ҳам қўлланилади, асосан тех. жараённинг бошланғич ва якунланиш босқичларида.

Кўпчилик корхоналарда меҳнат механизациялашган, бунда ишчиларга бевосита хизмат қиладиган ҳар хил станоклар қўлланилади.

Саноат корхонасидаги текшириш чизмаси (умумий саволлар)

1. Асосий цехларнинг тизими ва ишлаб чиқариш жараёнининг қисқача тавсифномаси.
2. Ишчи ва хизматчилар таркиби
3. Меҳнат қилиш ва дам олиш тартиби
4. Корхонанинг синфи атрофидаги табиат учун асосий зарарлар.
5. Корхонанинг турар жой кварталларининг ўзаро жойлашиши, шамол гули ва табиий сув ҳавзалари қандайлиги.
6. Корхона ёнидаги табиий сувлар ҳавзалари.
7. Ишлаб чиқариш майдонининг ўлчами, унинг корхона учун етарлилиги.
8. Худуднинг режалаштирилиши, бинонинг жойлашиши. Меҳнатни кўриқлаш нуқтаи назаридан бинолар орасидаги узунлик ва ёнгина қарши хавфсизлик.
9. Корхонанинг ҳовлиси, унинг етарлилиги, мавжудлиги ва худуднинг ёпиш хусусияти, кўкаламзорлиги ҳам ашё

сақлаш жойининг мавжудлиги, маҳсулотлар, табиий сувлар оқиб ўтадиган жой ва бошқалар.

10. Завод ичидаги ҳудудга чиқиш ва минераллар учун йўлчалар ҳаракатининг хавфсизлигини кириш йўллари, цехлараро транспорт.

11. Корхона ҳовлисида ўтказиладиган ишлар ва уларни ташкиллаштириш.

12. Ҳовлининг ёритилиши кириш ва чиқишларда.

13. Корхонанинг ичимлик ва техник сув билан таъминланиши, сув манбалари, уларнинг қуввати, сув таъминлашнинг етарлилиги, сувни чиқариш ва сақлаш системаси, ичимлик сувининг сифати сувнинг бузилмаслиги ва тозаллиги учун система қурилиши ва мавжуд.

14. Қаттиқ чиқиндилар таъсири ва уларни йўқотиш усуллари. Оқава сувларнинг тартиби ва миқдори. Тозалаш системаси йўқотиш ва зарарсизлантириш йўллари.

15. Умумзаводлик ёрдамчи маиший қўшимчалар, кир ювиш хоналари, ошхоналар ва б. Уларнинг ўлчами етарлилиги иш тартиби, санитария ҳоли.

16. Ёнғини қарши система.

17. Тиббий ёрдамни ташкиллаштириш, тиббиёт-санитария бўлими, поликлиника, соғломлаштириш пункти, цехлик машиналик пунктлар, тиббий ёрдамга бўлган талабни қонунлаштириш.

18. Газдан қурилиш ишларини ташкиллаштириш

19. Ўсмирларга тиббий хизмат системаси.

Корхонадаги иш қуни тартиби сменалар сони билан аниқланади. Ҳафталик иш кунининг ва меҳнат таътилига бериладиган узунлиги Ўзбекистон Республикасининг 1996 йилдаги Меҳнат кодексига ва 11 март 1997 йилдаги № 133 Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексига кўрсатмада кўрсатилган норма ва шартларга жавоб бериши мумкин. Корхонанинг синфи ва санитария ҳимоя зонасини ўлчаш корхонанинг ва ишлаб чиқаришнинг санитария классификацияси билан мос ҳолда СанҚваМ № 0006-93 Ўз. Республикасида жойлашган ўринларда атмосферани ҳавони асрашни санитария нормалари ва қоидалари.

Ташкилотларнинг синфи ва СХМ катталиги корхонанинг санитария таснифи баён этилган СанМваҚ 0006-93 Ўз. Республикасида аҳолиси бор жойларда атмосфера ҳавосини

ҳимоялашнинг санитария норма қоидаларига мувофиқ аниқланиш. Бунда ишлаб чиқариш характери ва тури, унинг кучи ҳисобга олинади. Тех.жараёни кузатишда олинган маълумотларни ҳисобга олиб корхона вужудга келиб атроф муҳитга тарқалувчи асосий зарарликлар, кимёвий модуллар бўёқларнинг турли органик эритувчилари, оксид углероди, чанг ва шовқин фактори, ионли ва ионсизловчи спектр ЭМП ва б. СХЗнинг зарур бўлган катталиги аниқланади. СХЗнинг ҳақиқий катталиги фактор ҳосил жойдан яшаш учун мўлжалланган иморатлар чегарасигача бўлган масофа аниқланади, ташкилот турига қараб СХЗ 5 синфга бўлиниши мумкин. I-синф 1000 м, II синф 500 м, III синф 300 м, IV синф 100 м, V синф 50 м. СХЗ ёки унинг бирор бир қисми ташкилотнинг резерв территорияси деб қаралмайди ва ишлаб чиқариш майдонини кенгайтиришда ишлатилмайди. Бир ташкилотнинг ишлаб чиқаришдаги зарарликлари бошқа бир ташкилотда шовқин ишловчи ишчи соғлигига зарарли таъсир этса ёки дастгоҳлар, материаллар бузилишга олиб келса, ёки юқори яшаш учун мўлжалланган иморатларда зарарлик концентрациясининг ПДК дан юқорига кўтарилишига олиб келса, корхоналарнинг ўзаро жойлашишига бўлган йўл қўйилмайди. СХЗ да спорт иншоотлари, парклар, боғлар, болалар муассасалари, мактаблар, даволаш-проф ва соғломлаштириш муассасалари жойланиши тақиқланади. СХЗ да қуйидагиларнинг жойлашишига йўл қўйилади. Ташкилотлар уларнинг зарарли кичик бўлган алоҳида бино ва иншоотлар, ўт ўчирувчи депоси, кир ювиш хоналари, гаражлар, омборлар, ташқари бошқарув бинолари, конструкторлик бюrolари, умумий овқатланиш корхоналари, поликлиникалари, илмий-тадқиқот лабораториялари, улар берилган ва унга ёндош корхоналарга хизмат қилишлари керак. Навбатчи авария ходимлари ва корхона ҳимояси жамоа, шахсий транспортлар тўхташ жойи, маҳаллий ва транзит коммуникациялаш, ЛЭП техник, сув таъминлаш ва сувни тайёрлаш учун водопровод ва канализацион насос станциялари, айланма сув мосламалари, ер ости резервуарлари СХЗ ва ташкилотларни қўқаламзорлаштириш учун кўчатхоналар.

Ишлаб чиқариш майдонининг катталиги технологик жараён талабларига тўғри келиши керак. Бино ва мосламалар орасидаги санитария узеллар майдонини тўғри таъмин-

лаш керак, табиий ҳаво алмаштириш бино ва мосламаларнинг узунлигига тўғри келиши керак.

Очиқ ёки панада жойлашган омборлар яқинидаги ишлаб чиқарувчи ва ёрдамчи бинолардан 50 м узоқликда ва корхоналардан 25 м узоқликда жойлашган бўлиши шарт. Завод ичи транспорти маҳсулотига қараб йўл транспорти юк автомобиллари бўлиши мумкин. Ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш учун транспорт йўллари шаҳобча йўллари ва пиёдалар учун йўллар таъминланган бўлиши керак.

Ташкилот ҳовлисида турли ишлар олиб боришда уларнинг хавфсизлиги таъминланиши керак. Ёритиш босқичи ҚурМваҚ ~~11-4-79~~ талабига жавоб бериши керак. Бу ҳовли ва йўлақларни ёритишга ҳам тегишли ташкилотларни сув билан таъминлаш очиқ ва ёпиқ қудуқларда амалга ошади. Сув манбаи дебити ташкилотнинг техник ва хўжалик ичимлик суви эҳтиёжларига жавоб бериши керак. Сувга талаб бунда сув истеъмол нормасига мувофиқ белгиланади.

Хўжалик ичимлик муҳтожлиги учун сув сифати ДавСт №2761-84 "Ичимлик суви гиг. талаб ва сифат конт." талабига жавоб бериши керак. Марказлашган сув таъминлаш мавжуд бўлмаганда корхонада сувни тозалаш учун системалар ва мосламалар таъмирланади, сув тозалангандан сўнг фойдаланишга юборилади.

Корхоналарда ишлаб чиқариш жараёнида қаттиқ ва суюқ чиқиндилар ҳосил бўлади. Қаттиқ чиқиндилар металл компонентларини, қурилиш чиқиндиларини ва б. ўз ичига олади. Чиқиндиларни ҳар бирини алоҳида йўқотмоқ ва ҳар биридан алоҳида фойдаланиш зарур. Металл чиқиндиларидан 2-даражали ҳом-ашё сифатида фойдаланиш ва қайта ишланиши зарур қурилиш чиқиндилари таъмирланган ахлатхоналарда фойдаланилади. Умум овқатланиш объектларининг чиқиндиларни қайта ишлаш заводларига юборилиши лозим.

Суюқ чиқиндилар тозаланиб, нейтраллаштириб канализация орқали йўқотилади. Умумовқатланиш системалари маиший корхоналар суюқ чиқиндилари умумий шаҳар канализацияси системаси орқали йўқ қилинади. Бир икки чиқиндиларни қўшиш ва шаҳар канализация системаси орқали юбориш мутлақо мумкин эмас.

Умумзавад санитария, маиший хоналари, уларни жиҳозлаш ҚурМваҚ 2.09.04-82 “Маъмурий ва маиший бинолар” талабига жавоб бериши керак. Улар таркибига қуйидагилар киради: ечиниш, душ ювиниш, ҳожат, чекиш хоналари, ичимлик суви билан таъминлаш мосламалари, иситиш ёки совутиш хоналари, ишлов бериш, сақлаш ва махсус кийимлар бериш хоналари.

Махсус маиший хоналари санитария тех. мосламалар сони ишлаб чиқариш...

Цехнинг санитария текширув чизмаси

1. Цехнинг номи.
2. Бинонинг тавсифномаси қаватланиш хоналарининг ташқи чегараланиш акс эттириш коэф. Хонанинг ўлчови ҳажми бир ишчи учун фойдали ҳажми.
3. Ишчилар сони, жинси, ёши.
4. Меҳнат қилиш ва дам олиш тартиби.
5. Цехдаги ишлаб чиқариш жараёнининг қисқача баёни, дастгоҳ ва аппарат тавсифномаси.
6. Асосий меҳнат фаолиятининг тури, меҳнатнинг оғир-енгиллик ва кескинлик баҳоси.
7. Цехда асосий ва жойларидаги метеорологик шароит, ҳарорат, нисбий намлик, ҳаво ҳаракатланиш тезлиги.
8. Иссиқлик нурланиши манбалар технологик метеорологик шароитларга қарши тадбирлар.
9. Асосий иш жойларидаги чангланишлар, манбалари ҳаддан зиёд чангланиш пайти, чангнинг физик хоссаси ва ҳимоя таркиби, чангланишнинг сонли тавсифномаси.
10. Заҳарли газлар ва парлар ажралиб чиқиши манбалари ҳаддан зиёд ажралиб чиқиш пайти ҳимоя таркиби.
11. Газлар, чанглар ва иссиқликнинг ажралиб чиқишига ва тарқалишига қарши тадбир баёни.
12. Вентиляция.
13. Ишлаб чиқариш шовқин инфра ва ультратовуш вибрациянинг мавжудлиги.
14. Ионсизланмайдиган радиацияларнинг манбалари, нурланиш тавсифномасининг мавжудлиги.
15. Оғир жароҳатланишнинг хавфсизлиги, цехнинг бўшмаслиги, унинг ички транспорти.

16. Ёритиш.

17. Цехларда ишчиларни ичимлик суви билан таъминлаш тизими.

18. Ёрдамчи маиший бинолар ўлчовларининг рақамлари бўйича етарлиги, дастгоҳ билан таъминланиши санитария аҳволи фойдаланиш тартиби.

19. Бинонинг умумий санитария ҳолати, йиғиштириш тартиби.

20. Цехдаги меҳнат шароитини яхшилаш учун мўлжалланган тадбирлар.

Сан баёнини ёзишда алоҳида цехларда ишлаётган ишчиларнинг сони, жинси ва ёшининг таркибий тавсифномаси меҳнат фаолияти меҳнат шартоти ва ишчиларнинг касалланиш ҳолатини зарурий навбатдаги баҳоланиши, шунингдек маиший биноларнинг санитария талабларга мувофиқлигини таърифлаш учун берилади.

Меҳнат қилиш ва дам олиш, меҳнатнинг оғирлиги ва йўналиши, меҳнат шароитининг зарарли ва хавфлилиги рационал бўлиши керак. Бу Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси меҳнатнинг гигиеник туркумланиши ва б. билан тартибга солинади. Кўриқдан ўтаётган цехлардаги меҳнат шароитини ҳисобга олишдан ташқари смена бошлангандан сўнг 3,5-4 соатдан кейин 45-60 мин. танаффусдан ташқари кичик танаффусларини ҳам кўзда тутиш тавсия этилади. Масалан, станокда ишловчилар учун смена бошлангандан кейин 2-2,5 соатдан сўнг 5 мин. ли 2-си эса смена тугишига 1:5-2 с қолганда 10 мин. ли танаффус кўзда тутилсин. Тикка ҳолда ишлаш мобайнида 12 см пассив дам олиш учун 2-си гимнастик машқларнинг махсус комплексини бажариш учун фойдаланиш. Кичик танаффуслар ишга қараб кўпроқ бўлиши мумкин. Қисқа танаффуслар вақти иш вақтининг таркибий қисми бўлиб меҳнат нормасига киритилади. Меҳнат шароитлари ва ишлаб чиқариш шароитлари чарчоғи профилактикасини оптималлаш учун дам олиш учун махсус ва психологик хоналар мавжуд бўлиши керак. Цехни гигиеник баҳолаш учун бинонинг тури, қаватланиши, қурилиш материални билиш лозим. Бу дастгоҳ хом-ашё томонидан қўлланаётган технологик жараён орқали аниқланади. Бинолар 1 ёки кўп қаватли бўлиши мумкин, мураккаб кўринишга эга бўлиши 1

ёки кўп пролётли, 1 неча 100 м ли ва ундан ортиқ катталиқдаги катта масшабли бўлиши мумкин. Замонавий ишлаб чиқаришда 1 хонада 1 неча технологик линияларни жойлаштирувчи катталаштирувчи бинолар қўлланилади. 1 ва кўп пролётли кўп қаватли биноларда оғир дастгоҳлар жойлашадилар.

Техника дастгоҳларини тўғри жойлаштириш учун хомашёларни, материалларини ташиш учун 1 қатор технологик жараёнларда кўп қаватли бинолардан фойдаланилади. Кимёвий саноатда марказида ... тегишли бўлган дастгоҳлар вертикал ҳолатда жойлаштириладиган бинолар қўлланилади. Ишлаб чиқариш бинолари ва мосламаларида хонада ҳавони алмаштириш учун очиладиган деразалар бўлиши лозим, зарур бўлганда ҳавони юқорига совуқ бўлганда ва пастга иссиқ бўлганда йўналтириш учун нур кировчи тешиқлар майдони 20%ни эгаллаган бўлиши керак.

Девор ва шифтда зарарли моддалар ажратувчи саноат тармоғи жойлашгани учун вентиляция керак.

Хоналарни рангли жиҳозлаш саноат корхоналари ва ишлаб чиқариш биноларининг инвентарини рангли жиҳозлаш проекти қарорига жавоб бериши керак. Пол материаллари саноат талабларини қондириши лозим. Биноларга киришда оёқ кийимни тозалаш учун металл панжара ёки бошқа мосламалар бўлиши керак. Санитария нормаси 1 ишчига 4,5 м² кам бўлмаган майдон ва 15 м² кам бўлмаган ҳажмни кўзда тутати.

Технологик жараёнларни ўрганиш даврида цехларда қандай зарарли ва хавфли ишлаб чиқариш омиллари мавжудлиги, уларнинг жами ва келиб чиқиши аниқланади. Цехдаги дастгоҳлар ва аппаратуралар характеристикаси берилади. Цехда қўлланиладиган дастгоҳ ва аппаратуралар кўчмас ишчи жойларини уюштириш талабларига жавоб бериши керак. Ишлаб чиқариш дастгоҳларига умумий талаблар Сан.Қ ва М №0011-94 и тик ҳолда бажарилувчи иш жойи ва ўтириб бажарувчи иш жойи. Умумий талаблар: дастгоҳлар шакли ва иш жойини ташкил қилиш танани узоқ вақт 30 дан ортиқ эгиб туришга йўл қўймаслик керак. Технологик жараён ва ишлаб чиқариш дастгоҳлари тузилиши мушакнинг статик ва динамик алмашинувини таъминлаши керак. Иш жойида меҳнат оғирлигининг пасайиши иш жойида

огирликларни бир-бирига қўшиш жараёнини механизациялаш орқали амалга ошади. Қўлда кўтариладиган ва аралаштириладиган юк огирлиги иш вақти мобайнида чегараланган бўлиб эркаклар учун 15 кг, аёллар учун 6 кг дан ошмаслиги керак. Технологик жараён ўтишини узоқ вақт кузатиш даврида станокда ишловчи ишчининг иш жойи ёрдамчи ишчи ўриндиқ билан таъминланиш лозим.

Ахборотларни акс этувчи воситаларни бошқарув органлари технологик дастгоҳларда уларнинг вазифалари муҳим-лиги ва қандай тез қўлланишини ҳисобга олган ҳолда жойлашиши керак. Муҳим ва тез-тез қўлланиб турадиган бошқарув органлари мотор майдони зонаси ҳамда тез етишадиган зона чегарасида жойлашиши керак. Унча муҳим бўлмаган ва кам фойдалилари эса етишадиган зонада (68-жадвал) бўлади.

68-жадвал

Фронт узунлиги ва чуқурлиги бўйича мотор майдони зоналари чегаралари

Мотор майдони зонаси	Зоналар чегаралари		
	Фронт бўйича	узунлиги бўйича	чуқурлиги бўйича
	Тикка холда ишлаш		
оптимал	700	900-1050	300
тез зонаси эришиш	1000	750-1300	400
эриш зонаси иш	1600	700-1900	600
	Ўтириб ишлаш		
оптимал	400	500-750	300
тез эриш зонаси	300	350-750	400
эриш зонаси	1400	300-1450	500

Цехда асосий касблар меҳнатнинг огирлиги ва аниқлаш мақсадида меҳнат фаолияти шаклларини ҳисобга олиш керак. 2 хил меҳнат кўзда тутилади. Жисмоний ва ақлий меҳнат.

Жисмоний меҳнат бунда - юкнинг кўп қисми нерв мушак аппаратида тушади. Ақлий меҳнат бунда асосий юк марказий нерв системасига унинг ижобий бўлимига тушади.

Бу турларнинг ҳар бири технологик жараёни ҳисобга олувчи кўринишларга механизациялаш босқичига системасининг кўпроқ ёки камроқ иштирок этишига бош миясининг ижобий бўлимига ва бошқаларга эга. Ҳозирда меҳнат жараёнининг хусусиятларига қараб меҳнат фаолиятининг куйидаги шакллари ажратиш лозим:

Жисмоний меҳнат (динамик ва статик):

- қўл меҳнати мушак меҳнати билан характерланади;
- меҳнатнинг механизациялашган шакли;
- конвейерда узлуксиз ишлаб чиқаришда.

Жисмоний ишнинг бажарилишида мушаклар жалб этилишига қараб жисмоний. Иш 3 турга бўлинади:

- маҳаллий мушакларнинг $1/3$ массаси жалб этилган;
- регионал "-"- $2/3$ "-"- ;
- умумий "-"- $2/3$ кўпроғи "-"- .

Ақлий меҳнат:

- автоматик дастгоҳларга хизмат кўрсатишга;
- масофадан бошқарув билан боғлиқ меҳнат;
- маъмурий бошқарув касблар;
- ақлий меҳнат шакллари - бу меҳнат моддий sanoat муҳитига тегишли бўлган касблар, шунингдек моддий sanoatга тегишли бўлмаган касблар намоён қилган.

Меҳнатнинг ҳар қандай турига ишчи организмда турли аъзо ва тизимларнинг функционал ҳолати ўзгаради. Функционал кучланганлик даражаси меҳнат оғирлигини ёки кучланганлигини кўрсатади. Иш вақтида организмга тушадиган юк мушак кучланишда ва энергетик кучланиш талаб қилади ва меҳнат оғирлиги деб аниқланади.

Иш вақти организмга қизгин ижобий меҳнат ахборот қабул қилиш ва уни анализ қилиш учун юкланса меҳнат кучланиши диб борилади. Ҳаво ванналари қабул қилишни, пиёда юриш серҳаракат ўйинлар жисмоний машқлар билан бирга олиб бориш тавсия қилинади. Қуёшда чиниқтиришни очиқ ҳаводаги шамолсиз ҳарорат 18°C дан паст бўлмаганда 4-5 мин. дан бошлаш ва кейин ҳар 2 кун давомлидини 2 мин.га ошира бориб асосий гуруҳдаги болалар учун 8-12 ёшдаги 30-50 мин.гача асосий гуруҳдаги 13-14 ёшдаги болалар учун эса 50-60 мин.гача етказиш керак. Тайёрлов ва махсус гуруҳдаги болалар учун қуёш ванналарининг давомийлигини врач белгилайди.

Меҳнат оғирлиги ва кескинлиги учун сифат ва миқдорий кўрсаткичлари ва белгиларини қўллайдилар.

Сифат кўрсаткичларига қуйидагилар киради:

- субъектив;
- ижтимоий;
- технологик иқтисодий;
- тиббий биологик.

Миқдорий белгиларига қуйидагилар киради:

- эргометрик - меҳнат характеристикаси, юк оғирлиги, қайта ишланган ахборот ҳажми;
- жисмоний - турли аъзо ва системаларнинг функционал аҳолининг характеристикаси.

Жисмоний меҳнатда асосан миқдорий белгилари қўлланилади (69-жадвал).

69-жадвал

Меҳнатнинг оғирлиги ва кескинлиги кўрсаткичлари

Меҳнатнинг оғирлиги		Меҳнат кескинлиги	
эргометрик	жисмоний	эргометрик	жисмоний
Оғирлик бирлиги	энергия сарфланиши	белгилар зичлиги 1 соатда қанча сон	реакциянинг яширин вақти
Динамик жисмоний юк КГМ	қоннинг диққалик ҳажми		
Иш кучи Вт	мушаклар чидамлилиги	кўзга кўринадиган ишлар категорияси	Юрак қисқариши тезлиги
майда стереотип ҳаракатлар	нафас олишнинг дақиқалик ҳажми л-НДК	диққат билан, кўз, вақти	
Статистик юкланиш		ҳиссий кучланиш, сменалик	

Кўрсаткичлар даражасини ҳисобга олиб, меҳнат оғирлиги ва кескинлиги бўйича 4 гуруҳга бўлинади:

- энгил кучланмаган;
- ўрта оғирликда кам кучланган;
- оғир кучланган;
- жуда оғир жуда кучланган.

Меҳнат оғирлиги ва кескинлиги СанМ ва Қ №0049-96 “Меҳнат шароитларининг ишлаб чиқариш муҳити факторларнинг зарарлиги ва хавфлиги меҳнат жараённинг оғирлиги ва кучланганлиги кўрсаткичлари бўйича гигиеник тавсифланиши” томонидан баҳоланади, Меҳнат шароитларини ҳисобга олган ҳолда меҳнат ва унинг шартларини 3 синфга бўлса, бўлади:

- оптимал;
- мумкин бўлган;
- зарарли ва хавфли.

3-синф санитария йўл қўйилган нормалардан четга чиқишнинг 3 даражасини ўз ичига олади. Меҳнат оғирлигини ва кучланганлигини баҳолаш ишни характерловчи маълумотларни таққослаш ва ишчи организмнинг функционал ҳолати орқали амалга ошади.

Бу жараёнда бир неча шартли белгиларни қўллаш лозимдир. Агар меҳнатнинг бир тури турли белгилар орқали оғирлик ва кучланганликнинг турли категорияларига тушса, баҳолаш 1 шартлик ва 2 қўшимча белгилар бўйича олиб **борилиш** керак. Меҳнат оғирлигининг шартли белгиларига: **меҳнат** кучи ва статик зўр бериш катталиги, кучланишга эса диққат **эътибор** белгилар зичлиги ҳиссий кучланиш киради.

Метеорологик омиллар. Метеошароитларга организмнинг **иссиқлик ҳолатига таъсир этувчи** ишлаб чиқариш муҳити омиллари киради. Ҳаво ҳарорати, намлик, ҳаво ҳаракатланувчанлиги, иссиқлик нури. Саноатда микроиклим қатор хусусиятларга эга: алоҳида омилларнинг акс этиши, уларнинг аниқ бир бирикмалар кўп ҳолларда технологик жараён билан боғлиқ катта ўзгариш йил мавсуми ва б. Очиқ майдонларда иш вақтида метеошароитлар жойнинг иқлимий хусусиятлари ҳамда йил мавсуми билан аниқланади. Ёпиқ хоналарда бундай омиллар дастлаб технологик жараён ва дастгўҳлар тури, зичлик, шунингдек хона катталиги ва ишчи

сони, эффективлик, вентиляция, ҳаво алмашиш йўллари ва билан боғлиқ.

Саноатда қулай метеорологик шароитлар меҳнатнинг юқори ишлаб чиқаришнинг гигиеник нормаларини бажарган ҳолда инсоннинг ишлаш қобилияти пасаяди, шикастланиш хавфи қатор касалликлар билан касалланиш ортади.

Ҳаво ҳарорати, унинг иссиқлик даражаси Целсий шкаласида градусда ўлчанади. Очиқ ҳавода иш вақтида у йил мавсуми об-ҳаво шароитлари кеча ва кундузга қараб тебраниб туради. Материаллар ва дастгоҳларда иссиқлик чиқмайдиган хоналар иситилганда ёзин-қешин у тахминан 18-30°C да тебранади. Барча цехларда металлургия иссиқ цехлар машина қуриш қатор цехларда кимё саноати қурилиш материалларини ишлаб чиқариш ва бошқаларда кўп иссиқлик ажралиши кузатилади: иш зонасида ҳаво ҳарорати 35-40°C гача мумкин. Ҳаво паст ҳарорати баъзан юқори намлик ва ҳаво ҳаракатчанлиги билан қўшилганда очиқ жойларда йилнинг совуқ даврида иш олиб борилганда кузатилади. Машина кабинаси ва механизмларда паст ҳарорат тез-тез кузатилади, бунда ҳаво намлиги ва ҳаракатчанлиги ортади. Ҳаво ҳарорати симоб термометри ёрдамида 100°C шкаласигача ўлчанади, электротермоанемометр ЭА-2М билан аспирацион психометр МВ-4М кўрик термометр бўйича, шунингдек ўзи ёзувчи приборлар термографлар билан ўлчанади.

Нур иссиқлиги инфрақизил радиус узунлиги 0,76 дан 500 мкм гача бўлган электромагнит нурланишдир, улар иссиқлик хусусиятларига эга. Иссиқлик радиуссининг тезлиги Вт/м^2 да ўлчанади. Иссиқлик манбаи кам бўлган соатларда даражалар 30 дан 60 Вт/м^2 ўртасида тебраниши мумкин. Металл қиздирилганда тоблаш печларида даража 1500-2500 Вт/м^2 га етиши мумкин.

Ўлчамлари актинометрларнинг турли хил турлари ёрдамида приборлар кўрсаткичларини қайтадан ҳисоблаш билан бирга кал/см² мин, Вт/м^2 да олиб борадилар. Ҳаво намлиги ундаги сув буғлари таркиби билан аниқланади. Абсолют юқори нисбий намликлар бор. Нисбий намлик катталиги ҳавонинг намлик буғлари билан қай даражада тўйинганини кўрсатиб тургани учун меҳнат зонаси ҳаво намлиги нисбий намлик катталиги билан ўлчанади (%)

оптимал кўрсаткич нисбий намлик 40-60% чегарасида юқори бўлади, бироқ бир қатор саноатларда юқори намлик 80-90% мавжуд.

Ҳаво намлигининг буғ термометрлари аспирацион психрометрлар МБ-4М ёрдамида нисбий намликни психрометрик жадвал ёки гигрометр ёрдамида % да топиш орқали аниқланади. Ҳаво ҳаракатчанлиги анемометр ёрдамида м/с да ўлчанади. Қанотли 1 дан 10 м/с гача паллали - 1 дан 30 гача м/с даражаланган -0,2 дан 2 гача электротермоанеметр ёрдамида 0 дан 5 гача м/с. Кичик тезликлар катотермометр билан ҳам ўлчанади.

Метеорологик шароитларни ДавСт 12.1.005-86 ССБТ "Меҳнат зонаси ҳавосига умумий санитария гигиеник талаблар" га асосланиб тадқиқот қиладилар. Иш зонасида ўлчашларни хонанинг турли нуқталарида олиб борадилар, полдан 1 м баландликда ўтирган ҳолатда меҳнат қилишганда ва 1,5 м баландликда тикка ҳолда меҳнат қилганда ўлчамлари куннинг турли пайтларида ва йилнинг турли пайтларида олиб борилади. Ўлчамни нафақат турғун, балки ўзгаришчан иш жойларида ҳам олиб борадилар, муайян иссиқлик чиқариш, намлик ажратиш, совутиш манбаларидан максимал ва минимал узоқлашган бўладилар. Ўлчаш даврида технологик жараён иш хоналарининг аҳволи ва вентиляция хусусиятлари ҳисобга олинади.

Иш жойлари зичлиги катта бўлган хоналарда иссиқлик чиқариш, совутиш ёки намлик ажратиш манбалари бўлмаганда микроиклим параметрларининг ўлчаш участкалари хона бўйича текис тақсимланади. Хона майдони 100 м² дан ортиқ бўлганда участкалар 4 тадан кам бўлмаслиги керак. 100-400 м² -дан кам бўлмаслиги керак. 400 м² дан ортиқ бўлса ўлчаш участкалари сони улар орасидаги масофага қараб қўйилади.

Иш зонасида ҳавонинг вертикал ҳаракатланишининг тезлиги ва ҳароратнинг ҳар хиллиги 0,1 м баландлиги танлаб олинган ўлчамларда аниқланади. 1,9 м ва 1,7 м иш майдони полидан баландликда тўсиб турувчи мосламалар ички сирти техник дастгоҳларнинг ташқи сирти ёки учинг тўсиб турувчи мосламаларнинг ҳароратини ўлчаш иш зонасида турғун ва кўчма иш жойларида олиб борилади керак.

Ўлчашда қуйидаги шартларга риоя қиладилар:

■ термометр - психрометрлар иситилаётган ёки совутилаётган юзалардан узоқда махсус ўрнатилади;

■ тик ҳолатда ишлаётган механизмли приборларни ҳаракат қисмларининг тўлиқ тўхтамагунча горизонтал ҳолатга тавсия этилмайди;

■ приборларни осишда улар томондан ҳаво эркин ўраб олиниши керак;

■ ўлчаш учун давлат стандарти томонидан олинган калибрли ва текширилган приборлар томонидан олиб борилиши керак.

Ўлчаш натижаларини метеорологик факторларини ўлчаш протоколига киритилади.

Микроиқлим параметрларини ўлчашнинг гигиеник баҳоланиши СанМ в аҚ № 0058-96. Меъёрлаштириш қоидалари асосига солинган ва микроиқлим меъёрларининг оптимал ва йўл қўйилган катталиклари кўзда тутилган ишлаб чиқариш хоналари микроиқлимнинг санитария нормалари асосида амалга ошади. Микроиқлим учун оптимал катталиклар даражасида параметрларга риоя қилиш талаб этилади.

Нормалаштирилаётган параметрлар даражаси қуйилгиларга боғлиқ:

1. йилнинг мавсуми;
2. бажарилаётган ишлар категорияси.

Иссиқлик тарқалишнинг меъёрланиши манба турига ва тананинг нурланиш майдонига боғлиқ. Иссиқлик кўп ажралувчи ишлаб чиқариш корхоналарида комплекс механизациялаш ва узоқдан бошқарув технологик жараённинг узилмаганлигини қўллаш зарур. Иш жойларида микроиқлимни яхшилаш учун қуйидагилар гигиеник асосланган олов ёрдамида иситишни, электр қаттиқ ёки суюқ ёқилғи билан алмаштириш, зичлаш, иссиқлик. Бошқариш пултларини кабиналарда машинистлар ва операторларнинг иш жойлари участкаларида ИФК да нурланишни акс этувчи экранлари билан таъмирлаш. Иссиқ сақловчи кийимлардан фойдаланиш зарур, дастгоҳларни эса агрегатлар совугандан кейин тузатиш керак.

Юқори намлик ажралиб чиқувчи ишлаб чиқариш жараёнларида юқори зичлаш ва дастгоҳларни юкма-юк туширмоқ оралиқларининг механик равишда очилиш ва ёпиш

мосламалари билан таъминлашга қаратилган техник ва технологик чоралар тавсия қилинади. Герметизация қилинмаган дастгоҳларни алоҳида хоналарга жойлаштирадilar.

Дастгоҳлардан оқинли сувларнинг канализацияга тўкишни унинг кузатилишини таъминланган ҳолда ёпиқ усулда амалга оширадilar. Оптимал микроиқлим ҳосил қилишнинг эффе́ктив чораларига санитария тех. ва тиббий профилактик тадбирлар ҳам киради.

Чанг омили: Чанг фактори кўпгина объектлар учун етакчидир, тоғ жинслари кўмир машина кўриш тўқимачи учун ишлаб чиқариш ва б. Иш зонаси ҳавосининг чанглиниш даражаси 10-100 лаб мг/м³ га ошиши мумкин, келиб чиқишига қараб чангларнинг қуйидаги турлари ажратилади: органик, ноорганик ва аралаш. Унинг бўлиниш даражаси химиявий таркиби физик хусусиятларига қараб характерланади. Чанг ишчилар организмга фиброген, аллерген, канцероген ва б. таъсир кўрсатади.

Чанг таъсирида вужудга келувчи касалликлар хавфи (тўпланиши мг/м² ҳаво ҳажм бирлигига бор чанг зарралари) ёйилган химиявий таркиби таъсир қилиш муддати эрувчанлик аллергенлик радиоактивлиги каби хусусиятларнинг аниқ-га боғлиқ.

Ишлаб чиқариш чангини гигиеник баҳолаш мақсадида тарози методидан чанг зарраларининг ёйилганлигини чангнинг химиявий таркибини аниқ фойдаланилади тарози методи иш зонаси ҳавосидаги чанг зарраларини филтлда ҳаво тортиш натижасида ҳосил бўлган чангни тортиб кўриш йўли билан аниқланади.

Филтрловчи материал сифатида ФПП перхлорвинил матосидан қилинган АФА филтри ишлатилади.

Ҳаво намуналарини ажратиб олишни ишчилар нафас олиши зонасида турли ишлаб чиқариш операциялари жараёнида олиб борадилар, шунингдек турли чангга қарши мосламалар иши эффе́ктивлигини баҳолаш учун ҳам олиб борилади.

Филтрни аллонжга қўядилар, текширилаётган ҳаво аспиратор орқали тортиб олинади. Филтрларни ҳавони тортиб олгунча қадар ва ундан сўнг тортиб кўрадilar. Ҳавонинг жуда юқори намлиги 90-100% гача мустаснодир, филтрни термостатда қуритадилар ва хона ҳароратида 1 соат

ушлаб турадилар. АФА филтрлари агрессив моддаларга чидамли ва органик эритувчиларда яхши эрийди, бу эса уларни эритиб, чанг зарралари шакли ва ёйилганлигини микроскопда қўшимча текшируви олиб боришга йўл қўяди.

Ҳаво кам чангланганда $100-150 \text{ м}^3$ ҳавони тортиб олади, юқори чанглангалиқда ҳавонинг $0:5 \text{ м}^3$ гача. Чанг-лаганлик ҳисоби қуйидагича олиб борилади. Филтр оғирлигидан ҳаво пробасини олгандан кейин, унинг проба олгунча қадар бўлган оғирлиги чиқариб ташлайди ва тортиб олинган ҳаво ҳажми аниқланади, қўшимча катталигини мг да тортиб олинган ҳаво ҳажмига м^3 бўладилар, қидирилаётган катталикини ҳаво чангланиш конц. $\text{мг}/\text{м}^3$ оладилар. Олинган катталикини ДавСТ 12.1.055-88 ва СанҚ ва М № 0046-96 бўйича РЭМ билан таққослайдилар.

Олинган сонларни чанг ёйилганлигини аниқлаш билан тўлдириладилар, зарарлар таркибини 2 мкм, 2дан 5 мкм гача, 5 дан 10 мкмгача ва ундан юқори ўлчамда аниқлайдилар. Ёйилганликни ҳаво, чанглаганлиги оғирлигини аниқлаш учун ишлатилган ФПП матосидан қилинган ёруғлаштирилган филтрларни микроскопия йўли билан аниқлайдилар.

Филтрни предметли ойна ойна устига қўядилар ва сув ҳаммомида қиздирилаётган ацетон бўғлари устига бир неча минут ушлаб турадилар, филтр мато эриб, рангсиз плёнкага айланади, унда микроскоп орқали чанг ёйилганлиги аниқланади. Филтрда чангни текшириш бир вақтнинг ўзида турли аналитик методлар ёрдамида чангда металллар концентроген углеводородларнинг ва гигиенани қизиқтирувчи моддаларни сонини аниқлайди.

Чангланганликни текшириш натижаларини ёпиқ хоналар ҳавосини текшириш протоколига киритадилар. Чанг ҳосил бўлиши профилактикаси асосида ОШ жараёнида чангга қарши кураш тадбирлар комплексини қўлланилиши етади. Чанг ҳосил қилиш манбаларининг ҳам ашё ва материаллари учун, сув бўғ билан намлаш, айниқса брекитлаш қўлланилади. Бункерлар ва бошқалар асбоб-ускуналар автоматик мосламаларга материалларни бункерлар тўлганда вентиляциянинг эффектив тортувчанлиги беришни таъминлайдилар. Асперацион системалар суғориш системалари ва сувни чангсизлантиришни технологик асбоб ускуналарнинг ишга тушириш мосламалари билан тўсиш зарур. Машина

буюм ва асбоб-ускуналарни чангдан тозалаш, станоклардан қириндиларни тозалаш, механизациялашган ва чангсиз бўлиши керак.

Хонани чангга қараб механизация воситаларини қўллаган ҳолда ҳўллаш йўли билан ёки пневматик йўл билан олиб олиб борилади.

Кимёвий омиллар. Кимёвий фактор кенг тарқалгандир, бу асосий кимё саноати корхоналари тузлар, кислоталар, хлор минерал ўғитлар ва ишлаб чиқариш органик синтез асосида ишлаб чиқариш нефтни, газни, тош кўмирни қайта ишлаш, лак бўёқ реактивлар, пестицидлар ва бошқаларни ишлаб чиқаришни, бирикмалар ишлаб чиқаришда, хом ашё, ярим маҳсулот, эритувчилар, иссиқлик сақловчилар кўринишида бўлиши мумкин. Ҳавога бўғ, газ, захарли чанг бўлиб чиқади. Уларнинг организмга кириши асосан ингаляцион бирикманинг тери, резортив таъсири кўрсатувчанлиги бўлганда, шикастланмаган тери орқали ҳам бўлади.

Ишлаб чиқариш хоналари ҳавосини текшириш кимёвий фактор аниқлаши бўйича ишлаб чиқаришда санитария назорати даврида меҳнат шаротларини ўрганиши, технологик ва санитария техник тадбирларни баҳолаш, янги кимёвий бирикмаларни киритиш ва ҳоказо орқали амалга оширилади.

Ишлаб чиқариш вентиляцияси (ҳаво алмаштириш) санитария-техник тадбирларга киради. ва (саноатда) ишлаб чиқаришда меҳнат шароитларини соғломлаштиришни таъминловчи чоралар системасида (тартибида) етакчи ўринлардан бирига эга. Унинг ёрдамида кўп ҳолларда оптимал ёки йўл қўйилиши мумкин бўлган меҳнат шароитларини таъминланишига эришилмоқда. Чанг, метерологик, кимёвий зарарли ва ҳавфли факторлар билан курашмоқда. Вентиляция иши (контроли) кузатуви Қур М ва К 2 04. 05-867 "Иситиш, вентиляция ва сунъий ҳаво ҳосил қилиш" ҳамда методик кўрсатма "Ишлаб чиқариш хоналари Вентиляция системасининг санитария-гигиеник кузатувчи "№ 4425-87 га асосан амалга оширилади. Ишлаб чиқариш вентиляциясини ҳўригидан қуйидаги схема бўйича ўтказиш тавсия қилинади.

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВЕНТИЛЯЦИЯСИНИ КЎРИКДАН ЎТКАЗИШ СХЕМАСИ

1. Ишлаб чиқариш жараёни ҳамда меҳнат жамоасининг қисқача баёни (тасвири) – (кубатура, ишчи сони).

2. Ҳаво муҳитини ўзгартирувчи асосий зарарли характеристикаси: унинг ажралиб чиқиш характери – доимий ёки даврий, тарқалишмайдиган ёки тарқоқ.

3. Вентиляция системаси тавсифи ва унинг зарарли факторлар (табiiй, механик, умумалмашинув, умумий оқиб келувчи, маҳаллий (тартиб) тортиб олувчи) билан курашиш учун танланганини тўғри баҳолаш.

4. Агрегатнинг техник баёноти (характеристикаси): вентилятор рақами, мотор кучи.

5. Оқиб келувчи ҳавони чиқариш жойининг санитария характеристикаси ва жойлашиши.

6. Юборилувчи ҳавони тайёрлаш учун мосламалар (тозалаш, иситиш, совитиш в бошқалар).

7. Тортиш системасининг ҳаво чиқариши тўғрилигини баҳолаш (ажратиш жойи ва баландлиги, тозалаш мосламаларининг бор-йўқлиги).

8. Хона ичида ҳаво ҳаракатининг тўғри жойланганлигинининг тавсифи ва баҳоси.

9. Маҳаллий тортув системаларининг эффективлигини ўрганиш ҳамда баҳолаш (тури, сўриб олувчи тирқишда бошланғич тезлиги).

10. Берилаётган ҳаво ҳарорати ва тезлиги бўйича маҳаллий сув оқувчи мосламалар эффективлигини ўрганиш ҳамда баҳолаш.

11. Ҳаво мувозанати ҳамда тортиб олувчи вентиляциянинг ишлаб чиқарувчанлигини аниқлаш.

12. Вентиляция системалар техник синови бўйича объектларнинг вентиляция хизматларини ўрганиш.

13. Ишчиларнинг соғликлари ва керак бўлса жисмоний (физиологик) кўрикдан ўтказиш ҳақида маълумотлар (иссиқ сезувчи, иссиқлик бериш йўллари, иссиқликдан безовта бўлиш ва ҳоказо).

14. Ишлаб чиқариш хоналарининг ҳаво муҳити аҳволини баҳолаш (ёпиқ хоналарида ҳаво анализи натижаси бўйича олиб борилади):

- иш жойларида ҳаво ҳарорати ва намлиги;
- иш жойларида, йўлакларда, эшик олдида ҳаво ҳарорати тезлиги, ҳавонинг инфрақизил нурлар борлиги;
- ҳавонинг чангланганлиги (иш жойларида).

Зарарликларнинг даврий ажралишида, ишлаб чиқариш жараёнининг алоҳида босқичлари билан боғланган ҳолда, максимал (юқори) ва минимал (паст) сонларини кўрсатиши керак. Ишлаб чиқариш вентиляциясини баҳолаш учун ишлаб чиқариш жараёнини, ишчи хонаси характеристикаси (баёни), цехдаги ишчилар сони, асосий зарарлик ёки зарарликлар, ажралиб чиқиш характерини билиш керак: доимий, даврий, тарқалишга йўл қўймайдиган ва тарқоқ. Вентиляция системасининг тўғри танланганлигининг баҳоланиши шунга боғлиқ.

Ҳаво ўтувчанлиги вентиляцияни табиий ва механик бўлинишга ундайди. Ҳаво алмашинувини ташкил этиш усулига кўра вентиляция маҳаллий ва умумий бўлиши мумкин. Ҳаракатланиши бўйича вентиляцияион мосламалар тортиб олувчи (ҳавони тортиш учун мўлжалланган)га бўлинади, улар ўз навбатида маҳаллий ва умумий бўлиши мумкин:

– олиб келувчи (ҳаво бериб турадиган) иккига бўлинади: маҳаллий (ҳаво душлари, пардалари, оазислар ва умумий (бир томонга йўналтирувчи ва кўп томонга йўналтирувчи).

Ортиқча иссиқлик ажралиб чиқишига қарши энг самарадор вентиляция – аэрация ҳисобланади. Аэрация – бошқариладиган, махсус ташкил этилган табиий ҳаво алмашинуви бўлиб, шамол ва иссиқлик босимлари таъсир қилади, бунинг учун махсус қурилган бино бўлиб, унинг деразалари очиладиган, катта ва кичик очишга мўлжалланган бўлиши керак. Аэрация жуда катта иқтисодий унумдор вентиляция ҳисобланади. Унинг камчилиги ишлаб чиқариш ҳавосига зарарли буғ ва газлар, аэрозоллар кириши мумкин, чиқиб кетаётган ҳавони тозалашнинг иложи йўқ. Бундан ташқари аэрацияда олиб кетувчи ҳавони иситиш ва тозалаш иложи йўқ.

Механик вентиляция олиб келувчи ҳавони аввалдан тайёрлаб беради: (тозалаб, совитиб, иситиб ёки намлаб) ва атмосфера ҳавосига чиқаришдан аввал ҳам ҳаво зарарли омиллардан тозаланади.

Ортиқча иссиқлик билан курашишда маҳаллий ҳаво тортувчи ва маҳаллий ҳаво олиб келувчи (ҳаво душлари) ва

умумий ҳаво олиб келувчи вентиляция системаси тавсия этилади. Цехларда ортиқча намлик бўлса механик вентиляция турларидан ҳаво тортувчи шкаф ва мўри (зонтлар), венна-лари ён томондан тортувчи бортовой ҳаво тортувчи мўрилар қўлланилиб, қўшимча умумий ҳаво алмашинувчи вентиляция тавсия этилади. Нам ҳавони тортиш учун ва умумий ҳаводаги намликни ассимиляция қилиш учун олиб келувчи ҳаво 2 та зонага: юқори зона полдан 6–8 м баландликда ва паст зона қиш шароитида 35°C дан 55–60°C гача иситиб берилади. Зарарли буғ ва газлар ажралиб чиқувчи цехларда маҳаллий ҳаво тортиб олувчи ва умумий ҳаво олиб кетувчи вентиляция тавсия қилинади. Агар ишлаб чиқариш ҳавосида зарарли моддаларнинг хавфлилиқ даражаси бўйича 1-2 классга кирса, маҳаллий ҳаво сўриб олувчи вентиляция алоҳида жойлашган бўлиб, бошқа зарарли омилларни тортувчи маҳаллий ҳаво сўриб олувчи вентиляцияси билан бир вақтда ишлаши керак.

Цехларда чангга қарши механик вентиляция маҳаллий чанг тортувчи жиҳозлар (установкалар) билан ўрнатилиши лозим. Чанг тортувчи жиҳозларни танлашда манбаадан чанг тортишга мосланган бўлиб, ишчи зонасидан чангли ҳаво ўтмаслиги керак. Нам тортувчи жиҳозлар билан чанг тортувчи жиҳозлар биргалиқда ўрнатилган бўлмаслиги керак.

Ҳаво олиб келувчи механик вентиляциянинг ҳаво тортувчи (бошланиш қисми) ердан 2-3 м баландликда шамол йўлига нисбатан тўғри жойлашган бўлиб, ҳаво олувчи шахта қуш ва ҳайвонлар кириб қолмаслиги учун тўр билан беркитилган бўлиши лозим. Ҳаво олувчи ва ҳаво чиқарувчи қувурларнинг вертикал баландлиги 5-8 м, кўп қаватли биноларда эса ундан ҳам ортиқ бўлиши керак. Вентиляция ҳавони атмосферага ташлашдан аввал албатта тозалаши зарур ва бино томонидан 5 м баландга ташлаши керак. Ҳаво тарқатувчи қувурлар ишлаб чиқариш корхонаси ичида юқори шипда жойлаштирилиши лозим. Иш зонасига полдан 2-4 м баландликда горизонтал равишда ҳаво берилади; вертикал равишда эса полдан 4-6 м баландликда берилади.

Маҳаллий ҳаво тортувчи вентиляция системасига баҳо бериш учун тортувчи системадаги ҳаво тортиш тезлигига қараб берилади ва бу зарарли омилга боғлиқ. Агар ортиқча мўри (зонт) ўрнатилган бўлса, ҳаво ҳаракати тезлиги мўри ичида 0,5–0,7 м/сек бўлиши керак. Агар намликни тортиш

учун ҳаво тортувчи шкаф ўрнатилган бўлса, ҳаво ҳаракати тезлиги шкаф ичида 0,25–0,5 м/секдан кам бўлмаслиги керак, зонт (мўри) бўлса, 0,5–1,25 м/сек бўлиши керак.

Зарарли омиллардан буғ ва газларни тортиш учун маҳаллий ҳаво тортувчи шкаф ўрнатилган бўлса, унда маҳаллий ҳаво тортувчи вентиляция системасида ҳаво ҳаракати тезлиги буғ ва газларнинг РЭМ (рухсат этилган миқдори)га боғлиқ. Агар буғ ва газлар РЭМдан 100 мг/м³ дан катта бўлса, маҳаллий ҳаво ҳаракати тезлиги 0,5–0,7 м/сек, РЭМдан 100 мг/м³ дан кам бўлса 0,7–1,0 м/сек бўлиши керак. Айланма механизмлар ёки қўл ҳаракати билан боғлиқ ишларда ҳаво ҳаракати тезлиги 1,5 м/сек гача бўлиши керак. Иш жойларида буғ ва газларни тортиш учун ҳаво тортувчи зонт (мўри) ўрнатилган бўлса ҳаво ҳаракати тезлиги 0,5–1,25 м/сек бўлиши лозим.

Чангни тортиш учун маҳаллий ҳаво сўриб олувчи вентиляция системасида ҳаво ҳаракати тезлиги 1,5–4 м/сек бўлиши лозим (бунда албатта чанг заррачаларини солиштирама оғирлиги ва ўлчами ҳисобга олинади).

70-жадвал

Ҳаво душлари қўлланилганда температура ва ҳаво ҳаракати тезлиги меъёрлари

Иш категорияси	Иш жойларидаги ҳаво ҳарорати	Душдан чиқадиган ҳаво ҳарорати тезлиги, м/сек.	Ҳаво душларидан чиқаётган ҳаво оқимининг ҳарорати, °С (инфрақизил нурларнинг миқдорига қараб, т/м ²)				
			350	700	1400	2100	2800
I – енгил	31	1	28	24	21	16	–
			–	28	26	24	20
			–	–	28	17	24
			–	–	–	27	25
II – ўртача оғирликдаги	30	1	27	22	–	16	–
		2	28	24	21	24	20
		3	–	27	24	17	24
		3,5	–	28	25	27	25
III – оғир	31	2	25	19	16	–	–
		3	26	22	20	18	17
		3,5	–	23	22	20	19

Ҳаво олиб келувчи ҳаво душларини баҳолаш ҳаво душлари ичидаги ҳаво ҳаракати тезлиги орқали ва ҳаво катего-

рияси ва нурланиш интенсивлигига боғлиқ. Вентиляция самарадорлигини таъминлаш унинг унумдорлигига боғлиқ. Вентиляция унумдорлиги қуйидаги формула орқали аниқланади.

$$Q = V_{\text{ўртача}} \times F \times 3600$$

Бунда: Q – вентиляция унумдорлиги, м³/соатларда;
 $V_{\text{ўртача}}$ – ўртача ҳаракат тезлиги, м/сек;
 F – ҳаво қувурининг кесим майдони.

Ҳаво қувурлари тешикчалари битта бўлса унда анемометр билан ўлчаш мумкин. Ишлаб чиқариш шароитида ҳаво қувури ичидаги ҳаво ҳаракати тезлиги қувур ичидаги босим даражаси ўлчаб қуйидаги формула билан аниқланади:

$$V_{\text{ўртача}} = 4,04 \sqrt{H_{\text{дин.}}}$$

Бунда: $H_{\text{дин.}}$ – ҳаво қувури ичидаги динамик босим, кгс/м².

Динамик босим ($H_{\text{дин.}}$) ва ҳаво қувури ичидаги бошқа босимларни микроанометр ва пневмометрик найчалар орқали ўлчанади.

Ҳаво баланси – бу олиб келувчи ва ҳаво олиб кетувчи ҳаракати ўртасидаги мувозанат тушунилади. Агар булар орасида ҳаво ҳажми баробар бўлса нулевой ҳаво алмашинув баланси деб аталади, агар олиб келувчи ҳаво ҳажми кўп бўлса мусбат, олиб кетувчи ҳаво ҳажми кўп бўлса манфий баланс ҳисобланади.

Вентиляция системаси қаерда бўлмасин, ҳаво мувозанати нулевой бўлиши шарт, лекин амалиётда бундай бўлиши қийин. Шунинг учун ортиқча иссиқлик билан курашиш учун мусбат баланс рухсат этилади, қолган ҳолларда ишлаб чиқариш корхоналарида зарарли омилларни қўшни цехларга тарқалиб кетмаслиги учун манфий баланс мумкин деб топилган. Ишлаб чиқариш ҳавоси ҳолатини баҳолаш учун албатта иш хоналарида микроиклим ўлчанади, чанг, буг ва газларнинг концентрациялари ўлчаниб, рухсат этилган меъёрлар билан таққосланиб таҳлил қилинади.

Агар ҳавонинг ҳолати гигиеник меъёрларга тўғри келмаса унда вентиляция системаси самарадор эмас деб

баҳоланади. Вентиляция системаси ишини (ҳолати ва эксплуатациясини) назорат қилиш ҳар бир корхонада вентиляция иши муҳандисига ва ДСЭНМ лабораториясига юклатилган. Текширув даврийлиги:

– агар 1-2 классга муносиб хавфли моддалар бўлса – 1 ойда 1 марта;

– умумий ҳаво алмашинуви вентиляция системаси бўлса – 3 йилда 1 марта текширилади.

Ишлаб чиқариш шовқини. Ҳозирги замон ишлаб чиқариш корхоналарида кўп жараёнлардан шовқин пайдо бўлади. Ишлаб чиқариш корхоналаридаги металлургия комплекс, текислаш, силлиқлаш, парчинлаш, бурмалаш жараёнларида, портлатиш ишларида транспортда, йигириш, тўқиш ишларида, ҳаво босими тез пасайишида, сув тўлқинлари ўзгариб туришида чиқадиган шовқин ишловчилар организмга нохуш таъсир этади.

Чунончи, қуйида ишлаб чиқариш корхоналарида шовқин зарарли омил сифати етакчи бўлиб ҳисобланади: металлургия саноатида (хом ашёни майдалаш, агломерация қилиш, қолиплаш, қолипда чиқариш, прокат чиқариш ишларида); машинасозлик саноатининг, асосан аввало кемасозлик соҳалари (бурамалаш, қолиплаш, калибрлаш, парчинлаш, эритиш ва бошқалар); тоғ-кон ва кўмиркон саноатида (портлатиш, жараёндан, тозалаш, тўплаш ва транспорт билан ташиш ва бошқалар); тўқимачилик саноатида (йигириш, тўқиш ва бошқалар); қурилиш ишлари, қурилиш материалларини ишлаб чиқаришда (хом ашёда тортиб, пардоз ишлари, бетонга темир қоқиш, темир-бетон ишлаб чиқариш ва бошқалар); транспорт ишларида (ҳаво, ер ости, ер усти ва бошқа транспортда), ўрмончилик ва ёғочсозлик саноатида ва бошқаларда.

Шовқин – ишлаб чиқаришда ҳосил бўладиган турли частотали, турли жадалликдаги, турли баландликдаги, турли кучга эга бўлган, вақт бирлигидаги тартибсиз ўзгариб турувчи, организмга нохуш таъсир кўрсатадиган товушлар йиғиндиси. Шовқин ультратовуш, инфратовуш, вибрация (тебраниш) умумий табиатига эга: уларнинг манбаи бўлиб, қаттиқ, суюқ ва газсимон моддаларнинг тебраниши ҳисобланади. Шовқин частота ва интенсивлиги (жадаллиги) билан тавсифланади.

Частота – бу бир секундда бўлган тебранишлар сони бўлиб, Герцларда (Гц) ўлчанади. Қулоқ сезгирлиги 16 Гц дан 20 КГц орасидаги акустик тебранишларни қабул қилади. 16 Гц гача бўлган тебранишлар – инфратовуш, 20 КГц дан катта бўлган тебранишлар ультратовуш деб ҳисобланади, лекин бу товушларни эшитиш хусусиятига эга эмасмиз. Товуш тўлқинлари интенсивлигини аниқлаш товуш қуввати манбаига боғлиқ. Товуш қувватининг тўлқин бўйлаб перпендикуляр тарқалиши товуш кучи ёки интенсивлиги дейилади ва бу Вт/м² бирлигида белгиланади. Товуш тўлқинлари товуш босимига таъсир қилиб қаттиқ жисмлар орқали тарқалади. Бунда бирлик паскалларда (ПА) ёки Нютон метр (Н/м²)да. Бу шовқин интенсивлигининг абсолют бирликлари бўлиб ҳисобланади, лекин гигиеник амалиётда товуш кучини ўлчаш учун нисбий бирликлар белл (Б) қабул қилинган ва унинг ўндан бир қисми децибел (дБ) қабул қилинган. Қабул қилинган бу бирлик эшитиш бўсағаси билан оғриқ бўсағаси орасидаги товушлар йиғиндиси 14 беллдан 40 беллгача шкала ҳисобга олинган ҳолда белгиланган.

Шовқин интенсивлиги октаваларда белгиланади. Октава – деб маълум частотали диапазонлар тушунилади, бир октава билан иккинчиси оралиғидан 2 марта кўп демакдир (масалан 40 80, 80 160 Гц). Октавани белгилаш учун ўртача геометрик частотада олинади: масалан 40 80 ўртагеометрик частота бу 62,5 Гц; 80 160 учун – 125 Гц ва ҳоказо. Частота таркибига қараб шовқин қуйидагича тавсифланади: паст частотали – 400 Гц гача, ўртача частотали – 400-1000 Гц гача, юқори частотали 1000 Гц дан катта. Шовқин таснифи ДавСт 12.1.003-83 ва СН № 0031 94 да берилган.

Спектр кенглигига қараб шовқинлар:

- кенг йўлли, уларнинг кенглиги битта октавадан катта;
- тонал, унинг диапозони жуда тор бўлади.

Тонал характерга эга бўлган шовқин уч октавали диапозонда ҳар бир частота ёнидаги частотадан 10 дБ га фарқ қилади.

Вақт кўрсаткичига қараб шовқин қуйидагича бўлинади:

- доимий, яъни кун бўйи 8 соат иш вақтида 5 дБ (А) дан ошиб кетмаса (шовқин ўлчовчи шумометр “секин” режимида ишлашига қараб);

- доимий бўлмаган, кун бўйи 8 соатли иш вақтида 5 дБ (А) дан кўпга ўзгариб турса.

Доимий бўлмаган шовқин ўз вақтида яна:

- тебранувчи, вақт бирлигида шовқин даражаси ўзгариб туради;

- узилиб турувчи, бир кун мабайнида 5 дБ (А) кўпга узулиб туради;

- импульсли, бир секунд мобайнида бир ва бир қанча сигналлар берадиган шовқин ўлчовчи - шумомер "Сек Қ" да режимида ишлаганда ва ГОСТ 17.1.87-81 дан 8 дБ (А) га фарқланиб туради.

Шовқинни гигиеник тавсифлаш учун фақат частотаси ва кучидан ташқари уни вақт тавсифини ҳам билиш зарур.

Доимий шовқин иш жойларида товуш босими билан тавсифланиб децебелларда (дБ) октава йўлларидаги ўртача геометрик частоталарининг 31,5; 63; 125; 250; 500; 1000; 2000; 4000; 8000; Гц ларда белгиланади. Доимий бўлмаган шовқинни тавсифлаш учун интеграл параметр олиниб, бу товуш кучи эквиваленти билан характерланади ва ДавСТ 12.1.050-86 №2908-82 да берилган.

Товуш тўлқини вақт ва фазода тарқалади. Бу тарқалиш қайтиш реакцияси, дифракция, интерференция ҳолларида ҳамма частоталарда тарқалади.

Ишлаб чиқариш корхоналарида ҳосил бўлувчи манбадан товуш тўлқин тарқалиш мобайнида ҳар хил кучларга дуч келиши мумкин. Бунда товуш энергиясининг бир қисми эгилиб, иккинчи қисми қайтиши мумкин. Бу ҳоллар паст частотали шовқинга тааллуқли бўлиб, уларни тўлқин узунлиги кичкина бўлади. Акустик тўлқинлар амплитуда бўйича бир-бирини кучига кўпайтириш (фазалар бир-бирига яқин бўлса) ёки пасайтириш (фазалар бир-бири билан зид бўлса). Бу ҳодисаларни интерференция дейилади. Шовқин билан курашиш учун гигиенистлар, акустиклар ва курувчилар қўриқилган хоналарда товуш тўлқинларини тарқалиш қонунларини ҳисобга олиши керак.

Жорий санитария назоратида ишлаб чиқариш корхоналарида шовқин манбаларини аниқлаб, унга миқдорий (спектор таркиби бўйича ва вақт кўрсаткичига қараб) баҳо берилади. Одам организмига нохуш таъсир этувчи шовқин юқори частотадаги импульсли ва тонал ҳисобланади.

Шовқинни гигиеник баҳолаш учун албатта иш сменасида иш стажига қараб шовқиннинг таъсир вақти ва интенсивлиги (кучи) ҳисобга олинади. Шовқин одам организмига специфик (товуш анализаторига) ва носпецифик (унуморганизмга ва асосан марказий асаб системасига) таъсир қилади.

Ишлаб чиқаришда шовқин интенсивлиги (кучи ва спектраль таркиби) шумомер асбоби билан ўлчанади. Частота таркибини ўлчаш керак бўлмаганда шумомер 3-1, 00014; 00026-РФТ, 2205, 2208, 2209 ва бошқаларда ўлчанади. Агар шумомерда октавали ёки уч октавали филтър бўлса, бунда шовқин фақат кучи эмас иш жойларида балки спектрал таркибини ҳам ўлчаш мумкин. Агар шовқинни ўта таҳлил қилиш керак бўлганда, магнитофон лентасига ёзиб, лаборатория шароитида ёрдамчи қуйидаги асбоблар билан таҳлил қилиш мумкин (ўзи ёзувчи асбоб, статик тарқалиш анализаторлари). Шовқинни ишлаб чиқаришда ўлчаш учун доимий иш жойлари танлаб олинади (машина, пулт билан бошқарув жойлари, кабиналарда) ёки иш зоналарида (машина ва станокларда ишлашда ҳар бирида 3 нуқтада ўлчанади. Асбоб микрофони ердан 1,5 метр баланликда, манбаадан 0,5–1 м орасида (кабина бўлим ўртасида), ишловчилардан 0,5 масофадан ўлчаш зарур. Асбоблар билан ишлаш, унинг инструкциясида берилган бўлади.

ДавСТ 12.1.050-36-ССБТ “Иш жойларида шовқинни ўлчаш” ҳужжат вақт тафсиғига қараб шовқинни ўлчаш даражалари берилган доимий шовқин учун, шовқин двражаси, дБА ва товуш тўлқиннинг октавадаги даражаси, дБ да:

– узилиб турувчи ва тебранувчи шовқиннинг эквивалент даражаси ва максимал даражаси дБА да;

– импульсли шовқиннинг эквивалент даражаси ва максимал даражаси дБА да.

Ҳар ўлчаш нуқталарида шовқин камида 3 марта ўлчанади. Олинган натижалар ва таҳлил қилиш учун №334 у нусхали протоколига ёзилади.

Шовқиннинг натижаларини гигиеник меъёрлаш СН №0031-94 “Иш жойларида шовқинни рухсат этилган санитария меъёрлари” ҳужжатда берилган. Бу меъёрга мувофиқ, товуш босимининг октава йўлларидаги частоталари, иш жойларидаги товуш даражаси ва эквивалент товуш даражаси қуйидагига бўлиниши керак:

– кенг йўлли, доимий ва домий бўлмаган (импульсидан ташқари) шовқин жадвал № 1СН 0031-94 қараб белгиланади;

– тонал ва импульсли шовқин даражаси 5 дБ дан кам бўлса (1 жадвалдаги даражалари билан таққосланади);

– кондиционер, вентиляция ва ҳаво орқали иситиш установкаларидан ҳосил бўладиган шовқин) цехларда 1 жадвалдаги кўрсатилган шовқин даражаси фақат 5дБ фарқланса;

– тебранувчи ва узилиб турувчи шовқиннинг максимал даражаси 110 дБА ошмаслиги керак;

– импульсли шовқин учун максимал даража 125 дБА да бўлиши керак. Ишлаб чиқариш корхоналарининг доимий иш жойи ва территориясида шовқин санитария меъёри СН-00031-94 ҳужжатида кўрсатилган. Шовқиннинг РЭМ (рухсат этилган миқдори) - дБ лар ва кўрсатилган частоталарга мос бўлиши керак: 31,5 Гц-107 дБ; 63 Гц-95 дБ; 125 Гц-87 дБ; 250 Гц-87 дБ; 500 Гц-78 дБ; 1000 Гц-78 дБ; 2000 Гц-73 дБ; 4000 Гц-71 дБ; 8000 Гц-69 дБ. Шовқиннинг умумий даражаси 80 дБ (А) бўлиши керак. Баъзи ишлаб чиқариш корхоналарида ишнинг оғирлиги ва жиддийлигига қараб иш жойларида шовқинни оптимал даражаси 71-жадвалда кўрсатилган.

71-жадвал

Турли оғирлик ва кескинликдаги ишлар учун шовқиннинг оптимал даражаси

Ишнинг кескинлик категорияси	Ишнинг оғирлик категорияси			
	1-енгил	2-ўртача	3-оғир	4-ўта оғир
1. Кам кескинликдаги	80	80	75	75
2. Ҳуртача кескин	70	70	65	65
3. Кескин	60	60	-	-
4. Ҳурта кескин	50	50	-	-

Профилактик чоралар. Шовқин билан курашиш ишлаб чиқариш корхоналарида мураккаб муаммо ҳисобланиб, бу вазифани бажариш учун асосан оғохлантирувчи санитария назорати босқичида, яъни янги техника, кам шовқинли

агрегатлар ва кам шовқинли технологик жараён яратиш зарур, кейинги чора тадбирлар:

1. Энг самарадор чораларга техник ва технологик чоралар киради:

– шовқинни манбаада камайтириш, урилувчи агрегатларни айланмаларига алмаштириш;

– металл билан қопланган урилувчи мосламаларни, металмаслар билан алмаштириш;

– шовқин бермайдиган технологик жараёнларга алмаштириш ёки дистанцион бошқарувни жорий қилиш.

2. Меъёрий-режали чоралар:

– бош режа лойиҳаларини тузишда шовқин берувчи рационаллаштириш: ҳудуд зоналарида, санитария ҳимоя минтақалари корхона орасидаги масофаларга риоя қилиш, ҳудудни кўкаламзорлаштириш, иш жойларини рационал жойлаштириш.

3. Товуш ютувчи ва товушни изоляция қилувчи, демерирловчи материалларни қўллаш:

– урилувчи ва ҳаракатдаги деталларнинг люфтларини йўқотиш;

– деталларни бир-бирига тегадиган жойларига товуш камайтирувчи ва тарқалиш йўлларида камайтирувчи материалларни қўллаш (резина, кигиз, битум, пенопен, пелопласт);

– цехдан шовқин манбаини олиб чиқиб бошқа жойга ўрнаштириш;

– экранлар, қопламалар, кабиналар ғилофлар ўрнатиш;

– хоналарда товуш ютувчи материалларни қўллаш (оқлаш, церфоринлаган плиталар);

– товуш тарқатувчи йўлига товуш ютувчи воронкалар, тўғри бурчакли тешикли пластинкалар ўрнатиш.

4. Тиббий профилактик чоралар:

– рационал меҳнат ва дам олиш тартибини ўрнатиш, иш вақтидан ташқари ишлашни ман қилиш, танаффус вақтини шовқин бўлмаган хонада ўтказиш, агар шовқин даражаси 135 дБ дан кўп бўлса иш зонасига қўймаслик;

– шовқин даражасини даврий ўлчаб, меҳнат шароитларини назорат қилиш;

– ишга киришдан аввал ва иш мобайнида тиббий кўриклардан ўтказиш, қулоқ-томоқ шифокори, терапевт,

невропатолог кўриши шарт, вестибуляр аппарат текширилиб аудиметрия қилиш керак;

– шахсий ҳимоя воситаларини қўллаш (антифонлар, каскалар ва бошқалар).

Акустик тўлқинларни физик табиатини ҳисобга олсак инфратовуш ва ультратовуш шовқинга ўхшаган, аниқлаш усуллари, гигиеник меъёрлаш принциплари бир-бирига яқин. Қуйидаги қонуний ҳужжатлар санитария назорати ўтказишда иш жойларидаги зарарли ва хавфли омилларни таққослаб берилган:

– ДавСТ 12.1.001-83 “Ультратовуш. Умумий хавфсизлик талаблари”;

– ДавСТ 12.4.0077-79 “Ультратовуш. Иш жойларида товуш босимини ўлчаш усуллари”;

– контакт йўли билан қўлга ўтувчи ультратовуш дастгоҳлари билан ишловчига санитария меъёрлари ва қоидалари.

Ишлаб чиқаришда вибрация (тебраниш). Физик табиатини ҳисобга олиб вибрация - бу таранг жисмларни механик тебраниш натижасидаги маълум вақт ичидаги таъсирга айтилади. Касб билан боғлиқ зарарли омил сифатида вибрация таранг қисмларни механик тебраниш натижасида ҳосил бўлувчи, организмга бевосита тегиш натижасида таъсир қилувчи омилдир. Механик тебранишларни қуйидаги турлари мавжуд: даврий, даврий бўлмаган, гармоник, хаотик ва импульсли ва бошқалар. Бундан ташқари вибрация омил сифатида қўл дастгоҳлари билан ишлашда ҳосил бўлади. Вибрация омил сифатида учрайдиган ишлаб чиқариш корхоналарида, албатда шовқин билан биргалиқда учрайди. Ишловчиларга таъсир этишига қараб ишлаб чиқаришдаги вибрация 3 гуруҳга бўлинади:

– инсон организмга берилишига қараб;

– вибрация йўналишига қараб;

– вақт тавсифига қараб.

Одам организми вибрацияни тебраниш даражасини 0.1 Гц дан то 8000 Гц га сезиш қобилиятига эга. Ҳозирги замон ишлаб чиқариш корхоналарида омил сифатида вибрация жуда кенг тарқалган. Ишлаб чиқариш процесслари қаерда шовқин бўлса ана шу жараёнларда албатда айланма сатҳларга тегиш натижасида контакт орқали вибрация таъсири мавжуд.

Ишлаб чиқаришда вибрация СанҚ ва М. №0063-96 “Иш жойларида умумий ва локал вибрациянинг санитария меъёрлари” ҳужжатига асосан вибрация қуйидаги турлари мавжуд.

Умумий (механик) тебранишлар ўтирган ёки турган кишининг танасига берилса, маҳаллий–механик тебранишлар қўл панжалари орқали таъсир қилади. Умумий вибрация манбаига қараб уч турга бўлинади:

– транспорт вибрацияси (1 категория), турли механизм ва машиналарни ишлатиш жараёнида, агрофон ва йўлларда юрганда, қурилишда масалан: трактор, автомобиль, юк машинаси, бульдозер, грейдери ва бошқалар;

– транспорт-технологияси (категория 2) турли технологик операцияларни бажарувчи турғун (стационар ҳолатдаги машиналардан: ёки ишлаб чиқариш хоналаридан бир жойдан иккинчи жойга силжишни, тоғ қазувчи машиналар (масалан: экскаватор, кранлар, тоғ комбайнлари, бурғилаш машиналари, бетон қопловчи ва бошқалар);

– технологик (категория 3) - стационар машиналар ишлаганда вужудга келади (металл ва ёғочни қайта ишловчи станоклар, метални эритиб пресслаш жиҳозлари ва бошқалар).

Технологик тебраниш қуйидаги турларга бўлинади:

а) тури – ишлаб чиқариш хоналаридаги доимий иш жойларида;

б) тури – омборхона, ошхона, маиший хизмат хоналари, навбатчилик ва бошқа ишлаб чиқариш хоналаридаги иш жойларида (тебранишни вужудга келтирувчи машиналар бўлмаган жойларда);

в) тури – заводни бошқариш, чизмачилик бюроси, лаборатория, ўқув пунктлари, ҳисоблаш марказлари, сўғломлаштириш пунктлари, ақлий меҳнат билан машғул ходимлар хоналаридаги иш жойларида.

Тебраниш таъсир йўналишига қараб координата ўқи ортогонал системасининг вертикал ва горизонтал ўқлари бўйича тавсифланади (координата йўналишлари СанҚ ва М. 0063-96 да берилган).

Вақт тавсифи бўйича тебраниш қуйидагиларга бўлинади:

– доимий, қачонки кузатиш давомида тебраниш спектр таркибида частотаси бўйича 2 мартабадан ошмаса (6 дБ);

- доимий бўлмаган, қачонки кузатиш давомида бу кўрсаткичлар 2 маротабадан ошса;
- вақт бўйича ўзгариб турувчи, қачонки тебраниш тезлиги вақт давомида тўхтовсиз ўзгариб турса;
- узулувчан, - иш жараёнида ишчи маълум вақт давомида тебраниш билан контактда бўлмайди;
- импульсли, бир ва бир нечта тебранишдан иборат бўлиб ҳар бир контакт даври 1 с кам.

Тебраниш частотаси (1 секунд давомида тўлиқ тебранишлар сони - Гцларда) ампула (ҳаракатланувчи нуқтанинг бир жойдан иккинчи жойга максимал силжиши, метрларда), тебраниш тезлиги (м/с ёки дБ) ва тебраниш тезланиши (м/с²) билан тавсифланади. Гигиена нуқтаи назардан катта амплитудаги тебраниш ёмон таъсир қилади.

Тебраниш частотаси қанча катта бўлса амплитуда шунча кичик бўлиши керак. Частотаси бўйича тебраниш паст, ўрта ва юқори частоталарга бўлинади (72-жадвал). Уларнинг кўрсаткичлари маҳаллий ва умумий тебранишларда турлича.

72-жадвал

Тебранишнинг частотали тақсимооти

Тебраниш частотаси синфлари	Октава чизиқларидаги ўртача геометрик кўрсаткичлар, Гц ларда	
	Маҳаллий	Умумий
Паст частотали	8-16	2-4
Ўрта частотали	31,5-125	8-16
Юқори частотали	125,250,500,1000	31,5-63

Иш жойининг тебраниши, турувчи ёки ўтирувчи кишининг юмшоқ тўқима ва ички аъзоларининг ҳаракат-таянч аппарати йиғиндисидан иборат бўлган тана аъзоларини мураккаб тебраниш системасини ҳаракатдаги келтирилади.

Умумий ёки маҳаллий тебранишнинг биологик таъсири асосан тебранишнинг спектрлар таркибида, даражасига ва таъсир давомийлигига (сана давомида ва умумий стаж даврида) боғлиқ. Тебранишнинг салбий таъсирини кучайтирувчи омилларга қуйидагилар киради: статик ва физик кучланганлик, мажбурий ишчи ҳолат, бир хил ҳаракатнинг (умумий ёки маҳаллий), ноқулай микроиқлим (паст ҳаво ҳаракат тезлиги) ва шовқин.

Тебранишни частотаси (спектри) бўйича таҳлил қилин-
ди асосий меъёрловчи параметри бўлиб тебраниш тезли-
гининг ўртача квадрат қиймати - м/сек ларда ёки октава
чизиқларидаги унинг логарифмик даражаси дБ да.

Тебраниш тезлигининг логарифмик даражаси дБда
қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$L=20 \lg \frac{V}{5 \cdot 10^{-8}}$$

бу ерда: V - тебраниш тезлигининг ўртача квадрат
қиймати, м/с да;

$5 \cdot 10^{-8}$ – таянчли тебраниш тезлиги, м/с (Z-70 дБ).

Тебранишни гигиеник баҳолаш усуллари:

1). Меъёрловчи кўрсаткичларни частотаси бўйича
таҳлил қилиш;

2). Меъёрловчи кўрсаткич частотаси бўйича интеграл
баҳолаш;

3). Тебранишни меъёрий баҳолаш;

Рухсат этилган даража ҳар бир x, y, z ўқлари йўналиш-
лари бўйича алоҳида частота чизиғида меъёрланади (Сан.Қ
ва М №0063-96).

Ишчиларга тебраниш таъсирини характерловчи асосий
усул бўлиб уни частотаси бўйича таҳлил қилиш: октава
чизиқларидаги частоталардаги (тебраниш тезлиги ёки
тебраниш тезланиши ўртача квадрат қийматлари) ёки
уларнинг логарифмик қийматининг ҳусусиятлари ҳисоб-
ланади. Тебраниш спектри тебранишнинг салбий таъсирини
ўзига хослигини аниқлаб беради. Ҳар бир назорат нуқтасида
тебранишни ўлчовчи мосламани учта перпендикуляр
йўналишлар бўйича тўғри ва текис ўтириш майдончаларида
ўрнатилади:

– умумий тебраниш учун - таянч юзасидаги вертикал
перпендикуляр (Z ўқи) орқадан кўкрак томон йўналган
горизонтал (X ўқи); ўнг елкада чап елка томон йўналган
горизонтал (X ўқи);

– маҳаллий тебраниш учун - сиқиш кучининг узатиш
ёки босим йўналиши (ўқи) соннинг ўқи (X ўқ); икки юқори-
даги йўналишларга перпендикуляр (X ўқ).

Жорий санитария назоратида тебранишга миқдорий баҳо бериш керак. Тебраниш тезлиги дБ да частотаси бўйича октава чизиқлардаги ўртача қийматлари ВШВ-003, ШВК-1, РРТ, Брюль-Кьер аппаратларида ўлчанади. Иш жойларидаги умумий тебраниш октава чизиқлардаги 1, 2, 4, 8, 16, 32, 63 Гц частоталарда ўлчанади. Станционлар жихозлар учун тебранишни ўлчаш нуқталари иш жойларида тикланади (ёки хизматдаги иш жойларида), ўзи юрар ва транспорт-технологик машиналар учун - ходим ёки ҳайдовчининг ўтириш майдонлари ва жойларида ўлчанади.

Иш жойларидаги тебранишни ўлчашда иш тартибини “Секин” ўлчанади ҳисобни эса асбоб кўрсаткичи (стрелка) нинг ўртача қиймати олинади. Машина ва қўл асбоблари билан ишлаганда қўл орқали тарқалувчи маҳаллий тебранишнинг октава чизиқлари 8, 16, 32, 63, 125, 250, 500, 1000 Гц да ўлчанади; бошқариш машиналарида эса октава чизигининг тебранишни қабул қилувчи мосламани тебраниш юзасига тегиб турувчи қўлнинг қисмларига маҳкамланади. Ўлчов натижасида олинган тебраниш кўрсаткичлари СанҚ ва М. №0063-96 й. (жадвал №3, 4, 5, 6, 7, 8) ги катталиклари билан солиштирилади.

Чора тадбирлар

1. Техник технологик чоралар. Техник чора-тадбирлар технологик жараёнларни автоматлаштиришга ва механизациялашга қаратилган, тебранишни манбада камайтиришга машина ва механизмларни модернизациясига ва бошқаларга қаратилган бўлиши керак.

Техникада тебраниш хусусиятлари яхшиланган, тарқалиш йўлида уни камайтириш иложи бўлган янги машина ва жихозларни яратиш, асосий йўналиш ҳисобланади. Бу йўналишда тебранишни камайтирувчи қўлқонлардан, урулиш мосламаларини юмшатиш, тўлиқ балансирлаш, қўшимча подшипникларни ўрнатиш ва бошқа чоралар катта аҳамиятга эга.

Ишлаб чиқариш операциялар сонини ва тебранувчи машина, асбоб ва мосламалар билан ишлаш ҳажмини камайтирувчи янги, юксак технологик жараённи ўзгартириш радикал чоралардан бири ҳисобланади. Бундан ташқари

уларни технологик мақсадлари бўйича паспортдаги кўрсаткичларини ҳисобга олган ҳолда фойдаланш керак. Агар бу билан тебраниш даражасини йўл қўйиб бўладиган кўрсаткичгача камайтириш иложи бўлмаса, манбани изоляциялаш ва механик тўлқинларни ютилишига қаратилган чоратадбирларни қўллаш керак (пружинали ва резинали амортизаторлар, қўлқопларни тебранишни ютувчи материаллар билан қоплаш).

Тебранувчи мосламаларни созлаш ва созлангандан сўнг уни тебраниш хоссаларини текшириш ҳам чоратадбирларга киради. Янги қабул қилиб олинаётган мосламалар паспортида тебранишни юзага келтирувчи маълумотлар кўрсатилиши керак. Янги ишга қабул қилинаётган ишчилар техника хавфсизлиги бўйича йўриқномадан ўтишлари керак.

2. Ташкилий чора-тадбирларга ишчиларни тебраниш билан таъсир вақтини камайтиришга қаратилган чоралар киради. Иш куни давомида ишчилар ўзаро жой алмашишлари, бу эса уларни икки хил касб эгаси бўлиши кераклигини (улардан бири тебранишга боғлиқ бўлмаган иш) тавсия этилади. Тебраниш натижасида юзага келадиган касалликлар ривожланишининг олдини оладиган энг самарадор чоралардан бири меҳнат ва дам олишни тўғри ташкил этиш ҳисобланади.

Тебранишни узлуксиз таъсири микротанаффусларни ҳисобга олганда 19-20 дақиқадан ошмаслиги керак. Овқатланиш вақти 40 дақиқадан кам бўлмаслиги ва бундан ташқари 2 та тавсия қилинган 20 дақиқалик микро танаффуслар бўлиши керак, улардан бири смена бошланган сўнг 1-2 соатдан кейин ва иккинчиси овқатлангандан сўнг 2 соатдан кейин. Агар тебраниш даражаси йўл қўйиб бўладиган даражадан ошмаса, тебраниш билан таъсир вақти йигиндиси иш куни давомийлигини $\frac{2}{3}$ қисмидан ошмаслиги керак. Агар асбоб-ускуналар эски бўлиб рухсат этилган даражадан юқори бўлса, унинг даражасини, тебранишнинг йўл қўйиб бўладиган катталигини ҳисобга олган ҳолда ишчиларни тебранувчи юза билан таъсир давомийлиги йигиндиси белгиланади (73-жадвал). Йўл қўйиб бўладиган даражадан 12 дБ дан юқори бўлса - иш тақиқланади.

**Машиналарнинг тебраниш хусусиятига боғлиқ
равишда иш куни давомида тавсия этиладиган
тебраниш таъсири давомийлиги**

Санитария меъёрларига нисбатан вибротебраниш тезлигининг октава чизиклари частоталарида РЭД дан ортиши	Иш куни давомида йўл қўйиб бўладиган тебраниш давомийлигининг йиғиндиси	
	Қўл машиналари	Иш жойлари
0 дБ дан (1 марта)	320	460
3 дБгача (1,41 марта)	160	120
6 дБгача (2 марта)	80	60
9 дБгача (2,8 марта)	40	30
12 дБгача (4 марта)	20	15

“Цикл” шаклидаги иш жуда яхши самара беради (1 ҳафта тебраниш таъсирида, кейинги ҳафта таъсирисиз). Тебранувчи асбоб-ускуналар билан ишлаганда ишдан ташқари ишлашга рухсат берилмайди.

Йўл-йўлакай таъсир этувчи омилларни чегаралаш. Тебраниш таъсирини кучайтирувчи омилларга қуйидагилар киради: совуқ микроиклим, физик микроиклим (оғир ва жуда оғир), мажбурий ишчи ҳолати, шовқин. Тебраниш таъсирида бажариладиган ишларда хонадаги ҳаво ҳарорати +16°C дан паст бўлмаслиги керак, намлик 40-60% ва ҳаво ҳаракати тезлиги 0,3 м/с дан ошмаслиги керак. Очиқ ҳаводаги ишларда ишчиларни вақти-вақти билан иситиш учун ҳаво ҳарорати 22°C намлиги 40-60% ҳаво ҳаракати тезлиги 0,3 м/с кўп бўлмаган иссиқ хоналарни ташкил қилиш керак. Иш жойларида маҳаллий иситиш мосламаларидан фойдаланиши мумкин. Асбобга қўйиладиган сеқин кучи 200 ньютон - 20 кг дан ошмаслиги керак.

Қўл инструментлари массаси (оғирлиги) ёки қўл билан кўтариб ишловчи деталларнинг оғирлиги 10 кг дан ошмаслиги керак. Жисмоний зўриқишни камайтириш мақсадида иш операцияларини алмаштириб туриш, оёқ-қўлга мосламалар ўрнатиш, ўткир асбобларни ўз вақтида чархлаб туриш, статик зўриқишни камайтиришга қаратилган чоралар кўриш, иш жойини такомиллаштириш ва бошқалар. Бошқа тадбир-чоралар-шовқинга қарши чоралар стаж бир хил бўлади.

4. Тиббий – профилактик чоралар. Ишловчилар шовқин ва вибрация (тебраниш) дан сақланиш учун шахсий ҳимоя воситалари билан таъминланиши лозим: буларга билакни сақловчи энглар ва қўлқоплар, вибрация ўтказмайдиган платформали оёқ-кийимлар ва шовқиндан сақловчи мосламалар билан таъминланиши лозим. Сув билан ишлаш шароитида ва совуқ микроиқлим таъсирида ишловчилар сув ўтказмайдиган махсус кийим, оёқ-кийим, сув ўтказмайдиган энгчалар, иссиқдан сақловчи ва вибрацияни камайтирувчи прокладкалардан, тизза устига қўювчи мосламалар, тешикчали резинадан қилинган гиламчалар қўлланилади.

Бу ҳўл бўлган махсус кийимларни албатта қуритишни ташкил қилиб, уни текшириб туриш лозим. Вибрация даражасини назорат қилиш-умумий вибрацияда 1 йилда бир марта, маҳаллий вибрация таъсирида 1 йилда 2 марта текширилиб турилади. Ишловчилар организмини ташқи зарарли муҳитга курашишини кучайтириш учун: ўз-ўзини уқалаш муолажалар, ишлаб чиқариш гимнастикаси, витаминлар (ундевит, В группа витаминларидан 2-3 ҳафта давомида (1-2 марта бир йилда) билан, ультра бинафша нурларни қўллаш (йил давомида 1-2 марта 1 ой давомида), ЎзР ССВнинг 400-сон буйруғига биноан ишдан аввал ва иш даврида тиббий кўриклар ўтказиб туриш зарур. Мутахассислардан: невропатолог, терапевт, отоларинголог бўлиши лозим. Анализлардан: совуқ синов проба, вибрацион сезгирлик, динаметрия қилиш керак. 1 йилда 1 марта даврий тиббий кўриқдан ўтишлари лозим. Вибрация билан ишлашга 18 ёшдан кам бўлмасликлари лозим, ҳомиладор аёллар ҳам ишлашлари мумкин эмас. Вибрацион касалликка чалинганлар ишга рухсат этилмайди.

Электромагнит майдон (ЭММ). Халқ хўжалигида радиотехниканинг қўлланилиши, радиоэлектроникани татбиқ этиш, илмий ишларда турли частотали генераторлардан фойдаланиш, ишловчиларга электромагнит майдон билан мулоқатда бўлишига олиб келди. Бу иш жараёнларида ишловчиларга жиҳозлардан ва аппаратлардан ЭММ электрик ва магнит майдонларни таъсир қилади. Бу асосида биз ионлаштирилмаган ЭММ таъсири рухсат этилган миқдордан ошиб кетмаслиги учун курашишимиз лозим ва доимий. Бу барчаси ДСЭНМ врачининг меҳнат гигиенасининг асосий

вазифасига киради. Ионлашувчи диапазондаги электромагнит тўлқинлари ишлатиладиган корхоналарда санитар назорати ўрнатилади. Ионлашувчи нурланиш манбалари қўлланиладиган объектларда гигиеник назорат ДСЭНМнинг радиологик бўлими ёрдамида бажарилади. Корхонада физик табиати бирлиги тарқалиши. Ишлаб чиқариш турига, шароитига ишлатиладиган техник воситаларига қараб ишчилар турли электр магнит нурланишлар таъсири остида бўладилар. Фотонларга қараб электромагнит 3 турга бўлинади.

Ишлаб чиқариш корхоналарида ионлашган диапазондаги электромагнит тебраниш фойдаланиш санитар эпидемиологик станцияси табиби меҳнат гигиенаси бўлими асосий тадбирларнинг бири бўлиб саналади. Корхонада гигиеник назорат ионлашган нурланиш фойдаланиш ДСЭНМнинг радиологик бўлимига киради.

Ишлаб чиқаришда физик табиати ўлчов бирлиги ва қўлланилиши.

Ишлаб чиқариш техникалари корхоналарда электромагнит нурланиш таъсири остида бўлади. Электромагнит тебраниш фотонлар (квантлар) таркибига асосан 3 турга бўлинади (74-жадвал).

74-жадвал

Электромагнит тебраниш спеклари

Квази доимий ва доимий электр ва магнит майдонлари	Электромагнит тўлқинлари ва нурланиш					
	ионлаштирмайдиган			ионловчи		
Саноат частоталарга токнинг электромагнит майдони, электростатик майдон, доимий магнит майдон	Радиотўлқинлар	Оптик диапазондаги нурланиш			Рентген нурлари, гамма нурлари	Космос нурлари
		инфракизил нурланиш	кўриқ турган нурлар	ультрафиолет нурланиш		

1. Квази доимий электромагнит майдонлари.
2. Ионлашмайдиган.
3. Ионловчи.

Электромагнит тебранишлар (ЭМТ) физик табиатига кўра электромагнит майдонларининг ионлашмаган спектрига куйидагилар киради:

1. Электростатик майдон.
2. Доимий магнит майдони.
3. Паст частотали майдон (саноат частотаси 50Гц).
4. Радиочастоталарнинг электромагнит майдони.
5. Инфрақизил нурланиш.
6. Ультрабинафша нурланиш.
7. Лазер нурлари.

Электромагнит майдонлар тебранишлар узунлиги частотаси ва унинг қиймати нисбатан бир неча синфларга бўлинади (75-жадвал).

75-жадвал

Гигиена амалиётида радиотўлқинларнинг классификацияси

Диапазон номи	Тўлқин узунлиги	Диапазон частотаси (тезлиги)	Частота (тезлиги)	Халқаро регламентлар	
				Диапазон частота номланиши	Сони
1. Узун тўлқинлар (километр тўлқин)	1/10км	юқори	3/300 кГц	паст (ПИ)	5
2. Ўрта (мекорометр тўлқин)	100м/1см	юқори	3/3 мГц	ўрта (ЎИ)	6
3. Қисқа (декометр тўлқин)	10м/100м	юқори	3/30 мГц	юқори(ЮИ)	7
4. Ультра қисқа (метр тўлқин)	1/10м	ультра юқори	3/300 мГц	ўта юқори	8
5. Микротўлқинлар (дециметр)	10-1м	ўта юқори частота	0,3/3 гГц	ультра юқори	9
б) сантиметр	1-10см	ўта юқори частота	3/30 гГц	ўта юқори	10
в) миллиметр	1мм-1см	ўта юқори частота	30/300 гГц	олий юқори ўта	11

Ўшбу қийматлар ўзаро доимо нисбатда алоқада бўлади.
Масалан:

$$\lambda = \frac{300000 \text{ км/сек (ёруғ тезлиги)}}{F},$$

λ - тўлқин узунлиги; F - частота.

Электромагнит майдонларни вақт ўтиш билан қийматини ўзгартирадиган тоқлар ҳосил қилади. Электромагнит тебраниш қуйидаги диапазонда юради:

а) частота бўйича $3 \cdot 10^2$ дан $3 \cdot 10^{20}$ Гц гача;

б) тўлқин узунлиги бўйича 1000 кмдж*0,001 мкм ва ундан кам.

Ҳозирги замонда халқ хўжалигининг турли соҳаларида, фанда, техника электромагнит тебранишларни ионлаштирадиган манбалари кенг қўлланилади, шу ҳисобда электромагнит майдонининг радиотебранишлари синфга бўлингани жадвалда кўрсатилган. Халқ хўжалигида радиоэлектроника (радиоалоқаси, телевидение, радиолокатори) ва электроэнергетика мотори илмий техника тараққиётининг ривожланиши натижасида меҳнат унумдорлигини ошириш учун, янги технологик жараёнларни ва техникаларни тарбия қилиш учун электромагнит тебраниш турли диапазонлардан кенг қўллашда фойдаланилади.

Фаннинг турли соҳаларида, радиоалоқа, телевидение, радиолокация, металлургия, машинасозлик, енгил саноат, ядро физикасида (плазмик нарсалар олиш учун), ҳисоблаш техникасида, тиббиётда (физиотерапия, электронаркоз, электроухлатиш ва ҳоказода) электромагнит энергиядан кенг фойдаланилади.

Электромагнит энергиядан фойдаланишда янада кенгроқ электрон нурлар, импульслар менплогиясидан татбиқ этилмоқда. Электр энеогиясини узоқ масофага узатишда ёки юқори қувватли электр энергиясидан фойдаланилганда (саноатда, электр узатишда, плазма пайвандлаш ва бошқаларда) электромагнит майдонлари ҳосил бўлади ва қатор ишларда электростатик майдон, доимий магнит ва ҳоказолар ҳосил бўлади.

Электромагнит майдон фаолиятини баҳолаш ва ўлчаш учун гигиена амалиётида турли ўлчов бирликларидан фойдаланилади. ТВЧ, ПЧ, СЧ, ВЧ, ОВЧ, УВЧ қўлланишида электромагнит майдон ўлчов бирлиги ВМ бўлади, яъни электрик майдон қўлланиши ва А М - магнит майдон қўлланиши СВЧ ва КВЧ дан фойдаланганда Вт/м² - магнит олиши энергия зичлиги. Бу жуда катта қиймат. Шунинг учун МВт/см² ўлчов бирлигидан фойдаланилади СВЧ ва КВЧ диапазонлари ишлаётганлар тўлқин зонасида бўлади.

Электр ва магнит майдонлари ҳосил бўлган электромагнит майдон орасидаги аниқ бир-бирига бўйсунгани йўқ ва улар интенсивлиги бўйича бир-биридан фарқ қилади.

Электростатик майдон кучланганлиги кВ\м ва В\м ўлчов бирлигида доимий магнит майдон А\м, кА\м ўлчов бирлигида ва саноат частотасидаги тоқлар сВ ўлчов бирликларида ўлчанади.

Электромагнит майдонни гигиеник баҳолашда нурланиш манбаларини аниқлаш лозим, ҳамда унинг частотали, узунлиги ва одамларга таъсири, келиб чиқиш сабабларини аниқлаш керак.

Ишлаб чиқариш корхоналарида ЭММ манбаларига генератор, трансформатор, конденсатор, ҳаводан узатиш симларини ерлатиш ва бошқалар киради.

Радиотехника қурилмаларидан радиолокация ва радиоалока воситаларидан фойдаланишда асосий нурланиш манбалари антенналар, ҳаводан узатиш симлари, генераторлар бўлади. Антенна майдони асосий кучланиш майдони манбаига киради (антенна атрофида кучланганлик бир нечта юз вольт тақсим метрга етади).

Физиотерапеяда физиотерапевтик асбобларнинг электрофорез ва СВЧ нурланишлари ЭММнинг асосий манбаи бўлади. Электр тоқини узоқ масофаларга узатишда ҳаводан узатиш симлари (ЛЭП) асосий кучланиш майдони бўлади ва қанчалик кучланиш юқори бўлса, майдоннинг кучланганлиги шунча катта (кўп) бўлади. Ишлаб чиқариш шароитларида, аниқроқ иш жойи ЭММнинг ҳосил бўлиши шартли равишда қуйидагиларга бўлинади.

1. Технологик, яъни технологик жараёнларида ҳосил бўлган.

2. Нотехнологик ЭММ, яъни салбий таъсирлар.

Нурланган шахснинг нурланиш манбаига нисбатан тўрт турга бўлинган нурланиши бўлади:

1. Касбий.
2. Нокасбий.
3. Уй шароитида нурланиш.
4. Даволаш миқдорида нурланиш.

Нурланиш табиатига қараб умумий ва маҳаллий бўлади (76-жадвал).

76-жадвал

Нурланувчи контингентлар категорияси

Нурланиш шароити	Нурланиш тури	Нурланиш характери	
		умумий	маҳаллий
1. Генератор билан ишлаганда ЭММ ишчиларга таъсири ёки худди шундай мосламалар, жиҳозларни ишлатишдаги нурланиш таъсири.	Касб билан боғлиқ.	–	–
2. ЭММ манбаларига боғлиқ бўлмаган ишлардаги нурланиш таъсири.	Касб билан боғлиқ эмас.	–	–
3. Уй шароитидаги жиҳозларни ишлатиш жараёнида ва ишлаб чиқаришдаги турли радиотехник мосламаларни ишлатишдаги нурланиш таъсири.	Маиший шароитдаги нурланиш	–	Уйдаги радио жиҳозларидан
4. Уй шароитидаги ва даволаш муассасаларидаги турли тиббиёт жиҳозларидаги генератордан нурланиш таъсири.	Даволаш мақсадидаги нурланиш	–	–

Электромагнит майдоннинг (ЭММ) ташқи муҳитдаги одамларга таъсирининг асосий сабаблари нурланиш манбаларининг очиқ қолиши, хавфсизлик техникасининг бузилиши, созлаш ва таъмирлаш ишларида етарли қийматга кўтариледи. Нурланиш манбаларидан герметик жойларидан чиққан нурлар, қисқа айтганда позазит нурланиш зич

бўлмаган, генератор шкафларининг тешикларидан, тўлқин элементларидан чиқиб меъёрдан ошади. Инсон учун ЭММ нинг узоқ давомийлиги, систематик таъсири изсиз ўтмайди, лекин бу омил янги сунъий омил бўлиб, одам организми бунга мослашмаган. Бундан ташқари одам организмнинг функционал кумулятив таъсири ўрганиб тасдиқланган. Агар нурланиш интенсивлиги рухсат этилган даражадан катта бўлса организмга зарарли таъсир этади. ЭММнинг организмга бўлган биологик таъсири қуйидагиларга боғлиқ: ЭММ интенсивлигига, нурланиш вақтига, тўлқин узунлигига ва частотасига ва импульсли ва нурланиш тартибига (доимий, интермитерлашган) нурланиш юзасига.

Олимлардан Т.В.Каляда ва бошқаларнинг фикри бўйича ЭММ га инсон организмга адаптацион хусусият йўқ. ЭММ рухсат этилган миқдордан озгина ошса организмда аввало кўзғалиш, кейинчалик эса асаб тизимининг чарчашига олиб келади. Бунда ЭММ нинг ҳамма частоталарида носпецифик таъсири турли шаклларда намоён бўлади. ЭММ нинг тўлқин узунлиги қанча катта бўлса организмга биологик таъсири шунча кўп бўлади. Энг катта биологик таъсирли тўлқин СВЧ тўлқин ҳисобланади. ЭММ ларининг энг хавфлиси интермиттик таъсирни майдон ҳисобланади, доимий нурларга нисбатан.

ЭММ кучланганлигини ўлчаш усуллари, гигиеник бақолаш

ЭММ ларининг кучланганлигини ўлчаш ишни қайси зонада ишлашига боғлиқ ва бундан ЭММ ларининг биринчи танлаш ва қаерда ўлчаш кераклиги аниқланади.

ЭММ кучланганлигини ўлчаш учун 2519-80 рақамли услубий қўлланма мавжуд. Бу "Давлат санитария назорати ўтказишда ЭММ ионлаштирилмаган спектрини лаборатор назорат қилиш учун методик қўлланма" деб аталади (77-жадвал).

Ўлчаш натижаларини таққослаш учун ДавСТ 12.1.006-84 (яна 1988 йилда чиққан 4161-сонли ўзгартиришлар киритилган), ДавСТ 12.1002-84 "Электромагнит майдон радиочастоталари", ДавСТ 12.1.45-84 "Электростатик майдон", ДавСТ. 12.1.040-83 "Лазер хавфсизлиги. Лазер

эксплуатациясида санитария меъёрлари ва қоидалари” – №2392-81 ва бошқалар.

77-жадвал

Иш жойларида РЭММ нинг индукция зонасидаги катталикларни уларни частотаси, тўлқин узунлиги ва кучланганлигини ўлчаш бирлиги

Частота сралиғи	Оралик номи	Индукция зонасининг катталиги, метр	Иш жойларида кучланганликни ўлчаш бирлиги
Юқори частота (ЮЧ)	Узун тўлқинлар (УТ)	500-160	Электромайдоннинг кучланганлиги (Е)-В м, магнит майдон кучланганлиги (Н)-А м.
	ўрта тўлқинлар (ЎТ)	160-16	Электромайдоннинг кучланганлиги (Е)-В м, магнит майдон кучланганлиги (Н)-А м.
	Қисқа тўлқинлар (ҚТ)	16-1,6	Электромайдоннинг кучланганлиги (Е)-В м, магнит майдон кучланганлиги (Н)-А м.
Ультраюқори частоталар (УЮЧ)	Ультрақисқа тўлқинлар (УҚТ)	1,6	Электромайдоннинг кучланганлиги (Е)-В м, магнит майдон кучланганлиги (Н)-А м.
Ўта юқори частота (ЎЮЧ)	Микротўлқинлар	0,16-0,016	Энергия оқими зичлиги (ЭОЗ), Вт/м ² ёки мкВт/см ² .

ЭММ кучланганлиги ўлчаш ЭМП диапазонидаги ўлчанадиган частотага боғлиқ. ПЗ-Й, ПЗ-1М, НФМ-1, ИЭМП-Т, ИЭМП-80, ПО-1 ("Медик"), ПЗ-9, ПЗ-13. Электромагнит майдонининг кучланганлиги доимий ва доимий бўлмаган иш жойларда, ЭММ индукция ёки тўлқин зонасида ишлаётган ишчилар зонасига ўлчанади. ЭММ даражаси ўлчаш даврийлиги 78-жадвалда берилган.

Ҳар бир нуқтада 3 мартадан ердан 0,5 м, 1,0 м, 1,7 м, агар, очиқ жой бўлса бино қаватлари ҳисобга олиниб: 1,7 м, 3 м, 6 м, 9 м ва бошқа иш жойларида ўлчанади. Қабул

қилувчи қисмини максимал даражада манбага қаратади. Агар иш ўтирган ҳолатда бажарилса, бош қисми, кўкрак ва кичик тос қисми атрофида ўлчанади.

76-жадвал

Назорат объектларида ЭММ назорати даврийлиги

Гуруҳлар	Санитария ҳолатининг тавсифи	Даврийлик
1.	ЭММ рухсат этилган даражадан ортиқ эмас	3 йилда 1 марта
2.	Операторнинг доимий бўлмаган ишчилар жойларида ЭММ РЭМ дан ошган ҳолати	2 йилда 1 марта
3.	ЮЧ ва УЮЧ диапазонида доимий магнит майдони иш жойларида ЭММ РЭМдан юқори ошган ҳолати, юқори нурланиш зонасида қўлни чиқариб манипуляция ўтказишда. УЮЧ, УФ нурланиш бор иш жойларида ЭММ РЭМ дан юқори бўлса, майдон манбасида ишлайдиган операторлар ва бошқа ишчиларни иш вақтини камайтириш жойларида.	Ҳар йил
4.	Иш жойларида РЭМ дан юқори бўлса.	Чоракда 1 марта чоралар кўрилгунча умумий чора тадбирлар муддати 6 ойдан ошмаслиги керак.

Электростатик майдонни ўлчашда олинган нуқталардан ташқари яна операторнинг тана сатҳида (кўкрак даражасини олдинги тарафида) ўлчанади. Ҳар 3 марта ўлчангандан ўртача арифметик даража чиқариб, протоколда қайд қилинади. Чора-тадбирларга: уюштирилган техник ва тиббий профилактик тадбирлар кирилади. Уюштирилган чоралар лойиҳа даврида ҳам ЭММ манбадан санитария ҳимоя қилиш учун иш зоналарида қўлланилади. Бу ҳимоялар вақт орқали ва масофа ҳимояларига бўлинади.

Техник чораларга: блоklar жиҳозларни ЭММ нурланишни камайтириш ва йўқ қилиш мақсадида электрогерметиклаш экранлаштириш кўзда тутилади. Эcran материали металл ва қуймалардан бўлиши мумкин. Фақат қўрғошин қуймаси мумкин эмас. Эcranлар умумий тешикчали ва умумий бўлиши мумкин. Агар ишчилари ЭММ нурланишида эcran орқали ёки иш жойидан узоқроқ масофада муҳофаза қилишни иложи бўлмаса, ишчини шахсий ҳимоя воситалари билан таъминлаш зарур. Иш зонасида нурланиш РЭМда ортиқ даражада бўлса, тузатиш таъмирлаш синаш ишларини ўтказиш алоҳида жойда бўлиши керак.

Тиббий профилактик чоралар: Юқорида кўрсатилган коллектив чора-тадбирлар самарали бўлмаса ишчилар ШХВ билан таъминланиши зарур. Бундан ташқари бош ва кўзни нурланишдан сақлаш керак. Махсус кийим металл аралаш майда тешикли матодан бўлиб, пахта ипда тикилиши керак. Иш вақтида кумуш ёки олтин суви (0,3 мкм) югуртирилган ойнали металл сеткали ОРЗ-5 типдаги кўзойнаклардан фойдаланилади. Чора-тадбирлар ичида меҳнат ва дам олиш тартибини ўрнатиш катта аҳамиятга эга. Овқатланиш тўла тўйимли бўлиши керак. Овқат рационига витамин А ва комплекс витамин В гуруҳи бўлган озуқалардан киритиш лозим. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг 1992 йил 27 июндаги 400-сон бўйруғига асосан ишга қабул қилишдан олдин ва даврий тиббий кўриклардан ўтказиб туриш ишга кирувчилар учун тиббий танлаш асосий профилактик чора-тадбирларга киради. Тиббий кўриклар 1 йилда 1 марта ўтказилади.

ЎЮЧ билан ишловчи кишилар қуйидаги қўшимча имтиёзларга эга:

а) нурланиш интенсивлиги 10 мк Вт/см^2 гача бўлса 12 кун қўшимча таътилдан фойдаланиш;

б) нурланиш интенсивлиги 10 мкВт/м дан юқори бўлса 12 кун қўшимча таътил ва 6 соатлик иш куни берилади.

Ишлаб чиқаришдаги ёритилиш

Ёруғлик бу электр магнит майдони спектрларининг оптик диапазондаги 380-763 нм гача бўлган тўлқинлардан

иборат бўлиб, қуйида тугунчалар ва бирликлар билан тасвирланади.

– ёруғлик оқими (Ф) кўзда кўришни ҳис этувчи бир қисмдир, бирлиги люмен (ЛМ);

– ёритилганлик (Е) ёруғлик оқимининг сиртдаги ёки сатҳдаги зичлигидир, бирлиги люкс (ЛК);

– равшанлик – сатҳ бирлигидан қайтаётган ёруғлик оқимининг зичлигидир, бирлиги кд/м²;

– ёруғлик қайтиш коэффиценти (Р) сатҳдан қайтган ёруғлик оқимининг (ЭФ) тушган ёруғлик оқимига бўлган нисбати бирлиги фоизларда.

г) маҳаллий ёритгичларни жойлаштириш уларнинг мосламалари ва лампаларининг қуввати;

д) ёритилиш жиҳозлари ҳолати тозалаш даври лампаларни алмаштириш;

е) авария иш шароити.

5. Бажарилаётган иш тавсифи:

а) аниқ бажарилаётган объектнинг энг кичик ўлчами;

б) сатҳ таснифи (оч тўқ ўртача – ёруғлик қайтиш коэффиценти даражаси орқали аниқланади);

в) контрастлик (кичик ўрта катта)

г) кўз билан бажарилаётган ишнинг разряди ва подразряд (ҚурМваҚ орқали бажарилади);

д) аниқ иш бажариладиган вақт (доимий даврий);

е) бир вақтда бажариладиган ишнинг (объектни) сони уни тез-тез алмашиб туриши;

ж) травматизмдан хавфлилиги сатҳдаги тез айланма мосламалардан деталларни фарқлаш узоқ масофада объектларни аниқлаш.

6. Ёритилганликни аниқлаш:

– эскиз чизиш ва ўлчаш нуқталарини белгилаш ишлаб чиқаришдаги ва авария шароити учун ёритилганликни иш жойларида ўлчаш (алоҳида-алоҳида);

– иш хоналардаги коридор ва зинапояларда;

– гигиеник меъёрлар билан таққослаш.

7. Хулоса тузиш.

Ишлаб чиқаришда ёруғлик кўриш фаолиятини нормал ишлашини таъминлаш (учун) иш сатҳларида нормал даражадаги ёритилганлик таъминлаш учун назарда тутилган ишлаб чиқариш корхоналарида 3 турда ёритилганликдан фойдала-

нилади: табиий (манбаи қуёш), сунъий (манбаи ёритгичлар), биргалиқда (бир вақтнинг ўзида табиий ва сунъий ёруғликдан фойдаланилади). Табиий ёритилиш фақатгина ёритилганликни таъмин қилиб кўришни таъминлаб қолмасдан яна ишловчи организмга ижобий биологик гигиеник ва психофизиологик таъсири мавжуд.

Ён томондан бериладиган ёруғликдан кўра табиий ва мослаштирилган юқоридан туширилган ёруғлик нурлари бир хил самарали ёруғлик нурларини тарқатади.

Ён томондан бериладиган ёруғлик бино ичини ёритади. Ёритиш камчилиги фақат унинг бир текисда ёритилмаслигидир. Табиий ёритиш усуллари кўп вақтларда асосан йил фасллари, кўп вақтлари об-ҳаво шароитлари, ҳаво ифлосланиши каби тадбирларга боғлиқдир.

Шунинг учун кўпчилик корхона буюмлар уй-жойларда табиий ёруғликдан кўра сунъий ёритгичлар қўлланилади.

Сунъий ёритгичлар оддий “накал” чўғланиш чироқлар люминецентли паст босимли чироқлар ишлатилади.

Чўғланиш лампаси асосан иссиқлик нурлари чиқариб сариқ қизил рангда нур тарқатиб туради. Ишлатилиши оддий бўлиб, созлаш ва хизмат қилиш қулай, хоҳлаган тарафга қаратиб қўйиш мумкин. Газоразрядли лампа юқори ва паст босимли бўлиб, люминесценци ҳосил бўлади:

– паст босимли лампаларга (ЛБ) намли оқ нурли кундузги нур тарқатувчи ва рангли (ЛДЦ) (ЛЕ) қуёш нурига ўхшаш лампалар киради;

– юқори босимли лампаларга (ДРЛ) чакмоқли ртут (симоб) люминесцентли лампалар, рангли (ДРПЦ), ксенонли (ДКСТ), инерт газли натрийли (ДНАТ) ва темиргалогенли (ДРИ)лар киради. Бу лампалар фақат ташқари бино атрофлари кўчаларни ёритишда ишлатилади. Улар тежамли ва ёруғлик нурларини аниқ равшан тарқатади.

Камчиликлари – ёруғлик нурлари пульсацияланади, ишга тушириш қурилмаларида шовқин бўлади ёритиш (–18–25°C). Портлаш ва ёниш хавфи бор жойларда ишлатилмайди. Ёруғлик нурларини тарқатишда чўғланиш чироқлари қулайдир, нур тарқатиш бўйича қуйидаги бўлимларга бўлинади:

- тўғри тарқатувчи чироқлар;
- ёйма нур тарқатувчи чироқлар;

– тасвир тарқатувчи чироқлар.

Светилник-чироқларни ишлатиш ва тузилиши жиҳатидан нурли ва ўрнатилиши мумкин бўлган жойларга мосланиб танланади. Мосланиш системаси жиҳатидан ёруғлик тарқатиш ускуналари 2 га бўлинади:

– оммавий ва керакли нуқтани ёритиш, шунга қараб керакли бўлган ёритиш ускуналари танланади юқори аниқлик тўланган буюртмалар тайёрланади.

Оммавий ёритгич 10 % ёритиш ва нуқтавий ёритгич 90 % ёритиш керак. Мосланиш системаси бўйича ёритгичлар камчилиги тенг баробар ёруғлик тарқатмайди.

(Мосланиш) – 1 азоразядли лампалар ишлатишда жами ёритиш ўлчами 150 лк бўлиши керак. Оддий лампаларда 50 лк ҳақиқий ёруғлик тушмайдиган бино ичида 200 ва 10 лк бўлиши керак.

Доимий ишчи ёритгич ускуналардан ташқари корхоналарда “аварийний” тезкор ёритгичлар ўрнатилади.

“Тезкор” – носозлик ёритгичлари асосан технология жараёнида асосий ёритгичлар ўчиб қолганда 50 ёруғлик тарқатиб иш жойларини ёритади, бино ичкарасида 2 лк ва ташқарисида 1 лк ёруғлик нури тарқатади. Одамларни кўчириш пайтида йўлларни ёритиш мақсадида ишлатилади. Ёритиш нурлари люкметр полли Ю-116 ва Ю-117 асбоблар ўлчанади. Иш жойларини ёритишда иш жойи шароитлари ҳолатлари бино жойлашиши шароитлари бўйича “ҚурМ ва Ў 11-4-79” ҳужжатлари танланади.

Тузилиши ва иш жараёни бўйича иш тузилиши 8 разрядга бўлинади. Ёруғлик разрядига ва иш жараёнига 4 та тасвир-ёзиқ ҳисобланади. Қолгани ёруғлик миқдори $-0,4$ ўртача $0,2-0,4$ қоронғиси $0,2$. Контраст нуқта абсолют нисбатнинг тасвир ёруғига нисбатига

Контраст қоронғи катта $K-0,5$ ва ўртача $-0,2-5$ гача олинган $0,2$ дан кам бўлса кам ҳисобланади.

Ёритилганлик қайси системаси қўлланилганига қараб: умумий система бўлса, ёритилганлик даражаси ҳам талаб қилинади, чунки бу иқтисодий самара билан боғлиқ.

Ёруғлик меъёрларини шкаланинг бир поғонасига кўтариш керак:

– I даражали ишларда, агар иш куни давомида кўз толиқиб ишлаганда;

– жароҳат олиш хавфи юқори бўлса, агар умумий ёритиш тизимидан ёритиш 150 лк ва ундан кам бўлса;

– хонада табиий ёритиш бўлса ва хонада ишлайдиганлар доим бўлсалар, агар умумий ёритиш тизимида ёритиш 1000 лк ва ундан кам бўлса.

Ёритиш шкаласининг поғоналари (лк): 0,2; 0,3; 0,5; 1; 2; 3; 5; 7; 10; 20; 30; 50; 75; 100; 200; 300; 400; 500; 600; 750; 1000; 1250; 1500; 2000; 3000; 4000; 4500; 5000 масалан, ишлаш учун ёритиш тизимининг турли усуллари қўлланилади III “А”га тааллуқлиси, агарда у бутун смена давомида ўтказилса 2000 эмас, балки 2500 лк талаб қилинади, чунки меъёрда керак бўлган ўлчов олинмасдан, ундан бир поғона юқориси олинади.

Кўриш ишлари даражаси ва уларга мувофиқ ёритиш даражалари кўриш объектларининг ишлаётган кишининг кўзидан 0,5 м узоқ бўлмаган жойда жойлашган. Ушбу масофа узоқлашганда кўриш ишларининг даражасини меъёрлар талабга мувофиқ белгилаш керак. Объектнинг кўриниши ишлаётганнинг кўзидан 0,5 м масофадан узоқ бўлган ҳолларда даражани кўриниш объектининг минимал ўлчовидан ишлаётганнинг кўзигача ҳисобга олиниб белгиланади.

ҚурМ ва Қ 11-2-79 да ёритиш даражаси лампа турларига боғлиқ эмас. Аммо шу назарда тутилганки, чўгланувчи ишлатилганда ёритиш даражаси меъёри шкаланинг бир поғонасига камайтирилади:

– турли ёритиш тизимлари қўлланилганда, агарда меъёрланган ёритиш 750 лк ва кўпни ташкил қилади;

– умумий ёритиш тизимида I-IV, VII разрядлар учун, ундан чўгланувчи лампалардан ёритилиш 300 лк дан ошмаслиги керак.

VI ва VIII разрядлар учун ёритиш тизимида 2 поғона камайтирилади.

Санитария текширувида шуни ҳисобга олиш керакки, ишлатиш жараёнида куйган лампалар ўз вақтида алмаштирилмаган бўлса ёки қуввати кам бўлган лампаларга алмаштирилган бўлса, лампаларни ишлатиш муддати ўтган бўлса, қандилларни тозалаш муддати ўтиб кетган бўлса, тармоқда қувват ўзгариб турса, ёритиш даражалари мутлақ ўзгариши мумкин.

Ёритиш мосламаларини ишлатиш жараёнида лампалардан келаётган ёруғлик муддатининг охирига бориб камаяди: чўгланувчи лампаларда 25-30% га, шунинг учун меъёрларни таъминлаш учун эҳтиёт коэффиценти кири-тилади, яъни ёритиш даражаларини қабул қилганда ушбу жараён учун меъёрлар эҳтиёт коэффицентини қўшиб юқори олинади.

Лампаларни группалар билан алмаштирилганда лампаларни қўшимча алмаштирилишини олиб бориш керак. Газ разрядли лампаларни тахминан ҳар 600 соат ишлагандан кейин, ДРЛ лампаларни ҳар 250 соатдан кейин (уларни қандилларни тозалаш билан бирга олиб бориш мақсадга мувофиқдир).

Ёритиш даражасини камайганлигини таъминлаш мақсадларида тармоқдаги қувват ўзгармаслиги керак. Кучланиш ва ёритиш тармоқлари учун алоҳида симлар бўлиши керак.

Ишлаб чиқаришда табиий ёритиш ўзгариб туради: куннинг қай вақтилиги, атмосфера шароитлари таъсир этади, уни баҳолаш учун табиий ёритиш коэффиценти қўлланилади – ТЁК.

$$ТЁК = \frac{E_{\text{ташқари}}}{E_{\text{ичкари}}} 100 (\%)$$

Хонанинг ишлатилишидан келиб чиқиб ва унда ёруғлик қабул қилувчилар жойлашганидан ТЁК турли чегарада меъёрланади. Ён томондан ва тепадан ёруғлик қабул қилувчилар жойлашгани учун табиий ёритиш меъёрлари турлича белгиланган. Ёруғлик дарчалари хонанинг ёнида ва бир томонида бўлса, ТЁК энг минимал меъёри девордан 1 м масофада ва ойнадан энг узоқ жойлашган масофада меъёрланади, ойналар икки томонда бўлса, хонанинг ўртасида меъёрланади. Хонада тепадан ёруғлик тушса ёки ҳам тепадан, ҳам ёнидан тушса меъёрлар ўртача иш жойидан белгиланади (девордан 1 м га яқин бўлмаган жой).

ҚурМ ва Қ 2-4-79 да келтирилган ёритиш меъёрлари иқлимнинг III пояси учун келтирилганлигини ҳисобга олиб, бизнинг иқлим шароитимиздаги ёруғлик даражасини улар билан таққослаб бўлмайди, балки ТЁО меъёрлари билан

таққослаш керакдир, яъни 4 ва 5 ёруғлик иқлимлари билан. Ён меъёр ўлчамини қуйидаги формула бўйича аниқлаш керак.

Ён (4 ва 5 ёруғлик иқлими учун) – Ён (ҚурМваҚ бўйича) унда ёруғлик иқлимнинг коэффициенти (0,85 ёруғлик иқлими учун ва 0,94 ёруғлик иқлими учун)

С – иқлимнинг қуёшлик коэффициенти ёруғлик дарчаларига боғлиқ.

Хонадаги табиий ёруғлик даражаси ойналар ифлосланганлигидан ҳам камайиши мумкин, чунки ифлос ойналар ёруғликни камроқ ўтказишади. Ундан ташқари шип ва деворларнинг ифлослиги ҳам ўз таъсирини кўрсатади, чунки улардан ёруғлик камроқ ўтади (қайтади). Гигиена назорати ўтказилганда ойналар тозаллиги ҳам ҳисобга олиниши керак, улар 1 йилда камида икки марта ювилиши керак. Жуда ҳам ифлос бўлганда эса 1 йилда 1 мартадан оқланиб бўялиши керак.

Ишлаб чиқаришдаги ёруғликни кузатувини схема бўйича ўтказиш керак.

Иш жойларидаги ёруғликни ўлчови ДавСт 24-740-81 га мувофиқ Ю-116 ва Ю-117 турдаги люксерлар билан олиб борилади (Бино ва иншоотлар ёруғликни ўлчаш усули). Ишчи ёритишда ёруғликни ўлчаш учун назорат тоқчалар сони камида 5 та бўлиши керак, ёруғликни ёруғлик меъёрларида кўрсатилган жойда ўлчаш ёки жиҳозларни устида ўтказиш керак.

Ишчи ва авария ёритилишини ўлчовини куннинг қоронғи вақтида олиб бориш керак. Эвакуация пайтидаги ёритишни табиий ёруғлик 0,1 лк дан ошмаган пайтда ўтказиш керак. Цилиндрик ёруғликни аниқлаш учун ҳар бир назорат нуқтасида вертикал ёруғлик ўлчовлар перпендикуляр олиб борилади.

Ўлчов натижалари ёруғликни ўлчаш протоколи Ф. №335/У га киритилади.

Ишлаб чиқаришдаги ёруғликни текширув натижаларини ҳисобга олиб хулосалар ишлаб чиқилади ва ишлаб чиқаришда қулай бўлган ёруғлик иқлимини ташкил этиш чоралари кўрилади. Ушбу ҳолда ишлаб чиқариш ёруғлигига талаб қилинадиган қуйидаги гигиеник талабларнинг бажарилишига эътибор қаратилади:

– санитария меъёрларини ҳисобга олган ҳолда ёруғликнинг етарлилиги;

- ёруғликнинг бир меъёрлиги;
- кўзни ялтирашдан сақлаш;
- ёруғлик манбаининг бажарилаётган ишга мувофиқлиги;
- ёруғликнинг спектрал таркиби ва ёруғлик оқимининг йўналишини бажарилаётган иш хусусиятига мос келиши;
- ишчилар хавфсизлигини таъминлаш;
- ёруғлик мосламаларидан тўғри фойдаланиш.

Ишлаб чиқариш объектларида жорий санитария назорати ўтказилганда маиший хизмат хоналарида гигиеник меъёр ва қоидаларни ҳисобга олган ҳолда санитария текшируви ўтказилиши керак (гигиеник меъёр ва қоидалар II бобда кўрсатилган).

Жорий санитария назорати ўтказилганда санитария текшируви хулосалари бўйича соғломлаштириш чоратадбирларини ишлаб чиқиш керак. Аввалги бўлимларда айрим зарарли ва хавfli омилларнинг таъсирини олдини олиш чоралари меҳнатнинг оғирлиги, кескинлиги ва бошқалар ҳақида сўз юритилган эди. Ишлаб чиқариш объектининг туридан қатъи назар оптимал меҳнат шароитини яратишга умумий касалликларни камайтириш, касб касалликларининг олдини олиш ва иш қобилиятини оширишга қаратилган чоратадбирлар қуйидаги йўналишларда олиб борилади:

- инженер-техник чора-тадбирлар (технологик жараённи юксалтириш, техника хавфсизлигини таъминлаш, чиқиндисиз ишлаб чиқаришга ташкил этиш, механизациялаш, автоматлаштириш ва бошқалар);

- санитария-техник чора-тадбирлар (самарали вентляция системасини ўрнатиш, рационал ва етарли миқдорда ёритилганлик билан таъминлаш ва бошқалар);

- тиббий профилактик чора-тадбирлар қуйидагиларни ўз ичига олади;

- меҳнатнинг оғирлиги ва кескинлигини камайтириш (меҳнатни енгиллаштириш, меҳнат ва дам олишни оқилона ташкил этиш, монотония ва гипокинезияни камайтириш ва бошқалар);

- оптимал меҳнат шароитини яратиш (зарарли ва хавfli омиллар устидан лаборатория асбоб ускуналари ёрдамида доимий назорат ўтказиш, санитария меъёр ва гигиена меъёрларига риоя қилиш);

- ишга киришдан аввал ва даврий тиббий кўрикларни ўтказиш;
- ишчилар билан тиббиёт хизматини яхшилаш;
- профилактик овқатланиш билан таъминланганликни назорат қилиш;
- шахсий ҳимоя воситаларидан фойдаланиш;
- ишчиларни гигиеник тарбиялаш ва соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш.

2. Қурилиш ишлари даврида жорий санитария назорати

Жорий санитария назоратининг вазифаси меҳнат шароитлари, қурилиш ташкилотлари ишчиларининг санитария-турмуш шароитлари билан таъминланганлигини мустаҳкамлаш, ишлаб чиқаришдаги ташкилий профилактика учун соғломлаштирувчи чора-тадбирларни ишлаб чиқиш устидан назорат олиб боришдан иборатдир.

Қурилиш ишчиларининг меҳнат жараёни бошқа ишлаб чиқариш турларидан фарқ қилиб, ўзига хос хусусиятга эга. У қуйидагилар билан тавсифланади: доимий иш жойининг йўқлиги, бир қанча касбларнинг биргалашиши, кўп ишларнинг очиқ ҳавода бажарилиши, ишларни етарли механизациялаштирилмаганлиги бир қанча зарарли ва хавfli ишлаб чиқариш омилларининг таъсири. Жорий санитария назорати олиб боришда қуйидагиларга эътибор бериш керак: меҳнат шароитига, меҳнатнинг ташкил этилганлигига ва бошқаларга.

Санитар текшириш қуйидаги схема бўйича олиб борилади:

- қуриладиган объект номи: буюртмачи, пудратчи, нимага мўлжалланган (ишлаб чиқариш, яшаш, қишлоқ хўжалик), манзил;
- атрофдаги объектларнинг тавсифи, СХМни катталиги, жойи ва ҳолати, рельефи;
- ишларнинг босқичи, ер усти қисмининг характери, жиҳозлари (майдон қурилганлиги, блокли);
- ишчи ва хизматчиларнинг таркиби (сони, жинси, ёши бўйича);
- асосий касблар, ташкиллаштириш ва иш олиб бориш услуби (хўжалик, пудрат), меҳнат кооперацияси формаси (бригада);

– қурилиш майдончаси катталиги, ҳудуднинг тузилиши, тозалаш ишлари;

– ишнинг механизацияси;

– қурилиш майдончаси ва хоналарнинг ёритилганлиги;

– меҳнат омилларини лаборатор - инструментал ўлчаш усуллари орқали тавсифлаш (доимий ва кўчма иш жойларида);

– меҳнат ва дам олиш режими;

– зарарли ва хавфли омилларга қарши махсус чоратадбирлар (борлиги, ҳолати, самарадорлиги);

– травматик жароҳатланишнинг хавфлилиги;

– ичимлик суви билан таъминлаш системаси, овқатланишни ташкил этилганлиги;

– ёрдамчи маиший хоналар: хоналар сони ва уларни жиҳозланганлиги, санитар ҳолати, фойдаланиш режими;

– йилнинг совуқ фаслида ишчиларни иситадиган, иссиқ фаслида совитадиган хоналарнинг бўлиши (борлиги, ҳолати, самарадорлиги);

– махсус кийимлар билан таъминланганлиги, пойафзал билан таъминланганлиги;

– санитар оқартув ишлари.

Қурилиш ишлари асосан 3 босқичда бажарилади: нолинчи циклдаги ишлар, бино қутисини кўтариш ва унинг ичида оқлов ишлари олиб бориш.

Охирги вақтларда корхоналар, биноларнинг ва иншоотларнинг қурилиши ижара пудрати ва хўжалик усуллари билан олиб борилмоқда.

Қурилишда ишчиларнинг меҳнати бригада кўринишида бўлиб, у кооперациянинг асоси бўлиб ҳисобланади. Бир хил ишларни бажаришда махсус бригада ташкил қилинади. Бир-бири билан боғлиқ бўлган ҳар хил ишларни бажаришда керакли ишчилардан ташкил топган комплекс бригадалар ташкил қилинади.

Комплекс бригадаларда алоҳида ишларни бажариш ва ҳар хил сменаларда ишлаш учун звенолар ташкил қилинади. Махсус бригадаларда ҳам звенолар ташкил қилинади. Қурилиш машиналари машинистлари ҳам улар таркибига киради.

Қурилиш босқичларига боғлиқ равишда ишнинг таркиби ва иш шароити турли хил бўлиши мумкин:

1. Иқлим циклдаги ишлар: қурилиш ер майдонини тайёрлаш ишлари, ер ости коммуникация иншоотлари фундамент қуйиш. Бу ишлар турли йўл билан (экскаватор, бульдозер, автомашина) ишловчи ишчи механизаторлар томонидан бажарилади. Маълум ишлар механизациялаштирилмаган бўлиб, жисмоний зўриқиш талаб қилади.

2. Бинонинг ер устки қисмини кўтариш:

а) ғиштдан қуриш – ғишт терувчилар томонидан бажарилади. Қурилиш аралашмалари бетончилар томонидан бажарилади. Ғиштларни узатиш ва аралашмаларни етказиб бериш минорали кранлар томонидан бажарилади;

б) блокли қурилиш ишлари – асосан бинонинг ер устки қисмининг монтаж ишлари олиб борилади. Блоклар, қопламалар арматуралар ва бошқа материаллар ҳар хил конструкцияли кранлар ёрдамида узатилади (кийим, пойафзал). Қийин пайвандлаш ишлари ва кранлар ёрдамида бинодаги ва иншоотлардаги бутун монтаж бўйича йиғиш ишлари олиб борилади.

3. Оқлаш ишлари – сон тўлиқ қурилмаларни ўрнатиш, суваш, пол ётқизиш, эшик ва ромларни ўрнатиш, бўяш, пардозлаш, қуриштириш, электр тармоғи билан таъминлаш. Қурилиш биносидаги пардозлаш ва оқлаш ишлари етарли даражада механизациялаштирилмагандир.

Қурилиш ишларидаги иш жойлари бошқа ишлаб чиқаришдаги иш жойларидан тубдан фарқ қилади. Қурилиш ишларидаги иш жойлари асосан 2 турга бўлинади:

- қурувчи ишчилар иш жойлари;
- қурувчи машиналар машинистлари иш жойлари

(оператор).

Бундан ташқари иш жойлари ишчилар сонига кўра: индивидуал ва коллектив иш жойларига фарқланади.

Иш жойининг ҳаракатдагига кўра:

- стационар;
- даврий ҳаракатдаги;
- доимий ҳаракатдаги турларга бўлинади.

Қўлланилаётган меҳнат қуроллари ва қурилмаларига кўра:

- қўл ва механизациялашган инструментлар ёрдамида;
- қурилиш машиналари ёрдамида;
- автоматлашган воситалар ёрдамида.

Иш жойлари шундай ташкил этилган бўлиши керакки, асосий ишни бажараётган ишчилар (қурилиш ва монтаж ишлари) бошқа ўзининг касбига боғлиқ бўлмаган ва ёрдамчи ишларни бажаришга жалб этилмаслиги керак. Қурилиш ишларида метеорологик омил етакчи омил бўлиб ҳисобланади. Ёз мавсумида Тошкент шаҳрида қурилиш майдончасида метеорологик шароит (79-жадвал).

79-жадвал

Қурилиш майдонларида метеорологик шароит (ёз фасли)

Кўрсаткичлар	Кузатиш соатлари			
	6	9	12	16
Ҳавонинг ўртача ҳарорати	17	26	30	34,6
Минимал ва максимал	14,9-25	21,6-28,3	28-42	29-42,8
Қора бугнинг ўртача ҳарорати	34	43	56,1	50
Ўртача нисбий намлик	46	39	32	24
Минимал ва максимал	40-75	50-65	26-35	15-35

Бундан ташқари турли босқичларда шовқин, вибрация ва зарарли газлар, бўёқларни эритувчиларнинг буғларини таъсири бўлади

80-жадвал

Қурилиш ишларида меҳнатнинг гигиеник шароитлари

Иш тури	Шовқин цБА	Чангланганлик мг/м ³	Кимёвий омил мг/м ³
Нолинчи цикл	58-105	53	7-35(CO)
Бинонинг қути сини кўтариш	120 гача (пис-толет ишлари)	18-22	7-12 (азот оксидлари)
Оқлаш ишлари	95-100 (силлиқлаш)	7-240	100 гача (кислор, толуол) 3,6-28 (стирол)

Меҳнатнинг гигиеник шароитларига асосан жойнинг иқлим хусусиятларига, йилнинг мавсумига ва об-ҳаво шароитига боғлиқ бўлади. Бизнинг шароитда ёзги мавсумда ишчилар организмга ташқаридан кўп иссиқлик таъсир қилади.

Бундай ҳолат асосан чўл зонасида қурилиш ишлари олиб борилаётганда кузатилади (81- жадвал).

81-жадвал

Чўлда одам организмига иссиқлик кириш йўллари (Е.Ф.Розонов бўйича)

Иссиқлик кириш йўллари	ккал соат	6 соат давомида (соат 2 дан соат 2-гача) ккал
Ўртача ва оғир даражадаги ишларни бажарганда фақат алмашинув жараёнлари ҳисобига	150-300	900-1800
Минимал ҳаётий иссиқлик ҳосил бўлиши	50-80	300-480
Қуёш радиацияси	120-150	700-900
Жами	320-530	1920-3180

Гигиеник аҳамиятли томони шундаки, бу ишлар нисбатан баландликда ва ноқулай иш ҳолатида бажарилади.

Пайвандлаш ишларида пайвандчи организмига конденсация аэрозоллари тушади. Маълум қисм ишлар юқори босимли қурилмалар ёрдамида бажарилади.

Бир қатор ишлар, масалан дефектоскопияда ионлаштирувчи нурлари манбаи билан ишланади.

Бино ер устки қисмини кўтариш ва нолинчи циклдаги ишларда ғишт терувчининг ва йўл қурувчининг анчагина жисмоний зўриқиши кузатилади (82-жадвал).

82-жадвал

Ёзги мавсумда қурувчилар меҳнатини энергетик қиймати (Тошкент шаҳри)

КАСБИ	Ўпка вентиляцияси л/мин	02 ютилиши сарфланиши мл/мин	Энергия сарфи ккал/мин
Йўл қурувчи (экскаваторчи ва бошқалар)	22,9	1125	5,1
Ғишт терувчилар	20,0	778	3,5
Монтажчилар	16,2	591	3,0

Меҳнат шароитида бўладиган ишлар турли туман. Турли хил қурилиш ишлари кимёвий моддалар ишлатилиши билан бирга олиб борилади. Қуйида 83-жадвалда ишлаб чиқаришда ишлатиладиган зарарли моддалар ва касблар кўрсатилган.

83-жадвал

Ишлаб чиқаришда ишлатиладиган зарарли моддалар ва касблар

Касб	Зарарли моддалар
Футеровчи	Битум елимли лаки армит замаска олтингургут асосли кислотага чидамли битум мастиклар олтингургуртли цемент олтингургурт гази
Қувур ўтказувчи слесар	Қувурларни зарарсизлантирувчи углерод тўрт хлоридли кислоталар, ишқорлар
Дурадгор	Керосин буглари, толуол, ксилол, этилбензон буглари перхлорвенол елими ва спирт ва бошқа тутовчи антисептик ва оловдан ҳимояланувчи қурилмалар
Паркетчи	Битум мастиклар, органик эритувчилар, бензин, толуол, этилацетат ва бошқалар
Сувоқчи	Хлорид кислотаси, хлорли эритувчилар
Бўёқчи	Нитролак ва бўёқ материаллари, органик эритувчилар
Сувоқчи сайқаловчи	Хлорид кислотаси криофторли натрий дегтех мостиклар ва бошқалар
Изоляцияловчи	Фенол, формальдегид, бензин, скипидар, лаклар, эритувчилар ва бошқалар

Сувоқчилик ва бўёқчилик ишларида ҳавога эритувчиларнинг буғи ажралиши (ксилол толуол - 100 мг/м³ гача, стирол - 3,6-28,0 мг/м³ гача) ва озроқ миқдорда аммиак ва этилбензол ажралиши кузатилади. Хоналарни йиғиштириш вақтида ва шлифовка ишларида чанг (1 ва бир неча 100 мг/м³) ва шовқин (шлифовка цикловкаф - 95-100 дБА гача) ҳосил бўлади.

Қурилиш ишларини ишлаб чиқариш муҳитини турли хил факторларни ва ролини умумлаштирган ҳолда шунга айтиш керакки, ҳозирги вақтда метеорологик шароитларнинг роли юқори, чунки экспериментал шароитларда ишни олиб бориш (асосан ярим қум ерларда) амалга оширилади. Бундай ҳолатда турли хил иқлимий географик ҳудудларда, иситилмайдиган хоналарда ва очиқ ҳудудларда ишларни амалга оширишда иссиқлик алмашинуви соғломлаштирувчи чоратадбирларни ишлаб чиқиш ишчиларни совуқдан ҳимоя қилишда энг асосий масалалардан ҳисобланади. Деярли барча қурилиш ишларида жисмоний зўриқиш кузатилади. Қуйидаги 84-жадвалда шулар ҳақида кўрсатилган.

84-жадвал

**Қурилиш ишларида меҳнатнинг оғирлиги
ва меҳнатдаги зўриқиш**

КАСБ	Жисмоний зўриқиш оғирлиги	Меҳнат кескинлиги
Темир бетон ва пўлат конструкциялар монтажчиси	II	III
Гишт терувчи	III	II
Бетончи	III	II
Сувоқчи	III	II
Ер қопловчи	III	II
Йўл ишчилари	III	II
Монтажчи, слесар	III	II
Бўёкчи	II	III
Қурилиш дурадгори	II	II
Изоляцияловчи	II	III
Арматурачи	II	II
Экскаватор машинисти	II	III
Минора крани машинисти	I	IV
Электрғайвандловчи	II	III

Бу фактлар шундан хабар берадики, қурилишдаги кўпчилик ишлар оғирлиги бўйича II ёки III категорияга, кескинлиги бўйича асосан II, камдан-кам III категорияга киради. Шунинг учун қурилиш ишлари ўзига хос хусусиятлари билан характерланади. Иш операцияларининг турли-туманлиги гигиенистлар учун хос бўлган ритмийликнинг, компактнинг,

иш ўрнида стабилликнинг йўқлиги турли хил иқлимий географик зоналарда ишлар бажарилиши, яшаб бўлмайдиган ҳудудларда ишнинг бажарилиши. Агар қурилиш ишлари ишлаб турган корхоналарда реконструкция кенгайтириш олиб борилса юқоридаги факторларга ана шу корхонага тегишли бўлмаган зарарли факторлар қўшилади.

Касалланиш. Қурилиш техникасига хизмат қилувчи алоҳида ишчиларда касб касаллиги учраши мумкин: вибрацион касаллик, пневмокониоз, эшитишнинг пасайиши, таянч ҳаракат системасининг зарарланиши (артроз остеопароз, остеоартроз, фибриолюзит, радикулит ва бошқалар).

Оқлов ишлари билан машғул бўлган ишчиларда баъзан органик эритувчилардан дерматит, экзема, нефрит, таянч ҳаракат системаси касалликлари учраши мумкин. Ноль циклда иш бажарилганда травма бўлиши мумкин. Умумий касалланиш ҳақида маълумот жуда кам. Бу ҳақда Б.Г.Багирова ишларида кенг келтирилган.

Қурувчиларда нафас йўллари касалликлари, юқори нафас йўллари катарал ангина, пневмония ва бошқалар кўп учрайди. Бу касалликлар учраш чистотаси бўйича биринчи ўринда туради. Шунинг учун бу касалликлар кўп иш кунини йўқотишлар ва меҳнатга лаёқатсизликни беради. Бундан ташқари бўғимларнинг сурункали касалликлари; юрак қон томир сурункали касалликлари кўп учрайди. Буни Ўрта Осиё континентал иқлими, мавсуми ёки суткалик фарқи ва ҳаво намлиги фарқи, кўпчилик ишловчиларнинг қишки вақтларда қулай ва иссиқ кийимнинг йўқлиги, республиканинг жанубий ҳудудларида қурилиш майдончаларида ишчиларни иссиқ ва қишки совуқ кунларида кийимларини қуритиш хоналарнинг йўқлиги ва бошқалар. Баъзан бир хил касбдаги ишчилар орасида касалланиш даражаси ҳар хил бўлади, бунга регионнинг ўзига хослиги, меҳнат зарарли факторлар кўплиги, ҳўжалик ва турмуш тарзини зарарли шароитлари таъсир қилади. Ташқи муҳитнинг барча таъсирига (иқлимий, баландлик, юқори ёки кам босим шароитлар).

У ёки бу ижтимоий, гигиеник ва маиший омилларнинг аниқланиши (яшаш жойлари билан таъминланиши, овқатланишни ташкил қилиш ишчиларнинг ёш ва жинсий таркиби мосланиш даражаси ва бошқалар) керак.

Профилактик чора-тадбирлар: Санитария қоида ва меъёрлар Сан.К ва М 023-94. "Қурилиш таъминотидаги ишчиларнинг санитар маиший ва меҳнат шароитининг таъминланишига гигиеник талаблар" билан меъёрлаштирилади. Ишлаб чиқариш шундай ташкиллаштирилган бўлиши керакки, ишловчиларнинг ишлаши ва дам олишига қулай шароит яратилган бўлиши керак.

Меҳнат шароити ишчиларнинг ишлаш қобилияти ва саломатлиги экономик ва физиологик фойдали иш режими ва дам олишни ташкиллаштириш керак. Иложи борича қўл меҳнатини камайтириш, меҳнат комплексини механизациялаш ва юқори ишлаб чиқариш қувватига эга бўлган техникани қўллаш. Зарарли факторлар (шовқин, вибрация, метеошароит, чангланиш, газланиш)ни камайтиришга қаратилган чора-тадбирлар ҳам катта роль ўйнайди. Хўжалик хоналари таркибидаги қуйидагилар: гардероб, қум юткичлар, душлар бир сменадаги (ишчилар сонига ҳисобланади; ахлат ташлайдиган жойлар ишчилар келиб-кетиладиган жойдан 75 м узоқ бўлмаган масофада) киради.

Ишлаб чиқаришдаги ўлчанган зарарли факторлар гигиеник порошоклар билан солиштирилади. Ишлаб чиқариш хоналаридаги ишчи ўрнидаги микроклим нормалари: ҳаво ҳарорати -13°C дан (йилнинг совуқ вақтларида оғир ишлари учун) -26°C гача, иссиқ вақтларида ва 30°C (йилнинг иссиқ вақтларида енгил ишлар учун) нисбий намлик - 40%-60% (максимал-75%), ҳаво ҳаракати тезлиги 0,2-0,4 м/сек. Очиқ ҳавода ишловчилар учун йилнинг иссиқ вақтларида -32°C гача, совуқ вақтларда -10°C гача ишлаш мумкин. Иссиқ вақтларда -32°C дан то 40°C гача, совуқ вақтларда -10°C дан то 20°C паст бўлган шароит зарарли ҳисобланади. Очиқ шароитда ишловчилар $+40^{\circ}\text{C}$ дан юқори ва -20°C дан паст ҳаво ҳароратида ишни тўхтатиши керак. Хона ҳавосининг чангланганлиги ва кимёвий моддалар билан ифлосланганлиги Давст 12.1.005-88 "Ишчи зонаси ҳавосига умумий санитар гигиеник талаблар" бўйича шовқин ва вибрация интенсивлиги спектрлар таркиби бўйича, таъсир қилиш вақти бўйича баҳоланади.

Бутун иш куни вибрация билан боғлиқ бўлган ишчилар, машина ва технологик жиҳозлар билан ишловчилар ҳар 50 минутда 10, 20, 10 минут кетма-кетликда, қўлда механизациялашган асбоблар билан ишловчилар ҳар 45 минутда 15, 30,

26 минут кетма-кетликда дам олишга кичик танаффуслар қилишга ҳуқуқи бор. Иш ДавСТ 12.2.046-85 “Қурилиш майдонларида ёритиш нормалари бўйича ишчи, эвакуацион, кўрикчи ва навбатчи ёритиш бўлиши керак. Ишчилар шахсий ҳимоя учун махсус кийим ва махсус оёқкийим билан таъминланган бўлиши керак.

Қурувчи ва ишчилар учун қурилиш ёнида ёки ишлаб чиқариш бинолари ёнида комплекс санитар маиший хоналар қурилиши керак. Бу хоналарга кириш эшиклари олдида оёқ кийими ювиш ва тозаловчи қурилма ва тамбур ўрнатиш керак. Хўжалик хоналари таркибига қуйидагилар: махсус кийим ва уй кийими учун гардероб (ишчилар сонига қараб шкафлар 5:10 таъминланган бўлиши керак), қўл ювгичлар, душлар (1 сменада ишловчилар сонига қараб), ахлат ташлайдиган жой (ишчилар келиб-кетадиган жойдан 75 м дан узоқ бўлмаган масофада) бўлиши керак. Ташкилотчилар ишчиларини қишки совуқ вақтларида иситувчи мосламалар, иссиқ кунларда совутувчи мосламалар билан таъминланиши шарт. Профилактик чора- тадбирларга: ишга киришдан олдин ва вақти-вақти билан тиббий кўриклар ўтказиш (ЎзР ССВ-300 буйруғи), техника хавфсизлиги бўйича қўлланмалар бериш, санитар оқартув, ишлар ишчиларни сифатли ичимлик суви билан таъминлаш ва бошқалар киради. Ишчи ва қурувчиларнинг овқатланиш ўрни бир сменада ишловчилар сонига қараб белгиланади.

Овқат тарқатувчи ошхоналарда ёки овқатланиш хоналарида овқатланиш хоналари қўл ювгичлар, стационар қайнатгич, электр плита, музлатгичлар билан таъминланган: бўлиши керак.

3. Қишлоқ хўжалиги объектлари устидан жорий санитария назорати

Қишлоқ хўжалиги 2 та катта бўлимни: ўсимликшунослик ва чорвачилик бўлимларидан иборат.

Ўсимликшунослик тармоғи:

- далачилик (дон етиштириш, пахтачилик шолічилик ва бошқалар);
- боғдорчилик ва узумчилик;
- сабзавотчилик ва бошқалар;

Чорвачилик тармоғи:

– чорвани етиштириш кўпайтириш ва боқиш;

– паррандачилик ва бошқалар киради.

Қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқариш манбаи, бу ер ва тирик организмлардир (ўсимлик ва ҳайвонлар).

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришда меҳнатни ташкил қилиш ва меҳнат шароити саноат ишлаб чиқаришдаги меҳнат шароитидан ўзининг махсус томонлари билан фарқ қилади.

Бу махсус томонлар қишлоқ хўжалигининг барча тармоқларига тааллуқлидир.

3.1. Ўсимлик ўстирувчи объектлар устидан ЖСН

Меҳнат шароитида бу махсус томонларни қуйидагилар белгилаб беради:

1. Очик ҳаводаги меҳнат.

– Бу ҳолатда меҳнат ҳар қандай об-ҳаво шароитида бажарилади, яъни бу жойларнинг иқлим шароити, йилнинг мавсуми, об-ҳавоси, куннинг вақти, ҳаммаси ўз кўрсаткичига эга.

Ўзбекистон об-ҳавоси қишда ва қишдан бошқа мавсумга ўтиш даврида совуқ ва ўта ўзгарувчандир, ёзда эса жуда юқори даражада иссиқ, инфрақизил ва радиация ва паст даражадаги намгарчилик кузатилади.

2. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жойларининг яшаш жойларидан узоқлиги бир қатор ноқулайликлар келтириб чиқаради, жумладан йўлга катта куч ва вақт сарфланиши.

Бу эса ўз вақтида кишини ишдан толиқтиради ва салбий таъсир кўрсатади.

3. Йилнинг турли вақтларида ҳар хил ишларнинг бажарилиши (бу ишларнинг мавсумга, ўсиш даврига ва етиштирилаётган ҳосилга боғлиқлиги ва бошқалар). Худди мана шу ҳолатлар меҳнатни динамик ташкил қилиш ва тартибга солиш, дам олиш ишларини ташкил қилишни жуда қийинлаштиради.

4. Маълум бир ишларни бажаришда вақт етишмаслиги мавсумнинг ва об-ҳавонинг инжиқликларига боғлиқдир, айниқса бу ҳолат экиш ва ҳосилни йиғиш пайтида билинади

(ўсимликларни суғориш, зараркунандалар, ўсимлик касалликлари билан курашиш ва бошқалар).

5. Катта миқёсда пестицидлар ва минерал ўғитлардан фойдаланиш (ўғитларни зарарсизлантириш, вегетация вақтида ўсимликлар баргини тўкишда ва бошқалар).

Ўсимликшунослиқда барча ишлар қуйидаги босқичларга бўлинади:

– тупроққа экишдан олдин ва шудгордан аввал ишлов бериш (ер ҳайдаш, бороналаш, культивация ва йиғиб олингандан сўнг шудгор қилиш);

– экинларни экиш ва уларни парвариш қилиш (культивация, бегона ўтларга қарши курашиш, чеканка, ўсимликларни суғориш, пестицидларнинг қўлланиши);

– ҳосилни йиғиб олиш (қўл ва механизациялашган ҳолда);

– ҳосилга бирламчи ишлов бериш (уруғларни майдалаш, пахтани тозалаш ва бошқалар).

Ўсимлик етиштиришда меҳнат шароити асосан ҳар босқичда қўлланиладиган механизация тури ва ишлов бериш технологиясига боғлиқ.

Механизация асосини трактор техникаси ташкил этади: ўзюрар машиналар ва осма, тиркамали машиналар комплекси. Улар деҳқончиликда механизациялашган иш операциялари бажарилишини таъминлайди.

Деҳқончиликда иш шароитининг санитар ҳолатини қуйидаги схема бўйича аниқлаш керак:

– етиштирилаётган экин тури (пахта, бугдой, сули, каноп, шоли, жўхори);

– иш босқичлари;

– асосий касб эгалари, ишнинг ташкил этилиши;

– ишлаётган техниканинг характеристикаси (маркаси, қуввати, қўлланилиши, созлиги);

– механизаторларнинг ўриндиғининг ўрнатилиши (амортизатор борлиги, суянчиғи), атмосфера таъсиридан сақланиши, совуқ кунларда иситгич, иссиқ кунларда совитгич ўрнатилганлиги;

– қўлда қилинадиган ишлар рўйхати ва ишчиларнинг жинси ва ёши;

– ишчиларнинг пестицидлар билан ишлаши (тўлиқ маълумот 5-бўлимда келтирилган);

– меҳнат ва дам олиш режаси, дала шийпонларининг борлиги ва уларнинг санитар ҳолати, маиший хизмат жойлари борлиги;

– меҳнатнинг турли босқичларида хавfli ва зарарли ишлаб чиқариш факторларининг миқдорий характеристикаси (метеорологик, чанг, шовқин, тебраниш, кимёвий ва бошқалар);

– овқатланиш жойи, сув билан таъминлаш ва озиқ-овқатлар сифати;

– махсус кийим ва шахсий ҳимоя воситалари (борлиги, сақланиш шароити, зарарсизлантириш);

– травма олиш хавфи ва уни олдини олиш (аптекача борлиги, техник хавфсизлик бўйича қўлланма ва меҳнатни муҳофаза қилиш ва бошқалар);

– санитария маориф ишлари.

Пахта етиштирилиш меҳнат жараёнида шароити гигиенаси

Далашунослар, агрономлар, механизаторлар (тракторчи, комбайнчилар, прицепчи), мироблар, пестицидлар қўллайдиган ишчилар, пахта терувчилар асосий касб эгаларидир. (Бу шартли равишда, чунки бир одам ҳам у ҳам бу ишни қилиши мумкин). Пахта етиштириш технологик жараёнлари бир неча босқичлардан ташкил топади: тупроқни тайёрлаш, уруғга ишлов бериш ва экиш, майсаларнинг униб чиқиши, культивация қилиш, суғориш, чеканкалаш, ёввойи ўсимликларга, зараркунандаларга ва касалликларга қарши кураш, йигим-терим ишларига тайёрлаш, ҳосилни қўлда ва машиналарда териш, ҳосилни кўтариш, далаларни ювиш.

Пахта етиштиришда меҳнат йил бўйи давом этади – февралдан декабргача. Шунинг учун меҳнат шароитини назорат қилиш систематик равишда бўлиши лозим ва асосий иш босқичларига бириктирилган бўлиши керак.

Пахтачиликда осма ва прицеpleri анжомлар бўлган Т-28Х4, МТЗ-50Х, МТЗ-80А, ДТ-75, машина билан теришда ўзи юрар 17ХВ, ХВС-1,2, ХН-3,6, ХН-1,2, “Ўзбекистон” каби трактор техникаларидан кенг фойдаланилади. Қўлланиладиган техника жойлаштирилган кабиналарга эга бўлган бўлиши керак, ўриндиқлар суянчиқли бўлиши шарт,

механизатор танасига мослаштирувчи мослама бўлиши керак (тепага, ёнга, олдинга). Кабина иссиқдан изоляция қилинган бўлиши керак, вентиляция ва иссиқ шароитда ҳаво совутгич бўлиши шарт (буғлантирувчи, кондиционер).

Деҳқончиликда асосан пахтачиликда меҳнат шароити бир қанча факторлар билан характерланади, буларнинг ичида баъзилари (об-ҳаво шароитлари, чанг) деярли ишнинг ҳамма босқичларида асосий ўринни эгаллайди. Пахтачиликда асосан ўсимликшуносликда меҳнат шароити қатор омиллар билан характерланади.- ишловчиларга ишни ҳар бир босқичида (метеомил, чанг) бошқа босқичларда ишловчи техникалардан (шовқин, вибрация, газлар) ёки қўлланиладиган пестицидлар таъсир қилади. Жорий санитария назорати ўтказилганда зарарли ва хавfli омилларни миқдорий жиҳатдан аниқланиши керак. Омилларни аниқлаш усуллари ва таққослаш учун қонуний ҳужжатлар саноат ишлаб чиқаришдагилар билан бир хил (булар 15-боб, 1 қисмида берилган).

Ишлар очик майдонларда (ҳавода) бажарилиши сабабли, микроқлим таъсири объектлар жойлашадиган ерларга боғлиқ.

Бажарилаётган ишларни турига қараб, ишловчи организмга турли метеорологик шароитлар таъсир қилади. Иш кuni ва умумий иш бажариш мобайнида метеомил турлича таъсир қилиши мумкин. Ерни ҳайдашдан олдин, экиш давларида ҳаво ҳарорати паст ёки субнормал (-3°C - 12°C) гача, ҳаво намлиги 64-91% гача, ҳаво ҳаракати тезлиги 1-4 м/сек гача бўлади. Бу даврда ёмғир, қор ёғиши мумкин. Ишловчиларнинг кийган кийимлари совуқ ўтказиб юборса, терморегуляция ҳолатлари етарли даражада бўлмаса, ишчиларда шамоллаш касалликлари кўпайиб кетади. Буларни олдини олиш учун ЖНС текшируви вақтида тракторчилар кабиналарини герметиклаш, иссиқдан изоляция қилиш лозим ва улар махсус кийимлар билан таъминланиши керак. Пахтачиликда чеканкалашда ҳаво ҳарорати $18-29^{\circ}\text{C}$, трактор кабинасида $-19-30^{\circ}\text{C}$ бўлади. Ўртача ҳарорат соат 16 да $36,4^{\circ}\text{C}$, вақти-вақти билан $40-41^{\circ}\text{C}$, тракторчи кабинасида вентиляция ўрнатилмаган бўлса, 48°C бўлади. Нисбий намлик 46-59%, ҳаво ҳаракати тезлиги 1,6-4 м/сек гача бўлади, тракторчи кабинасида 0,9-2,5 м/сек гача бўлади. Иссиқлик радиацияси йилнинг иссиқ даврида (июл-август ойларида) иш бажарилаётганда метеомил шароитлари ёмон таъсир

қилиши мумкин. Ишчиларда терморегулятор ҳолати ёмонлашади. - тери ҳарорати 1,5-3⁰С, тана ҳарорати 37,8⁰С га кўтарилади, сув-туз балансида ўзгаришлар, пульс тезлашади, қон босими иш охирига келиб ошади.

Микроиқлим кўрсаткичлари ўлчаниб, натижалар санитария меъёрий ҳужжатлар билан таққосланади. Йилнинг иссиқ даврида кабиналарда ҳарорат 31⁰С дан ошмаслиги керак, ҳаво ҳаракати тезлиги 1,7-2,2 м/сек, нисбий намлик 40-60%. Йилнинг совуқ даврида ҳаво ҳарорати 2-14⁰С, ҳаракат тезлиги -0,5 м/с, намлик 60-80% бўлиши керак. Тракторчи кабинасининг девор сатҳлари иссиқ даврда -35⁰С бўлиши лозим.

Чанг омили иш жараёнларининг ҳамма даврларида: ер ҳайдаш, экиш, култивация ва айниқса машина билан ҳосил йиғув даврларида ҳосил бўлади. Ҳосилни йиғиб-териб олиш, пахта териш машиналари кабиналари, ворох тозаловчи, пахта тайёрлаш пунктларининг қуриши ва тозалаш цехларида чангнинг миқдори энг юқори бўлади. Чангнинг концентрацияси пахтани тераётган трактор типи, унинг герметиклиги, ернинг қуруқлигига боғлиқ бўлиб, концентрацияси 140 м/м³ га етиши мумкин. ЖСН ўтказилаётганда бу масалага катта эътибор берилиши лозим.

Қўл билан пахта теришда чангнинг иш зонасидаги миқдори об-ҳаво, техниканинг ҳолатига боғлиқ бўлиб, 2,4дан 12,7 мг/м³ гача бўлиши мумкин. Чангнинг пахта терим пайтидаги концентрацияси катта бўлиб 85-жадвалда берилган.

85-жадвал

Машина билан пахта теришда чангнинг иш зонасидаги концентрацияси (мг/м³ ларда)

Машина маркази	Минимал	Максимал	Ўртача
СХМ - 48 м	47	1000	520-12,6
СХМ - 1,2	7,6	1497	340-33,4
ХВС - 1,2	3,0 Ҳ	600	90,3-18,3
17хВ катта бункерли	37	180	47,2-10,2
17хВ кичик бункерли	6	57	25,3-8,8
ХН - 3,6	2	36	10,6-4,4
ХН - 1,2	12	61	26,3-8,3

Чангнинг энг катта концентрацияси пахта териш машиналарини СХМ-48, СХМ-1,2, ХВС-162 маркаларда пахта подборщикларнинг нафас ҳавосида учрайди.

Жорий санитария нозорати ўтказилганда фақат чанг миқдори эмас, балки унинг кимёвий таркиби ҳам аниқланади. Чанг таркибида тупроқдан ташқари кремний икки оксиди ва пестицидларнинг қолдиқлари бўлиши мумкин. Чанг таркибида уни турларига қараб кремний икки оксиди концентрацияси 22 дан то 39,5% гача бўлиши мумкин. Чанг юқори дисперсли бўлиб, 5 мкм гача бўлган чанглар 54-70%ни ташкил қилади. Пахтачиликда ишловчиларга юқорида кўрсатилган омиллардан ташқари, машиналар ишлаганда, шовқин ва вибрация (тебраниш) таъсир қилади. Машиналарни маркаларига қараб, уларни бошқариш ва ишлаш ҳолатига қараб шовқини интенсивлиги рухсат этилган меъёрга яқин 78-82 дБ А ёки ундан катта бўлиши мумкин (98-107 дБ А). Шовқин энергиясининг максимал даражаси ўрта ва юқори частоталар ўртасида бўлади. Тебраниш даражаси иш жойларида машиналар типига, техникаларга, иш босқичларига, тупроқ зичлиги, намлиги, микрорельефига боғлиқ. Тракторчи ўриндиги билан ўриндиқни қаттиқлигига боғлиқ бўлади. (Трактор ёки комбайнда тракторчининг вазни (оғирлиги билан ўриндиқни қанча юк кўтариш қобилияти берилган бўлади. Тебраниш энг катта даражаси гусеницали трактор ва юқори қувватли двигателлар билан ишланганда бўлади. Агар нотўғри бошқарилса тўлқин резонанси таъсирида тебраниш 1,5 ва ундан кўп марта рухсат этилган меъёр (РЭМ) дан ошиб кетади.

Механизаторлар ишлаганда ишчи зонани машинадан чиқаётган чанг ифлослантириб, бу ифлосланишдан чиқаётган газтубасини жойлашган жойига, двигателлар ҳолатига, кабиналарни герметик ҳолати, шамол йўналишига ва қўлланилаётган ёқилғига боғлиқ. Чиқаётган газ таркибида: углерод оксиди, углерод икки оксиди, метан, водород, акролейн ва бошқалар бор. Булар орасида энг заҳарли компонентлардан бири углерод оксидидир. Карбюраторли двигателлардан чиқаётган газ таркибида дизел двигателларидан чиқаётган углерод оксидига 4-5 марта кўп бўлади. Ифлос газларни энг кўп миқдори прицеп турган иш зонасида бўлади. Пахтачиликда ўсимликшунослиқда ҳам кўп ишларда

қўл меҳнатидан фойдаланилади. Бу меҳнат кўпинча катта жисмоний зўриқиш ва мажбурий иш ҳолатида бажарилади (суғориш, чопиш, чеканкалаш, ҳосилни териш). Пахтани қўл билан терганда иш эрта наҳордан то қоронғи-кечгача давом этади. Пахта терувчи аёллар мажбурий иш ҳолатида, ерга эгилган, баъзи вақтда энгашиб ўтирган ҳолатда терадилар. Уларни панжалари пахта чаноқларини суғуриб олиш учун тўхтовсиз ҳаракатда бўлади. Бармоқларнинг тез-тез чаноқларга тегиши микротравмаларга олиб келади. Пахтани (8-10 кг) этакларга териб бўлган аёллар уни катта қанор қопларга тўлдирадилар ёки машиналарга тўкадилар. Кўрак теришда ҳам иш бажариш худди қўлда пахта теришга ўхшаш хусусиятларга эга. Суғориш ишларида ва тупроқни тайёрлашда, ишлар мажбурий иш ҳолатида бажарилади, уларга бир вақтда турли микроиқлим омили таъсир қилади. Сувчининг бош тана қисмларига юқори ҳарорат (плюс 11–16 °С июн ойида, плюс 17–19°С – июл ойида) таъсир қилади. Булар организмдаги физиологик реакциялари нохуш таъсир қилади: пульс кўпаяди, оёқларда капилляр тораяди, максимал қон босими ва тана юқори қисмларида тери ҳарорати ошади, тавон тагида тери ҳарорати пасаяди; айниқса кечаси ётганда бўғинларда оғриқ пайдо бўлади, уларни қизиш ҳолати, парастезиялар кузатилади.

Таъмирлаш ишларида ЖСН

Юқорида айтилган ишлардан ташқари, қишлоқ хўжалик техникаларини сифатини ўз вақтида таъминлаш учун алоҳида махсус таъмирлаш корхоналари (устахоналар) мавжуд. Ўсимликшуноса жорий санитария назорати ўтказилганда албатта ДСЭНМ шифокорлари ана шу таъмирлаш устахоналарини ҳам қуйидаги схемага асосланиб текшириб туриши шарт:

1. Худуднинг ҳолати. Санитария ҳимоя минтақаси.
2. Бинонинг типи. Қурилиш материалларининг тавсифи. Пардозлаш турлари.
3. Хонанинг баландлиги ва майдони. Битта ишчига кубатураси.
4. Пол ва шиплар, деворлар ҳолати, уларнинг капитал ёки пардозлашнинг кераклиги.

5. Устахоналардаги асосий жиҳозлар ва иш жараёнларининг тавсифи: ювиш, механик, эритиш, иссиқ ишлов бериш, қуйиш, электротаъмирлаш, бўяш ва синаш.

6. Ишлаб чиқаришдаги зарарли омиллар тавсифи.

7. Микроиклим шароити: параметрлари ва тавсифи (доимий, даврий).

б) ультрабинафша ва радиацион нурланиш манбалари;

в) ҳаводаги чанг манбалари, ҳимоявий таркиби ва концентрацияси;

г) зарарли буг ва газлар: манбаи, ҳаводаги концентрацияси;

д) ишлаб чиқаришдаги шовқин ва тебраниш: манбаи, интенсивлиги (кучи) ва спектрал таркиби, вибрация (тебраниш параметри ва тавсифи), таъсир вақти.

7. Травматик хавфлилиги: оғир ишларни механизациялаш даражаси, ишлаб чиқариш хоналарининг бесаранжомлиги.

8. Вентиляция (табiiй: механик) системаси, жойлашиши, самарадорлиги.

9. Ёритиш (табiiй, сунъий, биргалиқда). системаси, ёритгичлар, уларнинг ҳолати ва ёритилганлик даражаси.

10. Ичимлик суви билан таъминлаш, унинг санитар тавсифи.

Текширув натижаларини баҳолаш ва чора-тадбирлар ишлаб чиқиш, ишлаб чиқаришда меҳнат шароитига қандай баҳо берилса, айнан шундай бўлади.

Ўсимликшуносликда соғломлаштириш чора-тадбирлари (пахтачилик)

Энг радикал чора-тадбирларга техник тадбирлар киради. Бу тадбирлар меҳнат физиологияси асослари ва эргономикани ҳисобга олган ҳолда комплекс механизациялаш, техникани такомиллаштиришга қаратилган. Ўсимликшуносликда соғломлаштиришнинг асосий йўналишига ДСЭНМ шифокорини ЖСНдаги фаол таъсир қилувчи чораларига ҳужалиқда мавжуд бўлган техникадан комплекс фойдаланиш, уларни ўз вақтида таъмирлаш, санитария меъёрлари ва қоидаларига риоя қилиш, техника хавфсизлигини муҳофазалаш, юқорида айтилган чоралар иш

оғирлигини камайтиради, қўл билан бажариладиган иш операцияларини камайтиради, машиналар билан ишлаш самарадорлигини оширади, меҳнат шароитини яхшилади. Бунда ишни ташкил қилиш катта аҳамиятга эга. Бир вақт ичида мураккаб дала ишлари бажарилаётганда ташкилий-технологик карталар тузиш меҳнатни ташкил қилишнинг энг самарали шаклларида бўлиб, бу ишларни санитария хизматчилари доимий назорат остига олиб туришлари керак. Бунда, ишлатилаётган техника воситалари меҳнат шароитига жуда катта таъсир кўрсатилиши ҳисобга олиниши зарур, чунки механизаторлар санитария-техник билимга эга бўлишлари зарур, улар техникани эксплуатация қилишда (фойдаланишда, майда таъмирлаш жиҳозидо доимий қараб тозалаб туришлари учун).

Механизатор ишга киришишдан аввал ўриндиқни ўзининг бўйига мослаштириб олиши, елка ўриндиқлари яхши жойларини ўтишганда кўча ҳаракатларига тўла риоя қилиши керак. Бунда унинг қўл рулда бемалол туриши керак, елка-қўл бўғимлари озгина қайрилган ҳолатда бўлиши керак. Тебраниш даражасини камайтириш учун ўриндиқнинг қаттиқлигини ўрнатиш керак, тана оғирлигига мослаштириш керак.

Бундан ташқари вентиляция ишларини текшириб (йилнинг иссиқ даврида кондиционерлар ишлаши, йилнинг совуқ даврида иситувчи мосламалар ўрнатиш, кабиналарни герметиклаш, буларнинг ҳаммаси ортиқча иссиқлик, чанг, газлар билан курашишда юқори самара беради. Шовқин билан курашиш учун ҳамма техник чоралар кўрилади. Буларга двигателларнинг нормал ишлашини таъминлаш, асбобларни текшириш, дераза, эшик, панеллар ва барча боғлагичларни тузатиш керак. Техниканинг ҳолати, механизаторларнинг ўз касбига тайёрланиши, техника хавфсизлигини таъминлаш шикастланишнинг олдини олишга ёрдам беради. Шикастланишнинг олдини олиш учун тракторчилар кабинасига сигналлар ўрнатилиши керак. Товуш сигналининг даражаси ташқаридаги трактордан чиқаётган шовқин даражасидан 8 дБА катта бўлиши керак. Иш жойлари агар хавфли жойлар бўлса, албатта қизил рангга бўялган белгилар бўлиши зарур. Тракторчилар, комбайнчилар иш бажараётган вақтда техникани таъмирлаш ишларини бажаришда шикастланишларга

сабаб бўлиши мумкин. Тракторларда камида 2 та чироқ (фара) бўлиб, қоронғи тушганда ҳаракат йўлини ёритиб туриши керак. Барча механизаторлар ишлаб чиқариш санитарияси ва техника хавфсизлиги бўйича инструктаж ўтиши лозим ва алоҳида журналда бу қайд қилинади. Ишни ташкил қилувчи раҳбар ходимлар қўлланилаётган техникани систематик назорат остига олишлари керак. Иш жараёнларини физиологик регламентлаш сувчиларнинг меҳнат шароитларини яхшилашда, чарчаш ва шикастланишнинг олдини олишда катта роль ўйнайди, бу меҳнат ва дам олишни тўғри ташкил этиш, меҳнат оғирлиги ва кескинлигини камайтиради. Иш кунини регламентлаш учун (8 соатли) айниқса ишлар жадал даврида (экиш, ҳосилни йиғиб олиш) да албатта ишни икки сменали тартибга ўтказиш зарур. Тушлик учун танаффус (40-60 минут) дан ташқари ҳар икки соатдан кейин 10–15 дақиқалик кичик танаффуслар берилиши керак. Ёз фаслида ишни эрталаб соат 6 дан бошлаб, ҳаво ҳарорати энг иссиқ вақтларда танаффус қилиш ва кеч соат 18 дан кейин ишларни давом эттириш тавсия этилади. Кичик танаффуслар соя-салқин жойларда, катта танаффус ва тушлик дала шийпонларида ўтказилиши лозим. Офтоб уриш ҳолатидан (иссиқлик таъсиридан) сақлаш чора тадбирларига махсус пахта тозалаш газламаларидан тикилган махсус кийимлар билан таъминлаш, бу кийимлар ишчини ўзига мос, очиқ рангли ва кенг қилиб тикилган бўлиши керак. Очиқ ҳавода ишлашда ишчилар кенг бош кийимларини кийиши шарт. Дала шийпонида ДавСТ 950-2000 “Ичимлик суви” меъёрига биноан сифатли ва миқдор жиҳатдан етарли сув билан ишчиларни таъминлаш керак. Организмда чанқашни қолдириш учун турли ичимликлар тавсия этилади: совитилган ичимлик суви, витаминланган ичимлик (компот ва бошқалар). Совуқ қотишнинг олдини олишдаги асосий чора тадбирларидан бири кабиналарни иситиш, махсус кийимлар ва оёққа сув ўтмаслиги учун махсус оёқ кийимлари билан таъминлаш керак. Махсус кийимлар ва оёқ кийимлари ишчиларнинг эркин ҳаракатига халақит бермаслиги ва ўз размерига тўғри келиши керак. Йилнинг совуқ даврида очиқ ҳавода ишловчилар ҳар бир соат ишлагандан кейин 10-15 минут танаффус қилиши керак.

Одам организмнинг умумий тонусини кўтариш чора тадбирлари киради: жисмоний машқлар, чиниқиш, нормал дам олиш (суткалик, хафталик, йиллик), ўз вақтида етарли даражада ухлаш, зарарли одатлардан сақланиш, ишдан қайтаётган транспортда ишчиларни ўз уйларига элтиб қўйиш ва бошқалар. Профилактик соғломлаштириш тадбирлари орасида рационал овқатланиш катта рол ўйнайди. Дала хўжалигида ишлаётганлар учун албатта дала шийпони бўлиши керак, бу шийпонда овқатланиш масалалари ва санитария маиший ва дам олиш шароитлари бўлиши керак. Ишловчилар бир кунда уч марта овқатланиши керак. Овқатланиш сифатига ҳам катта аҳамият берилади. Овқат рационалда оқсил, ёғ, углеводлар, сабзавот ва мевалар етарли бўлиши керак. Маиший хоналар комплекси бўлиши керак. Буларга ювиниш хонаси, душхона, хожатхона, кийим ечиш хонаси ва оёқ ва махсус кийимларни қуриши хоналари бўлиши керак. Дала шийпонлари етарли даражада сифатли ичимлик суви билан таъминланиши лозим. Касалланишнинг олдини олиш ва ўз вақтида аниқлаш учун ЎзР Соғлиқни сақлаш вазирлигининг 300-сон буйруғига асосан ишловчилар ишга киришдан олдин ва иш даврида тиббий кўриклардан ўтиши шарт.

Ўсимликшўносликда иш жараёнларини яхшилаш учун комплекс механизация, қишлоқ хўжалик техникаларини техник такомиллаштириш. Булар ҳозирги замон гигиеник: физиологик ва эргономик талабларга жавоб бериши керак, бундан ташқари меҳнатни ва дам олишни рационал таркибини тадбиқ этиш керак.

3.2. Чорвачиликдаги меҳнат шароитининг жорий санитария назорати

Чорвачилик кўп соҳали қишлоқ хўжалик тармоғидир. Булар:

- гўшт ва сут чорвачилиги (қорамол қаттиқ, шоҳли мол);
- чўчқачилик; кўйчилик (қорамолчилик соҳалари билан);
- йилқичилик; паррандачилик; мўйнали ҳайвончилик ва бошқалар.

Бажарилаётган ишнинг таснифи ва ишни ташкил қилиш бу соҳалар кўп қиррали бўлса ҳам, уларнинг ўзига хос умумийлиги қуйидагилардан иборат:

- Ҳайвонларни парвариш қилиш.
- Озуқа тайёрлаш ва озиқлантириш.
- Болалаганда уларни парвариш қилиш.
- Хоналарни тозалаш.

Уларнинг ўзига хос характери шундан иборатки, ишчилар ҳайвонлар билан узлуксиз алоқада бўладилар, юқумли зооантропонос билан касалланиш хавфи борлиги, шикастланиш хавфи борлиги ва меҳнат ва дам олиш тартибининг ўзига хослиги.

Охирги йилларда чорвачилик соҳаси кўп индустриал асосига уй ҳайвонлари кўп миқдорда чорва молларини боқадиган катта комплексларга қуйидаги бўлимлар киради:

– сут соғиш, озуқа ишлаб чиқариш ва ҳайвонларни кўпайтириш бўлимларидир;

– жамлаш, йириклаштириш ва саноат асосига ўтказиш гигиенистлар олдида сифати бўйича янги ва катта қуйидаги масалаларни қўйди;

– чорвачиликнинг ҳамма босқичларида меҳнат шароитини ўрганиш;

– атроф муҳитни муҳофазалаш бунда қишлоқда яшайдиган аҳолини жойи, тупроғи, ичимлик сувларини чорвачилик комплексларидан чиқувчи заҳарлардан сақлаш.

Республикамизда чорвачилик комплексларидан ташқари кўп миқдорда фермер хўжаликлар ишлаб турибди. Чорвачилик объектларида ЖСН ўтказишни бир хил текшириб, ҳар томонлама маълумот олиш учун қуйидаги “чорвачилиқда меҳнат шароитларини текширув схемаси тавсия қилинади”.

1. Тармоқ (чорвачилик, паррандачилик, ҳайвон боқиш).

2. Ҳудуд ҳолати: санитария ҳимоя минтақаси, бино қурилиш турларининг ҳолати (таъмирлашнинг зарурлиги).

3. Полнинг бор йўқлиги ва уни тавсифи (подвал борлиги), том деворларни ҳолати (таъмирлаш зарурлиги).

4. Хонанинг баландлиги, йўлаклар ва тушиш йўллари-нинг борлиги.

5. Чорва молларини сақлаш ҳолати ва уларни жойлашиши (турғун ёки яйловларга чиқиши ва бошқалар).

6. Иш жараёнларининг асосий тавсифи:

а) сут соғишнинг тури (қўл ёки машиналарда), сменада қанча марта соғиш миқдори, иш куни давомийлиги;

б) озуқани тайёрлаш ва тарқатиш (қўл ва механизациялашган);

в) молларни озиклантириш, фермани тозалаш, ифлосликларни тозалаш усули.

7. Сув билан таъминлаш.

8. Цех ичидаги транспорт фермаларда вагонеткалар, аравачалар ва бир ёқлама йўлларнинг борлиги.

9. Хоналардаги ҳавонинг углекислота гази, аммиак, сероводород (водород сульфид), микроблар билан ифлосланиши.

10. Ферма хоналарининг вентиляцияси (тешикчалар, ҳаво тортувчи шахталар ва бошқалар).

11. Ёритилиш: табиий, сунъий ва биргалиқда.

12. Маиший хоналар, иссиқ сувнинг борлиги.

13. Махсус кийим, унинг сақланиши, ювишнинг сони.

14. Мол сақлашнинг гуруҳлиги, сут ташиши, ҳайвонларнинг озиклантирилиши, сув манбалари, ишловчиларнинг яшаш ва меҳнат шароитлари.

15. Мол устидан ветеринарлик назорати.

16. Юқумли ва касбий касалликларнинг бўлиш эҳтимоли (нейромиалгия, тендовагинитлар, сут соғувчиларнинг қўлларида мўматалоқларнинг борлиги, бруцеллез ва бошқалар).

17. Ташқи муҳит устидан назорат, атмосфера ҳавоси устидан ва тупроқ ҳолати устидан.

Чорвачилик маҳсулотини олишнинг технологик жараёни ҳайвон турига ва мутахассисларга боғлиқ. Сут ишлаб чиқариш амалиётда сигирларни боқишнинг 2 усули: қўлланилади: боғлаб ва боғламасдан илғор усули бўлиб, боғламаслик усули сигирларни боқишнинг энг илғор усули бўлиб - боғламасдан боқиш услуби ҳисобланади, унда ҳар битта ҳайвон чегараланган турар жойига эга бўлади. Сигирлар соғиш хоналаридаги стационар соғиш машиналарида соғилади. Қорамолни комплекс боқиш энг рационал деб ҳайвонларни боғламасдан қандай боқиш тизими ҳисобланади. Чўққачилик комплексларида чўлларда ҳайдамасдан, гуруҳий терини тозаламасдан ҳайвонларни боқиш қўлланилади. Саноат паррандачилигидаги ишлаб чиқариш

жараёни оқимли услуб бўйича ташкил қилинади: болалайдиган подадан инкубацион тухум олиш, инкубация ва ёки молларни ўстириш, асосий маҳсулотни олиш ва дастлабки ишлаб чиқариш.

Кўпинча паррандачилик комплексларида паррандалар қафасларда (бир, икки ва уч ярусли батареяли) сақланади.

Индустриал технология чорвачиликнинг асосий технологик жараёнларнинг механизациялаш ва кўзда тутилган озуқа тайёрлаш, едириш ва ичириш, гўштни тозалаш ва бошқалар. Озуқа цехида тайёрланиши, трубалар ва лентали транспортер билан тарқатилиши зарур, шунингдек тракторда озуқа тарқатувчилар кирадилар. Гўшдан тозалаш турли хил механик транспортерлар орқали амалга оширилади, тешиги бўлган полларда сув пўркаши, ўзгали ва бошқалар қўлланилади. Асосий иш қўл меҳнати билан амалга оширилади (хайвонларни парваришлаш, кўздан кечириш, тозалаш, баъзи ҳолларда соғиш, ёш бузоқларни овқатлантириш ва бошқалар). Чорвачилик комплексларда энг асосий касблар қуйидагилар: озуқа цехларининг операторлари, машина ёрдамида соғувчи, оператори, паррандаларни, молларни боқиш ва парваришлаш бўйича молбоқувчилар, электриклар, механиклар ва бошқалар. Ҳайдаб мол боқиш чорвачилиқда эса чўпонлар.

Организмнинг функционал ҳолатини характерловчи кўрсаткичлар бўйича, чорвадорларнинг меҳнати оғир, ва жадаллик меҳнат категориясига киради, автоматлаштирилган комплексларда эса, ўртача оғирлик ва жадалликка киради.

Энг қийин иш бўлиб – қўл билан соғиш, дастгоҳларни туриш жойларини, озуқа жойларини тозалаш ҳисобланади, шунингдек чорвалар парвалишлаш, ветеринар кўздан кечириш, эмлашни ўтказиш, кастрация, номерлаш ва бошқалар. Операторлар меҳнатининг хусусияти шундан иборатки, хавфни мавжудлиги, хайвонларни парваришлашда (сув ичиришда, овқатлантиришда, соғишда), доимий равишда тартибга риоя қилиш лозим. Бу чорвадорларда динамик стереотиплар ривожланишига олиб келади. 7-8 соатли ишни ташкил қилиш, меҳнат ва дам олишнинг таркиби - энг катта физиологик рационал тартиб ҳисобланади. Шу жумладан, сут соғувчиларни танлаш ва бир вақтда сигирларни парваришлашда психологик фактор муҳим рол ўйнайди.

Кечаси мол боқувчилар албатта молларнинг ҳолатини текшириб турадилар. Механизаторлар молларга овқат бериб, тагларини тозалаб ва ферма комплексини ҳудудини ҳам тозалаб туришади. Ишчилар бунда 1 сменада ишлайдилар. Чорвачилик ишларидаги ишловчиларнинг меҳнат шароити ишловчи хоналардаги ҳаво ҳолатига боғлиқ. Булардан ташқари қуйидаги зарарли ва хавфли омиллар таъсир этади: ҳайвонлар билан катакда бўлиш, ифлос сувлар билан ҳам, токсик моддалар, газлар билан. Миқдорий ва тез-тез учраб турадиган етакчи ишлаб чиқариш омилларига қуйидагилар киради: микроиқлим, чанг, биологик ва кимёвий омиллар, шовқин ва шикасланиш хавфли. Микроиқлим доимий эмас, унинг даражаси бинонинг турига, деворларни иссиқлик юриш ва иссиқликни йўллашга, йил фаслига ҳайвонларни тури, миқдорига, вентиляция ва ёритилганликнинг ҳолатига боғлиқ. Молларни боғлаб боқишда комплекс ва фермаларда юқори намлик 95% гача (гидроювиш, жиҳозлаш, молларни ўзидан чиққан нам ҳавосидан ва бошқалар). Ёз пайтида ҳаво ҳарорати жуда юқори (плюс 35⁰С ва ундан юқори), қиш фаслида (плюс 8 плюс 10⁰С). Қўзилатиш корпусида қиш ва ёз фаслларида ҳам ўртача, плюс 30⁰С бўлади. Ҳаво ҳаракати тезлиги меъёрга яқин, қиш пайтида меъёрдан озгина юқори бўлади. Қиш пайтида паст ҳарорат ва юқори намлик ва катта ҳаво ҳаракати тезлиги ишловчилар организмда совиқ қотишига олиб келади. Ёз фаслида юқори намлик ва ҳароратда организмда терморегулятор механизмларнинг таранглашиш ҳолатига ва иссиқлик ҳолати ўзгаришига олиб келади. Хонанинг ҳавоси молларнинг ва гўштнинг чириши натижасида углерод икки оксид, аммиак, сераводорд чанг ва ҳар хил микроблар билан ифлосланишга олиб келади. Йилнинг совуқ даврида зарарли омилларнинг даражаси катта бўлади (чунки дерезалар берк бўлади), ёз шароитида паст бўлади, чунки бунга дераза ва эшиклар очиклиги сабаб бўлади. Чорвачиликда иш хоналаридаги кимёвий моддаларнинг концентрацияси, молларнинг турига, миқдорига боғлиқ бўлиб, рухсат этилган даражадан анча катта бўлади (аммиакнинг РЭМ 20 мг/м³), водород сульфид – 10 мг/м³.

Чорвачилик комплекслари ва хоналарида чангнинг таркиби мураккаб бўлиб, у органик компонентларга, минералларга бой бўлади. Чангнинг минерал таркиби тупроқдан

иборат бўлиб, бу озиқалар ва ҳайвонларнинг ўзидан ҳосил бўлади, органик компонентлари эса озуқалардан ҳосил бўлади (ўсимликлар, оқсил озуқалари, ачитқилар, витамин концентратлари, ферментлар, антибиотиклар, антиоксидантлар). Буларнинг барчаси баланслаштирилган концентратлар бўлиб, улар ичида майда шаклда гўнг ҳам бўлиши мумкин.

Озуқа тайёрлаш цехларида чангнинг энг катта миқдори куруқ ҳавода $54,5 \text{ мг/м}^3$, совуқ ҳавода чангнинг концентрацияси РЭМдан $1,5\text{--}2$ марта кўп бўлади. Бу миқдорлар хоналарда куруқ озуқаларни тарқатиш ва хоналарни супириш вақтида бўлади. Қолган даврларда чанг миқдори РЭМдан кам бўлади. Чангнинг мураккаб таркибини ҳисобга олганда РЭМ турли компонентларга эга чангнинг минерал қисмини меъёрлашда чанг таркибидаги озод кремний диоксиди ҳисобга олинган: $2\text{--}10\%$, РЭМ – 4 мг/м^3 , 10 дан – 70% – 1 мг/м^3 . Чангнинг органик қисмини меъёрлаш: таркибида кремний диоксиди 2% гача бўлса РЭМ – 6 мг/м^3 ; антибиотиклардан цефалоспоринлари – $0,3 \text{ мг/м}^3$; оқсил витаминли концентратлар (оқсил бўйича) – $0,1 \text{ мг/м}^3$; куруқ озиқа ачитқилари (спирт билан етиштирилган) – $0,3 \text{ мг/м}^3$; углеводород ачитқилари – 1 м^3 ҳавода 300 та хужайра эркин оқсил бўйича – олтингуртли; водород ачитқиларидан турли хил сапрофитлар ва патоген формали турли микроблар билан ифлосланадилар. Бу микробларга йирингли кокклар, оқ ва олтин рангли стафилококклар, салмонеллар, гемолитик стрептококклар, ичак ва протей гуруҳига кирувчи таёқчалар. Замбуруғларнинг туридан кўпинча моғорли замбуруғ ва бошқалар учрайди. Ҳавони микроблар билан ифлосланиш манбаига ҳайвонларнинг ўз озуқалари ва гўнглари киради. Микробларнинг ҳаводаги бўлган миқдори 10000 дан 20000 – 1 м^3 ҳаводан. У ҳар доим дастгоҳларни тозалашда, хоналарни тозалашда, ветеринария чораларини қўллаётган вақтда ва молларни озиқлантиришда ҳосил бўлади. Замбуруғларнинг споралари $100\text{--}1000$ 1 м^3 ҳавода бўлади. Чорвачилик ва паррандачилик ишлаб чиқариш корхоналарида микроб аэрозолларининг РЭМ қуйидагича: аэрозол таркибида замбуруғларнинг Аспергиллус уруғи 20% гача кандида уруғи $0,04\%$ замбуруғларнинг умумий миқдорига нисбатан, салмонеллар $0,1\%$ гача, ичак таёқчалари ва гемолитик штаммлар

0,02% гача (умумий бактериялар сонига нисбатан) 50 000 хужайра 1 м³ ҳавода бўлади. Соғувчи аппаратлар билан ишлаганда озуқа тарқатувчи тракторлар ишлашида, хоналарни тозалашда, гўнгни тозалашда булдозерларнинг харакатидан ишлаб чиқариш хоналарида шовқин хосил бўлади ва унинг кучи 87-90 дБА ва катта. Шовқин доимий бўлмайди, молларнинг кўзгалиш пайтида 98 дБА гача бўлади. Чорвачилиқда ишлаб чиқариш ҳавосида зарарли омиллардан яна бири махсус сассиқ ҳидлар бўлиб ҳайвонлардан ва уларнинг экскрементларининг ачиши натижасида куйидаги моддалар (меркаптанлар) аминлар, кетонлар, альдегидлар, дисульфидлар, индол ва бошқалар). Моддалар концентрацияси унча катта бўлмаса ҳам, лекин сассиқ ҳид ҳавода узок вақт сақланиб туради ва кийимларга, сочларга, териларга ўрнашиб қолади ва ишдан кейин ҳам кетмайди. Бу ҳолатдаги газ кимёвий моддаларнинг концентрацияси ошиши токсик эффект килиб чиқишига сабаб бўлади: юқори нафас йўллари қичиштириш, нафас йўлларини, бўғиш, қусиш ва бошқалар. Оғриқ ҳолати юз беради.

ДСЭНМ врачлари санитария текшируви ўтказишда ишлаб чиқаришдаги ёритилганликка баҳо беради. Чорвачилиқда бажарилаётган ишлар ўртача аниқликдаги разрядга киради, ёритилганлик даражаси (фон сатҳи ва контраст тавсифига кўра). Умумий ёритилганлик системаси 150-300 лк бўлиши керак. Табиий ёритилганлик ТЁК бир тарафлама деразалар бўлганда 1,5 га тенг бўлади, коммуникациялашган системада ТЁК - 4% гача, биргалиқда ёритилганликда 0,9% бўлиши керак (ҚМҚ 2-4-79 га биноан). Баъзи ишлар кам аниқликдаги ишлар разрядига киради (овқатлантириш, тозалаш хоналарида) - ёритилганлиги даражаси (30-50 люкс, ТЕК эса 0,3-0,5% бўлиши керак. Ферма комплекслари хоналарида молларнинг турига қараб, умумий ҳаво олиб келувчи ва умумий ҳаво олиб кетувчи вентиляция ўрнатилиши керак. Бу вентиляция тоза ҳаво ва яхши микроклимни таъминлайди. Йилнинг иссиқ фаслида юқорида айтилган вентиляциядан ташқари бошқариладиган табиий ҳаво алмашинуви деразалар орқали ташкил этилади. Хонадаги бўлган ифлос ҳавони паст зоналар орқали чиқариб ташланади, хона бўйи бўйлаб қувирлар орқали гўнг тозаланади. Ҳаво олиб келувчи қувурда тепада жойлашиш керак. Овқатлантирувчи цехда

маҳаллий ҳаво сўриб олувчи механик ва умумий ҳаво олиб келувчи вентиляция бўлиши керак. Ҳаво олиб кетувчи вентиляция атмосфера ташлашдан олдин, чанглардан, газлардан тозаловчи 6-8 м баландликдаги қувур орқали ташланиши керак.

Чўпонлар, яйловлар, ҳайвонларни боқишдаги меҳнат шароитлари (айниқса қўй боқиш) да катта ҳажмдаги механизациялашмаган ишлар билан ҳаракатланади. Бунда ишлаш жараёнлари ҳар хиллиги билан тавсифланади: ҳайвонларни яйловларга ҳайдаш ва боқиш, озуқа тайёрлаш, сув ичиришни ташкил қилиш ва бошқа ишлар, йил бўйининг катта даврини ташкил қилиб, оғир меҳнат, жисмоний зўриқиш билан характерланади. Бизнинг кескин континентал иқлим шароитида яйловларда доимий омил сифатида ноҳуш микроиқлим таъсири мавжуд. Фаслнинг иссиқ даврида чорвачилик одам организмига ҳавони баланд ҳарорати (45°C гача) ва ҳаво ҳаракат тезлигини инсоляциясини таъсири мавжуд юқорида айтилганларни ҳаммаси маиший шароитларни ҳам йўқлиги билан биргаликда таъсир қилади, овқатланиш ва ичимлик суви билан таъминлашни ёмонлиги, ёрдам беришни қийинлиги билан характерланади. Чўпонларни тиббий кўриқдан ўтказишда тиббий ходимларни бригадаси ёрдамида жорий санитария назорати даврида ўтказилади.

Меҳнат жараёнларининг ўзига хослиги ва хавfli ва зарарли омиллар биргаликда таъсири умумий касалланиш ва кўпайишига ва касб касалларининг ривожланишига олиб келади. Касб касалликларига: зооантропаранозлар, (бруцелёз, сибирская язва, сан ва бошқалар), гижжалар, дерматитлар, аллергик касалликлар, микозлар (оёқ панжалари ва кафтларда, сочда), қўл билан сут сотувчиларда касбий нейромикозитлар, периферик ангионеврозлар, тендовогинитлар, полеартритлар ҳосил бўлади. Бу касалликларга – алоҳида мускулларнинг таранглашиши, мажбурий тана ҳолати сабаб бўлади. Сут сотувчиларда қўл териларида специфик вирусли касаллик "сотувчи моматалоги" ривожланади. Аллергик касалликларни ривожланишига ишловчиларни ҳайвонларга берадиган озуқалар, антибиотиклар, ўстирувчи стимуляторлар таркибида оқсил бўлган моддалар билан контактда бўлиши сабаб бўлади. Булардан ташқари ўсимлик бор чанглар, момиқ

ва жунлар чанги таъсир қилади. Паррандачиларда аллергозлар жуда юқори даражада бўлиб, улар момиқ, комбикорм орнитозлар сабаб бўлиши мумкин. Бошқа қишлоқ хўжалик тармоқларидаги умумий касалланишга нисбатан, чорвачилар касалланиш даражаси катта. Меҳнат шароитини соғломлаштириш ва чорвачиларда умумий ва касб қасалликларини камайтириш асосий йўналишда олиб борилади: техник, санитар гигиеник ва даволаш (профилактик). Техник чоралар орасида ишлаб чиқаришда технологик такомиллаштириш, ишлаб чиқариш жараёнларини комплекс механизациялаш ва автоматлаштириш ва ёрдамчи ишларни ҳам такомиллаштириш чорвачиликни комплексларини қайта қуриш ва реконструкция катта аҳамиятга эга.

Ишлаётган жиҳозлар ва дастгоҳларни хонадонига мос, эргономик гигиеник ва зооветеринар талабларга мос келиши керак. Ҳозирги пайтда чорвачилик фермаларини реконструкциялашда ҳозирги замон жиҳозлар билан таъминлашга эътибор берилиши лозим.

Чорва молларини сақлаб турадиган хоналар полларида гўнг ташишга мосланган каналлар бўлиш лозим, сув пурковчи мосламалар, гўнгни ташиш ёки ўз ўзидан оқиш каналлизациялари бўлиши керак.

Санитария текширувида албатда тозалаш ишларини ҳолатига катта эътибор бериш ва ҳозирги замон гигиеник - талабларга мос равишда бўлиши шарт.

Чорвачилар меҳнатини енгиллаштириш учун озуқа тарқатувчи мосламалардан фойдаланиш керак. Озуқа тарқатиш вақтида ҳаво таркибида чанг миқдорини камайтириш учун жиҳозлар албатда таъминланган бўлиши керак. Озуқа тарқатувчи мосламалар тагига ёғоч траплар қўйиш керак. Озуқа тайёрловчи участкаларда жиҳозларни максимал герметиклаш зарур. Хоналарда чанг ва газ миқдорини камайтириш ва комплексларда ҳарорат ва намликни оптимал режимларини яратиш учун ҳозирги замон микроиқлимни бошқарувчи установкалар билан таъминлаш керак, вентиляция ва иситиш системаларини мавсумга қараб дастурлаштириш.

Чорвачилик комплексларида иситиш воситаларини билан жиҳозларини, хоналарда оптимал температура режимларини сақлашга олиб келади: ҳаво орқали иситиш

воситалари ва электр токи орқали бетон иситувчилар қўллаш керак. Озуқаларни хоналарга олиб киришда дарвоза олдидаги елвизакларни йўқотиш мақсадида албатда ҳаво-иситиш жиҳозлари ўрнатилиши керак. ДСЭНМ ходимлари вақти-вақти билан ишлаб чиқариш корхоналарида чанг, газлар миқдори, микроиклим параметрларини лаборатория назоратидан ўтказиши, микробларнинг миқдори ва уларнинг сифат таркиби ва ёритилганликни ўлчаб туриши шарт. Технологик жиҳозлардан чиқаётган шовқин даражасини камайтириш учун уларни таъмирлаб туриш зарур. Ҳаво олиб кирувчи вентиляция қувурлари ва вентиляторлар бинодан ташқарида жойлаштирилиши лозим. Бунда шовқин ютувчи материаллар ишлатиб, хонага ҳаво берилади.

Металл конструкцияларини бир-бирига тегиб турадиган жойларига шовқин ютувчи покладкалар қўйиш керак. Чорва молларини овқатлантириш пайтида кулоқ органларини ҳимоя қилиш учун антифонлардан фойдаланилади.

Чорва моллари сақланадиган хоналарда микроблардан ифлосланишни камайтириш учун физикавий ва химиявий усуллардан фойдаланиш, яъни (бактериоцид лампалардан фойдаланиш, ишлаб ишлаб чиқариш хоналарини систематик дезинфекция қилиб туриш керак). Ҳамма ишчилар махсус кийимлар, махсус оёқ кийимлари, нафас олиш органларини шахсий ҳимоя воситаларидан фойдаланишлари (респираторлардан “Лепесток” ва “Снежок РУ”) керак.

Ҳар бир чорвачилик комплексларида санитария маиший хоналари билан жиҳозлари, уларда сан-пропусник бўлиши керак. Ёқимсиз ҳидларни йўқотиш мақсадида дезодорантлар, азонаторлар, ишловчилар таналарини ва оёқ кийимларини тозалаш учун махсус жойларда ажратилиши ва уларни ювиш керак. Ишловчилар ишдан қайтаётганда албатда душ қабул қилиши керак.

Чорвачиликнинг барча категорияларида оптимал меҳнат ва дам олиш тартибини ўрнатиш: 8 соатли иш куни, 5 соатли иш ҳафтаси. Чорва молларини далаларга ҳайдаб боқиш, бригада усулларида фойдаланиш лозим.

Касб зооантропозларни камайтириш мақсадида комплекс ветеринар-профилактика ва эпидемиологик чоралар ва кенг маориф ишлари олиб борилиши лозим. Чорва боқувчиларини соғлигини назорат қилиш ва уларни

даволаш учун соғлиқни сақлаш муассасалари ва профилактика-
ториялари бўлиши керак. Уларда физиотерапевтик, сув
муолажалари ва комплекс даволаш муолажалари бўлиши
керак.

ЎзР ССВнинг № 300 буйруғига биноан чорва боқувчилар
ишга киришдан аввал ва иш вақтида даврий тиббий кўриқдан
ўтказилиши керак.

Чорвачиларни касаллик организми қаршилигини
кучайтириш учун: сув муолажалари билан чиниқтириш,
жисмоний тарбия, ультрабинафша нурлари ёрдамида вақти-
вақти билан зарарсизлантириш витаминлар билан таъмин-
лаш, тоза ҳаво билан нафас олишдир. Аллергик чанглар
таъсирида ишловчиларни, юқори нафас йўллари ишқор-
лар билан ювиш керак. Аллергик реакциялари бор ишловчи-
ларни диспансер рўйхатига олиш, даволаш, рационал ишга
жойлаштириш. Яйловларда боқувчи чўпонлар, махсус кийим,
ва шахсий гигиеник тўпламлари (ички кийимлар, ўрин
тўшаклар, сочиқ, совун ва бошқалар) билан таъминланиши
лозим. Яйловларда ёз пайтида қуйидагилар жиҳозланиши
керак душлар, сифатли ичимлик сувлари ва овқатлар билан
таъминлаш лозим.

Чорвачиликни саноат асосига айлантириш, катта
махсус фермалар комплексида жуда катта ҳайвон (қушларни)
кичкина территорияларда сақланиши, ташқи муҳитни
муҳофазалаш ходимлари олдида катта вазифаларни қўяди.

Қишлоқ аҳолиси яшайдиган жойларда чорвачилик
комплекслари ҳавони ифлослантиришни асосий манбалари
ҳисобланади. Ҳаво таркибида аммиак, микроблар, чанг ва
специфик хидлар ҳавони ифлослантирувчи моддалар
ҳисобланади, чорвачилик хўжаликлари сув ва тупроқни
заҳарловчи манбалар ҳисобланади. Чорвачилик комплекс-
лари ва фермалари, паррандачилик фабрикалари, оқава
сувлар, санитария-эпидемиологик жиҳатдан жуда хавfli
ҳисобланади. Чорвачилик комплексларидаги ишлаб чиқариш
хоналаридан гўнг ташиш усуллари ўрнатиш, энг ифлос
оқава сувлар пайдо бўлишини кўрсатди, оқава сувлар
таркибида органик ва зарарли моддалар бор. Оқава сувларда
салмонелёз гуруҳли таёқчалар, патоген серотипли, ичак
таёқчалари, протей, кўк йиринг таёқчаси, стафилаккоклар

бор. Оқава сувларда гелментлар тухумлари ва личинкалари бўлиши мумкин.

Ҳавони микроблар билан юқори даражада ифлосланиши ва ташқи муҳитни ифлосланиши фақат ишчиларга ноҳуш таъсир қилмасдан, балки аҳолига ҳам таъсир қилади. Атроф муҳит ҳавосини муҳофазалаш ва аҳолини ҳимоялаш учун СанМваҚ № 0006-93 да санитария-ҳимоя минтақалари берилган бўлиб, уларнинг даражалари 86-жадвалда берилган.

86-жадвалда

Қишлоқ хўжалиги объектлари ва қишлоқ хўжалик корхоналарида СХМси

Қишлоқ хўжалик корхоналари ва объектлари	СХМ ўлчами-метрларда
1. Фермалар:	
– отчилик ва қуёнчилик	100
– қорамолчилик, қўйчилик, ҳайвончилик	300
– паррандачилик	300
– чўққачилик	500
2. Паррандачилик фабрикалари	1000
3. Ветеринария шифохоналари	200
4. Озуқа чиқиндилардан фойдаланиб озуқа тайёрлаш цехлари	100
5. Ҳайвон ва паррандалар сақлаш учун бино қурилиш жойлари	50
6. Омборхоналар:	
– минерал ўғитларни сақлаш учун	200
– пестицидларни сақлаш учун 20 тоннагача	200
– пестицидларни сақлаш учун 50 тоннагача	500
– пестицидларни сақлаш учун 50 тоннадан кўп	1000
7. Чорва база:	
1000 бош молдан ортиқ	500
8. Қушхона, гўшт комбинатлари	500
9. Ичак - ювиш корхоналари	500
10. Озуқа антибиотиклари заводлари	300
11. 1000 бош молдан кўп чорва базаси	300
12. Майда ҳайвон ва паррандалар қушхонаси	300

Ташқи муҳитни сақлаш учун чорвачилик объектларида тозалаш иншоатлари кўзда тутилган бўлиши керак: оқава сувлар ва вентиляция чиқиндиларини тозалаш бўйича.

3.3. Пестицидлар билан ишлашда жорий санитария назорати

Пестицидлар - ўсимликларни зараркунандалар, касалликлар, бегона ўтлардан ҳимоя қиладиган ҳамда қишлоқ хўжалик ҳайвонлари паразитларини ва зарарли кемирувчиларни йўқ қиладиган дефолиант ва десикант сифатида ишлатилувчи кимёвий ва биологик моддалардир. "Пестицид" тушунчасига антибиотиклар, минерал ўғитлар, ва бошқа кимёвий моддалар, қишлоқ хўжалигида кенг қўлланиладиган ўсимликлар ўсиш жараёнини бошқарувчи кимёвий ва фармокологик воситалар кирмайди. Пестицидларнинг қўлланиши ижобий оқибатлар билан бирга салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Ижобий оқибатларга қуйидагилар киради: қишлоқ хўжалиги ҳосилдорлигини сақлаш, қишлоқ хўжалиги ҳайвонларини паразитлардан ҳимоялаш, бир қатор ишларни механизациялаш ва бу билан ишлаб чиқариш унумдорлигини ошириш (зараркунандалар билан курашиш, ҳосилни машиналар ёрдамида йиғиб олиш ва бошқалар).

Пестицидларни қўллашда салбий оқибатлар қуйидагилардан иборат:

– инсон организмга бегона моддалар таъсири (тўғридан тўғри таъсири - пестицидлар билан ишлаганда, билвосита таъсири ташқи муҳит объектларини ифлосланиши орқали);

– ташқи муҳит объектларининг ифлосланиши.

Жорий санитария назорати олиб борилганда ДСЭНМ врачининг вазифасига пестицидлар қўлланилгандаги салбий оқибатларнинг олдини олиш камайтириш мақсадидаги ишларнинг барча босқичларини назорат қилиш киради.

Назорат қуйидаги қонуний ҳужжатлар асосида олиб борилади:

– Сан М ва К 0128-94 "Ўзбекистон халқ хўжалигидаги пестицидларни қўллаш, сақлаш ва ташишда санитария қоидалари ва гигиеник меъёрлар";

– Сан № 0035-95 ва 035-96 “Ташқи муҳит объектлари ва озиқ-овқат маҳсулотларидаги пестицидларнинг гигиеник меъёрлари”;

– Ўзбекистон Республикасининг 1993-1997 йилларда қишлоқ хўжалигида қўлланишга рухсат этилган ўсимликларни заракуналлар, касалликлар ва бегона ўтлардан ҳимояловчи, дефолиантлар, ўсимликлар ўсиш жараёнини бошқарувчи кимёвий ва биологик моддалар рўйхати.

Жорий санитария назорати ўтказилганда қуйидаги схема тавсия этилади.

Пестицидларни қўллашда санитария текширув схемаси

1. Пестицидларни сақлаш шароитининг хусусияти:

1.1. Омборхонанинг жойлашиши, СХМ катталиги, хона тури, бўлимлар сони ва унинг жиҳозлари; девор, пол ва эшикнинг пардози, вентиляция мавжудлиги ва тури, ёритилганлик, мавжуд ҳужжатлар, пестицидлар рўйхати, идишларнинг ҳолати.

1.2. Пестицидларни ташиш; ташиш тури, унинг тўғрилиги, ташиладиган пестицидлар тури ва миқдори, идишларнинг ҳолати, омборхонадан пестицидларни олиш учун ҳужжат, шахсий ҳимоя воситалари.

1.3. Пестицидларни қўллаш:

– пестицидларни тўлдириш майдонлари, қўлланиладиган техника тури, тозалаш йўллари ва усуллари;

– қўлланиладиган пестицидлар рўйхати, маиший хизмат хоналарининг, тиббиёт пунктларининг мавжудлиги ва таъминланганлиги;

– меҳнат ва дам олиш тартиби;

– метеорологик шароит характери;

– пестицидлар билан ишлашнинг барча босқичларида, иш жойлари ҳавосидаги пестицидларнинг миқдорий характеристикаси;

– турли ишларни бажариш учун дала майдонларига чиқишда карантин муддатларига риоя қилиш;

– Шахсий ҳимоя воситалари билан таъминлаш;

– ташқи муҳитни муҳофаза қилиш (огохлантириш, санитария ҳимоя минтақасини белгилаш, огохлантирувчи белгиларни ўрнатиш ва бошқалар).

1.4. Якунловчи босқич:

- ортган пестицидларни омборхонага топшириш, идишларни зарарсизлантириш ва уларни қайтариш;
- ерни, шахсий ҳимоя воситаларини, қўлланилган техникани дегазациялаш.

1.5. Ишга киришдан аввал ва иш давомидаги тиббий кўриклар (ўз вақтида, тиббий кўрик сифати), иш вақтида тиббий ёрдам билан таъминламоқ.

1.6. Пестицидлар билан ишлашда хавфсизлик усуллари тўғрисида йўлланма бериш (ҳужжатлар).

1.7. Санитария маориф ишлари.

ДСЭНМ врачлари пестицидларни сақлаш, ташиш ва қўллаш шароитлари устидан санитария текшируви ўтказишдан аввал қўлланиладиган пестицид турини аниқлаши ва уни таснифи бўйича ҳисоблаши керак.

Пестицидларнинг таснифи

1. Пестицидларни қайси мақсадларда ишлатилишига қараб қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

- инсектицидлар – зарарли ҳашаротларга қарши;
- акарицидлар – каналарга қарши;
- нематоцидлар – думалоқ чувалчангларга қарши;
- зооцидлар – кемирувчиларга қарши;
- мемацидлар – моллюскаларга қарши;
- фунгицидлар – замбуруғларга қарши;
- бактерицидлар – бактерияларга қарши;
- гербецидлар – бегона ўтларга қарши;
- дефолиантлар – ўсимлик баргини туширадиган;
- десикантлар – ўсимликларни қуритадиган;
- дефолорантлар – ўсимлик гуллари ва тугунини туширадиган;
- арбоцидлар – бутасимон дарахтларни яксон этувчи ва бошқалар.

Пестицидларни қўлланиш мақсадини билган ҳолда, ҳамда қўлланиш учун рухсат берилган моддалар рўйхатини ҳисобга олган ҳолда ДСЭНМ врачлари уни мақсад бўйича тўғри қўлланишини назорат қилиш ва зарарсизлантириш муддатини белгилаши керак.

2. Келиб чиқишига қараб пестицидлар қуйидаги гуруҳларга бўлинади: фосфорорганик, хлорорганик бирикмалар, ТИО ва дитиокарбалик кислота (карбоматлар) ҳосилалари, триазин гуруҳига кирувчи пестицидлар, мочевина ҳосилалари, сунъий пиретрондлар, ўсимликлардан олинadиган пестицидлар, ноорганик пестицидлар, биопрепаратлар ва бошқалар.

Уларнинг ҳар бир гуруҳига қуйидагилар мос: жорий санитария назорати ўтказишда уларни аниқ физик-кимёвий ва токсикологик хоссаларини билиш керак.

3. Гигиеник таснифи

3.1. Заҳарлилик ва хавфлилик даражаси бўйича таснифи

Кимёвий моддаларнинг организмга хавfli таъсир даражаси ДавСт 12.1007-76 бўйича баҳоланади, бу ҳужжат бўйича организмга таъсир этувчи зарарли моддалар 4 та хавfli синфга бўлинади:

- 1-синф – ўта хавfli моддалар;
- 2-синф – юқори хавfli;
- 3-синф – ўртача хавfli;
- 4-синф – кам хавfli.

Бунда қуйидаги кўрсаткичлар ҳисобга олинади: иш жойи ҳавосидаги рухсат этилган меъёр (РЭМ), модданинг меъда-ошқозон орқали (ЛД₅₀), тери орқали (ЛД₅₀), нафас йўллари орқали (АК₅₀, ўткир таъсир минтақаси, сурункали таъсир минтақаси, нафас йўли билан заҳарланиш коэффициенти (КВИО). Пестицид қайси хавfliлик синфига кириши. Энг юқори хавfli синфга кирган кўрсаткичи бўйича белгиланади.

Кимёвий модда қанчалик кам заҳарли бўлса, у билан ишлаётган ва қўллаётган инсон учун шунчалик ҳам хавfli бўлади. Бизнинг юртимизда қабул қилинган қоидаларга биноан заҳарлилига бўйича 1-синфга кирувчи янги пестицидлар қишлоқ хўжалигида қўлланилишига йўл қўйилмайди, 2-синфга кирувчи моддалар маълум чегаралаш билан қисқа муддатда қўлланилади.

3.2. Кумулятив хусусияти бўйича таснифи

Организмни сурункали захарланиш хавфи ортиши моддаларни кумулятив хусусиятига (организмда модданинг тўпланиши – моддий кумуляция, таъсир оқибатининг тўпланиши – функционал кумуляция) боғлиқ. Бу хусусиятларни билиш унга миқдорий жиҳатдан баҳо бериш кумуляция коэффициентига (КК) қараб катта аҳамиятга эга.

Кумуляция коэффициенти – кўп маротаба таъсир натижасида (сурункали) бир маротаба таъсири натижасида текширувдаги ҳайвонларни ярмини ўлимга олиб келувчи катталиклар нисбатига тенг.

Бизнинг юртимизда қабул қилинган қоидаларга биноан захарлилиги бўйича 1-синфга кирувчи янги пестицидлар қишлоқ хўжалигида қўлланилишига йўл қўйилмайди, 2-синфга кирувчи моддалар маълум чегаралаш билан қисқа муддатда қўлланилади.

Бу кўрсаткич бўйича пестицидлар 4 та гуруҳга бўлинади:

1. КК миқдори 1 дан кам бўлса ўта кумуляция;
2. КК миқдори 1-3 юқори кумуляция;
3. КК миқдори 3-5 ўртача кумуляция;
4. КК миқдори 5 дан ортиқ бўлса кам кумуляция.

Кимёвий модда организмда қанчалик кам тўпланиши (кумуляция) хусусиятига эга бўлса, у шунчалик кам хавфли бўлади, айниқса модда узоқ вақт давомида таъсир қилса (яъни сурункали захарланиш ривожланаётган пайтда).

3.3. Терига ва тери орқали организмга таъсир этиш хусусияти бўйича тавсифнома

Пестицидлар билан ишлаш ва пестицид қўлланилган далаларда иш бажариш вақтида улар организмга тери орқали таъсир этади. Гигиеник нуқтаи назардан пестицидларнинг бу хусусиятлари бор йўқлигини аниқлаш катта аҳамиятга эга.

Бу хусусиятнинг кўрсатиш даражаси шу модданинг тери орқали таъсири оқибатида олинган билан белгиланади. Бу кўрсаткич қанча кичик бўлса тери орқали ўтиш хавфи катта бўлади. Тери орқали ўтиш хавфини яна бир кўрсаткич теригиз коэффициенти (ТОК) билан ҳам аниқлаш мумкин. Бу

кўрсаткич тери орқали таъсир - LD_{50} ни оғиз орқали - LD_{50} га нисбатига тенг бу икки кўрсаткичларни ҳисобга олганда пестицидлар хавфлилиги бўйича 4 та синфга бўлинади ДавСТ-121007-76:

- 1-синф – тери орқали таъсири – 100 мг/кг дан кам;
- 2-синф – тери орқали таъсири – 100-500 мг/кг гача;
- 3-синф – тери орқали таъсири – 501-2500 мг/кг гача;
- 4-синф – тери орқали таъсири – 2500 мг/кг дан ортиқ.

3.4. Пестицидлар ташқи муҳитда сақланиши бўйича 4 гуруҳга бўлинади

1. Ўта сақланувчи – учувчанлик хусусияти жуда кам бўлган ёки учувчан бўлмаган, аммо атмосфера шароитида ўзгармайдиган пестицидлар. Заҳарли бўлмаган қисмларга парчаланиш муддати 2 йилдан ортиқ.

2. Сақланувчи – заҳарсиз қисмларга парчаланиш муддати 0,5-2 йилгача.

3. Озроқ сақланувчи – озгина учувчанлик хусусиятига эга бўлган ёки атмосфера шароити таъсирида секин ўзгарадиган пестицидлар. Заҳарсиз қисмларга парчаланиш муддати 1-6 ой.

4. Кам сақланувчи – бу синфга учувчан ёки сув, кислород ва углекислоталар таъсирида парчаланувчи ёки полимеризация хусусиятига эга бўлувчи моддалар киради. Заҳарсиз қисмларга парчаланиш муддати 1 ойгача.

Пестицидлар қанчалик кўп сақланувчан бўлса, улар шунчалик экологик жиҳатдан зарарли ва ташқи муҳит объектларида узоқ муддат сақланиши аҳоли учун катта хавф келтиради.

3.5. Учувчанлик хусусияти бўйича

1. Жуда хавфли ҳаводаги тўйинган миқдори катта ёки заҳарлилигига тенг.

2. Хавфли – ҳаводаги миқдори таъсир бўсағасидан ортиқ.

3. Кам хавфли – ҳавода ҳосил бўладиган миқдори бўсаға таъсирини кўрсатмайди.

Ҳозирги кунда 2 хил турдаги пестицид қўлланилади: кимёвий ва биологик. Кимёвий пестицидларга катта гуруҳдаги

бирикмалар киради: фосфорорганик (ФОП), хлорорганик, карбаматлар – карболит кислоталар ҳосилалари, ТИО-дителипрепаратлари, сунъий пиретроидлар, металл сақловчи неорганик кислоталар ва бошқалар.

Биологик препаратлар 3 хил препаратларни ўз ичига олади:

1. Асосида микроорганизм ва уларни ҳаёти маҳсулотлари бор биологик пестицидлар:

- микробиологик (вирусли, бактериал, токсинал);
- қўзиқоринли препаратлар;
- антибиотиклар;

2. Ҳашарот зараркунандалар антогонистлари – энтомофагларни қўллаш.

3. Ҳашаротлар ва уларнинг ҳолатига (жинсий, агрессив) из қолдирувчи ва бошқаларга таъсир этувчи биологик актив моддалар – феррамонларни қўллаш.

Биологик усулнинг асосий моҳияти биоценознинг табиий элементларининг антогонистик хоссаларидан фойдаланишдан иборат.

Кимёвий пестицидлар ўзининг токсикологик хоссалари кучли бўлганлиги учун жуда катта хавф туғдиради (ўткир сурункали захарланиш чақиради), улардан кўпчилиги олис таъсир оқибатларига олиб келади (аллерген, мутаген, канцероген таъсири, ҳомиланинг ўсиш ва ривожланишига ва бошқалар). Бундан ташқари, улар қўлланилганда ташқи муҳит объектларининг ифлосланиши мумкин (сув, ҳаво, тупроқ), уларнинг миқдори модданинг сақланувчанлиги, учувчанлиги, ишловлар сони, сарфлаш меъёрига ва бошқаларга боғлиқ. Биологик пестицидлар қўлланилгандаги салбий оқибатлардан бири ташқи муҳитда янги маҳсус омил – микроблар ассоциацияси ва уларнинг ташқи шароитга хос бўлмаган маҳсулотларининг вужудга келиши ҳисобланади. Улар қўлланилганда биопрепаратларнинг организмга бошланғич таъсири, озуқа муҳитларининг компонентлари ва аллергия реакцияларнинг ривожланиши учун шароит яратилади.

Пестицидларнинг ишчиларга ва ташқи муҳитга зарарли таъсир даражаси, унинг хавфлилик синфига, пестициднинг турига (кимёвий, биологик) ва физик-кимёвий хоссаларига боғлиқ бўлиб, ДСЭНМ врачлари уларнинг қўлланилиши устидан назорат қилганда хавфлилик даражаси 3 ва 4 синфларга

тааллуқли препаратлардан фойдаланишни тавсия қилиши керак.

Бундан ташқари қишлоқ хўжалигида, айниқса пахтачиликда пестицидларни ишлатишда бир қанча салбий кўрсаткичларнинг мавжудлигини ҳисобга олиш керак. Буларга иссиқ иқлим, аҳоли пунктларининг далага яқин жойлашганлиги, суғориладиган ерлардаги деҳқончилик, аҳолининг асосан устки сув манбалари билан таъминлаш, муҳитнинг юқори ҳарорати, пестицидли юкнинг катталиги (кўпгина зараркунандаларнинг яшаши ва пахта ўсимлигининг касалликларга чалиниши), сифатли техниканинг йўқлиги ва бошқалар киреди.

Пестицидларни ишлатишда асосий ноқулай ишлаб чиқариш санитария омилларидан бири кимёвий омил ҳисобланади, чунки маълум бир шароитларда ишчи ва аҳоли саломатлигига зарарли таъсир кўрсатиши мумкин.

Кишиларга (пестицидлар билан ишловчиларга ёки улар ишлатилган жойда яшовчиларга) пестицидларнинг таъсир хавфи қуйидаги шароитларга боғлиқ: ишлатиш усулига, заҳарлилик хусусияти, препарат шаклига, санитария қоидаларига риоя қилишга, кумуляция хоссасининг яққоллигига, организмга кириш йўлига, таъсир миқдори ва концентрациясига, ташқи муҳитдаги чидамлиги ва бошқаларга.

Пестицидлар қўлланилишидаги ишларни бажаришда жуда кўп одамлар иштирок этадилар: жамоа хўжаликлари ва ферма сув қўювчилари, уруғларни дорилашда, пахта ўсимлиги, зараркунандалари, касалликлари, бегона ўтлардан, баргини тўкишдаги ишларни бажарувчи ишчилар агроном-энтомологлар, “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги техникаси” бирлашмасининг мутахассислари ва бошқалар.

Бундан ташқари карантин муддатига риоя қилинмаганда пестицидлар ишлов берилган далаларда бир қанча ишларни бажарувчи (культивация) кишиларга таъсир қилиши мумкин. Ишчиларни кимёвий моддалар билан таъсир вақти асосан бажарилаётган ишнинг хусусиятига ва ўсимликни ҳимоя қилиш хизмати тузилишига боғлиқ қишлоқ хўжалигида пестицидларни қўлланишдаги ишлар асосан “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги техникаси” ишчилари томонидан бажарилади.

Бирлашмага кирувчи ишчи гуруҳлари йил давомида пестицидлар билан боғлиқ барча ишларни олиб борадилар (пестицидларни қўлланиш мақсадига кўра бизнинг республикамизда улар март-апрель ойларидан бошлаб октябр ойларигача қўлланилади). Бундан келиб чиқадики, уларда пестицидлар билан таъсир вақти узоқ давом этади. Бундан ташқари вақти-вақти билан 10-12 кишидан иборат бўлган қишлоқ хўжалиги ишчиларидан гуруҳлар тузилиб, пестицидлар билан ишлашга жалб қилинади. Пестицидлар билан кўпроқ бригадирлар, омборхоначи, трактор ҳайдовчи ва бошқалар контактда бўладилар.

Ишловчилар пестицидлар билан ишлаганда асосан қуйидаги ишларни бажарганда таъсир қилади: пестицидларни сақлаш, қадоқлаш, бериш, қабул қилиш ва ташиш, уруғларни дорилаш ва экиш, ўсимликларни дорилаш, донни ва омборхонада фумигация ишларини олиб бориш, зарарли тузоқларни тарқатиш, техникани созлаш, айниқса чанглоёчи ва сепувчи мосламаларни, техникани махсус кийим ва шахсий ҳимоя воситаларни дегазация қилиш. Энг хавфли меҳнат шароити “хабарловчи”, чунки улар пестицидларни тайёралар ёрдамида сепилиш жараёнини бошқариб туради, булар қаторига учувчан пестицидларни тайёра ва тракторларнинг махсус ҳажмларига тўлдирувчилар (заправшик) ҳисобланади. Пестицидлар қўлланишдаги барча ишларни 3 та босқичга бўлиш мумкин: тайёргарлик, асосий ва якунловчи ишлар. Биринчи ва учинчи босқичлар махсус ажратилган жойларда бажарилиб, қуйидаги ишларни ўз ичига олади: идишларни оғиш препаратларини ўлчаш, ишлатиладиган аралашма ёки эритмаларни тайёрлаш, техник воситаларга ортиш (I босқич), бўшаган идишларни, махсус кийимларни, пуркагич ва чанглатувчи мосламаларни зарарсизлантириш, уларни тузатиш ва созлаш (III босқич). Иккинчи босқич пестицидларни дала экинзорларида ишлатиш.

Пестицидлар физик-кимёвий хусусиятлари ва ишлатиш усулларига кўра турли хил шаклларда ишлатилади: кукун (порошок, дуст), донча (гранула), хулланувчи кукун (суспензия), сувда ёки органик эритувчиларда тайёрланган эритмалар, муаллақ эритмалар ва сувли суспензиялар ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалигида ўсимликларга қуйидаги кенг тарқалган усуллар билан ишлов берилади: чанглаш, буглаш, тупроққа дона шаклида қўйиш.

Ўсимликларга ишлов бериш асосан машиналар усулида амалга оширилади, айрим ҳолларда кичик майдонларга ишлов берилганда елкага осадиган пуркагичлар ёрдамида сепилади.

Ердан ишлов бериш трактор ёрдамида махсус пуркагич ва чанглатувчи мосламалар (ОУН-4-8, ОН-8-16, ОВХ-14, ОВХ-26, сепиш учун АП ва бошқалар туридаги) ёрдамида амалга оширилади.

Тайёралар ёрдамида ишлов бериш, қишлоқ хўжалиги авиацияси АН-2, ЯК-12, МИ-1, К-26, КА-15 ёрдамида амалга оширилади ва бу фақатгина СХМ етарли, пестициднинг турига қараб 500-1000 м га тенг бўлган ҳолдагина қўлланилади. Катта майдонларга ишлов берилиши керак бўлган ҳолларда дефолиация даврида асосан АН-2 тайёралари ишлатилади. Экинзорларни тайёралардаги пуркашлар ёрдамида горизонтал штанга орқали амалга оширилади. Экинзорларга ишлов бериш, майдоннинг охириги қисмида турувчи хабарловчи кўрсатмасига биноан ердан 5 метр баландликда олиб борилади. Хабарловчилардан бири дала бошида туриб сепишни бошлагани сигнал берса, иккинчиси дала охирида туриб тугатишни кўрсатади.

Пестицидларнинг организмга кириш йўллари

Қишлоқ хўжалигида қўлланиладиган пестицидлар организмга нафас йўллари орқали буг (учувчан моддалар), чанг (дуст) ёки майда тошчалар (майда томчи аэрозоль) сифатида кириши мумкин. Меҳнат гигиенаси нуқтаи назаридан организмга кира олиш хусусиятига эга, чунки кўпгина пестицидлар шикаст етмаган тери орқали кириш хусусиятига эга. Пестицидларнинг организмга оцқозон-ичак йўли орқали кириши ишчиларнинг шахсий гигиена қоидаларига риоя қилмаган ҳолларида, аҳоли эса заҳарли кимёвий моддалар қолдиқлари мавжуд озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилганларида кириши мумкин.

Бизда аҳоли саломатлигига шикаст етказмаслик учун қишлоқ хўжалигини кимёлаштиришга қаратилган кўпгина ишлар қилинмоқда. Ҳар бир янги пестицид кенг қўлланишдан

аввал ҳар томонлама заҳарлилик хусусиятлари тўла ўрганилиб, уларга хавфсизлик чора-тадбирлари ишлаб чиқилгандан сўнг Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан қўлланишга рухсат берилади.

Чора-тадбирлар

1. Хавфлилик даражаси бўйича 1-гурӯҳга кирадиган пестицидларни, 2-гурӯҳга кирувчиларни қўлланишни ва уларни хавфлилик даражаси камроқларга алмаштириш, янги пестицидларни қишлоқ хўжалиги амалиётига киритиш огоҳлантирувчи санитария назорати босқичида ўтказилади. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан олинган ижобий ечимдан сўнг пестицидлар “Қишлоқ хўжалигида қўлланишга рухсат берилган”, зараркунандалар, ўсимлик касалликлари, бегона ўтлар ва ўсимлик бошқарувчи кимёвий ва биологик моддалар рўйхатига киритилади.

Бу рўйхат 5 йил атрофида ўз кучини сақлайди, сўнгра қайта кўриб чиқилади.

2. Пестицидларни қўлланиш ҳар томонлама ўсимликларни ҳимоялаш бўйича хўжаликнинг мутахассислари томонидан ҳар тарафлама (агробиоценозда зарарли турларнинг сонини албатта ҳисобга олган ҳолда ва зарарлик бўсағасини аниқлаган ҳолда) асосланган бўлиши керак.

3. Пестицидлар билан ишловчиларга иш бошлашдан аввал махсус йўриқномадан ўтказилиб, пестицидларнинг хусусиятлари (физик ва кимёвий, заҳарлилик даражаси, ташқи муҳитда чидамлилиги ва бошқалар), биринчи ёрдам кўрсатиш чоралари, ташқи муҳитни ва озиқа маҳсулотларини, сув ҳавзаларини ифлосланишдан сақлаш чоралари ўргатилади. Меҳнатни муҳофаза қилиш ва техника хавфсизлигини таъминлаш хўжалик раҳбарлари зиммасига юклатилади. Хўжаликларда пестицидлар билан ишловчилар рўйхати хўжалик раҳбарининг буйруғи билан тасдиқланади.

4. Пестицидларни сақлаш, ташиш, ишлатиш, бериш, ишчиларни меҳнат ва дам олиш тартиби қоидаларини бажариши устидан қаттиқ назорат ўтказиш. Пестицидлар билан кунига 6 соатдан, хавфлилиги бўйича биринчи синфга кирган пестицидлар билан ишлаш 4 соатдан ошмаслиги керак.

Идишларга махсус рангли белгилар қўйилиши керак: қизил йўл – герцидлар, оқ – дефолиантлар, қора – инсектицидлар, яшил ранг – фунгицидлар, ҳаво ранг – уруғларни дорилашда ишлатилувчилар, сариқ ранг – зооцидлар.

5. Ишлатиладиган пестицидларнинг эритмаларини тайёрлаш ва уларни пуркагичларга тўлдириш ишлари (УПР-15, ЗИ-40 ва бошқалар). Пестицидларни қўлланишда техникани ривожлантириш.

6. Омборхоналар, тайёралар ва тракторлар кабиналарида бошқариладиган ҳаво алмаштириш мосламалари (вентиляция) ўрнатиш.

7. Пестицидлар ишлатиладиган жойда 200 м дан кам бўлмаган масофада махсус маиший хизмат воситаларини ташкил этиш. Шахсий гигиена қондаларига риоя қилиш.

8. Барча босқичларда ишчиларни шахсий ҳимоя воситалари (ШХВ) билан таъминлаш. Нафас йўллари ҳимояловчи: учувчанлик хусусиятига эга бўлмаган пестицидлар билан ишловчилар – чангга қарши клапанли респираторлар ёки “Лепесток”, “Астра-2” билан таъминланишлари керак.

Симоб органик моддалар билан ишлаганда газга қарши “Г” патролин, хлорофосфор ва бошқа органик моддалар билан ишлаганда “А” маркали воситалар, яна РПГ-67, РУ-60К қўлланилади. Махсус кийимлардан: чангсимон моддалар билан ишлаганда комбинезон ва 1336-1/2 туридаги кўзойнак ёки ҳайдовчилар тақадиган (№ 1879, 1880) кўзойнақлардан фойдаланиш керак. Ўсимликларни пуркаш йўли билан пестицидлар қўлланишда махсус брезент ёки пардасимон хлорвинил қатламли бошқа матолардан тайёрланган бош кийимлар билан ишлаш керак. Кўзни ҳимоялаш учун ПО-2 (ПО-3) туридаги герметик кўзойнақларни ишлатиш керак. Шахсий ҳимоя воситалари ишлатилгандан сўнг зарарсизлантирилиши керак.

9. Тупроқни, кийимларни, транспорт воситалари ва пуркагич чанглатиш мосламаларини зарарсизлантириш.

10. Ташқи муҳит ва аҳолини ҳимоя қилиш:

а) ўз вақтида (2 кун олдин) аҳолини ишлар бошланиши ҳақида огоҳлантириш;

б) махсус огоҳлантирувчи белгилар ўрнатиш.

в) санитар ҳимоя минтақасини аниқлаш ва риоя қилиш.

Санитар ҳимоя минтақаси катталиклари – вақтинча омборхоналар учун – 200 м, буглаш усули қўлланилганда – 200 м, тайёра ёрдамида қўлланилганда – 1000 м, III ва IV хавfli гуруҳга кирувчи пестицидлар ишлатилганда – 500 м, трактор ёрдамида ишлатилганда – 300-500 м.

г) ҳаво тезлигини ҳисобга олган ҳолда пестицидларнинг қўлланиши: трактор ёрдамида қўлланилганда тезлик 4 м/с дан ошмаслиги (катта томчи шаклида сепилганда), майда томчи сепувчи мослама қўлланилганда 3 м/с, тайёрадан сепилганда чангсимон 2 м/с, тайёрадан пуркалганда 3 м/с дан ошмаслиги керак.

11. Рўйхатда кўрсатилган карантин муддатига ва бошқа тартибларга риоя қилиш.

12. Ҳаво таркибидаги пестицидлар миқдорини мунтазам аниқлаб туриш.

13. Иш бошлашда ва иш мобайнида даврий тиббий кўрикларни (ЎзР ССВнинг 300-сон буйруғига асосан) ўтказиш. Мутахассислардан: терапевт, невропатолог, офтальмолог, отоларинголог, дерматовенеролог, акушер-гинеколог, симоб органик пестицидлар билан ишлаганда стоматологлар иштирок этадилар. Лаборатория таҳлилидан: қондаги актив холинэстераза (ФОП ва карбонатлар билан ишлаганда), сийдикдаги симоб миқдори, симоборганик пестицидлар билан ишлаганда метгемоглобин, сийдикнинг умумий таҳлили (барча пестицидлар билан ишлашда) аниқланади. Даврий тиббий кўриклар 12 ойда бир марта ўтказилиши керак.

Пестицидлар ишлатилиши вақтида тиббий хизмат ходимлари ҳозир бўлишлари керак.

14. Бу ишларда ҳомиладор, эмизувчи аёллар ва 18 ёшга кирмаган шахслар меҳнатидан фойдаланиш ман этилади.

15. Меҳнаткашларнинг гигиеник таълимотини ошириш.

МУНДАРИЖА

КИРИШ СЎЗИ 3

I ҚИСМ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ДАВЛАТ САНИТАРИЯ ВА ЭПИДЕМИОЛОГИЯ НАЗОРАТИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШ ВА ОЛИБ БОРИШ

1-БОБ. ДАВЛАТ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИНИ ОЛИБ БОРИШДА ИШ
УСУЛЛАРИ ВА ШАКЛЛАРИ, МУАССАСАЛАР, ТАШКИЛОТЛАР
(Демиденко Н.М., Ниязматов Б.И.)..... 5

2-БОБ. ДАВЛАТ САНИТАРИЯ ЭПИДЕМИОЛОГИЯ НАЗОРАТ
МАРКАЗИ ВРАЧИ ФАОЛИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ
(қонунлар мажмуи)
(Демиденко Н.М., Алимова Р.Р., Шайхова Г.И., Хегай Л.Н.)..... 11

2.1. Ишлаб чиқарувчи объектларда Давлат санитария назоратини
олиб боришда ДСЭНМ врачлари фаолиятининг ҳуқуқий аспект-
лари..... 11

2.2. Овқатланиш объектларида Давлат санитария назоратини олиб
боришдаги ДСЭНМ шифокори фаолиятининг ҳуқуқий асос-
лари..... 19

2.3. Болалар ва ўсмирлар муассасаларида давлат санитария
назорати ўтказишдаги ДСЭНМ шифокорлари фаолиятининг
ҳуқуқий асослари..... 25

2.4. Коммунал объектлар ва атроф муҳит ҳолати устидан давлат
санитария назорати ўтказишдаги ДСЭНМ шифокори врачлари
фаолиятининг ҳуқуқий асослари 30

3-БОБ. ТАШКИЛИЙ УСЛУБИЙ ИШ (ТУИ)
(Демиденко Н.М.)..... 36

3.1. Ташкилий-услубий ишнинг тамойиллари..... 36

3.2. Ишни режалаштириш ва бажарилиши устидан назорат ДСЭНМ
ишини ташкиллаштиришнинг муҳим бўлими ҳисобланади..... 38

3.3. Ҳисоботдаги ҳамма маълумотлар ДСЭНМда иш юритиш..... 43

II ҚИСМ. АҲОЛИ САЛОМАТЛИГИНИ ТАШҚИ МУҲИТ ВА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ОМИЛЛАРИ ТАЪСИРИГА БОҒЛИКЛИГИНИ ЎРГАНИШ ИШЛАРИНИНГ ТАШКИЛИЙ ШАКЛЛАРИ, УСЛУБЛАРИ ВА МАЗМУНИ

4-БОБ. ИШЧИЛАРНИНГ ИШ ФАОЛИЯТИ ВА САЛОМАТЛИГИ
(Демиденко Н.М.)..... 48

5-БОБ. АТРОФ МУҲИТ ОМИЛЛАРИ ВА АҲОЛИ САЛОМАТЛИГИ
(Хикматуллаева Ш.С.)..... 69

6-БОБ. АҲОЛИ САЛОМАТЛИГИ ВА ОВҚАТЛАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ (Пономарева Л.А., Худайбергенов А.С.).....	87
6.1. Овқатланиш сифати билан боғлиқ аҳоли саломатлиги кўр- саткичларини ўрганиш.....	88
6.1.1.Амалий овқатланиш кўрсаткичларини баҳолаш.....	89
6.1.2.Аҳолининг овқат статусини баҳолаш.....	90
6.2. Овқатдан заҳарланиш.....	102
6.3. Алиментар-профилактик чора ва тадбирлар.....	108
6.3.1.Оламшумул алиментар-профилактик чоралар.....	108
6.3.2.Миллий дастурлар.....	109
6.3.3.Маҳаллий алиментар-профилактик чора ва тадбирлар.....	110
7-БОБ. БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАРНИНГ САЛОМАТЛИГИ (Шайхова Г.И.).....	111

III ҚИСМ. ОГОҲЛАНТИРУВЧИ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ (ОСН)

8-БОБ. УМУМИЙ САВОЛЛАР: ТУРЛИ ЙЎНАЛИШДАГИ ОБЪЕКТЛАРНИ ТАЪМИРЛАШДА ВА ЯНГИ ОБЪЕКТЛАР ҚУРИШДА ОСН БОСҚИЧ- ЛАРИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА ЙЎНАЛИШЛАРИ (Умарова Г.А.).....	141
9-БОБ. ОЗИҚ-ОВҚАТ КОРХОНАЛАРИНИ ЛОЙИҲАЛАШ ВА ЛОЙИҲА- НИНГ САНИТАР ЭКСПЕРТИЗАСИДА ОГОҲЛАНТИРУВЧИ САНИТА- РИЯ НАЗОРАТИ (Алимова Р.Р.)	155
10-БОБ. БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАР МУАССАСАЛАРИНИ ЛОЙИҲА- ЛАШТИРИШДА, ЛОЙИҲАЛАРНИ САНИТАР ЭКСПЕРТИЗАСИДА ОГОҲЛАНТИРУВЧИ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ (Умаров Г.А.)	177
1. Мактабгача болалар муассасаларини (МБМ) лойиҳалашда ва лойиҳаларни экспертизасида ОСН.....	177
2. Умумтаълим мактабларини лойиҳалашда ва лойиҳаларни сан.экспертизасида ОСН.....	184
3. Мактаб-интернат лойиҳасини санитар экспертизаси учун.....	191
11-БОБ. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ОБЪЕКТЛАРИ ЛОЙИҲА ЭКСПЕРТИ- ЗАСИ ВА ЛОЙИҲАЛАШДА ОГОҲЛАНТИРУВЧИ САНИТАРИЯ НАЗО- РАТИ (Гулямов К.Р.).....	196
12-БОБ. КОММУНАЛ ОБЪЕКТЛАРИНИ ЛОЙИҲАЛАШТИРИШДА ВА ҚУРИЛИШ ЛОЙИҲАЛАРИНИ САНИТАРИЯ ЭКСПЕРТИЗАСИДА ОГОҲЛАНТИРУВЧИ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ (Херай Л.Н.).....	216
1. Аҳоли яшаш жойларида сув таъминотини лойиҳалаштириш ва сув таъминоти лойиҳаларини санитария назоратидан ўтказиш- даги огоҳлантирувчи санитария назорати.....	216

2. Аҳоли яшаш жойларининг канализация лойиҳаларини санитария экспертизаси.....	236
3. Шаҳар аҳолиси яшаш жойларини санитар тозалаш тизимини огоҳлантирувчи санитария назоратдан ўтказиш.....	253
4. Атмосфера ҳавосини санитар муҳофазаси бўйича огоҳлантирувчи санитария назорати.....	260

IV ҚИСМ. ЖОРИЙ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ (ЖСН)

13-БОБ. ОВҚАТЛАНИШ ОБЪЕКТЛАРИДА ЖОРИЙ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ (Романченко Н.Л.)	268
--	-----

1. Умумий овқатланиш корхоналарида (УОК) жорий санитар назорати.....	271
2. Савдо корхоналарида жорий санитария назорати.....	285
3. Озиқ-овқат ишлаб чиқариш корхоналарида жорий санитария назорати.....	290
3.1.Сут заводларида жорий санитария назорати.....	291
3.2.Гўшт комбинати жорий санитария назорат.....	297
3.3.Қандолат маҳсулотлари устидан жорий санитария назорати....	304
3.4.Нон ишлаб чиқариш корхонасида жорий санитария назорати.....	310
4. Озиқ-овқат маҳсулотларини ташишда жорий санитария назорати. 316	
5. Озиқ-овқат корхоналарда жорий санитария назоратини ўтказишда қўлланиладиган санитар-бактериологик ва инструментал усуллар назорати.....	318
5.1.Инструментал текшириш усулларини қўллаш.....	320
5.2.Озиқ-овқат маҳсулотлари ва тайёр овқатларни текшириш.....	323
6. Жорий санитария назорати ўтказишда маҳсулотларнинг гигиеник экспертизаси.....	324
6.1.Гигиеник экспертиза ўтказиш этаплари.....	325

14-БОБ. КОММУНАЛ ОБЪЕКТЛАРДА ВА АТРОФ МУҲИТНИНГ ҲОЛАТИНИ ТЕКШИРИШДА ЖОРИЙ САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ.....	327
---	-----

1. Аҳоли турар-жой бинолари, жамоат бинолари ва иншоотлари устидан давлат санитария назорати (Пономарева Л.А.).....	327
2. Аҳоли турар жойларини хўжалик-ичимлик суви билан таъминлашда, жорий санитария назорати (ЖСН) ўтказиш (Хегай Л.Н.)	364
3. Сув хавзаларини санитария муҳофазаси соҳасида ўтказиладиган жорий санитария назорати (канализация) (Хегай Л.Н.).....	373
4. Аҳоли турар жойлари тупроғининг санитария муҳофазаси борасида ўтказиладиган жорий санитария назорати (Хегай Л.Н.) ..	387
5. Атмосфера ҳавоси ҳолати устидан жорий санитария назорати (Хикматуллаева Ш.С.).....	

15-БОБ. БОЛАЛАР ВА ЎСМИРЛАР МУАССАСАЛАРИДА САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ (Шайхова Г.И., Раззаков.....)	
---	--

1. Мактабгача болалар муассасаларида жорий санитария назорати.....	419
2. Умумтаълим мактабларида жорий санитария назорати.....	431
2.1.Мактаб-интернатларда, болалар уйларида ва бошқа интернат муассасаларида ЖСН хусусиятлари.....	456
3. Ўрта махсус ўқув юртларига қўйиладиган гигиеник талаблар.....	461
4. Мактабдан ташқари муассасалар устидан жорий санитария назорати ўрнатиш.....	468
5. Ёзги соғломлаштириш муассасаларига қўйиладиган гигиеник талаблар.....	475
6. Болалар ва ўсмирлар муассасаларида ўтказиладиган лаборатория ва инструментал текширишлар.....	498

16-БОБ. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ОБЪЕКТЛАРИДА САНИТАРИЯ НАЗОРАТИ 510

1. Ишлаб чиқариш корхоналарида жорий санитария назорати (Феофанов В.Н.).....	513
2. Қурилиш ишлари даврида жорий санитария назорати (Демиденко Н.М.).....	568
3. Қишлоқ хўжалик объектлари устидан жорий санитария назорати (Демиденко Н.М.).....	577
3.1.Ўсимлик ўстирувчи объектлар устидан ЖСН.....	578
3.2.Чорвачилиқдан меҳнат шароитининг жорий санитария назорати.....	588
3.3.Пестицидлар билан ишлашда жорий санитария назорати.....	600

Босишга рухсат этилди 15.01.2002 й.
 Буюртма №71. Адади 1500. Босма табоғи 38,5.
 Фан ва технологиялар марказининг босмахонасида
 чоп этилди. Тошкент, Олмазор 171-уй.